

БУКЪ.

И. П. Мухоморовъ

Викъ.

(1798—1898).

Томъ другый.

Украинська проза видъ Квитки до 80-хъ рокивъ XIX в.

К Ы И В Ъ,

Друкарня Петра Барського, Крещатыкъ, власный д. № 40.

1902.

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ. 22 Юня 1901 г.

PG

3931

VK

L2

Возвельчу

Малыхъ отыхъ рабивъ нимыхъ:

Я на сторожи коло ихъ

Поставлю *слово*...

Т. Шевченко.

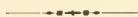

Грыгорій Квитка.

Квитка Грыгорій Федоровичъ, сынъ дидыча, на свить народывся 18 листопада року 1778 въ сели Основи биля Харькова. Замолоду личывся на вйськовій служби, а потимъ килька рокивъ проживъ послушнымкомъ у Куряжинському манастыри. Вернувшисьъ зъ манастыря въ Ос-

нову, Квитка пыльно заходывся вчытысь самъ та й освитою другихъ клопотався, подавшы думку засноваты въ Харькови Институтъ дивочный та допомагаючи йому зъ власной кышени; його заходами пиднято и театръ у Харькови. На ныву пысьменства выступывъ Квитка р. 1812 въ журналы „Украинскій Вѣстникъ“; бувъ р. 1816 спивредакторомъ його и пысавъ тутъ. а такожъ и по иныхъ выданняхъ пидъ прыбранымъ именнямъ Фалалея Повитухина; але за рикъ Харьковска шляхта обибрала його за повитового маршала („предводителя дворянства“) и винъ залышивъ на деякый часъ литературну працю. До неи знову вернувся винъ перегодомъ и р. 1831 надрукувавъ свою комедію „Шельменко волосный пысарь“. Украинскы оповидання Квиткы першымъ разомъ выдано въ Москви р. 1834 окремою кныжкою зъ назвою: „Малороссійскія повѣсти, рассказываемыя Грыцькомъ Основ'яненкомъ“. Ставшы „предсѣдателемъ“ Харкивской Уголовной Палаты, Квитка не покыдавъ працюваты и въ украинскій, и въ російскій литератури. Померъ 8 серпня р. 1843 въ Харькови. Творы Квиткыны выдавалысь килька разывъ; кращи выдання: Кулишеве въ двохъ томахъ (СПБ, 1858) та Харьковське (1887); дешеве выдання його украинськихъ творивъ (повисти окремо, драматычны творы окремо) вышло р. 1894 у Кыиви. Творами Квиткы починається украинска художественна проза; велика заслуга його не тилькы въ украинському, а й у всесвйтньому пысьменстви, шо винъ чы не першый почавъ оповидаты прыхыльно въ повистяхъ своихъ про жыття селяньского люду и тымъ положывъ початокъ справжньої народной повисты.

Литература: 1) Огоновскый—Исторія литературы руськой (украинской), ч. III; 2) Пыпинъ и Спасовичъ—Исторія славянскихъ литературъ, т. I; 3) Петровъ—Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст.; 4) Кулишь—Грыгорій Квитка и його повисти; 5) А-рь — Г. Ф. Квитка. Біографическй очеркъ.

Буплика до пана издателя.

Любезный мій прятелю!

Дійшла до мене чутка, що ты хочешъ и въ насъ, по московській моди, збыты кныжечку... а якъ їи по нашому назваты, не вмю; бо й москали—не ти москали, що жывуть у Москви, а таки, що не зъ нашихъ, а зъ „расфйськыхъ“—що крипко въ нихъ кохаються, и ти, не вмившы їи по своему назваты, зовуть по-немецькы. Такъ нехай же по нашому буде: з бирныкъ. Спасыби тоби за сюю працю. Черезъ тебе будемо знаты, хто зъ нашихъ слобожанъ, та й зъ гетьманцивъ, що и якъ компонуе. Ще жъ я чувъ, буцимъ-то хочешъ ты тутъ же прытулыты де-що и по нашому пысаного. За сюю выгадку ажъ трычи тоби дякую. Нехай-же знають и нашихъ! Бо йе таки люде на свити, що зъ насъ кепкують и говорятъ, та й пышуть, буцимъ то зъ нашихъ ништо не втне, щобъ було, якъ вони кажуть, и звычайне, и нижненьке, и розумне, и полезне; и шо, стало-буть, по нашому, опричь лайкы та глузовання надъ дурнемъ, бильшь ничого не можна й напысаты.

О бодай ихъ вже зъ такою думкою! Хиба жъ не жыво вчыстывъ панъ Котляревський Энея? Эге! объ нимъ и доси Москва товче и перетовкуе, и зъ якого боку не зайде, сплесне рукамы, та й каже: „ну такъ, славно!“ А панъ Артемовський-Гулакъ мало понапысувавъ про Твардовського, про Солопю, про Собаку, або Гараськови оды не мудро росказавъ по нашому? Шо, може, у иншого, хто чытавъ, такъ и доси кышки болятъ видъ смиху, а въ иншого—якъ тамъ кажуть—трохы лышень шапка не загорилась. Такъ хиба винъ просто пысавъ? Адже и теперь бажають у мисячни, або и

въ тыженни книжечкы хочъ пивтретя его стыха! Нехай же й панъ Гребьонкынъ выкыне Полтаву, що перероблюе зъ московської; нехай, кажу, не боиться ничего та, якъ тамъ кажуть, издасть ии тыпомъ; такъ тамъ и таке буде, що хочъ не хочешъ, а заколупне тебе за душу, а де—й серденько защемить; буде й таке, що, читаючи, слизонькы тилькы капъ, капъ, капъ! Та йе й други-прочи, що на стыхахъ—на стыхахъ, а то такы и просто розмовою пышуть... Такъ що жъ будемо робыты? Не второпають по нашому, та й ворчать на наши кныжки: „Ета нѣшто па-чухонськи... Зачымъ печатать, когда нхто не розуміе?“ Гай, гай! Хйба жъ тилькы й свита, що у викни? Трывайте-бо, панове, не дуже сикайтесь! Йе ще на свити православне хрыстыянство, що вміють и люблять по нашому чытаты. Не усе жъ для москаливъ: може бъ треба и для насъ шо-небудь, щобъ и мы... знаете, не усе... а такъ... де-що... потроху де-чого знали; а то, по вашому, такъ мы... такъ-соби... де намъ за вами?... Гмъ! на догадъ бурякывъ, щобъ капуста далы.

Та ще жъ на своимъ вику выдавъ и такихъ, що якъ попаде нашу кныжку, то переворочуе ии, переворочуе, мовъ голодна беззуба собака шкорынку, котрой не вкусыть, та не розчухавшы що, для чого и проты чого пысано, заразы, щобъ абы шо-небудь сказаты, абы чымъ-небудь нашого братчыка занехаять, а самому похвастаты, заразы, кажу, и гукне: „кавыка не тамъ! Оксія не туды! Хвалшъ! треба нашъ-еры—ны—ны! Я усе знаю и заразы побачу, де що не такъ“. Ой, гляды лышень, пане усе-знаю, щобъ не було и зъ тобою того, що зъ Терешкомъ-шевцемъ!

А що тамъ зъ нымъ було? Ты, може, прыятелю, не позабувавъ того, що з-малу у школи вчывъ, такъ и згадаешъ якусь латынську побрехеньку, що я тоби по своему роскажу, якъ чувъ ии видъ Панаса Пистряка, а винъ ии чувъ ще въ школи, видъ самисинького нашого дяка, пана Олексія.

Одже то, колы-хочъ, то й прылипы сю побрехеньку у свій збирныкъ. Може такы котрый изъ скалызубивъ, охочый другихъ гудыты, а самому талану нема шо-небудь путные напысаты, захоче покепкуваты надъ твоею „Зирочкою“, та наше, хочъ не зовсимъ по верхамъ, а хочъ и по складамъ, про-

чыта и черезъ десяте п'яте уторопае, та й почуха потылицю и усомъ закрутыть, та й... помбвчыть; то й то добре: одною брехнею на свити меншь буде.

Колы жь будешь ии печатать, то пожалуста доглядай, щобъ у мой побрехеньци не навернякалы якои нашої мовы на московськый ладь. Нехай наши, якъ хто зна, такъ свое й пыше; а я думаю, шо якъ говоримо, такъ и писаты треба. О! добре бь, братику, було. якъ бы мы такъ говорылы, якъ у кныжкахъ пышуть; а якъ бы ще такъ и робылы, такъ бы й не було на свити ничего луччого!

Нехай же тоби, братику, Богъ помагá на добрее дило. А мени вирь. шо я тебе и поважаю, и шаную, и дуже дякую за твою працю для славы Слобожань и для нашої потихы и ползы. и шо я по-викъ тоби

на услугу шыро готовый
Грыцько Основ'яненко.

Лыпця у п'яте чысло,
1833 року.

Салдацький патретъ.

Латынська побрехенька, по нашому розказана.

Бувъ собі колысь-то якыйсь-то маляръ... ось на уми мотається, якъ його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляръ та й маляръ. И що то бувъ за скусный! Тамъ морока його зна, якъ-то гарно малювавъ! Чы вы, братики, що чытаете, або слухаете сю кныжку, думаете, що винъ такъ малювавъ собі просто, абы-якъ, що тилькы розмиша краску—чы червону, чы бурякову, чы жовту—та такъ просто й маже чы стилъ, чы скрыню? Э, ни! трывайте лышень! Таки шо вздрыть, такъ зъ нього патретъ и вчеше; хочъ бы тоби відро, або свыня, такы живисинько воно й йе; тилькы посвыстышь та й годи! А ще було якъ намалюе що-небудь та пидпыше,—бо й пысьменный бувъ собі,—що се не кавунъ, а слыва, такъ такы точнисинька слыва. Разъ... (о, смиху було! хлопци ажъ кышкы порвали видъ реготу) змалювавъ винъ такы нашого отця Мыкыты кобылу, та якъ же живо вчыствъ, такъ на вдывовыжу! Ну, намалювавшы, та й каже намъ: „теперь, хлопци, дывитесь, що за кумедія буде“. А мы кажемо: „а ну, ну; шо тамъ буде?“ А винъ каже: „а йдите лышень за мною, та й несить патретъ поповои кобылы“. Отъ мы, узявшы, та й пишлы, та по його наущенію и постановылы бия пан-отцевого двора; пидперлы и гарненько; такы точнисинько якъ кобыла стоить: и на одно око слипа, и хвистъ вырванный, и ребра ий повылазылы, та ще й голову понурыла, мовъ пасеться. Отъ якъ постановылы ии, а самы узявшы, та й попрысидалы по-пидъ плóтомъ, у бур'янахъ, та й ждемо батюшку,

а самы тулымося яко мога, щобъ не реготатыся. Ажъ ось, зыркъ иде нашъ отецъ Мыкыта (та ще, мабутъ, було, и у головци), йде, та соби пидъ нись *всемырну* мугыче; а дали и вздривъ кобылу, та й каже: „що за ледащо мій Охримъ! (а його батрака та звалы Охримомъ) кобыла, каже, зійшла проты ночи зъ двора, а винъ и байдуже; колы-бъ то мени ии пійматы!“ А дали знявъ зъ себе поясъ, зав'язавъ петлю, та й ставъ до неи пидкрадатысь, та знай цмока, та прыговорюе: „тпрусьо, ряба, тпрусьо!“ а дали, якъ пидйшовъ блызенько, якъ закыне ий на шыю поясъ, якъ крыкне *тпруу!* якъ потягне до себе, а кобыла якъ впадє, а мы такъ и зареготалысь, та на-втикачà! А отецъ Мыкыта и зоставсь; стоить, якъ укопаний, и руки и ноги одубилы, и ни зъ мисця; а кобыла передъ нымъ лежить до горы ногами; и пидпиркы не вдержалы, якъ потягнувъ ии до себе, щобъ не втекла. Та вже описля розказувавъ, що й довго-бъ стоявъ, та попада побачыла, та й не знала, що зъ нымъ и робыты: и виддувала, и водою брызкала, та на превельку сылу зъ мисця звела и увела у хату; такъ—каже—цилисиньку ничъ трясця його была, а кобыла усе въ вичи лизла, ажъ покы шалхеи напывся.

Такъ ось такый-то бувъ скусный маляръ... те, те, тє, теперъ згадавъ: його звалы Кузьмою, а по батьощи Трохымовычъ. Якъ теперъ його бачу: у сынїй юпци, тяжыновыхъ шырокихъ штàняхъ, каламайкòвымъ поясомъ пузо пидперезане, а зверхъ кытаєва черкеска; на шыи, поверхъ билого комира, бумажный красный платокъ пов'язаний; шкапови чоботы добри, зъ пидковамы; волосся чорне, пидъ чубъ пидстрыжене, а усы соби рыжєньки, та густы, та довгы; не часто голывсь, такъ борода усигда якъ щитка. Горилкы не вжывавъ такъ, щобъ черезъ край, а якъ зъ прыятелямы у кумпанїи, такъ не пролывавъ; добре було на крыласи спива и гласы знавъ: часто объ нього спотыкавъ и панъ Ахтанасїй, отъ такы нашъ дякъ; тилькы вже ту прокляту кабаку такъ вжывавъ, що не то що—хлиба святого не йистыме, а безъ тїи погани и дыхаты не може. Бувъ соби пузатый добре, а родомъ—колы чувалы—зъ Борисивкы, Курськой губернїи; а у тїй слободи шо-налуччи богомазы, иконопысьци и усякїи маляри, такъ и винъ то видтила родомъ бувъ, а въ насъ у сели зеленывъ нову дзвынцю. И такы нигде прывды диты: що вже ниhto лучче не намалюе, ни розмалюе, якъ богомазъ зъ Борисивкы: вже не жалко и грошей! Якъ же москаль озметься за сее дило,— ну! тилькы почухайся, та й видїйды. Торгується

и требуе багацько: дай йому и кошту, и грошей скильки, забажа, а якъ удере!—гай,-гай! Йому кажешь—блакытна, а винь товче: „синя-ста“. Йому кажешь—не годыться, а винь чухаеться та каже: „ничго-ста; для хахловъ и такой богъ брядѣ“. Тѣфу на ихъ голову!

Такъ про сього то Кузьму Трохымовыча прочувъ якийсь-то пань, що дуже кохавсь ув-огородахъ: такъ, бачъ—бида: горобци що-лито повыкльовують усе, що винь не понасива. Такъ винь то позвавъ Кузьму Трохымовыча та й поєднавъ його, щобъ спысавъ йому салдата, та щобъ такой, якъ живой, бувъ, щобъ и горобци боялыся; „а буде яка хвалшь, прыкыну,—каже,—тоби“. Отъ и сторжылыся за десять рубливъ грошей и восьмуху горилкы. Одже жъ то и змалювавъ винь салдата, та ще якъ! Що, я жъ кажу, що й живой не буде такой брыдкый, якъ то бувъ намальований: пыкатый, мордатый, та ще зъ здоровеннымы усамы, що не тилькы горобцеви, а й чоловикови страшный. „Мундѣръ“ на ньому лепськый, гудзыками позашипуваный, що ажъ сяе. А оружѣ—такъ погыбель його зна, якъ то живо спысавъ! Отъ такъ, бачыться, и стрельнѣ, що и прыступытыся страшно! А якъ задывышся на нього, такъ, бачыться, вже и ворущытыся, и вусомъ морга, и очыма поводить, и рукамы дьорга, и ногамы дрыга, такы такъ и думаешь: отъ побижыть... отъ бытыме! Такъ то скусно бувъ намальований!

Ну, змалювавши Кузьма Трохымовычъ и дума: „може не вгожу панови; тоди пропалы и гроши, и робота. Повезу куды на ярмарокъ, та й поставлю на базари и буду слухаты, що будутъ люде казаты? Колы будутъ його жахатыся и лякатыся, тоди певно: беры, Кузьмо, гроши; колы жъ огудяты, то ще пидправлятыму, ажъ покы до кинця доведу“.

Зибравсь нашъ Кузьма Трохымовычъ, та й повизъ свого салдата—колы хто зна—ажъ въ Лыпци. Отъ у саму глуху пивничъ, якъ ще уси,—и ярмаркови биля возивъ, и хазяйство по хатахъ—спалы, и по шынкахъ народъ поросходывся, и свитло погасылы, винь и поставывъ той патреть на самій ярманци и попидпиравъ ще лучше, нижъ попивську кобылу, щобъ ни витерь не звалывъ, и щобъ якый п'яный, якъ поточытыся, або свыня, звычайно, ходючы по базарю, якъ прыйде чухатыся до нього, то щобъ не звалылы. А самъ за тымъ патретома нап'явъ яточку, та й сивъ, щобъ прыслухатыся, що буде народъ казаты про його салдата; та тутъ же наклавъ на палитру красокъ, що „колы—каже—що не такъ, то я

й пидмалюю“. Упоравшысь зо всимъ, присивъ, понурывъ голову та й задримавъ соби трохи, поky ше до дила.

Ажъ ось стало и на свить займаться. Ише не попрытухалы уси зирочки, а вже нашъ Кузьма Трохимовычъ и зскочывъ; понюхавъ кабаки, прочхавсь, протеръ очи полою, бо вже тутъ-пакъ никола было по воду йты, щобъ вмытысь: пидперезавсь знову и поясъ прытягнувъ лепсько, насунувъ шапку по самый нисъ тай рукавычкы доставъ,—бо се, знаете, було обь першыхъ п'ятинкахъ, такъ вже зори холодни булы—и сивъ у свой ятци, щобъ прислухатись.

Першъ усього блыснуло свитло у „кабацц“... Гай-гай! Вже и въ Лыпцяхъ завелыся „кабаки“, неначе—нехай Богъ мылуе!—у „Расѣи.“ Видкиля жъ то се узялось? Обществò насъ такъ прыкрытыло, щобъ, бачъ, видкупшыкъ за насъ, хто не здужа, зносывъ гроши у подушне; такъ узявсь не зъ справжнихъ видкупшыкивъ, а—такы ничого гриха таиты—знайшовсь изъ нашихъ, хрещеныхъ людей, шо вступывъ у ихъ виру, та якъ той Юда, узявсь держать и Лыпци, и другии слободы на московський ладъ; и вже въ нихъ не шынокъ зоветься, а „кабакъ“, и тамъ вже уся московська натура, и тамъ усе москаль на-голо, якъ у Туреччыни Туркы; та усе народъ проворный: не дойисть, не доспыть, усе обь тимъ тилькы и дума, щобъ заробыть копійку. Така вже ихъ московська поведенця! А якъ тилькы нашого братчыка, хочъ бы й у кабацы, обдурюють, такъ ну, ну, ну! Отсе, колы прыйшовъ зъ посудыною, щобъ купыты до хазяйства на скильки треба горилкы, та хочъ трохи заслухайся, або задывысь, то й не долъе повной миры, та мерщій и всыпá у твою посудыну, и вже хочъ споръ, хочъ лайся, а винъ тебе выпроводыть геть. Колы жъ тутъ хочешъ выпыты, то буцимъ то й добрый: за гривню зачеркне изъ дижкы такы повнисиньку; тутъ станешъ вуса розглажуваты та втыраешся, та поцмокаешъ хорошенько, и збираешся, якъ то гарненько натошакá выпьешъ, та тилькы шо руку пиднявъ, и ше и до рота не донисъ, якъ, урагова його маты зна, де те москальчá у гаспыда озьметься, такы неначе, якъ той, шо... Духъ Святъ пры нашій хати!... пидбизыть, пидтовкне... плюсь! бильшь половины чаркы назадъ у дижку! Лыхо та й годи! Пьешъ мерщій, бо розльвальшыкъ ще стане и чарку видниматы. Выпывъ... такъ шо жъ бо?... Якъ тамъ кажуть: по бородини потекло, а у ротъ не попало; а вже й не кажу, шо по животу пишло; ничого було гараздъ и проковтнуть. От-

така то ихъ московська вира, щобъ зо всякого зидраты; такъ куды имъ и спаты довго? Та такы тутъ спыть, а тутъ дума: якъ бы то и де бъ то поживытысь?

Такъ отъ, якъ засвтылы у кабаці, та й выслали на двиръ пидтѳвчакку, чы не вздрыть кого на вулицы, щобъ заманыты у кабакъ. Выбигло чорта и озырається.... Подывѳтесь на нього: на що то воно похоже? Щобъ то йому голову гарненько пидъ чубчыкъ пидстрыгты, якъ и въ людей, а то патлатый-патлатый! Зъ переду ажъ у вичи йому волосся лизе, вуха закрывае, по потылицы шльопається; ажъ, сердега, усе знай головою потряхуе, щобъ тѳи патлы не моталысь. И сорочка на ньому не якъ у людей: замисць билои, якъ законъ повелива, вона въ нього або червона, або сыня, та безъ комира, а зъ гаплыкомъ, та на плечи и защибне; такъ що хто з-роду у-перше москаля побаче, то й не вгада, щѳ то воно и ѳе.

Оттакый-то ставъ бия кабацькыхъ дверей, поглядавъ-поглядавъ—и вздривъ, що стоить салдаты на калавурѳ зъ оружомъ, та й ставъ гукаты на нього: „Служба!—каже—пайды-ка сюда! Станъ тутечка-здесья, штѳбъ падъ-часъ буде драка, такъ не дай насъ увъ абеда; а порція адъ насъ буде“. Стоить салдаты, не ворущытыся! Москальча крыкнуло у-друге, крычыть и у-трете—салдаты ни зъ мисця! Дали москальча злякалось, щобъ винъ не розсердывьсь та не давъ бы йому щыпкы, покынувъ ѳого та мерщѳй у кабакъ та й зачынывьсь. Кузьма Трохымовычъ чувъ сее все, усмихнувъсь, моргнувъ усомъ та й подумавъ соби: „побачымо, що то дальшь буде; ще не велька штука москаля одурыть!“

Затымъ выткнулось и сонечко. Тутъ стали рушаты й наши, що зъ борошномъ понайизжалы то зъ Деркачивъ, то зъ Вильшанои, та булы ажъ изъ Коломака. Щѳ то, батечку, изъ якихъ то мисць на той ярмарокъ не понавозылы усякого хлиба! Такы выдымо-невыдымо ихъ тутъ стояло! Колы сказать, що пидвидъ двадцять ихъ тутъ було, то, ѳей же то Богу моему, бильшь: хмара хмарою. Тутъ и жыто, и овесъ, и ячминь, и пшениця, и гречка, и усе, усе було. Знаете, прыйшло урем'я подушне зносыть, такъ усякому грошей треба. Нашъ братчыкъ не бабакъ: винъ жде поры. Слава тобі, Господы! винъ, нехай Богъ бороныть, не москаль, щобъ ѳому, покынувшы жинку, диточокъ и худобоньку, та за тѳєю бидною копѳйчыною шлятысь по усимъ усюдамъ и швандяты ажъ на край свита та кровавымъ потомъ ѳи заробляты. Та чога тутъ и

вередувать? Колы вродывъ Богъ хлибця та давъ його зибраты, то й дожыдай, поky прыйде нужда, що якъ десяцьки у волость потягнуть за подушне и за общественне, а тутъ жинка забажальону, щобъ на сорочки прясты, та нового очипка, та дочкамъ плахить, або свить, та и усяка напасть постыгне, що прытьмомъ треба грошей; тоди вже нигде дитысь: везы хочъ верстовъ за двадцять, та чы стала цина, чы не стала, а ты первого торгу не кыдайся; за шо продавъ, абы бѣ довго не стояты, та й урываи додому, та й рощытуй соби, щобъ и сюды, и туды стало. А якъ удоволювъ усихъ, отъ тоди вже справный козакъ! Лежы соби на печи, у проси, поky до новои нужды: тоди жѣ будемо й думаты, де шо узяты.

Такъ оттаки-то тамъ булы, и ихъ вже и сонъ не бравъ. Сонечко зійшло, воны и посхоплювались, щобъ, знаете, купця не втерять. Отто гарненко повстававши, помолылысь до церковъ Богу та й послали одного зъ табору по воду, бо вже пора була и каши варыты. Потягъ Охримъ зъ двома боклагамы до крыныци, ажъ геть пидъ гору, та йде вулицею... Лупъ очыма!—стойть салдаты... Охримъ бувъ соби парень звычайненькый, знявъ шапку, поклонывсь та й каже: „Добры-день, господа служывый!...“ А салдаты мовчыть... Отъ Охримъ и пишовъ своею дорогою, а Кузьма Трохымовычъ и всмихнувсь та й подумавъ: „одурывъ и своихъ! шо то дальшъ буде?...“ Ну, набравшы Охримъ воды та вертаючысь до табора, дума: „одже жѣ тутъ йе постой! А шо, якъ спытаю, чы не треба имъ, бува, конямъ вивса, або якого борошна?“ Та якъ поривнявсь проты салдацького патрета, та й каже: „Господа москалы! А скажыть, будьте ласкавы, вашому командѣрству: колы треба вивса, або якого борошна, то нехай прыйдутъ ось до табора та спытають Охрима Супоню; а въ мене овесець важненькый, дешево виддамъ и мира людська: висимъ зъ верхомъ и трычи пѣ-боку вдарыты. Пужалуста жѣ не забудьте; а могорычъ нашъ буде. А на почынь, нате лышень, понюхаймо кабаки“. Сее кажучы, доставъ зъ халявы рижокъ, постукавъ обѣ каблукъ и вытрусывъ на долоню; самъ понюхавъ, покректавъ, пиднисъ салдату та ще й прыговорюе: „Кабака гарна, терла жинка Ганна! стара маты вчыла и м'яты; дочки ростыралы, у рижкы насыпалы. Ось подозвольте лышень!“ Салдаты ни-чычыркъ, и усомъ не моргне! Неборакъ Охримъ узывъ соби на розумъ: „Цуръ йому!—каже соби на думци,—щобъ ще по пыци не давъ, бо винъ на те салдаты...“ Пиднявшы

боклагы та мерщій до табору, не оглядаючысь... А Кузьма Трохымовыч сее чувшы та „кыхъ-кыхъ, кыхъ-кыхъ!“ та ажъ за боки брався, регочучы.

Поки жъ сее діялось, пиднялыся на мисто йты бублейныци, палянышныци, и ти, що кухлыкамы пшоно, а ложкамы олію продають. За нымы пидтюпцемъ поспишала зъ пырижкамы, зъ печенымъ м'ясомъ, зъ вареными хлякамы, горохвяныкамы и усякымы ласощамаы, чого тилькы душа забажа на снідання. А танокъ вела Явдоха Колупайчыха, молодыця гарна, не взявъ ии катъ: чорнява, мордата, трошкы кырпатенька, та й рум'яна якъ рожа; та такы й одягнѧ: очипокъ, хочъ винъ соби и зовсимъ вытертый,—самы ниткы, а бувъ колысь парчѣвый; кожухъ билыхъ смушкивъ пидъ тяжною и бабакомъ обложеный, тилькы що скризь на ньому диркы—и по-пидъ рукамы, и на бокахъ, такъ що выдна була и уся одежа, и такы не проста, а мищанська, бо вона узята була у Лыпци ажъ изъ самисинького Харькова, и не простого, а мищанського роду: шушунъ набѣйчатый, спидныця каламайкова, тилькы що не можна було угадаты, якого воно йе цвиту, бо дуже було замазане олією; вона-бо пекла и бублыкы, и сластьоне, а коло сього дила не можна чысто ходыты: заразы выпачкаешся, якъ той чортъ, що до видьмы черезъ трубу лазыть.

Отъ молодыци и крычать Явдоси: „А ну, паньматко! выбирай мисце на щаслыву продажу. Ты въ насъ голова; де ты сядешъ, то и мы бия тыбе“. Явдоха и узяла зъ чужои коробкы паляныцю, стала на схидъ сонця, трычи перехрестылася, та й покотыла паляныцю навпакы сонця. Котылася тая паляныця, котылася, та й не зупынылася нигде, а прямисинько плюснула бия салдацького патрета. „Охъ мени лыхо!—сказала Явдоха, пиднявшы тую паляныцю, та мерщій пхнула ии мижъ свій товаръ:—якъ такы бия москаля сидаты? Винъ намъ такого лыха наробыть, що не то що! Ув-одной щипне, у другои хватне... та тутъ таке буде, що й коробокъ не позбираемо“.—„Выбирай же друге мисце,—гукнулы молодыци,—може й нестакъ щаслыве буде, та усе такы луччъ, нижъ даты москалю орудуваты надъ нашимъ крамомъ“.

Перевела Явдоха свій цехъ черезъ дорогу, поворожила вп'ять другою, тежъ чужою булкою и мижъ свои положила, а де паляныця впала, тамъ сама зъ своимъ товаромъ сила, а молодыць розсадыла, де якій якъ по черзи прыпало, а чергу зробыла сама жъ такы Явдоха: яки булы багатши, такъ до себе блыжче, а бидну

на товаръ, такъ на самый хвистъ, у кутокъ, де й школяръ, що зъ малымы гришмы купуе самый дешевый товаръ, ии не знайде; та за чергу кожень базаръ и лупыть зъ нихъ, що зможе. О! та баба жъ козырь була! Одно вже те, що Харьковська родомъ, а цокотуха та й цокотуха! Узлася надъ усимы перекупками отамануваты, и видъдесяцькыхъ, видъ головы, та й видъ самого пысаря оборонять; тилькы щобъ уси перекупкы ии слухалы и що скаже, щобъ сповнялы, и чога потребуе, щобъ поставлялы. Та нехай бы и не послухавъ ии хто! Такъ заразы и нашле: або свыня бублыкы похвата, або собака олю выпье, або п'яный поточыться та коробку переверне,—вже даромъ не пройде.

Тилькы що молодыцы любенько посидалы и кожна зъ своимъ крамомъ розташувалась, ажъ... тю!—москаля нечыстый и вродывъ зъ стовпцями билиа нихъ. Якъ же напустяться на нього перекупкы! „Зачымъ тутъ ставъ? Пиды соби геть; стань де инше, не мишай православный товаръ продаваты, а самъ иды хочъ до чортивъ, опричь хлиба святого“. Отъ якъ затуркалы-затуркалы—бо звисно, якъ наши молодыцы, скилькы ихъ не буде, та якъ заговорять разомъ уси ув-одынъ голосъ, такъ ничего и не второпашь: мовъ на лотокахъ вода шумыть, ажъ у вухахъ лящыть!—а москаль и байдуже, а знай соби крычыть: „гречышныкы гарячи!“ Що тутъ на свити робыты? Отъ бачуть молодыцы, що не-перелывкы, присталы до Явдохы: „Робы, що знаешъ робы, а москаля збудь!“

Ничого Явдоси робыты, узяла—та усе такы не зъ своеи коробки—тры в'язкы бублыкывъ и пишла до патрета, та й... далеби, що правда! поклонылась йому, мовъ живому, та й просыть: „Ваше благородіе, господа салдатцво! будьте ласкавы, зведить зъ нашого мисця оттого навиженого, католыцького, бусурменського москаля, що ставъ билиа бублейныць зъ стовпцями“. Сее кажучы, бачыть, що салдаты и не дывыться на неи, та й стала йому соваты бублыкы у руку, та й прыговорюе: „Кете, озьмить, ваше благородіе! Пожалуйте; дома здасться“. Салдаты—ни пары зъ усть. Якъ же роздывыться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдаты, а тилькы його парсуна,—засоромылась, якъ ракъ, та швыдче, не оглядаючысь—видъ нього, та бублыкы—у свою коробку, и сила. Що вже не пыталы ии молодыцы, що ий тамъ було видъ москаля, такъ мовчыть та й мовчыть, и каже: „Адже збула москаля? чога жъ вамъ бильшь?..“ Бо москаль справди, ще якъ побачывъ, що Явдоха пишла жалитысь на нього, злякавсь, та й

зчезъ зъ стовпцями своиы. А Кузьма Трохымовычъ, дывывшысь на сее, посміявсь соби ныщечкомъ, та й каже: „Оттакъ наши знай! Вже до насъ, мовъ до живого, зъ поклонамы ходять, неначе до засидателя.“

А тымъ часомъ позиходылося народу вже чымало! Таки куды окомъ не глянешъ, то усе люде, усе люде, якъ сарана у поли. И чого то туды не понаносылы, або не понавозылы? Таки такый ярмарокъ, що неначе у Харькови объ Пречыстій: усякого товару, якого тилькы подумаешъ, усе йе. Чы грушъ? Такъ и на возахъ груши, и въ мишкахъ груши, и купаы груши: прыйды, торгуй скильки тоби треба, та зъ якои хочъ купы и скильки хочъ куштуй, ниhto тоби и не поборонить. А тамъ Мѳсква зъ лаптямы та зъ лыкамы; булы въ ныхъ и мыскы, ложки, и тарилкы розмальовани; булы й решета, и ночовкы, дижи, допаты, сивци; черевыкы, чоботы зъ пидковамы и немецкы, тилькы гвиздочкамы попидбывувани. Тутъ суздальци зъ богаы та зъ кныжкамы завалышымы; а побиля ихъ сластьоныця зъ грубою: тилькы спытай, на скильки тоби треба, сластьоныхъ, такъ живо пидниме пелену та й зниме стару онучу, що нею горшыкъ зъ тистомъ накрытый, щобъ, знаете, тисто на холоди не простывало, и за тымъ пидъ пеленою у себе держить; отъ пальци послыне, щобъ тисто не прыставало, та й вщипне тиста, та на сковороду ув-олю, ажъ шкварчыть! та заразы и пряже, й подае, а вже оліею не скупыться, бо такъ зъ пальцивъ и тече, тилькы знай обсмоктуе. Тутъ же биля неи продавалася терта кабака и тюнюъ у папушахъ; а тамъ—зализный товаръ: пидковы, гвиздочки, сокыры, пидискы, ухнали и усе, чого треба. А тутъ вже—лавкы зъ краснымъ товаромъ для панивъ: струковатый перець на ныхъ, родзынкы, хвыгы, цыбуля, усякїи слывы, горихы, мыло, медянычкы, свичкы, тараня ще по весни зъ Дону навезеная, и суха, и солона; кав'яръ, оселедци, яловычына, нижкы, шпылькы, голкы, гаплыкы и для нашего брата свынына. Дьоготь и въ шеритвасахъ, и въ мазныцяхъ; продавалысь и сами квачи; а побиля ихъ стоялы бублыкы, буханци, горохвяныкы, гречаныкы; носылы у ночовочкахъ печеню, шматкамы покраяну: на скильки тоби треба, на стилькы й беры. А тамъ купаы капуста, бурякы, морква огородня—а хатной наши жинкы не продають, держать про нужду на нашу голову—цуръ їй! Тутъ же бувъ хринъ, рипа, картохли, що вже швыдко хлибъ святой зъ свита божого женуть. А тутъ зъ Водолагы горшкы, кахли, мыскы, покрышкы,

гличыкы, кухлыкы... та я-жъ кажу: нема того на свити, чого не було на тому ярмарку, и якъ бы грошей до сына, то накупывъ бы усього та йивъ бы цилисинький годъ! А що ще обиддя, колись! вѣя, двѣйла, люшни! Булы й свыты простого уразивського и мыльного сукна; булы кожухы, усяки поясы, шапки и козацькы, и каплоухи. Бувъ и дивчачый товаръ: стричкы, скиндячкы, сергы, баевы юпкы, плахты, шыты рукава и хусткы; жиноцькы очипкы, серпанкы, запаскы, караблыкы, рушныкы, и шыты и зъ мережкамы; щиткы, гребни, дныща, веретена, силь товчена, глына жовта, запанкы голов'яни; перстни, черевыкы... ажъ утомышся розказуючы. Чого то тамъ не було!

А промижъ такои пропасти товару, що то народу було! Крый Маты Божа! Ще трохы чы не бильшь, нижъ на Воскресеніе ув-утрени, якъ Хрыста дочытуються, або на Іордани; такъ що й протовпытысь не можна. Той купуе, той торгуе, той божаться, той прыциняється, той спорыть, той товариство склыка; той на жинку гука, ти лаються, ти йдуть могорычи запываты; жи-ноцтво щебече, уси разомъ розказують и ни одна не слуха; старци спивають Лазаря, кобылы ржуть, колеса скрыплять; той возомъ йиде та крычыть: „пó глыну, пó глыну!“ а назустричъ йому выкрыкуе: „пó горшкы пó горшкы!“ Диты, погубывшы материвъ, пыщать; тамъ скавучыть собака, тамъ прыдушылы порося: выжчыть на весь базарь, а свыня, хрюкаючы, пробирається промижъ народомъ; тамъ перекупкы хватають за полы парубкивъ та школяривъ: „Ходы сюды, дядюшка!—крычать:—возьмы въ мене, паныченьку! Отъ бублыкы горяченькы, зъ мачкомъ... Отъ паляныця легесинька, тилькы що зъ печи...“ та-та-та-та, та й не розберешъ, що воны тамъ и крычать, бо усюды гомонять, стукотять, крычать... точнисинько, якъ у млыни, якъ на вси меле и товче! А тамъ чуты скрыпка гра зъ цымбаламы: Матвій Шпонь та продавъ силь, рошытавъсь и грошыкы вчыстывъ, та й нанявъ троисту и водыться зъ нею по ярманци. Вже й шапки кат-ма, десь кынувъ ѳи на когось, та й видбигъ. Иде и спивае, а де калюжа, тутъ и вдарыть тропака. Забрызкався, захлюстався... эге! та не мишай йому! Винъ гуля! У одній руци пляшка, а у другій чарка; кого не зустрине:— Пый, сучый сыну, дядюшка любезный! пый! Матвій Шпонь гуля! пый у його голову, щобъ ты подавивсь! Будь здоровъ на многіи лита!“ Выпье и поштуе його; колы той не схоче, такъ до долу горилку вылье, а його лае-лае та й стане другого поштуваты. Отсе жъ ще

не зовсимъ допивъ зъ пляшки, заразъ пляшку объ землю и гука: „Шынкарю! подавай Шпоню знова. Музыка, грай!“—та й пишовъ дальшъ. Иде и побачывъ дигтяривъ. Шубовствъ у шеритвась зъ чоботамы зовсимъ и крычыть: „Дигтярю, не журысь! Шпонъ видвича грошамы!“ та й выкыне йому зъ кышени повнисиньку жменю грошей, а самъ знову крычыть: „Не абедно? Не мишай же Музыка, грай!“ Та й стане хлюпатьса у дьогтеви, якъ мала дытына у калюжи. Шо то, якъ чоловикъ у щасти та у радости! Чого то винъ не выдума? Ничого не жалуге, и ни объ чимъ не жалкуе!

А тамъ, чуты, ведмиць реве и танцюе, а цыганъ выкрыкуе: „а ну, Гаврылку, якъ старіи бабы п'яни валяються?...“ Цыганка ворожить та прыговорюе: „и щасливый, уродливый; чорнява молодыця за тобою вбывається; положи жъ п'ятачка на рученьку, усю правду скажу...“ Цыганчата танцюють халяндры та крычать не-своимъ голосомъ, мовъ зъ ныхъ чортъ лыка дере. Старый цыганъ туды жъ зъ своею шкапою. Знай божытьса и жинкою, и дитымы, та проклына свою душу, и батька, и матиръ, а усе затымъ, щобъ стару, слипу, сапату и зъ выбытоу ногою кобылу продаты замисць молодой, здоровой. Та якъ обступлять нашего брата цыганське навожденіе, такъ не знаешъ, що й робыть. Якъ напустять ману, такъ и самъ бачышъ, що шкапа трьохъ денежокъ не стоить, та тилькы дывышся та лупаешъ очыма и не знаешъ, куды видъ ныхъ дитысь. Той божытьса, другой суне тоби у руку обротъ зъ шкапою, третій тягне зъ твоеи кышени хустку, де гаманецъ зъ грошыма зав'язаный, а сей вже и здачи дае, та уси гуртомъ волочать тебе пидъ ятку мого-рычи запываты. Такъ що, я жъ кажу, покы схаменешся, дывысь: хотивъ свое ледащо продаты, а прокляти цыганы всунулы тоби у руку таку патыку, що й скипкамы гыдко узаты; та за таку цину виддалы, що можна бъ, бува, и вола купыты; та ще жъ за мои гроши и горилку купувалы и пылы; а дали, замисць дякы, у вичи насміялысь: „Шкапа твоя,—кажуть,—трохы, чоловиче, не добача; такъ купы йй окуляры та й почепы на очы, якъ панычы у городи носять, то ще потягне...“

Отъ таке-то тамъ було, що й росказаты усього не можна. И усякый народъ, хто тамъ не бувъ, що йде биля того салдацького патрета, усякъ шапку зниме та й скаже, або: „добры-день“, або: „здрастуйте, господа служба!“ а служба ни-чычыркъ: стоить соби гарненько, и пальцемъ не кывне, и очыма не по-

веде, и усомь не моргне. Таки ништо, ништо не вгадавъ, що то намальований. А Кузьма Трохымовычъ, сыдючы у свой ятци, бачывъ сее все, та й дума: „добре наше дило; побачымо, що дальшь буде.“

Ажъ ось, де узявся салдаты, та вже справжній салдаты и живисинькый, отъ якъ мы зъ вами. Ходыть винъ по базарю, вызыра-вызыра... и вже одынъ рушнычокъ у молодычки зъ купы и вчыстывъ и у кышеню запакувавъ; стягнувъ у чугуивськой перекупки бумажну хустку, таку, що грывень шить стбить; видризавъ зъ воза и винокъ цыбули и заразы за пивъ цины й продавъ; та усе такъ хытро та мудро зробывъ, що ни жоденъ хазяинъ и не счувсь. Дали прыйшовъ, де груши продають,—бачыть, що пры возахъ сами хлопци та й ти роты пороззявлялы и дывляться на ведмедивъ: Винъ такы й положывъ руку на мишокъ—ништо не баче; потягнувъ його до себе—ништо не баче; положывъ гарненько на плече—ништо не баче... та не озыраючысь, и чкурнувъ, куды йому треба! Ажъ ось кынулось хазяйство, бачать, що москаль безъ спрося узявъ повнисинькый мишокъ грушъ, та й пре його, мовъ свое; разомъ гукнулы на нього, та й побиглы за нымъ у догоню. Нехытрый же й москаль! Чымъ-бы навтикача, а винъ иде соби любенько, мишокъ зъ грушамы несе, та й мугыче соби пидъ нись писеньку; а тутъ його за мишокъ—сипъ! „На-що ты груши узявъ, сякый-такый сыну?“—пытаються його ув-одынъ голось. Стоить сердега, очи вывалывъ, мовъ баранъ, дали озырнувсь, та й каже: „Нъшта то ваши груши-ста?“—Адже жъ не чьи, якъ наши.—А винъ якъ крыкне на нихъ: „Ахъ вы хахлы безмозглы!... (а заразы лятысь! щобъ то перше роспытаты та тоди бъ вже и лаявсь, скилькы хотивъ). А зачымъ вы,—каже,—мени тагда не сказалы, какъ я зъ воза мишокъ узявъ?“—та до нихъ зъ пенею: „Вы,—каже,—зиваете по старанамъ, а я вотъ нись-нисъ, да вота какъ умарылся, да амуныцю патёръ. Вотъ вышь, мундёръ запачкаль! давай сюда деньги на вычыстку“. Наше хазяйство щобъ-то и сюды и туды, такъ де жъ! ни прыступу, та ще й лае. А дали ухватывъ за комиръ и тягне, и крычыть: „давай на вычыстку, та за праходку; я казенный мундёръ патёръ и сапагы тапталь, давай та и толька!“ Наши ни видхрыстяться, ни видмольяться: „цуръ тоби,—кажутъ,—батечку! здилай мылость, господа служба, озмы соби и груши зъ мишкомъ, тильки цуръ тоби—

видчепысь и пусты!“ Такъ де! Такъ реп'яхомъ и узевсь и каже: „Мынѣ чужово не нада; не хачу вашихъ грушъ, а подай маё...“ Що тутъ на свити робыты? Ище такы подумалы сякъ-такъ, щобъ вывернутысь: хотилы йты до волосного правленія, такъ москаль не тїи спива: „Еонъ мя каманда!—та й показуе на салдацькый патреть:—пайдёмъ икъ нѣму“. Наши бачуть, що неперельвки, страшно! кынули йому п'ятыалтынного — такъ ни: веды до ятки, поставъ за проходку кварту водки. Ничого робыты, поставылы, абы-бъ видчепысь та не вивъ до салдата, що зъ оружомъ стоить. Якъ же описля розслухалы та роздывылысь и видгадалы, що то салдатъ мальований, такъ ажъ объ полы вдарылы рукамы, та—фить, фить! посвысталы, та й пишы до во-зивъ. А Кузьма Трохымовычъ у свой ятци сміавсь-сміавсь, що ажъ качається, а дали каже: „охъ!“ та й сивъ, зложывшы руки, прыглядатысь, що ще буде за кумедія.

Уже було геть-геть. Ось и дивчата зибралыся йты на ярмарокъ, бо усе пиджыдалы, щобъ поридшало народу на мисти; а то, якъ у тисноти, такъ думалы, що ихъ не такъ и розглядять. Ось и тягнеться нызка ихъ, та усе на пидборъ: одна видъ другои чорнявійша, одна видъ другои краща. Порозряжувани такъ, що Господы! Середъ-дня сонечко прыгрило, такъ воно й тепленько: отъ воны и повыхоплювалысь безъ свытокъ, въ самыхъ баевыхъ червоныхъ юпкахъ, що такъ якъ макъ цвите! Скиндячки на головахъ усе по-харькывськы положени, косы у дрибушкы позаплицувани, и жовтымы гвоздыкамы та барвинкомъ позаквитчувани: у сорочокъ и рукава, и ляхивкы повышывани та повымережувани; на шыяхъ намыста у кожнои разкивъ по десять, колы ще не бильшь: ажъ голову гне! Золоти дукаты та срибни хресты такъ и сяють; плахты картацьки, запаскы и шовкови и колисчасти, поясы каламгйкови; та уси якъ одна у червоныхъ черевычкахъ и у билыхъ та у сынихъ панчискахъ. А за диломъ же воны й выйшылы? А якъ же? Вытришкивъ купуваты, та щобъ чы не пожартують парубкы зъ нымы. Еже звисна дивчача натура, хочъ у панстви, хочъ у мужыцтви.

Отъ ходять по ярмарку, де-що соби выгядують и регочуться; якъ одна--зыркъ! та й каже ныщечкомъ: „Дивчатка! дывитесь: у насъ постой, салдаты!“—Брешышь! Де ты ихъ уздрила?—пытаються и розглядяють усюды. „Та он-де, он-де, биля дигтярної лавкы стоить зъ оружомъ калавурный...“—Такъ и йе!—гукнулы

уси, та й почалы шебетаты та сміятысь, зъ мисця на місце переходять: то одна одну пха, то буцимъ спотыкаються; а самы знай озыраються, та якъ тїи павы выхыляються, щобъ салдаты до ныхъ озырнувься, та зачепивъ бы котру. Оттуть бы имъ и лахва; тутъ бы вони й стали його роспытуваты, чы тутъ прохodomъ, чы постоемъ? оттуть и сказаны бъ йому, щобъ зъ товариствомъ прыходылы до ныхъ на вечерныцы, бо вже вони дуже давно бачылы шо путне, а свои парубкы остылы и обрыдлы.

Отъ и вызвалася зъ ныхъ Домаха та й каже: „А трывайте лышень, я пиду побилы його, та вже жъ не я буду, щобъ винъ мене не занявь; ось дывитесь лышень. Та глядять, колы треба буде, то видкыкайтесь до мене“. Отъ и пишла, буцимъ то й не вона. То сюды, то туды озырнеться, то писенькы пидъ нисъ соби мугыче, то хусточкою помахуе, то нахылыться пидв'язку пидв'язуваты... отъ вже и до салдата доходыть, та неначе зъ кымъ-небудь и розмовля: „Де то тутъ шпалеры та шумыха продається?... Колы бъ мени хто показавъ?...“ та й заспила соби нышкомъ... О! шо то вже за дивка! Вона не знала, якъ пидъ кого пидвернутысь? Вона не вмила, якъ кому прышвы прышыты? Ну, ну! И проворна, и жартовлыва була, та такы и свита выдала: ажъ два годы у Харькови по мойкамъ заробляла, такъ їи вже не вчыты: усе знала.

Якъ побачылы подругы, шо вона вже близенько билы салдата, а винъ їи ще й не зачипа, мабуть не бачыть, та й гукнулы до неи рэзомъ: „А куды ты, Домахо, пишла?“ А вона билы салдата стоить и хусточкою махае, та голосно и крычыть: „Ось куплю шумыхы на квиткы, колы який чортъ не перепыне“. А нашъ салдаты стоить; ни зачипляе, ни перепыняе и ничымъ їи не займае! „Шо за недобра маты?—думае Домаха:—такы билы самисынького його йшла, а винъ мене и не займа. Хиба не сміе, чы шо? Та вже жъ вернусь ще...“ Отъ и вернулася и такы билы самисынькыхъ його нигъ иде... и впусыла хустку, буцимъ загубыла, думаючы, шо салдаты гукне на неи, щобъ вернулася и пидняла хустку; отъ вона тутъ зъ нымъ и заговорила бъ и пожартувала, а тамъ бы и пишлы лады... Не зъ чорта жъ хытра й Домаха! Такъ шо жъ бо? Хустка лежыть, а салдаты и волосомъ не двыга. Стала наша Домаха та й оглядається и каже голосно: „Охъ мени лыхо! загубыла хустку...“

колы бь хто пиднявь та видавь, то я вже знаю, якь бы йому подякувала!“

Озырається сердешна и погляда зпидлоба, та ба! Стоить салдаты и на хустку не дывыться. Нигде Домаси дитысь: треба вертатысь... Оть бы то и пидбига, и выжыда, и каже и говорыть: „Оть бида! лежыть моя хусточка бия самисинького салдата... Якь туть узаты?... Я боюсь, щобь винь мене не вхопывь, або щобь зь оружжа не застрелывь...“ Пидйшла, и нахыляється, и не нахыляється; и бере бь то й не бере... а усе выжыда салдата... Такь шо жь бо: не на такивського наскочыла! Дали нахылылась и простяга руку, неначе не йившы, а сама усе дывыться на його... а дали якь прыдывылась... якь зарегочется на усю вулицю... а дивчата и видизвалыся до неи: „А шо винь тоби тамь говорыть? Домахо, Домахо! Кажы-бо, шо винь говорыть!“—„Але, говорыть...“ крычыть Домаха, та скилькы зря видтиль, та за смихомь и слова не вымовыть.

— Шо... шо таке?... шо винь тоби сказавь?—обступывшы дивчата Домаху ув-одынъ голось выпытують.—„Эге шо казавь?—каже Домаха:—то не жывый салдаты, а то його парсуна!“—Йо!—гукнули дивчата и пидбиглы розглядаты: ажь справди намальованый! Реготалысь-реготалысь: выгадувалы де-що, та й пишлы геть по ярмарку. А сее чувшы, и багато де-хто пидходылы, вже не боячысь: розглядатыся, роздывлятыся, та й скажуть: „такь и йе, шо намальованый!“—та й пидуть соби.

Посмiявшысь зь сього добре Кузьма Трохымовычъ, дали подумавь, шо вже пора зниматы свого салдата та укладатысь на визь и чухраты до-дому... ажь ось почувь крыкь, галась, тупотню, регить, писни, сопилку... та мерщй и прывивь у ятци.

То наступало парубоцтво: шевчыкы, кравчыкы, ковали, свытныкы, ганчари и зь усякого ремества бурлацтво, наймыты видь хазяйства, батькови сыны—зйбралыся на ярмарокь погулять. Ище з-ранку, хто попродавь свй товарь, а хто, покупывшы чого кому треба и попывшы могорычи, теперь, попидголювавшысь любенько, понадивалы хто нову свыту, хто кытаеву юпку, хто ще батькивськый, хочь и старый, та жупань, попидперизувавшысь шпетненько хто каламайковымь, а хто й суконнымь поясами, понадивалы на пидголени головы шапки козацьки зь решетыливськыхъ смушкывь, то зь червонымы, то зь зеле-

нымы, то зь синими вершкамы; у тяжиновыхъ штаняхъ, у юхтовыхъ чдботахъ зь пидборама, а хто й у шкаповыхъ, та такъ повымазуваныхъ, що дьоготь такъ зь ныхъ и тече, а пидковы трохы не на п'ядь. Отъ, позакручувавши вусы, йдуть лавою, зь боку-на-бикъ перевалюються, рукамы розмахують, люльки тягнуть, та що йе голосу, ажъ кривляться та жмураються, співаючы московської писни: „*Пры данимусьци стояли*“; и де йдуть, то такъ видъ ныхъ люде и розступаються, бо вже не попадайсь имъ на дорози ништо: чы перекупкы зь коробкамы, чы москаль зь квасомъ, чы слипци зь поводитаремъ, чы баба стара, чы дивка молода имъ на зустрічь,—никому нема розбору, не вважають никого, такъ усякого прямо лавою и пруть, и мнуть, и зь нигъ валяють; а самы й байдуже; неначе и не бачать ничего и буцимъ-то й не воны.

Отсе то воны, заздрившы дивчать, потягнулы за нымы, щобъ такъ стиною на ныхъ и наперты; а якъ воны розбижаться, такъ тутъ и ловыты, и пожартувать, и поженыхатись... Звисно, молодецьке, парубоцьке дило! А щобъ ихъ хто мигъ зупыныты? Ну, ну! кусала така! Воны усею громадою не разъ и самому пысарю давалы такой пынхвы, що на-сылу прочхавсь; а десяцькы такъ-такъ видъ ныхъ и ховаються по бур'янахъ та за плотамы. Такъ тутъ вже ничего!... Усякъ имъ поважа: „нехай, каже, хлопци нагуляються: бильшь копы лыха не нароблять“.

Отъ идуть, и якъ напынулы окомъ на дивчать, и пышлы побилы мальованого салдата, а ихъ ватажокъ, Терешко-швецъ, знявъ передъ нымъ шапку, та й каже: „Здрастуйте, господа служба!...“ Тутъ якъ зарегочеться народъ, и перекупкы, и купци, и ти, що пры возахъ, та якъ крыкнуть на його: „Тю-тю, дурный! Та то не живый, то намальованый. Хиба тоби повылазыло? Отто оглашенный, не розбере...“

Напикъ же панъ Терешко ракивъ, якъ и самъ розглядивъ, що справди салдатъ намальованый и що увесь базаръ зь його глузуе! „Теперь, дума сердега, не буде мени просвитку; будутъ мени сміятысь и черезъ сее не знать що будутъ прыкладаты.—Йо не йо! що тутъ мени на свити робыты?“ Стоить зажурывшысь, та й дума. А дали схаменувся, зареготавсь, та й каже: „Буцимъ я й не бачывъ, що се не живый, а що се тилькы патреть. А поклонывсь йому затымъ, щобъ подратувать зь маляра!... Чы такъ же то малюють? О! бодай його мара малювала! Се й слипый розглядить, що се патреть, а не живый чоловікъ...“

Хиба тутъ булы такы дурни, що прыймалы його за живого? Не зняю!... Тьфу! чор-зна-що й надряпано. Дивитесь, люде добри! хиба такъ шыеться чобить? Я швецъ на все село; такъ я вже знаю, що халява ось-якъ бува (та й ставъ пальцемъ по патрету надряпуваты); отъ и въ пидборахъ брехня; та й пид'йомъ не такъ... та такы и усе не такъ. Цуръ йому! пайдёмъ, хлопци, дальшъ; намалювавъ же якийсь-то дурень...“ Отъ и пишлы соби своєю дорогою, и Терешко дуже радый бувъ, що спокутувавъ изъ себе биду.

Та й закрутивъ же носомъ нашъ Кузьма Трохимовичъ, неначе тертого хрину понюхавъ! Зъ биса бо йому досадно стало, що увесь ярмарокъ, и що то на мисти народу було, такы мабутъ душъ зъ п'ятдесять, колы ище не билъшъ, та уси жъ то до йедыного, уси не пизналы, що салдаты намальований, а думалы, що живый; а тутъ, чортъ його зна, видкиля узався швецъ та й закепкувавъ його роботу ни на що. „Се вже, каже соби, курамъ буде на смихъ. Я такы, правда, объ чоботахъ не дуже й доглядавсь; може воно що-небудь и не такъ. Я тилькы й старавсь, щобъ йому тварь, и щобъ винъ увесь, и „мундѣръ“, и оружжо, щобъ такъ було неначе живе, а объ чоботахъ и байдуже; бо не думавъ, щобъ хто вже туды ставъ пыльно доглядатысь, де и нужды мало, и куды не усякъ и дывытьсѧ. Нехай же такъ буде, якъ швецъ каже: перемалюю, щобъ и його уконтентуваты и щобъ нѧякого хвалшу не було у мойй роботы“.

Вылизъ изъ своєї яткы, доставъ палитру зъ краскамы и пензиль, пидмалювавъ, якъ тамъ швецъ надряпавъ, та й вп'ять полизъ, та й каже: „Нехай пидожду, покы краска пидсохне, а тамъ и вбиратымусѧ до-дому. Теперъ швецъ не скаже, що не такъ чобить намальований“.

Ажъ, гулькь! Терешко зъ парубкамы, не догнавши дивчать, вернулись навпереймы, и йдутъ вп'ять побилѧ салдацького патрета. Отъ одынъ парубокъ розглядивъ його, та й каже: „Дывись, Терешку! маляръ тебе послухавъ; бачъ, перемалювавъ чобить, якъ ты сказавъ“.—„Эге! ище бъ то й не послухавъ?—сказавъ Терешко, пидсунувшы шапку на саме тим'ѧ и узавшысь у боки:—*Я вже сылу знаю и заразы побачу, що не до шмыгы!*“ А якъ йому и доси досадно було на маляра и на патреть, що черезъ ныхъ йому люде смѧялысѧ, отъ и думавъ ще такы занехаять, щобъ маляра збыты зъ пантельку и щобъ народъ думавъ,

що винъ вельку сылу у малярстви зна; посвыставшы й каже: „Отъ и сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не такъ. Чоботы теперь якъ чоботы, якъ я навчывъ; такъ „мундъръ“ не туды дывыться. Треба, щобъ рукава ось такъ...“

— *А зась не знаешъ?*—обизвався узьма Трохымовычъ зъ своеи яткы, — *шець знай свое шевство, а у кравецтво не митайся!*

Якъ же заребочеться увесь базаръ, слухаючы сюю кумедію, и що Кузьма Трохымовычъ такъ видризавъ Терешку-шевцю! Якъ пиднялы Терешка на смихъ! Реготалысь зъ його, реготалысь, та такъ же то, далеби, що не то що, що ажъ за ричкою чуты було. А Терешко зостався, мовъ облизаный, та якъ потягне не оглядаючысь, то ажъ забигъ не знать куды. Кузьма жъ Трохымовычъ тыхенько соби посміявшысь, та зибравшысь зъ патретомъ и зъ усимъ своимъ крамомъ, пойихавъ до свого пана, та по уговору грошыкы и горилочку зъ його зчыстывъ, та й правъ.

Ярмарокъ розійшовсь. Тилькы вже Терешкови ввирвалась нытка верховодыты хочъ на вулицы, або на вечорныцяхъ, або и у шынку. Тилькы що забаянтрасыть, а тутъ йому хто-небудь и видриже: „*Шець знай свое шевство, а у кравецтво не митайся!*“—то такъ языкъ и прыкусыть, и вже ни-чычыркъ.

Отъ и вся!

Перекотыполе.

одному сели почалы пропадаты куры: за ничъ у однимъ двори пропаде курка, у другимъ зó тры; де й бильшъ. Хазяйки журятыся, жаліютыся мужыкамъ своимъ, а ти й байдуже: невелике дило курка; може и такъ де забигла; може й задавыло шо. Дали та дали почалы усе бильшъ, усе бильшъ куры пропадаты, та вже и не стерпило хазяйство, пишлы до волосты. „На кого маете пеню, скажить: я брата ридного не пожалію; абы-бъ по правди доказъ бувъ. Такъ сказавъ голова. Почалы люде прымичаты, чы не буде якого слиду на кого-небудъ. Шо жъ? курку узято, понесено, курку дорогою щипано, и пир'я такъ слидомъ и палы до двора Явтушыного; тамъ-бо то два хлопцы и шалистлывы, такъ бильшъ недили, якъ нема ихъ дома: зъ батькомъ пишлы зъ хурою.

— Пеня!—сказавъ головз:—одынъ краде, на другого биду зворочуе.

Тамъ геть-геть упавъ слидъ до Кахыбиды. Шо жъ? тамъ и хлопцивъ нема; однимъ-одынъ дидусъ, старый та немощный: йому вже прыходытыся не до курей; а у сим'и сами молодыцы та дивчата; на шо имъ и куры? своихъ йе, батечку мій! Такъ усе пропажа йе, а слидъ видведено; хто його до правды добереться?

Дали вже, годивъ черезъ два, вже не тилькы куры, вже стали пропадаты и поросята, а тамъ пидсвынкы; а згодомъ-згодомъ, то тилькы й чуты: тамъ шкапу у хазяина зведено, де и волька, а колы шо трохы, пидъ який часть, то й пары воливъ добрыхъ нема. И шо то? Тилькы шо зъ двора поведено, то якъ у воду! Ни слидивъ, ни кинцивъ; хочъ де хазяйство не йиздыть, де не роспытуе,—нема та й нема; якъ у воду кане. Сумуе на-

родъ и не надывується. „Що за недобра маты!—такъ промижъ себе совитуються:—Колы бѣ, сказаты, въ насъ постой, то такъ бы и быть: видѣ москаля не вбережешся; а то жѣ не чуты и за п'ятдесятъ верстовъ ни одного москалыка, и не найизджа жѣ то никто до насъ у село; усе свои люде, а ѣе мижѣ намы злодїй! Дїй його честы, на кого бѣ то подуматы? Усе парубоцтво якъ одынь. Усїхъ знаемо, усї чесни, усї добри, усї смырни, не гуля зѣ ныхъ ни одынь, а усякъ зѣ ныхъ жалкуе, що намъ така ѣе кривда, и усякъ зѣ ныхъ похваляється, що тилькы бѣ пїймавсь хто, такъ вже не помылуваты такого и такого сына! Бачыться жѣ, и засидають на ничѣ, такъ николы жѣ ничего, и нїякои прыметы ни на кого. Вже жѣ мы и ворожокъ пыталы, такъ, кажуть, найиздомъ бува: рыжий, кажуть, москаль; попереу, кажуть, нашле сонѣ крипкый на усе село, та й порається, якъ у себе у хати. Такъ що жѣ ты проты лыхого слова зробишь? Тилькы жалкуй видѣ такой биды, та й мовчы.“

И мовчать, та тилькы чують, що вже Мыринѣ зовсимѣ опишывѣ, послидню парку волькиивѣ выведено; а тамъ и Уласѣ рїшывся своеи шкапы; у Марка зѣ сажа ажѣ трьохѣ кабанцивѣ, и вже й сытенькихѣ, узято. Кругомѣ беда, видусиль пропажа!

Якъ ось вже почувы, що у Дем'яна Ридкоплюя усю комору забрато. Пидкопався, вражый сынѣ! та що то? усе, усе позабиравѣ: и жиноче, и дивоче, и що було прыгосподарьоване,—усе забрато, и слиду нема, неначе счезло.

Дывуються люде, та ходячы коло волосты, бьются обѣ полы рукамы, и усякъ на сю ничѣ жде й соби такой напасты. Вже и голова прїйшовѣ и сказавѣ, що винѣ прытьмомѣ не зна, що робыты!—„Пїймайте, каже, мени злодїя, хто се у насѣ краде! Я його!... я йому!... Винѣ въ мене зогны у холоднїй!“

— Пожалуй бы пїймалы, якъ бы знали, хто винѣ ѣе,—казала громада, сумуючы.

Ажѣ ось и обизвався одынь парубокѣ, Денысь Лыскотунѣ, и каже:— „Колы бѣ подозвоылы по дворахѣ обыскаты. Вже выдыме дило, що никто зѣ чужыхѣ не найизжа; се, певно, свои“.

— А що? винѣ правду каже,—розсудылы старыкы.—Звелите, пане голова, якимѣ моторнїйшымѣ, нехай по хатахѣ скрїзь обыскають.

— Не кого жѣ и послаты!—сказавѣ голова,—нехай иде Денысь, забравшы хлопцивѣ. . .

— Та може мени не повірите?—спытався, уклонившысь звычайненько, Денысь.

— Якъ то тоби не повірыты? Кому жъ и повірыты?—обизва-
лысь старыкы.

И якъ такы Денысови не повірыты? що то за парень бра-
вый бувъ, даромъ, що сирота, безъ батька! Ще тилькы на ноги
пиднявся, до пидпарубочого дійшовъ, а вже видно було, що зъ
нього буде чоловикъ. Винъ и не живъ дома, винъ не дуже до
мужыцькои роботы, якъ уси прочи. Якъ пиде-пиде по селахъ,—
хто його зна, де то вже винъ ходыть на заробиткы!—та такъ
щыро заробля, що незабаромъ вернетъся, и чого то винъ не пры-
несе! Самъ одягнѣй, такы зовсимъ якъ мищанынъ, и уся одежа
на ньому хороша, ще повни кышени грошей нанесе. Матери
свой, вже й старенькій, тежъ прынесе колы платокъ, плахотку,
поясъ, чобиткы, а колы й серпанокъ; и у всимъ їй поважавъ.
Та бувъ собою красивый, моторный, протывъ усякого звычайный;
на выгадки та на прыкладкы його подавай. На вечорныцяхъ
тылькы його и чуты. Не боявсь николы и ничого: у саму глуху
пивничъ скажы йому питы на кладбыще, пиде и усе справыть,
мовъ середу-дня. Тилькы й боявсь собакъ, и що то не любывъ
ихъ! Було яку зна злѣйшу собаку, то що не дасть, а дасть, то
й купыть їи, та на гыляку и повисыть; и отруеє було ихъ.
„Що-жъ,—каже:—не люблю та й не люблю собакъ. Мени гыдко
на неи дывыться. Ажъ дрижу, щобъ яку собаку вбыты! Така
вже моя натура!“ А що розумне було, такъ не узявъ його катъ.
Хочъ и не дуже пыльно прыстававъ до громады, и не часто було
и выходыть до волосты, та вже жъ колы выйде, послуха объ
чимъ рада,—вже й выкыне слово, та таке, що й десять стары-
кывъ, сывыхъ якъ лунь, и у тры годы такъ не выдумають. Уси
такы, усымъ селомъ, ув-одынъ голосъ було кажуть: „от-то нашъ
голова росте!“

Такъ такому бъ то не повірыты оглядыть дворы, чы не
знайдеться де у кого злодѣйськихъ вещей? Куды! Тутъ ще стали
його прохаты, щобъ здылавъ мылость, забравшы якихъ паруб-
кывъ самъ зна, пишовъ бы и оглядывъ усихъ, не мынаючы ни
одного двора.

Ничого Денысови робыты, выбравъ парубкывъ самъ и пи-
шовъ зъ нымы.

— Почынайте зъ мого двора,—звелывъ Денысь.

— Та якъ се можна, щобъ на тебе хто подумавъ?—казали парубкы,—се вже не знать що, колы на тебе таку пеню складаты.

— А що жъ, брата, ничего робить! Колы намъ велено усихъ обыскуваты, такъ що я за цяця, щобъ мене не займаты? Шукайте, шукайте! може що и знайдете,—казавъ Денысь усмихаючысь, та, узявшысь у боки, надине тую козацькую шапку на бакырь, та й плюне черезъ губу, по-московськы.

— Ну такъ, що знайдемо!—скажуть парубкы и йдуть за Денысомъ. Той ихъ и у хату уведе, и у комору, и на горыще. и де йе який закапéлокъ, усюды, усимъ, усе покаже и скрыни повидчныяе и въ ныхъ усе перерые.—Глядитъ, каже, глядитъ добре!

Що жъ? перерыють, переберуть усе; а якъ ничего нема, такъ и нема. Зъ тымъ и пидуть у другый двирь.

Тутъ вже не такъ; тутъ вже смилівийше уси обыскують и по хати, и по двору. А Денысь самъ, не беручы зъ собою никого, полизе на горыще и що то! усе тамъ перерые; що не знайде, чы льонъ, чы прядыво, чы кориння яке—усе перебере и по стрихахъ загляда; такъ хочъ бы нытку зъ покраденого знайшовъ.

Эге! Та не усюды жъ и такъ! У однимъ двори, на горыщи, на хати Денысь знайшовъ поясъ хороший, каламайковый, и показавъ його хазяинови, що тутъ зъ нымъ ходывъ. „Такъ и йе, козаче! се мій, ще батькивський поясъ; я його виддавъ сынови носыты, а той положывъ у матерыну скрыню. Такъ и йе! Усе зъ скрыни забрато; шукайте, здилайте мылость, чы не знайдете ще чого!“

Тутъ вже Денысь пошле парубкивъ на хату ськаты, а самъ забира хазяйство, руки имъ звязуе, и старого, и малого—усихъ шле до волосты. Не знайшовшы тутъ бильшь ничего, йдуть у другый двирь. Тамъ вп'ять черезъ скилькы дворивъ, вп'ять знайдуть де хустку, де очипокъ, або що таке; и усе знаходыть Денысь по горыщахъ. Мабуть, пыльнийшъ усихъ ськае, що ниhto опричь його не знайде. Де що знайдуть, то и тамъ хазяйство до жодного забирають и пруть до волосты. и вже повну холонду натырылы и людей, и жинокъ, и дивчатъ, и малыхъ дитей.

Почалы ихъ выпытуваты, роспытуваты, зъ кожного допросъ пысаты. Зъ кожнои сим'и усякъ ув-одно говорыть: „знать не знаемо! бачылы уси, що я дома не бувъ; батько ихъ не дижде,

щобъ я колы на таке скверне дило пишовъ"... Такъ уси уводынъ голосъ кажуть; ни хто не признаеться, ничимъ и доказувать. „Що зъ того, що знайшлы на горыщи поясъ чый, або де плахту? Може якый бездилныкъ порався, комору выкравъ, та пороскыдавъ вещи по другихъ дворахъ щобъ на нього пени хто не звивъ!“ Такъ сказавъ Денысь Лыскотунъ, выймаючи з-за халявы люльку... та що за чудесна була! коринькова, зъ крышечкою, и зъ миднымъ ланцюжкомъ!—„Глядитъ, щобъ кого напрасно не обвыноватылы“.

—Правда його, правда!—сказавъ голова, що зибравшы у жменю свою сыву бороду, сидивъ соби мовчки, та прыдумувавъ, що тутъ йому на свити робыты.—Правда, каже, выпустить людей зъ холодной: вони невыновати; може и справди, що имъ пидкынуто. Що за розумный зъ чорта отсей Денысь! Заразь и догадався. Адже я и самъ додумувався и зъ старыкамы радывся, такъ никому така думка не спала на розумъ. Вже зъ правды, що голова росте, нехай соби здоровъ буде!

Погулявъ денькивъ зó два по селу Денысь, поверховодывъ на вулицы, не одной дивчыни тасуна давъ зъ любощивъ, не одной рукавъ порвавъ, держучы, щобъ не втикала видъ його; не одно—десять навчывъ парубкивъ писень спиваты московськихъ, що самъ попереймавъ, ходячы по усихъ усядахъ; не одну пару розвивъ, що вже було зовсимъ хватылыся бытыся; не одинъ совить давъ голови, що робыты зъ неплатящымы общественного, або отаманови, загадуючы пидводы на дороги; не одному хазяину помигъ плить городыты, сколько кипъ хлиба ципомъ збыты:—на уси руки бувъ нашъ Денысь! Поробывшы и погулявшы такъ, вп'ять потягъ винъ на заробиткы на сколько тамъ недиль зъ своего села. И що то жалкувалы за нымъ и хазяины, и уси! а що вже дивчата, такъ миры нема!

* *
*

— Чы тоби, Трохыме, талану нема, чы хто тебе зна!—такъ казала стара Венгерыха, удова, своему сынови, що ходывъ на заробиткы ажъ у городъ и ажъ два тыжни тамъ поробывъ, та тилькы що тамъ прохарчывся, а до-дому ничего и не прынесъ.

Такъ отсе то маты, журачысь, такъ ему казала.—Уси, уси такы заробляють и усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ты ось ніякъ не роздобудешся ни на-що, щобъ початы господарювати, якъ и люде. Що було де-чого не багато писля батька, те потратыла, женючы тебе; думала—описля заробымо, невестка поможе. Невистка жъ ничъ и день робыть, а я звалылася соби на лыхо; треба вамъ, замисць помочи видъ мене, треба на мене робыты. Тутъ пишлы диты; хлопчыкови вже шостый годокъ, попавъ у ревызію, треба за нього зносыты; дивчаточокъ двое, робыты ще не имъ, а йисты просять, треба годуваты. Та усе жъ то дай, усе дай! А въ тебе, сыночку, одни руки,—не надасы. Та я жъ кажу, мабуть и талану нема. Люде ходять на заробиткы, або хочъ и тутъ, та усе заробляють, усе дбають; а ты, хочъ и тутъ поробышь що, хочъ де и проходишь, а усе тилькы прокормленіе наше, а щобъ по господарству прыдбаты, такъ и не кажы. Колы бъ зпомигся, хочъ яку-небудь патыку добувъ бы, то усе бъ лучше було, пишла бъ друга робота, другый и заробитокъ бувъ бы.

— Що жъ, мато, робыты?—каже Трохымъ,—я й самъ бачу, що нема щастя ни у чимъ. Роблю, мато, до кривавого поту и вже снагы не стае. Хазяйство, дывлячысь на мене, що я соби такый млилый та сухой, не дуже у роботу прыймають. Де тоби, кажуть, проты здорового зробыты? та й дають меншу цину проты другыхъ. Робышь шыро, не линуешся, и такы ничего таиты, часомъ зробышь и бильшь и лучше, ніжъ здоровый, а все видъ хазяина однаковисинька честь: не здужаешъ, каже, робыты. А якъ плата невелька, такъ и не стае ни на вищо; тилькы пропытуемося, а до-дому и не кажы, щобъ що прынесы. Якъ бы не жинка робыла, то бъ доси ходылы бъ вы и боси и голи, и зимою бъ померзлы.

— Треба жъ, сынку, що-небудь гадаты,—казала маты.—Подывись на людей, та порадыся зъ ными: куды бъ то питы тоби, де бъ то лучше заробляты? Попытався бъ ты у Лыскотуна: той чого вже не зна?—усе зна. Та й свита такы набачывся! А заробляжъ то по скилькы! Уже на що його маты: биднійша мене була; теперъ же пійды зъ нею! Одягнâ якъ мищанка. Або и винъ: якъ вырядыться у празныкъ, та выйде на вулицю, такъ куды и пысарь нашъ! А грошей и усякого добра мало винъ прыносыть?

Спытайся, сынку, його, нехай бы нараявъ, куды бь тоби пйты; або бь у купи зь нымь пишовь?

— Пытався його, мамо! Просывь, щобь узаявъ мене зь собою; будемо, кажу, у купи робыты; якь ты, такь и — я, не видстану видь тебе.

— Шо жь винь тоби?

— Але! якь се почувь, якь вытрищывся на мене, а очи такь и засялы, а самь ставь, якь кармазынь. Дывывся, дывывся довго на мене, а дали на-сылу зпомигся сказаты: „Якь заробляты? Робы, каже, якь и я, то й розжывешся. Товарыства мени не треба, шукай иншого“... И пишовь швыдко зидь мене. Та пйсля сього тилькы шо хочу його обь чимь зачепыты, то винь такь и видхоцыть видь мене. А колы-жь у купи де будемо, то винь мени усе у вичи прыглядаецься, усе прыглядаецься; я щобь до нього, то винь заразыть видь мене. Нехай винь соби тямьтсья! Винь багатый, такь и гордый проты мене бидного. Не хочу його чипаты; буду самь по соби. А шо, мамо,—думаю ще йты у губерню: чы не буде тамь щастья?

— Охь, сыночку жь, мй голубчыку! Чы блызенькый же свить? Ажь пивтораста верстовь! На кого жь ты нась покынешь? Та якь и самь таку даль пидешь? Се мовь на кинци свита!

— Вже жь, мамо, шо робыты! У-останне пиду; не буде тамь щастья, не пиду вже никуды. Якь буде, такь и буде. Пидь лежачый каминь и вода не бижыть.

Журылася маты, плакала крипко жинка; а ничого робыты! проводылы свого Трохыма ажь у губерню; чуты було, шо тамь збираецься ярмарокь о Пречыстй, и бува превельченный, и усякого купця изь усякых мисць найизжае, и усякого товару навозяты, и чуты, шо йе людянь заробитокь чымалый, якь кому щастья выпадє.

Дйшовь нашь Трохымь и до губерни. Допытався, де становыться ярмарокь. Народу—народу! И протовпыться не можна! Пробираецься и винь мижь людьмы, и самь не зна, куды и для чога. Дума, чы не знайде такого мисця, де сыдять його братчыкы, шо шукають роботы... ажь ось хтось його сипь за руку и каже:—Землякь! што, работы иськаешь, што-ли?

Трохымь зырнувь, ажь то купець, та такый вже купець, шо й бороду голыть и по-панському ходыть; винь йому швыд-

че шапку знявъ, поклонився и каже:—Ськаемо, господа купецъ, чы не пошле Богъ доброго хазяина.

— Честный ли ты чалавекъ, не бездѣлныкъ? Не линывый?

— Зроду не зробывъ нѣякого худа: въ мене и думкы такой нема. А робыты будемо, якъ самы побачыте.

— Ступай же за мною.

Отъ и прививъ його до своеи кватери; а тамъ усе повозкы стоятъ, понакладувани ящкы, коробки, и усе зъ товаромъ, и усе позапаковувани. Хазяинъ и прыказуе:—Смотри жъ, какъ прыйдутъ звозчыкы зъ лошадямы, такъ пускай запрягають и везуть до моеи лавкы; воны вже знаютъ, де вона. Ты будь прыныхъ; изъ нымы перестановите усѣ ящкы у лавку и не атхадить видъ товару. Вота и товарышъ твѣй.

Гляне Трохымъ на товарыша, ажъ то Денысь Лыскотунъ, тилькы вже не такой бравый, якъ у своему сели бувъ; одежда на ньому старенька и не знатъ чымъ пидперезаный, и шапка заваляща.

— Здоровъ, брате Денысе, бувъ!—заразъ одизвався до нього Трохымъ,—видкиля се ты тутъ узався?

— Але, видкиля! Адже ты, и зроду тутъ не бувшы, та прыйшовъ; а я и часто тутъ буваю.

Тутъ скинулись по слову; Трохымъ роспытуе, якый йе заробитокъ, яка цина у день и якъ що поводиться; а Денысь мовъ и говорыты зъ нимъ не хоче; скаже слово, мовъ не йившы, та й видвертаеться видъ нього.

Якъ я бачу його,—дума соби Трохымъ,—такъ винъ тутечка ще й гордѣйшый, чымъ у насъ у сели; та, бачъ, прыкыдаеться, мовъ бидный, щобъ бильшу цину узяты. Не зъ чорта жъ хытрый!

Хазяинъ зрадувався, що обыдва робитныкы його та зъ одного села и прыятели промижъ собою; попрыказувавъ имъ усе дило и пишовъ соби; а цины и не сказавъ, по чому платытыме Трохымови, чы у день, чы по-тыженно.

Зажурився було Трохымъ и пыта Деныса, що робыты?—„А урагъ його матиръ беры! Колы не по-нашому заплатыть, то мы й самы себе наградымо. Держысь тилькы мене та слухай, то будемъ по-вѣкъ хлибъ йисты“.

Трохымъ здывувався трошки, таке чуючы видъ Деныса, а описля и дарма. И подумавъ соби:—Шо се винъ каже? Хто його зна!—и ставъ обходыть обозь.

Ажъ ось прыйшылы звозчыкы зъ киньмы, позапрягалысь и поперевозылы товаръ до лавкы, позносылы, поскладалы; ажъ ось прыйшовъ и хазяинъ, рошытався зъ звозчыкамы, видпустывъ ихъ, зачынылы лавку и стали видбываты ящыкы и выйматы товаръ... Господы мылостывый! усе жъ то срибло та золоте! Нема ничогисинько, щобъ дерев'яне, або костяне,—усе срибне-золоте, усе срибне-золоте! И ложки, и тарилкы, и ножи, и выделкы; йе й чашкы усякы по панському зроблени, и усякого товару; було багато й церковного, та усе жъ то срибне та золоте. А що кабатырокъ, а що серигъ, а що перстнивъ, такъ мишкы понакладаты можна!

Робитныкы выймають та подають хазяину, а той усе розворочуе та разставля... Трохымъ боиться и дывытыся на товаръ, бачучы, яке воно йе усе дороге; а Денысови и нужды мало; ще якъ що, то й прыважуе на руци, мовъ сылу у ньому зна.

Хазяинъ усе найбильшъ Денысови прыказуе, нижъ Трохымови, бо той понятльвийшый и моторнийшый, та такы выдно, що йому и не первына, и винъ бувавъ коло такого дила; а Трохымъ що?—винъ зроду у-перше и у губернии, и на панській ярмарци, и такый товаръ бачыть, що йому и не снылось николя; такъ винъ и торопіе, и не зна, якъ за що узятись; такъ тымъ здається, що неповорный и непонятльвий.

Хазяинъ навчывъ Деныса, якъ замыкаты лавку немецкымы замкамы. Тамъ таки прехымерни! И назадъ видмыкається, и натрое роспадається; и хто його зна, якъ воно тамъ зроблено! Якъ не вміючы, то й не видимкнешъ и не замкнешъ. Позамыкавъ хазяинъ замкы, давъ имъ кожному по полтынныку и сказавъ, щобъ ишлы соби гуляты, куды хто хоче, а надъ вечиръ щобъ прыходылы на кватыру вечеряты.

Пишлы наши землякы скрызъ по ярмарци. Такъ що жъ? До Деныса заразъ и явылыся прыятелы, та усе зъ москаливъ, мабутъ прыятелы його ще прежни: и здоровкаються зъ нымъ и роспытуються, де бувъ, а дали стали шептаты, та на Трохыма поглядаты, та щось про його говорыты. Съому стало страшно, винъ и видчалывъ видъ ныхъ. Пишовъ на свій базаръ, купывъ хлиба,

огиркивъ, пшеничкы, дыню-дубивку; прыйшовъ на кватырю, по-полуднувавъ добре та й прылигъ, дожыдаючы хазяина. Не скоро описля прыйшовъ и Деньсь и выдно було, що було трошки у головци у нього, та мерщій и лигъ спаты; и вечеряты не захотивъ, кажучы, що голова болыть.

Хазяинъ, прыйшовшы, давъ Трохьмови чарку водкы и вечеряты. И що то за добра страва була! Борщъ зъ яловычною, каша зъ саломъ, ще й печене,—чвертка бараняча. Описля усього, хазяинъ йому и каже:—Оттака тоби плата и харчъ буде по усякый день черезъ ярмарокъ; тилькы служы чесно. Завтра чуть свить иды до лавкы; выйдуть мои приказчыкы, що заставлять,—слухай якъ мене; доглядай, сыдючы биля лавкы, щобъ хто чого не потягъ; а у-ночи будете почережно зъ Денысомъ, у-купи зъ сторожамы, коло лавкы ходыты: одынъ до пивночи, а другый до свита. Колы що запримитьшь або побачышь що недобре протывъ моеи лавкы, заразы скажы мени, хочъ о-пивночи розбуды. Опричь поденной цины, я тебе й награжу за твою правду, и колы будешъ чесный.

Видъ щырого серця Трохымъ, лягаючы спаты, помолывся Богу и подякувавъ за Його мылосердіе, що таку йому роботу пославъ. Харчытысь не треба, харчъ добра, якои дома и на Велькдень не бува, и ще полтынникъ по усякъ день! Десять день ярмарку,—десять полтынныкывъ: ажъ отъ п'ять карбованцивъ прынесу до-дому. Слава тоби, Господы! И тутъ же обещався служыты щыро и за хазяйськымъ добромъ вбыватысь бильшь, ніжъ за своимъ.

Почався ярмарокъ. Купци, пороскладавшы свій товаръ, по-видчыняли лавкы; пишлы паны сноваты. Ходять, розглядають, прыциняються, торгують, купують. Нашъ Трохымъ надывываясь на панивъ добре.

Дывлючыся на ныхъ, Трохымъ пыльно доглядався и на проходячыхъ, щобъ ишовъ своею дорогою, а щобъ не дуже у лавку на товаръ заглядавъ, бо то вже прымита недоброго чоловика. Колы жъ було хто стане биля лавкы, та сюды-туды розгляда, то Трохымъ—безъ сороба казка—такого було и прожене, бо такой стоить и бучимъ-то и ничого; якъ же побачывъ, що сторожи куды задывылысь, то тутъ винъ потягъ, що блыжче, а самъ шыгнувъ дальше. За такимъ Трохымъ бильшь усього пыльнувавъ; а Денысь ни трохы, бо йому николы було. Частисинько, якъ

тільки що до лавки паны поназбираються, то тутъ де и возьмуться и москали, и цыганы, и жыды, та усе до Деныса, и видведуть його геть, и усе зъ нымъ шопотять и довгенько базикають.

Трохымъ було и спыта його, що то за люде и чого вони до нього ходять? то ажъ посупыться Денысь, та ажъ зъ серцемъ скаже:—Чого ты за другымы прыглядаешся? Знай себе; я за тобою не прымичаю,—не дывысь и ты за мною! То мои стародавни знакоми, я зъ нымы служывъ по городахъ.

А де имъ у городи служыты де, що були уси таки обшарпани, обирвани, що гидко було на ныхъ и дывыться!

Разъ пидійшла цыганка, та препаршыва соби на лыхо, мовъ старецъ. Идучы побила лавкы, и моргнула на Деныса; той зъ нею, та у кутокъ, и давай соби щось шептаты. Трохымъ наглядывъ ихъ довго и щось у нього у жывоти тьохнуло, чуючы щось не добре. Поговорывшы соби, цыганка й пишла. Денысь окроме соби сыдивъ-сыдивъ, та й прыйшовъ до Трохыма, та подывывшысь на нього довгенько, и каже:

— Биднисть твоя велька, та не вміешъ, якъ зъ нею справытысь. Щыро служышъ соби на лыхо. А на-врядъ те хазяинъ дасть, що ты бъ заробывъ!

— Якъ ты його заробывъшь бильшъ?—сказавъ Трохымъ.—Адже тутъ и плата добра, и робота не важка; а усе бильшъ не можна заробыты.

— Можна.

— А якъ, скажи?

— Потурай тоби... А скажи мени, Трохыме, такъ, по правди: чы пыльно служышъ хазяину?

— А якъ же и служыты, якъ не зъ усею щыристю? Сказано: нанявся—продався! Я хазяйськои пылыны не хочу, и колы бачывъ бы, що й ридный братъ мій не думае объ хазяйськимъ добри и занапаша його, то я бъ и на брата выяывывъ.

— Сполать тоби, Трохыме!—сказавъ йому Денысь, та й вдарывъ його злегенька по плечи.—Такъ и по-викъ служы; розбагатіешъ!—и видвернувсь видъ нього, а Трохымъ и замитывъ, що винъ, видвернувшысь видъ нього, усмихається.

— Що отсе сталося зъ нашымъ Денысомъ?—дума соби Трохымъ.—Але винъ тутъ соби другый, нижъ у нашому сели.

Такъ соби сыдыть, думаючы про се, ажъ ось вп'ять та жъ такы цыганка йде мимо лавкы, а Денысь пидійшовъ до неи

и каже:—Дурный! Йому и не говоры. Мы и самы зробымо.

А Трохымъ се й чуе. Цыганка соби и пишла. Стало смеркаться. Прыказчыкы почалы розиходыться: хто у театру, хто у баню, хто... а катъ ихъ зна, куды иншый пишовъ! Останний попрыбиравъ, выйшовъ и каже Денысови, якъ и по всякъ вечеръ бывало: „замкны лавку и подай сюды ключи“. Денысь зачыня, прыклада замкы, зкручуе; иншый тугый, такъ ажъ кречке, прытягаючы та крутячы. Зовсимъ; отдавъ ключи; прыказчыкъ пишовъ; Денысь шось видвернувся, а Трохымъ тыхисинько, крадькома помацавъ замкы... Що за не добра маты? Хочъ-бы тоби одынь замкнутый! Уси тры высять; а Денысь же довго сылкувався, замыкаючы ихъ. Такъ такый-то Денысь!

Тилькы шо такъ соби Трохымъ дума, ажъ ось Денысь и каже: „йды жъ, товаришу, на кватырю, та вынось швыдче вечерыты, та лягай спаты. Або знаешъ шо? Тамъ душно; я пробуду усю ничъ на калавури; не прыходъ зъ пивночи; спы соби. Однаково мени спаты не хочеться,—прокалавурю самъ усю ничъ“.

— Ось шо воно означа! Трывай же!—подумавъ соби Трохымъ и пишовъ тыхою ступою, поky спершу; якъ же зайшовъ, шо вже Денысь його не бачыть, такъ тутъ вже ничого робыты: ставъ пидбигцемъ поспышаты, та мерщій до хазяина. Якъ на те, хазяинъ дома и, наклывашы гостей, поштуе ихъ чаемъ. Тутъ Трохымъ, увійшовшы, прямо и росказавъ йому усе, якъ винъ за Денысомъ запымитывъ, якъ шо робылось, и якъ винъ, буцимъ то, лавку замкнувъ, а його видтиль видпроторывъ.

Хазяинъ, почувшы усе, спершу було злякався такъ, шо ажъ поблидъ; дали ставъ дякуваты Трохымови, шо винъ такый вирный и пиднись йому ажъ дви чашкы чаю, солодкого та пресо-лодкого, усе такы дякуючы за його правду и чесную душу. А тутъ же мерщій пославъ знайти прыказчыка зъ ключама. Насылу десь-то його знайшлы. Хазяинъ выхопывъ ключи, засвтитывъ лыхтаръ, та сившы на дрожкы—мерщій до лавкы.

Пидбигъ, оглядивъ, ажъ такъ и йе: ни одынь замокъ не замкнутый! Почавъ клыкаты Деныса, а Деныса и духу нема!

Мабуть, шо винъ и сыдивъ усе биля лавкы, та якъ побачывъ хазяина зъ лыхтаремъ,—догадався, шо се шось не даромъ такъ и прътаився тутъ де, и не озываеся, дождаючы, шо зъ то-го буде.

Хазяинъ ускочывъ у лавку... Слава тобі, Господы,—усе циле, усє благополучно! Злодій ще не почынавъ поратыся. Мабуть, дождывавъ глухой пивночи. Позамыкавшы уже самъ уси замкы, якъ слидовало, тутъ же изъ стороживъ нанявъ двоухъ, щобъ видъ його лавкы не видходылы черезъ усю ничъ, и вернувся на кватырю.

И що то вже дякувавъ Трохымсви! Ажъ поцилувавъ його, що видвивъ видъ нього таку биду и заздегидь сказавъ про таку напастъ. Дали вынявъ цилкового, и давъ йому, и каже: „не по полтыннику на день буду тобі даваты, а видъ сьогондя по цилковому. Одпускатыму—награжду, какъ самъ знаю за то, що ты йєсть чесный чоловикъ. Старайся и упередъ; що зами-тышь, що почуєшь,—заразъ мени сказуй! Теперь не ходы до лавкы, щобъ тотъ бездилныкъ не зробывъ тобі якого худа. Тамъ йє калавурни“.

Якъ же почулы у-ранци, шє ажъ тры лавкы обикрадено, такъ тоди хазяинъ ще бильшь дякувавъ Трохымови, що остеригъ його. „Було бъ, каже, се и мени. Тамъ же, хочъ и багато узято, та не на велику суму, а у мене хочъ бы и не багато чого потягнувъ, такъ усє бъ тысячивъ на яки десяткы.“

Трохымъ такъ такы и думавъ, що зъ злодіямы певно бувъ Дєньсь. „Господы мылостывый!-- дума соби,—якъ то швыдко чоловикъ розледачивъ! Який бувъ бравый парєнь, такъ що луччого його и не треба, а теперь зовсимъ збездилнычався!“ И писля тєиєи ночи, винъ його и не побачывъ вже.

Разъ сыдыть Трохымъ биля лавкы, дывытєся: вєдутъ рєштантивъ: и попереу, и позаду ихъ саладты зъ оружжамы. Прыглядаетєся Трохымъ, ажъ мижъ нымы йде и Дєньсь.—Дожывсь чєсты!--подумавъ Трохымъ, и стало йому жалко земляка. Пидбигъ швыдєнько и подавъ йому, що тамъ лучылось, на його заклучєнє. Що жъ Дєньсь?—глянувъ быстро, бачыть, що се Трєхымъ,—якъ заскрыгоче зубамы, а очи мовъ запалалы; якъ кыне ту мылостыню гєть, и сказавъ:—Щобъ було ты луччє пропавъ, нижъ мене бачыты у такій нарузи!--и пишовъ соби, не оглядаючысь.

Рєсказавъ се Трохымъ хазяинови, а винъ и каже:—Перєловылы тыхъ усихъ, што лавкы обокралы, узялы и нашого Дєньса. На нього доказують, што онъ зъ нымы за одно и хотѣль навєсты на мою лавку, такъ онъ ни у чємъ не признаєтєся.

Покинчалы ярмарокъ. Рєщыталєся уси; хазяинъ рєщытавъ и Трохыма, и, на усякий день даючы йому по цилковому, пры

прощанни давъ йому ажъ сто рубливъ и каже:—Озьмы, Трохымушка! Ты мнѣ на десятки тысячей спасъ; благодарствую тебѣ.

Отъ уже Трохымъ зрадувався! Та и якъ же пакъ! Скильки винь грошей прынесе до-дому! Зроду не зароблявъ по стилькы Спасыби, що хазяинъ давъ золотымы, такъ ихъ можна такъ заховаты, що не загублю и никто не прымитыть, що въ мене вони йе; цилкози окроме положу.—Отъ, узавшы золоти, позашывавъ у онучу; а срибни, яки булы, цилкови, и полтынныкы, и милочъ усяку та позашывавъ у полусвыти, такъ що и пизнаты не можна було, що йе пры ньому гроши.

Зибравшысь, такъ и пишовъ зъ губерніи и не куды жъ, якъ прямо до-дому.—Чого вже по другыхъ мисцяхъ ходыты?—дума соби, дорогою йдучы.—Спасыби Богу, заробывъ добре; буде зъ насъ зо всихъ. Заразъ куплю шкапу, справлю визъ, и пишовъ луччый заробитокъ, ніжъ видъ пишого! Жинци накуплю льону, нехай пряде; нехай наймычку найме: у-двохъ бильшъ нароблять. Матери буду усього постачаты, чого забажа! Нехай, колы доси бидкалась, нехай на старости у роскоши поживе. Диточокъ прыодягну; на зиму дровецъ роздобуду и усього прыдбаю, и будемо жыты, гадкы не маючы...

Сердешный!

Иде винь такъ соби, йде, поспишаючы до-дому, щобъ радисть имъ прынести, що Богъ щастя давъ... и вже верстовъ зъ п'ятдесять зосталося йты до села свого... якъ зыркъ! доганя його... хто жъ?—Денысь! Якъ уздривъ його Трохымъ, такъ руки и ноги опустылыся, и у животи похолонуло, сердце такъ и трипочеться, и душа щось недобре почула. Не зйтысь зъ нимъ не можна: по одной дорози йдуть. Питы швыдче, щобъ не нагнавъ, покы до села, а у сели можна пересыдить день, покы винь далеко зайде; такъ Трохымъ бо, стилькы пройшовшы, вже прытомывся, и якъ бы не поспишавъ, Денысь його нажене, бо винь здоровыйшый и прывышный бильшъ ходыты.

Бачыть Трохымъ, що ничего робыты, подумавъ:—Щожъ? Божа воля! небуду зъ нимъ иты: буду соби окроме держатысь; буду прыставаты, не поспишаючы зъ нимъ; то винь и видвяжется видъ мене!

Иде-йде, якъ ось Денысь и наздогнавъ його; вдарывъ по плечахъ и каже:

— Здоровъ, товаришу! Не ртикъ видъ мене?

— Здоровъ, Денысь! де се ты взявся?

— А ты думавъ, що Денысь вже ставъ бездилныкомъ, пиде на каторгу; такъ отсе швидче бижышь до-дому росказаты про мене, що я попався!

— Господь зъ тобою! Яка мени нужда до тебе? Я й самъ жалкувавъ, побачывши тебе у такой нужди.

— Жалкувавъ? ты?

— Далеби, що жалкувавъ. Ни ты мени ничего, ни я тоби николю; такъ чого жъ намъ? Скажы мени на мылость, якъ ты выкрутився?

Тутъ Денысь такъ глянувъ на Трохыма, що у того уси жыжки задрижало и у души похолонуло. Дали и каже:

— Выкрутивсь? Колы жъ на мене напрасно сказали! хиба не бува на чоловика наговоривъ?

— Якъ то безъ того! Ты жъ мене повеселывъ, що ты не бувъ зъ нымы.

— Хиба жъ я злодіяка який? Га?—гризно крыкнувъ на нього Денысь.

— Та хто про тебе таке дума? Зглянься на Бога!

И замовкы обыдва, и мовчать, и йдуть укупы.

Геть-геть Денысь вп'ять и одизався до Трохыма, та такымъ страшнымъ голосомъ, неначе зовсимъ не винъ:

— Ты думаешъ, що я черезъ твои замкы пропавъ?

— Черезъ яки замкы?

— Черезъ таки, що думаешъ, я ничего и не знаю?

— Богъ зъ тобою! Я тилькы чувъ про си замкы, та й забувъ заразы.

— Забувъ?! Забудешъ и справи.—И вп'ять замовкы.

Йдучы такъ довгенько, переходылы черезъ невелике село. Трохымъ тутъ мавъ знакомого и хотивъ було зайти видпочыты. „Не треба сього!“ вже крыкнувъ на нього Денысь, а плохенький Трохымъ и послухавъ його, боячысь, що якъ винъ бувъ протывъ нього у-трое здоровійший, такъ щобъ не зробывъ якого худа. Такъ думавъ соби Трохымъ: „Не буду його сердыты; буду пиддаваться, нехай вередуе, ажъ помы до своихъ мисць дійду; тоди выкручусь видъ нього“.

Перейшовшы те село, Денысь звернувъ зъ дороги геть пид лисокъ и Трохыма поклыкавъ за собою.

— Оттуть видпочынемо!—сказавъ сидаючы Денысь пидъ грушу.—Давай, чы йе шо въ тебе? такъ пообидаемо, або пополуднуемо.

— А шо въ мене йе?—сказавъ Трохымъ и доставъ изъ торбынкы хлиба, тарани скильки та огирочкивъ.

Денысь доставъ из-за халявы нижъ престрашенный. Трохымъ якъ побачывъ його, такъ морозомъ обдало. Денысь розпорядкуе, мовъ самъ усе прыдбавъ: хлиба видризавъ соби попереду, а дали ткнувъ шматокъ и Трохымови. Тежъ и тарани соби луччою узывъ, а де шо и огиркивъ кынувъ, мовъ собаки, Трохымови. Сей усе терпыть и мовчыть, та дума: „Донесы мене тилькы, Господы, до-дому! Цуръ тоби и зовсимъ! знаты тебе не хочу!“

— Знаешъ шо, пане-брате?—найившысь, ставъ казаты Денысь—Цуръ йому у день иты. Будемо у день виддыхаты: бачъ, якъ душно! Ничью бильшь пройдемо, и дальше станемо. Якъ отсе видпочынемо, а вечеркомъ зорею, та холодкомъ ничью мотнемось, такъ мы писля завтра и дома будемо. Лягай та спчывай, поky до вечера.

Ляглы хлопци. Заснулы добре. Надъ захидъ сонця прокынулысь, пополуднувалы—и усе такы Трохымовою харчи—и пишылы.

— У тебе, бачу, и нема ничего для дороги?—спытавъ Трохымъ.

— А де я у чорта шо озьму? Колы шо й заробывъ, було, чого троxy, такъ истрясь, у тимъ анахтемськимъ остроzi сыдившы; а заробыты бильшь ты не давъ. А було бъ и на твою долю. Гадкы бъ не мавъ!

— Ты мени, Денысе, на вдывовыжу! Чы такый же ты бувъ у насъ у сели? Се ты, ходывшы по усихъ усядахъ, набрався такого духу!

— Цыть, мовчы, не твое дило!

И замовкы, и йдутъ.

Черезъ скильки тамъ пройшовшы, вже Денысь вп'ять и обизвався: „А шо, товаришу? Попередъ усього жинци роскажешъ, а тамъ и до голсвы пидешъ, и по усьому селу будешъ проповидуваты, якъ Денысь Лыскотунъ хотивъ лавку обикрасты, и якъ ты остеригъ хазяина, и якъ Деныса зъ острога пидъ калавуромъ водылы къ допросу“.

— Ни, Денысе! не знаешъ ты мене. Се страшне дило, щобъ про кого таке розказуваты. Нехай тебе Богъ у симъ дили простыть; а ты покаешся и покынешъ скверне таке дило. Що жъ? спиткнувся, та й схаменувся. А розказуваты не мое дило. Не тильки жинци—я й самъ молю Бога, щобъ я забувъ про се; бо, кажу, ты покаешся.

— А як-же? Вистыме дило, що покаюся. Такъ и почну молебни найматы. Такъ грошей бо нема, не добувся; хиба ты мени дасы? А що, Трохыме! Скажы по правди: багато тоби хазяинъ давъ за те, що ты про замкы йому об'являвъ?

— Та не я жъ то об'являвъ; винъ самъ, дознався.

— Та якъ соби тамъ знаешъ, а вже, певне, давъ такы що небудь.

— Давъ награжденія, видпускаючы, цилковыхъ зъ пару.

— Та заробитныхъ. Такъ скільки несешъ до дому?

— Хто його зна!—казавъ Трохымъ, а самъ такъ и трусыть ся, боиться; бо ничъ, ихъ двое и Денысь здоровійший його— Я такы гараздъ и не личывъ; зложывъ, та й пишовъ.

— Мабуть багато, що никола було й переличыты? Чы подилимося жъ зо мною?

— Щобъ то якъ?

— Такъ якъ дилаться, пополамъ. Чы, може, уси виддасы? Отъ сполать бы парень бувъ, якъ бы уси виддавъ!

— Що се ты, Денысе, говоришь?—ледве вже промовывъ Трохымъ, бачучы, до чого вже дило доходитъ.

— Та ну, цуръ тоби и зъ твоими гришмы, що, мабуть, у тебе ихъ до сына, що такъ злякався. Ты ше й се розкажешъ, що я дорогою мавъ тебе обидраты.

— Та здилай мылость, не думай такъ про мене, Денысе! Я тоби казавъ, що никому не скажу, и побожусь усимъ, и запрысягну.

— А ну, побожыся.

И Трохымъ почавъ божытыся такъ, що ажъ страшно було слухаты.

— А запрысягны!—каже Денысь и подавъ йому жменю земли,—з'ийжъ отсю усю.

Трохымъ, якъ зъ щырымъ сердцемъ, не боячысь ничего, и думаючы такы, щобъ никому ни слова не розказаты, з'ийвъ жменю земли, усе потрохы ковтаючы.

— Ну такъ, теперъ товаришь. Теперъ певень и я.

Оттакъ-то Денысь усе зайидався зъ Трохымомъ. Чого небудь, то й прив'яжеться; Трохымъ же, якъ бувъ соби плохій-ший, то й усе подавався и такы не безъ того, що й боявся його, щобъ чого не зробивъ йому худого.

Тутъ ишли ничъ; ранкомъ скилькы пройшли, тутъ сонечко ще не дуже и пиднялося, а вже стало крипко пекты, то вони звернули у лисокъ, та й полягали спочываты.

Якъ пиднялося сонечко, що то вже жарыло! Ни витеръ не дыхне и нищо не колышетъся, такъ такъ, що ледве дыхаты можна. Наши хлопци хочъ и заснули було, такъ не можна ніякъ и улежаты! Якъ прыпече сонце, такъ мисця не знайдуть. На взлисси сонце йе, жарыть; такъ вони зайдуть у гушину, такъ тамъ ще й гиришь: ни видкиль прохолоды ніякои, тилькы що зверху палыть, и малесенькый витерець не проходыть. Знайшли воду, не видипьютья; тяжко вже имъ и дыхаты! Выкопають коженъ соби ямку; прыляже туды, то трохи йому и лекше, можна холодомъ трошки дыхнуты. Зограються и тутъ, переходяты на друге мисце; та такъ выморылысь, такъ знемогысь, що нездужають и поворухнутыся. Цилисинькый день ни хмарыночки жъ то.

Ажъ ось дуже къ вечору жара затыхла трохи; товариши наши пиднялысь, здыхнули слободнійшь, пойилы чого було и пишы.

— Якъ не полинуемося,—каже Трохымъ,—то свитомъ и дома будемо. Видь сього лиску до нашего села тилькы двадцять верстовъ.

— И велія мылость, що будемо,—сказавъ Денысь:—тилькы не видставай; ты усе прыстаешъ. Поспишай.

Отъ якъ идуть, и верстовъ симъ учыстылы, зъ полудня стала показуваться мовъ стина чорна; дали видъ неи стали виддилятысь, мовъ клубкы, густин хмары зъ золотымы, видъ сонця, кругамы. Клубы в'ються, до-купы збираються, и стина усе выщенько пидбираеться. Сонечко за тучу сховалось зарани и птыця стала збиратысь и чогось жде на себе. Самчыкы зывають самочокъ и, якъ можна, спишаты, у кого йе диточки, такъ до нихъ; а котори соби гулящи, такъ полетилы ховатысь. Де дали, де дали—усе стыха, ни травка не колышетъся, усе чо-

гось же велького, страшного! Дали стало и гуготиты далеко-далеко, мовь клекоче море, або гуде велькый витерь з-далеку, або сыла велька людей найизжа, що ще з-далеку земля пидь киньмы стугоныть. Блыскавка одна тилькы и показується, а сонечко зовсимъ зайшло; хмары спустылысь, такъ и не видно ничего.

— А що будемо робыты?—ставъ казаты Денысь;—якъ мы пидемо? Скоро зовсимъ буде темно. Страшно безъ дороги йты.

— Ажъ онъ маячыть лисокъ!—сказавъ Трохымъ,—поспишаймо туды.

— Де лисокъ? Я ни його, и ничего не бачу.

— Онъ, якъ блысне блыскавка, такъ видъ дороги на праву руку. Ходимъ мерщій; усе темнійше становыться.

Воны поспишають. Пиднялася и стина. Стало зовсимъ темно. Покры не блысне, то ничогисинько и не бачать передь собою. Стина густа, чорна, страшна надвынула и простяглася видъ сходу до заходу сонця, и изъ усихъ мисць блыскавка знай блыска. Гримъ гуде зъ перельвомъ, мовъ де по горахъ вельчезне каминня качають, и инше, мовъ упаде, стукне, та й замовкне.. а тутъ луна и загрохотыть по усьому небу, по усихъ куткахъ сией велькой хмары. Замовкне жъ гримъ, такъ чуты щось гуде, клекоче, бурлыть страшнійше самого грома!.. А блыскавка безперестанно! И якъ блысне, такъ писля неи ще гиршь ничего не видно.

— А де ты, Трохыме? — казавъ дрижачы Денысь.—Озымы мене за руку, та веды, я швыдко впаду. Нигъ не пидволочу.

— Держысь за мене,—каже Трохымъ.—Тутъ вже недалечко. Онъ видъ блыскавки видно.

— Та я бо сией блыскавки боюсь. Охъ колы бъ швыдче до лису!... Бачъ, яка страсть иде! Ось и дощыкъ... Ой, швыдче, швыдче, поспишай.

Зовсимъ повысь йому на руки Денысь; и Трохымъ самъ утомывся, и його волоче; черезъ вельку сылу дотащывъ його пидь густе дерево, положывъ и самъ звалывся..

Тутъ же и уся туча надвынула якъ разъ надъ той лисъ и усюды небо покрыла, якъ саме чорне сукно; хочъ скилькы хочъ дывыся,—ничого передь собою не побачышь ниякъ! Заревила престащенна буря: шумыть пидь небесамы, носыться по поли,

спирається у лись, пре його, мовъ зъ мисця хоче його зпыхнуты и зомняты овси; гиллякы трицать, ламаються, падають... Тутъ щось страшно загуло, ажъ свитыть на увесь лись, гримъ покрыло... и разомъ гепъ!... впало, ажъ земля здригнула!... А тутъ гримъ якъ загремотыть, и вп'ять земля задрижала!... а тутъ вп'ять такый же свысть и шумъ, и вп'ять щось то впало, затрицало!... То буря порається... викови дубы валя, мовъ пруття! Якъ же хлыне дощъ и вже не йде, а лье: по лиси шумыть, зъ горы бижыть ричкамы, клекоче... и видъ неи, и видъ бури, що бушуе, и видъ грому, що такъ и розрывается надъ головамы, шумъ такый и грохотъ, що страшно и згадаты!... А тутъ блискавка червонымъ огнемъ очи заслипля!... Именно представленіе свиту!

Денесь не улежыть, не усыдыть, и не постоить на одному мисци. Ходыть, перебига з-пидъ одного дерева пидъ друге: руки ломыть, самъ себе не тямыть!...

— Трохыме, Трохыме! Ты спышь, не боишся ничего!—такъ голосно зъ остраху сказавъ винъ.

— Ни, я не сплю, та й не боюсь ничего.

— Гримъ убье!

— Воля Божа. Я се знаю, та хочъ и лежу, та молюсь Богу.

— Хиба жъ винъ и помылуе, якъ йому молытыся?... Ухъ якъ затрицало у лиси вп'ять!...

— Помылуе, тилькы покайся...

— Якъ покаытыся такому гришныку? Якъ мене Богъ може простыты?

— А шо жъ? Кайся видъ щырого сердца; твои грихы не яки велики! ты такъ гришенъ, якъ и усякъ чоло... Господы! Що се?

Тутъ вони впалы обыдва на вколишкы!...

Огненна стрила проризала усе небо и, якъ окомъ моргнуты, вдарыла у те саме дерево, пидъ которымъ попереду стоявъ Денесь и отсе прыйшовъ до Трохыма. Дерево превысоченне було; його такъ до половины у дрибну щепу розбыло и уси гилля стерло и змяло, такъ що и слиду ихъ не зосталось

На-сылу пиднявся Денесь; а се видъ ныхъ, де вони стоялы, тежъ пидъ деревомъ, було не бильшь, якъ саженивъ зъ десятокъ.

Очунявшы трохы, ухопывъ Трохыма за руки и ставъ прохаты:—ходимъ, ходимъ видсила! тутъ насъ Богъ побье!

— Куды жъ мы заховаемось?—каже йому Трохымъ.—Бачъ, яке лихо по усьому лиси? Отто гримъ запалывъ дерево; бачъ, горить? Адже и далеко видъ насъ, та й по усьому лиси така халепа!

— Ой, страшно, страшно! А то хто сыдыть та дывыться на мене?

— Богъ зъ тобою! нема никого. Молысь лучче Богу.

— Мене и Богъ не помылуе! Ты думаешъ, я такой?... Охъ, лице запалыло!

— Помылуе, молысь, кажу, та кайся.

— Де вже мени покаяться? Я той, що васъ обкрадавъ... не було другого злодія у сели... се мое дило! Мене пидводылы други... Я обкрадавъ васъ усихъ... передававъ цыганамъ, москалямъ... бравъ гроши, та багативъ... лавкы обикравъ... вывертывся! Хотивъ и тебе такъ, якъ оттого, що сыдыть и дывыться гризно на мене.. Такъ казавъ, не тямлячы ничего, Денысь, и бьучы себе у груди кулаччямъ.

Тутъ разомъ якъ осяе ихъ блискавка, якъ хрясне гримъ, мовъ небо на нихъ впало!... обидва впалы нечувственно. Трохымъ, пидплывшы водою видъ дощу, трошки очумався, бачыть: Денысь бига коло нього, руки лама, блидый якъ смерть и, не тямлячы самъ себе, крычыть:—Я не тилькы злодій, я й душо-губець! заризавъ нышого... мавъ грошей у нього знайти... одужу свою закровавывъ... а винъ он-де сварыться. Господы! и ты мене не помылуешъ?

И ставъ бигаты, якъ не пры своему уми. Спомигся трошки Трохымъ, пиднявся на ноги, ставъ його розговорюваты, щобъ прыйшовъ до пам'яты.

— Ни,—крычыть Денысь,—мени Богъ смерть дастъ... мене гримъ убье... Я злодій!... я прыкыдався добрымъ, на другыхъ пеню зводывъ, тебе мавъ заризаты, щобъ ты про лавку у сели не розказавъ... теперъ кажы. Ось-ось мене Богъ вбье; розкажы усимъ, який я.

— Та Богъ зъ тобою, Денысе, що се ты думаешъ? повирь не мени—Богу святому, що якъ я побожывся, такъ и не збрешу: буду держатись присягы, и тебе не попрекну ни у чимъ.

Тутъ же Трохымъ його розважае, а тутъ гримъ такъ и рокотыть, а блискавка ажъ очи палыть! Якъ стукне, якъ грякне, якъ лясне, якъ затрищать дубы, якъ запала де верхъ деревыны

якои, якъ шарахнутъ гилля,—тутъ Денысь и стане безтямный, и вп'ять свое росказуе. що винъ душогубецъ, злодѣй, прыкыдався добрымъ и усе таке. Дали прыставляється йому старецъ, що сварытсья на нього; и винъ почне росказуваты, якъ убывъ його, и усе каже Трохымови:—усимъ, усимъ се роскажы: нехай бережуться мене.

Гремивъ, торохтивъ гримъ, дали ставъ стыхаты, бо туча вже перейшла. Затыхъ и дощыкъ: тилькы блыскавка не давала ничего розглядиты: дали и та усе потрошку, усе тихше, усе менше, дали вже блыска тилькы здалеку.

Роздывывся Трохымъ, ажъ вже стало на свить займаться.

— Ходимъ,—каже,—Денысе! вже мы недалечко видъ своего села. Ходимъ швыдче.

— Братыку Трохыме!—каже Денысь, не сходячы зъ мисця боюсь ворухнутысь! Усе мени чується гримъ, усе мени бачытсья той анахтемскый старецъ!... Трохымочку, голубчыку! Не роскажуй никому ничего!

Вп'ять Трохымови треба божытсья; сякъ-такъ розговорывъ його, пишлы.

Що досвиткомъ, що вже й сонечко зйшло, йдуть и усе поспишають. Денысь черезъ усю дорогу хочъ бы пару зъ усть пустывъ, усе задумавшысь иде; дали якъ крыкне:—А лучче бъ мене гримъ убывъ!

— Богъ-зна що ты спомынаешъ!—сказавъ Трохымъ и глянувъ на Деныса, та ажъ злякався: очи якъ жаръ горять, и самъ розлютованый, мовъ звирь якый. А усе розговорюе його:—Будь веселенькый, — каже:—вже тилькы п'ять верстовъ зосталося; се вже наше поле.

— Тилькы п'ять верстовъ? Тилькы не выдно, якъ зъ кымъ небудь повстричаемся, и мене виддасы? Пропадай же ты одынь!—Та зъ сымъ словомъ и повалывъ Трохыма, и насивъ його.

— Богъ зна... що ты... Денысе, робышь!—сказавъ, стогнучы, Трохымъ пидъ Денысомъ; дали ставъ просытсья:—пусты мене, братыку, голубчыку, соколыку! Йей-вельке слово, никому ничего не скажу! Возьмы соби мои уси гроши, що тутъ зо мною, тилькы не губы души своеи и моеи! Не сыроты моихъ диточокъ, не вбывай за живота жинкы; на кого моя старенька матинка зстанеться? Братыкомъ, батькомъ риднымъ буду тебе ци-

лый викъ зваты! Не дай мени безъ покаянія вмерты! Дай же мени хоть часыночку Богу помолытись!..

— Помолышся и на тимъ свити!—лютуючы, якъ звирь, казавъ Денысь, одною рукою держучы руки Трохымови и колиномъ його надавившы, а другою рукою достаючы из-за халявы нижъ свій; такъ якъ ни поспиша, не справытсья однією рукою. А Трохымъ знай просытсья; зитхнувъ и каже:—Господы мылостывый!.. Не несе Богъ никого, щобъ хто свідителемъ бувъ моеи безвынної смерты!—Тутъ пидкотылося перекотыполе видъ витру и до самого його, Винъ глянувъ жалибно, та й каже:—нехай се перекотыполе буде свідителемъ, що ты мене безвынно погубляешъ!..

— Нехай свідительствуе, скільки хоче! Знавъ же, на кого и послатысь!—казавъ регочучысь Денысь и рознимаючы нижъ зубамы,—той нижъ, якымъ усю дорогу краявъ Трохымивъ хлибъ и пропытувався.

— Господы милостывый! прыймы мою душу!... жиночка.... диточки.... тату....

Денысь змахнувъ рукою.... хотивъ щось регочучысь сказаты....такъ Ангелъ Божый, щобъ не даты йому у сей часъ насміятсья, хлынувъ йому у ротъ братовою крив'ю и, прынявшы душу безвынного праведныка, понисъ ии прямо на небеса.

* *
*

Прыбиглы двое пастухивъ видъ череды и об'явылы голови, що у такимъ и такимъ мисци лежать заризаный чоловикъ; а хто, вони зъ ляку не роздывылысь. Голова заразъ самыхъ надежныхъ людей пославъ, щобъ биля того заризаного калавурылы, и щобъ ни самы до нього не пидходылы, и никого не допускалы; а стане хто нав'язуватысь, або що такее робыты, або казаты, то його, якъ пидозреного, узять и до волосты прывесты. Тутъ же напысала лепортъ до земського суда объ такимъ случаи, що „скоропостыжно вмершый заризаный чоловикъ, по имени и прозванію неизвистный, лежать благополучно на тимъ самимъ мисти, де його смерть постыгла.“

Де-яки зъ хазяйства пишлы зъ села на заробиткы и ще не поверталысь до-дому, та жинкы ихъ и ничего, и нужды нема. Трохымова жъ жинка и маты... що то! почувшы объ симъ, въ одынъ голосъ крыкнулы:—Охъ, лыщечко! Се жъ Трохымъ, певно Трохымъ!—и задалегидь стали голосыты. Сердце звистку подало!

Що то вже вони просылы голову, щобъ подозвольвъ питы оглядиты и, колы винъ, такъ хорошенько його обмыты и вбраты, а колы можна, и до-дому привезты—звисно, жиноче дило: вони не знаютъ порядку. Голова—и не дай, Боже, никому и пидступыты, крипко-на-крипко запретывъ, погы суль не выйиде и не розвя-же йому рукъ!

Ажъ ось, на другый день явывся въ село и Денысь. Та що то одягный! Ище лучче усе соби посправлявъ, у чимъ по-переду ходывъ. Веселый, говорлывый, жартуе зъ усима, кого пострича. Бачытъ, що люде зиходяться усе до волосты, и винъ туды. Йому й розказують, що знайшлы заризаного; а винъ заразъ и не втерпивъ и пытається:—що жъ його жинка та маты кажуть?

— Чый?—дывуючысь пыта його голова.

— Адже вы... чы хто-пакъ казавъ?... що, кажуть, то Трохымъ?

— Ще не звисно и ништо зъ насъ объ тимъ и не думавъ, не те, що казаты. Чы мало ихъ повыходыло зъ села на заробиткы? Може ще и не нашъ.

— Хто не йесть, нехай соби лежытъ, погы зведемо,—сказавъ, сміючысь, Денысь.—А хто заризавъ, свидители скажуть.

Де-яки молодцы тутъ булы, та ажъ зареготалысь и ка-жуть:—О, щобъ тебе зъ Денысом! Вже хочъ що, а латку й пры-ставытъ. Де жъ такы у чыстому поли свидители? Ёже колы по-рався, такъ самъ-на-самъ...

Ажъ ось дзвоникъ. Самъ справникъ прыбигъ, и заразъ крык-нувъ:—Гдѣ мертвое тѣло?

— На мисци, ваше благородіе!—одвить давъ голова.

-- Пысарь! отберы понятыхъ чесныхъ людей, возьмы зъ нихъ прысягу и веды до тѣла; я сейчасъ буду. Голова! иды за мной.

Увившы голову у хату, зашипнувся и ставъ його роспыту-ваты, чы нема на кого якого сумниння, хто що казавъ пры сьо-му дили.

Голова, якъ мавъ Деныса за чесного, то и не сказавъ, якъ винъ було проговорывся, и не забрызкавъ його. Такъ и зосталося.

Пид'йихавъ и ликаръ; запрысягли и поняты. Справникъ побачывъ мижъ нымы Деныса и каже:—Зачымъ же въ понятыи та

такого молодого парня поставылы? Тутъ надобно добросовистныхъ старыковъ.

— Се, ваше благородіе,—казавъ голова,—хочъ и молодъ чоловікъ, а у насъ зъ старыкивъ нема такого розумного, розсудливого, понятливого, и якъ то усе умно розбере!

Се жъ голова казавъ справныкови тыхенько, самъ усе поглядаючи на Деныса, а той и бачыть. Якъ же справныкъ, почувшы се видъ головы, сказавъ голосно, и соби дывлючысь на Деныса:—Харашо, подавай його сюда!—то сее почувшы, Денысъ крипко поблідъ, а справныкъ и запымитывъ и буцимъ и ничего.

Зибралысь уси до мисця, де лежало тило; справныкъ веливъ понятымъ свідительствовати, чы нема боевыхъ знакивъ?

— Та нема!—гукнувъ Денысъ, здалеку стоячы.—Де вони будуть? Тутъ разомъ ризонуго ножемъ, та й аминь!

Справныкъ замитывъ и се, и мовчыть.

Оглядаючи знайшлы, що полы у свыти на кинцяхъ повыризувани, и якъ бия того знайшлы гывенычокъ, такъ и догадалысь, що у свыти булы гроши, та вынято. Якъ же роззулы чоботы и онучи, то и знайшлы зашытыхъ ажъ п'ять золотыхъ. Тутъ Денысъ овси забувся, та ажъ скрыкнувъ:—Бачъ, и не признався!—Та сказавшы се, схаменувся, зырнувъ, ажъ справныкъ на нього пыльно дывыться,—такъ винъ и не знавъ, куды йому очи диты: заморгавъ, поблідъ, та швидче мижъ народъ.... Справныкъ ще змовчавъ.

Якъ ось настыгли жинка и маты Трохымови; за нымы учепывся и хлопчыкъ його по шостому году. Ще й не дійшлы гараздъ, а вже жинка и признала, и крыкнула:—Трохыме, Трохыме, мій Трохымочку!...—и прыпала до нього зъ матир'ю, а хлопчыкъ, звисно дытына, плаче, та кругомъ його облазыть та дывыться...

Справныкъ було повеливъ видвесты ихъ, щобъ не мишала дило робыты, а дали и сказавъ:—Пускай оны його оплачуть. Кровъ не вода. Мы свое дѣло успіемо справыты.—И ставъ бия ныхъ зъ ликаремъ, а Денысъ, якъ то привыкъ хвастаты, що усе попередъ усихъ и усе бъ то до панивъ ривнятысь, такъ и теперъ ставъ побия справныка.

И якъ же то дуже голосылы и жалибно прыговорювали надъ Трохымомъ! Маты каже:—На кого ты мене, мій сыночку, лебедыку, покынувъ, пишовшы на заробиткы? Хто мене, стару, немош-

ну догляне? Лучче б̄ мени смерть заподіано!...—и усе таке. А жинка прыговорювала:—Промов̄, мій Трохымочку, хоч̄ одно словечко! Дай мени порадоньку: як̄ мени без̄ тебе з̄ диткамы буты? Промов̄ слово, скажи, хто розлучнык̄ наш̄? Покажи, чы не було якого свідателя, як̄ тебе замучувалы, як̄ ты душу Господу видав̄?...

— А се, мамо, що?—крыкнуло хлоп'я, граючысь з̄ чымось, що выняло з̄ батьковои руки.

Справнык̄, почувшы се, сказав̄ Денысу, що край його, надувшысь та на бакыр̄ шапку маючы, стояв̄:—Посмотри, што там̄ таке, и покажи сюда.

Денысь пишов̄, выняв̄, подывывся, здригнув̄ увесь, зимняв̄ у руци и кынув̄ геть. Сам̄ же то поблид̄-поблид̄, як̄ стина!

— За чым̄ ты бросыв̄?—крыкнув̄ на нього справнык̄.—Што там̄ таке? Покажи сюда!

— Та се ничего, ваше благородіе! се так̄... бур'янь, каже Денысь, а самого мов̄ лыхорадка трусыть.

— Какой бур'янь? покажи сюда!

— Бур'янь... так̄... трава. Мабуть, як̄ покійнык̄ вмирав̄, так̄ за траву ухопывся, так̄ вона у нього у руци и зосталася.

— Та какая ж̄ то трава? Покажи сюда.—Так̄ допытувався справнык̄, бачучы, що Денысь ни з̄ того, ни з̄ сього усе бильш̄, усе бильш̄ мишається.

— Та так̄ пе...пере...коты...поле,—ледве промовыв̄ Денысь.

Тут̄ хлоп'я ухватило перекотыполе, що, як̄ на те, прыкотылося туды их̄ багацько, та й показуе Денысови и каже з-дуру:—Ось, дядьку, ще таке! Их̄ багато коло тата. Вони мабуть бачылы усе...

— Брешеш!—крыкнув̄ Денысь, видпыхнувшы хлопця вид̄ себе, и вже не тямлячы, що й казаты. Так̄ то вже у нього Бог̄ и розум̄ видняв̄, и язык̄ попутав̄!...

— Полно!—крыкнув̄ справнык̄:—говори тепер̄ усю правду. Ты знав̄, що на мертвому побоив̄ нема; ты жалкував̄, що вин̄ не прызнався об̄ золотых̄; тепер̄ боишся перекотыполя! Говори, чоґо ты боишся його? Росказуй, как̄ д̄ло було!

Денесь и сюды и туды, и видбрихуватысь бы то, такъ справныкъ на усякому слови такъ його и пійма; и тилькы що покаже йому перекотыполе, то Денесь такъ и затрусеться, и помертвіе. А дали—нигде дитысь!—у всимъ повынывся: за вищо и черезъ вищо, якъ винъ заризавъ Трохыма; якъ той, сердешный, здався на перекотыполе; якъ, утикаючы видтиля, шобъ обмыты кровъ, усюды по полю чеплялося йому за ноги перекотыполе. И якъ бы не воно теперь, та не хлоп'я зъ нымъ у вичи прылизло, то може бъ ще и одбрехався.

— Такъ вотъ какой онъ бездилныкъ!—сказавъ справныкъ, а дали напавъ на голову и каже:—Какъ ты смивъ, голова, назначыты у поняти такого ледачого?

— Що жъ, ваше благородіе!—прыступивъ голова, а за нымъ и уси поняти, усе старыкы, сыви та чесни.—Винъ въ насъ чесна душа: никому ничего. Колы бъ уси таки булы, то бъ и добре було!

— Не було жъ у васъ у сели якои шкоды, и на кого вы думаете?—спытався справныкъ.

— Що жъ?—сказалы люде,—хочъ часомъ и була шкода, такъ се не винъ. Якъ обыськувалы, такъ винъ було де самъ злодійски вещи знаходывъ.

— Говоры, признавайся, это твое дѣло?—крыкнувъ справныкъ на Денеса.

Той якъ затрусывся, и повынывся въ усимъ, що якъ почавъ зъ курей красты, та бачучы, що грошыкы перепедають, такъ винъ и дальшъ; якъ зазнався зъ москалямы, що вельки промыслы робылы, и по усихъ усюдахъ кралы, та зъ цыганамы, прырожденнымы злодіямы; якъ и де зъ нумы и кого обикравъ—усе росказавъ; дали якъ и старця немощного заризавъ, и якъ на другихъ пеню зводывъ.

Люде, слушаючы його, такъ и вжахнулысь, та ажъ объ полы рукымы вдарылы и кажутъ:—Хто жъ на нього надіався, що воно таке ледащо? Мы думалы, що розумнійшого, моторнійшого и чеснійшого и у сели нема, а воно ось яке выявылось! Самый первый злодій, мошенныкъ и душоубецъ!

— Хочъ люде, не знаючы, и думаютъ про кого, що винъ йе добрый, а колы бездилныча и кинци хова, то Богъ його хочъ не скоро, а завсигды выявыть,—сказавъ справныкъ и веливъ Денеса препроводыть у городъ.

Досталося жъ Денысови Лыскотуну за уси його дила: ко-
тузи по заслуги. Полыскотаваъ його катюга добре и спроважено
до кумпаніи, до товариства, туды, де козамъ рога правлять!...

Такъ то судъ Божый не потерпивъ, неправды; и хочъ якъ
кинци булы заховани, такъ Богъ об'явивъ; и черезъ яку безди-
лицю? черезъ бур'янь, черезъ перекотыполе.

*Пантелеймонъ
Кулишъ.*

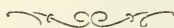
Кулишъ Пантелеймонъ Олександровичъ (псевдонимы: Николай М., Иродчукъ, Ломусъ, Хуторянынъ, Панько Казюка, Необачный, Забоцень, Хоречко, Ив. Горза, Павло Ратай, Панько Нехреха, Козакъ Белебень, Т. Вешнякъ, Гургурдякъ, Опанасъ Прачъ, Д. Федоренко, Даныло Юсь та ин.), сынъ козака, на свить народывся 27 лыпця р. 1819 у мистечку Воронежи, въ Черныгивщыни. Учывся въ Кыивському университети; де-якый часъ учительовавъ у Кыиви, але р. 1847 мусивъ перебраться на жыття до Тулы; описля живъ у Петербурзи, Варшави то-що. На ныву пысьменства выступывъ р. 1840. Р. 1845 почавъ исторычный романъ „Чорна Рада“ (перше выдання р. 1857, друге — 1900; російською мовою надрукованный въ „Русской Бесѣдѣ“ и окремо); р. 1856—7 выдавъ цинный збирныкъ этнографычный „Записки о Южной Руси“ (два томы), а р. 1860—украинськый альманахъ „Хата“; р. 1861—62 багато працювавъ у мисячнику „Основа“, де друковано його оповидання, поези, крытычни, публицистычни та исторычни творы мовамы украинською й російською. Р. 1862 выдавъ збирныкъ поези „Досвитки“ (друге выдання р. 1878, трете 1899). Почынаючи зъ 60-хъ рокивъ, друкувавъ поези та повисти мовою украинською переважно въ закордонныхъ выданняхъ украинськыхъ; переклавъ на ридну мову Пятюкныжје, Псалтырь, Книгу Юва та Новавий Завить. Спочатку 70-хъ рокивъ Кулишъ звернувся до исторычныхъ праць и зъ сього часу цилкомъ зминывъ свои попередни погляды на поди зъ украинської минувшости. Останни roky свого вику Кулишъ перебувавъ на своему хутори Мотронивци лидъ Борзноу (въ Черныгивщыни), и невсыпуше працювавъ переважно коло перекладивъ на украинську мову; винъ переклавъ мало не все Святе Пысьмо (перекладъ, докинченый Ивановъ Левицькымъ, друкуе Брытанське библійне Товариство), творы Шекспыра (выходять у Львови), Байрона, Гьоте, Шиллера та ин. Заведена Кулишемъ правопись, въ якій замисть *ы* вживається *и*, а замисть *и—і*, стала основою сучасной фонетычной правописи украинської. Померъ Кулишъ 2 лютого р. 1897 въ Мотронивци. Въ коротенькій замитци неможливо навить згадаты про вси творы сього пысьменныка: винъ працювавъ и якъ поэтъ, и якъ повистяръ, и якъ перекладачъ, исторыкъ, крытыкъ та публицистъ и на кожному поли, колы не згадуваты про його крайни исторычни погляды, заслугы його для украинського пысьменства велики й дуже цинни.

Литература: 1) Огоновський—Исторія литературы руської, ч. III й IV. 2) Петровъ—Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст. 3) Пыпинъ и Спасовичъ—Исторія славянскихъ литературъ, т. I; 4) Пыпинъ—Исторія русской этнографіи, т. III, 5) Маковой—Панько Омельковичъ Кулишъ (Л.-Н. Вистныкъ, 1900 р.), 6) Шенрокъ—П. А. Кулишъ (Кіевская Старина, 1901 р.).

О р ы с я.

Идиллія.

I.

Спивають у писни, що нема найкращого на вроду, якъ ясна зоря въ погоду. Отъ же, хто бачывъ дочку покійного сотника Таволгы, той бы сказавъ, може, що вона краща й надъ ясною зорю въ погоду, краща й надъ повный мисяць середъ ночи, краща й надъ саме сонце, що звеселяє й рыбу въ мори, и звиря въ диброви, и макъ у городи.

Може й грихъ таке казаты: де такы выдано, щобъ дивча було краще одъ святого сонця й мисяця? Да вже, мабуть, такъ насъ гришныхъ маты на свить породыла, що якъ споглянешъ на дивоцьку вроду, то здасться тобі, що вже ни на земли, ни на неби нема ничего кращого.

Гарна, дуже була гарна сотныкивна! Знали іи повсій Украини; бо въ насъ на Вкраини, скоро було въ кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюды. Було чы треба кому зъ молодого козацтва, чы не треба чого у Війтовцѣ, йиде за сто верстовъ, абы тильки побачыты, що тамъ за дочка въ сотника Таволгы, що тамъ за Орыся, що всюды про неи мовъ у трубы трублять! Да не багато зъ того выходило корысты. Якось не було козацтву прыступу до неи зъ залыцаннямъ. Чы батько бувъ дуже гордый, чы дочка дуже пышна, того не знаю; а знаю, що було вернетъся иншый крутуусъ изъ Війтовецъ да й ходыть, мовъ неприкаянный. Спытає його про Орысю товарышъ...

— Шкода,—каже,—брате, нашого повабу й зальцяння! Не для насъ зацвила ся квитка! Може хто й застромить ии соби за високу шапку, тилькы той буде не зъ нашого десятка.

А товаришь похытае мовчки головою, да й подумае: „Отъ же занапастыла козака!“

II.

А Орыся була вже не дытына, выривнялась и выкохалась, якъ била тополя въ левади. Подывыться було на неи старый сотныкъ, подывыться на ии пышный зристь и хорошу вроду, порадується батькивськымъ сердцемъ, що диждавъ на старисть соби такой дочки, а часомъ и посумуе: „Доспила йесы, моя ясочко, якъ повный колосъ на ныви! Да чы знатыме женчыкъ, яку благодать бере соби одъ Господа мылосердного! Йесть багато людей, и статечныхъ, и значныхъ, що зальцяються на тебе, да не хотилось бы мени оддавать тебе въ руки сывому дидови: зв'ялыть тебе ревнуючы, якъ витерь былину въ поли. Ой не хотилось бы оддавать тебе й за молодого шыбай-голову, що не поживе довго безъ степену да коня, поляже въ поли буйною головою, а тебе зоставить горювать зъ дитонькамы!“

Такъ соби думаючы да гадаючы, старый Таволга часомъ тяжко-тяжко засумуе, ажъ слъоза покотыться йому зъ ока.

А Орыся росла соби, якъ та квитка у городи. Повна да хороша на выду, маяла то сямъ, то тамъ по господи въ старого сотныка, похожала, якъ по меду бжилка, и всю господу звеселяла.

III.

Прыснывся разъ Орыси предывный сонъ. Здалось, прыйшла до неи зъ того свиту покійна паниматка, стала надъ нею въ головахъ, да й каже: „Дытыно моя, Орысю! не довго вже тоби дивуваты; що-день благаю Господа мылосердного, щобъ пославъ тоби вирну дружыну“.

Встала Орыся ни смутна, ни весела; иде до пан-отця въ свитлицю, зачервонилась, якъ та квиточка да й каже: „Паноченьку! позолылы мои дивчата плаття. Нехай запряжуть намъ коней;

пойдемо мы до Трубайла, пидь Турову Кручу: тамъ вода чыста, якъ скло, рыне по каминнямъ“.

А пан-отець рече: „Чого жъ тоби, Орысю, такъ далеко йиздыты?“

— Хиба жъ то вже, паноченьку, й далеко?... на пивгодыны ходы; да туды жъ усе йихаты лугомъ да левадамы, шо й не счуешся, якъ вода заблыщты и зашумыть пидь горою.

А пан-отець: „О, я вже знаю, шо абы чого забажала, то вмешъ выпросыть. Поклычъ же мени старого Грыву!“

Поскочыла Орыся до дверей, не довго шукала Грывы, за разъ прывела його передъ пан-отця.

А той Грыва бувъ старый, дидызный чоловикъ. Знавъ винъ пана сотныка ще малечку; выпестывъ його на рукахъ; вывчывъ и на кони йиздыть. Потимъ выходывъ зъ сотныкомъ у походахъ ледве не всю Польшу, бувъ зъ нымъ и въ Крыму, бувъ и на Чорному мори; да вже на старистъ не схотивъ бы й панства, абы тилькы пры йому дожыты вику. Старый уже бувъ дуже дидуганъ той Грыва; бровы на очи йому понасовувалысь, и борода сыва, до пояса.

Увійшовъ у свитлыцю, вклонывся пану сотныку, да й каже: „Добрыдень, добродію!“

А сотныкъ йому: „Здоровъ, добродію!“ Бо вони одынъ одного звыкы добродіями вельчаты.

— Запряжы,—каже,—добродію, пару коней, визьмы хочъ той визъ, шо було сухари въ походи возымо, да повезы нашихъ прачокъ до Трубайла.

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо. Чому не запряжыты?“

И ото заразъ иде, бере двоухъ хлопцивъ, выкочуе з-пидь повиткы визъ, довгый и шырокий, добре йому знакомый, шо не разъ у лыхій годыни, засившы за його, одбывавсь одъ Ляхивъ, або одъ Татарвы, не разъ прынявъ черезъ його й нужды не мало, часомъ якъ трапытыся було утукать одъ ныхъ по корчахъ, по болотахъ, по багнахъ, щобъ выхопытыся манивцемъ изъ залогы. Выкочуе старый Грыва той визъ теперъ на иншую потребу; запрягае пару коней, шо вже лита погасылы давно въ ныхъ той огонь, шо кыпыть у серци, паше зъ очей, и зъ низдеръ, и кыдае коня сюды й туды, на страхъ жинкамъ и дитямъ. а доброму козакови на втиху. Смырніи теперъ ти два биліи коныкы

ходылы пидь рукою сывого Грывы, що вже давно одвыкъ одъ козацького герця.

Отъ же дивчата Орысыни несуть сорочки, шытіи рушныкы, настилныкы и всяке добро; наклалы повенъ визъ, и самы посидалы: уси въ стьожкахъ да въ квиткахъ,—Орыся по-мижъ нымы,—и якъ макъ у городи вси квиткы закрашае, такъ вона сыдила по-мижъ своїмы дивчатамы. Сывый Грыва сивъ спереду; хлоп'ята кынулысь одчынять ворота. Выглянувъ у викно панъ сотныкъ:

— Не барыся жъ тамъ, Орысю!

А вона: „Ни, паноченьку!“

Ляснувъ погоньчъ пугою; кони заржалы, почувшы лугову пашу, потюпалы и зныкы зъ очей и зъ возомъ, и зъ погоньчемъ, и зъ дивчатамы.

IV.

Отъ уже й лугъ передъ нымы. И сюды зелено, и туды зелено. Було бо се саме на весни, якъ ще трава, свижа да молода, тилькы що вкрые землю. Скильки вгори синього неба, стилькы внызу зеленого лугу. И такъ якъ ясна зоря в-ночи покотыться, палаючы по небу, такъ тая Орыся пройизджала шырокимъ лугомъ зъ своїмы дивчатамы.

Ажъ ось—шумыть, реве Трубайло за левадамы. Якъ розступыться дерево, а сонце якъ заблыщыть саме въ тимъ мисци, де вода рыне черезъ каминня, то ты бъ сказавъ, що то не вода, а саме чысте скло, самый дорогой крышталъ рыне зъ горы и бьеться на дрибни склянкы объ каминня.

Надъ ричкою Трубайломъ стоить висока круча. Вся обросла кучерявымъ в'язомъ, а кориння повысло надъ самою ричкою. Дыкый хмиль почиплявся за те кориння и колышеться кудлатымы жмуткамы. А внызу вода рыне да рыне! Отсе жъ тая й Турова Круча.

Дывляться на неи дивчата, та й пытаються въ старого Грывы, чога вона прозвалась Туровою?

— На що вамъ знать? —каже Грыва.

— Адже жъ ты на щось знаешъ? Такъ и намъ скажи!

— Ой, мои голуб'ята! Сказавъ бы вамъ, да тилькы бильшь не пойдете сюды на ричку.

— Що жь тамь таке? Скажы бо такы намь, дидусю!

Якъ узялы просыть, не выдержавъ старый, сивъ на камени надъ ричкою, та й почавъ глаголаты:

— Колысь то давно, ище до татарського лыхолиття, правывъ Переяславомъ якыйсь князь. Да й бувъ соби той князь стрилець такой, що абы зуздривъ на око, то вже й його; и кохавсь винъ у полюванні. Ото жь разъ пойхавъ той князь на полювання, да й одбивсь у пущи одъ своеи челяди. Йиде да йиде пущею, колы жь дывыться, ажъ на лощыни пасеться стадо туривь...

— А що жь то, дидусю, за туры?—спыталася Орыся.

— То, моя крышко, булы дыки быкы зъ золотымы рогамы; теперь уже ихъ нигде не зуздрышь. Бачыть князь тыхъ туривь; тилькы не дывується на ихъ золотіи рогы, а дывується, що прыныхъ стоить дивчына, така, що усю пушу красою освытила. Покочывъ винъ до неи; а видъ неи такъ сяе, що й прыступыты не можна. Забудь князь и про свою челядь, и про те, що заблудывъ у пущи: вхопыла його за серце тая чудовна краса.

— Дивчыно,—рече,—будь моею жоною!—А вона рече: „Тоди я буду тоби жоною, якъ Трубайло назадъ вернуться“. А князь й знову: „Якъ не згодышся на мое прохання, то я твои туры постриляю“.—„Якъ постриляешъ мои туры, то вже бильшь ничего не стрелятымешъ“... Розсердывся князь, взявъ лукъ зъ плеча и почавъ стрелять золотороги туры. Сунулысь тіи туры въ пушу, такъ и вывалялы дерево; а князь за нымы знай пускае стрилку за стрилкою. Прыбиглы надъ Трубайло... а Трубайло тоди бувъ не такой вузенькый якъ теперь,—прыбиглы надъ высокую кручу и вси шубовсть у воду! да й ни одынъ не переплывъ, уси каминемъ ляглы по дну, ажъ ричку загатылы. Сплеснула тоди дивчына руками: „Потопывъ йесы моихъ золоторогыхъ туривъ, блукай же теперь по пущи по вси вични роки!“ Отъ же й блукае, кажуть, той князь до сього часу по пущи, и ніякъ не знайде свойого Переяслава. А Переяславъ бувъ уже и въ татарськихъ рукахъ, бувъ и въ лядськихъ,—чого вже не було зъ тымъ Переяславомъ? а винъ не знайде його, та й не знайде. А дивчыныни туры лежать и доси каминнымы въ води, и отъ прислухайсь: то не вода реве, а ревуть туры глухо з-пидъ воды. Отъ же, кажуть, буде таке врем'я, що князь прыйиде на Турову Кру-

чу, повстають туры и пидуть шукаты соби дыкыхъ лущъ по
Вкраини...

V.

Слухають дивчата, да ажъ сумно имъ стало; слушае Орыся,
да вже боиться й глянуть на каминня, що простяглось купою
середь ричкы. Вже їй здається, що то справди не каминня; и
вода шумить якось не такъ, якъ вода...

Засмутывъ зовсимъ дивчатъ старый Грыва. Не знаютъ уже
чы прать бы то имъ, чы до дому вбиратысь; соромъ тилькы ста-
рого Грывы; поглядае бо на ныхъ, да тилькы всмихається. То
було люблять прать на самій быстрини, положывшы кладку зъ
каминя на каминь, а теперъ одійшли дальше одъ кручи, де во-
да ще не дійшла до каминня и плыве тыха да чыста, хочъ вы-
гляньсь, якъ у дзеркало. И справди, мовъ у дзеркали, видно
въ води и небо, и кручи зъ тымы кудлатымы кориннымы, що
переплуталысь изъ хмелемъ, и кучерави в'язы, що повыбигалы
на самый край и попростягалы зелени лапы надъ ричкою.

Дывыться Орыся въ воду, ажъ у води на кручи щось за-
червонило; хтось нибы выйихавъ изъ пуци на сывому кони и
стоитъ помижъ в'язамы. Боиться глянуть у-гору, щобъ справди
не було тамъ когось; боиться глянуть и на каминня: вже їй
здається, що-ось заревуть и сунуться зъ ричкы зачаровани ту-
ры. Смыкнула за рукавъ одну дивчину и показала въ воду: дыв-
ляться дивчата, ажъ на Туровій Кручи князь на сывому кони.
Такъ и обомлилы. Бо хто жъ бы сказавъ, що то й не князь?
Увесь у кармазыни, а зъ пояса золото ажъ капае.

Не мало жъ, видно, здывувавсь и козакъ: стоитъ на кони
нерухомый. Бо хто жъ бы й не здывувавсь, опынывшысь надъ
такою кручею? У-нызу рыне вода черезъ каминня, а надъ водою
сыдыть нерухомо сывый дидъ на камени, а тамъ стоятъ нерухо-
ми дивчата зъ працамы, зъ мокрымы полотныщамы въ рукахъ.
Чы дивчата, чы, може, русалкы повыходылы прать сорочки
пидводному цареви, що живе въ крышталевому будынку пидъ
водою. Отсе жъ, мабутъ, и самъ винъ выйшовъ зъ воды погрить
старіи кости на сонци... Ще разъ погляне козакъ на сывого ди-
да, ще разъ погляне на дивчатъ: позасукувалы по ликоть рукава,
попидтыкалы плахты й мережани заплоччу подола... Золото не

сяе такъ на дорогыхъ перстняхъ, якъ сяють у води й надъ водою ихъ били ноги. Задывивсь козакъ, и соби стоить нерухомо; колы жъ гукне на його старый Грыва: „Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хыба хочешъ пополоскать свои кармазыны въ Трубайли?“

И скоро промовывъ, заразы наче розбывъ яки чары. Засоромылысь дивчата и давай бовтать полотныщамы.

А козакъ одвитуе дидови: „Да й за те слава Богу, що хочъ на кручу выбрався. Скажы, будь ласкавъ, дидусю, якъ мени выйхаты икъ Вйтовцямъ?“

— А чого тобі треба въ Вйтовцяхъ?

— Черезъ Вйтовци,—каже,—лежить моя дорога.

— А куды жъ лежить твоя дорога?

— Моя дорога—до чыйогось порога, моя стежечка—до чыйогось сердечка.

— Эге,—каже старый Грыва,—нехай же тобі Господь у доброму дили помагае! Отъ же куды тобі выйхаты: берысь у-нызь, по-надъ берегомъ; то тамъ трохы нызче буде тобі дорижка; тїєю дорижкою выйдешъ ты на ричку й кладочки; возомъ не пройдешь, а конемъ добрый козакъ перехопыться.

Подякувавъ козакъ за пораду, повернувъ коня и сховавсь по-за деревомъ.

Якъ сховавсь, тоди то вже розгулялысь наши дивчата: роспысалы козака, якъ на папери: яки й очи, яки й бровы, якъ и говорыть, якъ и всмихається. Та каже: „Се твій суженый!“ а та: „Се твій“. А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дивчата: чы ривня жъ такы вамъ пышный князь! Се нашій панночки суженый!“

Почервонила Орыся. „Збожевилила,—каже,—ты, Параско! Хиба не чула, що винъ сказавъ дидови?“

И жалъ їй було, сама не знае чого, що винъ йиде свататься. Мякше одъ воску дивоче сердце. Тане воно одъ козацькыхъ очей, якъ одъ сонця...

— Що жъ,— каже Параска,—що йиде свататься! Суженои й конемъ не об'йидешъ!

VI.

Попралы дивчата сорочки, зложылы на визъ, зеленою пахучою травою прыкрылы, посадалы й пойихалы до-дому свижи

да весели; щебечуть, якъ ластивкы. Ище далеко не дойхавъ визъ до сотныцького двора, а въ двори вже чутно було, що вертаються.

— Орысю, наша панночко!—крыкнулы дивчата, скоро росчпылысь ворота.—Чый же то сывый кинь у двори стоить? Се жъ того козака, що мы бачылы, се жъ твого князя, се жъ твого суженого!

Гляне Орыся, а въ серци наче жаромъ запекло. Чы вона злякалась, чы зрадила—сама того не знала.

Выглянувъ у викно изъ свитлыци молодой козакъ: йиде въ двиръ визъ старымы киньмы, изъ старымъ, сывымъ погоньчемъ: зелена трава волочыться по бокахъ и бьеться по колесахъ; из-за сывои бороды старого Грывы, из-за билои зимы, червоніе лито—повенъ визъ дивчатъ у квиткахъ да въ намысти,—Орыся якъ сонце помижъ нымы! Выглянувъ, да ажъ руки сплеснувъ: „Се жъ вона, се жъ вона!“ И ото вже тоди почавъ на прямоту выкладувать свою мову пану сотныкови: и хто винъ такой, и чого прыйхавъ. Кто жъ винъ такой, то се вже панъ сотныкъ знавъ давно. Мыргородськый осауленко, отаманъ свой сотни, хорошего и багатого роду дытына. А чого прыйхавъ? Прыйхавъ подывыться, що тамъ за Орыся така, що тамъ за дочка въ сотныка Таволгы на всю Гетьманщыну; а побачывши та й себе показавшы, довидаться, чы вже надбала шытыхъ рушныкивъ у скрыню... Про що журывсь, чого бажавъ панъ сотныкъ, те йому якъ изъ неба впало. Не довго думавшы, позвавъ Орысю. Ввійшла въ свитлицю, червона, якъ калына.

— Отъ, Орысю, тоби женихъ! Чы любъ винъ тоби, чы може подождешъ кращого?

Хочъ бы тоби слово промовыла, хочъ бы тоби очыма зглянула. Стоить, сердешненька, и голову схылыла.

Бачыть пан-отець, що не диждеться одъ неи одвиту,—бо де жъ такы, щобъ дивчына сказала, що въ ии на мысли! Очыци хиба скажутъ, а сама ни. Порахувавъ се пан-отець, да й каже:

— Де вже такой козакъ да любъ не буде! Обнимыться жъ да поцилуйтесь да й Боже васъ благословы!

Обнявъ козакъ Орысю, поцилувавъ у ти губонькы, що наче зъ самого меду злиплени, и вклонылысь обое нызько, до самого долу, пан-отцеви.

Чы багато жъ найхало дружыны на весилля, чы бучно одбулы гостей, чы довго гулялы,—се вже не наше дило росказуваты.

Бачывъ я Орысю саме передъ весиллямъ; хороша була, якъ квиточка. Бачывъ я зновъ ии черезъ рикъ у Мыргороди,—ще стала краща замужемъ, и дытына въ неи, якъ Божа зирочка. Вже я не разъ думавъ соби, на неи дывлячысь: „Се Божа слава, а не молодыця! Що якъ бы хто дотепный змалювавъ ии такъ, якъ вона йесть, изъ маленькою дытыною на рукахъ? Що бъ то за картына була!“

Гордовыта пара.

Бабусыне оповидання.

I.

нигомъ виконечко наше забыло... Завирюха... Якъ то нашымъ теперь середъ шляху? Ростить скорійшъ, хлоп'ята, на пидмогу татусеви. И матери нема щось довго зъ рички. Ростить, ростить, дивчаточка! Добре сыдиты въ теплому запичку за старымы головами...

А якъ я осталась на свити малою сыротыною—всякои нужды дознала. Яка то, Боже мій, давня давнына, а коротенькый часъ дивоцькый наче мени вчора змыгнувсь!... Теперь, що не почую, забуваю, а кризъ ти молодози дывлюсь у давныну, наче кризъ воду прозирну. Такъ, якъ отсе вы обсилы мою куделю,—щобъ булы здоровеньки,—такъ було й я зимою граюсь лялькамы пры своїй бабуси.. Дай їй, Господы, вси мытарства пройты, та й не зупынытысь!

Древня була моя бабуся покійнычка,—ще то зъ тыхъ старосвитськихъ людей, що Шведчыну и всяки невпокои козацьки своїмы очыма бачылы. Тоди, диточки, на Украини велось не по нашому. Що страшно, то страшно було слухаты, а сердце лынуло голубомъ у ту`старовыну невпокійну. Козаки булы козакамы, дитонькы,—одно слово: скризь пахло волею; земля була роскишна; рыбы въ води, звиря въ гаяхъ—абы охота ловыты; и травы булы буйнійши: здається, й сонце сяло краще на святому небови,—далеби, диткы! Тымъ-то й бабуся покійнычка було каже: „Не стае, не стае, моя дытыно, такихъ дивчатъ и козакивъ по Украини, якъ за мого булы дивування.“

II.

Найчастійшъ було спомынае про Марусю Ковбанивну, що такои красы, каже, и свить наставъ—не бувало. Я, каже, була ще пидлиткомъ, то мени и коло церкви показувалы здалеку. До неи й прыступыты, каже, було страшно: така велычня. Кунтушъ на ий—сами златоглавы: корали на ий уси въ дукачахъ. Давнього була роду козацького Маруся Ковбанивна, то ни хто не вбереться краще ии мижъ люде. И козаки-молодыкы ии жалысь—не то що. Очыма поводитъ—наче душу зъ тебе выймае: все бъ ий розказавъ, не потаивъ бы й гриха передъ нею. Владычня, справди, каже, владычня була краса въ Ковбанивны.

Батько ии отаманувавъ у Гичи и все море сплававъ, порынаючи на дно за дорогымы тымы дукатамы й коралымы,—такъ-то люде було славлять. А то ще було кажуть, що винъ по той бикъ Днипра у Польши якымысь козакамы орудувавъ, та й у нашу сторону якось прыбывся. Непрыступный бувъ чоловикъ старый Ковбаня,—и жинка одъ його ничего не довидалась, хто винъ и що винъ, и звидкиля винъ, и якъ винъ.

III.

Така жъ и дочка въ його выкохалась. Старый спочывъ уже на цвынтари, молодою дивчыною покынувъ свою Марусю. Молоде жъ було, а горде й потайне—крый Боже! Було й на улыцю мижъ дивчатъ не выйде, тилькы хиба коло крыныци, якъ зустрине котору, трошкы постоить, словомъ ласкавымъ перекинуть-ся. И въ будень було дукачи носыть; стане протывъ сонця—короливна, та й годи! Вже й дивчата було кажуть, що въ неи й вода зъ видерь наче срибло ллеться. А козаки жъ тоди булы не нашыхъ парубкивъ—войовныкы, хоробри молодци, а боялысь до неи зальцытысь.

Така була та Маруся Ковбанивна. Скыне окомъ—наче до тебе заговорыть, а заговорыть—наче заграе. Який бы то и козакъ бувъ, щобъ до неи зъ жартамы, зъ прыкладкамы! Такого не було й на всій Гетьманщыни, здавалось.

Оттакъ було розказуе мени бабуся. Якъ-ось, каже, пишла чутка помижъ дивчатамы, що любыться Маруся зъ Прохоромъ Осауленкомъ, та й любыться певне: и въ вышневымъ садку ихъ

бачылы проты мисяця, и старосвитську скиндячку Марусыну пизналы въ Прохора въ ковнири. Любытсья.

А Прохоръ Осауленко бувъ козакъ не зъ вельчнихъ: шыра душа, себе на смихъ не подасть, та й годи. Булы козаки на сели протывъ його — що волохати туркоты протывъ голуба. Отъ же порай, укажи дивоцькому серцю!

Покохала Маруся Прохора—и мовъ та хмелына, коло його вьетсья. Що горда, то й горда, а винъ спогляне—и очыци спустыть: вси вже помытылы, и ото вже хвалылысь:—Будемо жъ добре та й добре гуляты на весилли! Нехай Господь паруе, колы соби прыйшлысь до пары!

IV.

А багатырка була Марусына маты зъ дида-прадида: у неи въ свитлыци пидъ столомъ булы закопани ще якись Пылявськи гроши, то сподивалысь гульни на всю Гетьманщыну. Прохоръ бувъ соби такъ, не багатый козакъ: його пан-отець на ссаульстви батькившыну надполовынывъ, щобъ-то одъ значного тварыства не одризнятсья, такъ отъ же його Прохорови пара выпадала якъ разъ до поправки.

Чы дывувався жъ хто, чы ни, якъ та гордыня, Маруся Ковбанивна, хлопця соби прынадыла, а може хто й завывувавъ Осауленкови, якъ то винъ доступывсь до такой крали,—ажъ тутъ по селу гряхнула инша чутка помижъ молодижжу: Прохоръ Осауленко до вбоги сыроты Орынкы Лободивны горнетсья. Чы вона його якъ уразыла въ серце, та гордивныця, чы винъ роздумавсь,—а вже проводить зъ юлыци Орынку до самой хаты, и вона на його квиткамы зъ города середу-дня кыдае.

V.

Що жъ наша Ковбанивна?... То була мовчазлыва, а то ще гирша стала: мовъ малювання яке пышне, сыдыть було на лави въ матери.

У недилю було зайдемо до старои Кавбаныхы на оченашь, то й Маруся, вернувшья изъ церкви, увйде въ свитлыцю та, не скидавшы блавать своихъ и золотого дивоцького караблыка, такъ и сяде коло виконця. Сонечко вдарыть по тыхъ дукачахъ

препышныхъ, по тому брузументи сутозолотому... сѣе Маруся—квитка квиткою! Ще задумаетсяя трохы; бривонькы ти якось нибы насупыть, — ажъ чогось сумъ бере, на неи дывлячысь: важке щось на думци въ неи, а краса ии гризна якась изробылась...

А до неи—прочувалы мы глухо—зальцявсь черезъ свого осаульця сотныкъ, старый Байдакъ. Удивець бувъ и бездитный, а грошей сыла, то нехай бы, каже, кому-небудь писля мене досталось.

Одказала Маруся:—Хиба я з-роду грошей не бачыла?

Не зважывся панъ сотныкъ и старосты присылаты, щобъ не скепкувала вродлыва Ковбанивна.

Колы жъ чуемо—по селу туркитъ-туркитъ. Самъ сотныкъ рыдваномъ курыть до вдовынои хаты. Зъ нымъ родычи поважни у рыдвани. Козацтва купа комонныкомъ,—пышно й гучно завитавъ панъ сотныкъ до Ковбаныхы.

VI.

Туть же мы, каже бабуся, лывуемось тому пойизду, а туть дивчата якъ гукнуть по селу:

Ишлы дружечкы у тры рядочки,
Орыночка та й попереду!...

Дивычъ-вечиръ збирае вже Орына Лободивна; хусткы подавала за Прохора Осауленка.

Такъ отъ що воно йесть—той сотныцькый пойиздъ: се жъ наша краля хоче весилля весиллямъ заломыты, мисяця сонцемъ загасыты!... Такъ и йесть!

Маруся, мовъ зоря красна, то въ одну, то въ другу хату до свого роду, до близькыхъ сусидъ и прыятельвъ—на дивычъ-вечиръ дружокъ збираты. Вся въ золоти, въ шовкахъ. Тамъ одна плахта—*навыне-пиро* паръ двоухъ воливъ чумацькыхъ стбояла, а коралямъ и цины нема. А сукня жъ то зъ золотымы усамы!... Вже справди такъ було, якъ спивають:

Йшла дивчына черезъ биръ,
А на ий сукня въ висимъ пиль.
Якъ стала сукня сыяты,
Стала диброва палаты...

Народъ такъ и порывнувъ до Ковбанышыной хаты. А въ Ковбаныхы—все знали—въ льоху стоить двѣ бочки старої око-вытой, що ще Ковбаня спустывъ у льохъ про весилля любои до-ни, та двѣ бочки меду, що зовуть *п'яне чоло*, або *спотыкачъ*,—такого, що одъ одного кубка спотыкатынешся. Отсе жъ уже ко-зацтво познимало зъ себе поясы и на поясахъ ти все бочки вы-тягують и ставлять на зеленому морижку, поклавшы пидъ боч-кы колодязну цямрыну, щобъ краще було точыты.

Чутка така пишла [якъ ти люде заразы и довидалысь!], що стара Ковбаныха покыне будыночокъ и дворище свое, до сотны-ка зъ дочкою и зъ усею худобою въ хутирь його Пижмуркы пе-ребереться, то еси трункы на весилли добрымъ людымъ выча-стуете.

А се, бачте, воля така Марусына була, щобъ и маты не жы-ла въ нелюбсму їй сели.

VI.

Що жъ то за весилля скоилось, то й сказаты не можна! Уся сотня гуляла тры дни и тры ночи; самыхъ порохивъ двѣ миркы выстрелялы. Гарматы до вдовыной хаты попрывозылы. Родычи молодой зъ гармать у воротяхъ стрелялы, а козацтво зновъ зъ гарматамы та зъ самопаламы молодой добувало.

Сотныкъ верхы, сывый якъ голубъ, у золотому жупани, въ собольовій шапци зъ оксамытнымъ зеленымъ верхомъ, а кинь пидъ нымъ сирый, якъ рябець, кинь Турецкый,—такой кинь, що й старый на йому молодымъ здається. Такъ черезъ гармату й перескочывъ!

А якъ до винця йихалы, то—Господы мій!—висьмерыкъ во-ливъ зъ Пижмурокъ прыгналы, такихъ, що кожна пара несчы-сленни гроши коштуе. Сотныкъ у чумацтви кохався. Та ще пры-везлы якогось Немецкого воза, довжелезного, що и въ двори не змистыться, та того воза самымы кындякамы й выслалы, ажъ по люшняхъ, по колесахъ телипається, на вїя кындякъ лягае, а воламъ рогы, якъ те вилце, червонымы та блакытнымы шыро-ченнымы стричкамы ввылы, винкы зъ дубового лысту та зъ зо-лотыхъ гвоздыкывъ на шыи воламъ повисалы. То булы пышни во-лы, що вола ажъ до земли звысають, а то—начевви сни тоби вввиджуеться.

Князь изъ молодою *княгинею* сыдять високо на тому вози, а навкругы свахы, дружкы, свитылка зъ мечемъ и музыкы; козацтво верхы и с-переду и з-заду. Простягся пойиздъ до самой церкви.

VIII.

И то жъ то въ церкви було всимъ дыво, шо дви пари разомъ будутъ винчатися. Маруся Ковбановна зъ сотныкомъ Байдакомъ, а Орына Лободовна зъ Осауленкомъ Прохоромъ.

Справди, каже бабуся, якъ сонце погасыть мисяця на неби, такъ Маруся погасыла и красю, и пыхою багатою нелюбу ий пару.

Хто бачывъ ии въ церкви—не всяке протовпылось, и я, каже бабуся, тилькы коло церкви стояла та на ти волы дывылась, та дывомъ дывувала, шо з-роду такихъ воливъ зъ такымы пышнымы рогамы не бачыла... Такъ хто бачывъ, кажу, Марусю въ церкви,—вжахался зъ ии красы дывной. Била якась вона зробылась, тилькы трошкы краскы по шокахъ розлывалось, та губонькы алилы; та ще лучча, ще краща, ниждъ було, якъ зъ Осауленкомъ любыться. Очи сяють, якъ зори,—справди, кажуть, якъ зори ти очи сялы.

З-горда позырала на Осауленка и на його Орыну, сыроту вбогу. Та, якъ голубка полэхлыва, до своего подружжя хылылась.

И Осауленкови було якось нияково. Богъ його вже знае, шо въ його на души було тоди, а посли об'явылось.. Нехай Господь одъ такого боронить всякого чоловика хрещеного... Бодай бы лучче такого и не чуваты.

IX.

Одгулялы весилля, выпроводылы молодыхъ у Пижмуркы. Прыданкы биснувалысь ище зъ тыждень, перейизджаючы то до вдовы Ковбаныхы, то до сотника Байдака. Меды й наливкы лылысь у його ричкою. Дали все затыхло. Ковбаныха выбралась до зятя. Ще, може, минула недиля, чы й друга, а тамъ и выявылось лыхо, шо пидъ те веселе бенкетування наклонулось.

Тяжке, дитки мои, лихо буває зъ того, якъ яка людина вродыться горда та пышна! Нема чоловікови щастя, въ кого жинка буде гордыня; нема й жинци добра, колы въ чоловіка не-вгамоване гордее сердце.

Осауленкови, якъ винъ ще зальцявсь до Маруси, чы любывся зъ нею, просто сказаты, — здалось, що вона, та Маруся, краса мальована, багатырка пышна, що вона нымъ гордуе, що вона зъ мылосты нибы тилькы до його свою вквитчану, золотомъ повыту голову схылае.

Богъ ихъ знае, яке тамъ слово мижъ нымы бовкнуло, тилькы винъ засумувавъ тяжко, трохы, кажуть, самъ соби смерты не заподіявъ, а дали—постривай же!—взявъ та й прыхылывсь до вбогий сыроты, до Орыны безталанной!

А та соби—постривай же!—та й переказала сотныкови: прыйзды за рушныкомъ.

— Бодай васъ, мои безталанночки!—каже було бабуса:—Хочъ бы вы матиркамъ своимъ одкрылыся, хочъ бы одну людуну вы коло себе зъ щырымъ сердцемъ та зъ добрымъ розумомъ малы!... Самы себе занапастылы, мовчки соби по ями выкопалы!...

Ось слухайте, що сталося.

X.

Ранкомъ в-осены, тилькы що сонечко почало по красному ридкому lystячку сыяты, дывляться люде—по селу йде наша пани сотнычка, та въ чому жъ вона убрана? Сукни на ій сукнямы, а коса расплетена по витру мае, и на голови винокъ изъ сухыхъ васылькывъ та чорнобрывчивъ, що за сволокамы по свитлыцяхъ затыкають. Отъ зъ того хатнього зилля вона бидолашня винокъ соби сплела и бижыть, якъ та рыбонька вьеться, до Осауленковой хаты.

Осауленко наче ждавъ іи—выйшовъ назустрічъ. Побачывъ и зарыдавъ, якъ мала дытына.

Люде обступылы безталанночку божевилну, а вона просыть ихъ на весилля, кланяється... Що жъ то булы за жалоци! Краса іи не зминылась, лычко горыть, очыци сяють, та страшно було на неи дывытысь.

Выйшла й нещаслыва Орына зъ хаты, ничего й не каже, и чоловіка свого не впыняе, а той гжъ у сыру землю бьеться.

Колы жъ тутъ панъ сотныкъ иде... Похылывся,—вже не той, що на весилли бувъ... зрозумивъ, якого собі щастя доскочывъ. Ласкавымъ, тихымъ словомъ почавъ свою молоду жинку благаты, щобъ до-дому вернулась.

Вона наче й опам'яталась: схылыла голову на били руки, лычко въ долони втопыла,—повизъ винъ ии до-дому.

XI

Засумувавъ же тяжко нашъ Осауленко писля сього, занудывъ свитомъ несказанно. Зъ лыця спавъ, ажъ почорнивъ одъ великой тугы, и все въ пасици зъ дидомъ-пасишныкомъ сыдыть.

Воно то й треба було його помочи, щобъ на зиму бжолы установыты, такъ колы жъ винъ и до-дому не навидається,—тамъ и ночуе въ курени, и все—росказувавъ описля дидъ—все мовчкы плаче, а в-ночи встане и навкругы пасикы, мовъ не-прыкаяный, блукае.

Не довго жъ се й проволлокось.

Казалы добри люде:—Бережить вы сього чоловика!—Та якъ його вберегты? То не дытына. Винъ и дило робыть, и никому важкого слова не скаже; и Богу молыться, тилькы знай мовчыть та сумуе, та чахне, мовъ свичка тане.

XII.

На самого Наума, каже бабуся, що дитей люде до дяка оддають, идуць наши селяне черезъ греблю до церкви, ажъ дывляться—на стрыжни Осауленкова шапка плавле. А въ його була Запорозъка кабардынка зъ кабарды,—йому въ Сичи подаровано, якъ горилку возывъ у Сичь.

Дывуються люде й жахаються: шось воно не добре вищуе.

Колы жъ дивчата:—Гляньте! гляньте! винокъ зъ сухыхъ ва-сылкывъ та чорнобрыцывъ!

Справди де взявся, выплывъ из-за осоки такый само винокъ, якъ бувъ на молодй сотнычци.

Почало быстрыною шапку крутыты, а тутъ витерець повйавъ... И сплылась шапка до-купы зъ виночкомъ, и поплылы по стрыжню в-пари.

—Э, та се жъ воно щось йе тутъ негарне!—сказалы стари люде.—А шукайте човна, давайте невода!—

Закынули невидъ,—такъ и йеть! вытягли ихъ у-пари. Обнявшысь воны въ води лежалы...

Що то страху було на ныхъ дывытысь! що то жалощивъ! Прыбигъ киньмы сотныкъ, и теща зъ нымъ прыйихала.

Ну, вже тутъ и росказаты не можна, говорыть було бабуся, якого було плачу та лементу.

Заразь ихъ и поховалы; здобулы въ когось готову простору домовыну. Надъ ставомъ, помижъ вербамы й поховалы ихъ у одной домовыни. Нехай ихъ уже Господь хочъ на тимъ свити не розлучае!

Х а р а к т е р н ы к ъ.

Зъ романа „Чорна Рада“.

Ридко, може, йесть на Вкраини добра людына, щобъ изжыла вѣкъ, да не була ни разу въ Кыви. А вже хто бувъ, то знае Братство на Подоли, знае ту високу зъ дзыгарками дзвиницю, муровану кругомъ ограду, ту п'ятыголову, пышно зъ переднього лица розмальовану церкву, ти высоки кам'яныци по бокахъ. Отъ же рокивъ за двисти назадъ все то було инше. Тоди ще стояла дерев'яна церква гетьмана Петра Сагайдачного; и ограда, и дзвиниця, и вси братськи школы—усе те було дерев'яне. У середыни въ монастыри стоявъ тоди густый старосвитський садъ. Була то колысь лагочестыва пани, Ганна Гугулевычевна, шо подарувала на Братство свѣй двиръ изъ садомъ; и на тому то двори гетьманъ Сагайданый церкву збудовавъ и монастырь Братський зъ школами устройвъ, щобъ тее Братство дитей козачыхъ, мищанськихъ и всякихъ учыло, людымъ у темноти розуму загынuty не давало.

Постоявши прочане наши въ церкви, подали срибла панотцямъ Братськымъ на школы, и прогаялысь геть то, оглядуючы монастырь. А було тоди на шо тамъ задывытысь. Прыдавсь одынь чернецъ на малювання и пообмальовувавъ не то церкву, да й саму ограду округы Братства, шо вже де на яку дывовыжу, а въ Братство мыряне йшли дывытысь на малювання. Шо тилькы въ Быбли пропысано, усе чернецъ той мовъ живе спысавъ

скризь по мнастыреви. То жъ святе саме по соби, а то такы й наше козацьке лыцарство було тамъ скризь по оградѣ помальоване, щобъ народъ дывывсь да не забувавъ, якъ колысь за батькивъ та за дидивъ діялось.

Бувъ тамъ намальований и Нечай, и Морозенко. Кругъ його горять костьолы й замкы, а винъ сиче-рубаетъ, топче конемъ Ляхивъ зъ недоляшкамы. Ище и пидпысано: *Лыцарь славного вийська Запорозькою*; а надъ Ляхами: *А се проклятуши Ляхы*. Знаете, тоди ще Хмельныщина тилькы що втыхла, такъ любивъ народъ, дывлячысь, спомынаты, якъ наши за себе оддячылы. А ченци соби любылы мырянамъ у голову задовбуваты, що нема въ свитѣ ворога надъ католыка. Палы, рубай його, вывертай зъ коренемъ, то й будешъ славенъ и хваленъ, якъ Морозенко.

Бувъ тамъ и козакъ Байда, що высивъ ребромъ у Туркывъ на гаку, а не зламавъ своеи виры. Такъ и те все тамъ помальовано, щобъ усяке знало, яки колысь булы лыцари на Украйни.

Бувъ и Самійло Кишка, що й доси про його спивають кобзари, якъ винъ попавсь у Турецьку неволю, и п'ятдесять-чотыри роки бувъ на галерахъ у кайданахъ, за замкамы; якъ йому Господь допомигъ и себе, и товариства пивчвартаста вызволыты, и якъ, узявшы ту галеру, прыплывъ до козакывъ, и корогвы хрещати давни у кышени козакамъ привизъ — не зневажывъ козацькои славы.

Дывляться наши на тиѣ намальовани дыва, доходятъ уже до дзвыныци, ажъ слухають—за оградю щось гуде, стугонить, наче гримъ гремыть оддалеки,—и музыкы грають.

— Се,—каже ченчкь, що провожавъ ихъ по мнастыреви, —се добриѣ молодци Запорожци по Кыиву гуляють. Бачте, якъ наши бурсаки-спудеи бижать за ворота? Жадною мирою не вдержышь ихъ, якъ зачують Запорожцивъ. Бида намъ изъ сымы искусытелями. Найдутъ, покрасуються тутъ, погуляють; дывысь—половына бурсы и вродыться за Порогамы.

Тымъ часомъ музыкы, галасъ и тупотня пидходылы все блыжче. Люде одынъ одного пхае да бижать дывытысь на Сичовыхъ гулякь. Тилькы й чуты:—Запорожци, Запорожци зъ свитомъ прощаються!

Що жъ то було за прощання зъ свитомъ? Була то въ Запорожцивъ гульня, на дыво всьому мьрови. Якъ дожыве було

который Запорожець до велькой старосты, що воюваты бильшь не здужае, то набье чересь дукатамы да забере зь собою прьятеливь душъ трыдцять, або й сорокъ, да й йиде зь нымы вь Кыивъ бенкетуваты. Дома, у Сичи, ходять у семряжкахъ да вь кожанкахъ, а йидять мало не саму соломаху, а тутъ жупаны на ихъ будутъ луданы, штаны изь дорогой саеты; горилка, меды, пыва такъ за имы вь куфахъ и йиздять,—хто стринеться, усякого частують. Тутъ и бандуры, тутъ и гусли, тутъ и спивы, й скокы, и всякы выкрутасы. Отсе одкуплять було бочки зь дьогтемъ, да й розиллють по базарю; одкуплять, скилькы буде горшкивъ на торгу, да й порозбывають на череп'я; одкуплять, скилькы буде мажъ изь рыбу, да й пороскыдають по всьому мисту:

— Йижте, люде добри!

А погулявшы недиль зо дви да начудувавшы увесь Кыивъ, идуть було вже зь музыкамы до Межыгорського Спаса. Хто жь иде, а хто зь прошалынымомъ танцюе до самого манастыря. Сывий, сывий якъ голубъ, у дорогыхъ кармазынахъ, выскакуе, попереду йдучы, Запорожець; а за нымъ везуть боклагы зь напыткамы и всякы ласощи. Пый й йижъ до своеи любосты, хто хочешь!

А вже якъ прыйдутъ до самого манастыря, то й стукае Запорожець у ворота.

— Хто такый?

— Запорожець.

— Чесо рады?

— Спасатыся!

Одчыняться ворота, винъ увийде туды, а все товариство и вся суета мырськая зь музыкамы, и скокамы, и солодкымы медамы останеться за воритьмы. А винъ, скоро ввійшовъ, заразь чересь изь себе и оддае на церкву, жупаны кармазынови зь себе, а надине волосяну сорочку, да й почавъ спасатысь. Такъ то розказують стари люде про тыхъ прошалыныкывъ.

Отъ же й теперь, передь Шрамомъ да Череванемъ, выпалы воны зь улыци, якъ изь рукава, танцюючы. Чупрындыри таки, що любо глянуты. Идучы мимо церкви, покладалы хресты, былы поклоны, да зновъ схопывшысь, навпрысядкы, да черезъ голову, да колесомъ! А бурсакы, повыбигавшы за ограду, дывляться на ихъ, да й плачуть.

— Не плачте, дурни!—кажуть имъ Запорожци,—Днипро тече просто до Сичи...

Дома въ себе вони, кажу, ходять було у дьогтяныхъ сорочкахъ да въ дырявыхъ кожухахъ-кожанкахъ, а тутъ повбирались у таки жупаны, що хоть бы й гетьманови,—и все, щобъ тилькы показаты передъ мыромъ, що Запорожцю ти сукна й блаватасы все одно, що й семряга. Заразь, чы калюжу вбачыть де на дорози, такъ у калюжу й лизе въ кармазынахъ; чы шыривтвась дьогтю зуздрыть, такъ и вскочыть туды зъ сап'янцямы. Хымерный дуже бувъ народъ!

Шрамъ, хоть и сердивсь на Запорожцивъ, да й самъ не постеригъ, якъ задывивсь на ихъ. Добріи молодци багато инколы діялы людямы шкоды по Украины, да, мимо того, якосъ прыпадады до души всякому. Не разъ доводылось мени самому слухаты, якъ иншый дидъ, спомынаючы ихъ пакости, зачне було ихъ кореныты, а дали, якъ заговорытвась, якъ забалакаеться про ихъ звычай да ходы, то й самъ не знае, чого йому й жаль стане сиромахъ, и зачне сыва голова гуторыты про ныхъ, якъ про своихъ родычивъ. Чымъ же то, чымъ ти Запорожци такъ прыпадады до души всякому? Може, тымъ, що вони безпечне, да разомъ якосъ и смутно дывылысь на Божый миръ. Гулялы вони и гульнею доводылы, що все на свити суета одна. Не треба було имъ ни жинкы, ни дитей, а гроши розсыпалы, якъ полову. Може, тымъ, що Запорожця испокон-вику було серцемъ Украинськымъ, що на Запорожжи воля николы не вмирала, давни звычай николы не забувалысь, козацькы предковични писни до послиду дней не замовкалы, и було те Запорожця, якъ у горни искра: якый хочъ, такой и розидмы зъ неи огонь. Тымъ тъ, мабуть, воно й славне помижъ панамы й мужыкамы, тымъ воно й прыпадало такъ до души всякму!

Череванъ, дывлячысь на ти скокы й выкрутасы, ажъ ногою прытупувавъ, узявшысь у бока.

— Отъ, бгате,—каже Шрамови,—де люде вмють жыты на свити! Колы бъ я бувъ не жонатый, то заразь бы пишовъ у Запорожци!

— Не знать щò ты провадышь, свате!—давъ йому одвить Шрамъ.—Теперь чеснэму чоловикови стыдъ мишатысь мижъ си розбишакаы. Перевернулысь теперь уже катъ знае на що Запорожци. Покры Лякы да недоляшкы душылы Украину, туды вти-

кавъ що найкрашый людъ зъ *Городивъ*; а теперъ хто йде на Запорожжя? або гсльтипака, або злодюга, що боиться шыбеньци, або дармойидъ, що не звыкъ зарбляты соби насушного хлиба. Сыдыть тамъ окаяннии въ Сичи, да тилькы п'янствуютъ, а очертіе горилку пыты, такъ и йиде въ Города, да тутъ вельчається, якъ порося на орчыку. Цуръ имъ зъ ихъ скокамы! Пойидьмо боржій у Печерський а то не застанемъ на службу.

Колы жъ тутъ хтось из-за плечей:—Овва!

Обернувся Шрамъ, ажъ у його з-заду стоить Запорожець у кармазнахъ; стоить и сміється.

— Овва!—каже,—и отсе бъ то наче й правда, а воно зовсимъ брехня.

— Ироде!—не стерпившы, гукнувъ на його Шрамъ; да схаме-нувшысь, де винъ, заразы и перемигъ себе.—Цуръ тоби!—каже,—опричь Божого дому.

Да скорій до коня, да й пойихавъ. Череванъ зъ Петромъ за нымъ.

Череваныха тежъ поспишала до рыдвана, бо до Запорожця приставъ другый братчыкъ, и хотъничого їй не сказаны, да поглядалы на Лесю такъ хыжо, якъ вовкы на ягныцю.

Первый Запорожець бувъ здоровенный козарлюга. Пыка шырока, засмалена на сонци; самъ опасыстый; довга, густа чупрына, гиднявшысь перше в-гору, спадала за ухо, якъ кинська грыва; усы довгы, у-нызь позакручуваны, ажъ на жупанъ извысалы; очи такъ и грають, а чорны, густіи бровы ажъ геть пиднялысь надъ тымы очыма, и—врагъ його знае—глянешъ разъ: здається, супыться; глянешъ у-друге: моргне довгымъ усомъ такъ, наче заразы и пидниме тебе на смихъ. А другый бувъ молодой, высокый козакъ, тилькы щось Азіятське; заразы и видно, що не нашого поля ягода, бо до Сичи сходылись бурлакы зъ усього свиту: прыйде Турокъ, и Турка прыймають; прыйде Немець, и Немець буде Запорожцемъ, абы перехрестывьсь да сказавъ: „Вирую во Хрыста Исуса; радъ воюваты за виру Хрыстыянську“.

Зрадувалась Череваныха, якъ наздогнала своихъ, мовъ слобонылась одъ якои напасты. Отъ и пойихалы вси черезъ Верхній Городъ, а дали Михайловською Стежкою черезъ Евсійкову Долину, на Печерську гору. А по Печерській гсри росла тоди скрызъ дыка цуца. Дорога черезъ ту цуцу була дуже трудна: то

крутылась поміжъ деревомъ, то спускалась у байраки, то обходила кудлатіи кучугуры. Рыванъ, що дальшъ, усе одстававъ одъ верховыхъ... Остались наши прочанки тильки зъ Васылемъ Невольныкомъ.

Ажъ ось, зъ обохъ бокивъ дороги закопотили кони, затрищало сухе гилля пидъ копытамы, и показались кризь зелену лищину кармазыны. Ихъ наздогнали Запорожци,—тыхъ двое, що одризнылись коло Братства одъ прощальныкивъ.

Череваныха зъ дочкою самы не знаютъ, чога злякались. Бо си гультаи йидуть не по-людськы: не глядятъ и дороги, а такъ куды здря и мчатся по гаю; тильки все крутятся поміжъ деревомъ коло рывана; не попережуютъ, и ззаду не остаються. А кони наче знаютъ, чога сымъ шыбай-головамъ хочеться: скачуть якъ козы то сюды, то туды поміжъ кущама. Ажъ страшно було дывытысь, якъ та дыка степова животына дряпається копытамы на кручу, то отсе зъ кручи кынется въ провалля, и не выдно їи стане, тильки глухо тупотыть и хроче у байраци. Наши не разъ уже думалы, що кинь перекынувсь назадъ и задавывъ йиздця пидъ собою; ажъ ось йиздець, якъ выхоръ, выскочыть зновъ на кучугуру, да й заграе на сонци кармазынамы.

Такъ пурянаучы да крутячысь, мовъ не передъ добромъ, Запорожци переклыкались черезъ дорогу, якъ хыжи орлы, и повелы таку розмову, що въ нашихъ прочанокъ и души не стало.

— Отъ, брате, дивка!—гукне одынъ.—Нехай я буду шмать грязи, а не лыцарь, колы я думавъ, що їе на свити таке дыво.

— Эге, їе сало, та не для кота,—озветься другый черезъ дорогу.

— Чомъ же не для кота? Хочешъ, заразъ поцилую?

— А якъ поцилуютъ коло стовпа кыямы?

— Що мени кьи! Та нехай мене хочъ заразъ рознесуть на шабляхъ!

Леся боялась, щобъ справди винъ не напавсь на неи; ажъ тутъ на дорози байракъ. Запорожци такъ и кынулись туды, якъ тіи демоны.

— Васылю!—каже тоди Череваныха,—куды отсе мы зайихалы? що отсе зъ намы буде?

— Не бійся, пани, — каже всмихнувшысь Васыль Невольныкъ:—добри молодци тильки жартуютъ. Воны з-роду дивчать не займають.

А Череваныси щось дуже сумно. Звелила йихаты швидче, щобъ наздогнать своихъ. Якъ ось Запорожци зновъ по бокахъ дороги. Жупаны позабрызькували въ грязь у байраци, да имъ про те байдуже.

— Гей, брате Богдане Черногоре!—гукне знову старший,— знаешь, що я тоби скажу?

— И вже!... путного не скажешъ, прылпнувшы до бабы.

— Отъ же почуешь одъ мене таке, що ажъ облыжешся!

— Ого!

— И не ого! Ось слухай. Хочъ Сичъ намъ и маты, а Великий Лугъ батько, та для такой дивчины можна покынуты й батька й матиръ.

— Чы вже бъ то?

— А то що хиба?

— Куды жъ тоди?

— Овва!

Тутъ Запорожци зновъ исчезлы, якъ мара. Маты й дочка думалы, що въ ихъ и справди щось недобре на думци; а Васыль Невольныкъ похытавъ головою, та й каже:

— Що за любый народъ отси братчыкы! Охъ, бувъ и я колысь такимъ выгадчыкомъ, покы лита не прыборкалы та проклята неволя не примучыла! Гасавъ и я, якъ божевильный, по степахъ за кабардою; выгадувавъ и я усяки выгадки; знали й мене у *Городахъ* и на *Стенахъ*, знали мене шинкари й музыкы, знали паны й мужыкы, знало лыцарство й хлиборобы!

— Ще я не таке скажу тоби!—гукнувъ, якъ изъ бочки, Запорожець.

— Було бъ зъ тебе й сього,—одвитувавъ другый,—якъ бы почувъ батько Пугачъ: одбывъ бы винъ у тебе хутко до бабъ охоту!

— Ни, такы справди, Богдане. Який врагъ шуткуватыме, якъ увипьются чорни бровы, наче п'явки, у душу? Хочъ такъ, хочъ сякъ, а дивчины буде моя! Чы знаешь, що?

— А що?

— Подывыться бъ, що тамъ у васъ за горы!

— Оттакои!

— Такой, брате! Нехай не дурно запрашувавъ ты мене до своихъ, воюваты Турка. Колы хочъ, ухапымо *дивойку*, та й гайда въ Чорну Гору!

— И ты отсе по правди говоришь?

— Такъ по правди, якъ я Кырыло Туръ, а ты Богданъ Черногоръ. Зъ такую дивкою за сидломъ помчався бъ я хочъ и къ чорту въ зубы, не то до Черногорцивъ.

Оттакъ ти каверзныкы змовлялысь у-очевыдыкы на гвалтовный учынокъ, и ниhto не розибравъ бы, що справди въ ихъ на думци. Шаленый бувъ народъ! Усе йому дурныця: чы жыть, чы вмерты—йому байдуже; що людямъ плачь, те йому играшка. Тымъ то Череваныха й боялась, щобъ лукавый не пидкусывъ палыводъ на яку пакость. Ажъ ось стали наздоганять своихъ. Запорожци бачать тоди, що ба! да й зныклы зъ очей, якъ той сонъ, що чоловикъ жахається, мучыться, колы жъ гляне, ажъ и нема ничего.

* *
*

Хто бъ то мавъ таке слово пышне да красне, щобъ такъ якъ на картыни змалювавъ той манастыръ Печерський, щобъ хто й не бувъ из-роду въ Киви, такъ щобъ и той, чытаючы, мовъ бачывъ на свои очи ти муровани огады, ту высоченну дзвыницю, ти церкви пидъ золотомъ да скульптурю? Се жъ то воно такъ теперь; а рокивъ двисти назадъ треба було слова тыхого, понурого, щобъ розказаты, якъ тоди знаходывсь манастыръ Печерський. Далось и йому въ знакы Батыйовське лыхолиття. *Велька церква*, що пропысана въ литопсыяхъ „небеси подобною“, зруйнована була по викна. Хоть же князь Олельковичъ Симеонъ пиднявъ ии зновъ изъ руинъ, тилькы далеко ий було до стародавньої липоты. Не було ни срибла, ни золота, що теперь сѣе по Лаври всюды; усе було тоди убогенько.

Э, да булы скрызъ по стинахъ у Велькій церкви помальовани князи, гетьманы, всеводы благочестыви, що тую церкву боронылы и пидпиралы. Теперь бы дорого далы мы, щобъ ихъ узриты! А в-нызу поузь стинъ скрызъ булы надгробкы тыхъ велькыхъ людей, того лыцарства православного. И того ничего вже немае!...

Выстоявшы службу, Шрамъ ходывъ изъ свсымы одъ одного надгробка до другого. Тутъ чытавъ, що оттакый то „Симеонъ Лыко, мужъ твердый вирую и хоробрый, почывъ по многихъ славныхъ подвыгахъ“. А тамъ—будимъ озывавсь до його зъ того свиту пышный князь золотымы словами: „Многою сѣявъ я, ка-

же, знатністю, властію и доблестію, а якъ умеръ, такъ зъ убогимъ старцемъ зривнявся и за шыроки свои ланы симъ ступнивъ земли узявъ. Не дывуйся“, каже, „тому, чытачу, бо й тоби те жъ буде: неривнымы на свить нарожаємось, а ривнымы вмираемо“. А тамъ ище якый-небудъ панъ просыть, хто чытатыме пидпысь, то промовъ, каже, идучы мимо, благе слово: „Боже! мылостывъ буды души раба Твоего“. Хто бъ и не пысьменный бувъ, такъ дывлячысь тилькы на ти шабли, на ти панцеры, бунчуку и всяки клейноды, перемишани зъ кисткамы, зъ Адамовымы главамы, що повыроблювано гороризьбою зъ миди да зъ каменю по-надъ тымы надгробкамы.— хто бъ, кажу, бувъ и не пысьменный, такъ и той бы догадавсь, протывъ чого то воно такъ выкомпоновано: усяке багатство, усяка слава—усе воно суета суетъ: и шабля, й булава зъ бунчукомъ, и горностайова кырея пляжуть колысь поручъ изъ мертвымы кисткамы.

Отъ же й Шрамъ, розглядуучы ту гороризьбу да чытаучы эпитафіи, засмутывся душею да й каже:

— Колюкы то гробивъ, а вси жъ то тїи люде жылы на свити, и вси пишы на судъ передъ Бога! Скоро й мы пидемъ, де батькы и диды наши.

Да погадавшы такъ, вынявъ из-за пазухы щырозлотый обушокъ, що одбывъ колысь на войны у Лядського пана, чы въ недоляшка да й повисывъ на рызи въ Богоматери.

Изъ Велькой церкви повернули наши прочане до пещеръ; колы жъ дывляться—йде зъ пещеръ проты ихъ хтось у дорогыхъ кармазынахъ, высокый й вродлывый; а по кармазынамъ скривъ комиръ и полы гаптовани золотомъ; зверху кырея пидбыта соболемъ; пидпиравсь срибною булавою. А за нымъ купа людей чымала, усе въ кармазынахъ да въ саетахъ. Ченци ихъ провожалы.

Шрамъ ажъ затремтивъ, якъ глянувъ.

— Боже мій!— каже,— да се жъ Сомко!

А той соби зрадивъ, побачывшы Шрама.

Обнялысь, поцилувальсь и довгенько держалы одынъ одного обнявшысь.

Дали прывитавсь гетьманъ и зъ Череванемъ.

Череванъ такъ зрадивъ, що ничего й не змигъ сказаты на гетьманське прывитання, да вже обнявшысь промовывъ тилькы:

— А, бгатику мій любезный!

Череваныху назвавъ гетьманъ, вытаючысь, ридною ненею. Вона ажъ помолодшала, и вже нащобетала йому всячыны.

— А ссь и моя наречена!—сказавъ Сомко, обернувшись до Леси.—Вамъ, ясная панно, чоломъ до самыхъ нижокъ!

И взявъ ии за руку и поцилувавъ, якъ дытыну.

— Давно мы,—каже,—не бачылысь за вйськовыми чварами, да ось немовъ Господь насъ изведе на-вики до-купы.

Леся почервонила да ажъ нахылылась, якъ повна квитка въ трави, и прыгорнулася до матери, обнявши ии руку.

Тутъ то вже Петро мій догадавсь, що за гетьманъ снывся Череваныси. У ихъ, мабуть, давно вже було зъ Сомкомъ полажено. Дивно тилькы здалось йому, що Череванъ про те а ни гадкы; да, выдно, се така була пани, що справлялась и за себе, и за чоловика.

Теперь уже ничего было думаты про Лесю Петрови. Хочь винъ бувъ и значный козакъ, да не протывъ гетьмана; хочь винъ бувъ юнакъ уродливый, да не протывъ Сомка. „Сомко бувъ воинъ уроды, возраста и красоты зило дывной“ —пышуть у литописяхъ,—бывъ высокий, огрядный соби панъ, кругловыдый, русявый; голова въ кучеряхъ, якъ у золотому винку; очи ясни, весели якъ зори; и вже чы заговорить, то справди по-гетьманськы. Такъ куды вже изъ нымъ мирятысь Петрови!

Не пустывъ Шрама Сомко у пещери; завернувъ до себе зъ усима на козацьке подвир'я. А козацьке подвир'я було не в-купи зъ манастыремъ; бо мырянамъ здумається гримнуты иноди й лышній разъ кубкомъ, або загомониты буйнымы ричапы; такъ, щобъ не вводылы брати въ искушеніе, стоявъ на одшыби про такой случай хуторецъ. Туды Сомко повивъ своихъ гостей.

Увійшли у свитлицю, а тамъ уже все готове на столи до обиду...

Якъ ось пидъ викномъ хтось:—*Пу-у! пу-у!*

Сомко усмихнувсь:—Се, каже, нашъ юродывый Кырыло Туръ.

Извеливъ одвитуваты по-запорозькы:—*Козакъ зъ Луу!*—бо Запорожци здоровкалысь, мовъ хыже птаство на степу.

— Не знаю, сынку,—каже Шрамъ,—що за неволя тоби водыться зъ сымы пугачапы. Городовому козакови треба стерегтысь ихъ, якъ огню.

-- Правда твоя, батьку,—каже Сомко,—Нызовци зледащили пссли Хмельницького, а все такы мижъ нымы йесть люде драгоцинни. Отъ хочъ бы й отсей Кырыло Туръ. Не разъ винъ мени стававъ у великій прыгоди. Добрый воинъ и душа щыра, козацька, хочъ удае зъ себе ледащыцю и характерныка. Да вже безъ юродства въ ихъ не бувае.

— Щобъ ихъ лыхый злызавъ изъ ихъ юродствомъ!—каже Шрамъ.—Имъ усе смишки! Не разъ и самому Хмельницькому пидноссылы воны гиркои.

— А все такы не скажешъ, батьку, щобъ и мижъ нымы не було добрыхъ людей.

-- Грехъ мени се сказаты!—одвитуе Шрамъ.—Разъ, чатуючы зъ десяткомъ козакивъ у поли, попавсь бувъ я у таку западню, що безъ ихъ якъ разъ полигъ бы головою. Обскочылы мене кругомъ ляхы. Уже насъ осталось тилькы четверо; уже пидо мною й коня вбыто; я одбываюсь стоя. А имъ, окаяннымъ, хочеться взяты мене живцемъ, щобъ поглумытысь такъ, якъ надъ Налывайкомъ и иншымы бидолахамы. Колы жъ тутъ звидкы не визьмысь Запорожци: *Пу-уу! пу-уу!*—Ляхы въ ростиць! а було ихъ изъ сотню. Дывлюсь, а Запорожцивъ нема й десятка.

— О, мижъ нымы йесть добри лицари!—каже Сомко.

— Скажы лучше, сынку, булы, да загулы. Перевельсь теперь лицари въ Сичи: зерно высіялось за вйну, а въ кошу осталась сама полова.

— Овва!—гукнувъ тутъ на всю свитлицю Кырыло Туръ, показавшысь у дверяхъ.

Увійшовъ у хату, не знимаючы шлыка, узявсь у боки да й дывытыся на Шрама, покрывывшы губу.

Шрамъ такъ и загсривсь.

— Що то за овва?—каже, пидступывшы до Запорожця.

А той изновъ:—Овва, ган отче!—да й заложывъ за ухо ливого уса (се бъ то—знай, не боксь тебе).

— Перевельсь?—каже,—де тоби перевельсь? Хиба жъ дарма спивають:

„Течуть ричкы зъ всего свиту до Чорного моря?“
Якъ вода въ Чорному мори не переведеться, покы свить сонця, такъ и въ Сичи до вику вичнього не переведуться лицари. Зъ усього свиту злитаються воны туды, якъ орлы на недоступну

скелю... Отъ хочъ бы й мій побратымъ... та не про його теперъ ричь. Чоломъ тоби, пане ясновельможный! (Тоди вже знявъ шлыкъ). Чоломъ вамъ, панове громадо! Чоломъ и тоби, пане полковнику! Ну, дакъ якъ же ты вернувсь до табора, не маючы коня?

— Ироде! сказавъ Шрамъ, гризно насупывшы на його билии бровы,—колы бъ не таке мисце, то навчывъ бы я тебе шануватысь!

— Се бъ то вынявъ шаблюку та сказавъ: „А ну, Кырыло, помиряемось, чья довша?“ Козацьке слово, я отдавъ бы шалевый свій поясъ за таку честь! Та сього з-роду не буде! Лучче, колы хочъ, розрубай мене на-двое, одъ чуба до матни; а я не зниму руки на твои шрамы и на твою рясу!

Знавъ бо, що й сказаты Запорожець. Заразь старый и вгамувавсь.

— Чого жъ ты,—каже,—осо, одъ мене хочешъ?

— Ничого бильшъ, роскажи тилькы, якъ ты добравсь пихтурою до табора.

— Пьфу! сатано!—каже тоди Шрамъ, усмихнувшысь.—Роскажу, тилькы не доводи мене до гриха. Отто й порозбигалысь икъ нечустий матери ляхи; а ватажко тоди: „Э, батьку! да се въ тебе коня нема?... Братчыкы, добудемо йому коня!“—да й прыпустывъ за ляхамы.

— Що жъ, добулы?

— Добулы вражи диты! вернулысь изъ добрымъ мерыномъ. Здыувалысь мы тоди зъ козакамы. Якъ же й не здыуватысь, що въ самыхъ кони потомлени, а жеребця такого доскочылы, що такъ и йграе на поводи?

— Эге! знай нашихъ! нашъ братъ не спроста воюе: часомъ Низовець и чортомъ орудуе.

Такъ говорывъ Кырыло Туръ, розглажуючы усы и поглядаючы на всю компанію, а очи таки лукави, що разомъ, здається, й щиро говорыть, разомъ и морочыть.

— Да и въ мене самого,—каже Шрамъ,—така думка, що тутъ безъ нечистой сылы не обійшло. Пытаю: „Якъ вы доскочылы такого огыря?“—„Намъ тее знаты, батьку. Сидай да йидь соби зъ Богомъ: ляхи не за горою; часомъ жахъ у ихъ проходыть швидче одъ похмилля“.

— Ага! у насъ такъ!—каже Кырыло Туръ;—наши не кудку-дахчуть, изнесшы яечко. А воно було ось якъ. Прыпустылы братчыкы за ляхамы; а ляхы оглядильсь, що ихъ женеться жменя, та й зупынылысь. Поки жъ воны до мушкетивъ, а отаманъ прыцилывсь, та и влучывъ ихъ ротмыстрови якъ разъ межы очи. Ляхы тоди въ ростичъ! а я за коня... чы то бакъ—отаманъ за коня!...

— Що за вража маты!—каже тоди Шрамъ, протыраючы очи.— Да се жъ ты, бачу, самъ и отаманъ?

Запорожець тоди въ реготь.

— Ага,—каже,—пане полковнику! такъ то ты шануешъ давнихъ прятельивъ?

— Ну, выбачай, братику,—каже Шрамъ, обнявши його!—Чы не росколосы ляхы мени головы шаблями да келепами: щось не держыться въ йй пам'ять!

— А що жъ отсе мы такъ заговсрылысь?—озвавсь Сомко.— Давно пора по чарци да й за стиль.

— Отъ, бгатци, розумна ричъ, такъ-такъ!— каже Черевань.— Я такъ отошавъ, не йившы з-ранку, що й радуватись не здужаю.

Выпывъ Кырыло Туръ горилкы да й каже:

— Уже жъ, пане ясновельможный, не оставъ твоею ласкою и мого побратыма.

— Не оставымъ,—каже Сомко.—Я знаю, що винъ шаблею вэрочае лучше, нижъ языкомъ.

— Не дывуйсь, пане гетьмане, що винъ мовчыть, наче воды набравъ у ротъ: винъ у мене зъ далекои земли, ажъ изъ Чорнои Горы,—десь ажъ за Венграмы. Теперь такы наломывсь балакаты по-козацькы, а скоро прыйшовъ до насъ, то насмишывъ братчыкивъ своею мовсю: усе тилькы *бре* та *море!* А добрый юнакъ, о, добрый! Одынъ хиба Кырыло Туръ йому въ юнацтви ривня. Тымъ я никого й не люблю такъ, якъ себе та його!

* * *

Сомко почавъ сажаты гостей своихъ за довгый стиль. Шрама й Череваня посадывъ на покути, самъ сивъ на хазяйському мисци, конецъ стсла, а Череваныху й Лесю посадывъ на

ослони. Запорожець примостивсь на задньому конці стола із своїм побратимомъ.

Шрамовому Петрови прыйшлось сидити поручъ зъ Лесею, хочъ винъ бы теперъ радъ бувъ одгородитись одъ неї горами й морями. Що тамъ не выгадувавъ той Запорожець, якъ тамъ не потишались гости ізъ тыхъ выгадокъ, винъ сидивъ за столомъ, наче въ гаю.

— Ну, скажи жъ мени, пане отамане,—пытае Сомко въ Кырыла Тура,—якимъ витромъ занесло тебе въ Кывивъ?

— Самымъ святымъ, пане ясновельможный, — одвитувавъ Запорсжець: — провожаємъ прощальныка до Межыгорського Спаса.

— Чого жъ се ты одбивсь одъ свого товариства?

— Потривай, пане гетьмане, роскажу все по ряду; дай перше промочыты гортань. Тилькы въ васъ таки никчемни кубкы, що ни в-вищо гараздъ и налыты. Святе дило наши Сичови корякы! у нашому коряци утопышь иншого мызерного й ляшка.

— Пгавда бгате, йй-Богу, пгавда!—оззавсь Черевань.—Я давно кажу, що тилькы въ Сичи и вміють жить полюдськы. Йй-Богу, бгате, колы бъ у мене не жинка та не дочка, то кынувъ бы усяку суету мырськую та й пишовъ до васъ на Запорожжя!

— Гмъ!—каже Кырыло Туръ, озырнувши його тушу,—не багато такихъ потовпылось бы въ курени!

Уси засміялись, а Черевань напередъ усихъ. Веселый и негнивлывый бувъ соби панъ.

— Я зъ души люблю сього пройдысвита,—каже гетьманъ Шрамови стыха.—Часомъ винъ закыне й дуже вже круто, да, врагъ його знае, якось такъ щыро засміється, що ни за що на його не розсердысь бы.

— Погано тилькы—каже Шрамъ,—що си братчыкы сміючысь чоловіка куплять, сміючысь и продадутъ.

— Що правда, то правда, батьку. По ихъ Сичовому розуму, нищо на свити не стоить ни радости, ни печали. Фылософы вражи диты! дывляться на Божый мыръ ізъ бочки, тилькы не зъ порожньої, якъ той Діогенесь, а по шыю въ горильци.

— Такъ вамъ хочеться знаты, чого я одбивсь одъ товариства?—каже Кырыло Туръ, спорожнывши кубокъ.—Ось чого. Може, вы чувалы колы небудь про побратымство? Де вже не чуваты? Се нашъ Сичовый звычай. Якъ не одризняй себе одъ мыру, а

все чоловіку хочеться до кого небудь прихилитися; нема рідного брата, такъ шукає названого. Отъ и побратаються да й жы-вуть до вику в-купи, якъ рыба зъ водою. „Давай, — кажу я свому Чорногору,—давай побратаємось“.—„Давай“. Отъ и зайшли у Братство, та й попросылы пан-отця прочитати надъ нами изъ Апостола, що насъ породыло не тило, а живе Слово Боже и отъ уже мы теперъ ридни браты, якъ той Хома зъ Яремою.

— Ну, а дали?

— А дали... се вже такъ завсигды буває, що, скоро чоловікъ зробивъ добре дило, то сатана—не за хлибомъ його згадуючы—и пидсуне искушеніе... дали дывлюсь, ажъ стоить краля така, що тилькы гмъ! та й годи.

— О, невже такы жиночый ридъ спокусывъ хочъ разъ Запорожця?

— Ой, ой, ой, пане гетьмане! та ще якъ! И не дыво бо: Адамъ бувъ чоловікъ не нашого брата, та й той спиткнувсь на Еву!

— Звидкы жъ узялась та краля?

— Спытай ии самъ, звидкы! я такои пышнои панны не зумію й заняты.

И поглянувъ на Лесю.

— Тю-тю, дурню!—каже засміявшысь Сомко:—Се моя молодка!

— Та мени не те горе, що вона твоя молода,—каже, зитхнувшы, Запорожець,—а те, що зовсимъ мене прычарувала.

Уси зареготалы, почувшы таке дыво.

— Bravo,—каже Сомко,—ведмидь попавсь у тенеты! Що жъ теперъ буде?

— А що жъ? ведмидь пиде до свого берлога и тенеты за собою потягне.

— Якъ! отсе у Сичъ бы то?

— Чого жъ у Сичъ? хиба тилькы й свиту, що въ викни?

— И отсе такой жвавый козарлюга, да ще й отаманъ, рады жинкы покыне товариство?

— А чомъ же? та для такои крали можна покынуты й усе на свити, не то що товариство.

— Ну, куды жъ бы ты потягъ свои тенеты?

— Ты бо вже, пане ясновельможный, хочешъ усю правду разомъ выпытать. Не хочеться тобі й признаватись, не хочеться й брехаты.

— Бо ще, кажешъ, из-роду не брехавъ?—додавъ шуткуючы Сомко.

— Не збрешу й теперь,—каже Кырыло Туръ.—Давайте тильки гортань промочыты.

Да й кашлянувъ, выпывшы кубокъ, и поглянувъ по всихъ гостяхъ, розглажуючы усы.

— Треба,—каже,—вамъ, панове, знаты, що Чорна Гора те жъ святе, що й наша Сичъ, тилькы що тамъ не цураються бабьско-го роду. А то и подилена такъ, якъ насъ: у насъ курини, а въ ихъ *братства*, и надъ усякымъ братствомъ обирають отамана. А що вже воюваты зъ бусурменама, такъ хочъ що-дня. Та якъ у ихъ воюють, колы бъ тилькы вы знали! Якъ зачне розказуваты мій *побро*, то ажъ душа в-гору росте. Побро мій, знаете, забрившы на Украину, скучывъ безъ своеи Чорной Горы и вже давно зазыва мене въ гости. И то сказать: чомъ не погуляты козакови по свиту? чомъ не подывытысь, якъ живутъ иншия языкы?

Вси слухають, до чого винъ доведе свою ричъ. Очарувавъ усихъ Запорожець.

— Добре,—кажу,—пойидьмо, покажемо твоимъ землякамъ козацьке лыцарство; нехай и насъ тамъ знаютъ! Ото жъ и побратавсь я зъ нымъ у Братстви, такъ уже, щобъ у насъ не було *се мое, а се твоє*, а все у-купи; щобъ помагаты одынъ одному у всякій прыгоди; щобъ меньшой старшому бувъ вирнымъ слугою, а старшой меньшому риднымъ батькомъ. Воно бъ и добре, та якъ побачывъ я отсю кралою, такъ душа й дала сторчка. „Якъ хочешъ,—кажу,—побро, а я безъ сїи *дивойкы* не пойиду зъ Украины!“ Не бабакъ же й мій побратымъ. „Море!—каже—у насъ якъ кому прыпаде до души *русса коза*, то вхопытъ, якъ сокиль чайку, та й до попа.

— Се вже по-рымськы!—каже сміючысь Сомко.—А якъ же въ тои чайкы йесть браты-орлы, або редычи-соколы?

— Тымъ бо й ба, що юнакы знаютъ и сьому лыху запобигты. Тилькы натякны, то самы вызвуться! „*Гайде, море! да ти от-мемо дивойку!*“ Се бъ то по нашому: „Гайда! однимемъ тобі дивчыну!“ Отъ и збереться чоловикъ десять тыхъ *отмычаривъ*; спо-

рядяться якъ на вѣйну, и вже якъ попадуть у свои лапы *руссу косу*, то хочъ головы положить, а не впускають родычамъ. Пекъ його матери! такой звычай по смаку мени! и вже хиба не я буду, щобъ я не доказавъ такого жъ отмычарства. Вони беруть однією хыстю, а въ нашего брата про запасъ и характерство йестъ.

— Що за баяндрасныкъ отсей прудыусь!—каже сміючысь Сомко.—Мабуть, у васъ въ Сичи тильки й роботы, що потишать одынь одного выгадкамы.

— Э, пане гетьмане! наши братчыкы, що въ Бога день, выробляють такіи чудасіи, що не треба й выгадокъ. Та вже знаю, що паны молодци не почують луччои, якъ я сьогонди выкыну. Ще такой чудасіи з-роду ниhto не чувавъ.

— Що жъ то буде за чудасія?

— Такъ, ничого: пидхоплю тилькы на сидло отсю кралю, та й шукай витра въ поли. Махнемъ зъ побратымомъ навпростецъ до Чорной Горы. Охъ, да дивчына жъ гарна!—додавъ Кырыло Туръ, поглянувши вовчымъ поглядомъ на Леся.

Леся вже давно була сама не своя одъ страху. З-роду вона никого такъ не боялась, якъ сього Запорожця. Крипылась, однакъ же, сердешна, сьдючи за столомъ. Якъ же поглянувъ винъ на неи, то наче ажъ до сердца досягъ ій очыма. Злякалась голу-бонька, якъ дытына, и заплакала зъ ляку. Затулыла руками очи, а слъзы мижъ пучкы такъ и капотять. Маты соби тревожи-лась, устала з-за стола и одвела іи въ кимнату.

А козакамъ и байдуже, тилькы сміялысь.

— О вражий ты комышныку!—каже Шрамъ,—бачъ, до чого добалакавсь: излякавъ справди бидну дытыну.

Череваныха вже не вернулась до столу; однакъ ниhto посл-ли обидъ не догадавсь довидатись, чы не занедужала зъ пере-полоху Леся. Тоди ще козакъ мало зважавъ на жиноче сердце. Жиночи слъзы и печаль не скоро проймалы йому душу.

Уставшы з-за стсла, Кырыло Туръ подякувавъ за хлибъ, еа силь по своему: „Спасыби Богу та мени, а гсподарю ни: винъ не нагодует, то другый нагодует, а зъ голоду не вмру“—да й потягъ изъ подвир'я зъ побратымомъ, не сказавшы никому й прощайте, наче зъ свого куриня. Тилькы чутно було, якъ выспи-вававъ за воритьмы:

Журба мене сушить, журба мене в'ялыть,

Журба мене, моя маты, скоро зъ нигъ извалыть...

Що жъ діялось изъ Лесею? Вона, голубонька, справди рознемоглась. Не жартамы здавались їй хымерни речи Запорожця: вона боялась, щобъ не вхопывъ винъ їи, якъ шулякъ, и просыла матери позаципаты кругомъ двери. Чого вже не робыла маты, щобъ їи заспокоиты, сердешному дивчати такъ и стоявъ передъ очыма страшенный Запорожець. Уже й Черевань, увалывшысь у кимнату, пробувавъ їи уговорюваты, щобъ не лякалась не знать чого; разивъ зо два назвавъ, забувшысь, ажъ „бгатикомъ“; дали бачыть, що ничего зъ нею не владыть, махнувъ рукою да й лигъ одпочываты; проспавъ, неборакъ, ажъ покы задзвонено до вечерни.

Посли вечерни зновъ позбиралысь уси у козацьке подвир'я. Гетьманъ и Шрамъ вернулись ище веселйши, пылы за здоров'я велькои, сдностайнои Украины, пылы й за Царя православного и праведного, который ни для кого въ свити душею не покрывыть—не такъ, якъ той король, що оддавъ козакывъ магнатамъ на поталу. Одъ шырого сердца празныкувалы. Черевань соби бувъ радъ, що Шрамъ повеселйшавъ, и все тилькы выгукувавъ за кубкомъ: „Щобъ нашимъ ворогамъ було тяжко!“

И ввесь же той гармыдеръ чынывся черезъ стину одъ Леси. Лежала вона зовсимъ мовъ недужа, а про неи никто й не спогадае. Сказано—козаки; байдуже имъ про жинокъ, якъ захождаться зъ вйсковымы речамы. Отъ же, хоть небожата жиноцтво вже й зналы и корылысь своей доли, да защемило серденько въ моеи Леси одъ того занедбанья; жаль їй було не помалу на своего жениха, на Сомка Якыма. Лыцаръ надъ лыцарствомъ, вродлывый надъ вродлывымы, да, выдно, тилькы въ його й думкы, що про гетьманськы порядкы. А дивочому сердцю що й молодецька краса, що й козацька слава, колы до неи козакъ не горнеться?

Леся полюбыла Сомка ище тоди, якъ винъ було носыть їи на рукахъ и даруе їй то золоти сережки, то добре намысто. Ище тоди звавъ винъ їи своею суженою и зложывъ зъ Череваныхою руки. Череваневи здавалось жартамы таке зальцяння, а вони зъ Череваныхою не жартують словамы. Зъ шырого сердца зове винъ їи свою ненею, зъ шырои души зове вона його своимъ зятемъ. И зросла Леся його кохаючы, кохаючы шыро дивочымъ сердцемъ. Що тилькы въ писняхъ выспивують про те кохання, усе вона складала у своему сердци. Отъ же зове вже винъ їи свою й мо-

лодою, тилькы все воно выйшло не такъ, якъ то вона соби компонувала. Про инші речи клопочеться винъ изъ старымъ Шрамомъ, про инші речи широко розмовляє, а ии мовъ бы нема йому й на свити. Защемило горде дивоче серденько, да мовчала небога, не сказала й матери.

А шо жъ Петрусь? Петрусь заразъ послѣ обидъ узявъ рушныцю и пишовъ у гай, нибы на полювання. Проблукавъ сердега по гаю до самого вечора. Вернувся на подвир'я, ажъ тамъ уси веселяться. Гоминъ сптдвѣлы такой, мовъ справди на бенкети. Инши й до його прысыпалысь изъ кубкомъ, а йому прытьмомъ прыйшло такъ, якъ спивають у писни:

Чомусь мени, братци, горилка не пьеться:

Коло мого сердца мовъ гадына вьеться!

Силы за вечерю, ажъ ось изновъ иде Кырыло Туръ, тилькы вже безъ побратыма.

Леся не выйшла вечеряты. Розгорилась и рознемоглась сердешна дивчына, шо прытьмомъ мусила Череваныха посылати у хутирь до чернечого пасичныка по шептуху. Прыйшла шептуха наварыла якогось зилля, щобъ напоити на ничъ, да й сама бабуся осталась ночувати на подвир'и. Надъ вечерь ублагала була маты Лесю роздягтысь да лягты спать; якъ-же почула Леся Кырыла Тура голосъ, то такъ и затрусилась; и вже шкода було й казати ий про сонъ! Боялась заснугы, щобъ не вхопивъ той пугачъ ии сонну. Не вонтпыла вона, шо сей пройдысвить не своею сылою дыше, бо не разъ чувала про Запорожське характерство.

А Кырылови Туру, мабуть, были жарты зъ того дивочого жаху. Сивъ за вечерю, да згразъ и почавъ выкыдаты.

— Ну, панове,—каже,—теперь я вже зовсимъ налагодывсь у дорогу.

— У яку се?—пытае Сомко.

— Та въ Чорну жъ Гору.

— Усе такы туды? Ты не покинувъ своеи думкы?

— Колы жъ се бувало, пане гетьмане, щобъ нѣши братчыкы, задумавшы шо-небудь, покинули свою думку, мовъ яку хымеру? Про шо иншому и згадать страшно, те Нызовецъ, сыдячы надъ шырокимъ моремъ-лыманомъ, выкомпонуе, вымизкуе, и вже хиба лусне, а не покине своеи гадкы. Такъ отсе й мени прыйшло, бачу, або луснуть, або доказать славы; бо вже не дурно щось мою Турову голову такъ заморочылы дивочи очи.

— И тобі отсе, Запорожцеви, одшельныкови, не соромъ признатись?—каже Шрамъ, бо й винъ, старый, розвишавъ уши, якъ понись той свои баляндрасы.—А що скаже товариство, якъ дочується, що куринный отаманъ такъ острамывъ своихъ братчыкивъ?

— Ничого не скаже, бо я вже теперь вольный козакъ.

— Якъ то *теперь* вольный? а перше жъ хиба бувъ невольный?

— У насъ, панове, поky козакъ не выпышетъся зъ коша, чы зъ куриня, то слухай Сичовой старшыны такъ, якъ игумена. Знухайсь тоди, колы хочъ зъ бабою, то знатымешъ, по чимъ кившъ лыха! Тилькы нашъ чернечы уставъ кращый одъ манастирського. У насъ, скоро чоловіка спантелычыть мырская суета, то въ куну або до козы не сажають, а заразы—иды соби къ нечыстй матери! выбрыкайсь на воли, колы дуже розжыривъ на товарыському хлиби!... И чы разъ же то траплялось, що сердешный сиромаха попогасае по *Городахъ*, ухопыть, якъ тамъ кажуть, шыломъ патоки, да побачывшы на власни очи, що чорты-мае въ свити ничого путнього, покыне жинку и дитей, вернетъся въ куринь: „Эй, братчыкы! прыймите мене зновъ мижъ товариство! Чорт-ма на свити добра! не стоить винъ ни радости, ни печалы!“ А братчыкы тоди: „А що, ледащыце! ухопывъ шыломъ патоки? Беры лышень корякъ та выпый зъ намы сіеи дуры, то, може, порозумнійшаешъ“. Отъ бидолаха сидае мижъ мылымъ товариствомъ, пье, розказуе про свое городове жыття зъ жинкою та зъ дитьмы; а тиі слухають, кепкують зъ його, якъ изъ блазня, та тилькы за боки берутъся. Такъ и мій покійный пан-отець—нехай царствуе—йиздючы колысь изъ прощальнымкомъ по *Городахъ* натрапывъ на таки очи, що й товариство йому стало не мыле—замутывъ зовсимъ лужывый йому голову. Ну, выпысавсь изъ куриня, сивъ хуторкомъ десь коло Ниженя, и господарство, и худибчыну завивъ, и дитокъ сплодывъ двойко—карапуза-хлопчыка, та скверуху-дивчыну. Тилькы, рокивъ черезъ п'ять чы шо, такъ йому обрыдло усе въ господи и въ поли, якъ приборкано-му степовому птаху. Сумуе та й сумуе козакъ; бо чы статечна бакъ ричъ—исповныты козацьку душу жинкою-квочкою та дитьмы-пысклятамы? Козацькой души и весь свить не сповнывъ бы; увесь свить вона прогуляла бъ и розсыпала, якъ таляры зъ кишени. Тилькы одынъ Богъ може іи сповныты...

— Що жъ сталося изъ твоимъ батькомъ?—спытавъ Сомко.—Ты бо вже, колы говоришь, то говори одно; а то разомъ хочешъ бути и за попа, и за дяка.

— Изъ моимъ батькомъ?—каже Кырыло Турь, мовъ скризь сонъ; бо звернувъ свою розмову на такой ладъ, що й голову понурывъ.—Эге! я жъ кажу, що мій батько, скоро розчовпавъ, що поживывсь, якъ собака мухою, то й заскучавъ по братчыкахъ. Уже не разъ казала йому моя маты—такъ, якъ та жинка въ писни:

Що ты, милый, думаешь-гадаешь?
Мабуть, мене покинуты маешь:
Рано встаешь, коня наповашь,
Жовтенького вивса пидсыпаешь,
Зеленого синця пидкладаешь;
Въ синечкы идешь—нагайки пытаешь,
Въ коморю идешь—сидельця шукаешь;
Дытя плаче—ты не поколышешъ;
Все на мене важкымъ духомъ дышешъ!

Тилькы батько мій не пускавсь у таки жалибніи розмовы, якъ той козакъ изъ своею жинкою, а надумавшысь самъ соби, сивъ на коня, ухопывъ на сидло карапуза, сынка свого, се бъ то мене ледачого, та й гайда на Запорожжя. Не выбигала жъ за нымъ у-слидъ моя пани-матка, якъ у тій писни; не хапала за стремена, не прохала вернутысь, напытысь варенухы, прыбратысь у голубый жупанъ та хочъ разъ ище подывытысь на свою мылу. И жупаны, и худобу покинувъ винъ ий на прожитокъ, а самъ у семрязи убравсь за гряницю бабського царства. Отъ же й мени, бацця, доведеться йты батькивськымъ слидомъ!

— Ну, беры жъ кубокъ,—каже гетьманъ,—да пидкрепись на дорогу. До Чорной Горы не близькый свить. Ось и мы погладымо тоби дорогу.

— Дякуемо тоби, пане гетьмане!—каже Кырыло Турь, кланяючысь низенько.—Уже колы ты й самъ гладышь мени дорогу, то будь певень, що я свою кралю перевезу гарненько въ Чорну Гору.

— Що ты думаешь, сынку?— каже нышкомъ гетьманови Шрамъ.—Ты знаешь, що за божевильни люде си комышныкы: не розбере ихъ и самъ нечыстый. Не вирь, бо то ззирь; хоть

не вкусыть, то злякае! Держы, сынку, въ голови сю пословицю. На юродывыхъ иноди справди находыть безуміе.

— И-и, батьку!—каже, сміючысь, Сомко.—Добре я знаю сього юроду. Нема, може, и въ свити такой шырои души до мене. Якъ проганявъ я Ляхивъ зъ Украины, да одбывавсь одъ Юрся, то винъ изъ своимъ нимымъ черногорцемъ вызволявъ мене не разъ изъ велькой биды. Служывъ винъ мени за языка, за шпыга, за сердока, и все тилькы рады доброго слова да ковша горилкы. Не разъ я насыпавъ йому шапку талярамы, такъ идучы й вытрусыть на порози. —Звидкы,—каже,—се такого смиття набралось?—такый хымера! Було кажу:—Кырыло, скажы Бога рады, чымъ мени тебе наградыть? Ты жъ не разъ слобонявъ мою голову одъ смерты!—Не тоби,—каже,—награждать мене за се!—Отъ воно що, батьку!

— Справди,—каже Шрамъ,—се золото, а не козакъ! Пане отамане,—до Кырыла Тура,—ходы сюды, дай я обниму теба да поцилую.

— За що се така ласка?

— Ходы, мени то вже знать, за що.

Да й обнявъ и поцилувавъ Запорожця.

— Да наградыть же,—каже,—тебе Господь за твои лыцарскіи вчынкы!

— Э, батьку!—каже Запорожець,—то жъ ище дурныця, да такъ мене голубышь; що жъ ты скажешъ тоди, якъ украду з-пидъ полы въ гетьмана молодуду?

Черевань бильшь одъ усихъ уподобавъ Кырыла Тура: усе реготавъ изъ його выгадокъ.

— Врагъ мене визьмы,—каже,—бгатци, колы я бачывъ такого жвавого молодця! Душа, а не Запорожець! Иды, бгатику, й до мене, и я тебе поцилую!

— Отъ добри люде —каже Кырыло Туръ:—у ихъ крадешъ, а вони тебе цилуютъ! Й-Богу добри люде! Шкода, що вже бильшь не побачымось! у Чорну Гору воронъ и кистокъ вашихъ не занесе. Ну, прощайте жъ теперь, панове громада! Дякуемо за хлибъ та за силь! Прощайте! часъ лагодытысь у дорогу.

И, выходячы зъ дверей, распростеръ руки, да й каже: Двери одмыкайтесь, а люде не прокыдайтесь!

— Що за неподобна голова въ сього Кырыла Тура,—сміючысь каже Сомко:—Се-бъ то вже ворожыть, характерствуе.

Не довго въ ничь гулялы наши козаки: по-блызу святого мисця гуляты довго не годылось. Ище не дійшло й до пивночи, а вже вси давно спалы. Хроплы козаки на весь двирь, одь самой свитлыци, де спочывавъ гетьманъ изь Шрамомъ, да ажъ до стани; тамъ спавъ Васыль Невольныкъ пры Череваневыхъ коняхъ. Инши ляглы пидъ чыстымъ небомъ, и хочъ у-ночи на дво-ри було не душно, да тому черствому, гарячому людови байдуже було про холодъ. Здорово було гулякамъ на двори, якъ травы, що прыв'яла въ день на сонци. Кругомъ по гаю щебечуть слов'и, ажъ луна розлягається; де-колы й пугачъ скаже свое смутне *ну-ну!* Козацьке сонце високо пидбылось у-гору; зори вкрылы все небо, якъ рызу.

Не ниме було козакови небо, и мисяць, и зори; чы погляне на мисяць, на його плямы, чы погляне на зори, то й серце, и думка його розжеврїе, якъ одь Божого Слова. Чого на мисяци тїи плямы? Винъ знавъ чого. То ще якъ Каинъ убывъ Авеля, то Богъ назнаменувавъ на мисяци той грихъ своєю рукою:—Дивитесь,—каже,—люде: такъ, якъ сей Каинъ до вику вичнього нестыме на плечахъ мертве братне тило, такъ усякый душогубець носытyme до вику, до суду тяжкый грихъ свій.—А зори? то людськи души. Якъ засне гришне тило, добри души, покынувшы землю, зносяться до Господа Бога, купаються, облываються у небесному свити, пидслухають, що говорять на неби ангелы. Якъ же часомъ покотыться по небу и погасне ясна зоря, козакъ перехрыстыться и помолыться за усопшую душу. Инши зори щастять у його на врожай, инши на скотъ, а Визь—чумацька шаслыва зоря.

Ясна, пышна була ничь надъ Печерськымъ, да одынъ тилькы чоловикъ дывывсь на йи дыва; не спавъ, дывывсь и ничего не бачывъ. Вже жъ не хто сей одынъ, якъ той сердега Петро Шраменко. Кому сонъ, а йому туга да жаль да досада. Довго винъ ворочавсь на свой бурци; дали вставъ, натягъ жупанъ да й выйшовъ у гай хвирточкою.

Бидный козакъ таивсь одь усихъ изь своимъ коханнямъ, бо всякъ тилькы бъ изь його насміявся. Козаки не дуже вдавались у любощи; знали сю немичъ найбільшъ дивчата да молодыци; вони то поскладалы й оти писни, оти нижніи розмо-

вы козака зъ дивчыною, або мылого зъ мылою, що слухаешъ, и не наслухаешся.

Коли бъ у Петра була ненька ридненька, або сестра-жалибница, може бъ, имъ розказавъ винъ про свое лыхо. Бо хоть якъ не гордуе було козакъ любошамы передъ товариствомъ, а якъ вернется до господы, якъ зачне коло його упадаты ластивкою маты, якъ стане його голубыты сестра, росчисуючы йому кучери, роспытуючы про далеки стороны, про козацьки прыгоды, то й тверде, якъ зализо, сердце пом'якшае, и що тилькы важке йестъ на души, усе козакъ своимъ шырымъ желибныцямъ роскаже. На биду, въ Петра не було ни сестры, ни матери; мавъ винъ за порадныкивъ тилькы старого, гризного пан-отця да жартовлыве товариство.

Ходыть винъ, сновыдае по гаю, и самъ не знае, чого. Мисяць ставъ уже на неби нызче; свитыть навскось по трави, по кущахъ, по березахъ. Ничъ уже на исходи. Якъ ось, чуе Петро —тупотять кони... Усе близьче, близьче. Роспознае нешвыдку рысть двоухъ ступакивъ. Звернувъ зъ дорижки за кущъ, щобъ ни зъ кымъ не зустритись. Якъ ось, чуе й людську мову. По зори усяке слово доходить до його чысто. Заразъ пизнавъ Кырыла Тура голосъ, а по Черногорському бре да море пизнавъ його побратыма.

Кырыло Туръ говорыть:—Що то, брате, скажуть ваши отмычары, про Запорожську хысть, якъ мы пидхопымъ отсю *дивойку*!

А Черногоръ йому:—Бре, побро! мени усе здається, що ты тилькы морочышъ мене. Не впевнюсь, помы не побачу дыва на свои очи!

— Мисяць не скоро зайде,—каже Запорожець,—побачышъ, не повылазять.

— Якъ же ты *отмечишь дивойку*, не наробывшы гвалту?

— Эге-ге, пане брате! чы таки жъ дыва чынылы на свойму вику Запорожци? Хиба жъ я дарма заворсжывъ уси двери?

— Море!—каже Черногоръ.—Ты бъ уже хочъ мене свсимъ характерствомъ не морочывъ!

— Що за дурна въ тебе голова, брате!—каже Кырыло Туръ.— А за що бъ же мене обралы отаманомъ? хиба за те, що добре горилку лыгаю? Йе въ насъ на се дило ище луччи мыстечи, а характерныкивъ не багато знайдешъ.

Тымъ часомъ од'йихалы воны далеко, и не стало чуты ихъ розмовы.

Теперь Турови речи завечерею не здавались уже Петру жартамы: мабуть, справди скрутывся одъ жыру Запорожець! Спершу бувъ кынувсь Петро до гостынницы будыть козакивъ, дали зупынывся.

— Чого я,—каже,—бижу? Чы выдане дило, щобъ украсты дивчыну з-посередъ мыру? Запорожець сказывсь, а я й соби бижу, якъ божевильный.

Да й пишовъ тыхою ступою.

— Треба жъ оттакъ изъ юродства да зайты въ голову!—думае йдучы Петро.—Отсе не удавай изъ себе хымородныка, не бурлы, якъ кабанъ у корыти!... Радъ бы я бувъ, колы бъ Сомко за сей жартъ звеливъ жартуючы погрить йому кыямы плечи!

Пройшовшы зъ гоны, ставъ такъ ище думаты:

— А що, якъ справди винъ характерныкъ? Чувавъ я не разъ одъ старыхъ козакивъ, що си бурлаки, сыдючы тамъ у комышахъ да въ болотахъ, обнюхуються зъ нечыстымъ. Выкрадали воны зъ неволи невольныкивъ, да й самыхъ Туркень иноди такъ мудро, що справди мовъ не своею сылою. Не дурно, мабуть, иде мижъ людьмы поголоска про ихъ характерство... Утикае одъ татаръ, розстеле на води бурку, да й поплыве, сыдя, на другой берегъ... Ну, то вже дурныця, що Ляхы зъ переполоху провадять, буцимъ Запорожци ростуть у Велькому Лузи зъ земли, якъ грыбы, або що въ Запорожця не одна, а дев'ять душъ у тили, що покы його вбьешъ, то вбывъ бы дев'ятеро простыхъ козакивъ. Може, не зовсимъ правда й про бурку. А що Запорожцevi вкрасы, щобъ задумае, то мовъ изъ гамана тютюну достать. Воны напускають ману на чоловика...

Да й згадавъ, якъ у старого Хмельныцького сыдивъ у глыбци такый, що ману напускавъ.—Що вы,—каже,—що мене стережете? якъ схочу, то лыха встережете мене! Ось зав'язжить мене въ мишокъ.—Зав'язалы його да й прытяглы за трямки, ажъ винъ и йде з-за дверей:—А що, вражи диты! встереглы?

— Що жъ,—думае,—якъ и се такый хымородныкъ? Пиду скорйшъ, щобъ справди не вкоивъ винъ якого лыха.

Да, ступывшы швидкою ходою ступнивъ зъ десятокъ, зупынывся изновъ, наче объ стину вдарывсь.

— Що,—каже,—я за куряча голова! кого я йду рятувати? Хибя въ ней нема женыха бороныты? Що я за вартовый такой? Зъ якои ласкы не спаты мени по ночахъ, щобъ який опіака, пидкравшысь, не злякавъ гетьманської молодои? Колы ты йдешъ за гетьмана, то нехай поставыть тоби на всихъ дверяхъ и воротяхъ варту; а мени яке дило? Хочъ нехай усихъ васъ пережапають си розбишаки?... Бачу я тебе задалегидь, ясновельможный пане, якъ ты довидаешся, що вкрадено въ тебе из-пидъ полы молоду! Бачу й тебе, горда пани-матко: чы такъ поглядаты-мешъ з-высока и тоди на нашего брата, якъ твій гетьманъ изъ сонцемъ на лоби проспыть молоду, не згиршъ одъ иншого гультая. Бачу й тебе, ясная крале, якъ замчыть тебе отсей шыбай-голова мижъ Черногорци. Тамъ жинкамъ не дуже дожожаютъ. Скажытымешъ ты черезъ шаблю въ сього дыкого Тура; не разъ згадзешъ писню:

Любывъ мене, маты, Запорожець,
Водывъ мене босу на морозець...

Мизкуе такъ соби Петро, ажъ ось изновъ закопотилы кони. Слухзе, и самъ соби виры не йме.

— Невже такы справди сей Запорожець знаеться зъ нечыстою сылою?—думае винь.—Да постій, чы не самы вони вертаються?... Ни, справди везуть!... Проклятый! мчыть, якъ вовкъ овечку!

Кони над'йихалы близьче. Дывыться Петро—Кырыло Туръ держыть передъ собою Лесю на сидли, якъ дытыну. Ажъ сумно йому стало. Леся була зовсимъ, якъ очарована. Сыдыть, голубонька, схылывши голову, а рукою держыться за плече Запорожцю. А той одною рукою пиддержуе бранку, а другою правыть коня: Сердешна тилькы стогне, мовъ уви-сни щось страшне бачыть. Щось неначе й говорыть, да за солов'ями не можна розибраты. солов'и передъ свитомъ саме розщебеталысь.

Жаль Петру стало Леси; уже хотивъ выиты з-за куца, заступыть отмычарамъ дорогу да й бытысь, не вважаючы ни на яки чары; да вхопывъсь, ажъ пры йому нема шабли. Уже вони й обмынули його, а винь ище стоить, не знаючы, що чыныты. Ажъ ссь Леся з-разу закрычала, мовъ прокынувшысь. По гаю пишла луна, а голосъ ии такъ и пронявъ мого Петра до самого сердца. Бигомъ кынувъсь винь до подвир'я, ухопывъ шаблю, допавсь ксня, скочывъ на його охляпъ. Васыль Невольныкъ, прокынув-

шысь, думавъ, чы не цыганы пораються коло коней, да пиднявъ гвалтъ.

— Не крычы, Васылю,—каже Петро,—а буды козакивъ; украдено Череванивну зъ покоивъ!

Васыль Невольныкъ пиднявъ изновъ галасъ на весь двиръ; а Петро, не слухаючы його, выйхавъ у хвирточку, схлылшысь, да й помчавъ, якъ выхоръ.

Тымъ часомъ отмычары держали свою дорогу, поспishaючи vybrатысь за ночи зъ Кывськой околыци. Бидна Леся, мабутъ, добре ковтнула знахорчыного зилля одъ переполоху: хылялась, якъ п'яна, и ничего не знала, що зъ нею дiється; прокынулась тилькы, якъ пронявъ ии холодный витеръ зъ поля. Гляне, ажъ вона середъ пуши, на рукахъ у страшного Запорожця. Спершу думала небога, що се ий сныться; дали скрыкнула, да задарма. Розбишакы тилькы зглянулись да всмихнулись мижъ собою. Почала була благаты, щобъ не погублялы ии, щобъ пустылы; такъ Кырыло Туръ тилькы реготався.

— Що за дурный,—каже,—розумъ у сухъ дивчатъ!... Щобъ отсе я, писля такой працы, выпустывъ изъ рукъ самохитъ свою добычь! Ни, голубонько, сього въ насъ не бувае. Та й чого тоби убыватысь? Хиба я не зумiю кохаты тебе такъ, якъ и хто инший? Не плачь, мсе серденько: привыкнешъ да жытымешъ за мною не згиршъ, якъ и за гетьманомъ. Дивка, кажуть, якъ верба: де посадки, тамъ и прыйметься.

Не дуже вгамувалась Леся одъ такого розважання; рвалась, крычала, здiймала до неба руки.

— Мое ты кохання!—каже тоди, одминывшы голось, Кырыло Туръ,—не крычы, колы не нажылась на свити. Ты думаешъ, якъ насъ наздоженуть, дакъ я тебе живу выпущу зъ рукъ? Чорта зъ два кому писля мене достанешся! Цыть, кажу! ось бачъ, яка цяця?

И блыснувъ ий передъ очыма Турецькымъ запоясныкомъ; а очи такъ поставывъ проты неи, що сердешне дивча и помертвило одъ страху.

Выйхалы зъ пуши на поле, ажъ уже на сходи сонця зора перемагае мисяць. Почервонило небо; почынае на свитъ займатись. Дорога то спускалась у-нызь, то зновъ пидiймалась у-гору. З'йхавшы на высокый кряжъ, озырнувъ Кырыло Туръ, ажъ

из-пидъ гаю хтось мчыться навзагоды, на сывому кони. Винъ зупынывся да й каже:

— Не буду я Кырыло Туръ, колы отсей йиздець не за намы! И колы хочешъ знаты, чы быстре въ мене око, то скажу тоби й хто се. Се молоде Шраменя. Пишло по батькови, якъ орля по орлови. Врагъ мене визьмы, колы я не догадуясь, який зарядъ имчыть такъ швыдко сю кулю!

— Море, драгій побро!—крыкнувъ Черногоръ.—Чого жъ мы гамось? утикаймо!

— Не такой, брате, въ його кинь, щобъ утикты намъ изъ *отмыцею*. Та й на що воно здасться? Ни, лучче станьмо та даймо бой по-лыцарськы.

— Бре, побро! що жъ изъ того буде? Насъ двое, стреляты намъ проты його не прыходыться, а на шабляхъ Шраменкови не врадышь ты ничего. А хочъ и врадышь, то не хутко; ще надбижать та й однимуть *дивойку*.

— Знаю я, брате,—каже Кырыло Туръ,—якъ Шраменко рубається; тымъ то й не хочу у такому рази показаты йому свою спыну. Поглянь, поглянь, якъ махае шаблею! Мовъ запрошуе добрыхъ прыятельв у гости. Нехай я буду ка-зна що, а не Запорожець, колы сьогодни зъ насъ одынъ не достане лыцарськой славы, а другый лыцарськой смерти!

— Дакъ ты хочешъ, побро, одынъ на одынъ бытысь?

— А то жъ якъ? Лучче мени проминяты шаблю на веретено, а нижъ напасты в-двохъ на одного!

Тымъ часомъ Петро над'йижджавъ усе близьче да близьче, а якъ побачывъ, що Леся махае хусткою, то ще бильшь почавъ гнаты коня.

Запорожци тилькы що перехопылись черезъ узенькый мистокъ надъ проваллямъ, що промыла вода зъ одного байрака въ другый. Кырыло Туръ спустывъ бранку до-долу и передавъ побратымови, а самъ злизъ изъ коня, розибравъ ветхый мистокъ и покыдавъ пластыны въ провалля. А на дни въ провалли рыне й реве вода, пидмываючы крутїи береги.

— Що отсе ты творышь, побро?—пытае Черногоръ.

— Те, щобъ Шраменя першь доказало, що згидне воно бытысь изъ Кырыломъ Туромъ.

— Бре, побро! Колы думаешъ, що черезъ провалля йому не перескочыты, покыньмо його, а самы доберемось скорійшь до тайныка.

— Эге! може, у васъ въ Чорній Гори такъ роблять, а въ насъ надъ усе—честь и слава, військова справа: щобъ и сама себе на смихъ не давала, и ворога пидъ ноги топтала. Про славу думае лыцарь, а не про те, щобъ цила була голова на плечахъ. Не сьогодни, дакъ завтра поляже вона, якъ одъ витру на степу трава; а слава николы не вмре, не поляже, лыцарство козацьке всякому роскаже!

Тымъ часомъ, якъ низовый розбишака мизкувавъ про лыцарську славу, Петро мчавсь на його зъ шаблюю. Уже близько. Якъ ось кинь тыць! зупыньсь надъ проваллямъ, уперсь передними ногамы, да ажъ захрипъ, насторожившы уши.

— Ге-ге-ге!—каже по другый бикъ, сміючысь, Запорожець.— Мабуть, не по-нутру тобі таки яркы?

— Иродова душ!—крыкне йому Петро.—Такъ то оддячывъ ты пану гетьману за гостыну!

— За гостыну?—каже.—Отъ вельке дыво? У насъ у Сичи прыйизджай хто хочъ, устромы ратыше въ землю, а самъ сидай, йижъ и пый хочъ трисны—нихто тобі ложксю очей не поротыме. А си городови кѣбаны усе мають за власне, що перши забралысь у баштань!

— Іуда ты беззаконный!—крычыть Петро.—Тебе обнимають и цилують за вечерею, а ты умышляешъ израду!

— Га-га-га!—зареготавъ Кырыло Турь.—Хто жъ ихъ, дѣрнивъ, сылувавъ мене цилуваты? Я имъ кжгу у вичи, що вкраду прытьмомъ панночку, а вони з-дуру мене обнимають! Да що про те балакаты? ось лучче перескочъ черезъ ривчакъ, то мы зъ тобою покажемо отьому юнакови, якъ бьктыся козакы!

Обернувъ Петро коня, розигнавсь—думавъ якъ разъ перемахнуты; а кинь изновъ зам'явсь. Заглянувшы въ провалля, якъ тамъ рыне вода, ажъ затрусывсь да й посунувъ назадъ, жарко хрупчы и водючы очыма.

А вражый Запорожець ажъ за боки береться регочучы.

— Отто проява, а не лыцарь!—гукае --Подывитесь на такого лыцаря! Дивка ось на кони в-двохъ зо мною перескочыла черезъ ривчакъ, а винъ прыбигъ та й задумавсь!

— Я бѣ тобі швидко заткнувъ пельку,—каже Петро,—якъ бы не забудь ухопыть пистолы.

— Э-роду я не пѣйму виры,—одвитувавъ Кырыло Туръ,—щобъ сынъ старого Шрама бивсь по-розбишацькы, маючы въ рукахъ чесну панну шаблюку! Може бѣ, и я зумивъ бы зсадыть тебе зъ коня кулею, та отъ же жду, покы ты надумаешся, чы скакать, чы до-дому вертаться.

— Проклята шкура!—каже Петро, зсочывшы зъ своего коня,—вовкы бѣ тебе йилы! Обѣдусь я й безъ твоихъ нигъ!

Да й одѣйшовъ назадъ, щобъ розигнаться. Догадавшысь, що винъ задумавъ, Леся затулыла одъ страху очы и молылась Богу, щобъ допомигъ йому. Тилькы дарма вона лякалась. Хто бѣ не споглянувъ на його высокый зрысть, на тонкый да хысткый станъ, хто бѣ не завважывъ молодецьку сылу у рукахъ и въ ногахъ, всякъ бы сказавъ, що не зовсимъ ище лыхо. Справди, розигнавшысь, скакнувъ Петро и якъ разъ досягъ до другого берега. Ажъ тутъ берегъ пидъ нымъ хрупъ! одколовсь, и вже козакъ похыльвсь назадъ. Загувъ бы якъ разъ головою въ саме провалля; да Кырыло Туръ прысочывъ и вхопывъ його за руку.

— Мыстець, братику, йй-Богу, мыстець!—каже весело шыбай-голова.—Не дарма йде про тебе лыцарська слава. Ну, теперъ я радъ зъ души стукнутысь зъ тобою шаблями.

— Слухай, прыятелю,—каже, дышучы важко, Петро,—не буду я зъ тобою бытысь; теперъ моя рука на тебе не пидниметься.

— Якъ се? ты одступаешся одъ бранкы?

— Ни, одступлюсь перше одъ души!

— Дакъ якого жъ гаспыда ты одъ мене хочешъ?

— Оддай, брате, мени ии безъ бою. Не будемъ марно крови пролываты.

— Га-га-га!—зреготавъ Запорожець.—Отто ще чудасія! Богдане, чы чуешъ? Курячий же въ тебе, пане Петре, мизокъ: не зовсимъ ты пишовъ по батькови. Який бы врагъ примусывъ мене жартувать зъ гетьманомъ, колы бѣ самъ куций дидько не засивъ мени въ сердце? Ни, пане брате, полягты одъ твоеи шабли байдуже, а оддать бранку—ой-ой-ой!... Шкода й казаты! годи дарма балакаты! Стукнемось такъ, щобъ ажъ ворогамъ було тяжко, и нехай лучче про насъ кобзаръ спивае писню, а нижъ розѣйтысь чортъ зна по якому!

Та й выйнявъ зъ пыхвы свою довгу, важку шаблюку.

Ой панночко (каже) наша, панночко шаблюко!

Зъ бусурманомъ зустривалась та й не двичи цилувалась; поцилуйся жъ теперь изъ отсымъ козарлюгою такъ, щобъ Запорожцямъ не було сорому передъ Городовыми, а Чорногорци щобъ не вельчалысь своими юнаками!

— Такъ ты справди не оддасы ии безъ бою?—пытае ще Петро.

— Не йме виры вразьке Шраменя!—каже Кырыло Туръ.— Щобъ же я на Страшный Судъ не вставъ, колы ты до ии доторкнешся, помы въ мене голова на плечахъ! Буде зъ тебе, чы, може, вкрити тоби жупана?

— Нехай же насъ Господь розсудить,—каже Петро,—а мене простыть, що знимаю на тебе руку!

Да й соби выинявъ шаблюку.

— Коханий побро!—каже тоди Кырыло Туръ Чорногорцеви,— колы я не встою на ногахъ, не бороны йому бранкы. Махай у Чорну Гору та скажы тамъ своимъ шурамъ-Чорногорцямъ, що й на Украини рубаются не згирше.—Що жъ ты, козаче, не нападаешъ?—обернувь винъ до Петра.—Твое дило нападать, а мое боронытысь.

Петро почавъ козацькый грець.

Ще, може, з-вику не сходылысь на сихъ поляхъ такіи два рубаки, одной сылы, одной хысты, одного завзяття. Чы встоить же Петро проты здоровенного, широкоплечого козарлюгы Кырыла? той бо стоить, якъ буй Туръ, вкопавшы ноги въ землю. Тилькы жъ и Петро бувъ козакъ не дытына: мавъ батькову поstattь и сылу, ворочавъ важкою шаблюкою якъ блискавкою, а хысткый и проворный, якъ сугакъ на степу.

Забряжчалы, задзззззззззз шаблюкы страшно. Що одынъ рубне, то другый одибъе, ажъ искры летять. Леся сама себе не пам'ятала одъ жаху. Той стукъ, те звякання, ти блискавыци по-надъ головами, усе те діялось мозъ у неи въ серци. А Чорногорець ажъ на кони не всыдыть, дывлячысь на ту мономахію. Мыстець винъ бувъ у лицарському дили, такъ йому страшенна сича побратыма зъ Петромъ Шраменкомъ була не герцемъ, а справди игыщемъ.

А воны спершу повагомъ складалы шаблюкы, мовъ тилькы прымирялысь; а потимъ усе скорійшъ, усе зъ бильшыимъ прытыскомъ давалы одынъ одному маху. То прыступалы, то одступалы; то роз-

махувались зъ усіеи сылы, що ажъ шабля свыще; то зновъ одынъ одного тилькы манылы, а самы чыгалы, якъ бы рубонуть да й закинчаты з-разу. И такъ же то обыдва знали тую шермыцерію, що ни той того, ни той того не зможе зачепыты—одвичають самы шабли. Тымъ часомъ у обохъ очи вже грають, якъ у звирюкы; щокы горять; на рукахъ жылы понабрякалы, якъ верьовкы; и вже бьютъ козаки на пропаще; искры сыплються густо, и отъ-отъ комусь погыбель! Ажъ з-разу — черкъ! пополамъ обыдвн шабли. Козаки зъ досады покыдали объ землю й хресты.

— Ну, якъ же намъ скинчыты?—каже Петро: розгарячывсь и вже забувъ про мырову.—Давай боротысь, або стрелятысь на пистоляхъ. Нехай мени ниhto не доказуе, що я не справывсь зъ Запорожцемъ Туромъ!

— Къ нечыстому зъ бороннямъ!—важко дышучы, kaže Запорожець:—хлоп'яча забавка! Да ты жъ мене й не брязнешъ такъ объ землю, щобъ тутъ мени й содухы. А вже раднійшый я питы до чорта въ зубы, нижъ оддать тоби бранку. Къ нечыстому й pistolsи! Не вельке дыво просадыть кулею чоловикови голову. А йе въ насъ, колы хочешъ, турецькы запоясныкы, кынджалы, однаки завдовжки и одного майстера. Схопымся за руки по стародавньому звичаю та й нехай намъ Господь мылосерднй одпуска наши грихы!

Узявъ у Черногорця булатный запоясникъ, прымирявъ до свого и подавъ Петрови. Потимъ схопылысь ливоручъ да рочалы зновъ грець, лютый, страшнійшый первого.

— Эй, драгій побро!—крыкне Черногорець,—кинчай боржій, бо вже он-де погоня!

— Не бійсь,—каже Кырыло Туръ, задыхавшысь,—поки пидоспіе, закинчаемо дило!

— О, Боже, Спасытелю! се наши йидуть!—закрычала Леся, глянувши на дорогу. А то стояла все, мовъ нежыва, коло Черногорця, дывлячысь на страшне одноборство.

Справди по полю мчалысь козаки. Попередъ усихъ поспивавъ Сомко; за нымъ Паволоцькый Шрамъ; за нымы ще зъ пивъ-десятка комонныкывъ.

Скоро выйихалы зъ гаю, заразы загледили на узгир'и нарыхъ рубакъ. Небо вже на сходи сонця почервонило, и шаблякы блыщалы здалеку, якъ красни блыскавыци. Не вонтпывъ старый Шрамъ, що його Петро укладе Тура, дарма, що Туръ такый ко-

ренастый. Якъ же покыдали козаки шабли да взялись за запо-
ясныкы, такъ у його й въ души похолонуло: не разъ бо въ та-
кому одноборствѣ падалы передъ нымъ обыдва разомъ. Такъ же
й тутъ сталось. Доскакуе Сомко зъ Шрамомъ до провалля, ажъ
Кырыло Туръ зъ Петромъ дали одынъ одному въ груди такъ
щиро, шо й повалылысь обыдва якъ снопы...

Запорожський судъ.

Зъ романа „Чорна Рада“.

дарылы въ бубны; скризь по вищовому мисту почалы гукаты оклычныкы: *У раду! въ раду! въ раду!* Уси заметушылысь и почалы тягтысь туды, де быто въ бубны. Боржій за всихъ поспишалы въ раду братчыкы.

— Чого се бьютъ у вищові бубны?—пытге одынъ братчыкъ другого, пробираючысь промижъ людомъ.

— Хиба не знаешъ?—одвитуе той. — Судытымуть Кырыла Тура!

Посередъ суднього колеса стоявъ Кырыло Туръ, потупывшы счи, а кругомъ його усе братчыкы. Мыряне й соби перлысь напередъ, щобъ подывытысь на Запорожський судъ, да не такивськи булы Нызовци, щобъ пропустилы до суднього колеса, кого не треба. Ставшы плечемъ поузь плече, рядивъ у тры чы що, уперлысь у землю ногамы, и вже якъ не товпылысь из-заду городові козаки зъ мищанамамы й поспильствомъ, не з'узылы воны ни на п'ядь порожнього по-середыни мисця. Хто бажавъ що побачыты, або почуты, то хиба черезъ головы побачывъ; а багато людей, позлазывшы на дубы, звидты дывылысь.

У первому ряду выдно було Бруховецького зъ гетьманською булавою. Надъ имъ військови хорунжи держалы бунчукъ и хрещату короговъ. Коло його, по праву руку, стоявъ військовий суддя зъ патерыцею, а по ливу—військовий пысаръ зъ каламаремъ за поясомъ, зъ перомъ за ухомъ и паперомъ у рукахъ; а дали по бокахъ довгоуси диды Сичовіи. Си вже хоть за старистю жадного й уряду не держалы, а на радахъ ихъ ричъ була

попереду. Не одинъ изъ ихъ и самъ бувавъ кошовымъ на вику, такъ теперъ ихъ шановано й поважано якъ батькивъ. П'ятеро ихъ стояло, якъ п'ятеро сывыхъ, волохатыхъ голубивъ, похылывшы тяжкїи одъ думокъ головы. Куринне отаманна и всяка старшына докинчали первый обидъ вищового колеса. Уси були безъ шапокъ: сказано—въ судньому мисти.

Роспочавъ судъ надъ Кырыломъ Туромъ батько Пугачъ. Выйшовшы зъ ряду, уклонивсь винъ на вси чотыри стороны нызенько, потимъ ище оддавъ особо одинъ поклонъ гетьманови, да дидамъ, да отаманамъ по поклону, и почавъ говорыты голосно й поважно:

— П'не гетьмане, и вы, батькы, и вы, панове отаманна, и вы, братчыкы, хоробрїи товариши, и вы, православни хрыстыяне! на чимъ держыться Украина, якъ не на Запорожжи? а на чимъ держыться Запорожжя, якъ не на давнихъ, предковичныхъ звычайяхъ? Нихто не скаже, колы почалось козацьке лыцарство. Почалось воно ще за оныхъ славныхъ предкивъ нашихъ Варягивъ, що моремъ и полемъ славы у всего свиту добулы. Отъ же ни хто зъ козацтва не покалявъ тыи золотои славы—ни козакъ Байда, що высивъ у Царигради на зализному гаку; ни Самїло Кишка, що мучывсь пядесять чотыри годы въ Турецкїй катерзи,—покалявъ ии тилькы одинъ ледащыця, одинъ палывода, а той палывода стоить передъ вами!...

Да взявъ Кырыла Тура за плечи, да й повернувъ на вси боки.—Дывысь,—каже,—вражый сыну, въ вичи добрымъ людямя, щобъ була иншымъ наука!

— Що жъ сей паскудныкъ учынывъ?—ставъ изновъ глаголаты батько Пугачъ до громады.—Учынывъ винъ таке, що тилькы пьфу! не хочеться й вымовыты. Знюхавсь поганый зъ бабамы, и наробывъ соромà товариству на вси роки. Пане гетьмане, и вы, батькы, и вы, панове отаманна, и вы, братчыкы! подумайте, порадьтесь и скажите, якъ намъ сього сорома збутысь? яку бъ кару ледачому пакостныкови здекретуваты?

Нихто не вырывавсь изъ словомъ; уси ждалы, що гетьманъ скаже. А диды кажуть:—Говоры, батьку гетьмане; твое слово—законъ.

Бруховецькый скорчывсь у тры погыбели да й каже:—Батькы мои ридни! що жъ здолаю выдуматы путне своимъ никчемнымъ розумомъ? У вашихъ то сывыхъ, шановныхъ головахъ

увесь розумъ сыдыть! Вы знаете вси стародавни звычайи и порядки,—судить, якъ самы знаете, а мое дило махнуть булавою, да й нехай по тому буде. Не дармо же я васъ вывивъ изъ Запорожжя на Украину: порядкуйте по стародавньому, якъ самы знаете; судите и карайте, кого самы знаете, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Уси мы передъ вашымы сывымы чупрынамы диты и дурни.

— Ну, колы такъ,—кажуть диды,—то чога жъ довго миркуваты? До стовпа та кыямы!

Гетьманъ махнувъ булавою. Вищове колесо заворушылось. Ради кинець.

Горопаху Кырыла Тура зв'язали верьовками да й повелы до стовпа, що стоявъ недалеко. Прыв'язали бидаху такъ, щобъ можна було повертатись на вси боки, ще й праву руку оставылы на воли, щобъ можна було бидоласи достать кившъ да выпыты меду, або горилкы; бо такъ водылось у тыхъ хымерныхъ Нызовцивъ, що коло стовпа тутъ же й горилка стоятыме у дижечци, и калачивъ решето—разъ для того, щобъ, завдавши голови хмелю, не такъ тяжко було горопаси кинчаты жызнь, а в-друге для того, щобъ охотнійшъ козаки брались за кый. Тутъ бо й кыйвъ лежавъ оберемокъ. Отсе жъ усякый братчыкъ, идучы мимо, зупыныться коло стовпа, выпье корякъ меду, чы горилкы, калачемъ закусыть, визьме кый, ударыть разъ выноватого по спыни, да й пишовъ своею дорогою. „А вже въ ихъ таке було прокляте заведеніе,—росказують було старосвитськи люде,—що якъ симъ разъ одважыть кыякою, то хлиба бильшъ не йистымешъ“. Ридко, ридко траплялось, що жоденъ братчыкъ до кивша не доторкавъ, а проходывъ мимо, мовъ и не бачыть ничего. То було простоить сидный тимаха свое врем'я, одвяжуть, да й прывъ. Тилькы, щобъ заслужыты таку ласку въ товариства, треба було козакови не знать якымъ буты лыцаремъ. Правда, й Кырыло Туръ бувъ у Сичи не послидушый, бувъ козакъ-душа, а не братчыкъ, да й вына жъ його була дуже тяжка: бильшой выны й не було, здається, въ Запорожживъ надъ оте скакання въ гречку. Тымъ-то иншый братчыкъ, хотъ и жалувавъ дуже козака, да, щобъ не расплодывъ такой грихъ мижъ *молодыками*, ишовъ и бравсь за кый. Хиба вже, зглянувшы на Кырыла Тура, перемагавъ свое жорстоке Запорожське серце. Знаете, чы разъ же то доводылось у-купи яку прыгоду на дыкыхъ поляхъ терпиты, або одынъ одно-

го зъ биды вызволяты?... Такъ, згадавши старовину, братчыкъ и руку опускавъ, и, мовъ не винъ, отъ стовпа одходывъ.

Ще жъ до того беригъ Кырыла Тура одъ лыхой халепы й побратымъ його, Богданъ Черногоръ. Сей, ходячы кругъ стовпа, одного зупынуть покирнымъ проханнямъ, другому поприкне про яку-небудь Кырылову послугу, а на иншого блазня то й посварыться; то такой, знаучы Черногорське завзяття, и одійде, мовъ кить одъ сала, хоть бы й радъ горилкы покоштуваты. Благаучы иншого отамана, ажъ слизьмы облывавсь вирный Туривъ побратымъ; а въ Сичи велького стѣяло таке щыре побратымство.

Якъ ось иде просто до стовпа батько Пугачъ. Сього похмурного дидугана не посмивъ Богданъ Черногоръ ничымъ поприкнуты; а де вже на його сварыться? хоть же бъ його й бажавъ благаты, то й языкъ не ворѣчається. Такъ якъ молодой цуцыкъ ховѣється пидъ ворота, побѣчывшы старого сусидського бровка, такъ бидный Черногорець оступывсь геть, даючи дорогу жорстокому дидови. А той прыйшовъ до стовпа, выпывъ корякъ горилкы, ще й похвалывъ, що добра горилка; закусывъ калачемъ, узывъ у руки кый. — Повернысь, — каже, — сякий-такий сыну!

Сердега повернувь, а винъ йому такъ одважывъ кьемъ по плечахъ, що ажъ кисткы захрумтили. Однакъ Кырыло Туръ показавъ себе добрымъ Запорожцемъ: и не зморщывсь, и не застогнавъ.

— Знай, ледащо, якъ шануваты козацьку славу!—сказавъ батько Пугачъ, положывъ кый да й пишовъ соби геть.

Дывлячысь оддалеки на Запорожськый прочуханъ, Петро помиркувавъ, що не багато Кырыло Туръ выдержыть такихъ гостынчивъ. Жаль йому стало нетягы: пидійшовъ до його, чы не дасть якого завиту сестри да иатери.

А Богданъ Черногоръ думавъ, що винъ хоче попробуваты, чы крипки въ Тура плечи; заслонывъ свого побратыма спыною, схопывсь за шаблюку да й каже:—Море! я не гопущу усякому захожому знущатысь изъ мѣго побро! доволи й свѣихъ братчыкивъ.

— Багацько жъ, мабутъ, и въ тебе въ голови мозку!—каже Кырыло Туръ.—Пусты його; се добра людына: у багно тебе не втопче, якъ зав'язнешь, а хйба зъ багна вытягне. Здоровъ бувъ, братику! Бачъ, якъ гарно въ насъ трактують гостей? Се вже не

гарячи млынчыкы, пане брате! Выпьемъ жъ по коряку меду, щобъ не такъ було гирко.

— Пый, брате, самъ, а я не буду,—каже Петро,—щобъ ище ваши диды не звелилы оддячыты тоби кьемъ.

— Ну, бувайте жъ здорови, братци!—каже Кырыло Туръ,—выпью я й самъ.

— Що сказаты матери да сестри?—поспытавъ Петро.

Згадавши про матиръ та про сестру, Кырыло Туръ похыльвъ голову, дали й каже зъ писни:

Ой котрый, козаченькы, буде зъ васъ у мисти,
Поклониться старій неньци, нещасній невести;
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не выплаче,
Бо надъ сыномъ, надъ Кырыломъ, чорный воронъ криче!

— Се такы й станеться зъ тобою, превражый сыну!—каже пидходючы одынъ Сичовый дидъ; а за нымъ иде ще трое.—Не вповай,—каже,—на те, що молоди тебе обходять; мы й самы тебе вкладемо, ось дай лышь выпыты намъ по коряку горилкы.

Да й узявъ корякъ; зачерпнувъ, выпывъ, покректавъ, да взявшысь за кый, и каже:—Якъ вамъ здається, батькы? Я думаю, дать йому разъ по голови, та й нехай пропадае ледащо!

— Ни, брате!—каже другый дидъ,—нихто зъ насъ не зазнае, щобъ колы-небудь быто выноватого по голови. Голова—образъ и подобіе Боже: грихъ пидійматы на неи кыя Голова ничымъ невинна: *изъ серця исходятъ помышленія злая, убійства, прелюбодіянія, любодіянія, татьбы*, а голѡва, брате, ничымъ невинна.

— Дакъ що жъ, брате,—каже третій дидъ,—колы того проклятого серця дубыною не достанешъ? а по плечахъ не добыты намъ сього вола й сбухомъ. А шкода пускаты на свить такого гриховода: и такъ уже чор-знае на що переводыться славне Запорожжя.

— Послушайте, батькы, мои рады,—каже четвертый дидъ.—Колы Кырыло Туръ выдержыть сей прочуханъ, то нехай живе: такый козарлюга на що-небудь здасться.

— Здасться?—каже, идучы мимо, батько Пугачъ,—на якого биса здасться такый гриховодныкъ православному Хрыстыянству? Быйте його, вразького сына! Шкода що мени не можна бильшь бра-

тысь за кый, а то я молотывъ бы його, поky бѣ увесь чеберъ горилкы выпывъ. Быйте, батькы, превражого сына!

Тоди диды выпывалы одынъ за однимъ по коряку горилкы, брали кый и давалы Кырылу Турови по плечахъ. Сылы въ старыхъ рукахъ було въ ихъ ище доволи, що ажъ плечи хрумтили. Иншый давно бѣ уже звалывсь изъ нигъ, а Кырыло Туръ выдержавъ уси чотыри кый, не покрывывшысь; ще, якъ одійшлы диды, и шуткувавъ изъ своимъ гостемъ.

— Добре,—каже,—парять у насъ у Сичовій лазни, ничего сказаты! Писля такой прыпаркы не заболять уже ни плечи, ни поясныця.

— Що сказаты твой пани-матци?—пытається ще разъ Петро.

— А що жъ їй сказаты?—одвитуе Кырыло Туръ.—Скажы, що пропавъ козакъ ни за цапову душу, отъ и все. А прыкмету надъ моимъ скарбомъ знае побратымъ. Одну часть оддасть винъ старій неньци та сестри; другу одвезе у Кыйвъ на Братство: тамъ мене спокусывъ грихъ, нехай же тамъ моляться й за мою душу; а третю одвезе у Чорну Гору: нехай добри юнакы куплять соби ольвяного бобу та чорного пшона, щобъ було чымъ пом'януты на лыцарськихъ грѣцяхъ Турову душу.

— Крипысь, побро!—каже Богданъ Черногоръ,—бильшь нихто не зниме на тебе рукы. Отъ незабаромъ ударять у казаны до обиду; тоди одпустять тебе, да й будешъ вольный козакъ.

Мусивъ Петро подождаты до обидъ, чы не потишыть матери да сестры Кырыловои доброю звисткою. Ходучы по вищовому мисту, постеригъ винъ, що не одынъ тилькы Черногорець оборонявъ Кырыла Тура: багато братчыкывъ, зустриваючысь зъ другымы, брались за шаблю, мовъ вымовлялы: „Ось тилькы поквася на горилку, то выцижу я їи зъ тебе хутко!“ Якъ же вдарылы въ казаны до обиду, тоди цила купа Запорожцивъ кинулась до Кырыла Тура; одв'язалы одъ стовпа, обнималы и поздорвлялы по бани.

— Ну васъ икъ нечыстїй матери!—каже Кырыло Туръ.—Колы бѣ самы постоялы коло стовпа, то одпала бѣ охота обниматись.

— А що, дьяволивъ сыну!—каже пидходячы батько Пугачъ,—смашни кый кошовїй? Може, теперъ плечи болять такъ, якъ у того чорта, що возывъ ченця въ Йерусалымъ? Нѣ, вражый сыну, прыложы отсе лыстя, такъ завтра мовъ рукою зниме. Быто й насъ де за що замолоду, такъ знаемо мы лыкы одъ сього лыха.

Роздягли братчыкы Кырыла Тура, а въ Петра ажъ морозъ пишовъ по-за шкурою, якъ побачывъ винъ билу його сорочку, що сестра-жалибныця шыла й мережила, усю въ крови; ише й попрыкпала до ранъ. Кырыло Туръ ажъ зубы сципывъ, щобъ не стогнаты, якъ почалы оддыратъ ии одъ тила. Батько Пугачъ самъ прыложывъ йому до спыны шыроке якась лыстя, помазавшы чымсь лыпкымъ.

— Ну,—каже,—теперь ходы здоровъ, та не скачы въ гречку, а то пропадешъ, якъ собака!

Тоди братчыкы зъ веселымъ гукомъ пиднялы дижки зъ медомъ та зъ горилкою, узялы стужку зъ калачамы да й повелы Кырыла Тура до обиду.

Обидалы добри молодци на трави, пидъ дубамы, усякый куринь осбе, изъ своимъ куриннымъ отаманомъ. Диды обидалы въ гетьманському курини; тилькы батько Пугачъ прыйшовъ на трапезу до Кырыла Тура, и то вже була велька честь усьому куриневи. Кырыло Туръ уступывъ йому свое отаманське мисце, а самъ сивъ коло його. Два кобзари, сыдючы навпроты ихъ, гралы усякыхъ лыцарськыхъ писень, и выпивувалы про Нечая, про Морозенка, про Перебыйноса, що здобулы на всьому свити несказанной славы; выпивувалы и про Берестецький рикъ, якъ козаки бидувалы, да бидуючы, сердце соби гартувалы; и про степы, и про Чорне море, и про неволю и катергу Турецьку, и про здобычъ да славу козацьку; усе поважнымъ словомъ передъ товарыствомъ выкладувалы, щобъ козацька душа и за трапезою росла у-гору.

Поблагословывсь ото батько Пугачъ до трапезы; уси взялысь за святой хлибъ, усякъ вынявъ зъ кышени ложку (бо Сичовыкови безъ ложки, що безъ люльки, ходыть не годылось); якъ ось Кырыло Туръ, озырнувшысь кругомъ, и каже:—Эхъ, братчыкы! мени паморокы забыто кыямы, а въ васъ, мабуть, изроду въ голови клоччя. Колы же се въ свити выдано, щобъ выпроводыть гостя зъ коша на тще-серце?

— Пане отамане!—кажуть,—бороны насъ, Боже, одъ такой скарности! Про якого се ты гостя глаголешъ?

Колы жъ тутъ саме и йде Богданъ Черногорець изъ Петромъ.

— Ось мій гистъ! — каже Кырыло Туръ. — Се, колы хочете знаты, сынъ Паволоцькаго попа, той самый, що, якъ стукнувся изо мною за Кивомъ, то ажъ поле всмихнулось.

Ради були уси братчыкы, побачывшы Шрамового сына. Давно вже вони чувалы про його лыцарство. Инши, уставшы, обіймалы його, якъ брата; други потиснялись, щобъ було йому місце.

— Сидай билия мене, сынку!—каже батько Пугачь.—Ты добрый козакъ... Э, козаче!—да въ тебе, бачу, нема ложки! Шо то не нашого поля ягода! У васъ, Городовыхъ, усе не по-людськы робыться: йидять изъ срибныхъ мысокъ, а ложки пры души кат-ма. Зробите йому, хлопци, хочъ изъ бересту, або зъ скорынкы ложку, а то скаже батькови: „Тамъ вражи Запорожци голодомъ мене заморылы“. И такъ уже старый пекломъ на насъ дыше.

На обидь у Запорожцивъ мало подавалы мясыва, а все тилькы рыбу. Добри молодци, якъ ченци, мяса не любылы. Посуда була вся дерев'яна, и чаркы й корякы—усе зъ дерева. Трапезуючы, добре тягнулы братчыкы горилку, медъ, пиво, однакъ ниhto не впывь, такъ то вже повтягувалысь.

Бильшь одъ усихъ пывъ на сей разъ Кырыло Туръ: хотивъ, мабутъ, бидаха завдаты соби хмелю, щобъ не такъ болилы плечи, да й хмиль не подоливъ його. Зробывсь тилькы дуже веселый, и якъ усталы з-за обидь, да якъ почалы братчыкы танцюваты пидъ бандуру, винъ и соби пишовъ навпрысядки; качавсь колесомъ и выроблявъ таки выкрутасы, що ниhto бъ и не подумавъ, що сього козака быто недавно кыямы. Запорожци не навтишалысь зъ такой терпелывосты.

Петро мій послы обидь хотивъ иты до-дому, такъ Кырыло Туръ прыдержавъ його да й каже:—Пострывай, брате, и я пойиду. Писля такой бани не довго покрипышся. Передъ товариствомъ соромъ кволытысь, а дома заляжу до завтраго.

Отъ, погаявшысь ще трохы, звеливъ Кырыло Туръ осидлаты двое коней, да й пойихавъ зъ коша, шепнувшы щось побратымови. Дорогою Кырыло Туръ точывъ усяки баяндрасы, дали й каже:—Прыставай, брате, въ Запорожци! Якого тоби чорта тратыть лита мижъ тымъ нависногловымъ Городовымъ козацтвомъ?

— А що ты думаешъ?—каже Петро,—я вже й самъ не разъ про се миркувавъ.

— Отъ люблю козака!—мовывъ Запорожець.—Якого биса доживешся ты въ Городахъ? Городы твои швыдко вже до-горы ногамы стануть...

Прийизджають до хаты, а назустрічъ имъ выбігають маты и сестра Кырылова. Якъ же то зрадили сердешніи, то й розказаты не можна! Одна бере за поводы коня, друга тягне Запорожця зъ сидла, а винъ тилькы всмихається.

— Бачте?—каже,—я вамъ казавъ, що ничего журытысь! Та вже, мабуть, васъ такъ Богъ создавъ, щобъ усе кїснуты.

Хочуть його обнять, а винъ руками ихъ одпыхає:—Ни вже,—каже—сього не буде! И такъ братчыкы трохи не прогнали зъ куриня, що провонявсь, кажуть, бабою.—А Петру шепче:—Теперь мени такъ до обнимання, якъ гришныку до гарячої сковороды.

Хотивъ Петро заразы иты до-дому, такъ Кырыло запросывъ на чарку горилкы; да й стара няня и сестра Кырылова кланя ючысь просылы, щобъ хоть заглянувъ у хату.

— Ну, пани-матко!—каже Кырыло Туръ,—давай же намъ теперь такой горилкы, щобъ и самъ д'яволь зайшовъ у голову! та давай цилу боклагу; такимъ лыцарямъ, якъ мы, пляшкы й на одного мало.

Якъ же внеслы зъ коморы горилкы, Кырыло Туръ, замисть щобъ шануваты гостя, узявъ боклагу да й почавъ цмулыты зъ неи, якъ воду. Маты, боячысь, щобъ винъ не перепывсь, хотила однять боклагу, а винъ:—Геть, мамо, геть! чоловикъ не скотына бильшь видра не выпье.

И почавъ зновъ цмулыты, покы знемигшысь упавъ безъ пам'яты на землю. Уси тревожылысь, а одынъ Петро тилькы знавъ, що сьому за прычына. Винъ помигъ жинкамъ пиднять Кырыла Тура зъ земли и положитьты на перыну; дали попрощавсь и пишовъ до Гвынтовчыного хутора, миркующы про все, що чувъ и бачывъ.

Даныло

Мордовцевъ.

Мордовцевъ Даныло Лукычъ (псевдонимы: Мордовецъ, Слипченко) на свить народывся 7 грудня року 1830 въ слободи Даныливици на Дону; освіту одбиравъ у Казанському та Петербургському университетяхъ. Въ 50-хъ рокахъ бувъ редакторомъ „Саратовскихъ губернск. Вѣдомостей“, а описля перебрався на жыття до Петербургу.

Пысаты по-украинськы почавъ ще бувшы студентомъ, р. 1854 (поэма „Козаки и море“ въ „Саратовскомъ Литературномъ Сборникѣ“ (Саратовъ 1859) и окреме выдання р. 1898 въ Петербузи); въ Саратови перекладавъ на украинську мову оповидання Гоголя. Въ „Основи“ надруковано два оповидання Мордовцева: „Салдатка“ та „Дзвонарь“. Колы „Основа“ перестала выходыты, Мордовцевъ на довгый часъ занехаявъ литературну роботу на ридному поли й по-украинськы не пысавъ ажъ до р. 1882; за сей часъ винъ напысавъ сылу романивъ, повистей, оповидань, исторычныхъ та публицистычныхъ праць мовою російською и бувъ спивробитнымъ мало не всихъ кращыхъ російськихъ выдань періодычныхъ. Р. 1882 въ Петербурзи выйшла публицистычна праця Мордовцева:—„За крашанку пысанка—П. О. Кулишеви“; р. 1885 выдано „Оповидання“, де надруковано всихъ 5 оповидань: „Салдатка“, „Дзвонарь“, „Сонъ-не-сонъ“, „Скажы, мисяченьку!“ та „Изъ усть младенцивъ“. Инши творы Мордовцева мовою украинською друковано въ збирникахъ: „Рала“ (1883), „Степь“ (1886), „Ватра“ (1887), „Складка“ (1898-99), та журналахъ „Зоря“ (килька дрибныхъ нарысывъ и оповидання „Старци“) та „Литературно-Науковый Вистникъ“ (р. 1898 повисть „Дви доли“). Нечысленни украинськи пысанья Мордовцева вызначують ся теплымъ чуттямъ, гарною мовою й подекуды на-скрызъ переняти сердечнымъ лиризмомъ.

Литература: 1) Огоновський—Исторія, ч. III. 2) Франко—„Оповидання Даныла Мордовця“ („Ватра“, збирникъ 1887 р.), 3) Автобіографія у „Ватри“.

Дзвонарь.

О тсе я теперь дзвонарь старый и вбогый, а колысь не такымъ бувъ. Та що згадуваты? гадкою не зарадышся. Та й жыты не скильки: на мою домовыну давно вже десь выросло дерево, та й переросло; а на ваши домовыны, може, ще й рсты не почиало. Що було мое, те пройшло и быллямя поросло; а колы часомъ згадаецься, то й не распознаешъ, чы то самъ живъ и бачывъ, чы малому маты въ казци казала... Такъ ни, не кзка!

А була наша маты дьяконка, дуже вбога, и своими руками заробляла хлибъ на насъ на трьохъ: на мене, на сестру Галю та на Доку. Знали мы тильки пан-отцеву могылку, а самого не зазналы. Було йдемо у недилю до церквы, то маты и показуе намъ на якусь могылку, и каже було:—Ото пидъ билимъ хрестомъ вашъ батько лежить,—то мы й зналы.

— А якый, мамо, винъ бувъ?—було пытаемо.

— Винъ бувъ добрый чоловикъ, и люде його поважалы,—було скаже.

— А въ чимъ його поховалы, мамо?

— На що вамъ се знать, диты? Поховалы його у чорній рызи и кадыло положилы, а я йому волосся рочесала до самыхъ пличъ.

Було маты журыться, що ничего намъ не зоставывъ пан-отець.

А зосталесь писля його хата та нови ворота—не вспивъ и двора тыномъ обгородыты. И господарство не яке було: ничего не прыдбано, то всього у людей позычалы. А я тымы часамы пидроставъ: треба було пысьма вчыты; а на яки достаткы? Салдаты Позихайлыкъ, що хлопцивъ учывъ, гришмы не бравъ,—та яка його й пысьменность була? Граматкы усяки по верхяхъ чытавъ та час-

ловець, а изъ псалтыря вмивь одъ *Блаженъ мужъ* та до *Вскую шаташася*. Та бувъ добрый чоловікъ,—и за те дякуваты Господа.

Ото було й посадовыть насъ коло столу на ослони, а иншыхъ на лави. Поберемо указкы въ руки—а указкы робывъ самъ таки мережани та довги, и за кожну бравъ по гарцю пшона, або по курци,—ото й дывыться, чы такъ указкы держымо. Колы якый не такъ визьме, то було й гукне:

— Иване! такъ бабы костуръ держуть...

Або до другого:

— Роззяво! такъ панычи выделкою курчатъ за обидомъ штрыкають... Визьмы звычайненько та прокажуй свій стыхъ.

А самъ сяде на порози, або на дзыглыку, та чоботы шые. А били його пужка реминна.

— А ну, дяконенко, прокажи лышень свій стыхъ.

Се, бачъ, на мене.

То було поблагословышся хрестомъ святымъ и проказуешъ, ажъ поky не дійдешъ до гаспыдського *хверть-ырцы-кру, херь-ырцы-кру*,—такъ тоби пуга и вродыться передъ очыма, и языкъ одеревеніе, тилькы указка трусыться.

А любывъ мене Позихайлыкъ—царство йому небесне,—любывъ, якъ ридного, а все було лясне пужкою по-за пличмы, а въ иншого було и колодкою шпурне.

— Оттакои! Чого дэвбешъ, вражий сыну, мовъ чумаць галушкы? Я тебе!..

Скільки не довбавсь, а такъ на *словотытл*и й зачепывсь. Тилькы було матери лыхо: усе плаче та молыться.

Та й самъ Позихайлыкъ не дуже неволывъ насъ. Повчымось було трохы, то винъ и веде насъ до себе на городъ молодой бутъ поливаты,—и польваемо; а потимъ у лись до Старосельща рыбы ловыты, або зъ волокомъ.

Самъ було выриже намъ удлыща довги та гнучки изъ бруслыны; насуче кожному билои волосыни, щобъ рыба въ води удочки не бачыла та не жахалась; наробе гарныхъ поплавцивъ, та не зъ окуги, а зъ якогось деревз, и посадовыть насъ—кого мижъ осокою, де лыны ловляться, кому мижъ латаття звелить закыдаты, де окуни на сонци грають. Иншый краснопирокъ потягае; той себеливъ та плиточокъ; а самъ сыдыть мижъ очеретами, удлыще

зъ доброго дубка, поплавецъ ажъ насередь озера,—сыдыть та погукуе:

— Петрыку! не ворущысь: у тебе лускырь клею,—тягны!...

И вытягне лускыря.

— А, чортивъ Грыць! якого окуня впустывь... будешъ теперь у мене до самисинького Маковія *Помылуй мя, Боже* вчыть.

А самъ ажъ очереть ламае! Тилькы не довго сердывьсь...

Отсе якъ наловымо чымало, та въ казанокъ,—така добра юшка, що Господы! хто провыноватывся, тому хлибъ изъ водою, а намъ и юшка, й рыба.

— Йижте, гаспыдськи диты, на здоровля та кисткамы не подавиться. А ты, Грыцьку, знай!...

— Та то жъ вы мого окуня йисте, дядьку.

— То-то—твого...

Та бильшь уже й не гнивається: такой добрый бувъ!

Якось разъ сыдымо мы надъ озеромъ, та на полавци поглядаемо. А день бувъ тихый та теплый: хочъ бы тоби лысть на дереви залепетавъ, и птыця не щибече—тыхо. Тилькы й чуты, якъ рыба проты сонця выкынетъся, плесне на сонци, та ящиркы сухымъ лыстямъ шелестяць помижъ травою, або чмиль загуде, и стыхне.

Колы слушаемо—щось по лису гукае, та такъ далеко, що й голосъ ледви доносыть, а дали все бльжче та бльжче.

— А, дядьку—гу!... а, дядьку—гу!—тилькы й чуты.

Инши зъ насъ хотили видгукнутыся на голосъ, такъ Позихайлыкъ не звеливъ.

— Цытьте, каже, гаспыдськи... Катъ його зна, що воно таке йе... Може, що недобре, то глядить, колы бъ не нагукалы.

Колы выйшло зъ лису на поляну. Дывымось—ажъ то нашъ пидтытарый.

— Помагайби,---каже,—Степановычу!

— Спасыби,—каже.—Та не гомоны, дядьку: усю рыбу поколошкавъ!

— Чы не зъ вами тутъ дьяконча?

— Зъ намы... А, бисивъ окунь!...

Мене мовъ укололо.

— А на що вамъ його?

— Благочынный,—каже,—найхавъ, то дьяконенка, бачъ, тее, велено прывесты. Воны самы знаютъ—на шо.

— Оттакои! се, бачъ, и мени треба въ слободу йты?

— То й идить, колы тее...

Ото й пишлы.

Я йду, мовъ опеченый, а мале сердце такъ и стукотыть,—
Маты Божа, якъ боязко!

— Се-бъ то тебе, хлопче, у бурсу,—пысарь казавъ,—колы не тее...

Воно жъ такъ и було. Благочынный сказавъ пани-матци, що буде за мене „ходатайствуваты“.

И „походатайствувавъ“.

Рэкивъ черезъ два, лыбонь, черезъ тры, якъ у самого благочынного пидрослы диты, що вже треба було й ихъ пысьма вчыты,—и повезлы насъ у городъ. Прощаючысь, маты дуже плакала та наказувала, щобъ добрый бувъ та слухняный! Богу бъ молився рано й вечирь, и матирь не забувавъ. И сестры плакалы. Заплакавъ и я трохы.

Прийихалы у городъ на четвертый день. Благочынный водывъ своихъ дитей по начальству, а я дома сидывъ. Дали й мене повелы до ректора.

— Якъ тебе звать?—пытае.

— Васылькомъ,—кажу.

— Васылій... въ пам'ять отця нашого Васылія Велького, Григорія Богослова... такъ?

Я мовчу, бо тоди ще не знавъ, що не Васылія Велького, а Васылія Амасійського.

— А прозываютъ?

Я мовчу.

— Який неговиркий,—каже,—мовчливый—*taciturnus*... Такъ будешъ же ты *Тацѣтурновъ*.

И ставъ я Васылькомъ Тацѣтурновымъ ажъ и доси.

Тилькы довго не в-тямку мени було се призывше: отсе було клыкнуть у школи: Петръ Лакрыментовъ, Васылій Тацѣтурновъ,—то я мовъ и не чую, бо усе забувавъ соби на лыхо, що я Тацѣтурновъ. Таке чудне слово, бодай його!

И почалы мене вчыты, та не такъ, якъ Позихайлыкъ вчывъ: не прозьбою, ни грозьбою, а червоною лозою та гнучкою вербою. И были жъ Тацѣтурнова,—Маты Божа, якъ были! Та малому усе не на лыхо: молоде тило швыдко гоилось; дытячи слъозы швыдко высыхалы; тилькы на серци у дытыны не добре накупало. Не-

добре насиння не добромъ и зиходыло. Та не одного мене быто...

А я тымы часамы пидроставъ, та такъ же хутко! Вже симнадесять рикъ, и я не дытына, и въ мене думкы та гадкы: одна думка на добре, друга на погане. Та нечыстый нагадавъ намъ у бурси гражданськыхъ кныжокъ чытаты, про мырськи дила та про грихы людськiй. А на таки кныжки запретъ бувъ одъ ректора: —Лучче,—каже,—грихъ содомськый, ниждь се дявольське навожденіе: грихъ по плоти—плоть скверныть, а пысаніе сатаныно душу погубляеть.

Воно жъ и мене на-вики згубыло.

Якось разъ сыдымо мы соби бурсаки та чытаемо си гриховни псалмы [я вже й не згадаю, яка то кныжка була], сыдымо та чытаемо, инши сміються, други мовчать та слухають,—мене нечыстый и наустывъ.

— Господы! якъ бы я,—кажу,—вмивъ таки вирши складаты, я бъ и въ протопопы не пишовъ...

— И такъ не пидешъ,—озвавсь хтось тыхенько за мною.

Зыркъ,—ажъ отець ректоръ стсить середъ камеры, коса расплетена, довга—ажъ ныжче пличъ,—а самъ билый, якъ крейда. Такъ уси й помертвилы.

— Сатанó, сатано... сатано!

Я вставъ на ноги, а ноги не держать... усе заходило передъ очыма, и мовъ темно въ камери стало...

— Сатано, сатано, сатано!..

Тилькы я й бачывъ бурсу, и вона мене бачыла.

Мене выгналы... Господы, якъ то вже плакавъ я передъ ректоромъ, щобъ не губывъ мене, матиръ мою не вбывавъ!.. не помылувавъ. Выгналы, якъ собаку.

Выйшовъ я зъ бурсы... Куды йты? де дитысь? А вже бильшь ни до кого, якъ до матери. И пишовъ. А було се у Петривку, саме тоди, якъ люде траву косять. Лито прыдалось добре, тепле—весело йты. И мени було весело, бо малому лыхо—пивъ лыха, а надто ще й до-дому йшовъ; а дома я не бувъ зъ того часу, якъ мене у бурсу одвезлы. Довго озыравсь я на городъ, ажъ покъ не покрывсь горою: зъ того часу я й не бачывъ города, та бильшь уже й ничого не бачывъ, окримъ своеи слободы та дзвыныци.. Ото жъ я и дзвонаремъ ставъ.

Чы скилькы я тамъ ишовъ—не згадаю, а на шостый, чы на сьомый день з-за горы й наша церква выглянула. Тутъ я запла-

кавъ, та й самъ не знаю, якымы слизьмы. Господы!—иду мимо Старосельща, де зъ Позихайлыкомъ колысь рыбу ловылы,—нема Позихайлыка мижъ очеретама, не стремыть з-за кушивъ його удлыше довге, чорноклынове, и хлопивъ немае. А рыба, якъ и тоди, выграе на сонци, и зозуля куде надъ озеромъ... Серце въ грудяхъ колотыться, якъ не выскоче.

Оттуть я окуня піймавъ... И огныще буцимъ тильки вчора залыте: десь недавно рыбу варылы... и мурав'иння циле, куды мы було черв'якивъ кыдалы та крычалы:

Мурав'я, мурав'я!
Онъ татары йдутъ,
Вашыхъ дитей порижуть,
И ваши подушкы заберуть!..

А отъ и озеро, таке жъ тыхе, якъ тоди, колы ще я малымъ бувъ...

Пройшовъ и Старосельще.

Ото у насъ хата топыться, и дымъ выдно; а то верба зелене у городи въ Позихайлыка, надъ крыныцею... Може, воны молодыйъ быть полывають...

Колы дывлюсь, идутъ мени назустрічь изъ слободы дви дивчынкы, высоченьки та гарни, якъ квиточки,—поривнялись зо мною та й прыглядаються, буцимъ пизнають мене. Ставъ, и очамъ не йму виры...

— Галю! Доко! вы мене пизналы?

— Васылечку! братику!..

Да такъ и повыслы въ мене на шыи. Се жъ мои сестры!

— Васылечку! видкиля ты?

— Зъ бурсы.—кажу.

А самъ обіймаю ихъ та цилую.

— Хиба жъ вже ты вывчывсь, братику?—пытаються.

— Ни Доко,—кажу,—не вывчывся. А маты дома?

— Дома,—кажутъ.—А мы отсе йшлы по козельци, та теперьъ вже не пидемо.

— Яка ты, Галю, велька стала, висока! и ты, Доко...

— И ты, Васю, велькый ставъ,—кажутъ.

Прыходимо до-дому. Маты стоить середь двора, закрылась рукою видъ сонця и прыглядається.

— Се ты, Васылю?—каже.

— Я, мамо.

Перехрестылась, а не самій лица нема. Я до неї, а у само-
го руки й ноги трусяться,

— Здоровъ, сынку,—каже,—якъ тебе Богъ принисъ?

Я заплакавъ.

— Чы не прогнивывъ чымъ Бога, дытятко?—маты пытае,—чо-
го плачешъ?

Я мовчу та плачу. Жаль мени ии стало и за себе стыдно.

— Годи, Василю: хиба яке лыхо спиткалося? кажы, сыну!

— Мене,—кажу,—мамо, выгнали зъ бурсы.

А самъ плачу, плачу...

— Выгнали? а за що?

— Я, мамо, кныжки чытавъ.

— Кныжки чытавъ? Такъ хиба за се выганяють?

— Выганяють,—кажу.

— А якъ неправда?

— Далеби, мамо, правда!

— Такъ цуръ ий, гаспыдській бурси, просты Гссподы! Отъ, на-
вижени! за що дытыну выгнали!

У-вечери прыйшовъ Позихайлыкъ. Поздоровкальсь. Мовъ бать-
ка ридного я його побачывъ.

— А попомъ скоро будешъ?—пытае.

— Ни,—кажу,—николы не буду.

— Ова! А ну жъ, ну, розкажы, якъ васъ тамъ вчылы, хто
вамъ указкы робывъ?...

— Тамъ, дядечку,—кажу,—безъ указокъ вчать.

— Оттакои! безъ указокъ! такъ плюваты жъ на вашу бурсу, отъ що!

А сестра Галя й каже:

— Тамъ, дядечку, й чытать не велять. Василя за те й выгна-
лы, що винъ кныжки чытавъ.

— Э! шкода,—каже.—Отсе, я бачу, и у васъ у бурси таке жъ
дыво, якъ у насъ у полку: и ахвыцеры ничего не чытають... Та-
ки жъ и попы зъ васъ будутъ!

Зъ того часу я вже нигде не бувъ: такъ у слободи й зо-
стався. Прыставылы мене, спасыби имъ, до церкви дзвонаремъ—
и отъ сорокъ симъ литъ дзвоню. Дзвонывъ и по матери, якъ умер-
ла; дзвонывъ, якъ и Позихайлыкъ вмеръ, и по сестрахъ дзвонывъ...

А хто по мойй гришній души задзвонить?...

1859 р.

Старци.

I.

казано:—до нашего берега нищо добре не прыплыве. Се-бъ то я про себе.

Було насъ у матери тры браты та сестра Явдошка, сама менша. Пан-отця я щось мало затымывъ, тилькы здається мени, що бувъ винъ изъ себе русавый та усе наче хворый. Якъ отсе стану теперь згадуваты свсе дитство, семью, то уси тоби передъ очыма, мовъ живи, стануть (тоди ще я зрячий бувъ): два браты та я сыдьмо наче за воритьмы, писочкомъ пересыпаемось та въ „ковалька“ граемось, а на прызъби сестра Явдошка у матерыному кожушку креймашкамы перекидыдається. Якъ теперь бачу пани-матку,—ще соби молоденька й гарна, у зеленому очипку, а потимъ якась худа та висока, хусткою пов'язана, мовъ друга—не та, що була молодую. Жывъ тоди у насъ старый дидъ, батькивъ пан-отець—и того тямлю. Такый то добрый чоловікъ бувъ: насъ, дитей, дуже любывъ—було гуркала намъ робыть та грындолята на зиму зъ горы спускаться, а мы його до церкви водымо, бо вже ветхый соби бувъ старыкъ и трохы не добачавъ.

Усе тямлю... Усе—колы бъ тилькы добре...

Пан-отця тилькы мало зазнаю. Скильки отсе теперь не думаю, усе мени здається, що буцимъ тилькы двичи на вику я його й бачывъ: разъ якось прыйшовъ винъ у-ранци до-дому безъ шапки, росперезаный, а самъ плаче. Мы, якъ булы дурни, и соби заплакалы, то винъ посадывъ до себе Явдошку та по голови гладыть, щобъ не плакала, и насъ погладывъ. Посли вже дидъ казавъ, що мы булы убоги, такъ ото все було батька за подушне быто, а инколы босого у холодну садовылы,—тымъ, може, и вмеръ

такъ скоро. У-друге я його бачывъ на столи. Пани-маткы не було въ хати—ходила до пана дерева на домовыну прохаты,—то мы й zostалысь одни зъ дидомъ. Тилькы й тямлю, що въ батька на очахъ по мидному шагу лежало, а въ хати васылькамы пахло. Ото и теперь уже я старый, слипый, а якъ почую, де васылькамы пахне—заразъ про мертвого батька згадаю.

Тоди ще мы не погорили.

А якъ умеръ пан-отець—упокой його душу, Господы,—зосталысь у господарстви одна маты та дидъ та мы, мали диты. Сто у пистъ поховалы батька, а в-литку, саме на Маковія, пославъ Богъ удови друге льхо: мало не вся слобода выгорила, и наша хатка полум'ямъ знялась—до тла погорили. А до того ще й голодный годъ наставъ,—дощивъ, кажуть, не було до самого Петра; яка була скотына—пала за лито. Усього ришылысь. Зоставалась у насъ ще шкапа добра та коза ледача—и ихъ панъ узявъ за подушне, бо пани-матка заробыты не здужала.

Де мы жылы тымы часамы—не згадаю; тилькы се мени у пам'яти zostалось, що водыла насъ маты часто на пожарыще: сяде, було, на тому мисци, де хата стояла, и насъ посадовыть, а сама плаче-плаче, то и мы плачемо. Часомъ було не бачымо ии тыжнивъ по два—ганялы на панщыну вовну мыты та чесаты,—то було й вернуться до насъ худа та замучена, мовъ зъ хреста знята,—та вп'ять пидемо на пожарыще батька згадуваты. Изъ усїей худобы zostавсь у насъ старый собака Бровко,—пожаливъ панъ: не взявъ його за подушне,—то було отсе й винъ прыйде за намы на пожарыще, сяде середъ пустого дворыща та вые-вые, що ажъ сердце надрывається та холоне.

Не веселе було мое дитство,—школа й згадуваты!

Такъ мы перебивалысь до самой весны,—де люде кормылы, а де й самы по-пидъ виконнямъ шматка прохалы та старцями буты навчалысь.

Такъ и стали старцями.

Тымы часамы, писля голодного году, почалы люде мерты. Пославъ Богъ и по пани-матчыну душу. А якъ поховалы ии, то це-яки богобоязни люде и побралы сырить замисть дитей, кого Богъ своїмы не благословывъ. Розибралы нашу семью, та вже никола й не збиралась вона до купы, мовъ и не було ии з-роду.

Якъ теперь бачу: прыйшовъ якыйсь чоловикъ, уже соби не молодой, а за нымъ його жинка. Помолылысь, перемовылысь зъ дидомъ та й кажуть Явдошци:

— Ходимо, дивчынку, до насъ жыты. Ты въ насъ на старости-литяхъ будешъ за ридну дытыну.

А вона, якъ дурна ще була, малá, то й заплакала, кынулась до дида та: „Не хочу! не хочу!“—лепече.

— Чому, дурна дытыно, не хочешъ? Вони люде добри—тоби гоже буде.

— Не хочу, дидусю,—я зъ вами буду.

— Охъ, дытыно моя нерозумна,—каже,—не тоби зъ старцями по свиту вештатысь! Ты дивчынка слухняненька; виростешъ—гарна будешъ; не для тебе торба наша латана. Не плачь, рыбка!

А воно:—„не хочу та й не хочу!“ А дали кынулась до мене, до бративъ та ручыцями за насъ хапається: „Грыцю!... Петрусю!..“ Де не взявсь Бровко та до насъ, лащыться та руки лыже... А мы стоимо та тилькы слёзы ковтаемо—сыритське дило; одно по одному вбываемось, колы никому по всихъ вбываться.

Узялы Явдошку. Незабаромъ и бративъ побрали...

Тилькы жъ мене никому було узяти, бо тумы часами така биднисть мижъ людьмы стала писля голодного году, що коже само себе прокормыты не сподивалось. А до того ще й панъ у насъ другый ставъ и порядкы инши завивъ: почавъ сiяты бурякы та зъ бурякивъ сахара варыты. Хто здужавъ на заводи та въ поли робыты, тыхъ прыставывъ до роботы; а де-котри робыты не здужалы, на тыхъ „оброкъ“ накынувъ, якого мы з-роду не платылы. Старе й мале, видь п'ятылитка, пишло въ тягло—свiй оброкъ понесло. Убожество таке, що Господы!

Позвалы й насъ зъ дидомъ до пана.

— А що, дидушко, молотыты здужаешъ?—каже панъ.

— Ни, пане, не здужаю.

— А бурякы выбираты?

— Слипый, пане, ставъ, то може й не такъ що зроблю.

— А колы ничего не здужаешъ робыты,—каже,—то платы оброкъ.

Зъ тымъ и пишовъ. Пишлы й мы, та бильшь до його й не верталысь.

У дида була така думка: иты по-мыру та Хрыстовымъ им'ямъ кормытысь, а мени буты поводитаремъ. Во сьому дилу винъ ще

з-малку навикъ: якъ остався пияся батька сырою, то въ трюхъ истинныхъ старцивъ за михоношу бувъ и ихъ звычайи перенявъ добре,—правдыво знавъ стыхъ про „Лазаря убогого“, про „Удову“ и де-яки инши прытчи изъ Пысанія. Що Боже мій, якъ то жалибно, було, вычитуе виршу про смертнй часъ!

А тяжке се ремество, Господы, яке тяжке!... А все, здається мени, лекше воно, нижъ у якого злодія на панщыни з-ранку до вечера томытысь. Отсе я шостый десятокъ старцю; сорокъ литъ, якъ свить Божый передъ моими гришными очамы закрався, а все дякую Господа, що не прививъ мене того лыха спизнаты, яке инши люде терплять.

Зъ того часу, якъ дидъ задумавъ у старци йты, я усе тямлю, усю свою жызнъ якъ по кныжци прочытую. Здається бъ то, наче я й дуже малый тоди бувъ, а не забуду того ничего, отъ якъ и въ домовыну мене положить; усе, що бачывъ я малымъ поводатаремъ, скилькы свиту исходывъ зъ моею торбыною за плечамы, и люде, котри добромъ та ласкою малу дытynu привиталы, або надъ моею слипотою надругалысь та знущалысь—усе теперь передъ моими незрячымы очыма устае й проходить, и здається мени, що ни на кого й ни на що моя душа гришна передъ Господомъ не плакатыметься.

II.

А гирко було кинчаты Лазаремъ тамъ, де кожна тоби мала дытына знала й поважала дида,—то мы й покынули свою слободу и пишылы по-мыру свить за очыма. Свить не малый Московщына, — йе де старцямъ походыты!

Выйшылы мы такъ якосъ у-ранци, по зори, колы ще люде й на панщыну не пиднималысь; положиылы по тры поклони святому Спасу та Покрови, зайшылы такы й на свое пожарыще,—давно вже бур'яномъ поросло,—да такъ и повіялысь бытымъ шляхомъ у далеку дорогу, у старечу ходку.

Идемо день, идемо другый, идемо й третій, а жодного тоби села, жодного хуторця й посилка не мынаемо. Дорогою було дидъ розказують про старовыну, про далеки города московськи, про старосвитськи порядкы; а я, малый, слухаю та дывуюся. Отсе прыйдемо було у яке село у святу недилу абс у празныкъ велькый, помолымось на схидъ сонця чы на Божу церкву, та й пи-

демо ездовжъ велькою улыцею видъ кинця до другого. Иде було дидь улыцею саме на середини; сыва голова такъ и свитыться проты сонця, билый волосъ по витру грае, а самъ голосно вычитуе, щобъ усьому миру хрещеному було чуты:

Не вповай, душе, сама на себе,

А вповай, душе, все на Господа...

То було я, дурный, колы ще малымъ ходывъ, не привыкъ старцюваты, и заплачу, да такъ же гирко!... А на улицы миру, миру зйдеться... Молодыци було стоять, слухають, а инша соби плесне, дывлячысь на мене:

— Маты Божа! яке мале, а вже нужду знае,—скажуть було, да кожне видъ своеи бидности (бо бильшь усе панськи люде булы) и вынесе шматокъ хлиба або пшонця жменю,—чымъ Богъ благословить,—перехрестыться та й всыпле у мою торбыну, дякуючы Господа, що хочъ и сами вбоги, але Божого чоловіка не чураються. А дидусь идуть по улыци, хрестомъ знаменуються за святую мылостыню, а сами жалибно вычитують:

Та проживъ я свій вѣкъ не такъ, якъ чоловікъ:

Що люде жывуть—якъ цвѣты цвѣтуть,

Моя голова—якъ в'яла трава!...

То було яка побожна душа и поклыче насъ до себе у хату опочыты, та нагодуваты старцивъ, чымъ Богъ пославъ. Отсе й посаждать дида, роспытують, розважають—мовъ ридный батько зъ далекои дороги вернувся. И мене, хлопчыка, привитають. Що вже яка-то шыра та прыязна ласка—и сказаты не вмю. Отъ скільки не блукавъ я по свиту, п'ятдесятъ литъ ходывъ по чужыни, по Украини й Московщыни, а грихъ пожалитысь, щобъ бильшь бачывъ лыхыхъ людей, нижъ добрыхъ: може миждъ велькымы та гордымы панамы воно й не безъ того, якъ люде кажутъ, та Господь изъ нымы,—я ихъ не знаю, да й воны бидного чоловіка мало знаютъ. А що миждъ простого, сельского люду—Господы!—скільки доброго та богобоязного чоловіка по усьому свиту, якъ цвѣту весиннього, насіяно!

Йе добри люде на свити,—пидъ латаню свѣтыною воно, добро, Господомъ посіяно... А бува, що росте добро й пидъ жупаномъ...

Йесть добро на свити, йесть!

Ходючы такъ по свиту, зайшли мы ото разъ у якийсь маленькый хуторецъ, що стоявъ соби геть видъ чумацькои дороги.

Тяжко прытомылысь. Давно вже ходымо и спочыну не маемо, а я тымъ часомъ заслабъ ногаы, бо дытыни не скильки треба,— занедужавъ.

— Може въ тебе, Грыцю, нижкы болять, то чы не спочыты намъ трохы?—каже дидъ.

— Ни, дидусю!—кажу,—мы он-тамъ посыдымо трошкы, то може нижкы й загоуться.

— То-то я бачу, що ты не веселый.

— Ни, дидусю, я веселый.

— То-то жъ: ты въ мене, дытятко, чы не захоруваты задумавъ, бороны Боже!

— Та ни, дидусю, я такъ, прыставъ трохы,—кажу.

— Може ты пыты хочешъ?

— Хочу, дидусю.

То мы й силы коло ставка пидъ вербаы. Сыдымо такъ та розмовляемо, колы йде до насъ якыйсь чоловикъ зъ хуторця, зблыжывсь та:

— Добрыдень—каже,—люде странни! Видкиля Богъ несе?

— Спасыбигъ,—каже дидъ,—мы люде ныщи, перехожи; отсе силы у холодочку опочыты,—хлоп'я щось занедужало.

А той и каже:—Колы буде ваша ласка, старче Божый, то чы не зайшлы бъ вы до мене въ хату, нижъ отсе тутъ сыдиты,—бачъ яку жарку годину Богъ давъ.

Ото мы й пишлы до його. Жылы воны соби у-двохъ зъ жинкою, та дочка у ныхъ була, дивчына по шиснадцятому чы по симнадцятому году. Дивчынка, якъ сонце,—така то гарна та ласкава. И маты добра.

— Якъ тебе зовуть, хлопчыку?—пытаються.

— Грыцькомъ,—кажу.

— Може ты, Грыцю, чы не пойивъ бы чого?

— А може винъ, мамо, пыты хоче,—каже дивчынка, та заразы и побигла по воду, прынесла, напоила мене. Далы мени йисты, псидалы коло мене та щебечуть-роспытують:—Чы йе въ тебе, Грыцю, маты? чы йе въ тебе батько?—такъ и вбываються коло мене.

А въ кинци стола сыдятъ дидъ зъ хазяиномъ та сеое розмовляють.

— Такъ вы, бачу, панськи?—хазяинъ пытається.

— Та панськи, чоловиче добрый! Колы бь не панськи, то може й не булы бь старцямы,—се, бачь, дидь йому на те,—отсе теперь на заробиткахь, оброку шукаемо, та чы найдемо? Нихто, якь Богь,—каже дидь, тяжко зитхаючы,—а оть скільки ходымо, та покы ще ничого не заробылы; усе народь бидный—яки достаткы! Одно те, що скризь панщина тяжка—по шисть день на пана роблять. Отсе иншый и посіе свою мирку-другу, уродыть Богь,—а жаты йды до пана, колы вь тебе зерно выдувае; а черезь тыждень уся ныва й высыплеться до-тла. То отсе котори заможненьки, и наймають на свій хлибь вольныхь, щобь пожалы, та за роботу п'ятый снпгь, або й уси двадцять зь копы. Такь яке воно багатство, який и намь, старцямь, заробитокь?... А бува иноди й такь, якь отсе у нась: заведуть паны шльонськихь овець, заводы усяки—то вже робучого чоловика не наймуть, а усе панщина: и сино на сорты по пучечку розложы, щобь тоби жадень реп'яхь, ни перій, а ни инша яка сорна трава не попада-лась,—и усе свои панськи; а тамь вовну мыють та возять по ярмаркахь предаваты. Отсе я скільки не живу, по якихь городахь не ходывь ще змалечку,—и вь Московщыни бувь, и туды скризь до самои Польщи, — и усюды воно такь... О-хо-хо! не вьспиваю я соби десь и пивь оброка!

-- Се-бь то вы про себе говорыте?—пытае хазяинь,—а скільки оброку вамь пань положывь?

— Оброкь не який, чоловиче, та де його взяты? Ще спасыбигь добрымь людямь—годуують, а панови жь не шматкы понесешь замисть оброку. Ото иншый муки всыпле кившь вь торбыну, чы пшона, або другого якого борошна; часомь бува и продасы перекупци, вызволышь копійчыну-другу, та чы скоро жь то по копійци до рубливь дійдешь? Отсе я думаю такь соби, думаю, та й ума не прыложу. Вже, бачь, намь до пана не слидь вертатысь, та дытыны жаль. Мени жыты не скільки,—що зь його безь мене буде? Такь такы ничого й не прыдумаю.

Ото й засмутывся.

Колы дивчынка и каже:

— А вы бь, дидусю, оставылы Грыця зь намы: винь намь усимь сподобавсь, якь ридный.

Сказала та й засоромылась, на батька глянула.

— То-то, дивчынокь моя любя,—а хто мене, слипого, водытыме по свиту, колы вь мене Грыцька не буде?—се дидь до неи.

А чоловикъ той подумавъ трохи, та й говоритъ:

— Дочка правду сказала. Колы така взяша ласка,—каже,—зоставайтеся у насъ обое жыты: намъ не яка вага, мы—слава тоби, Господы!—маемо де-що: буде зъ насъ, поky жыття нашого, и васъ не оставимо.

А дивчинка такъ видъ мене й не одступа...

— Зоставайся, Грыцю, та зоставайся...

Я ажъ заплакавъ.

Дидь переждавъ трохи, глянувъ на мене, мовъ и зрячий, подумавъ, а дали й каже тому чоловикови:

— Нехай васъ Богъ святой не оставитъ, якъ отсе вы насъ ныщыхъ не оставяете. Спасыбигъ, чоловиче, за твою ласку, за твое щыре слово... Тилькы мени не слидъ у васъ оставатысь...

Ото скільки не просылы його Хрыстомъ та Богомъ, якъ сказавъ—ни, то такъ тымъ и поришылы.

Тилькы жъ вони не пустылы насъ видъ себе, поky я прытьмомъ не одужавъ. И якъ то, Господы, доглядали за мною,—такъ доглядали, що сього й сказаты не вмю.

Таки то йе на свити прости люде! Отсе ихъ добромъ гришна земля держыться....

III.

Перебулы мы у сыхъ Божыхъ людей такъ зъ тыждень, чы може й бильшь—сього не скажу—та й изновъ у дорогу.

Скільки то вже мы не ходылы по билому свиту—усе биднисть, така биднисть, що Маты Божа! Заходылы и до москаливъ—и тамъ убожество и нужда. Наче бъ то и народъ тверезый, роботящий, не линуеться й до церкви ходыты, а не дае Богъ щастя. Не мало й мижъ нымы старця, трохи чы не бильше, нижъ отсе у насъ. Часомъ, бува, йдешъ по селу—и не розмынешся: усе жъ то ныщи та каликы, або мали диты по-пидъ виконнямъ хлиба просяты, або той салдатъ на дерев'янци,—ажъ тоби наче сумно стане. Одныхъ нимцивъ мылосердный Богъ взыскавъ своею мылостью: у нихъ и хлибець родытсья, и скотынка йе, всього доволи,—и вмиратъ не треба. Та й порядкы у нихъ други: панщыны нема, некрутчыны нема, земли окомъ не окынешъ, тымъ то, може, й старцивъ нема.

А вже нигде такого старця, якъ по ярмаркахъ. И звидкы жъ то, Боже правый, зйдуться ти каликы та юродыви? На ин-

шому й подобія Божого не знаты, а ни образа людського, мовъ воно не чоловікомъ рождене,—а й воно жъ просыть, белькоче по свойому, мовъ говорыть, що й мене жъ така маты породыла... Отсе московськи старци сыдятъ купкою та „Лазаря“ спивають, або „Про пустыню прекрасну“, чы „Про страшный судъ“.

А якъ жылы мы, гришныцы, на вольному свиту,
Пылы мы, йилы и тишылыся,
Тилесамъ своимъ всигда мы догоджувалы,
На свою душу грихивъ много накладувалы...

А ото другою купою посидалы наши старци та убоги,—а мижъ нмы все бильше слипи та слипорожденни,—си тоби вычитують та голосять:

Ой у Бога велькая сыла!...

Наче увесь мыръ за нмы плаче, грихы людськи Господу сповидаючы, та на свою долю убогу слизно нарикае. То отсе було такый тебе жаль за душу визьме, такый сумъ нападе, що не знаешъ, де й дитысь... А дали й я прывыкъ...

Гядемъ, було, зъ дидомъ на распутти, спиваемо, и нашъ голось люде чують и насъ не мынають.

Разъ якось у-литку черезъ скилькы рокивъ прыйшлы мы на таку ярмарку; а де вона—не згадаю, тилькы те мени въ тямку, що зовуть те село Рудніево чы що,—такъ якось, колы бъ не збрехаты. Отъ и сыдымо мы такъ та про Олексія спиваемо, а дали вп'ять „Лазаря“,—я вже тоди вывчывсь де-що за дидомъ проказуваты,—сыдымо та спиваемо. А було вже надъ вечирь... Колы йде по ярмарку старенька жинка, така жъ, якъ и мы, убога, мылостыню збирае, а зъ нею невелычка дивчынка. Якъ зблыжылысь вони до насъ, дивчынка й стала нибы прислухаться, якъ мы зъ дидомъ про убогого Лазаря стыхъ спиваемо: „Якъ бувъ соби Лазарь, ныщый, убогий, хворый, недужый, лежавъ у гнои передъ багачевымы воритьмы“... Слухала-слухала. та якъ кынется до насъ, якъ заголосыть:—Дидусю! Грыцю!—та такъ и повысла у дида на шыи, а потимъ до мене, цилуе та плаче.

— Се ты, Явдосю?—каже дидъ, бо вже зовсимъ слипый бувъ.

— Я, дидусю!

Се жъ и була сестра Явдошка.

Обіймаючы ии та цилуючы, намацаеъ дидъ торбыну, що высила въ Явдошки на плечахъ та:

— И вы?—каже.

— И мы, дидусю...

Дидь тилькы очи пидвивъ—ничого не промовывъ.

Пидійшла й жинка,—Боже вамъ помагай!—сказала. Колы дывлюсь,—ажъ то Перепечыха Маркивна, Хивря, що Явдошку узяла тоди до себе въ прыймы.

— Чась добрый вамъ,—каже,—Уласовичу,—се-бъ то до дида.

— Спасыбигъ, молодыце,—каже винъ,—а хто ты така?

— Та Перепечыха жъ, Хивря.

— А я васъ, Маркивно, й не пизнавъ... Очи Богъ узявъ у мене—ничымъ пизнаваты... Якъ васъ Богъ мылуе?

А Маркивна и каже:

— Колы Богъ грихамъ терпивъ, и мы жылы, якъ люде; а теперь, якъ бачите—мырськымъ подаяніемъ кормлюсь

Та й розказала усе по-ряду.

Ото якъ мы покынули, Явдошка и жыла у Перепечивъ. Добри булы люде. Тилькы жъ Перепеча не схотивъ довго жыты, та такъ якъ черезъ годъ и Богу душу виддавъ. А якъ Перепечыха осталась удовою, то панъ и почавъ на неи гниватись, що буцимъ вона видъ насъ, бродягъ, висти черезъ людей одбирае, що буцимъ мы и гроши маемо, а оброку не даемо. Увирывъсь такъ, що Маты Божа! Уже Маркивну и въ контори быто на старости-литяхъ, и худобу одибралы: яки булы волыкы—на заводъ узялы буряквиння звозыты, и коровокъ на панську барду поставылы,—и звелось ии господарство ни на що. А багати булы!

А дидь, слухаючы ии оповидання, й пытае:

— Якъ же отсе васъ, Маркивно, сюды Богъ прынисъ?

— Чулы мы, що панъ, будучы у Мѡски, програвъ у карты другому панови дви сѣмьи, та отсе намы й заплатывъ: Середа зъ дитьмы та зъ зовыцею—се одна сѣмья, а Явтушенкы зъ намы пишлы за другу сѣмью. Отсе й выгналы насъ до сього пана.

— То може въ сього добре жыты?—дидь пытае.

— Колы бъ добре!—каже Маркивна,—а то гиршъ, нижъ у першого.

Та й розказала усе.

— Вже прыйшлы мы,—каже,—сюды убогымы, а тутъ и овси старцями стали. Плакала я, плакала, та мало й очи не выплакала,—такъ то важко було прывыкаты, що Господы! Одно те, що по родычахъ журылась, а друге—робота тяжка: день-у-день на панщыни й рукъ не покладземо. А биднисть... Що не то, що вже

туть по усьому тоби селу йе въ кого своя худоба, чы скотына,—хлиба вчыныты або пшона на кашу, то все йды скытатысь до оправытеля, чы звелыть. Отсе хто посіе оклунокъ-другый хлиба та якъ змолотыть, ото й гляды—заразь такы прямо зъ току и визьмутъ зерно у панськи магазіи.—Мы,—кажуть,—знаемо, скільки мужыку треба,—та його добро и выдають по гарцю, а шо лышне, то йде панови за магазію.—Мы,—кажуть,—добро мужыку робымо тымъ, бо винь усе пропье, шо въ засици зиму перележыть...—Ото такъ насъ, темныхъ людей, на розумъ навчаютъ, а самы мовъ и не бачуть, шо въ ихъ окономіи замисть п'яты тысячъ хрестянь—п'ять тысячъ старцивъ,—далеби такъ, Уласовичу!—каже.—Таке наше лыхо!

Дидъ тилькы рукою махнувъ.

— Пожды трохы, Маркивно: сього скоро не буде... Царь-батьюшка, кажуть, скоро волю дасть.

И дидъ перехрестывся.

— Чы доживу я,—каже,—до того часу, колы можна буде сказаты: „Ныни отпущашы раба твоего, Владыко“—и вмерты?

Дидъ ще разъ перехрестывсь, и мы перехрестылись и поцилувалысь зъ Явдошкою... Тилькы дидъ не доживъ до того, чо-го ждавъ...

А Явдошка такы выросла, зминылась трохы и зъ лычка спала. Жыла вона зъ названною матир'ю у Явтушенкивъ, тилькы жъ господарства ніякого не було въ ныхъ, а кормылысь мисячыною та мырськымъ подаяніемъ, бо робыты було николы та йничого.

Бильшь я вже й Явдошки не бачывъ. Иты до села мы такы боялысь, щобъ иноди який недобрый чоловикъ не довивъ про насъ до оправытеля, та щобъ и до панськыхъ ушей не донесли, а ихъ панъ зъ нашимъ паномъ, кажуть, пысьмамы пересылався. Виддалы мы имъ усе, шо въ насъ було, та й простылысь. Сестра якось то тыхо плакала, дывлячысь на мене, бо вже знала лыхо, и я плакавъ, ведучы дида геть видъ села.

Зъ того часу я ии й не бачывъ.

IV.

На вику, кажуть, якъ на довгій ныви,—усього трапляється.

Тилькы жъ отсе мени здається, шо нема й не було того чоловика, щобъ такы не сподобывъ його Богъ жаднымъ добромъ

свою жызнъ прожыту пом'януты. Такъ и мени... Тилькы усього мени згадуваты не прыходыться,—та й не згадаешъ. Лыхо, кажутъ, пам'ятнѣ, а я отсе думаю, що й добро видъ доброго чоловіка довго згадується, та чы й забувається жъ такы? Ото хочъ бы й про себе мовлячы: вже я такъ думаю, що й на стиль мене положуть и жовтою землею очи засыплють, а й на тимъ свити моя душа передъ лыкомъ Господа не за йедыну душу та за ихъ ласку молытыметься.

Разъ у-литку треба намъ було черезъ одынъ велькый городъ проходыты. Звисне дило, у городи не якъ у хутори: усе безъ билета наче й боязко, щобъ иноди часомъ який комысаръ не ввязавсь та клопѣть не наробывъ,—комысарське не яке дило!—то мы й боялысь. Тилькы жъ мылосердный Богъ терпивъ нашымъ грихамъ: нѣякого начальства мы не бачылы. А першь такы я боявся й тыхъ панычивъ,—уси, якъ одынъ, у коротенькыхъ каптаныхахъ, комиръ сынїи и коло шапки сыне,—усе кудысь поспишала та помижъ себе джеркоталы й смѣялысь. Отсе поривняютьъ зъ нами, то було иншь и поздоровкається зъ дидомъ, роспытае, видкиль идемо, та чы не знае дидъ якои старои думы про Богдана, чы тамъ про Морозенка та Пивторакожуха, або про Самїла Кишку,—то я було й смыкаю дида за торбыну, щобъ стеригся панычивъ, бо панське не яке дило,—колы бъ иноди зъ нымы лыхо не спиткало. Тилькы жъ панычи булы добри-добри, жаденъ не налааявся надъ нами, а ще було де-що й у руку сунуть, спасыбигъ имъ. А де-котри було поклычуть до себе, нагодують, прывитають, якъ ривню,—и таки то щыри та прывитлыви и до мене, мѣлого, ласкави!... Про пана нашого роспытують та ляють. Мени ажъ чудно стало: скилькы отсе мы не ходылы по свиту, такихъ панычивъ добрыхъ не бачылы. Посли вже дидъ казавъ, що то булы студенты,—таки, що до старосты пысанїю вчать: законъ Божый сповняты та людымъ добро дѣяты. То отсе я соби дурный и думаю:— Господы! якъ бы такихъ та було бильшь на свизи, то може бъ и свить бувъ иншь, може бъ и на нашего пана благодать найшла...

Разъ надъ вечирь сыдымо мы тамъ на роспутти коло собору та стыхъ про смертный часъ прочытуемо:

А ще сонце не заходыть, а я спаты ложуся,
До сповиди готуюся, та все Богу молюся...

Колы йде супроты насъ чоловікъ ще соби молодой зъ лица, зъ выду нибы панъ, а такой наче смурный та тихый; зупынывся та й слуха, що мы проказуемо. Довго стоявъ та слухавъ, а дали зблыжывсь, та:

— Боже вамъ помагай, люде добри!—каже.

— И вамъ часъ добрый!—на те йому дидъ.

А той и каже:

— Отсе я слухавъ, дудусю,—ты древни стыхы спиваешъ. Здається мени, вы люде странни, то може й переночуваты нигде?

— Та странни жъ, пане... А ночуемо, де Богъ приведе.

Ото панъ и запрохавъ насъ до себе. Приходимо. Що, Боже мій мылостывый! Якъ то гарно та тихо въ його, мовъ у раю. Стою я та дывлюся, мовъ несамовытый: що вже, Господы, скільки книгъ у нього та того паперу по всихъ покояхъ, що й сказаты не можна.

Ото й пани вийшла, така зъ себе русявенька, молоденька та хороша. Поздоровкалась зъ дидомъ и до мене защебетала. Посадовылы насъ. Пани й говорить,—така добра душа:

— Може вамъ, старычокъ, важко торбынky на плечахъ держаты, то вы бъ, може, зняли ихъ, положылы бъ отутъ? Та й хлопчыкъ може втомывся,—якъ тебе зовуть, душенко?—Се-бъ то до мене.

— Грыцькомъ,—кажу.

— И ты бъ, Грыша, знявъ торбынky. Ты ще малый, може недужаешъ, може въ тебе нижky прытомылысь?

Та взяла своими ручкамы й поскыдала торбынky и положила. Сама сила коло мене, роспытуетъ, чы йе въ мене батько и маты, тожъ про бравивъ и про сестру,—роспытуетъ и сама важенько зитхае та все:—Ахъ, бидни, бидни люде,—каже,—нешасни сыроты!

Та ажъ заплакала. И я, дурный, заплакавъ. Якъсь тепло стало,—усе ростопылсь у тебе...

А що то за панъ якый добрый! Про що вже не пытавъ винъ дида, и объ чимъ то вже не балакалы вони, sydучы вечиръ до пивночи: и про покійного пан-отця, и про те, скільки старцивъ ходыть по свиту и видъ чого ти старци та убожество по мыру.

— А видъ того, пане, ти старци та убожество,—каже дидъ,—що мы Бога забулы, забулы заповідь Хрыстову: убогихъ не прызираемо, ныщихъ угнитаемо, а самъ Господь казавъ: „оддай сорочку старцямъ.“ Видъ того ти старци та биднисть по селяхъ, що Хрыста, першого старця, забулы... Видъ того, що паны немилосердни, захланнисть несыта, панщина тяжка...—А дали й говорыть:—Простить мене, старця убогого,—може я що й не такъ кажу.

— Такъ, такъ,—каже панъ,—сама правда твоими святыми устами глаголыть. У васъ намъ треба добру вытыся,—у васъ, у простыхъ людей.

Дидъ усмихнувся.

— Се-бъ то вы, пане, про те прислив'я кажете, що у насъ у дурныхъ сильчакивъ, живе: „у городъ—по гроши, у село—по розумъ?“

— Правда, правда, дидушко: у городъ—по гроши, у село—по розумъ... Намъ вченимъ треба у васъ невченихъ вчытыся: того у книжкахъ нема, що вамъ невченимъ самъ Богъ своїми святыми устами на ухо шепче, а мы, вчени городяне, того не чуемо,—уха намъ позакладало...

Чымало ще такого воны балакалы, а я sydучы й заснувъ бо малый бувъ. Прокынувся, ажъ лежу на канали, а коло мене пани.

— Бидна дытына!—каже, й заплакала.

На другый день в-ранци звеливъ намъ панъ стари думы й вирши спиваты, а самъ усе запысувавъ. На що йому булы ти старчачи спивы—Богъ його знае. Тилькы жъ не то що—уси наши прытчи спысавъ, та де-яки московськи сказання изъ божественныхъ книгъ, котри дидъ знавъ, ще змалечку старцючы по свиту. Ото проказавъ винъ йому стыхъ „Про пустыню“, якъ московськи старци спивають:

Тебе я рады, Господы, пишовъ я скытатыся,

Тебе я рады, Господы, покынувъ я отця и мать...

Або про Йосыпа, проданогно Измаильтянамъ,—така скорбна:

Кому повимъ печаль мою,

Кого призову икъ рыданію?

Або про плачевне жытіє чоловічеськое:

Коль наше на симъ свити жытіє плачевно,—
Коль мрачно и коль кратко, аки однодневно:
Родимся мы на свить нази, облыти сльозама...

* *
*

Отакъ, старцюючи, и до сывого волоса доживъ. Незабаромъ поховавъ дида и зоставсь одынь, якъ палець, поky други старци не взяли за михоношу. Та вже десь Богъ судывъ и вмерты на торбыни: ото по п'ятнадцятому року виспа напала—ослипъ... Найшлысь добри люде, що прыняли въ товариство, дали мени костуръ у руки—и отъ ходымо, поky сылы стае. Чы то довго ще ходыты?...

А тяжке се ремество, Господы, яке тяжке,—бодай його никоы не бувало! Одно те, що гирко чужый хлибъ йисты: „лучче свое, кажуть, латане, нижь чуже хватане“. А найгиршъ того, що кожень тоби шматокъ сорокъ слизь важыть—треба ихъ замолыты передъ Господомъ, щобъ горячымы слизьмы ни йедына крыхта Хрыста-рады не упала тоби на сердце, щобъ ни йедына копійчына не прылыпла до души твоеи гришнои олывомъ горячымы. Ото хочъ бы й сказано: „Богъ и въ ночи бачыть, якъ убоге плаче“,—такъ люде не бачуть. Поплакавъ и я колысь,—бодай никому такъ не плакаты! А якъ отсе оглянусь назадъ, подумаю соби—то нибы здається, що й такои доли не выслужывъ у Господа. Я и пана простывъ—не вмины йому, Владыко, въ судъ його пре-гришенія.

1855 р., у Даныливци.

Скажи, мисяченьку!

умно мени щось на серци, люде добри, такъ сумно, що й сказаты не вмю—ни словъ такихъ не знаю, ни голуу такого не маю, щобъ той сумъ мій словами вымовыты, чы то голосомъ выпиваты.

Се вже мени мабутъ—такъ думаю—або наврочено, або шо; чы то такъ пакъ зъ литамы подіялось—одынъ Богъ святы знае. А я, бачъ, самъ не знаю, якъ и сказаты, зъ якого кинця початы. А думка въ мене така, що се одъ Бога: певно Його свята воля, Його свату волю й чыныты мушу. А все чудно мени, дывно якосъ.

Одно кажу вамъ. Соловейко, бачъ, по весни щибече; сыза зозуля тежъ пакъ весню кувела та давно й перестала; а чорный воронъ—такъ той и в-осены, й зимою кряче. А всно сказано: „кряче воронъ—недоленьку чуе; щось козакови серденько вишуе“...

Такъ отсе й я, люде добри. Солсвейкомъ весною не щибетавъ, зозулею у темному лузи не кувавъ, бо соловейкового голуу не мавъ, та й зозулею не прывивъ Богъ мени буты, а отъ, якъ прыйшла моя осинь, якъ посыпала холодна зима билимъ снигомъ мою голову буйну, то я й крячу ворономъ. Такъ отъ и здається, нибы то щось витае надъ моею сывою головою, мовъ крыламы надо мною легенько повивае та тыхо-тыхо промовляе: чомъ не крячешъ, старый вороне? Чомъ не згадаешъ, якъ тоби малому маты головку чорняву чесала, та росчисуючы ридни писни спивала та добру навчала? Забувъ матиръ? Забувъ вербы надъ водою, де, сыдучы зъ тобою, вона тоби сказала: „будь, сынку, добрый та на все добре прыхыльный—то тебе й люде поважатымутъ. А отсе якъ пойидешъ у чужи люде пысьму вчытысь, то вчысь добре—добре й тоби буде. Та тилькы матери не забувай.

Якъ тоби часомъ тяженько стане, де бь ты не бувь, пры якому бь дили не стоявь—згадай отси вербы то й мене, сынку, згадаешь!”

Згадую, нене, згадую, та й згадуваты не перестану. А отсе жь, бачь, теперь, якъ старый вже ставь та сывый, то часомъ другой й гадкы не маю, якъ про ти вербы надь водою. Колы ще молодшымъ бувь та колы ще—якъ ото кажуть—молода доля не заплитала у чорни кучери билои кудели, то такы иноди й забувавь и вербы, й лозы, и высоки тополи, та якось то и одь ридной мовы одбився, мовь той дурный бузымокъ одь своеи череды. А теперь часомъ такъ и здається, що от-от-отъ надь самую головою, уже сывою й понурою, оттуть у Столярному переулци, такъ отъ и шумлять вербы и лозы, да такъ шумлять, що ажь крыкнуть хочеться: „ой не шумы, луже, зеленый байраче!”

Та й стара маты стала отсе щось частенько такы навидуватысь до мене; та де вже не стара! вона була не молодша, якъ я отсе теперь, колы ото ий мертви очи закрывалы та у домовыну клалы. Прыходить отсе вона та такъ якось то жалибно на мене дывыться.—Охъ, сынку, сынку!—каже,—який же ты вже старый ставь та сывый, а колысь бувь чорнявенький та веселый... Чы то вже й ты ставь... Десь и вербы ти забудь, що колысь то шумилы надь нами, якъ я тебе малого у тую школу прсвожала, та на все добре наставляла. Десь и ридну мову забудь у чужий сторони!...

Такъ ни-жь, не забудь, а такъ якось-то одбився трохы, якъ ото одбывається весною та литомъ птыця одь своеи стаи, а в-осены зновь прыстае до стаи, щобь укупи летиты до вырїя. Такъ отсе, бачь, и моя думка пидь осинь до вырїя забажала...

И все мени сниться, чы й просто ввыжається давня давнына; се-бь то я отъ про шо.

Пойихалы отсе мы, стари—Іеремїя Галка та я (мы, бачь, отсе теперь, якъ стари волы половїи, и безь налыгача усюды парою ходымо)—пойихалы отсе мы на великодне свято, у-ночи, до церкви, щобь послухаты, якъ отъ тамь, бачь, до Христа дочытуються, щобь Хрыстось зь мертвыхъ воскресь.

Тилькы жь выбачайте, люде добри,—може вы думаете, що Іеремїя Галка давно вже вмерь и видь того Галкы zostалысь тилькы „Творы“ його, що выдавь одынъ добродїй у Одеси, та де-небудь у степу могола галчына зь витромъ розмовляе. Такъ ни

жъ: винъ, хвалыты Бога, ще живисинький. Попоневирявся, зъ неволи, по чужыхъ краяхъ, та якъ и я жъ, на лыхо соби, одъ ридной мовы трохы одбывся, мовъ той лысть у-осэны одъ ридного дерева витромъ однесло.

Тилькы вже жъ и старый ставъ той Галка, такой старый, якъ той Кишка Самійло, що п'ятдесять чотыри годы бувъ у неволи, а потимъ трохы поживъ и по воли.

Такъ отто мы, стари, й пойихалы до церкви, та зъ намы жъ пойихало и молоденьке Галынятко—дивчынка така бачъ йесть; воно, се дивча—сказать бы—не йесть Галчыне, а йесть те дивча його. Галчыной, пани-маткы жинкы, що мылосэрдный Богъ на старистъ пославъ йому, слипому та недужному, замисць поводаря. Така спасенна душа, удивонька чесна та хорошего роду, та ще й зъ дивчынкою. Хороше дивча—добра дытына.

Отъ и пойихалы мы, та пойихалы не инкуды, а у саму университетську церкву.

Университетська церква... Университетъ... „Яко елень на источники водные“—сказано, бачъ, у святому пысьми—такъ отсе и думка наша летила туды, у той университетъ, у той духовный вырїй. Тамъ, бачъ, я колысь, ще молодымъ хлопцемъ, вчыгся тому добру, про яке колысь ще маты, тамъ пидъ вербою, мени казала, якъ у далеку дорогу благословляла. Тамъ и Галка Іеремія колысь зъ кафедры, мовъ той соловейко въ лузи на калыни, щебетавъ, якъ въ його ще зубы булы и голосъ лебедыный, а його, якъ и соловейка весною, старе й мале слухало та на все добре навчалось. Та тамъ же жъ винъ, якъ той Янъ Усьмошвецъ, „перевявъ славу“ у пана Погодина, царство йому небесне...

„Геляндеръ и Варуфорось—то, такъ сказать, быки,
Объ нихъ вы обобьете напрасно кулаки“...

Такъ, такъ—правду спивавъ покійнычокъ—нехай царствуе!... Бачъ, и доси вчени люде объ си „быки“ не то кулакамы, а головамы бьются, а панъ Йловайський такъ трохы самъ не перекинувсь варягомъ Олегомъ та пана Полетику, мовъ Аскольда и Дира, трохы не забывъ.

— Що,—кажу,—братику Іереміечку, золоти то булы роки, якъ вы за варягивъ былысь?

— Золоти,—каже,—золоти, нигде правды диты.

— То була наша весна,—кажу,—литечко тепле почыналося у насъ на серци...

„Мы созрѣли! Мы созрѣли!

Самъ Погодинъ намъ сказалъ!“

— „Созрѣли“... Та воно, може, ще й брехня... Такъ, панночко, Софія Марковно?—Се-бъ то я до Галынятка.

— Такъ... москали,—каже,—отъ вони такъ зрили—ажъ пере-зрили вже; зыряне и авары—тежъ зрили, бо свое святе пысьмо мають... а мы, украинци, ще зелененьки...

— Оттакои! А свята правда... И Ламанський Евгеній тоди ка-завъ тежъ, що мы ще не созрили...

— То винъ про всю Россію казавъ.

— Ну, такъ намъ и Богъ веливъ буты не зрилимы...

Отъ мы й у церкви. Стою я та слухаю, якъ до Хрыста до-чытуються.

„Волною морско-о-ю“...

Про що се спивають? про Хрыста?—Э! ни...

Знаю-знаю:—про „гонителя-мучителя“...

Усе спивають, усе спивають, а я вже й не чую, про що,—ничого не чую.

Я десь далеко—не тутъ, а тамъ, де шумлять вербы, „що вона насадила“.—А де жъ вона?

Не знаю, не знаю...

А онъ дывлюсь: одна свичечка блыма десь, друга, третя—уся церква запалала свичечкамы. И у дивчынкы, що передо мною, у биленькій сукни—тежъ свичечка блыма, и само воно, мовъ свичечка, пряме та биленьке.

Кого жъ се мы ховаемо? Кого у домовыну споряжаемо?

А! бачу, бачу: онъ того—доброго, тыхого...

„Свите тыхый!“ „Свите!“... А мы жъ, темни, сей свить за-гасылы.

Самы Його розвинчали,

Скынули зъ престола...

А коло мене вербы шумлять, и тополя—та „тополя“, про яку ще недавно на Тарасови роковыны такъ гарно ше-бетала молоденька украинка—отсе жъ саме дивча, що стоить пе-редо мною у биленькій сукеньци, мовъ свичечка.

А мени все чуты, якъ вербы шумлять и голосъ матери чу-ты:—Не забувай матери, сынку!

Не забуду! не забуду!... Якъ же жъ душно!...

А до Хрыста все жъ такы не дочыталысь.

Лежить Винъ на плащаницы, и святы ручки Йому навхрестъ зложено...

Якъ то надъ Нымъ Маты плакала, Його Маты—що Боже!
„Жено! се сынъ твій!“

Се вже, бачъ, не „мамо“, а „жено“;—а колысь „мамою“ звавъ, якъ маленькымъ бувъ та маленькымы нижкамы за „мамою“ бигавъ... А теперъ—„жено“...

Яково жъ то було матери!—„Се сынъ твій“, а я вже не Сынъ, я“... „Жено! се сынъ твій“, а „се Маты Твоя“... Сынъ, та не той, що Вона пидъ сердцемъ носыла, на рукахъ колысала... Та чы й була жъ така друга Маты на свити, щобъ такого Сына колысала?... Отъ и выколысала жъ, выгодувала, добру навчыла, а Воно, якъ тилькы пиднялось на нижкы, та й пишло соби свить за очыма... Та не одно пишло, а увесь свить за собою повело...

А маты сама зосталась,—плачеться по дытныни... де воно? А онъ—де Воно... Воно найшло свою славу—вельку славу.—А де та слава?—Онъ де—на гори, на скели. Высоко вознеслася та слава, о, якъ високо! И та слава не вмре, не поляже, бо прыгвождена до хреста, щобъ бачылы люде, якъ Винъ до ихъ свои, до хреста прыгвождени руки простягае... „Придите ко мнѣ вси страждующи и обремененни, и азъ упокою вы“ (гл. 17).

Отсе жъ воны й прышлы до Його. А Винъ самъ высить мижъ двома злодіями.

Такъ онъ воно що!—А ще казавъ, бачъ...

Де жъ Маты?—А онъ—стоитъ „зъ хреста мовъ знята“, стоитъ, та дывыться на Того, Кого Вона выколысала...

„И мимо ходящии хуляху Его, покивающе главами своими:— „Уа! разоряяй церковь и трети деньми созидаяй, спасися самъ и сниди со креста“. (Еванг. Марк. гл. XV, 30).

— Иныя спасе, себе ли не можетъ спасти?—Ни, не спасеа себе: не на те Винъ прыйшовъ зъ далекои стороны, изъ Галылеи, зъ Украины іудейської,—не себе спасать прыйшовъ Винъ. А и Йому жъ такы тяжко стало на хрести.

— „Или, или, лима савахѣани!—Боже мої, Боже мой! вскую мя еси оставилъ!“—промовывъ Винъ въ тяжку годину на свой ридній мови...

Оттакечкы отсе стою я, дывлячысь на распростерте на плащаныци мертве тило Хрыстове; стою та згадую, далеке-далеке згадую...

Надо мною блакытне, безкрайе, якъ пекло гаряче небо Іудеи. А я, кутаючы голову билою турецькою габою, вештаюсь одынокий, якъ перстъ, по гарячому каминню пидъ пекучымъ, якъ вогонь — сонцемъ, зъ каминя на каминь, зъ горы на гору, далеко-далеко одъ ридного краю...

Кого-жъ я шукаю? Кого мени жаль?

Та Його жъ шукаю, Його мени жаль!

И я жъ такы знайшовъ Його — сердце мени сказало, що знайшовъ.

Я знайшовъ Його пидъ тою горою, де Винъ плакавъ, глядючи на Іерусалымъ, а потимъ ныжче сього мисця молився: „Авва Отче! Все возможно Тебѣ — мимо неси отъ мене чашу сїю!“...

А отсе тутъ, пидъ маслынками, апостолы спалы — „бяху бо очеса имъ тягостны“.

— „Возстаните, идемъ: се предай мя приближися“. — И я иду, здається мени, слидкомъ за нымъ, иду тою кам'яною стежечкою, де ступалы Його святїи нижкы...

Отсе домъ Пылата. Онъ и те виконце, а въ виконце выглядае Його божественый ликъ, поруганыи, опльованыи.

— Се человекъ! Ессе homo!

Иду дальшъ тою вузьною вулычкою, де йшовъ Винъ, несучы свїі хрестъ, свою шыбеняцю, — иду въ гору, въ гору... Се, бачъ, Голгоѳа...

Я у склепи... Нагынаю голову... Ось де лежало Його святее мертве тило — и я гарячымы, пересмаглымы вустамы прыпадаю до холодного каминя... Охъ! та се жъ я Його святїи нижкы цилую... Яки воны холодни, — бо мертви.

Я такъ отсе задумавсь, що й не счувсь, якъ попы й дякы выйшлы зъ вивтаря, взялы святую плащаныцю й понесяы. А дали выйшлы зновъ зъ корогами — се-бъ то Хрыста воскресшого шукаты.

А хто се такой старый та сывый зъ вивтаря выглядае? Сывенька борода ажъ полыскується. И палычка у його въ руци, бо вже трудно десь старому безъ палычки ходыты. И хрестъ у

його з-за сивої бороди выблыскує, та ще щось на грудяхъ блыскотить, мовъзи рочка ясна. Та се жъ и йе, бачъ, звезда.

Господы!—та се жъ Галка Іеремія. А я бувъ и не пизнавъ його. Хиба жъ се той Іеремія, якого я колысь знавъ у городи у Козлови, де колысь бидни невольныкы плакалы по своїй ридній України... Отъ причепився сей Козловъ!

Я хотивъ сказать, що бачывъ колысь отього Галку у Саратови. Гай-гай! та й давно жъ се було! Тоди Галка й самъ бувъ ще молодый—самъ перекладавъ Байрона и инши, якъ тамъ кажуть, велькы свитыла интелігенціи на ридну и простацку мову, а теперь, бачъ, старый сварыться на молодыхъ, за те бъ то, що й имъ же жъ, бачъ, хочеться йты слідкомъ за батькомъ Іеремію.

Та ни жъ бо,—винъ не сварыться: се винъ такъ соби—наздогадъ бурякивъ...

А се ще хто такой старый выйшовъ Хрыста шукаты?—Э! та се жъ той славетный, „знаменый“, якъ тамъ кажуть, математыкъ. А я й його колысь молодымъ знававъ. И отього, що зъ нымъ розмовляе, тежъ знававъ, та не те що молодымъ, а молоденькимъ. А вже й винъ пидтоптався трохы, и йому мудра сывызна де-якымы билымы прядочкамы позаплиталась у бороду та й у голову. И отъ якъ живый винъ передо мною стоить: у новенькому мундырчыку зъ золотымы гудзыкамы та золотымъ гаптуваннямъ по сыньому комирчыку. На бороди ще й пушыночки нема: таке молоде хлоп'я.

— А ну, Данько-хохолъ, продекламируй еще что-нибудь изъ Шевченка. Мнѣ ужасно нравится хохлацкій языкъ.

— А якои тоби?

— Да мнѣ все нравится.

Эге! „нравится“. А теперь, бачъ, черезъ тридцять лить перестало „нравиться“. Э! та хиба жъ и я теперь, черезъ тридцять лить, такимъ же жъ остався, якимъ тоди бувъ,—тоди, якъ було, сидючи на лекціи у Устрялова и не слушаючи його, бо винъ, покійнычокъ, не тымъ будь пом'янутый, часомъ чытавъ по своему жъ учебнику,—я було и блукаю думкою далеко-далеко, переплываю зъ козакамы Чорне море, або слушаю, якъ вербы шумлять надъ водою, та тутъ на лекціи и пышу свое перше тоди „пысаніе“ для друку „Козаки та море“, що мы потимъ зъ Іере-

млею Галкою и надруковалы у Саратови. О, якъ же се давно було!...

Эге! було, та поплыло—

Його не вертаты...

„Хрыстось воскресе изъ ме-е-ртвыхъ“...

А! се вже, бачь, найшлы Хрыста... Господы-Боже! якый, було, я маленькымъ радый бувъ, якъ отсе було Хрыста знайдуть та здалека заспивають—„Хрыстось воскресе!“ Такъ серце було й тале видь радости.

А теперь хйба не радый?—Де не радый!—радый, та не одинаково...

„Мени одинаково“ ..

Батьку Тарасе! се ты голосъ подаешъ зъ домовыны? Тоди, якъ усе побачышъ, не скажешъ: „мени одинаково“...

А тамъ весело та голосно спивають — и „на божественной стражи“, и „свитоносна ангела“...

А дали почалы люде хрыстосуватысь...

Уся церква цилується,

— Охъ, душно!—И вамъ душно?

— Душно и мени, панночко!

— А чы не выйты намъ трохы? може, тамъ полегчае.

— Та выйдемо жъ.

Выйшлы. Походылы трохы, посыдили, на паскы подывылысь.

— А бачыте,—каже Галыня,—яйця до половины облуплени?

— Де? я не бачу.

— А он-де—дывиться!

Дывлюсь—и справди луплени.

— На що се ихъ, мовъ козу-дерезу? У насъ не облуплюють.

— То-то—не облуплюють,—каже,—мы, бачь, вирымо, що колы пипъ освятыть паску й яйца, та покропыть ихъ свяченою водою, то воны й черезъ лупыну освятыться, а други, москали, бачыте, ни... имъ треба першъ облупыты...

Мисяць сходывъ за Невою, по-за Исаакиємъ, якъ мы зъ Йеремією Галкою та зъ Галыняткомъ верталысь изъ церкви.

О, якый же ты старый, мисяченьку!

Ты й тоди вже такый же жъ бувъ, якъ отсе й теперь,—тоди, колы „во едину отъ суботъ Марія Магдалина прииде заутра, еще сущей тьми, на гробъ“...

А Його вже не було у гроби... И тоди ты, мисяченьку, такъ же жъ сходывъ за Йелеонською горою и свитывъ на гору Голгоу, де Марія Учителя шукала та плакала... Свиты жъ, мисяченьку, поky земля стоить, поky люде на ній бидкаються та ждуть—чы не сповныться глаголь Божый!...

И згадалось мени тутъ же те дывне, що було колысь давно-давно, и що бачывъ отсей же мисяченько, хочъ и никому винъ не росказуе того, що бачыть. А чымало бъ винъ мусивъ росказати!

И згадалось тутъ мени Святе Письмо—„Дѣянїй апостольскихъ глава вторая, зачало третье“:

„И егда скончашася днїе пятидесятницы, бѣша вси апостоли единомушно вкупѣ. И бысть внезапно съ небесе шумъ, яко носиму дыханїю бурну, и исполни весь домъ, идѣ же бяху сѣдяще. И явишася имъ раздѣлены языцы яко огненни, сѣде же на единомъ коемждо ихъ. И исполнишася вси Духа свята, и начаша глаголати иными языки, яко же Духъ даяше имъ провѣщавати. Бяху же во Іерусалимѣ живущїи іудеи, мужїе благоговѣйни отъ всего языка, иже подъ небесемъ. Бывшу же гласу сему, снидеша народъ и смятеша: яко слышаху единъ кїждо ихъ своимъ языкомъ глаголющихъ ихъ. Дивляхуся же вси и чудяхуся, глаголюще другъ ко другу: „не се ли вси сіи суть глаголющїи галилеяне? И како мы слышимъ кїждо свой языкъ, въ немъ же родихомся, пареяне и мидяне и еламите, и живущїи въ Месопотамїи, во Іудеи же и Каппадокии, въ Понтѣ и во Асиї, во Фригїи же и Памфилїи, во Египтѣ и странахъ Ливїи, яже при Кириїи, и приходящїи римляне, іудеи же и пришельцы критяне и аравляне, слышимъ глаголющихъ ихъ нашими языки величїя Божїя?“ Ужасохуся же вси и недоумѣвахуся, другъ ко другу глаголюще: что убо хоцетъ сіе быти? Инїи же ругающесе глаголаху, яко виномъ исполнени суть“. (ст. 1—13).

Такъ, такъ: булы й таки, що лаялысь!... Мабуть и тоди свои Де-Пуле на земли мисце малы... Та Богъ изъ нымы, хочъ вони й „видають, що творять“...

Колы жъ и мы, якъ оти мидяне та пареяне, своимъ языкомъ возглаголемъ?... скажи, мисяченьку!

Олекса Стороженко.

Стороженко Олекса Петровычъ, зъ стародавнього козацького роду, побачывъ свить р. 1805 въ Полтавщини. Здобувшы науку въ „военно-учебному“ институту въ Петербурзи, р. 1823 Стороженко пишовъ на войскову службу; р. 1829 його ранено пидъ Журжею; р. 1832 винъ покынувъ войско и ставъ „чиновникомъ особыхъ поручений“ спершу въ Киевського генераль-губернатора

та въ министерствѣ внутрѣшнихъ справъ, а описля—въ М. Муравьева у Вильни. Останни роки свого жыття Стороженко перебувавъ у хутори Горишныи, близько Бреста, и служывъ повитовымъ маршаломъ та головою з'йизду мировыхъ суддивъ. Померъ въ листопади р. 1874. Почавъ пысаты Стороженко украинською и російською мовама спочатку 50-хъ рокивъ (пидъ оповиданнямъ „Межыгорський дидъ“ дата—1850 рикъ), але вси його двадцять шить украинськихъ оповиданъ и драматычни картыны „Гаркуша“ надрукowani пизнійше: здебильшого въ „Основи“ р. 1861-62; останній твирь його — поэма „Марко Проклятый“ напысана передъ смертю. Въ „Основи“ жъ та въ „Вѣстникъ Западной Росіи“ Стороженко мистывъ свои повисти, пысани мовою російською. „Оповидання Олексы Стороженка“ выдано р. 1863 въ Петербурзи, друге выдання—р. 1897; поэма „Марко Проклятый“—р. 1879 въ Одессѣ та р. 1896 въ Петербурзи. Стороженко, на велыку школу за-для литературны, не мали свои сылы духови виддавъ переважно урядовой служби и на ныву пысьменства выступавъ лышь спорадычно: проте украинськи його оповидання выявляють не абы-який талантъ литературный. Форма ихъ раз-у-разъ блискуча, зразкова; мова на-прочудъ гарна, шыро народня; але змистомъ вони не глыбоки. Основою для своихъ оповиданъ Стороженко бравъ здебильшого подіи зъ украинської старовины та народни переказы й легенды.

Литература: 1) Огоновський—Исторія литературы руськой, ч. III; 2) Петровъ—Очерки истории украинской литературы XIX ст.; 3) Передне слово до поэмы „Марко Проклятый“ (Одесса, 1879) 4) Стешенко—Ол. П. Стороженко (Запыскы Наукового Товариштва имени Шевченка, т. XLIII); 5) Крымський—Чому Стороженко покынувъ пысаты по-украинськи (Л.-Н. Вистыкъ, 1901 р., кн. V).

Матусыне благословення.

Отцевська-матчына молитва зо дна мо-
ря выймае,
Одъ грихивъ душу вызволяе,
На поли й на мори на помичъ помагае.
Народна дума.

Мени частенько доводилось, клопотавшыся ремонтомъ, кыдаться туды-сюды по Вкраини до кинськихъ табунивъ.

По дорози изъ Ромна до Прылуки, все було становлюся на ничъ у сели К** на в'йизднимъ дво-ри знакомого мени козака, Тараса Самсоновича Коротая, дида розумного, письменного и добре соби заможного. Повыводывшы дитей у люде, винъ подилывъ худобу свою, достатокъ добрый, зоставывъ соби тилькы самый двиръ уйиздний и тыхо дожывавъ вику зъ своею дружиною, доброю та клопитнью бабусею.

Тарасъ Самсоновичъ дожывавъ сьомого десятку литъ, а ще бравый бувъ, кремезный дидокъ, зъ поглядомъ быстрымъ, а волосся йому, биле якъ цвितъ по садахъ, трохы до плечей не спадало. На выду здавався черезъ те ще свижийший. Мар'яна Онупривна, дружина його, весела, прывитна, грубенька зъ стану бабуса, ходыла по-миськы,—такъ, у каптанку, и зав'язувалась чорною габовою хусткою нызко на лоби. Стари жылы соби въ любій згоди по старосвитському звычайу; у розмовахъ зъ собою звали одно одно-го по йменню и батькови, та усе на „вы“, а не инако.

Старший сынъ выслужывъсь на губерського секретаря, молодой въ Роменськи купци запысався, а дочка—то на панстви вже жыла, за дворяныномъ. Тарасъ Самсоновичъ, чы то зъ похвалкы винъ, чы такъ якось на жартъ, а все було старшого дражнить *Его Благородіе*, меньшого—*Господа Купецъ*, а дочку прозвавъ *Нимкеню*

—черезъ те, мабуть, що вона у сукняхъ ходила, въ модныхъ убогахъ.

Старый бувъ дуже гострый на языкъ,—важный зъ нього бувъ гадула, охоту мавъ пореготать, а инколы й пидсміяты кого, та все прымовками смишнымы, и що бовкне на глумъ, ты беры соби на умъ, а скажешъ слово—на все въ його найдеться прыказка. Бувъ у всихъ на повази и на ймовирности. Селяне въ сваркахъ и росправахъ не йшли до суддивъ и до земського начальства, а все до його удавались, и його вырикъ прыймався безъ óзву и апеляциі. На що вже паньчи судови, и ти його опасувались: не одного опентавъ винъ передъ громадою и на чысту воду вывивъ. Бильшь двадцятка годъ служивъ за голову; гараздъ умивъ законивъ и доброго ладу доводивъ справамъ.

Госпóда Тараса Самсоновича дилылася скризнымы синцямы на дви половины—одна отдавалася для проиизжачыхъ пидъ номери; у другій жывъ самъ.

У мене душа радила на порози сього не бучного, але довелыка чепурного, захыстного жытла. Гарно побилени стины выкрашались сбразками заграычнси литографіи. Вышарованый, выгепльованый помистъ лощивъ, якъ новый; замистъ лавокъ, розставлено стильци и канапъ пидъ баевымы клитчастымы чóхламы. Въ кутку, пидъ божнычкою, на столи, окримъ кныжокъ церковныхъ, лежалы ще „Письмовникъ“ Курганова, „Проповѣди“ Леванды, „Лѣствица на небо“ и други того жъ розбору кныжки, а з-пидъ щотивъ дывылася здорова купа губерньськихъ видомостей; а божнычка жъ то уквитчана васыльками, кануперомъ, аглыцькою м'ятою, — такъ и розывались зъ ихъ пахоши по покояхъ.

Одъ уйиздного двору одлягала шырока левада зъ ставкомъ, садкомъ, городомъ, баштаномъ, а въ-кинець левады стоявъ фильварокъ зъ хазяйствомъ Мар'яны Онупривны: пасика, сбора и птышня для дробыны, зъ кучками, чы то кбйцями.

Разъ на сходи серпня, з-ранку, коло одынадцатои годыны, брычка моя стала пидъ сымъ же в'йизднымъ дворцемъ. Тарасъ Самсоновичъ сыдивъ на лавочци бияя дверей и дуже зрадивъ, мене побачывшы.

— Занято, не прыймаю!—гукнувъ.—Шукайте иншого пид'йизду! На що се похоже—прыйихалы не ночувать, а тилькы попасувать?

— Пыльне дило, Тарасъ Самсоновичъ,—казавъ я, вылизаючи зъ брычки.—Нужда законъ переминяе.

— Ну, Богъ зъ вами! на сей разъ выбачаю; а в-друге, далеби, не пушу!

Я обнявъ старого и по-друзьки зъ нымъ чмокнулись.

— Якъ же тебе Богъ мылуе?—пытаю.

— Дякувать Богу—добре!... Навидали насъ недавнечко наши. Господа Купецъ прывозывъ жинку молоду показуваты; а пидъ той часть и Його Благородіе зъ симьею, и Нимкеня зъ чоловикомъ нагодылась; спасыби имъ, зъ тыждень прогостювали. Отъ було весело! За те жъ, виры не дасте, яка теперь нуда! Писля ярмарку и торгу нема! Самъ соби сыжу, якъ бачыте.

— А Мар'яна Онупривна?

— Зовсимъ здурила. Узяла до себе на розвагу онука. Бачте, не мала баба клопоту, та купыла поросю,—и возытсья зъ нымъ, якъ китъ зъ оселедцемъ. Бавытсья, граетсья въ кони. Сказано—старе, якъ мале. А винъ, собачый сынъ, пудыт стару безъ мылосты, що їй вже й такъ запалъ и шпаты вкынулись! Он-онъ—подывитсья: ну, не здурила жъ на старисть?

Тарасъ Самсоновичъ показавъ на Мар'яну Онупривну, що саме выскочыла з-за прычилку. Хочъ яка була вморена, хочъ якъ задыхалась, а голова на-бикъ, та зываецься, якъ тая орчыкова, стрыбае та брыкае; а жвавый хлопчыкъ пры здоров'ю, шостачокъ на года, тягнувъ ии за пояскы, прышпылени до капота.

— Боже мылостывый!—казавъ дали Тарасъ Самсоновичъ, хытаючы головою,—яке нависне серце у тыхъ бабокъ! Та годи мордуваться!—grimнувъ дидъ,—подывитсья лышень, якого гостя Богъ намъ пославъ!

Стара прыпынылась. На-сылу духъ зводыла, такъ збигалась. Угледившы мене, затулыла выдъ рукамы и мыттю кынулась у двери. На порози посіяла черевыка,—ажъ плюхнувся на рундуци.

— Диду!—сказало хлоп'я, показуючы черевыка:—кобыла роскувалась!

Зареготались мы.

— Отъ до чого дойиздывся, собачый сыну!—говорывъ старый, жалуючы онука, славненького хлопчыну.—Озьмы жъ пидкову, да бабу пидкуй.

— Нимкенинъ?—спытавъ я, гладючы хлопчыка.

— Ни, се Його Благородія; тажъ и воно, якъ бачыте, благородіе соби, хочъ таке, якъ за денежку пистолетъ; та все не нашъ братъ мужыкъ... Просымо мылосты до хаты!

Переходывшы сыны, мы чулы дзвинкый голось Мар'яны Онупріевны, якъ вона опоряджала въ пекарни, загадуючы наймычкамъ:—Рижъ каплуна, запарюй тисто, бижы по раку, унесы масла зъ знимокъ!...

Тарасъ Самсоновичъ прймавъ мене за гостя и николы не хотивъ платы за обидь та пѣпасы коней, а щобъ не буты вынымъ йому, я що-разу привозывъ гостынчыка: кныжечку, образочокъ, або цыгаркы:—на се винъ бувъ здорово ласый и звавъ ихъ головешкамы. Той разъ я привизъ розмальовану литографовану картынку—штурму Варшавы, та скрынечку лыхенькыхъ цыгарокъ. Старый любувавъ картынку, та чогось усе стогнавъ и кульвися, згадуючы, що я не зостануся въ його ночуваты.

— Не люби мени ваши подарункы й трохы,—говорывъ мени зъ жалюмъ,—годъ не бачылысь, а зайихалы на часокъ; а мени бъ треба багацько зъ вами побалакать, та де що й росказаты,—теперъ ничего не почувете!

Поки жъ що, старый не вгававъ, и часъ нечутно блызывся до обиду. Хазяйка увійшла до насъ зъ розжеврилымъ видъ огню облыччямъ и завитала насъ до садку, де вони литнього зѣспиль часу обидалы.

Обидь бувъ споряжений пидъ гиллястымъ дубомъ, такимъ, що може його трюмъ не обнять. Навкругы дуба грядочка квасоли та бобу, котрыхъ паростя, посплитавшыся на тычкахъ, роскишно повылысь буйно-ярою зеленню мало-що не до верховыны, и тымъ ще бильшой робыло холодокъ коло дуба. День бувъ душный, соняшне проминня наче спикало усю землю, а пидъ дубомъ було свижо, просторо й видрадисно. Межы двома дерновымы лавамы стоявъ накрытый стиль, заставлений мыскамы, горшкамы, макитрамы.

— Отсе наше гульбыще!—промовывъ старый.

— Тутъ литомъ сыдымо увесь день, а въ хату тилькы спать идемо.

Старый прочытавъ голосно „Оче нашъ“, та й узялысь мы до смачного обиду.

На закуску натрусылы глывъ, дуль, грушокъ-бергамотъ, сливокъ зъ дерев'я, яке було поблызу, наносылы зъ баштану дынь та кавунивъ.

— А вамъ, бачу,—сказавъ сміючысь хазяинъ,—нашъ дубъ сподобавсь... по всій околыци такого не знайты.

— Чудовый! що вы йому личите рокивь?

— Двисти годъ класты; мы його звемъ *Матусыне Благословення*; та падькаемось коло його, колы бъ вы знали, мовъ коло малои дытыны.

— Черезъ що вы його звете — Матусыне Благословення?

— Зистаньтесь ночувать, то роскажу; а по вашому сказавшы, исторія його дуже гарна, и не казка або выгадка, а щыра правда.

— Другымъ разомъ почую.

— Колы не забуду. Я збирався росказаты про його Гоголышы-ному панычеви Мыколайкови, та отсе й доси росказую.

— А вы й того знали?

— А тожь! зъ самого малку, якъ ще його возылы до ниженськихъ шкиль. Все бувало въ мене становляться. Розумный бувъ хлопець. Винъ теперь про насъ пыше щось, та й дуже, кажуть, добре пыше.

Мени проби закортило почуты про того дуба; хочъ и пыльна нужда була йихаты, та думаю соби—звернуты на нужду.

— Що жъ, — кажу, — Тарасе Самсоновичу! Нужда и законъ зминая. Зостанусь—росказуйте.

Мар'яна Онупріевна пишла по господарству, а наймычка догадыва унесла намъ подушкы; мы простяглыся на дерновій лави.

Тыхесенький витрець, пролитаючи кризь лыстя, повійнувь на насъ пахощамы резыды, гвоздыкивь, то й мы, по добримъ обиди, не чулыся, якъ послулы, и про дуба байдуже. А прокынувшысь, заразы не про що, якъ про Матусыне Благословення завелы ричь. Старому, бачу, тежь кортило. Старовына—довге жыття—тіи спомынки. Кому не любо довго на свити жыты?

— Я буду вамъ такъ росказуваты, якъ чувъ одъ свого дида,— почавъ старый, закурившы „головешечку,„—а дидь чувъ одъ прадида, а мого пращура. Діялося сее тоди, якъ Богданъ Хмельныцький рятувавъ батькившину. Пиднялась разомъ уся Украина,—хто здужавъ Ляха зъ лука, зъ оружны пидцюкнуты, обо кьемъ оперезаты.

Не дыво, що въ такій гурі и люду та въ такій справи святой проявылося стилькы полковныкивь, старшыны, лыцарства и таки діялыся дила, що не чувано першъ николы, та вже николы, мабутъ, и не почуемъ. На Корсунській потреби, якъ збурени Ляхы розбиглыся по своихъ замочкахъ, гетьманъ, щобъ не даты имъ схаменуцься, пославъ на ихъ несчысленну личбу охочого козац-

тва, що было и грабувало наумирь шляхту. Пидь той чась мижь козакамы и мижь самымь простымь народомь, обралыся таки ватажки, що, постягавшы охочого товариша, аж на Волюнь и на Подоль ходылы господарыты. Тоди то выявивсь коло Лубень славный по всій Украины лыцарь, котрого за лютость та сылу прозвалы Вовгуремь—то-бъ то—вовкъ. Такый бувь дуженный, що колы розказувать теперечкы, якъ вже вовкы... звелысь на ягнять, то повернуть, гляды, ще въ казку; а тымь часомь, якъ виры не поняты? Той Вовгурь здержувавь у млыни шистерню, перекидывавь черезь Сулу двох-пудову гырю и десять разь обносывь коло своеи хаты два камини млыновыхъ, у десять пудъ каминь.

Охотныка прѣймавь до гурту не инако, якъ зъ пробы. Кто навкругъ хаты трычи обнесе каминя, той йому товаришъ, а хто шисть, той братъ. У тому то товаристви, въ тыхъ Вовгуривцяхъ бувь и мий пращурь, Самсонъ Коротай,—правый Самсонъ. Велыкий, широкоплечый и страшенно дужый,—дармс, що молодой козакъ ще тоди бувь. Винь обнисть кругъ хаты каминя шисть разь, зарвався бувь и сьомый разь несты, та Вовгурь вже не давъ зъ опаскы, щобъ хлопецъ не ввередывся.

Набравшы такихъ соби сотнягу лыцаривъ, Вовгурь погнався зъ своимь загономь на Волюнь. Йому страхъ, якъ манулось захопыть у свои руки князька Ярему, що здорово держався проты козацтва, да зъ тымъ не такъ то було швидко справытысь. Ярема бувь самъ лыцарь, и вѣйсько мавь добирне. Скризь, де винь перейшовъ зъ жовнирамы своиы, усе огнемъ та мечемъ поплюндрувавъ, не жалувавшы ни старои головы, ни малятка.

Разь, писля сичи зъ княземъ, загонъ Вовгуревый становывсь на ночлигы пидь пушею, а мого пращура послано на чаты доглядаты, чы не було де Ляхивъ у захысти. Вже надъ вечирь, з'йизджае винь до крыныци, и бачыть—набира воду висока, ставна дивчына, и така вже гарна-прегарна,—хочь воду зъ лыця пый; тилькы чогось блида, якъ той мрець, и очи заплакани.

— Що ты тутъ робышь, небого?—спытавъ ми пращурь.

— Воду,—каже,—беру для матуси.

— Де жъ твоя матуся?

— Тутечкы у лиси; слабуе, помирае. Жовниры спалылы наше село, убылы мого пан-отця й брата, матуси ратыщемъ бикъ проколлы и намъ бы була смерть немынуча, та мы поховалыся въ пуши и ось четвертый день рискы въ роти не було.

Пращуръ мій, хочъ и Вовгурянець, а бувъ чоловікъ чульй и богобоящый: доставъ изъ торбы шматокъ хлиба, подавъ дивчыни и каже:—Веды мене до своєї матуси: може я чымъ-небудь їй у прыгоди стану.

Такъ, зъ пивъ-версты перейшовшы, зостановылыся біля дуба. Пидъ тымъ дубомъ лежала-доходила бабуся—Боже мій!—покривавлена, зъ попеченымы ногамы... лыхо таке, Боженьку! Вгледившы пращура, неначе оджывила, очи їй засялы радисно.

— Козаче!— мовить глухымъ голосомъ, а ще выразно,—не по своій воли ты сюды нагодывся: сямъ Богъ тебе занисъ до насъ прятуваты сыротыну отсю безпорадну (скынула окомъ на дочку). Мы, козаче, не простого роду, и булы здавна багати, да ти ксьондзы выдерлы въ насъ добро наше все; одного найдорожчого скарбу не забрала—виры нашої святої благочестивої. Гиркои выпыла я за свій викъ: ще тыжня не выйшло, якъ усю до дна спыла. Передъ моїмы вичмы вбыто мого чоловіка, замучено сына мого... (Страдальна душа до земли прыпала, на земли зарыдала). Дождыдала я смерты, и за одно Бога прохала,—винъ, Мылосердный, почувъ мою молютовъ: ты не покынешъ сыротыны; мицна правыця Божа пидсылить тебе, оддякуе.

— Пани-матко!—сказавъ мій пращуръ,—я буду твоїй дочки за ридного брата.

— Будь їй дружыною—тоди будешъ за батька, матиръ и за брата.

— Нехай же воля Божа буде надъ нами!—сказавъ пращуръ, и вклонылыся зъ Марусею [такъ звалася дивчына] до нигъ матуси.

Лапала наперсного хреста на грудяхъ, щобъ нымъ благословыты, а його вже нема: десь на втикахъ згубыла.

— Чымъ же,—стала тужыты,—благословлю я васъ, диткы? шо на не-забудь зоставлю!—А дали схопыла жолудька, та й прорекла:—Нехай же надъ вами, диточки мои, благословення Боже спочывае... Визьмить отсього жолудька, посадить у землю, выросте зъ його дубъ высокый, и доты, докыль винъ стоятыме на земли, докы кориння його не струхне пидъ землею—и вы, и ридъ вашъ увесь будете щаслыви, чесни, довговични...

Стара зговорила се слово такимъ твердымъ духомъ, наче самъ Богъ промовлявъ їи устами. И схылывшыся на руки до Маруси, видала Богу духъ. Маруся злыла своїмы слизьмы тило матусыне, а пращуръ выкопавъ яму їй шаблею. Помѣлылыся надъ замученою, поховалы, посіялы на могылци жолудькывъ. А въ тїй

пуши крився невеликий хуторець, мсему прашурови свидомый. Винъ завивъ туды Марусю, прыручывъ їи якійсь баби, и пойихавъ.

Щось днивъ писля того не въ-скількиохъ, прашуръ мій повертався зъ попомъ уже—справить надъ матир'ю похоронъ хрыстыянскый. Маруся кынулась на-зустрічъ до його зъ шыроку та великою радистю. Якъ поглянула на його своїмы яснымы очыма та простягнула били рученята, то въ мого прашура наче душа загорилась и в-перве тоди застукало його сердце вирнымъ коханнямъ.

Пишлы на матусыну могылу, запечаталы небижчыцю. Маруся зняла зъ себе дукачкы зъ Божою Матир'ю и почепыла на мого прашура.—Се, каже, тоби заступница: нехай Пречыста оборонить тебе видъ усякою напасть!

Попрошавшыся зъ Марусею на довги часы, предко мій подававъ їй тугый чересь зъ червинцямы, надратымы одъ Ляхивъ. Вїйна ще точылася зъ чотыри роки и на всей той часъ Господь выдымо боронывъ мого прашура. Одного разу Вовгуръ пославъ на рбзвидъ чоловика десять изъ свого загону; мій прашуръ бувъ въ тыхъ десятьохъ. Одлузавшы верстовъ зъ двадцяткохъ и не наскочывшы нигде ляшкивъ, вони ни гадкы—становылыся на ночлигахъ въ лиси, та ще, знаете, по добрій чарци проты сну выкотылы, та й поснулы бецькомъ. О-пивночи якъ наче хто збудывъ потыхеньку мого прашура. Винъ зыркъ!—бачыть, що передъ нымъ высока жинка, уся въ билому, якъ мара стояле. Зъ остраху винъ намиривъся крычаты, такъ вона поманула йому рукою, щобъ за нею йшовъ; мусивъ послухатъсь, пишовъ. Завела його зъ пивъ-версты, а позаду ихъ стугомъ застугонила кинська тупá, вдарыла пальба, галасъ пиднявся. Тутъ жинка зныкла, не скажы—у землю ввійшла. Сторопилый, здегев'янивъ предко мій и не знавъ, що йому й почынать. Ажъ чуе, щось у кушахъ затупало, затрищало й передъ нымъ ставъ, якъ укупаний, Гнидко, його кинь и вирный товаришъ. Тоди вже предко догадавсь, хто се його порятувавъ. Не довго думавшы, скочывъ на Гнидка да гукнувшы на ризни голоса, нибы бъ то винъ не самъ, порвався выручаты своихъ. Жовниры подумалы, що то пидмога козакамъ, та й кынулысь у-ростичъ. Такымъ побытомъ прашуръ мій вырвавъ одъ немынуchoй погыбели п'ятьохъ товаришивъ своихъ, а четвирко наложылы такы головамы.

Чотырох-литня розлука не прохолодыла въ моему прашурови коханняя, и якъ все утыхомырылось, винъ, часу не гаявшы, пойи-

хавъ до своеи Маруси. Дойиздыть до того хуторця, де винъ и покынувъ, ажъ и слиду його не бачыть: все выгорило до пня и распытаться ни въ кого. Зажурывся мій пращуръ и пойихавъ на могылу до матуси. Тилькы вона йому й зосталася. На могыли стоявъ высокій хрестъ и жолудькы ряснымъ кушемъ розрослыся, а навкругъ знаты слидъ засохлыхъ грядокъ, де-не-де на ихъ ще квиточки поросталы. Выдно було, що те мисце зоставлено и вже зъ дви лити стоить безъ догляду. Помолывшыся, ударывсь пытаты Маруси. Куды прыйиде, скрызъ погорыджа: не було села, хочъ хутора, цилого видъ огню. Попойиздывши килька днивъ, надыбавъ винъ якогось сотныка и одъ того назнавъ, що вси жытельци тогбочни выселылыся за Днипро. Тамъ було тоди просторо и безпечнйше. Мій пращуръ цилый рихъ выйиздывъ по новосилкахъ, уступавъ до кожнисинькои хаты, скрызъ распытувавсь.

Одного разу зайиздыть винъ до хутора новосилянцивъ; бачыть—на одшыби стоить така славна хатка, а кругъ неи од'оране пидъ леваду просторе мисце. Ввійшовъ у сини—никого нема; винъ черезъ други двери выйшовъ на городъ,—тамъ дивчына якась поле грядкы.

— А чья се хата?—спытавсь винъ.

— Хазяйчына,—одмовыла дивчына.

— Де жъ твоя хазяйка?

— Пишла до Кыива на прощу.

Отъ винъ уже йты дума, ажъ угледивъ на сторони молоденькый дубокъ, загорожены ї лозою; а навкругы ї ого расплодженый городчыкъ. Мого пращура наче що торкнуло.

— А чого се,—каже винъ,—дубокъ сей въ такій у васъ шаноби?

— Не скажу,—вона йому,—що-бо хазяйка його зве Матусыне Благословення.

Тоди винъ догадавсь и почавъ распытувать, яка зъ лыця хазяйка,—дивчына чы молодыця?

— Дивчына,—росказуе наймычка,—и гарна така, що на всю околю другой нема такои; багацько, славлють, до неи людей слалося, и не прости, а осаулы да сотныкы, та вона и дывытысь на ихъ не хотила: все когось чекае.

Почувъ се пращуръ мій, та й зомливъ одъ радости.

— Ну,—промовывъ,—прыймай же мене за хазяина: я той самы й, що вона жде.

Вступивъ до хаты: чыстенко, биленько, ажъ духъ радіе. Дывытсья,—въ кимнатци помещена постиль на двохъ, на жердци высыт козацька одежа, сорочки тонкого полотна зъ вышыванымы комирамы; на прыпичку чоботы червони, на килку шапка, а на вилки люлька,—не сказавъ бы, тутъ живъ козакъ, а не дивчына. Предко мій понурывъ голову: для кого жъ се вона зладнала одижъ? се, певно, судженыі у неі!.. Такъ то ты вволюла останню волю матусыну! такъ отсе пам'ятуешъ обитню клятьбу на непростыглому ще тили матерньому! Дакъ не буваты жъ сьому! не моя, такъ и ничыя! Вырву зъ корнемъ Матусыне Благословення, що його ты не вартя; роскыдаю хату и задавлю тебе пидъ нею, якъ люту гадыну!...

Зирвавсья зъ серцемъ до того дубка и руку вже простягъ, щобъ його выкорчыть, та мыттю зупынувсья. П'ять рокивъ, погадавъ, мы булы въ розлуци, може вона личыла мене за погыбшого, а якъ побачыть, що живый, то жениха свого одцураеться. А проте, колы вона його лучче любыть, то Богъ зъ нею; я стану ій за брата.—Потимъ того встромывъ свое ратыще билия дуба, да й каже на наймычку:

— Якъ твоя господыня вернется та побачыть се ратыще, то сама пизнае, хто його поставывъ. Скажы тилькы ій: колы вона мене ще не забула и любыть, то нехай прыв'яже до ратыща червону короговку; колы жъ ни, то нехай чепля билу.

Самъ пойихавъ на пушу и звидты вызывавъ на левзду. Сыдыть день, сыдыть другый день, не йисть, ни пье, ни спыть; на третій знемигсья—заснувъ. И прыснылася йому матуся, буцимъ попровадыла його з-пидъ високого дуба по зеленій оболони до церкви. Ледви ступывъ на поригъ церковный, на-зустрічъ йому Маруся, убрана, якъ до винця; обняла його, поцилувала. Прокынувсья винъ, дывытсья—червона короговка грае зъ витромъ; сердце въ його заколотылось, трохи не выскочыть; сивъ на коня, та й дмухнувъ до Маруси. Стрила його на порози зъ хлибомъ, зъ силлю, склонылася до земли, заговорыла:—Орле мій, з-пидъ темной хмары видъ Бога иени насланный, матусею прызначеный, серцемъ моимъ нарекованный! за що се ты поневиряешъ наши любощи? Все, що бачывъ у свитлыци, все те для тебе, мого голуба сызого, наготовано; про тебе тилькы я й думала, и Бога благала, щобъ повернувъ тебе до мене. Уступы жъ до своєї хаты, господарю мій любый! стань мени, сыротыни, татомъ, мамою и братикомъ риднесенькимъ.

Тутъ мій пращуръ ще не мавъ и часу гараздъ огледитися зъ тыхъ радощивъ великихъ, а тутъ Богъ несе старенького диди, просытиса обночувати. Роздывылысь—той самый пан-отець, що ховавъ матусю.

На завтра жъ ихъ перевинчавъ и вже не пишовъ дали.

Поблагословивъ ихъ Господь сыномъ-одыначкомъ, шаслывымъ та довгымъ викомъ. Пращуръ мій вмеръ на сто и першимъ роци, а пращурыха на дев'ятдесятъ третимъ. Обидва представылысь на одному тыжневи, якъ за руки побралысь.

Писля того вси мои предков'я переживалы за дев'ятдесятъ годъ, тильки батько мій висимдесятъ п'ять живъ, и то того, що молодого вику багацько прынявъ горя.

Черезъ стилькы годивъ, молитвами нашої матуси, Богъ насъ не зоставляе; мы шаслывы, довговични и не було въ нашимъ роди ни одного нещасливого чоловіка. Шо вже въ ту халеру—якъ вона скризъ по свиту душыла безъ мылосты людей, до насъ и не доторкнулась.

Шануемо вѣлыко нашого дуба и кожне зъ нашої сим'и, выражаючысь въ далеку дорогу, Богу помолывшыся, приходить поклонитися Матусыному Благословенню и для одводу видъ себе напасты, бере зъ собою жолудька...

Дякувавъ я старому за його оповидання, а тутъ и сонечко, якъ то кажуть, примерхло—лучченько стало йихаты холодкомъ. Попрощалысь мы. Пойихавъ я и все думавъ, яка то наша гарна старовына була, що то за люде, що то за души булы въ насъ пидъ ту велику руину! Та де жъ воно дилося, нѣ що попереводалось, що теперъ мало такихъ людей задержалось на свити, простыхъ и шырыхъ и богобоязлывыхъ, якъ отсей Тарасъ Самсоновичъ? Тилькы й жыты намъ спомынкамы. Ну, та дарма! Хочъ одиный дубъ зоставсь, та багато на йому жолудивъ... Матуся наша, Украина, не покынула насъ безъ свого благословення...

Пройихавъ я скилькы верстовъ; думкы влежалысь; сонце сило, и въ голови въ мене тыхый пѣмрокъ залигъ—тилькы щось несказанне на души любо мени сяяло. Не хочачы, оглянувся назадъ: село ховалось за могыламы, окрываючысь пыломъ вечирнимъ, а ще зоривъ велично край неба дубъ той старенный— „Матусине Благословення“

Марко Проклятый.

Частина зъ поэмы.

Б уло въ Петривку. Зелена по поясъ трава вкрывала степы, выхрылась, слалась и якъ море грала: набижить витерець, покотыться хвyleю, нахылыть, розибье—и вона зажовтіе, заголубіе и зачервоніе квитамы. На сьньому неби ни умаркы; сонце зверху накрыва тепломъ и шырокомъ проминнямъ, якъ золотымъ дощемъ, кропыть коженъ листочокъ, кожду былинку, а зъ травы обдае, свижить пахучымъ холодкомъ. Дышешъ, не надышешся, якъ бувае въ Спасивськи жароты, пися довгого пути, не насытышь жадобы, допавшысь до холодной крыныци. Здається, тилькы й выдко небо й землю, а скилькы ще на-округы тебе тіеи твари Божой! Куды не глянь, пидъ кожnymъ кушыкомъ, листочкомъ кышатъ коныкы, комахня,— якъ розмальовани метелыкы, мыгтять зъ квиткы на квитку; а високо, пидъ яснымъ небомъ, вьются орлы, хмарою литають дровы, журавли, хохитва; кобчыкы, неначе гвоздыкомъ прыбыти, на однимъ мисци махають крыльцямы, выглядуючы добычу. Де-колы залопотыть, розляжеться трава и сайгакъ, злякавшысь своего жъ шелесту, летыть, якъ на крылахъ, схылившы на спыну довги свои рогы. Кругомъ тебе усе живе, усе дыше, дзыркотыть, высвыстуете, а оддали, ни-вить видкиля, выявляються озера, буцимъ чарамы налываються, мріють, котятъ хвyleю за хвyleю и, якъ море, вкрывають землю. Тилькы де-не-де сынiють, неначе острова, оточенни могылы: и зновъ якъ не було, мання розвялось, рознеслось, и зновъ зелена трава скрызъ стелыться по степу. Весело глянуть на си степы запорожської Украины; усе очи до себе прыгортають,

а сердце мліе, смутни думкы летять въ невидомый край, а за нымы рвется й душа, бо нема для неи прытулку на земли, якъ нема чоловікови захысту на широкому степу.

Жаръ почынавъ стухать, сонце блызылось до земли, оточывшысь довгымы паростямы проминня, неначе пидняло сто рукъ, щобъ сбняты степы на добра-ничъ. Витеръ, якъ зъ лису, повилавъ холодкою и розносывъ квитчани пахощи. У свою чергу озвалысь вечирни пташкы: пидпидьомкалы перепела, деркотили деркачи, высвыстувалы овчарыкы, кыгыкалы и квылилы, литаючы, чайкы. Ажъ ось, въ трави, неначе искра блыснула и выявывсь, якъ зъ земли вырись, на вороному кони сичовыкъ, въ червоному жупани и въ кабардынци*) на-бакирь. Реминный поясъ вривався въ його тонкый станъ, за поясомъ и въ кубурахъ стремилы пистоли, бия боку высила шабля въ срибній пыхви, а за плечыма мотався булдымокъ**). Сичовыкъ бувъ ще молодой, тилькы вусъ выривнявсь; ясно глядили його кари очи, а уста ныбы усмихалысь; усякый бы пизнавъ по його юнацтву и безсумному погляду, що не ввирыбся ще йому свить, не допекло й лыхо. Йихавъ винъ тыхою ходю, озыраючысь по сторонамъ, ныбы гулявъ соби: закурныка писню, то нахылыться зъ коня, зирве квитку, втишається нею и, побачывшы крацу, кыне и зрыва другу.

Вже завечерило. Широки тини простягылись и мережилы степъ; захидъ сонця занявся полум'ямъ и насупроты обдавъ яркымъ свитомъ гребинь горы зъ могыламы. Сичовыкъ скинувъ очыма у даль, шукаючы, на якій бъ йому могыли заночувать. Дывыться—на самій выщій могыли щось мріе, чорніе; спершу здалось йому за шуплику, а якъ зблызывся, побильшало, неначе орель; ще прсйихавъ килька гонивъ, роздывывся, ажъ то чоловікъ и сыдивъ винъ нерухомо, неначе кам'яна баба, на могыли.

— Отъ и добре,—пробубонивъ про себе сичовыкъ,—пославъ мени Господь на ничъ товарыша.

Спустывшысь въ балку, винъ зупынывся бия крыныци, набравъ у баклагу воды, напоивъ коня и повивъ його въ поводу. Зійшовъ на гору, вже и до могылы зблызывсь, а чоловікъ сыдыть соби, не ворухнется, неначе заклякъ, не оглянеться на си-

*) Такъ прозывалысь запорожськи шапки, бо булы обложени хутомъ зъ кабарды. По ливому боци Днипра прозваюгъ ихъ выдрамы, або выдныхамы.

**) Коротка вынтивка.

човыка и не чуе шелесту одь його важкого поступу. Зь выду винь и по одежи не геваль, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очи, нись заїандзюбывся, якъ у кбцця, а довгенни сыви вусы ажъ до грудей доставалы. На плечахъ у його бувъ накинутый чорный подолянський кобенякъ и въ верзунахъ*), якъ обуваються въ Карпатськихъ горахъ гуцулы. Не выдко було пры йому ніякои брони, тилькы въ руци державъ винь ципокъ и билия боку лежала торба.

Зблызвышысь до могылы, сичовыкъ одпустывъ коневы по-пругы, прыарканывъ; дывыться, а чоловикъ усе сыдыть, не огля-неться и не поворухнеться.

— Бачъ, якъ замыслывся! — прошепотивъ сичовыкъ, заходячы зь боку,—а мене и не бачыть; пострывай же, я тебе сполохну!—та скильки духу й крыкнувъ:—пугу!—ажъ луна по степу покотылась.

Однакъ одь сього покрыку чоловикъ не сполохнувся; не прытьма озырнувся винь и хыжо, зь пидлоб'я глянувъ на сичовыка. Страшно горилы вирлооки його очи, неначе искры зь ныхъ посыпалысь. Сичовыкъ хотивъ було ще в-друге пугукнуть, та й прыпынывся, бо якъ спысомъ шпыгнуло його тымъ поглядомъ, неначе холодна жеретія**) обвылась и здавила йому серце. И не схаменувся винь, якъ сичовыкъ, знявши кабардынку, нызенько вклонывся, буцимъ самому кошовому, и зь повагою промовывъ:

— Добры-вечирь, чоловиче!

Чоловикъ змирявъ сичовыка очыма и, не промовывшы й слова, одвернувся. Нахмурывся и сичовыкъ; заграла молода кровь, заискрылысь очи: розсердыла його та зневага.

— Слухай, чоловиче!—озвався сичовыкъ,—за пожегнання мусышь оддякувать, а не одвертать пыку и чорты батька зна куды стромлять свои волови очи, якъ кишка въ каганець!

Чоловикъ мовчавъ, усе дывлячысь пыльно у ту жъ саму сторону, якъ и спершу дывывсь.

— Чы чуешъ, що я тоби кажу?—зновъ гримнувъ сичовыкъ, пидступаючы.

— Не позакладало,—чую,—пробубонивъ чоловикъ, не ворухнувшись.

— Чого жъ мовчышь?

*) Постоы зь шкуратка.

**) Невелычка гадюка, що лазыть по деревахъ и обмотується кругомъ витей.

— Ничого казать; колы я тоби не вподобавсь, иды соби дальшь: степы простори.

— Не я до тебе прыйшовъ, а ты забрався въ чужу солому, та ще й шелестышь! Степы наши, запорожськи,—отъ що!

— Хто се тоби казавъ?

— Я тоби кажу!

— Колы ваши, чомъ же вы ихъ не орете, не засиваете, не користуетесь нымы?

— Сичъ не пшеницею степы засига, а крипостямы, паланкамы, отъ що!

— Погани жъ будутъ ваши жныва: не соби дбаете... Правда твоя: мыне викъ, другый, и си степы рыгнуть золотомъ, срибломъ, та не буде вамъ зъ того ніякои корысты. Не подякують тыхъ, хто кров'ю своею ихъ полывавъ и своїмы кисткамы огорожувавъ!... Такъ не кажы мени, козаче, що степы ваши: Божи воны и того, кому Винъ дастъ нымы користуваться!

— Поки хвалько нахвалыться, будько добудеться!... Уставай же та йды соби къ уражій матери... За те, що ты цураешся мого товариства, не хочу зъ тобою на одній могыли ночувать,—отъ щс!

— Якъ не хочешъ на одній, такъ шукай соби иншу...

— Выбачай, чоловіче,—грымнувъ сичовыкъ,—у мене такый звычай, що куды бъ я не прыйшовъ, то вже видты не пиду, помы самъ не схочу.

— Такый саме звычай и въ мене...

— Вставай же, кажу тоби! — скрыкнувъ сичовыкъ,—не то я тебе по-запорожськы пидведу!

— Чы не схотилось тоби, козаче, тычка подуть?*)—спытавъ чоловікъ, зареготавшысь на весь степъ, неначе само пекло зареготало.

— Я тебе такъ подму,—гукнувъ сичовыкъ, ще гиршь розсердившысь,—що ажъ на тій могыли опынышся!

— Гляды, козаче!... Не то мене не звездешъ, а й торбы мои не пидіймешъ...

— Брешышь,—пидійму, и потылицю ще тоби нею натовчу!

Сичовыкъ справди хотивъ було затопыть по гамалыку, ухопывсь за торбу та сюды-туды—и зъ мисця її не зворухнувъ; по-

*) Се-бъ-то, якъ розказують въ казци, спробувать сылы, хто дужчий.

пробувавъ обома рукамы взять, ажъ заморывсь видь натугы, а все такы не зворухнувь.

— Що тамъ таке въ торби?—бубонивъ сичовыкъ, поглядаючы то на чоловика, то на торбу,—який тамъ бисъ сыдыть?... Я жъ такы не абы-який: пидковы розгынаю, коня пидїймаю, а гемонсь-кою торбы и зъ мисця не зворухнувь...

— Скажы мени, чоловиче,—спытавъ винь,—що ты таке на свити: чы який характерныкъ, чы, може, самъ чортъ?

— Не характерныкъ и не чортъ,—одказавъ чоловикъ, схлылывшы на груди голову,—тильки чортова у мене доля...

— Яка жъ у чорта доля?

— Не така, якъ у людей!

— Се й не пытаючы знавь... А ты мени скажы, який тамъ бисъ сыдыть у твой торби, що вона така важка?

-- Подывысь...

Сичовыкъ розв'язавъ мотузокъ, засунувъ руку въ торбу и вытягъ голову старои бабуси. Ажъ звомпывъ винь, глянувшы на неи, и трохы зъ рукъ не впустывъ. Якъ вчора одрубана: биле волосся було скуйовдане и облыте запеклюю кров'ю, бровы нахмурылись, незакрыти очи гризно дывылись, рить розскрывся... Страшно було глянуть на выдь старои: здавалось, буцимъ вона въ остатній часъ кого проклынала.

— Чыя се голова?—спытавъ сичовыкъ, прозоро поглядаючы на чоловика.

— Матчына.

— Хто жъ ии одчесавъ?

— Я!...

— Ты!... Ридну неньку?!... Мій Боже мылый, чомъ же Ты не задержмавъ такои гришнои руки?!—скрыкнувъ сичовыкъ, опускаючы голову въ торбу.—Що жъ тамъ ще у тебе?—спытавъ винь, дывлячысь на чоловика.

— Подывысь...

Сичовыкъ зновъ полизъ въ торбу и вытягъ другу голову, молодои, дуже гарнои дивчыны. Джегерели и дрибушкы ще не поросплитались, тилькы довга коса, чорна якъ гайворонъ, позлыпалась запеклюю кров'ю. Очи булы трошкы прыщурени, а устонька, якъ теренъ сыніи, одкрыти и зубкы, неначе перлы нанызани, билилы и блестили.

— Мій Боже мый, яка жь гарна!—скрыкнувъ сичовыкъ,—и на таку пиднялась рука?!

— Пиднялась, колы одрубана...

— Чья жь се голова?

— Сестрына.

— Чы не ты и сю сдчесавъ?

— Одгадавъ!

— Знаешъ, чоловиче,—зитхнувшы промовывъ сичовыкъ,—на усьому свити нема найнешаслывійшой твари, якъ ты,—отъ що!

Чолсвнкъ швыдко псевернувъ голову и пыльно глянувъ на сичовыка, нибы хотивъ роздывиться, одъ кого почувъ сю ричь.

— Козаче!—сказавъ винъ журлыво,—не тоби першому показавъ си го́ловы, не тоби одному и прызнавався; вси жь одъ розумной головы казали, що нема на свити и звиря лютийшого видъ мене, и не брехали вони; однакъ ты одъ шырого сердца сказавъ святу правду: на усьому свити нема нешаслывійшой твари, якъ я!.. Одъ мене усе одцуралось: и небо, и земля, и саме пекло!.. Мене прокляла маты, проклявъ и батько зъ того свита,—я Каинъ!.. А тоби мене жаль, якъ побиденного, нешаслывого?.. Спасыби тоби, козаче!... Дай руку, побратаемось.

Чоловикъ простягнувъ руку, якъ лопату, обвинуту товстымы жыламы, неначе вирьсвакамы.

— Выбачай, чоловиче!—одризавъ сичовыкъ,—хочъ мени тебе и жаль, а прочвари, Каину, руки не подамъ и побратымомъ не буду!

Чоловикъ ажъ зъ мисця сксчывъ, такъ його уразыла ся одповідь; хочъ нызшый винъ одъ сичовыка, а якъ роздрочьвся, такъ страшно и глянуть на його псстать: плечи и груды, якъ башта; кулаки, якъ дви дсвбешкы; пополотнивъ, счи кров'ю пональвались. Не звомпывъ же и сичсвыкъ, на п'ядь не одступывъ, и смило дывыться чоловиксви въ очи.

— Якъ!—грымнувъ чоловикъ, заскреготившы зубамы,—ты гребашъ мсею руксю, мсимъ тсварьствомъ?.. Чы ты знаешъ, блазень, що кслысь и я бувъ сичовыкомъ, колысь за вельку увагу ставылы мсе товариство?

— Може колысь,—перехопывъ сичсвыкъ,—та не теперычкы...

— Такъ выймай же шаблю и боронысь: за сю уразку я вызываю тебе на чесный поедынокъ!..

— Не чесный буде поедынокъ быться зъ шаблюю проты голыхъ рукъ, а давай чымъ здужаемъ!

Сичовыкъ згорнувъ кулаки и ставъ на готови.

— Не бійсь, и зъ шаблюю не поривняешся!

— Боюся тилькы нечесной смерти. Богъ насъ поривня, а розсудить совисть!—одказавъ сичовыкъ, наступаючи.

Якъ одъ воды стухае полум'я, такъ остатня одповідь сичовыка прыпыныла ярить чоловика; не здержавъ винъ и його смилого погляду, понурывся и назадъ одступивъ.

— Совисть... совисть...—глухо прогомонивъ винъ,—ни, ни, не мени проклятому брататысь зъ тобою; не тоби простягати и руку суцзы!

Чоловикъ прыныкъ до земли и важко застогнавъ,—здавалось и могила зъ нымъ стогне...

— Не сердься, чоловиче, за мою шпарку одповідь,—зъ жалемъ громовывъ сичовыкъ,—якъ будешъ гынуть, я одъ тебе не одцраюсь и обидви руки тоби простягну.

Чоловикъ пиднявъ голову и глянувъ на сичовыка.

— Ты зъ Сичи?—спытавъ винъ стыха.

— Эге,—одвитывъ сичовыкъ, сидаючи поручъ зъ чоловикомъ.

— По воли, чы недоля туды тебе запроторыла?

— Не знаю, якъ тоби й казати. Отъ слухай, не багацько розказувать... Закохався я въ дивчыну, въ нашому такы сели, и хотивъ одружытысь, такъ батько моеи суженои не згодывсь. „Дивча, каже, ще молоде, та й ты молодой; иды соби у Кишъ, повештаешся тамечкы рокивъ зо тры, покоштуй гиркой, и колы Господь приведе вернутись, то мы тоди васъ и одружымъ“. Моя ненька,—батька у мене нема, вмеръ,—дуже вбывалась, однакъ не одмовлювала: „йды, каже, сынку, колы такъ треба; нехай тоби Богъ помагае, бо й батько твій тамъ бувъ; прыдбаешъ и ты соби козацькoi славы“. Такъ ото теперычкы и повертаюсь до-дому; прыдбавъ, якъ кажуть, и тїей славы, дакъ запорожци, матери ихъ ковинька,—нехай здорови будуть,—таке прызвище прыложылы, не знаю якъ и неньци казати,—Кобзою прозвалы, отъ що!.. Вже було почалы Пидковою звать,—бачъ, пидковы розгынаю,—а тутъ мени на лыхо нечыста маты кобзаря црынесла, спивавъ собачый сынъ, спивавъ, та й поклавъ кобзу, а я не доглядився, де вона, сивъ на неи та й потрощывъ дыявольську лычыну; отъ мене и прозвалы Кобзою. Оттаке, бачъ, прылучылось!

— Не журыся, козаچه! Не прызвище прославляе чоловика, а чоловикъ прызвище; не за горами и той часъ, якъ роскынеться шырокий просторъ за-для козацького герця...

— Була така чутка и у насъ, въ Коши, передъ моимъ выйиздомъ; прыбигъ зъ Чыгырына військовый пысаръ Хмельныцькый, лагодылысь збирать раду... Хотилось и мени зостаться, такъ дивчына жъ, козацьке слово...

— А дуже ты кохаешся въ свой дивчыни?

— Якъ бы не дуже, якый бы його бисъ и покынувъ Сичъ!

— А хто тоби пруручыться, що вона и доси тоби вирна, и доси тебе кохае? Вернешся, а вона ще краща стала, выривнялась, якъ била тополя, тилькы вже не твоя, а другому досталась... Що ты тоди робытымешъ?.. Кажы?..

— Тоди жъ то й буду казать...

— А буває, що сама жъ ненька нараить сужену своего сына одружытысь зъ другимъ... Що бъ ты тоди зробывъ, якъ бы зъ тобою скоилось таке лихо?.. га?..

— Неподобне выгадуешъ! Де жъ ты чувъ, щобъ ридна ненька втопыла долю своей дытыны? Та й дивчына, котра коха своего суженого, скорійшь вмре, якъ зъ кымъ инымъ одружыться. Колы жъ зъ такою розвела, якъ ты кажешъ, то й добре зробыла: шукай соби иншу, вирну дружыну...

— Знайшлась та инша, ридна сестра,—сама жъ кынулась заспокоить побиденного. Се жъ ии й голова въ торби!..

— Ридна сестра!—обизвався Кобза, важко зитхнувшы,—та й гарна жъ, на вики гарна!

— А колы бъ ты, козаче, побачывъ сю голову на повныхъ плечахъ, на стройному стану; колы бъ вона глянула на тебе жывымы очыма; почувъ бы ии голосокъ и устонька, якъ макивка червони, стулылысь зъ твоими устами?..

— Ну годи, ка-зна що выгадуе, та ше й проты ночи!..

— Облыла вона пошарпане сердце,—росказувавъ чоловикъ, не слухаючи Кобзы,—дрибною слезою жывущою и сцилюшою воды, и на якый часть загоила його, та загоила на превельке лихо: загорилось воно зновъ коханнямъ, люто, скажено загорилось, и усього мене запалыло!.. И въ той часть, якъ горышь тымъ пекельнымъ вогнемъ и жадоба палыть твое нутро, зъ неба, зъ самого рау, брызнула роса,—чы вдержався бъ не напытыся тѣей воды?..

— Та ну тебе къ бису!—скрыкнувъ Кобза, затыкаючи вуха,—страшно тебе й слухать!—Що ты мене на покусу пидводишь, чы що? Лучче ты мени скажы, якый тамъ бисяка съдыть у твой

гемонській торби, що вона така дуже важка? Здається, дві голови не багацько заважать?

— Що въ мене въ торби?—озвався чоловікъ, піднявши голову, —нечистая моя совість!..

— Совість?.. Оттаке ще вгадай!

— Совість тяжкая, важкая, невсыпущая, що не дає мени спокою, грызе мене и день и ничъ; вже бильшъ, якъ пивъ вика ношуся зъ нею, и до кинця свиту, до страшного суду буду носытсья, покы не зробытсья вона легенька, що й мала дытына їи підійме...

— Колы жъ вона полегшає?

— Тоди, якъ добрымы диламы покрыю превельки и тяжкіи мои грихы, а безъ сього не прыйме мене ни земля, ни саме пекло...

— Шкода, бачу,—пробубонивъ Кобза. Потимъ, зъ перегадомъ, спытавъ:—здавалось, казавъ, що й ты бувъ сичовыкомъ?

— Бувъ.

— Якъ же тебе тамъ звали, чы не чувъ чого про тебе й я?

— Такъ звали, якъ пипъ охрестывъ; другого прызвища мени не прыбралы.

— Якимъ же йменнямъ тебе пипъ охрестывъ?

— Маркомъ.

— Те-те-те! чувъ, багато де-чого чувъ!—казавъ Кобза, вытрищывшысь на чоловіка,—чы не той ты Марко, що товкся по пеклу?

— Той самый...

* *
*

Піднялась роса, и якъ серпанкомъ вкрыла степъ; небо потемнило, зори выяснылись; ничъ тепла та пахуча простягла чорни крыла и всю землю прыгортала и тулыла, неначе ньєнка свою дытынку до грудей. Все живе затыхло, прымовкло, тилькы совы та пугачи литалы надъ головами Кобзы и Марка, скыглилы, пугукалы, та й ще бильшъ додавалы суму. На темному неби чорнымъ обрысомъ выявлявся зъ боку Маркывъ выдъ, и выдко було, якъ підіймалысь його груды, и чутно, якъ важко винъ дыхавъ. Боязко глядивъ на його Кобза, въ його души зминялысь то жаль, то погордження; здавався винъ йому и харпакомъ, и побиденнымъ. Задывывшысь на його, забувъ винъ и голодъ, и свою втому...

Голка.

а давнихъ часивъ колысь на Украини булы таки люде, що не признавали надъ собою ніякои влады. Кожный зъ ныхъ мавъ старшого за ворога, ривного за брата, бо въ тій ривни поважавъ самого себе, власну самоистность; а меньшихъ мавъ за быдло, прахъ, смиття. Усе, що Господь щедрою рукою розсыпавъ по свиту, усе те побачылы бь у ихъ палацахъ, а кругомъ тыхъ палацівъ непокрыти халупы, обидраный, голодный и холодный людъ. Усе добре и чуле, чымъ надила Господь чоловика, даючы йому сердце й душу, усе те въ ныхъ заплыло глеемъ чванства, ганьбы и ненатлы. И якъ то чудно усе въ ныхъ зложылось и перекорылось: проповидуwały вольность, непидлеглысть, а тымъ часомъ чухралы батогамы свою жь такы шляхту! Палылы слободы, выбывалы народъ тысячами, плакалы надъ ихъ безголов'ямъ. Строилы монастыри, костьолы, а души свои губылы у тяжкыхъ грихахъ. На втиху соби стріялы, палылы и вишалы люде; безъ выны каралы, безъ заслугы награждалы, для своеи корысты переганялы на лембыкъ чоловичи сльозы, трудовой питъ и кровъ, щобъ зъ видра добуты хочь одну краплю золота. Хочь бы увесь свить зъ людмы вверхъ дномъ перевернувся, тилькы бь имъ було добре, тилькы бь усе робылось по ихъ воли, якъ имъ схотылось. Широко и далеко простяглась та воля; здається, якъ бы вона встала, то й неба бь достала!... А знаєте, люде добри, якъ звалы тыхъ людей?... Польськымы магнатамы!...

Роскажу вамъ де-що про одного изъ сього кола магната, про Потоцького, що колысь живъ у Тульчыни. Може, вы чувалы, що винь на своему вику выроблявъ? Немылосердный винь бувъ до всього люду, а найгирше до жыдивъ. Для своеи втихы чого

винъ зъ нмы не выроблявъ!... Було, намалюе вуглемъ на стини чортяку, се-бъ то чарный кить, та й прыневолюе жыда улучать того кота каминцямы, распаленымы въ коминку. Тилькы жыдъ доторкнеться до каминця, и репетуе: „вай-вай!“—попикъ сердешный пальци,—а той його канчукомъ:—Улучай,—каже,—Иродивъ сыну, а не то—до смерты зачухраю!—Ничого робыты, хапа небо-ракъ каминець, шпурне; колы не влучыть,—бье жыда за те, що промахнувь, а влучыть, зновъ шмага:—За що,—каже,—бешъ чарнёго кота?—Та такъ и граеться зъ нымъ, якъ кить зъ мышою, поky не замордуе бидолашного до полусмерты.

Разъ встрельвъ винъ жыда—не свого, а другого якогось пана, такого жъ магната, якъ и самъ. Та ще якъ встрельвъ! Давъ жыду дукать та й каже:—Лизь лышень на вербу та кукай.—Жыдъ злизь, тилькы кукнувь разъ, в-друге, а Потоцькый прыложывсь, якъ торохне, такъ винъ сердешный пукъ объ землю: тутъ його й чорты вхопылы.—Глянь,—каже Потоцькый,—кука на верби, я думавъ, що зозуля, та й встрельвъ.—Отъ панъ того жыда и розсердивсь за се на Потоцького:—Якъ,—каже,—ты осмильвь встрелыть мого жыда? хйба у тебе мало своихъ?—Бачыте, вступывся за чоловика!... Такъ Потоцькый звеливъ накласты цилисиньку хуру жыдивъ, та ще зверху и рублемъ, якъ снопы, прыгнитывъ, та й одиславъ до того пана, одпысавшы:—Не сердься, голубчыку, отъ тоби за одного цилу копу посылаю!

Бувало й таке, що де-колы, вертаючысь зъ полювання въ осинню темну ничъ, запалыть слободу, щобъ выдко було йому дорогу дойхаты до свого палацу.

Разъ подобалась Потоцькому якась дуже гарна молодыця, та не пиддалась: чого вже винъ йй не дававъ, якъ бйля неи не захожувавсь. Отъ чортяка и вхопывъ за сердце магната: призвавъ до себе якогось дотепного маляра Влоха и звеливъ йому спысаты зъ тйей козачкы патреть. Якъ скинчывъ Влохъ той патреть и прынисъ його до Потоцького, прывели й молодыцю. Глянувъ магнатъ на неи и на патреть,—стоять передъ нымъ, якъ дви сестры: обыдвй таки жъ и гарни, и смутни, и тымъ же гордымъ поглядомъ на його дывляться. Довго Потоцькый дывывся на патреть, а тамъ понуро глянувъ на козачку, та й каже:—Бачышь, якъ я поважаю твою красоту! и унуку побачать, яка ты була гарна; а за те, що твое сердце не прыклонылось до мого кохання, ты повинна смерты: колы не мени, то не доставайся жъ нико-

му!...—Выхопывъ из-за пояса пистоль, та й застрелывъ небогу!...

Такъ оттакий то бувъ дзынзвѣрь-зухъ Потоцкый!... Теперь вже, якъ почувете про мсю голку, то вона не здасться вамъ за брехеньку. Отъ слухайте.

Килька миль одъ Тульчына, коло одного ма й о н т к а Потоцко-го, живъ зъ жинкою, зъ дитьмы небагатый шляхтычъ, панъ Кондратовычъ. Мавъ винъ килька моргивъ земелькы, фольварочокъ, добре працювавъ и, хвалыты Господа, не прохавъ ни въ кого хлиба. Розсердывся на його за щось экономя того майонтка, панъ Трыдурскый,—а кожый зъ экономивъ тежъ удававъ изъ себе Потоцкого,—та й выгнавъ бидного шляхтыча зъ жинкою, зъ дитьмы изъ власной хаты. Що робыты бидолашному шляхтычу? Не запозываться жъ йому зъ магнатомъ! Отъ винъ осидлавъ коныка та й пойхавъ соби въ Тульчынъ до самого Потоцкого, щобъ здаться на ласку и правду його ясновельможнысты.

Не дойизджаючи мылю до Тульчына, Кондратовычъ здалека побачывъ пойиздъ Потоцкого. Самъ винъ йихавъ попереду, а за нимъ цилый шкадронъ жовниривъ, козакивъ, дойизжачыхъ, стремныхъ и псаривъ зъ гончымы й хортамы. Дуже зрадивъ Кондратовычъ, побачывшы Потоцкого:—Се,—дума,—самъ Господь посила його мени; може винъ ласкаво мене выслушае и звелыть вернуты заграблену худобу.—Зупынувъ коня, знявъ шапку и стоить соби: не осмилився самъ и пид'йихаты до гетьмана. Ажъ ось самъ Потоцкый шпыгнувъ коня острогамы и пидскочывъ до Кондратовыча.

— Хто й естесь?—спытавъ Потоцкый.

— Шляхтычъ, ясновельможный пане!—одвитывъ Кондратовычъ, нахыляючысь ажъ до луку.

— А машъ голке?—зновъ спытавъ Потоцкый.

Кондратовычъ вытрищывъ очи, дывыться йому у вичи, не зна, що й казаты.

— Машъ голке, гунствотъ, ла́йдакъ? — грымнувъ Потоцкый и бровы нахмурывъ и почервонивъ: вже й розсердывся! Такъ заразы його чортяка и вхопывъ за сердце.

— Ни ма, ясновельможный пане,—одвитывъ Кондратовычъ.

— Ни ма?—крыкнувъ Потоцкый, ажъ зубамы заскреготавъ.— Па́тшай,—каже, показуючы застромлену въ рукави голку, обкру-

чену ниткою, якъ буває у кравцивъ,—пáтшай: я грабя Потоцькый, коронный гетьманъ, надъ панамы панъ, мамъ сто городивъ,—и въ мене йе голка, щобъ часомъ—розирветься—зашыты, а ты ланецъ, безштанко, и въ тебе нема?... А нуте, хлопци, дайте йому въ шкуру!

Не дали йому биссви котолупы й слова промовыты; стягли раба Божого зъ коня и почалы чухраты канчукамы; а Потоцькый дывыться та прыговорюе:

— Оттакъ дурнивь вчать та на розумъ наводять! оттакъ и ты вчы и лупы ихъ власною мсею рукою!

Може бъ ще бильше всыпалы небораку, такъ на його щастя схопывся зайчыкъ; отъ Потоцькый покынувъ Кондратовыча и чкурнувъ за куценькымъ. Не схаменувьсь бидолаха Кондратовычъ, видкиль йому й лыхо склалось; думавъ знайты зашыту, правый судъ, а знайшовъ ни за що, ни про що люту кару.—Отъ тоби,—думае,—и панська правда! запозывай теперь магната до Божого суда!...—Заплакавъ сердешный и пойихавъ у Тульчынъ до своего родыча, що служывъ у Потоцького конюшымъ. Прыйихавшы, росказавъ йому усе, якъ було, якъ його Трыдурськый ограбывъ, и якъ Потоцькый одчухравъ.

— Яка жъ теперь у тебе думка?—пыта родычъ.

— Отъ яка,—каже Кондратовычъ,—теперь мени вже не до земелькы,—нехай вона чортамъ достається; жинку зъ дитьмы оддаю на волю Богу, а самъ—пропаду, а вже одячу дьявольському сыну!

Ничого казаты, завзятый такы зъ биса бувъ и Кондратовычъ,—не зъ того десятку, що гоють свою спыну чужымы дука-тамы. Та ще, нивроку йому, и здоровый бувъ: на одну руку тръохъ бы такыхъ вклавъ, якъ Потоцькый.

— Не журысь,—каже родычъ,—оддячышь, колы вже тоби такъ того схотилось; я тоби й пораду дамъ. Чы ты знаешъ ту каплычку, що въ кинци парка?

— Якъ не знаты!—одвитывъ Кондратовычъ; а самъ ажъ затрусывсь одъ радости.

— Отъ у сю жъ каплычку,—каже родычъ,—Потоцькый, переядывшысь старцемъ, що-суботы ходыть одмолювать у Почаивськои Богоматери грихы, що за тыждень назбираються. Завтра

субота; устанешъ раненько, то тамъ його й застукаешъ, якъ сотника въ гороси, и що души твоїй схочеться, те зъ нымъ и зробишь.

Кондратовычъ, почувшы се, якъ на свить народився. Заразъ и выгадавъ, щó йому робыты. Велька радисть для чоловіка—помогты тому ворогу, которого покарала злая година, а ще більша—оддячыты мѣцному ворогу. Здається, караешъ його не за одного себе, а за всихъ, за все те лыхо, що винъ робыть людямъ.

Ище чорты не былысь навкулачки, якъ Кондратовычъ, узявши добрый малахай, потягъ у паркъ до каплычки. Не доходячы до неї зъ пивъ гонивъ, забрався въ гущину та й стереже Потоцького, якъ той кить мышу. Тильки почало трошки розвяднюваться, ажъ чуе Кондратовычъ — щось залопотило; дывыться — йде Потоцький, такой обірваний та обшарпаний: у семяряжци, ище й зъ торбою черезъ плече. Кондратовычъ и духъ прытаивъ, окомъ не змыгне; дывыться—увійшовъ Потоцький у каплычку и ставъ молыться. То простягнеться крыжемъ, то кулаками въ груды себе стусуе, то руки до-горы пидійма—живый на небо лизе. Уставъ Кондратовычъ, ажъ трусыться—такъ йому закортило напыться тїеї помсты. Давъ Потоцькому трошки помолыться, а тамъ увійшовъ у каплычку, ударывъ килька поклонивъ и ставъ голосно молыться.

— Найсвѣнтша Матка,—каже, а самъ свое дума,—пошлы усякого щастя, здоров'я, талану и довголиття дидычу нашому, ясн-вельможному пану Потоцькому за те, що винъ насъ дурнивъ вчыть и до розуму доводити! Нехай винъ и диты його панують надъ нами до кинця свиту!

Потоцький прытулывся въ куточку и слуха, ажъ облызується: якъ масломъ по души його маже тїею молытвою. Заразъ пизнавъ, що се той шляхтычъ, которому вчора задавъ винъ швабы. Скинчыwszy молыту, Кондратовычъ обернувся до Потоцького й пыта:

— А що ты тутъ робишь, старцю?

— Молывся, вельможный пане,—одвитывъ Потоцький, низенько вклонывшысь и затуляючысь торбою, щобъ часомъ не пизнавъ його шляхтычъ.

— А машъ голке?

— Бачъ, якый розумный!—подумавъ Потоцький,—мабуть вже у його и голка йе.

— Чы маешъ голку, гунствоть, лайдакъ?—гримнувъ Кондратовычъ, вызвирывшысь на Потоцького.

— Н и м а, вельможный пане!—одвитывъ Потоцький, а самъ мерщій до дверей, думаетъ:—отъ соби на лыхо навчывъ чоловика! Щобъ не задавъ винъ мени такой прочуханки, якъ я йому вчора.

— Н и м а?—крыкнувъ Кондратовычъ, простягуючы руку.—Ось дывись,—каже,—я гоноровый шляхтычъ, мамъ килька моргивъ земли, два кони, корову, чотыри свыни,—и у мене йе голка, щобъ не ходыть обирванцемъ, а ты гультипака, ланецъ, безштанько, а въ тебе нема!?

Та се кажучы, хапъ його за чубъ! Выхрывъ, выхрывъ, дали голову мижъ колина, ну його шмагаты малахаемъ. Шмага, шмага, а самъ прыговорюетъ:—Оттакъ батько нашъ Потоцький звеливъ дурнивъ вчыты та на розумъ наводыты! не я тебе бью, а бье власна його рука!—Супонывъ, супонывъ, покы винъ не зомливъ.. Вдовольнывшы сердце й душу, Кондратовычъ плюнувъ на Потоцького та й пишовъ соби до родыча.

— А шо?—спытавъ родычъ, побачывшы Кондратовыча.

— Знатного перегону задавъ!—каже Кондратовычъ, усмихаючысь,—буде згадуваты ту голку по суботахъ!

— Тикай же швыдче, а то щобъ винъ на шыбеныци тебе ще не провитривъ!

— За шо?... хиба жъ не самъ винъ звеливъ мени дурнивъ вчыты! Адже жъ я трощывъ не його, а старця и ще власною його рукою. Та куды жъ и тикаты одъ Потоцького? Хиба на той свить, а на симъ не схсваешся!

— Та воно такъ, тилькы гляды: ты самъ знаешъ, що у тыхъ магнативъ така правда, якъ у цыгана сорочка: и коротка, и латана. И правда та у нихъ, якъ кый въ руци: якимъ кинцемъ схочетъ, тимъ и вдарыть.

Оттакъ поговорывшы, та й прислухаються, яка буде чутка про Потоцького. Ажъ ось зайшовъ до родыча зъ двору служонца та й каже, що гетьманъ вчора на полюванні трошки застудывся та й занедужавъ.

На другый день, тилькы вернулись зъ костьола, ажъ прыбигъ козакъ.

— Чы туть,—пыта,—гостюе пань Кондратовычъ?

— Туть,— каже родычъ,—а на що вамъ?

— Гетьманъ клыче до себе: нехай швыдче йде!

Смило пишовъ Кондратовычъ до Потоцького, думаете соби: що буде, то буде; а буде те, що Богъ дасть.

Тилькы побачывъ його Потоцькый, заразъ и крыкнувъ:

— А що, чы маешъ теперъ голку?—Тилькы вже спытавъ не такъ, якъ тоди, а ласкаво, усмихаючыся.

— Маю, ясновельможный пане!—одвитывъ Кондратовычъ, показуючы голку.

Глянувъ на неи Потоцькый—неначе не бачывъ, а тамъ вже не тилькы очи—и спына бачыла ту голку.

— А чы не трапылось тоби навчыты якого небудь дурня?—пыта гетьманъ, а самъ пыльно дывытыся на Кондратовыча.

— Якъ не траплялось, ясновельможный пане!—смиливо одказавъ Кондратовычъ,—вчора у каплычци спиткавъ якогось старця и добре одшмагавъ,—довго буде згадуваты ту голку.

Тутъ Потоцькый ставъ роспытуваты Кондратовыча, видкиля винъ и за чымъ прыйихавъ. Отъ винъ и росказавъ йому усе, що треба. Гетьманъ ласкаво його выслухавъ, взявъ лысть паперу, щось напысавъ та й каже:

— Возьмы сей розказъ и отдай його глувнѣ му эконому, то все зробытыся, якъ тоби й не снылось!

Кондратовычъ подякувавъ гетьману, поцилувавъ полу його кунтуша и пишовъ у кантору. Тилькы прочытавъ той лысть главный экономъ, якъ вытрищытыся, якъ крыкне:

Килька литъ служу його ясновельможности, а винъ менидесяты грошей не подарувавъ, а тутъ чортъ батька зна, кому й за вищо дае и гроши, и землю!

— Се жъ моя земля,—каже Кондратовычъ,—ще батькивська. Не свою дае, а ту, що панъ Трыдурськый заграбывъ!

— Росказуй—не свою!... Потоцькый звеливъ въ прыдачу до твоеи земли даць у-трое стилькы, и ще двисти дукативъ, отъ що!

— Такъ тоби жаль чужыхъ грошей, а не жаль чужои спыны? Позавчора Потоцькый всыпавъ мени двисти канчукивъ, а сьогодни одсыпавъ двисти дукативъ: такъ покуштуй перше канчукивъ, то тоди вже й завыдуй ласци його ясновельможности.

Забравшы гроши и розказъ до пана Трыдурського, Кондратовычъ подякувавъ родыча за пораду и пойхавъ соби до-дому веселый и щасливый. Хочь спына ще не загоилась, такъ думка жъ и сердце вже не щемило

Не прошло й тыжня писля того, якъ пойхавъ Кондратовычъ, прыбигъ панъ Трыдурський до Потоцького, и пуць йому въ ноги.

— Змылуйся, яснеосвицѣный пане,—заголосывъ:—псякревь, гунствотъ Кондратовычъ вику мени збавывъ, до полусмерты зашмагавъ канчукамы, трохы головы не видкрутивъ зъ чубомъ.

— За вищо?—спытавъ Потоцький.

— Чорты його батька знаютъ, за вищо! Стривъ мене одного у лиси та й пыта:—машъ голке?—Нема, кажу. А винъ якъ крыкне:—Ахъ ты голодрабецъ! па тш ай,—каже, показуючы застромлену у рукави голку,—я зъ ласкы пана Потоцького обыватель, а ты наймытъ, прыплентачъ, и въ тебе нема?—За чубъ мене, стягъ зъ коня и давай троцтыты. Та ще й прыговорюе:—Оттакъ батько нашъ Потоцький звеливъ дурнивъ вчыты та на розумъ наводыты! не я тебе бью, а бье його власна рука!

Панъ Трыдурський думавъ, що Потоцький, почувшы се, розлютується и звельтъ повисыты Кондратовыча, а Потоцькому и байдуже: регочеться соби, ажъ за жывить береться. Трыдурський, щобъ його розжалобыты, розказуе, яка важка рука у Кондратовыча. А Потоцький ще гиршъ сміється, ажъ нижкамы дрыга та регочеться. Де бъ то йому не знаты, яка тамъ рука у Кондратовыча! Дали, якъ натишывся в-волю, и пыта пана Трыдурського.

— А въ якій ты школи вчывся?

— Въ Мынжырицькій, у пияривъ, ясновельможный пане,—каже панъ Трыдурський.

— А якъ ты добре вчывся и слухавъ своихъ научыцѣливъ, чы була тоби за се яка вынаграда?

— Якъ же! патеры вишалы мени на ланцюжку мидну бляшку, а маты годувала марципанамы зъ мыгдаламы.

— Ну, якъ вернешся жъ въ майонтекъ, то заразъ одишлы Кондратовычу сто дукативъ за те, що винъ добрый учень.

Панъ Трыдурський почавъ бувъ сперычатъся, такъ куды! Потоцького не переспорышъ: що винъ разъ сказавъ, то такъ и буде.

Його воля усимъ законъ, винъ и самъ їй кланяється, якъ той хлопъ панови.

Довго втишались тією голкою. Далась вона не одному въ знаки, не одного шпыгнула. Було, якъ хто хоче оддячыты свому ворогови, то ї присикається до його:—чы маешъ голку?—Якъ нема, то ї бье и товче його. А жалуваться до Потоцького хочъ не ходы: посміється, ще ї грошей дасть тому, хто бувъ. Було, якъ одъ чорта хрестомъ, такъ одъ ледачого чоловика, одъ яко-го небудь прочвары, оборонялись тією голкою. Хто бъ куды не йихавъ, то хлиба не визьме на дорогу, а вже голку застромить у рукавъ.

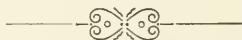

Марія Марковичка.

Марковичка Марія Олександровна (псевдонимъ—Марко Вовчокъ), зъ роду Велинськихъ, на свить народылась р. 1830 въ Орловщини; освіту здобула въ институту и въ кинци 40-хъ роківъ вийшла за видомого етнографа українського Опанаса Марковича (род. р. 1822, померъ 1867), що тоди перебувавъ у-въ Орли. Ту любовь до „меньшого брата“ та його слѣва.

що самъ носывъ у серци, шырый та глыбокій патріотъ український з'умивъ надыхнути и свой мододій дружыни; пидъ його впливомъ Марія Олександровна вивчылась українською мовою й почала, певне—за пидмогою чоловіка, пысати по-українськи. Р. 1858 Кулишъ выдавъ у Петербурзі „Народни Оповидання Марка Вовчка“ (друге видання р. 1861), що своимъ гуманымъ, благороднымъ тономъ та велькою художественною вагою видразу здобулы шыроку популярность авторови ихъ; незабаромъ р. 1862 появилыся другый томъ оповидань, а дали, р. 1865, й третій. По смерти чоловіка, п. Марковичка занедбала українську литературу й ничого потимъ мовою українською не друкувала, хочъ своєю ридною, російською, пысала багато ажъ до останнихъ часивъ. Въ усякому рази творы Марка Вовчка мають вельку вагу въ исторіи українського пысьменства,—авторъ рукою справжнього художныка доторкнувся въ ныхъ тіей пекучої болячки, що звалась крипацтвомъ, и зробывъ се зъ такою сылою, що видразу звернувъ на себе загальну увагу: Добролюбовъ прысвячуе творамъ Марка Вовчка одынъ изъ крашыхъ своихъ оглядивъ, Тургеневъ перекладае ихъ на мову російську. Оповидання Марка Вовчка и ихъ вагу культурно-исторычну не разъ ривняли до невмирущюю повисты Бичер-Стоу „Хатына дяди Тома“.—воны такъ само навіяни безкрайною любов'ю та шырымъ спочуттямъ до гиркой доли зневоленьхъ крипакивъ.

Литература: 1) Огоновський—Исторія литературы руськой, ч. III; 2) Петровъ—Очерки изъ исторіи украинской литературы XIX ст.; 3) Пыпинъ и Спасовичъ—Исторія Славянскихъ литературъ, т. I; 4) Добролюбовъ—Черты для характеристики русскаго простонародья (Сочиненія, т. III).

Д в а с ы н ы.

I.

Чоловикъ умеръ, двое дитокъ мени покынувъ, два сыны. Треба мени заробляты, треба своихъ дитокъ годуваты. Не справлюсь сама. Те продала, те продала—усе попрóдала. Важко намъ убогимъ свое добрò збуваты, що воно въ насъ кров'ю обкыпило!

Збула... клопочуся, бидкаюся зъ ночи до ночи. Нїколы гараздъ и диточкамы втишатысь...

А диткы ростуть, уже и вьються коло мене и щебечуть, мои соловейкы.

II.

Андрійко бувъ у мене повновидный, ясноокий, кучерявый; веселый бувъ хлопчыкъ, жвавый. Було за день добре мени впечатеться своею пустòтою, а ще лучше розважить. И посварксъ, и поцилую його. Винъ бувъ старшенький.

А що вже Васылько—тыхый, сумирный: и въ хати не чутъ, и на двори не видно. Бувъ якыйсь задумшльвый змалку. Чы те, що винъ у таку тяжку годину народывся, хутенько писля того чоловика, чы таку вдачу йому Богъ давъ.

Андрійко село оббижить, —вернется червоный, сміючыся, пустуючы, а сей, гляды, пидъ хатою де-небудь сыдитыме: землю пересыпається, або зилля всяки вышукуе, роскопуе щось—робачка выгребе, або метелька вловить, —дывваться, думает... Гукне Андрій, винъ увесь издрыгнется. А колы, було, ляже въ садку, то цилисинький день и пролежить нерухомо, мовъ прислухается до чого.

— Що се задумався, сыну?—спытаю.

— Який сей свить великий, нене!

Ще хлоп'ямъ бувъ, прыземкомъ, а вси вже зилля знавъ; и якъ звется, и де й колы процвитае, и якимъ цвитомъ; и колы пташки у вырїй одлітають, и колы прылітають зъ вырію—усе винь тее знавъ.

— Се йому такъ Богъ давъ!—було мени кажутъ люде.—Не хайте його,—се йому такъ Богъ давъ!

III.

Ото було тымы вечорами довгымы, якъ вже стомыть мене робота, заберу обойко до себе на колина та почну на добрый розумъ навчаты—якъ вмію, такъ и навчаю... Росказую имъ и про те, и про друге,—толкуюся зъ нымы. Отъ же мій Андрийко хутко и заскуае; такъ винь и варыться: очи соби тре, и позихае, и зитха. „Пустыть вже, мамо!“—просыться. А скоро пустывъ, чого не загадае! и гомонить, и пустуе, покы й сонъ зможе.

А Васылько буде хочъ цилечку ничъ тую довгу изо мноу сыднты, мене слухаючы, та мени въ вичи пыльнесенько дывлячысь.

Поснемо. Въ noci прокынешся,—не спыть Васылько мій.

— Сыну! чому не спышь?

— Такъ... Не хочу!... Чого, мамо, ничъ темна, невыдна?

— Такъ Богъ давъ, дытыно, що темно у-ночи... Спы!—кажу йому,—спы!

Винь и змовкне... Тилькы довго ще неспокойно ворочається.

Було, якъ мисяць въ виконечко засвтыть, Васылько дывыться, очей не зводячы. А я одъ людей чула, що недобре, якъ на сонныхъ дитей мисяць сыпле проминнямъ,—то й укываю було ихъ и наказую Васылькови:—Не дывысь, Васылечку, на мисяць—не годыться!—Винь и зитхне... То вже въ ряды-годы упаде така ничка, щобъ винь спочывъ тыхимъ духомъ,—або зовсимъ нема йому сну, або жъ сны неспокойни сняться.

Андрийко не такый. Уже зоря занялась, вже й сонечко зійшло, а винь мицнымъ сномъ высыпається, роскыдався-розгорився... Якъ його з-вечора трудно упорхаты, такъ и лиднять у-ранци. А прокынувся винь, мій пустунчыкъ,—и гукомъ його въ хати ажъ сохы дывжяты! Ну бигать, гомонить, гайнуваты, ажъ усе пиде жужмомъ! А само таке радее, веселе, мыле!... До то вже,

хочь жалко, не жалко, а треба выпынуть: и пострахаешъ, було, и покрыкнешъ на його...

Васылько меншенькый, а навчае старшого брата. Андрійко скорый бувъ, палкый якъ искра, то було трычи на день и бильшь посварыться зъ дитымы, а то й побьется за яку пустоту.

— Андрііку!—каже тоди Васыль,—а що ты невеселый?

— Бывсь, отъ що!

— Ото то й бачышь, Андрііку, що за твою пустоту тоби и не мынулось; а якъ бы ты не заводывсь, то й не смуткувавъ бы теперь, и не стыдно бъ було, що тебе попобыто!

А Андрійко йому свое:

— И такъ сыдить нудно!

Та зновъ югнэ зъ хаты,—и слидъ загувъ!...

Тыхый бувъ Васылько, розсудливый. Хто його й на розумъ добрый наставлявъ, Господь його знае! Чы пиде було, чы не пиде до товариша, вже й повернувсь, вже й дома: не засыдыться, не заграється нигде. Такъ и зрисъ на-самоти, самъ изъ собою.

Неговиркый бувъ, несмишлывый. У кого вже винъ вдався такый! Андрійко то всихъ дивчатъ у сели знае. Робыть и дило, шырымъ сердцемъ робыть, а годинку урве соби на гуляння парубоцьке! Сей же, якъ до чого ставъ,—и очей не зведе, и думкы ни на що не зверне—уса душа його въ роботы.

IV.

Диты мои, диты мои!

Пройшла въ насъ чутка—некрутчына сього року буде. Якъ я почула, наче мене холодомъ обдало. Поглянула на своихъ парубкивъ: що то за хороши, за молоди, Боже мій добрый!

Одного ранку—бодай такого ниhto не оглядавъ!—сказано мени, ще на черзи Андрііку у некруты...

Збираю останне, споряжаю його... Яково то свою дытыну на лыхо, на биду выражать! Хто того не знае, нехай же мене спытае!... А винъ то на моихъ очахъ вже прыв'явъ... Де той поглядъ молодецькый, де той всмихъ веселый!

Чы мени жъ те оповидаты, що не однак ненька стара хлопцеви серденько слизьмы в'ялыла? Плакалы и молоди очи за нымъ, за його гарною вродою! Любо винъ писни выпивуе, було, ясными зо-

рямы. Голосъ його по усьому селу разлягається. Отъ же й выпивавъ соби дивчыну любу та гарну. Литнѡи поры, тыхымы та теплымы ночамы, лежу було довго безъ сну,—думаю та горую, и чую було розмову ихъ тыху та любу... Сподивалась я неvistочки, якъ ластивочки, соби на втиху... Пишла моя сподиванка слидомъ за некрутамы!...

V.

Казано въ середу везты новобранцивъ по обиди. Сыжу я та дождаю тѡи годины,—колы вбигае мѡй Васылько задыханый, блидый, и за нымъ два чоловики въ хату.

— Пани-матко! спорядить обохъ: панъ звеливъ и Васыля браты.

Я виры не йму имъ.

— Не буде сього! — такы на ихъ кажу.—Адже жъ панъ самъ людына Божа!

— Ни, мамо,—промовывъ Васыль,—такъ воно дѡйсне йсть, якъ воны тоби сказалы!

И вси мене вмовляють, а въ мене сердце наче замерло: и чую, що говорятъ, и бачу ихъ, а до сердца нищо мени не доходить...

VI.

Выйизжалы тры тройкы. Усе новобранци. За нымы ридъ иде, провожае. Сила й я мижъ своимы сынамы, йиду. Шляхъ мыгтыть; гаи та поля на очи набігають...

И такъ мени сталося, наче я дытына мала: не розумію ничого, не знаю, не пам'ятаю. Тилькы, якъ гляну на дитей, то страшно стане.

Прийихалы до прыйому, повелы ихъ, а мы стоимо, ждемо. Мене мовъ сонъ хылыть, та будять мене—хто плачемъ, хто рыданямъ. Першыхъ вывели моихъ... Господы, Боже мѡй! Ты жъ у насъ великый, ты жъ мылостывый! Лучче бъ я у землю поховала ихъ обѡхъ!...

VII.

Прывелы мене у темну якусь хатыну—землянка, чы льохъ, чы що воно таке, не скажу. Якыйсь москаль сыдыть: головаць,

розкошланий, невмываний, пидь щетыною увесь, якъ ижакъ. Се буде ихъ старшій, дядько...

Кланяюсь, прошу:—Не оставте ласкою вашою, добродію, и моихъ синивъ!

Даю йому, що змоглась, грошенятъ, а то полотна, и на дитокъ де-що...

— Не журись, старушка!—прохрыпивъ,—трошки ваши сынки поскучаютъ—безъ того не можна въ свити, а тамъ злюбуться: молодци будутъ, отъ якъ и я, прымиромъ кажучи!

Поглянула я тоди спыльна на його: червоний, обдутый якийсь винь, очи въ його якось померхлы... Боже жъ мій!... А мои сыны, мои голубы сызи! Що у ихъ душа теперенькы свята, и поглядъ ясный, и люби облыччя квиткою процвітають!...

VIII.

Попрощалыся. Провелы мене диты за мисто...

Отъ ище й доси, якъ выбереться литомъ день гарячий, душный, то й згадаю соби те прощання наше: отъ идемо мистомъ... позачынювани будынки, запыняни викна скризъ; за мистомъ соснына темна, далека заступыла шляхъ писковатый; суне передъ очыма по писку рыпывый визъ, на неби сонце лекуче...

IX.

Зосталась я сама-самисинька, недѣгуючы. Ни сну мени, ни одпочынку. Роблю черезъ сылу, ничего не знаю, не чую...

Мынае рикъ, и другый, и п'ятий...

Обняла мене мовъ хмара чорна; тилькы й свитаться мени якъ дви зиронькы темной ночи: то дитонькы мои!

По Риздви сыжу я одного вечора, такъ вже у пизни лягавы, пряду... На двори заверюха, ажъ у викна бѣе, и свитло мыгтыть...

Колы—стукъ-стукъ! Одчыняю—Васыль!

— Васылечку, сыночку мій! а Андрійко де?...

— Нема вже мамо, Андрія! Лигъ Андрій, мамо, та й не встане вже!...

А я наче знала: я його що-дня въ Бога, що-ночи оплакала!... А жыты бѣ такому, та жыты! На вырисьть, и на сылу, й на лычко у батька удавсь: отъ ж за батькомъ и на той свить погнався!...

— Зстáрили вы, ненько!... Якъ вамъ тутъ жылося? нужды прынялы?...

— А такъ мени жылося: устаю—плачу, и лягаю—плачу; такъ мени жылося!

— Я, мамо, до васъ умираты прыйшовъ!...

Прыдывлюсь до його,—лышенько мое! Воно й молоде, та вже надломлене!...

— Сыночку мій! бодай бы я не диждала твого слова почуты!...
Отъ же то щыра правда була, що винъ сказавъ.

Тане й тане мій Васылько, якъ свичка. Полежавъ, похыривъ та на-весни и переставився.

Де йому й жыты було! Воно й росло такъ, абы слава, а ти выправки та походы сылу зъ його усю!выбралы...

— Не на те народывсь, моя маты, щобъ мени людей на вйни тратыты!—було каже.—Не для такихъ, якъ я, вйна, и войовныхъ зъ мене не жвавий!

Якъ вже въ тяжкому недужи лежавъ, то все було дума та дума соби.

— О Боже, Боже!—заговорыть,—який у тебе свить красный! А я й не нажывсь у свити, а я й не навчывся, я й не знаю ничего!...

И въ останню годуу промовывъ:

— Не живъ я, мамо, на свити!... Тилькы збирався жыты!...

Молоде, то якъ косою скосылы... А я зосталася...

Х.

Тилькы мени й потихы, що колы прыснятъся мои диткы. Та все снятъся вони маленькымы, а парубкамы николы не прыснятъся.

И якъ живіи вони стоять передъ душею моею: Андрійко веселый, кучерявый, нибы по хати бигае та гомонить, а въ хати ясно-ясно! Васылько надъ, квиткамы та зиллямы сыдыть, задумався.

Прокинусь—пусто! робота дожыдае; треба жыты, треба дило роботы, треба терпиты горенько...

Жыву... Дывлюсь, якъ хата валытъся; чую, що й сама я пыломъ прыпадаю,—якось туманію, наче жыва у землю вхожу...

ВЫКУПЪ.

I.

оскажу вамъ про Якова Харченка,—якого винъ смутку набравсь у Хмелынцяхъ, залыцяючысь до Коханивны.

Приходимо мы зъ нымъ у недилю пидъ те село. Сонечко вже низенько. Мій парубокъ, дывлюсь, нибы почавъ приставаты. Прымичаю мовчки... придержавъ, знаете, соби ходу,—прымичаю: зробывся мій парубокъ зовсимъ другый чоловікъ. Всю дорогу бувъ такой го-виркый та веселый, бубонивъ, якъ миськый дзвинъ, а тутъ нибы воды въ ротъ набравъ, и бровы здвинувъ, и голову повисывъ.

— Що се,—кажу,—пане Якове, надувсь, мовъ кулыкъ на ви-теръ?

— Якого тамъ кулыка вы выдумалы, дядьку?—пробурчавъ.

— Може, прытомывся, хлопче?

— Ни,—одризавъ, та й зновъ иде мовчки.

— Да що жъ се,—кажу,—пане Якове? перше гнавъ, нивроку тоби, якъ витривъ батько, а теперъ чого се почавъ приставаты?

Тутъ якъ разъ зійшли мы на горбокъ, такъ—невельчкый, да зъ його глянуть на Хмелынци—село якъ на долони.

— Оддышемо,—кажу.

Силы. Дывыться мій Якивъ на село, ажъ йому очи розби-гаються; дывлюсь и я. Все знакоми мисця—и хаты, и садкы. Славне село, якъ бы вы бачылы! Церква стоить висока; старый сотныкъ якыйсь ии будувавъ. Цвынтаръ зарись черешныкомъ да зиллямъ трохы не въ поясъ; хаточки поховалысь у вышневи сад-кы. Любо, що й казаты!

Сыдымо, дывымось. Гомонилы люде на сели, а дали одинъ по одному и розійшысь. Цокоталы ще дви молодыци; росходы-

лысь и зновъ сходылысь, та все махалы рукамы, наче горохъ молотылы. Якъ бы не выйшовъ зъ хаты чоловикъ, то не розійшысь бы й до свиту. На сели стыхло; хйба де стукне виконце, да проскочить по-пидъ воритьмы хысткый парубокъ.

— Годи вже, ходимъ!—заговорывъ мій Якивъ, нибы його пидкынуло.—Вже пизно!—А самъ ажъ побиливъ.

— Отсе мени лыхо!—кажу я.

— Яке вамъ лыхо, дядьку?

— Да що на тебе найшло, Якове? Выйшовъ и здоровый, и веселый; и спивавъ, и розмовлявъ, а тутъ разомъ неначе тебе кып'ячемъ обпарено. Грошей не погубывъ?

Винъ за шапку:—Гроши йесть!—каже.

— И гроши несешъ, и дивчына дожыдае, а ты якъ у ярмо йдешъ!

А ни пары зъ усть!

— Переночуемо вже,—кажу,—разомъ зо мною у старого Кòхана.

— Якъ ихъ ласка,—каже.

Закыпивъ же й я тоди.—Да ты,—кажу,—Якове, говоры доладу! Що ты урываешъ по словечку, якъ попивна на бенкети? Якъ ты мени заразы не выповидаешся,—я тоби не Явтухъ Товстодубъ и въ старосты не клычъ: не пиду!

Отъ винъ тоди й почавъ.—Що жъ мени,—каже,—дядечку, по тыхъ грошахъ? Чы вызволятъ воны мене?

— Чого жъ се, братику, завивъ такой жалибной? Чому не вызволятъ? Абы гроши, то выкупышся.

— А якъ пани не схоче?

— А вона чому не схоче, твоя пани, нехай ии батьку все добре? Чы ты де бачывъ такихъ панивъ, щобъ имъ гроши булы не мыли? Мени,—кажу,—не траплялысь,— не знаю такихъ.

— Э-э, дядечку! вона, мабуть, чы не ковшемъ ихъ миряе!

— Дарма,—кажу,—що ковшемъ миряе: воны, сии паны, на гроши таки ласи, якъ цыганъ на сало, братику! Имъ до вику, до суду буде мало! Не журись! я самъ зъ тобою пиду до пани... И не такихъ бачылы. Ты поклонись старому...

— Винъ уже казавъ мени: „за панського дочкы не оддамъ; лучче нехай иде въ черныци,“ а якъ Коханъ сказавъ, такъ и буде: се й мале хлоп'я знае.

— Ну побачымо, якъ буде, — кажу, — недалеко вже. И хата його онъ биліе!

II.

Идемо улыцею; ище зъ другого кинця побачылы—въ хати свитыться. Пидійшы; я постукавъ. У двори гавкнуло цуценя; хтось одсунувъ виконце, да мабуть ничего не побачывъ, бо такы нахмарылось и зовсимъ темно було. Брязнула защипка, и выбигла Коханивна Марта.

Що то за дивчына пидъ той часъ стала, Боже мій, свите мій! Да така жъ молоденька, а красна, якъ макивочка! Заквитчана, въ червоному намысти, сорочка вышывана, въ черевыкахъ,—ну, дивчына!... якъ зирочка!

Выбигла зъ каганцемъ, побачыла мене й Якова.

— Ай, дядьку!—каже,—що се вы?

А се, бачте, не я, а Якивъ... трохы каганця зъ рукъ не выбывъ.

— Марто, ясочко моя!—шепче.

Ажъ ось и старый Коханъ выглянувъ, а за нымъ стоить Коханыха. Поздоровкалысь, привиталысь.

— Э, дочко!—каже старый,—любыхъ гостей до хаты просять, а ты тутъ вьешся. Иды, моя ластивко!—И пропустивъ ии въ двери.

Увійшы й мы, поклонылысь та й посидалы. Старый вечерты просыть. Маты й дочка коло стола та коло печи зываються, а мы поглядаемо одно на одного, та хочемъ розмову початы.

Коханъ... Вы, правда, зроду його не бачылы. Сього чоловика вси поважалы змолоду. Якъ парубкувавъ, поведе чорнымы бровамы—дивчата схнуть и дуріють; а теперь, якъ прыстарився, моргне сывымъ усомъ—громада й примича... Первый чоловикъ у сели Коханъ. Якъ бы вы на його глянули! Що ти паны ваши миськи? ошпарени горобци! Сей, якъ выйде, кажу вамъ,—высокий, сывый та усатый, у чорній свыти, а поясъ червоный, шапка сыва, выступка козацька настояща, ще давнихъ козакивъ. Хоть тамъ и ворогуешъ зъ нымъ, а шапку не хочычы знимешъ. Чы мало по селу старыхъ людей ходыть? Ну, иншому вкленышся, а иншого, бувае, що й не вгледышь; а сього, якъ гетьмана, заразъ узрышь. И винъ пидниме шапку, хочъ бы малій дытыни, пидниме — и дали йде. Оженыесь винъ изъ Оксаною,—Якоенка старого

дочка,—тожь козацького хорошого роду. Така повновыда молодця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посыдили мы тамъ, ище поглянули одинъ на одного.

— Такъ то воно, брате,—каже Коханъ.

— Такъ то брате,—кажу й я йому.

Коханыха вечерю постановыла, почалы частуваты горилкою.

— Ище чарочку, свате!,—просять.—Дорога дальня,—каже Коханыха,—и холодный витерь вѣ! мабуть протомылся.

— Э, пани-матко,—кажу,—до любои небогы нема далекои дороги,—та й выпывъ другу.

Дали старый до парубка:—якъ? що? чы все гараздъ? який заробитокъ?

Якывъ, бачте, въ Кыиви на заробиткахъ бувъ. У насъ пускають; треба тилькы подачу даваты, яку тамъ положить. Якывъ того року такы добре заробывъ. Налягавъ, яко мога, бо знавъ за що, то й дило кыпило.

— Хвалыты Бога!—каже Якывъ. Вынявъ изъ шапки гроши, та й положывъ старому передъ очи. Самъ уставъ, поклонывсь та й дывыться.

Старый тилькы сывымъ усомъ моргнувъ.—Гроши!—каже.

Якывъ зновъ поклонывсь:—Всю надю клавъ на вашу ласку та мылость, батьку!

Марта, дывлюсь, прыпынылась, наставыла головоньку, мовъ та перепилочка, и слухае—не дыше. И маты, бачу, на насъ карымъ окомъ закъдае.

— Зъ Богомъ,—кажу,—завтра рушаймо до пани а потимъ и до вашои мылосты за рушныкамы,

— Зъ Богомъ,—каже старый,—попытайте доли. Одкупышся, Якове—зятемъ будешъ; а ни—воля Божа! За панського дочкы не оддамъ. Казавъ перше, зъ тымъ и умру. Вона въ мене славного козацького роду! Чы такы жъ мени, та ще зъ сывою головою, чесный хороший ридъ зневажаты, козацькый ридъ переводыты, якъ погану жыдивську виру! Нема въ свити надъ козакывъ!—А самъ ажъ стелю пидирае; выпроставсь, и очи свитять, и голось дзвеныть; ажъ помолодшавъ, наче на турка йде!

— А нема, нема надъ козакывъ! нема,—що й казаты!—стыха прыказуе жинка, хытаючы головою.

Мій парубокъ побилить, якъ хустка, и дивчына сама не своя. Стоить, якъ нежива, и ясныхъ оченять не зведе.

— Чымъ же винъ не козакъ!—кажу я старымъ.—Та подывиться, люде добри, чы винъ же не козакъ? Нехай хоть сама Марта скаже!

Марта ничего не сказала, закрылась вышиванымъ рукавцемъ, та й зъ хаты вийшла.

— Такъ якъ же се буде, пане брате?—пытаю.

— А такъ буде, якъ я сказавъ. Идить до пани, пытайте доли.

— А якъ, враже зилля, багацько схоче?

— Абы схотила, за гроши не стійте: я грошей дамъ.

— Ну, спасыби, брате!—кажу я.—Щырый ты козакъ, якъ я бачу!—Та й торкнувъ свого молодого:—примичай нибы.

Веселійше, знаете, стало. Выпылы ще по чарци, та й почалы радытысь, якъ прыступыты до тїи пани, якъ зговорыты, що до чого прыложыты.

Коханыха за дочкою вийшла. Певно десь прысылы въ садку, та й журылысь у-купци. Мы того вечора вже ихъ и не бачылы.

III.

Одвивъ насъ старый у комору на добра-ничъ, та й полягали мы спаты. Чую я—не спытыся щось мойму парубкови: то сино перевертае, то зитхае, дали й вийшовъ.

— Чы не питы бъ и мени за нымъ? Може, знадоблюсь для сторожи.—Лежу соби, та й думаю, а сонъ мене такъ и клонить: сино пахуче, свиже. Чую—рыпъ! Ну, й добре, що не вийшовъ: се Якивъ... Винъ постоявъ трохи и зновъ шмыгнувъ. Э, ни, постій. Тутъ и я за нымъ. Бачу: пидбирається пидъ хатне виконце, та ба! Винъ и льнувъ до його, и бився голубомъ, и стукавъ тыхесенько, нибы травцею—виконце не одчынылось. Чы спала молода козачка, чы батько не спавъ—хто його знае! А мы пишлы, якъ прыйшлы, ни зъ чымъ.

— Не журысь!—кажу, щобъ его розважыты,—колысь и передъ нашымы воритьмы сонечко зїйде!

Винъ тилькы рукою махнувъ, та й зарывсь у сино.

— Якове! о Якове!—кличу.

Мовчыть, неначе не чуе, - спыть.

'Годи я й соби на бикъ, та й справди заснувъ.

Повставалы раненько, до сонця. Старый выпровожавъ насъ за село (бо Хмелынци село козацьке, а до панського буде ще зъ пивъ версты), знявъ шапку:—Боже поможы!—та й попрощалысь. Идемо соби, колы де не визьметься Марта зъ коромыслемъ, и хоче щось казаты, и соромыться, а сама якъ вышенька,

— Що се, Мартусю,—кажу,—чы не насъ выйшла провожаты?

Я вже мусивъ розмову початы, бо мій парубокъ тилькы очыма свитыть та по-за мною посувається знай до дивчыны.

— Я була,—каже,—въ Гали; коромысла... Боже вамъ поможы, дядьку!—Та й стрибнула помижъ вербы.

IV.

Увійшли въ панський двиръ; сонечко вже пидбылось высоченько; пытаемось—сплять. Посидалы коло мальованого рундука, дывимось. Садъ якъ-разъ передъ очыма. И туды стежки, и сюды стежки, все жовтымъ пискомъ повысыпувани, и квитокъ цвѣте безъ лику, все кружками; и лавочки зелени; чыстененько такъ, порядошненько,

— Славный садокъ, Якове!

— Славный,—каже,—дядьку!

Довгенько такы мы сыдили та журылысь, поky дождалысь. Пани встала,—кажуть. Клыкнули насъ до покоивъ. Увійшли. Ажъ въ очахъ намъ замыгтыло: и зеленіе, и червоніе, и биліе, и сыніе... Чого тамъ нема! Може, доводилось зазырнуть у жывидивську крамныцю? всього багацько; зъ разу й не розберешъ, що добре, а що, выбачайте, годыться въ смиття выкнуты, абы людеи дурить,—„абы бабо рябо!“ Такъ и тутъ: по куткахъ блыщыть, по стинахъ сѣе. Повыбигалы якись панночки, куци та быстри, якъ сорокы; повертылысь-повертылысь передъ очыма, та й круть за двери! Обидной вже добы сама пани вкотыла, якъ на колесахъ; пухла така, нибы на дрижчахъ зійшла; у перстняхъ, у отласахъ. Прийшла просто до дзеркала, повернулась двичи, такъ и зашумило по покоеви, якъ сухе лыстя; плюхнула въ крисло, ажъ ии пидкынуло; тоди зыркъ на насъ!—Чого вамъ треба?—пытае.

— До вашой мылосты,—кажу:—такъ и такъ!—та нызенько кланяюсь.

Вона й стала тоди нибы пыльнійше на насъ дывытысь, да й каже, що теперъ усе дорогше стало, що въ того то, да ще въ

другого пана парубки одкуплялись, то по пивъ тысячи за себе положили.

— А въ якого жъ се пана, добродійко?—пытаю, та зновъ нызенько кланяюсь.

— Тоби на що, въ якого пана?—а самій мовъ у уси закрутыло.—На що тобі?

— Та що?—кажу, — у того пана—нехай йому Богъ дае здоров'я—таки люде багати!

— А ты думаешь за сколько одкупытысь?

— Та мы бъ то думали, вельможна пани, якъ по нашихъ грошахъ.. Да що! мабуть, Богъ не судывъ.

— За сколько жъ ты думаешь?

— Да що вже даремно вашу милость турбуваты! Бувайте здорови, добродійко!—А самъ до дверей.

Якивъ мене хипъ за рукавъ:—Дядьку!

Я йому моргнувъ—не мишайсь!

— Слухай бо ты,—крычыть пани,—постій!—Завернула, зновъ пытае:—За сколько хочешь одкупытысь?

А я такы не кажу.—Шо, мовлявъ, вашу милость хлопотаты намъ!

Дали бачу, що вона вже червоніе, якъ жаръ найчервонійшый,—кажу:—Я, милостыва пани, думавъ за двисти карбованцивъ.

— Вона мени:—Да ты, мабуть зроду дурный! да ты се, да ты те!

А я все кланяюсь мовчки, нибы вона й до-ладу говорить.

Выговорилась, устала:—Колы хочешь одкупытысь—одкупляйся скорійше за трыста; бо послы й за тысячу не одкупышся.

Якивъ мій зрагивъ та, якъ дурень зъ печи, въ ноги ій гепъ! Дякуе, бачъ, що його жъ саломъ та по його шкури!

— Ну, а гроши жъ прынесли?—Сама якъ у очи не вскочыть.

— Ни,—кажу,—милостыва пани, маемо пры соби трохи, да не вси.

— Мени заразъ гроши треба!—крыкнула, заразъ такы! Я,—каже,—пойиду въ городъ сьогодни, и вы щобъ тамъ булы, та все й скинчу. Идить, заберить гроши.

Сама якъ схопытъ дзвинокъ! по всихъ покояхъ—дзинь-дзинь! Повбигалы дивчата й хлопци.—Каляску!—каже,—та не барыться! А сама товчеться, якъ Марко по пеклу, то папирчыкъ из-за

дзеркала вытягне, то одмыкае, то зачыняе; за нею и две дивчынкі пострыбуюць, якъ ти лошятка, що жахаюцца.

V.

Покры въ панському двори лагодылысь та вбиралысь, мы хутенько перебіглы до Хмелынцывъ, наробылы тамъ крыку, смиху, радосты та веселосты и зновъ вернулывсь до панського двору. Пани казала намъ дати возочка; сама сила въ високу каляску, да й поихалы зъ Богомъ.

Городокъ нашъ—такъ соби городокъ, ничего. Мій батько казавъ, що колысь по йому прохожалы полковныкы та сотныкы,—дакъ куды не глянь,—славне вйсько, якъ той макъ червоный; а теперь засилы жыды, якъ сарана. И паны жывуть. У базаръ, то й чоловика попадешъ, бо въ базаръ людей найбильше.

Зайихала наша пани до старого Мошкы жиды. Покои высокы й хорошы, тилькы такъ перцемъ и несе!

Заразъ послалы по якогось пысаря Захаревывча, а намъ казалы коло дверей пидождаты, покы винъ прыйде. Прышовъ винъ хутко. Поганенькый на лычку, рябий якъ решето; штаны сыны, шыроки, якась куца свыточка и на шыи зелена хустка; пидъ правыцею шапка. Увйшовъ, зигнувъсь, изнитывся, наче й не ступае, а чоботы здоровы и добре змазаны.

Пани його до себе заразъ поклыккала. Вона въ насъ, якъ говорыть зъ якимъ чоловикомъ, сыдыть соби просто, якъ добрый качанъ у городи, и все роздывляеться, яки въ тебе бровы, який усъ, яка одежа на тоби. Хиба бъ який генераль, щобъ вона голывку схытнула на бикъ, або глянула въ вичи любенько.

Пождалы мы ще трохы, покы пани радывлась изъ тымъ Захаревывчемъ.

Выйшовъ винъ одъ неи, моргнувъ на насъ, та й каже:—Замною йдывть!—И пани зъ дверей каже:—Идывть за нымъ.—Мы й пышлы.

А веселый чоловикъ бувъ той пысарь Захаревывчъ! Ледве мы выйшылы, винъ почавъ смйятысь и говорыты, мало не танцюе. Дали огрывъ Якова зо всйи руки по плечахъ, та й каже:—А що, схытывсь на волю? И добре!

— Такъ то добре,—кажу,—що краще намъ и не треба до якогочасу!

— То тильки беда,—каже,—що дило то ваше дуже трудненьке. Не знаю, якъ то воно й буде.

— А що жъ тамъ таке?—пытаю. А Якивъ такъ и збиливъ.

— А те, що треба вамъ теперъ „особыи примиты“ пысаты; се трудно! Я бъ то й напысавъ ихъ, та що скаже панъ Виркачъ? треба йому читаты ихъ.

— А якъ добре напышете, поздоровъ Боже васъ, пане, то певно ничего не скаже, хиба подякуе.

— Хиба йому подарочокъ дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?

Якивъ заразъ и вырвався:—Якого жъ подарочка треба? навчить, пане!

— Можна й гришмы, хочъ и сто рубливъ, то визьме: винъ добрый чоловикъ!—каже пысаръ, а самъ регоче.

— Ни, пане, вы намъ кажить, якъ треба.—Се вже я йому.—За що гроши даваты? Або мы панію свою спытаемо.

— Се не конче треба. Вольному воля, а спасенному рай. Можна й безъ грошей.—Се вже безъ смиху каже.

Сивъ конецъ стола. А стиль у його кривый; та и вся хатка на боци; по куткахъ диркы смиттямъ завалени. Напысавъ щось, да й каже:—Я не зможу тутъ ничего: такъ и паніи скажить. Ничого пысаты.

— Якъ ничего? А другимъ щось пышете, пане!

— Пышуть особыи примиты, мугырю!—каже той Захаревычъ, налаявшы насъ.—А въ його яки примиты? зовсимъ такъ, якъ и вси.

— Такъ се, слава Богу, що й мы на людей походимо!—я такы озываюсь.

Такъ ни, да й ни! нема особыхъ примитъ, ничего пысаты!

Мордувалысь—мордувалысь,—такы мусилы даты два рубли зъ копою! Тоди примиты знайшовъ и хутенько ихъ начеркавъ у папери. И веселый зновъ ставъ, якый и бувъ перше.

Провивъ насъ, та й каже:—Не бійтесь, усе буде такъ, якъ слидъ йому буты: на те голова и прыательство. Намъ абы маленький подарочокъ; якъ-то говорятъ:—зъ миру по нытци—голону сорочка.

— Щобъ не довелось мируви оголиты!—кажу я,—бо, поздоровъ Боже васъ, багацько дуже ныточокъ тыхъ тягнете, да зъ усихъ бокивъ.

Все, якъ побищавъ Захаревычъ, скинчилось добре. Поклонылись мы паніи, та й не гаючы часу, до Хмелынцівъ. Въ Хмелынцяхъ рушныкы булы готови, тилькы насъ и ждалы. Зробылы змовыны, а тамъ и весилля справыли.

Добре погулялы и стари, й молоди. По всьому селу пійшла чутка, що въ насъ весилля: музыкы грають, у бубонъ бьють,—весело було, бучно!

Правду говорятъ:—зъ гарнои дивки гарна й молодыця: гарно завертыться, гарно й подывыться.—Що то за молодыця выйшла зъ нашої Марты! Дивчыною якъ була, бигае, сміється, щечече; а теперь якось нибы розумнійша стала: двиръ перейде тыхо, велычно, у вичи гляне зъ повагою. Очипокъ червоный, намитка би-ла, довга,—и гетьману кращои жинкы не треба, йй-Богу!

Живуть вони й доси, зъ батькомъ у-купи и щыро люблять-ся. Хлопчыкъ найшовся въ ныхъ, такой чорнявый, у батька вда-ся, и здорове, дякуваты Господеви, росте.

Максымъ Гримачъ.

I.

Не за васъ се діялось,—давно колысь якъ панувала на Украини в-двійзи Польща и Московщина; Московщина обладувала Украиною сьогобочною. Заставы хочъ и стоялы, та не густо; сторожа не пыльнувала такъ, якъ теперь по Збручеви, чы шо,—то Днипромъ ручыйши людци перевозылы всяке добро, не оплачующы; шовкы, оксамыты, парчи сутозолоти, пахучи шафраны й крамы дороги, въ барыльцяхъ щыре золото й срибло.

Саме проты Черкасъ, низше Домонтова, сидивъ хуторомъ надъ Днипромъ Максымъ Гримачъ; то сей и довгенько кохався въ тому. Такой то богатырь! Ходывъ у жупанахъ, та въ сап'янцяхъ, та въ атласахъ. И хороший бувъ: повновыдый, чорнобровый, чорноусый, а веселый, а жартовлывый! Було, якъ выйде въ недилку помижъ люде, то такъ його и обступлять. Дуже його любылы.

— Отъ,—каже було хто зъ громады,—ты, брате Максыме, зовсімъ у пана вбрався.

— Эге жъ, братику, вбрався. Вбирайтесь лышень и вы, добри люде. Добре панамъ жыты, катъ ихъ не взявъ! Уже теперь годи за васъ пидставляты шыю, годи! Буду йисты та пыты, та хороше ходыты,—звисно, такъ якъ панови вельможному годыться.

А такой бувъ: нехай тилькы станеться кому зъ нашего села прыгода—головою ляже, а вырятае; нехай зачепыть хто чужый, то й не збудеться лыха: налетыть, якъ той выхоръ нагальный, до-щенту выкорчuae. Колысь шляхтычъ да занявъ козаچه поле, то винъ и хату його спалывъ, и попилъ розв'явъ, и самого протурывъ за Днипро. Колы живъ, то, може, й доси пам'ятае, яки нагайки-дротянки плелься въ пана Максыма Гримача.

Бувъ Максымъ удовецъ, мавъ дви дочки. Одна—Катрею звалы—вже дивчына доросла, а хороша та пышна, якъ короливна; друга—Тетяна—такъ соби пиддитокъ, невельчка; зываеться бу-

ло въ двори, або въ виконце выглядае, якъ ясочка. Жылы воны въ батька у роскошахъ.

Ото, було, якъ о-пивночи, то й плывуть човны Днипромъ, та й прыстають пидъ старою вербою; а панъ Максымъ ихъ веде до свитлыци та й прыймае, що треба. Забулась, якъ на им'я того пана, що пересылавъ йому човнами все те добро. Винъ держався въ кам'яній печерѣ помижъ горами, надъ Днипромъ, и ниhto про те не знавъ, окримъ купки вирныхъ козакивъ.

II.

Найчастійше прыплывавъ молодой козакъ Семень, уродливый парубокъ, хысткий, якъ очеретына, смилый, якъ сокиль,— и шыро покохала його наша гордовыта Катря.

Сватають и багати люде й хорошего роду, одынь, и другой, и третій,—не хочу, не пиду!

— Слухай, дочко!—каже Максымъ,—багацько ты гордуешъ, рыбочко! Сватають тебе перци люде въ сели, парубки все молоди й хороши, чому не йдешъ?

— Мени байдуже, що воны молоди и хороши, колы все сердце не до нихъ горнетъся.

— А до кого жъ, доню? Слухай лышень, моя дытыно: я тебе не буду за ихъ сылуваты, та й за бурлаку не видамъ, нехай винъ хоть и мисяця зъ неба схопыть. Не оддамъ, дочко! якъ тоби кажу, такъ и буде. Слово въ мене батькивське, крипке,—сама знаешъ.

— Знаю, тату. А якого бъ вы соби зятя бажалы?

— Вильного козака, дочко, щобъ самъ соби паномъ бувъ, никому не кланявсь,—отъ якого!

— А якъ буде самъ соби панъ?

— Тоди зъ Богомъ!

— Ну, я буду дожыдаты.

— Дождыдай, мое сердце, не бороню. Хто жъ винъ такый? Я щось прымитывъ.

— На що вамъ знаты, таточку! Нехай перше вызволытъся, тоди й знатымете.

— Добре, моя люба дытыно, нехай!

Якъ почувъ Семень, то й каже:—Що жъ робыты, Катре моя кохана! Треба ждаты! Я въ свого пана вже третій рикъ добуваю, останній. Якъ послужыть доля, то сього року буде велика здобычъ. Отаманъ мене не скривдыть! чоловикъ винъ шановный. Подякую йому за хлибъ, за силь, нагледу де хуторокъ красный, та й поклонюсь тоди твоему батькови... Тилькы любы мене вирно, моя дивчыно!

Ждутъ наши голуб'ята. Не плавае—лита Семень Днипромъ, тилькы човенъ сыню хвилью розбывае.

Лагодяться козаки въ дорогу; Семень зъ нымы. Выряжаються козаки на здобутокъ.

— Соколе, мій козаче!—каже Катря, прыгортаючысь до його,—колы жъ ты вернешся? чы хутко?

— Хутко, моя рыбчыно, хутко! Зацвите перша вышня у твоему садочку, закуе сыва зузуля—я прыплыву до тебе, прыплыву не наймытомъ—вильнымъ козакомъ, Катре!

Рушалы козаки в-осены, казалы дождыдаты на весну.

III.

Сыдыть Катря въ свитлыци, вышывае шовкомъ рукава та рушныкы, та все въ виконце поглядае: чы крутыть заверюха, чы вже снигъ тανε, чы хутко то тепломъ повине.

Скресла крыга, пройшла. Шумыть Днипро, сывіе й чорніе, и плескае въ берегы; розывається верба, зеленіють очереты. Весела наша Катря ходыть соби та поглядае.

Зацвилы вышни, прокувала сыва зузуля. Красно въ садочку. Послався зеленый барвинокъ, блакытнымы квитамы зацвивъ; червоніе зирка; повывся горобыный горошокъ; вовча ступа попустыла шыроке лыстя; цвите-процвитае макъ повный, и сывый, и билый, и червоный; роскынувсь по земли сыній рястъ; розрослась зелена рута. Помижъ тымъ квитомъ сама, якъ найкращый квитъ, похожае Катря, похожае, та зъ сынього Днипра ясныхъ очей не зводыть; а тилькы зійде мисяць та посыпле искорцямы у темну воду, Катря вже й пидъ старою вербою въ берези. Пыльно дывиться вона, прыдвляється, чы не плыве хыбкый човенъ, чы не правыть тымъ човномъ славный та любый козакъ.

Мынае тыждень, мынае й другый... Якось сыдыть вона пидь вербою, а ничь зорешлыва та тыха; тилькы соловейко свыще, та гуде Днипро. И замыгтило щось оддалеки, ныбы чорна чаечка... блызше... Се човень! Летыть, мовь на витровыхъ крылахъ. Вона жь рученькы до його простягла... Який же то козакъ правыть човномъ?... Се не Семень... Отъ уже винъ и коло берега, схылывся на весельце, свыснувъ разъ и другый... Зъ хаты выйшовъ батько. Катря прыпала за вербою.

Выйшовъ старый Гримачъ та й пытае:

— Яки висткы?

— Лыхо, пане Максиме,—каже козакъ,—лыхо!

— А що тамъ таке?

— Позавчора передь бурею, о-пивночи, горила береза (а козаки, було, якъ треба дать звистку, що йдуть, то й запалать березу, або друге яке дерево надь Днипромъ); отъ мы прымичалы, та вчора й выйихалы на-зустрічь... Нема никого... тилькы Днипро потрощени човны носыть...

— А велька була буря?

— Я й зроду такои не бачывъ! Дубы такъ зъ кориння и вывертае; дощъ комыши позсикавъ, якъ шаблюку; Днипро—ажь писокъ зо дна выкыдае... Ничь темна-темна, тилькы блыскавка блыскае. А якъ гримъ гримне, то наче вси горы наддніпряньскы луснуть.

— И ніякои чуткы?

— Нема чуткы, пане Максиме! Мы вже миркувалы, та й отаманъ зъ намы розсудывъ, що вси наши хлыснулы Днипровою хвылы.

— А жвави булы хлопци, брате! о, жвави хлопци. Ну, ходимъ до хаты.

— Теперь уже вильный козакъ мій женихъ, тату! вильного соби зятя диждали!

Старый—зыркь!—се його Катря стоить проты мисяца, била-била!

— Господь Богъ зъ тобою, моя дытыно!—крыкнувъ винъ, ухопывшы ии за холодну руку.

Вона глянула йому въ вичи, вызволыла руку и пишла, не промовыла й словечка.

Повивъ винъ козака у свитлицю, пошанувавъ, выпровадивъ, та й знову до дочки.

Вона сыдыть у садочку та винокъ плете зъ червоного та зъ билого маку, зеленымъ барвинкомъ перевывае. А сонце саме сходить з-за Днипровой кручи.

— Дытыно моя, Катрусю!—каже старый, сидаючи коло неи,— пославъ тоби Господь велику тугу на сердце... Звезды жъ бо голову, доню, та глянь на старого батька!

Вона звела голову, глянула на його.

— О доню! яка жъ ты стара стала!

— Ни, тату, я ще молоденька,—зитхнула вона, та й знову за винокъ

Якъ уже винъ ии розважавъ, якъ умовлявъ! а вона знай плете свого винка и словечка йому не мыркне.

Пишовъ старый, поклыкавъ меньшу дочку:—Тетянку! иды, моя рыбка, до сестрыци: вона у великій печали,—розважаты-мешъ ии!

— А що тамъ? А де жъ вона?

Прыбигла въ садочокъ:—Сестрыце! Катрусю! сердечко! чого вы сумуете? Отъ вже й литечко на двори...—А сама обхопыла ии за шыю ручечкамы.

— Сестрычко, моя мылая! щибетушечко моя нерозумна!—жалуе Катря малу.

— О, да який же винокъ вашъ красный, сестро! да який же красный! Сестронько-любснько! колы жъ вы його визьмете?

— В-вечери визьму...

Повисыла винка надъ водою, та й гуляе по садочку, водячы сестрычку за ручку; а ся щибече соби.

Клыче батько обидаты. Прышла й сила кинець стола; своими билымы рукамы меду батькови наливала й розмовляла. Тилькы, якъ старый не заходивъ, ничего не говорила про себе.

У-вечери ввійшла до батька и поцилувала його въ руку. Старый схопывъ ии за голову:—Катре, дочко моя нещаслива! нехай тебе Маты Божа помылуе!

И малу сестру прыйшла обняла й прыгорнула до серця.

Выйшла зновъ у садочокъ. Такъ то гарно убралась! Сорочка тоненька й плахта шовкова, поясъ—срибломъ цвितкованый, черевычкы высоки, дрибно-дрибнесенько русу косу заплела и золотый перстень блыщить на правій руци.

Прыйшла надъ воду и зняла свого винка, що сплела ранкомъ, зняла, та й каже:—Не зов'явь ты, мій маковый винку!— и наложила той винокъ соби на голивуку. А на самому берези верба—ажъ геть попустыла виты на воду. Вона й сила коло вербового кориння дуплынастого, схылыла голивуку на билу ручку; взялы и думкы та гадкы. Тамъ, пидъ кучерявою вербою, и освить и мисяць хорошу и смутну, у маковому винку.

Якъ заискрився мисяць у води, — „Вже ясный мисяць зйшовъ“, — каже (а то, було, якъ любылись изъ Семеномъ, мисяць зйде—винъ и плыве до неї), та й ступыла на вербову вить... Зйшла, якъ на хыбку кладку, поглянула на вси боки, та й кинулась на самый глыбъ...

V.

У ранці гоминъ та тревога по двору. Тетянка плаче, старый Гримачъ безъ шапки ходить розхристаный, та все пытае:— Де моя Катря? де моя дытына любя?

Кинулись до воды—тильки винокъ маковый плаває, кружить.

Зачынывся старый Гримачъ; ажъ п'ять рокивъ не выходивъ за свои ворота. Одцурався й отамана, и здобычи. Посывивъ, якъ той голубъ сывий.

Давъ Господь дождаты другої дочки видання. Высока та статна, та чорнобрыва! Высваталы и хороши люде,—сотникъ молодой и на лыци дуже гарный. Бучне весилля справылы: одъ и двору ажъ до церкви червоною кытайкою выслалы; срибнымы кубкамъ гостей частувалы. Да й понаходило жъ ихъ чымало: въ хати и на двори, и коло брамы—ажъ усю улыцю вдовжъ закрасылы. Цилый тыждень гулялы.

По весилли поблагословивъ старый молодять, выпровадивъ на госпуду... Сумно старому Максимови самому въ хати; глянувъ тоди на Днипро, та й згадавъ старшу дочку, а слъзы йому на сывий вусъ покотылысь...

— Катре! Катре! ды ыно моя хороша! загубивъ я твій викъ молоденький!...

Даныло Гурчъ.

I.

Козаче село Глыбове пры самому Днипри, та обляглы його высоченни горы. Йихатымешъ, то шляхъ тоби зывається боромъ густымъ такимъ, що й не проглянешъ; тилькы надъ тобою свить Божый, округы имла пахуча; здалека щось гучыть-гучыть; колы, отъ опашнувъ свиженыйкый витерець—и засыніе старый Днипро помижъ зеленыхъ комышивъ та червоного верболозу, и повстають крути сыви горы. Тутъ и село якъ разъ. Биліють хаты, цвигуть горды. Отъ мурована церква зъ високою дзвинецею, давня вже: муръ ажъ зазеленивъ; вымощеный цвинтарь прорисъ травю.

Саме за церквою стояла соби колысь хата славна, и садокъ, и городъ пры ей бувъ добрый. Жывъ у тій хати Охримъ Полищукъ зъ жинкою. Вона була здалека взята, и така то вже хороша, черноброва, а горда та пышна—Маты Божа! Иде було соби, якъ мальована: очи у землю спущени и не дывыться.

Перво вони дуже багати були. Що йе найкраще намысто, або очипокъ, або що, то вже Ивга соби почепыть. Малы всякого добра, що й не зличыты. Та не довго роскошувалы. Охримъ бувъ чоловікъ такой добрячий—абы кого побачывъ у биди, заразы вырятае, хоть тамъ якъ утратыться. Роспозычавъ гроши то тому, то иншому, ще до того й погуляты любывъ, та й не схаменувся, якъ подвир'я спустило и ковани скрыни спорожнили.

Зажурылась тяжко Ивга, ажъ краса ии зов'яла; зстарилась, ходыть похмура, и дытынка ии не втишае. Що вже яка була въ ии дивчынка хороша!—Вродылась,—каже,—моя дытыно, на горе та на лыхо! Викъ бидою збавышь, дочко; биду и въ домовыну зъ

собою положишь.— Усе було сумуе та сумуе, а дытыночка ды-
виться матуси въ вичи любенько й веселенько та въ долонечки
плеще—не розуміе.

II.

Часъ не спыняється. Чымало литъ минуло. Ивга хоть и
прывыкла трохы, та вже не та стала, що перше була! А дивчына
выходылась у неи хороша, якъ макивочка повненька, свижа якъ
ягода лугова, а весела мовъ та пташка спивоча; а що вже прав-
дыва та щыра душа! Зроду-вику не чулы, щобъ кого обмовыла,
чы осудыла! така вже любяча истота була! Щобъ тамъ посва-
ряться зъ кымъ, якъ други, то ни въ свиточку! Чы на вечерны-
цяхъ, чы въ танку, чы дома—до всихъ прывитна и веселенька,
якъ ясочка.

Сватае Наталю Михайло Бруй, парубокъ добрый и роду
хорошого, а що вже кохавъ їи щыро, то вси те бачылы. Люде
було любують на ныхъ, якъ зійдуться де на весилли, або въ
танку до купы. Обое молоденьки й хороши, якъ повни квиты.

— Отъ колы бъ Господь звивъ до пары!—було кажутъ.

Ото жъ пославъ Михайло свативъ; дивчата вже въ дружкы
прибираються та миркують, яке то весилля въ Натали буде; ажъ
тутъ сваты зъ своимъ хлибомъ повернулись: не оддають Натали!
Батько й радъ бы, та маты й слухаты не хоче, що не багатый.
Зажурывся Михайло, плаче Наталя, та ничого робыты! Попроща-
лись молодята, пишовъ Михайло чумакуваты. Така, бачъ, думка
була:—Запрацюю щось, пидможуся, та визьму такы Наталю.

III.

Поки жъ винъ ходывъ по дорогахъ та чумакувавъ, навер-
нувсь инший, багачъ великый, Даныло Гурчъ. Винъ такы зъ ко-
закивъ бувъ, та жывъ соби паномъ, мавъ свій хутирь и степы,
й поле, тилькы що ходывъ у свыти, въ сывій шапци,—не хотивъ
у инше вбиратысь. Якосъ йому крамари, що найиздылы до його
де-що купуваты, то й кажутъ:—Братику Даныло! всымъ бы ты
чоловикъ, та колы бъ ты оту свытыну закынувъ та ходывъ по
нашому у каптани.

— А щобъ вы того не диждали, вражи сыны!—гукнувъ на
ныхъ.—Колы маете мою одежыну ганыты, геть зъ мого двора!—
То в-сылу бидолахы втеклы одъ його.

Такий бувъ яростливый, що Боже бороны! якъ розлютується, ажъ йому огневи искры зъ очей скачуть и побиліе, якъ крейда. А бувъ хороший изъ себе дуже: високе чоло гетьманське, бровы такъ и говорятъ, очи кари, ясни якъ зори, и всмихнется було такъ ласкаво, да разомъ и гордо й смутно, що ажъ за серце вколупне...

Винъ оставсь змалку сиротою: маты молодою вмерла, а батька вбыто на війни. Росказувалы стари люде, що була ще въ його сестра, хороша дивчына, та злюбилась изъ ляхомъ; братъ того й не знавъ, тилькы знала стара сабуся, що въ ихъ жыла и выпестыла обохъ. Що вже стара не вговоряла Катрю—не послухала дивчына, та якъ брата не було дома, и помандрувала зъ ляхомъ у Польшу. Прийизджае до господы, та й пытае стару:—А де сестра? чому мене не стричае?—А винъ сестру такъ жалувавъ, якъ свою ридну дытыну; тилькы й на думци въ його, що Катря, чымъ бы то втишыты сестрыцю, якъ звеселыты.

Пытае винъ, а стара заплакала, та й каже:

— Нихто вже не стричатыме тебе, мій соколе ясный, окримъ мене старон!

— А що таке? Яка напастъ? Де сестра?

Стара й одповистыла йому, якъ злюбилась Катря зъ ляхкомъ, якъ не слухала ни вмовы ии, ни прозьбы, ни грозьбы.

— Вчора, — каже стара, — у-вечери прыйихавъ йиздець, вона выйшла, а я за нею побигла. Звисно, молоде—хутче добигла, нижъ я. Схопывъ винъ ии на руки, та й помчавъ. Тилькы й бачыла!

— Чы не той се ляхъ, що въ Максимчыному хутори прожыравъ?

— Той самый, голубчыку! Все, було, куды пидемо, винъ на очи наvertsається.

Ничого бильшь не сказавъ Даныло. Бильй, якъ той билочокъ, спустывъ очи до земли й думае. А дали:—Прощавай стара!

— Куды жъ ты, мій орле? Покидыаешъ мене въ лыхій тузи та въ печали! Чы хутко жъ тебе дождыдаты?

— Хутко буду.

Впавъ на коня, та й полынувъ, и не було його мисяцивъ зо два. Стара выглядае та плаче:—Выкохала, выпестыла, та й обое покынулы!—Колы такъ одного вечора затупотило въ двори; выбигла стара, а Даныло коня прыв'язуе.

— Ой сыну мій, квите мій! Де жъ се ты й доси бувъ? Чы не чувъ про сестру? Де вона, моя пташечка? Яку то ій долю Господь давъ!

А винъ мовчыть, ни пары зъ усть.

Увела його въ хату, та ажъ злякалась:—такий винъ ставъ!

— Данылечку мій! та який же ты страшный! Нездужавъ, мабуть? Чы тебе дорога стомыла?

— Утомивсь,—каже,—хочу одпочыты.—Та хмурый, невеселый такой.

Потупала стара коло його—усе мовчыть, та й одійшла.

Жывуть вони у-двійзи. Даныло й не згадуе про сестру, наче зроду ии й не було, а стара вельмы журыться, та й каже одного разу, важко зитхнувшы:

— Де теперенькы Катря моя мыла? Хочъ бы ще мени побачыты мою любку! Якъ то вона на чужыни проживае?

Даныло такъ, якъ и не чуе.

— Данылечку! чы ты одцуравсь сестры, чы тоби не жалко, що ты й не згадаешъ про бидну дивчыну, а я заговорю, то ты зъ хаты йдешъ? Скильки вже благала тебе пойихаты пошукаты, де вона. Може, той ляшокъ и покынувъ; може, нещаслыва де ты-няеться, та боиться вернутысь. Чы ты жъ свое ридне покынешъ у наругу людямъ?

— Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся въ нарузи!

— Де жъ вона? Де жъ вона? Ты ии бачывъ?

— Пом'яны ии душу!

— Боже мій, Боже! Се ты сестру зъ свиту згубывъ! Катрусенько моя нещаслыва! пропавъ твій викъ, якъ макивъ цвить! Даныло! великий тоби грихъ!

— Годи,—каже,—бабусю, плакаты: не поможеться!

— А винъ же де?

— Спытай чорного ворона, що його кисть розношуе!...

IV.

Оттакий то женихъ бувъ Даныло Гурчъ, що посватавъ Наталю; а Ивзи не що въ голови, якъ зять багатый.

Бидну дивчыну наче блискавка опалыла; сама не пры соби.

— Мамо моя!—плаче,—не губить мене молодои, не топить за Гурчемъ. Лучче мени вмерты, якъ за нымъ буты.

Не слухае Ивга дочки, присылувала. Повинчало, одбулы весилля, выпровадылы молодых до господы. Стрила Наталю стара хлибомъ-силлю:—Господыне моя молодая! нехай же тебе Господь щастыть долею й здоров'ямъ! Щобъ була здорова, якъ вода, а багата, якъ земля, а хороша, якъ рожа! Ты нашу хату звеселышь и мене, старую, одмолодышь!—Такъ то вже стара витае молоду та радіе, ажъ плаче.

И Даныло иншый ставъ, якъ одружывся: вже не насуплени чорни бровы, и на устахъ ласкавый усмихъ. Полюбывъ щыро молоду жинку. Тилькы молода полохлыва, якъ пташеня зъ гаю: заговорыть винъ—вона й очей не зведе, визьме ии за руку—побиліе на лычку, и рука тремтыть.

Жывуть уже зъ пивроку; все молода не прывыкае. Ставъ супыты зновъ чорни бровы Даныло, и пыльно й гризно часомъ дывыться на молоду жинку.

Поховалы стару; ще смутнійше въ хати стало.

То було стара й заговорыть, и спытае, й пошуткуе, бо дуже любила Наталю; а теперь иншый разъ, то цилисинький день Божый сыдять, не промовлять и словечка: вона що-небудь робыть, а винъ, пидперъ рукою кучеряву голову, не выпускае ии зъ очей, да такъ пыльно та невесело дывыться, що ажъ сердце холоне.

Одного разу просыться вона до матери въ гости, бо давненько не бачылась. Даныло мовчыть. Пидняла очи, а винъ бильй-бильй, тилькы очи блыщать; мовъ опалывъ ии своимъ поглядомъ,—ажъ одхытнулася. Винъ усмихнувся.

— А чы не прыйшлы Глыбовськи чумаки до-дому?—проговорывъ та такъ глухо, мовъ не своимъ голосомъ.

Наталя ледве встояла. Хоче сказаты й не вымовыть словечка. Винъ уставъ и вышовъ зъ хаты.

V.

А чумаки справди вернулись до-дому; вернувся й Михайло. Тилькы Наталя того не знала и не видала; а колы вже винъ, и якъ, и сдь кого довидався, що вона любилась зъ Михайломъ, то Господь його святой знае.

Зъ того часу такъ то вже пыльнувавъ Наталю, що й ступня зъ хаты не пускае. Чы робыть вона де въ садку та розважае себе, спиваючы тыхенько, чы въ двори господарюе—винъ усюды

вродыться и очей блыскучыхъ не зведе зъ Натали, ажъ їй и страшно, ї сумно.

Выбирається якось винъ до миста. Наталя провожає його, стоить блида ї смутна, ажъ винъ самъ жажнувь, якъ поглянувь. Обнявъ їи крипко ї щиро:—Горе мое, Наталю! не любый я тобі! Загубывъ я ї тебе, ї себе!

Вона хотила щось промовыты, та тилькы заплакала. Упавъ Даныло на коня и помчавсь не оглядаючысь.

Осталась Наталя сама, опорядыла все на господарстви, вийшла въ гай (а хутиръ ихъ у гаю въ самому). Тыхо ї пусто округы. Шляхъ зывається гаемъ... Тилькы шумлять лыстя, щечечуть-джерготять пташкы та шурхають ящиркы въ трави. А зелено ї пахучо ї свижо! Зъ лыпового зруба, молоди паросточки пустылысь, выгналась высоко береза и шелестыть осыка тонкымъ лыстомъ; из-за темного дуба то калынова витка вытягнеться и червоный кытягъ ягидъ горыть, якъ жаръ, то колюча гаева рожа покаже дрибни лысточкы ї пахучу квиточку; выносяться хвоинкы, якъ стрилочкы прямисинькы, и горобына роскынула зеленый наметъ, и рясно на їй ягидъ червонозолотыхъ. А всякого зилля, квитокъ! и копытныкъ хрещатый, папороть розрослась купою; пахуча беризка коло сухого дуплынастого пенька повылась, и сынїй жывокисть, и кружало червонои смилкы... Ажъ у очахъ мыгтыть!... Зверху сонце такъ и сыпле теплымъ проминнямъ у темну гущавину, а зъ гущавыны паше на тебе холодкомъ...

Поглядає Наталя округы, та ї облылы їи дрибниї слезы:— Ой свите мїй ясный, свите мїй прекрасный!—промывыла писнею,— якый мїй таланъ нещасный!

Схылыла голову на билу руку, плаче та згадує свое дивування: якъ то весело було ї вильно! И спомянувь їй ясноокый Михайло.. якый винъ тыхий бувъ, любячий...

— Пиду я хотъ одвидаю свою матусю,—думає.—Даныло вернеться хйба завтра—не знатыме. Може, въ останне попрощаюсь... Хочъ побачу свое село, пройду улыцею. Спизнюся, то маты проведуть.

VI.

Схопылась та ї побигла шляхомъ; а вже вечорило, и роса пала. Бижыть, бижыть Наталя, сердце бьеться, якъ не выскочыть...

Мисяць зійшовъ; ничъ тепла й тыха... Отъ и Днипро блыщыть сынею хвылею, и човны по берези роскыдани, а тамъ и перевизъ; за малу годинку перебигты можна—недалечко.

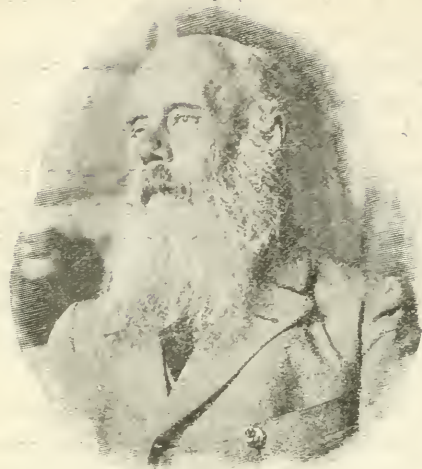
Колы чуе Наталя—за нею женуться. Оглянулась—се Даныло мчыться... наганяе вже... Не пам'ятаючи себе, кинулась Наталя въ воду й поплыла Днипромъ, якъ та рыбочка.

Прымчавсь Даныло. — Не втичешь! — крикнувъ, — не втичешь!—Скынувъ човна на воду и поплывъ за нею: нема весла—гребе гострою шаблею. Човенъ летыть... та все не дожене Натали. Уже вона й далеченько. Червона хустка пишла быстрею; довга коса распустылась по води, Даныло и вхопывъ ии за ту косу шовкову... якъ замахнувся блыскавою шаблею, тилькы кровь тепла счервоныла сыву хвылю Днипрову.

Загубывъ Даныло жинку та й самъ пропавъ,—чы самохиттю, чы такъ уже Господь його покаравъ. Найшлы обохъ рыбалкы вранци. Вона змучена й сумна, а винъ гнивный, та гризный, Боже! Якъ ухопывъ мицною рукою за довгу косу, то такъ рука й звелась на вики. Вкупи такъ и знайшлы обохъ.

Колы бъ таку горду душу та на добре Господь напутывъ! Бо бувъ винъ щырый и правдывый. Самъ никого не обижавъ зроду, тилькы себе занапастывъ передь Богомъ.

Олександръ

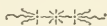
Кониській.

Кониській Олександръ Яковлевичъ на свить народився 6 серпня р. 1836 въ сели Переходивци Ниженьскаго повиту, въ Черныгивщини; вчывся въ Ниженьскій гимназіи и бувъ описа адвокатомъ. Спочатку 60-хъ рокивъ Кониській жывъ у Полтави, працюючи коло народнои просвиты; потимъ перебувавъ у Вологди, Тотми, Ка-

терынослави, та иншихъ мистахъ а зъ р. 1872 до самои смерти — у Києви. Зъ його иниціятвы та за його пидмогою матеріяльною й литературною засновано р. 1873 у Львови „Товарыство имени Шевченка“, що реорганизовано р. 1892 въ Наукове. Померъ Кониській 29 листопада р. 1900 у Києви. На ныву литературну Кониській вышовъ р. 1858; численни творы його, писани поукраинскы й пидписувани переважно иниціялами, або псевдонимами (Переходовець, Верныволя, Жукъ, Кошовый, Яковенко, Дроздъ, Перебендя, Вакула зъ Лубень, Дрибный, Журавель, Журманъ, Лесько, Маруся К., Крутинъ, Одовецъ, Полтавецъ, Сырота, О. Я. Хуторный, Шкода, Чыгирь та ин.) друкувались въ часопсыяхъ: Основа (1861-2), Черниговскій Листокъ (1861-3), Слово (1861-5), Галычаньнъ (1862-3), Мета (1863-5), Русалка (1866), Правда (1867-96), Дило (1881-8), Свить (1881-2), Буковина (1885-96), Дзвинокъ (1891-3), Шкильна Часопсы (1833), Зеркало (1890-3), Зоря (1884-97), Русланъ (1898-1901), Л.-Н. Вистникъ (1898-1901), Запыскы наукового Товарыства им. Шевченка (1892-1901) та иныхъ. Зъ окремыхъ выданъ треба згадаты: „Украинскы пропысы“ (Полтава, 1862), „Арихметыка або шотниця“ (СПБ, 1863), „Перша чытанка“ (Київъ, 1881), „Полуботокъ и Калнышъ“ (Львивъ 1887), „Порвалась нитка“, комедія (Львивъ, 1885), „Фотографіи зъ старого мого альбому“ (Київъ, 1885), „Порвани струны“ (Жытомиръ, 1886), „Въ гостяхъ добре, а дома липше“ (Львивъ, 1885), „Оповиданя“ (Львивъ, 1889), „Гришныкы“, романъ (Львивъ, 1895), „Жыття Тараса Шевченка“, т. I и II (у Львови, російскый перекладъ выдано р. 1898 въ Одесси), Творы О. Я. Кониськаго-Перебенди“, тры томы (1898-1900). По-російскы Кониській друкувавъ свои працы въ рижныхъ выданняхъ періодычныхъ: Театральный и Музикальный Вѣстникъ (1858-60), Русская Сцена (1865), Вѣстникъ Европы (1886-7), Русская Мысль (1891-98), Юридическій Вѣстникъ, Псрядокъ, Страна, Мзла, Судебный Вѣстникъ, Семья и Школа, Педагогическій Музей, Заря,

Московский Телеграфъ („Письма тетеньки“), Земство, Земскій Обзоръ. Журналъ для Всѣхъ та ин. Ціле жыття свое Конисскій присвятивъ ридному письменству, працюючи до останнихъ днівъ, и середь діячівъ українського національного відродження йому належить безперечно почесне місце.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. III, 2) Біографіи въ львівськихъ часописяхъ „Свѣтъ“ (1881) и „Зоря“ (1893), 3) „А. Я. Конисскій“ (Кіевская Старина, 1901 р., кн. I,—некрологъ и бібліографичный показчикъ творивъ).

Сестра-жалибница.

Оповідання ликаря.

Велика сыла пидъ часъ литошньої халеры нашего брата ликаря працювало по селахъ, а ще бильше потрудылся оти сестры-мылсердни, сестры-жалибници, якъ прозавъ ихъ народъ. За те не мало ихъ и не вернулося зъ того „поля бытвы“ зъ недугомъ да зъ смертю.

Во-истыну кажу вамъ: бильшисть отыхъ сестеръ—святи души; та, на жаль, мало хто у насъ добре знае отсыхъ великихъ трудовныць.

Ось послушайте про одну зъ нихъ; вона була у мене въ „летючки“.

„Летючкою“, щобъ вы знали, земство охрестыло ти санитарни выдилы, що пидъ часъ халеры, перейиздылы зъ села на село. У „летючки“ бувъ ликарь, фѣршалъ, два санитары (наибильше зъ студентивъ) та дви сестры-жалибници.

Вырядыло мене земство зъ моею „летючкою“ въ село Горове. Дали мени двохъ „сестеръ“,—обывди панського роду, але не обывди панської вдачи; одна такы добре прындылась и часомъ выребенькувала, а проте—була людына добра и зъ освітою дивочою гимназіи. Скинчывшы гимназію, вона—не скажу, за що—розцуралася зъ батькамы и пишла „на свій хлибъ“,—се-бъ то учыты чужыхъ дитей. Але небавомъ спостерегла, що у неи бракуе педагогычного хысту, кынула педагогію и пишла въ „Красный Крестъ“ сестрою-мылсердною... Млява якась вона була: було вона й цупко береться до работы, та работа не слухается ии, не йде.

Друга моя „сестра“ була що инше: ничымъ, було, николи не дасть вона знаты, що вона паненя, що вона гимназистка-медиалистка; робота у неї було горыть; а глянешь на неї—таке воно сумырне, худорляве, крехке якесь, молоденьке та щыре. Уся іи душа, серце, думкы—наче на долони. Звалы іи Нина Грыгоровна Макивка. Справди була вона неначе та макивка! А вже—украинка, такъ и не сказаты!... психологія іи видбывалася на розмови: слова у неї російськы, а складня украинська; заразь знаты, по якому вона думае. Не скажу, яки умовы привелы іи на трудну ныву сестры-жалибныци; знаю тилькы, що вона заразь пия гимназиі пишла въ „Красный Крестъ“. Певнійшь за все, що се була потреба іи морального организму, хоча й те сказаты: внутришній миръ, духово-моральный побыть чоловіка—се все одно, що невидоме дно морське: що тамъ діється, не можна знаты; можна тилькы гадаты, спостерегаючи обставыны з-околу.

Отожъ на скільки спроможенъ бувъ я спостерегты Макивку, дакъ уся вона и всима своимы сторонамы пидлягала и корылася самому лышень высокому, благородному порыванню--працюваты скрызъ и завжды на другыхъ, а не на себе. Я ни разу не спостеригъ за нею якого-будь дрибненького элементу, або порывання жыття эгоистычного: чы ихъ не було зроду, чы вона ихъ выкореныла, знивечыла—про те я не вистенъ, не скажу. Але не було у неї и жалю за чымъ-будь мынулымъ, ни нарикання на людей, ни страху, ни сумовання; не помитывъ и радощивъ; навить надіи на що-будь липше за-для себе я у неї не спостеригъ: вона нибы задоволена була своимъ жыттямъ; сказавъ бы я—була вона уривноважена, дакъ сього слова мало на те, щобъ выразно вызначыты духово-моральне становыще Нины Грыгоровны. Бильшь видповидно буде назваты іи людыною благою, або блаженною, яка не мае за собою гиркого мынулого, не дбае про власне прышле, а все живе сучасною хвылыною не для себе, а для людей.

Оттака вдача зробыла зъ Нины Грыгоровны зразокъ сестры-мылосерднои. Мицне, нестеменне терпиння въ боротьби зъ недугомъ з'єдналося, злылося у неї зъ нижнотою, зъ прыхыльностью до недужыхъ, зъ запопадлывымъ пеклуваннямъ про нихъ. Хочъ бы на якый заразлывыи недугъ не занепала людына—Макивка йшла запомогаты до неї, не цуралася биля хорого ніякои работы: хочъ бы яка була гыдка-брыдка та робота, вона іи справыть. И пидъ таки годыны вона ставала якоюсь нибы иншою,—нибы пере-

роджувалася. Маленьке и нибы байдуже звичайно лыченько Нины Грыгоровны займалося, горило; очи сяялы тымъ огнемъ, що не пече, а нижно гріе, пестыть; округъ чола у неї роспускався якыйсь чаривный нимбъ любви до недужого. Просто не людына вона тоди була, а втилений янголь,—янголь жыття, присланный Господомъ Богомъ боротыся зъ янголами смерты...

Одна вада була за Макивкую,—а безъ вады нема людей,—за надто була вона неговирка, скупа якась на слова: що треба, спытае; видповисть, про що у неї спытаешъ, и квитъ—зайвого слова не промовыть.

Дакъ ото и „прылетила“ наша „летючка“ въ село Горове. День-другый—огледили мы село и сумижни хutory; я й кажу: не буде тутъ халеры, тутъ вона поживы соби не добуде; село, правда, вельке,—тры сотни дворивъ,—але уси обставыны його вельмы добри,—таки добри, що якъ прыривняты Горове до иншыхъ силъ нашої губернии, дакъ се просто благодатный оазъ середъ пустели... Село стоить на горбовыни, на простори; грунтъ—суписокъ; вода въ трюхъ крыныцяхъ чыста, погожа—пышна вода. Дворы у людей вельки, чысти, садкивъ чымало, улыци шыроки, смитныкывъ нема, а—головна ричъ—и сами люде,—потомкы заporожчивъ, чепурни, охайни и зъ добрымы достаткамы; земли у нихъ доволи, а въ сьому и вся сыла. Мы булы въ Горовому саме въ Спасивку; се жъ у насъ на Украйни велькый пистъ: ни-хто ничого скоромного и не лызне. Я обійшовъ уси хаты, пыльну-вавъ заходыты въ обиды саме, або на вечерю—нигде не спостеригъ, щобъ люде сыдили на сухойижи: усюды добрый борщъ, засмаженный оліею, инде зъ сухою рыбою, каша, а то кыякы; въ недилю—кысиль, або ламанци зъ свижимъ макомъ. Одно слово—йижа добра, колы бъ и скризь такъ. Черезъ се и люде въ Горовому, хочъ и одемкувати трюхы, а проте весели, бадьори. Тилькы до насъ булы воны трюхы непрывитни; вже мы якъ гарненько та любенько горнулыся до нихъ, а воны до насъ вовкомъ. Що скажешъ—усе зроблять; слухняни, та якісь сувори, наче до ворога... „Обзорныкамы“ прозвалы насъ: намъ, кажуть, обзорныкывъ не треба—намъ и урядныкъ остогыдъ...

Просыдили мы у тому Горовому день зъ десять; бачу я, що намъ тутъ ничого робыты, налагодывся вже пысаты до земської управы, щобъ забралы насъ зъ Горового куды инде; ажъ прыбигае верховень, привозыть до насъ прыказъ: заразь же „пе-

релетиты“ въ другый повить въ жывивську хлиборобську колонію Кысиливку.

Гмъ!... жывивська хлиборобська колонія!... чудно и смишно! Де чувано, де выдано у насъ на Украины жывив-хлиборобивъ! Говорить же!... А Кысиливка „колонія евреевъ земледѣльцевъ,“ хоча на цилу колонію зъ усьхъ 125 родынъ ни въ одной нема хочъ бы тоби абы-якого плуга, чы рала, чы иншого хлиборобського зняряддя... нема тамъ ни одного жыда, щобъ умивъ пройты плугомъ по ныви... А проте—„хлиборобы“... „земледѣльцы“... Що жъ! мало хйба у насъ такого, що й не снылося мудрецамъ?... Бачывъ я по степовой Украины всяки колоніи; бачывъ по свитахъ усяки людськи жытла, але жъ того, що побачывъ у Кысиливци, и выобразыты соби не можна! Подумайте: въ цилому сели нема ни одного робочого чоловика—сами тилькы каликы; спорохнили старыкы, пидлиткы да жиноцтво зъ дитворою. А де жъ робочи чоловикы?—Ба! де!... розлизлыся по всій Украины: одни—хурманують; други—крамарують; трети по велькыхъ мистахъ ремесныкують; а въ Кысиливку навидуютьса въ ряды-годы... До хлиборобства у Кысиливци нихто зъ „землевладѣльцевъ“ не береться; земли свои воны наймають сусиднимъ хрестянамъ. И дывно и прыкро—тубольци-украинци прыдбалы землю кров'ю и стали наймытамы у зайдивъ!...

Щожъ дѣяты! ажъ „и на Сичи мудрый немецъ картопельку садыть“...

— А хто жъ веде у Кысиливськыхъ жывивъ господарку?—спытавъ бы хто.

Боже-батьку! яка жъ тамъ у ихъ господарка!? Такого гольцемъ голого села я зроду-вику не бачывъ! Не скажу, не довидався: чы воно таке звику, чы, може, й не такимъ було, да оголило. Ну, нехай бы воно було убоге, та не таке неохайне, брудне, смердуче!... Хаткы тамъ кривобоки, каряви, пооблуплювани; шыбки здебильша повыбывани; дворивъ нема, халупчыны навить не обворьовани, а стоять чысто обыходчасто, немовъ чабанськи курени въ степу. Замисць улыць—самисинькый смитненькъ зъ одного краю села до другого... Гыдота!...

„Прылетилы“ мы въ въ Кысиливку и першь за все нигде намъ прытулытыся.

Знайшлы старосту—старого, кульгавого и сухого, наче тараня та, рабе Израйля.

— Дайте намъ кватиру,—кажу до його.

— А де жъ ии взяты? я бѣ васъ до себе, дакъ у мене двое хорыхъ лежить.

— Може комора у кого йе?... мы бѣ у комори: теперъ тепло.

— Ще й якъ тепло! Але коморы у насъ ни въ кого нема... на що намъ коморы, колы ховать ничего.

— Ну въ клуню, чы що...

— Ай вай! бодай бы васъ Богъ любывъ!... Яки у насъ клуни? на що вони намъ?

— Що жъ його дѣяты?

— Не скажу,—видповивъ Израиль.

— Вже жъ и проты сонця на такій специ не смалытыся намъ...

— Якъ то можна смалытыся!... такимъ панамъ не можна смалытыся.

— Може катрягу, або наметъ який знайдете?

— Нема.

— Трывайте!—догадався одинъ зъ моихъ санитаривъ,—бездитни люде у васъ йе?

— Якъ то—бездитни?... Святый Егова не покаравъ зъ насъ никого неплодіемъ... Була стара вдова... сынъ у неї десь за слюсаря у якийсь економіи... вдова позавчора вмерла... хату забылы... хиба туды?

— Гараздъ! веды насъ туды.

Израиль заразь назадъ.

— Ай вай!... туды такимъ панамъ не можна—тамъ брудъ... въ таку халупу...

— Байдуже... веды!

Халупа та стояла на самому краю села, добрыхъ гонивъ двсе видъ другихъ хатъ. Отъ мы тутъ и примсстылыся. Було такъ якъ о-пивдни. „Летючка“ моя першымъ дилсмъ кынулася дезинфектуваты нашу кватиру, а я тымъ часомъ, взявши Нину Грыгоровну, пишовъ по селу зъ старостою, щобъ обійты усихъ недужыхъ...

Щобъ не збрехаты вамъ, такъ скажу: ледве чы було на все село двадцять хатынъ безъ недужыхъ. Не можна сказаты, щсбъ тутъ вельмы лютувала халера; але ще меншъ можна було вызначыты соби, на який недугъ нема хорыхъ въ Кысиливци!... На ди-

тяхъ ризачка, виспа--навить на чорну виспу булы хори й мижь дорослыхъ; найбільшь хорыхъ було на голодный тифъ...

— Ну,—кажу я до Нины Грыгоровны,—погулялы мы трохы не два тыжни въ Горовому безъ дила, за те Кысиливка надолужыть! Тутъ йе, коло чого рукъ доложыты.

— Дійсне,—промовыла вона,—надъ селомъ, здається, тилькы й вытае, що сама смерть... Але будемо бороться.

У-вечери, якъ зайшло сонце, силы мы пидъ хатою чай пыты. Я расповивъ своимъ товаришамъ, що мы зъ Макивкою бачылы, що чулы, обходячы Кысиливку, а тоди почалы радытыся, якъ и що распочаты вранни. Нина Грыгоровна майже ничего не говорила, мовчки сыдила та слухала нашу пораду. За те ии тварь, ии очи говорылы мени вельмы багацько. И умру—не забуду я ии твари, ии очей, якымы вони булы въ той вечирь. Вони такъ и промовлялы, що душа Нины Грыгоровны загарлыво жадае швидче помогты, або хочъ помагаты недужымъ Кысиливцямъ. Выпывшы шкляночку чаю, вона встала и почала ходыты бия насъ, ходыла нервово, тривожно... Мы вси пишлы спаты—хто въ хату, хто въ сины, хто на горыще—а вона все ходыла, все щось думала, тяжке щось думала... Потимъ—глянувъ я зъ викна—вона стала навколишки лыцемъ на схидъ сонця. Мени добре було выдко усе ии лыце,—ничъ була ясна, мисячна, хочъ голкы збирай. Я бачывъ, яке моральне стражданна обгорнуло усю ии... Я почувъ, що въ мене болыть за неи сердце... Не буду вамъ расповидаты уси подробыци, якъ мы ратувалы Кысиливку,—скажу тилькы отъ що. Другого дня ще сонце спало, якъ вставъ я. Хватаюся швидче выпыты шклянку чаю да йты по хатахъ. До слова скажу вамъ мою ликарську пораду: николы, тымъ паче пидъ пошестъ, не треба выходыты ни на яку роботу на-тще... Дывлюся: фершалъ чай налывае:—Никому,—каже. Звычайно, се въ насъ робылы сестры, звисно—жиноче дило; такъ же Нина Грыгоровна, мабутъ, и не лягала спаты; ледве заднило—рушыла до недужыхъ.

— А друга сестра?—пытаю у фершала.

— Занедужала,—каже,—лежыть у хыжи, стогне.

— Отъ тоби й на!—думаю соби,—саме до гаплыкивъ!...—Швидче до неи.

— Що зъ вами?

— Усе,—каже,—у мене болыть, уси кисты нють, не здужаю й рукою повесты. Усе тило болыть.—Огледивъ я ии. Ничого такого не спостерегаю, а вона на всю хыжу стогне да очи пидъ лоба запускае. Ставъ я радыты ий сього, да того.

— Да не залежуйтесь,—кажу,—може, переходыте недугъ.

А вона мени на те:

— Душа моя чуе, що я вже не встану. Не хочу я тутъ вмираты; тутъ мене никому буде й поховаты по-хрыстыянськы; не хочу я середъ жыдивъ лежаты... Кажить, щобъ швыдче мени пидвидку постачылы, пойиду до-дому...

Я почавъ змагаться, вмовляты ии; казавъ, що безпечнйше не йиздыты. Куды вамъ—и слухаты не хоче!... Годынъ за дви приве-лы ий пидвидчыну. Тоди одынъ зъ моихъ санитаривъ, студентъ, до мене:

-- Сестру,—каже,—саму небезпечно пустыты: людына недужа, а до миста свить не блызкый... Я проведу ии.

-- Бога побййтесь, панычу!—кажу я,—хиба не бачыте, що зъ людмы дйеться! Тутъ колы бъ насъ було двичи бильше, то й тоди бъ на всихъ дила; а вы зразу такъ знесылуете насъ! Сестра зовсимъ безпечно дойиде, а ще безпечнйше буде, якъ не йиздытыме.

Винъ якъ почавъ просторикуваты,—бачу я, що його въ п'яткы коле та робота, та боротьба зъ смертю, що стояла передъ очыма у насъ. Розсердився я и кажу до його.

— Йидьте соби, та тилькы зауважте отъ на що: прыгадайте соби, що мы теперь зъ вамы на вйни и вы не санитаръ, а офицеръ,—ну, хочъ капытанъ,—командуете ротою, чы шо; бачыте, що якый-будь вашъ салдатыкъ, почувшы гуркить гармать, побачывшы дымъ, кровь, трупы, перенявся такымы жахамы, такъ переполошывся, що саме тоди, якъ скомандувалы на прыступъ въ штыкы,—винъ наливо кругомъ, да навтикача... Що бъ вы йому сказалы на те? По вйськовымъ статутамъ вы мусилы бъ його застрилыты?...

— И застрилывъ бы...

— Бачте! А самы теперь чыныте гиришъ за того салдата...

Образывся мй санитаръ.

— Я,—каже,—не втикаю, а звычайна ввичлывисть и обовязокъ гуманной людыны прымушуе мене провесты недужу женщыну...

-- Гараздъ, гараздъ!—перебывъ я його.—Йидьте!...

Пойихалы вони, а мы зосталысь вчотырьохъ. Сякъ да такъ за мисяць поратувалы мы нещасну Кысилівку. Оттоди то, найпаче за першый тыждень нашої праці, и запевнявся я, яка незвычайно гуманна, дійсне свята душа—ота Макивка! Де було найбільшъ небезпечно, щобъ и соби не дистаты заразы, туды саме и йшла; йшла туды, куды навить я, людына на що вже обметана, вельмы неохоче було йду... А вона— про все їй байдуже—йде та ще якъ иде!... Иде зъ запаломъ, зъ нестеменною хоробростю. Вона йшла повна самосвідомосты и правды въ свой праці и боротбы; грудымы, якъ кажуть, стояла вона за кожного хорого.

А яки жъ страшенни траплялыся намъ хори! У иншого тило зъ кистокъ пообвалювалося, шкура пообвысала; инше було таке выснажене, що дійсне зъ витру валыться!... Не диво: злыдни, крый Боже, яки! А до того и покирлывистъ жыдивъ тымъ злыднямъ и вмилисть жыты килька день безъ хлиба, самую картоплю да цыбулю. Була така биднота, що по мисяцю борошна въ вичи не бачыла...

— Де вже имъ до борошна!—казавъ мени про одну сим'ю староста.—Воны бъ и обметыци булы радисеньки, колы бъ вона була.

Отъ середъ якого лыха працювалы мы! Не вмю я вамъ расповисты, яка густа, ажъ темна, хмара грызоты и роспуку обгортала мою вельку жалибныцю, колы уси наши заходы показувалыся неспроможнымы побороты смерть! Колы хто вмиравъ, Нина Грыгоровна такъ дывылася на його, наче благала простыты їй, наче вона спрычынылася його смерты. За те жъ и не сказаты, якъ вона раювала-радила, колы хорый выдужувавъ!...

Дывлячысь на їи працо, я очамъ своимъ не йму було виры, якъ їи организмъ выносыть таку сылу праці; де у неи та снага беретъся! Я було обйду килька хатъ зъ недужымы и такъ обважню, що якъ ляжу, такъ не спроможуся й ногою дрыгнуты, а вона хочъ скильки працую коло недужого, а скинчыть зъ нымъ—заразъ до другого... и не спостережешъ було за нею утумы!... Хочъ якъ було прыдывляешся, ни одною рысою не покаже вона, що їй тяжко; бачышъ було передъ себе дывну-предывну людыну: иншой думкы нема у неи, опричь думкы про голодныхъ Кысилівськихъ жыдивъ. Певна ричъ, що ти думкы проганялы утому, бадьорылы Нину Грыгоровну и надавалы їй снагы на трудовныцтво. Але жъ пидъ кинецъ третього тыжня їи не пизнаты було: чысто

перепалася; лыченько зблидло, стало прозорымъ, ажъ свитытсья. Я почавъ благаты ии, щобъ спочыла вона.

— Побережити,—кажу,—себе, не переводьте марно свого жыття.

— Ни,—видповила вона спокійно,—такою працею не переведете жыття. Переводыть його що инше, отъ хочъ бы обманене честолюбство, розбыти надїи, незадоволенї бажаннїя эгоистычни, коханнїя безнадїине,—нема у мене сього ничего...

— Добре,—кажу я,—але жъ теперъ у Кысиливци недужыхъ не багацько; пошести, очеvidно, вгамувалыся. У „летюцци“ и безъ васъ людей доволи. Спочыньте!

— Нехай,—каже,—якъ поїдемо звидсилъ, оттоди й спочыну.

Бачу я, що не мени ии умовыты, и замовкъ. Небавомъ прыйшовъ прыказъ до мене, щобъ я „летючку“ распустытъ, а самъ, взявшы фершала, об'їхавъ околицю навкругы верстовъ за 20 и тоди вертавъ до миста. Такъ я й зробывъ. „Летючка“ моя поїхала, а Нина Грыгоровна й не думае.

— А вы жъ,—пытаю у неи,—колы й куды?

— Мени,—каже,—ще не можна; я повинна лышытысь въ Кысиливци, докы не лїдведуться на ноги оти четверо, що одужуютъ зъ тифу... Опричь того,—каже,—у однїей ще треба килька день мажъ робыты.

Годи було мени тутъ змагатыся. Умовылыся мы зъ нею на тому, що вона перебуде у Кысиливци, докы я вертатыму зъ об'їзду—тыждень, чы що, а тоди й поїиде вона зо мною.

Гараздъ!

Попрощався я зъ нею, наче батько зъ найдорожчою йому за все на свити дочкою-одынычкою, и поїихавъ.

Йїзжу соби, а Нина Грыгоровна не їде въ мене зъ головы; все про неи думаю, якъ то вона тамъ одна, моя свята трудовныця велька?

Думаю—ще день, багацько два, об'їиздъ мїй скінчытсья, заберу ии, да привизшы до миста, выпрохаю у земства таку ии запомогу, щобъ стало ий зъ чого цилу зиму жыты; не дамъ ий працюваты, а прытьмомъ вымагатыму, щобъ лїдкрепыла свое здоров'я. Я бувъ певенъ, що земство послухаеться мене. Да не прыйшла тилькы тоди до мене въ голову отъ яка проста думка: чы прыйме ту запомогу Нина Грыгоровна? Якъ теперъ думаю, дакъ не взяла бъ вона,—вона була занадто гордовыта. Сказала бъ: зъ якои речи?... А колы бъ я, чы хто иншый, и примусылы ии взяты,

такъ не спожыла бѣ вона на себе йедыной копійкы, а повернула бѣ на вбогыхъ, на недужыхъ, неспромижныхъ працюваты черезъ недугъ, або черезъ старисть; одно слово, повернула бѣ на тыхъ, що страждуть мовчки.

* *
*

На третю ничь наснывся мени такой чудный сонъ: бачыцца, що я на весилли у Макивки, за батька нибы; та, щобъ вы соби думалы?—вытынаю метельци!... Чоловикъ я безъ всякихъ забобонивъ; ни въ сны, ни въ вищування не йму виры, а той сонъ таке на мене зробивъ вражиння, що й не знаю: разомъ винъ мене и прыголомшивъ, и збентеживъ; не спроможенъ я дали йихаты по околыци; такъ мене потягло до Нины Грыгоровны, що я заразъ же на коней и гайда въ Кысилівку.

Старостына хата, здається, четверта зъ прыйизду, а до Нины Грыгоровны треба черезъ усе село перейхаты. Отже не стало у мене терпиння, прывернувъ я швидче до старостынои хаты.

— Gut Morgen, рабе Израиль! Що у васъ, якъ?

— Слава Егови—усе гараздъ.

— А сестра-жалибныця тутъ?

— Тутъ, коней не брала.

— Якъ же вона?

— А хйба я знаю?... Учора не бачывъ ихъ нигде; не выходылы.

— А позавчора бачывъ?

— И позавчора не бачывъ.

— И ты не навидувався до неи?

— А чого бѣ я навидувався?

— Може, йй що треба?

— Колы бѣ треба було, то бѣ позвали.

— Поганяй!—скрыкнувъ я якось несамовыто, наче що въ саме сердце мене кольнуло.

Прыйихалы до тѣи хаты—синешни двери зачынени. Думаю:— може ще спыть; натомылася бидолашна, такъ теперь досыпае свое. Не буду жъ рыпатыся, а подывлюся у викно.

Якъ глянувъ, такъ и не стямывся... затремтивъ увесь, захытався, такъ на прызбу и прысивъ, наче хто мене по жыжкахъ косою пидтявъ...

Фершалъ до мене, а я тремчу, да нимо на його дывлюся. Винъ догадався; зырнувъ и соби у викно, да тоди прожогомъ въ

двери... Я зибравъ уси сылы, да за нимъ... Входымо въ хату.. Нина Грыгоровна посередъ хаты лежить. Я до неи... не дыше... и похолола вже... Знаты було, що преставылася въ ночи, певне; може, въ ту саму годину, якъ наснылася мени... Ну, що було дали?... Та що жъ дали?... Поховалы... Жыды оплакувалы... Усе село збиглося... Ставъ я роспытуваты. Уси въ одынъ голосъ:—позавчора була въ недужыхъ, помагала, радыла, де-кому й гроши давала... а зъ обида вже ниhto ии не бачывъ, ниhto не помитывъ, щобъ и выходыла зъ своеи хаты.

— И никоmu не прыйшло на думку провидаты ии?... А вона жъ васъ усихъ провидувала!—мовывъ я до жыдивъ.—И ниhto зъ васъ не подумавъ довидатысь, чы не занедужала ваша добродійка, знемигшысь коло васъ? Чы не треба ии чого?

Уси мовчалы, тилькы Израиль, староста, промовывъ:

— Байдуже! Думалы, колы ии чого треба буде, такъ поклыче...

Зъ усього очевыдно було для мене, що Нина Грыгоровна померла зъ халеры; очевыдно, що выснаженный организмъ не спромигся боротыся, и халера раптомъ звалыла ии зъ нигъ... Никому було ратуваты, навить воды податы. Такъ самитною, безъ жадной людськои запомогы полягла велька, свята трудовныця!...

То була въ Кысилівци остання жертва халеры. Тяжка жертва! А хто знае про неи? Хто повывавъ хочъ бы йедыне слово про сей зразокъ високои любви до брата?...

И що жъ вона соби заробыла за таке высоке трудовныцтво? Тилькы й того, що отсе мы пом'янемо ии отуть „не злымъ, тыхымъ словомъ“, та скажемо, що дійсне „бильше сея любви никто же имать“...

1892 р.

Гришныкъ.

Зъ запысной кныжки.

Покохалыся мы зъ моимъ Борысомъ давно, та довгенько не бралися: все ждалы, докы не зроблять його слидчимъ. Ждалы трохы не два роки. Скоро зробылы, мы заразы до шлюбу, та другого дня й на село.

На сели выпало йому жыты. Село Батуривка—вельке село, стоить на самисинькому берези Десны, беригъ крутый такой та высокый, ричка такъ и пидперезала його зъ трюхъ бокивъ. На тимъ боци ричкы заразы лугъ—велькый, ясно-зеленый, шовковый; за лугомъ шырока смуга писку, такого жовтого, що проты сонця наче те золото вылыскується. За пискамы пишлы боры, боры й боры—безъ кинця, здається, безъ краю, густы та темно-сывы, наче туманомъ повыты, а пры мисяци ввыжається тоби—наче то не лись, а высокый чорный муръ неосяжный; такъ винъ и вперся въ блакытне небо; блакыть та, густа така, такъ и высьть, такъ и паше, наче колышється. Наша кватыра була зъ самого краю села, на шпылю; кганкы зъ свитлыци выходылы на Десну. И вмиру—не забуду того прегарного выду зъ кганокъ!

Отсе було в-литку—якъ сядемо зъ Борысомъ на кганкахъ зъ вечера, якъ задывимся на оти далеки боры, на блакытне небо, на срибный мисяць, якъ винъ порынае въ Десни, та й не счуемся, якъ и ничъ мыке: тилькы що вечиръ бувъ, а тутъ вже й на свить займається, починае дниты...

Гарне село, и не вбоге: сами казенци тамъ, панськихъ николы й заводу не було; люде въ сели прыязни, благи, та тилькы якись несмильви, наче воны переполошени чымсь. Гараздъ бы, та тилькы часомъ нападала на насъ нудьга за мистомъ: звисно,

обоє мы й родылысь, и зрослы хочъ и не на велькому мисти, та все жъ не на сели; городянськи звычаи оброслы насъ, спекатыся ихъ, призвычаитысь до жыття селянського не такъ то легко,—щю й казаты!

Безъ дила мы не сыдили, найпаче Борысь; у його работы разъ-по-разъ було доволи; и въ мене не безъ неи: щю було по домици, а щю й йому помагала, пысала. И кныжокъ намъ не бракувало, було щю читаты. Такъ же не можна все читаты да пысаты; остыне, заманеться перекынутысь живымъ словомъ зъ живою душею, подилытыся власнымы думкамы, почуты чужыхъ. Ни мени зъ Борысомъ, ни йому зо мною дилытыся ничымъ було, бо въ насъ була и душа йедына, и думка йедына. На все мы дывылыся однимы очыма, про все думалы одною головою—такъ вже мы кохалыся, щю справди наче одынъ въ одного перелылыся и злылысь... Тымъ то й бажалося часомъ чужою живою, интеллигентною души. Такои души намъ бракувало; отъ чому й траплялося нудытыся за мистомъ. Въ Батурици на циле село тилькы й було интеллигенциі, щю одынъ пан-отець Зосыма Манычъ, та и зъ його невелика интеллигенциі: звисно, освита убога у його: щю вынисъ зъ семинариі, зъ тымъ и зазимувавъ, бильшь ничего не прыдбавъ; чытавъ винъ йедыне „Епархіальныя Вѣдомости“, та й то ще запевне не скажу, чы чытавъ,—знаю, щю воны доходылы до його; а бильшь у його ничего не було. Мы спершу давалы йому дешыцю зъ нашихъ кныжокъ, потимъ спостереглы, щю винъ неохоче ихъ чытае; бере ихъ тилькы за тымъ, щю ніяково було не взяты. Отъ чому зъ отцемъ Зосымою не геть було розговорышся про таки думкы, якихъ, траплялося, назбираеться въ души повно до самого верху. Та й звычайно отецъ Зосыма бувъ негозиркый, якыйсь прыголомшениый, зажурениый; а людына винъ молода, волосся ще до плечей не доросло и борода ще шыи не закрывала; але йому молодому выпало занадто вже старе лыхо и таке в'йидлыве, щю во-вики не спекатыся його: вдовецъ винъ бувъ, за першою дытыною овдовивъ, и году зъ жинкою не прожывъ. Ще колы бъ хочъ дытына жыва була, то тишывся бъ нею, а то й дытынка зъ тыждень поквоктала та й соби за матинкою. Отець Зосыма зистався одынокымъ—наче та верства на стовповому шляху.

Та ще й на выкы одынокымъ...

Такымъ мы його й засталы; видаючы його горе, мы й не дывувалысь тому, щю винъ такой соби чудный: думалы—неутишна

людина! Овдовиты хочь кому горенько вельке, а попови, та ще такому молодому, горе на вики.

А вже жь на вики свить йому затканый, замережаний. Правду люде кажуть-говорять: сухій вышни не квитчатся, вдовцю-попу не винчатся...

Тожь вышня—дерево, а пипь—хочь пипь, а все жь ниhto, якь людина, зь людськымъ сердцемъ, зь людською кров'ю, зь людськымъ почуттямъ. А сердце у отця Зосымы було чуле, добре; се знаты було зь того, якь винь поводявся зь своїмы людьмы, зь прыхожанамы; ниhto на його не нарикавь; не доводилося мени чути, щобь хто й ремствуавь на його за що. Любылы й шанувалы йго прыхожане: до недужого, було—абы прочувь, що хто занедужавь—заразь пиде самь, не званный, не проханий...

Все жь, кажу я, отець Зосыма, хочь якои винь доброи души чоловікь бувь, а не вдовольнявь тіеи нашої потреби, яку мы инколы почувалы.

* *
*

Разь якось сыдымо зь Борысомъ на кганкахъ; я чытаю, а винь слухае; було се въ недилю. По недиляхъ и по велькыхъ святахъ Борысь слидства не робывь, щобь людямъ спочынъ даты, не турбуваты ихъ, хиба вже выпадало що таке вельмы пекуче. Вже вечорило; череда йшла зь поля. Колы жь прыбигае урядныкъ.—Такъ и такъ,—каже,—въ Сенькахъ парубокъ парубка на смерть убывь.

— Якъ се такъ, за що?—пытається Бърысь.

А сказаты вамъ, село Сенькы було недалечко видь Батурилки, верстовъ може зь десять, и люде тамъ булы, якь оть и Батурилки—сами казенци и вже таки сумырни та чесни, що проныхъ якои неславы й на макове зерно не чуты було... Шынку навить въ сели не було. Зумылысь мы, роспытуемо урядныка. Винь бувь, якь самь казавь про себе, „человѣкъ просвѣщенный“, де-що чытавь и любывь въ розмови заразь показаты свое „просвѣщеніе“.

— Романъ,—каже,—дійсне цилый романъ и скинчывся драмою... Отамъ, у Сенькахъ,—каже,—у Васыля Чмеля йе доня Зинька,—дивка, такъ щобь не збрехаты, мабуть за 20 переросла; зь себе вона моторна, не взявь їи врагъ, чепурна, красючка, та ще

й багатырева дочка; такъ вже, звисно, до неї хлопци лыпнуть, наче бжолы коло улика. Найбільшъ за всихъ лыцялыся до неї Мойсій Гурычъ та Лука Кравецъ. Чы вони справди закохалыся, чы тилькы жевжыкуючы лыцялыся—запевне я не довидався: „дознаніе сего пункта не выяснило“; люде всяково—кажуть и сюды, и туды; а про неї такъ уси въ одно слово, що вона обомъ имъ зубы тилькы скалыла. Обомъ имъ, значыть, закортило побратыся зъ нею в-осены; такъ отъ бы то й свативъ засылаты. Розбалакалыся ото вони соби вдвохъ, та одынъ одному пидъ чаркою й попрызнавалысь по правди, значыть, по шырій, що й той, и сей хоче за рушныкамы посылаты до Чмеливны. Вже жъ обомъ не можна, хтось мусивъ гарбуза взяты,—а кому жъ гарбузъ до смаку! Треба було комусь поступытыся. Отъ и заспорылыся вони. Та й доспорылыся до того, що вышло чысто, доложу вамъ, наче въ тїей офицерній: на дуэль, мовлявъ, одынъ одного!... Оттаке... Та й комедну дуэль спорудылы! Якъ бы вы думалы—що вони соби выгадалы? зроду не вгадаете! на перебій пишлы, навкулачкы, та ще й не на самоти, а прылюдно: поклыкалы парубкивъ, секундантивъ наче, зъ усього свого кутка склыкалы, та й ну за цырыною на возлисси одынъ одному ребра личыты!... Умова, кажуть, була, щобъ пидъ сердце не стусуваты и до смерты не бытыся. Отже Кравецъ не постеригся,—певне, що розгорився, та зъ запалу якъ уцидывъ Гурыча пидъ саме сердце, такъ той беркыць—та й капуть! Отъ вамъ и романъ, и драма, и поїедынокъ, усе наче въ кныжци, наче мижъ людьмы цывилизованымы...

— Погана ричъ,—каже мій Борысь,—завтра прыйиду.

— И я зъ тобою, Борысе!—кажу я,—визьмы й мене.

Борысь мени на те:

— Я не змагаюсь, та тилькы—де ты тамъ примостышся, колы доведеться заночуваты? Я знаю, що у Сенькахъ, опричъ попа, нигде, а у попа ніяково,—попада нездужае...

— Мабуть не сьогодни-завтра Богу душу оддасть,—мовывъ урядныкъ.—Учора прычащалы; вашъ отецъ Зосыма прыйиздывъ прычащаты.

— Байдуже,—кажу я Борысови,—вже якось тамъ переночую, а пойиду зъ тобою,—цикава ричъ!...

* *
*

Другого дня по обиди мы были въ Сенькахъ. Урядныкъ вгадавъ: попадя не пережила й ночи, преставылася тоди саме, якъ урядныкъ бувъ у насъ. Мы застали ии вже въ церкви. Другого дня были похороны. Правывъ нашъ отецъ Зосыма. Блызче до Сеньокъ не было попа. Я пишла до церкви на похороны.

Покійныця лежала въ домовыни; округъ квитокт-квитокъ, а вона въ ихъ, немовъ жива, тилькы що не заговорыть; наче вона не вмерла, а тилькы заснула. Якый у живои бувъ выдъ, яка на йому звычайно лежала добристь та щыристь, яка звычайно була у живои усмишка въ правому кутку маленького рта,— такъ воно все й зосталося—наче застыло!... Болизно было мени дывытыся на неи; така молода, ще й двадцяты не минуло, зъ себе прехороша, жыты бъ та Бога хвалыты—ни жъ; смерть не розбирае!... Я не роспытувалася, а люде промижъ себе мовылы, що вона зъ журбы вмерла.

Правыть отецъ Зосыма похороны, и чуты, що голосъ у його тремтыть, не дае йому выразно промовляты; слёзы зъ очей---капъ да капъ, а якъ дйшовъ до „со святымы упокой“, такъ и заголовывъ, захытався, та грудымы на труну и впавъ. Кынулысь люде до його, пиддержалы, провельы його пидъ плечи у вивтаръ; тамъ винъ выплакався, довго плакавъ, та й зновъ выйшовъ правыты и вже до самого кинця правывъ, усе плачучы; ледве-ледве скинчывъ похороны, а до гробовыща усю дорогу вельы його пидъ плечи...

Люде йдутъ за тиломъ та голосоать:

— Отъ яке чуле сердце въ сього попа!...

— Говоры жъ... за своею такъ не плакавъ, якъ за чужою...

Запечатавшы, отецъ Зосыма вже не спромигся йты на обидъ; сивъ швыдче на воза, та прямо до господы; пообидалы безъ його; замисць попа, дяконтъ возгласывъ по обиди „вичну пам'ять“.

У-вечери вернулыся и мы до господы, а вранци—чуемо: нашъ отецъ Зосыма не встае, рукъ не здужае пидвесты. Я заразь до його; знаю, що винъ одынокый, никому його, якъ слидъ, доглядиты. Дывлюсь на його, и очамъ своимъ не йму виры: чы се нашъ отецъ Зосыма, чы хто иншый?—такъ його за одну ничъ переминыло: щокы йому затыгло, очи позападалы глыбоко такъ, пидъ очыма сыне обиддя, а лице горыть, ажъ паше. Доволи мени траплялося на своимъ вику бачыты недужыхъ, а щобъ такъ за

одну ничь людына не своею стала, такъ не доводилось. Я до його, за руку,—рука наче жарь; промовляю:

— Здорови булы, отче Зосыма!—а винъ и голосу не подае, тилькы зинькамы блымае.

Заразь мы гонця по ликаря; а до ликаря то не близький свить, верстовъ зъ тридцять; докы туды, да видить—скильки то часу треба, птахомъ не злитаешь. Я що тямела, сама рукъ доложыла: розбавыла горилкы та оцту зъ горчыцею, вытерла його всього, до головы компресь. Въ ночи привезлы ликаря...—Льоду бь,—каже,—йому до головы.

Господы Боженьку нашъ! де жъ ты того льоду на сели визьмешь, та ще въ Спасивку? Подывывся ликаръ:—тифъ,—каже,—ликарствамы тутъ ничего не вдіешь; колы сама натура справытсья—добре, а ни, то й ничего не поможемо.—Такъ и пойихавъ. Тыжнивъ зо тры не видходыла я видъ недужого попа; тамъ було и днюю, и ночною; навидаюся до господы, пообидаю, та швидче зновъ до попа... И такы, не въ похвалу соби скажу, одходылы мы отця Зосыму, не дали йому вмерты.

* *
*

Осинь того року выпала незвычайно гарна, другои такои въ нашій краини я й не зазнаю: тепла, ясна, годинна осинь, дощи перепадалы потроху и надавалы рослыни свижого жыття та сылы. Досыть сказаты, що до самои Покровы гудына на огиркахъ не почучверила, така свижа була та зелена, наче передъ Петромъ.

Саме на Воздыження прыйшовъ до насъ передъ вечеромъ отецъ Зосыма. Борыса мого не було вже другый день,—десь на слидстви забарывся. Сыдымо мы зъ отцемъ Зосымою на кганкахъ; бильшъ того, що мовчымо та дывымося, якъ незамитно на око, повагомъ зныкае день, наступае вечеръ, а за нымъ и ничь. Дывымося на темни далеки боры, бачымо, якъ за нымы небо темнійшае, блакыть густійшае, шыршае, наче все небо займається сынимъ огнемъ. Чуемо въ соби, якъ—чы зъ того сынього неба, чы зъ того повновыдого срибного мисяця, чы зъ тыхъ зирокъ, чы зъ усього, шо надъ нами й округъ насъ,—налываецсья въ наши души щось таке тыхе та спокійне, наче й мляве, любе та мые,—шось таке, чого въ день пры сонци не спостерегае въ соби людына. Мабуть дняне метушиння людське да той невсыпушый клопить про хлибъ насущный щильно-прещильно зачыняють

двери въ людськи души и не пускають туды отого тихого, мягкого, благого вечернього настрою... Такъ отъ сыдымо мы мовчки и такъ такы и чую я, що въ душу до мене йде элегія, що все тило мое проймае чудовный, именно чудовный лиризмъ; сердце хоче говорыты, словами высловыты усе те, що запало на саме дно його.

Глянула я на отца Зосыму,—бачу, и въ його по твари минуться выразъ: звычайный, суроро-журлывый выдъ якось зныкае, уся тварь йому стае иншою, доброю, щырою, наче вона вся переймається бажаннямъ говорыты. Я мовчу, дывлюсь, та спостерегаю... Ще килька хвылынъ; отецъ Зосыма вставъ и почавъ ходыты по кганку, въ його рухахъ стало знаты жвавистъ, въ очахъ заблышала яскрава искорка энергіи, губы у його якось ворущылыся, выдко було, що вони хочуть розмовляты, що якась внутришня сыла не дае имъ спокою, рушыть ихъ. Я мовчала. Мени здавалося, що от-отъ розгорнеться передъ моими очыма книга Зосымнои души и я прочытаю тамъ найцикавейшу таемнычу сторинку попового жыття... А въ кого зъ людей нема такой сторинки, що не передъ кожнымъ вона розгортуется, и не коженъ втне прочытаты ии и зрозумиты?... Я не помылылася. Пройшовшы килькы разивъ по кганкахъ, отецъ Зосыма почавъ говорыты про велыку сылу прыроды, про всемогучество Боже, про коханья, про грихы.

— Воно одно, оте коханья,—мовывъ винъ дали,—воно и нищо бильшь—альфа и омега усього доброго й лыхого въ жыттю людському—„имъ же вся бысть и безъ него ничто же бысть“...

Я щось на те видповила. Не скажу вже що; пам'ятаю тилькы, що пыльнувала, абы розмова йшла дали, абы бильшь зворущыты отца Зосыму, абы выразнійше було мени роздывытыся, що у його на души та на серци. Слово по слови, отецъ Зосыма стававъ бильшь и бильшь говиркымъ, бильшь жвавымъ та щырымъ, и нарешти бесида його польылася тыхою цивкою, наче та крынычна вода з-пидъ каминя.

— Отъ хочъ бы й про себе скажу,—мовывъ винъ,—щѳ, якъ не коханья згубыло мене, на вики згубыло, зламало, выкрутыло у мене сердце, зробыло жывымъ мерцемъ, прыневолыло тынятыся по свиту, — тынятыся не якъ жыва душа, а наче мрець по шырокой могыли?... Воно, отсе коханья, повинно бѳ было зробыты мене щаслывымъ, а воно и до тяжкыхъ грихивъ довело мене и зробыло мене на вики вични безталаннымъ...

знівечыло мене... Ну, правда, не саме кохання; не безъ того, що й умовы жыття нашого попивського... але на все воля Божа! Не будь Його святои воли, такъ бы не сталося... а що чоловікъ вдіе проты Бога?... Ничого!... Смырысь, не мудрствуй лукаво! Покорысь десныци Всевышнього, та й иды, куды вона веде; а на себе, на власну сылу, не вповай! тлинь йесы!... Чого тоби насыпано въ торбу, те й несы покирливо, не нарикаючы, не маріючы про якусь легку ношу... Безъ ноши нема жыття: ношу самъ Богъ дае кожній людыни... Винъ святой знае, кому що прыпадае... Ну и несы, несы, та й не забувай, що мріи—марна ричь!... несы та й не жалкуй, бо що зъ того жалю? Се теперь я такъ думаю, се думка старои людыны; вамъ, може, чудно, що я за такого молодого вику та кажу таке, де не чується й слова боротьбы зъ жыттямъ, зъ обставынами, зъ лыхомъ? Кажу таке, видъ чого тхне могылою?... ба!—кажу жъ я вамъ, що я живый мрецъ! Зистарився швыдко, зив'явъ не цвившы, вмерь не жившы... А боротьба.. марна ричь! шкода праці! де вже?... та й не прыстало якійсь козявочци боронитыся проты Божои воли... Було прокыдалысь и въ мене колысь думкы про боротьбу, та куды мени! На що? Все одъ Бога! а зъ Богомъ не бытыся й не позыватыся, бо все Його; тилькы й нашого, що грихы... а въ мене грихивъ, грихивъ!... и пидвело мене на грихъ те, що, кажу, повинно бъ було прывесты въ рай, до спасення...

На другому роци моеи богословіи пойихавъ я на село въ другу губернію до одного пана сына Його готовыты до гимназіи Думавъ, зароблю за лито на зиму. И справди заробывъ, та ще якъ! такъ заробывъ, що й на цилый викъ стане. Зустривъ я тамъ у дякона дивчыну... побачывъ ии вперше въ церкви и зразу закохався; йшло тоди мени двадцять друге лито... Такъ закохався, що й не сказаты... За тыждень зустривъ ии вдруге; зъ церкви до дякона зайшовъ; у його пообидавъ, а по обиди пишылы мы зъ Лесею,—звалы ии Лесею,—гуляты на греблю... Я й прызнався ий... колы жъ не було у мене сылы таитыся... Чую, и вона мени те саме каже: якъ побачыла,—каже,—тебе въ ту недилю, такъ мое серце й занялося, и запалало; сама не тямлю, що зо мною... Вже жъ и кохалыся мы зъ нею—ажъ до кинця вакацій... Я вже й не тямлю було, де я и що я—чы я на неби, чы на земли, чы витаю по верхъ земли, пидъ самымъ небомъ... Ой, Господы, Господы!... давъ Ты мени зазнаты щастя, та не довго; за те жъ потимъ и кара

выпала на мене велика!... лише бѣ було не знаты мени того раю та не каратыся отакъ, якъ теперь... Хто жъ його знавъ, що такъ станеться; та й хиба я по своїй воли?... Не волень я бувъ спыныты серце...

Братыся намъ заразъ не можна було, треба було кинчаты мени семянарію, та тоди вже. Мы соби й умовылыся цилый рикъ ждаты, думалы: хиба то довго? думалы: хто намъ на дорози стане, кому що до насъ? Вона дыяконова годованка, а я кругомъ сырота, ни роду у мене, ни племени, волень, якъ витерь той въ степу... Никому мы про свое щастя, про свои гадки ни слова...

Сыжу я коло своеи богословіи, працюю добре; хыстомъ мене Богъ не надилывъ, такъ якъ другихъ; инше разъ перечытае—и знае, а я—ни! пам'ять така у мене була прытоптана. А въ нашій науци на все треба пам'яты, безъ неи хочъ зъ якымъ розумомъ, не багацько вдіешъ. Попрацювавъ я добре и добре здавъ экзамены.—Теперь,—думаю,—панъ на всю губу. Заразъ,—думаю,—писля Петра до Леси, та й поберемось... вже певна ричъ, дыяконъ не змагатыметься.—Взявъ заразъ напысавъ до його про все, прызнався, прохавъ, якъ слидъ, благословення у його... Що жъ бы вы думалы... Ой, та й дурный же я бувъ!... Треба вамъ сказаты, що ще на Риздво и на Велькдень пысавъ я до його, тилькы поздоровлявъ зъ святкамы и його, и Лесю, а бильшь ничего. Ни винъ, ни Леся не видпысалы до мене. Хто другый заразъ бы схаменувся, а я соби байдуже; думка така: що тамъ видпысуваты, та ще зъ такого глухого та далекого села?... Дурный бувъ, чы такъ вже та надія, те щастя отуманылы мою голову, самъ того не тямлю. Отямывся вже тоди, якъ зайихавъ такъ, що ни въ тынъ, ни въ ворота. Прыходыть небавомъ лысть видъ мого дыякона; чытаю й очамъ не йму виры... пыше, що ще заразъ писля Риздва Леся побралася...

Я такъ и похоловъ!... Чы мени, думаю, въ Десну, чы на суху вербу теперь, чы що? Не заподіявъ ни того, ни сього; чы я Бога побоявся, чы не стало у мене сылы воли руки на себе наложыты—не скажу про те: гараздъ и самъ не тямлю. Оте тилькы й тямлю, що я тоди посатанивъ, розуму позбувся; дыяволь мене отуманывъ и напутывъ на таке, що й видъ Бога грихъ, и видъ людей соромъ. Загадався я мстытыся Леси; якъ мстытыся?—про те я не думавъ! я перенявся самою лышень думкою побачыты Лесю и помстытыся. Треба жъ було довидатыся, де вона? Зновъ

дурный я напысавъ до дякона, зновъ винъ мени не видпысавъ; тоди вже я стямывся, напысавъ до того пана, де я вчителювавъ. Той заразъ видпысавъ... Ой, бодай бы я бувъ не диждавъ той видпыскы, а то... сказано: дальше въ листь—бильше дровь...

Довидався я, що Лесынь чоловікъ попомъ въ нашій такы губерніи... заразъ у мене думка—туды... чымъ же мени замутытыся до того попа? Такъ, нибы подорожній, ніяково; ну, що зъ того, що я въ його переночую, нехай и переднюю, та й годи! Може, Леси й не побачу, не трапытыся ии въ господи, або шо... А хочъ и застану, хочъ и побачу ии на такой короткый часъ, що зъ того, що я ии вдию?... Убываты ии? ой—ни! така думка мени не прыходыла; я жадавъ пимсты лютой, довгой, щобъ моя зрадныця довго каралася, довго спокуювала свою зраду. Думавъ я, думавъ и ничего такы не придумавъ. Ставъ на тому, щобъ иты, зайты до того села, де жыла Леся; выдаты, нибы йду на прощу въ Рыхлы до св. Мыколая—а шляхъ въ Рыхлы черезъ те село,—такъ отъ нибы я въ дорози пидбывся, занепавъ; та й впросытыся до попа—перебуты, докы мени полекшае, а тамъ вже бачытыму, що початы, що робыты. Взявъ палець въ руки, торбу за плечи, пишовъ; иду, лютую, звируюся на Лесю. Десь мене тоди Богъ зовсимъ покынувъ, бо нищо добре не йшло мени на думку. И дывна ричь! Лютую я, йдучы, а Леся ввыжається мени такою доброю, чыстою, прыязною.. Отже нищо мене зъ того не проймае, сама тилькы злисть клекотыть въ серци, сама тилькы пимста правыть моею душею!...

Прыхожу въ село, просто до попа въ двирь, пытаюся—кажуть: пан-отця нема въ господи, пойихавъ до женцивъ, хиба пизно у-вечери вернется; а пани-матка дома, сыдыть у свитлыци... Прощу я провесты мене до неи. У синяхъ знявъ торбыну, положывъ ии, обтрусывъ трохы куряву зъ себе; потрошку стогну, кульгаю; дурю Бога и людей и себе самого,—недужого, бачте, вдаю... Справди я бувъ недужый, справди кульгавъ; але жъ—нездужавъ я душею, серцемъ, кульгавъ на розумъ: помутывъ мени його сатана... Господь видъ мене одступывся.

Вхожу въ свитлычку—повно квитокъ усякыхъ; мижъ нымы Леся, наче цариця тыхъ квитокъ, сыдыть мижъ нымы и якась шывто въ рукахъ у неи.

Якъ глянувъ я на Лесю, якъ зустрилыся мои очи зъ ии очыма чорнымы, велькымы, блыскучымы, такъ я й замеръ! Стою,

дывлюся, хочу слово промовыты—языкъ не повернется; хочу пидійты до неі блызче—ногы не слухають; увесь тремчу, а на серци у мене стае легко, у души такъ спокійно, тыхо... Чую, що на серци ни крыхточкы злосты, жадоба пимсты зныкла; чую, що вернулося до мене, усього мене обгорнуло колышне, святе та чысте кохання до Леси!... Дывлюся на неі—бачу: не та вона стае, минуться; округъ неі якась ясноголубе сяево; за плечыма у неі крыла и от-отъ здійметься вона и полетыть въ росчынене викно. Я кынувся до неі, щобъ вхопыты, не пустыты іі, я розвивъ руки и не тямлю вже, якъ вона прыпала до моихъ грудей... Въ очахъ у мене потемнило... чы мы що говорылы тоді, чы ні,—ничого не пам'ятаю... Пам'ятаю тилькы, що колы я отямывсь, мы одынь одному впылыся въ уста и горымо видъ поцилункивъ... Вона до мене: „Зосю!“ Я до неі—„Лесю!“ и бильше ничого... Такъ килька хвылынъ! Ото було суще щастя мое, але и сущый грихъ мій, тяжкый, велькый грихъ!... Що колы бъ хто тоді заставъ насъ отакъ?... Э! що! хиба мы тоді про те думалы? хиба я тоді бувъ пры собі? хиба я тямывъ тоді, що я чыну? що у мене воплотывся самъ сатана? Ничого сього я тоді не думавъ и не тямывъ; теперь и каюсь, и караюсь!... „Йе каяття, та нема вороття!“—нема, на выкы нема...

Все отсе говорывъ отецъ Зосыма, ходячы по кганку шыро-кымы ступнямы и махаючы нервово рукамы. Зъ останнимъ словомъ винъ зупынывся, потеръ долонею свое чоло, наче бажавъ щось собі нагадаты, зитхнувъ, глянувъ на небо и зновъ почавъ ходыты й говорыты.

— „Мынулося, не вернется“!... не вернется, правда, але не мынулося, ні! Хвылыны того велького щастя и ще бильшого гриха не мынулы, а на выкы вризалыся въ мою пам'ять, в'йилыся въ мою душу. Отъ и теперь чую, увесь чую, якъ вони хвылею ходять по души та серпомъ рижуть по серцю, и ничого зъ нымы не вдію: знаю, що гришу, и теперь гришу, а не маю сылы не гришыты; не маю воли надъ собою... Господы! якый бы я радый бувъ вырваты зъ себе серце, закынуты його, щобъ воно не болило, не щемило, не нагадувало мынулого кохання и немынулого гриха...

Гришу й тымъ, що отсе росповидаю вамъ, а не спроможуся молчаты: якась недовидома мени сыла прыневолюе мене говорыты. Чую, що душа повнисинька до-верху, а хтось іі ще нальвае

отымы спомынкамы, и ллються вони черезъ край и выльваюцца, збигають, наче окрипъ той у повному горшку, що клетотомъ клетотыть... Доки його не видставышь зъ огню, доты винъ клетотытyme, бигтытyme... Нїкому моеи души видставыты зъ пекельного огню, а самъ чы не вмїю, чы сылы не маю... Отже слухайте до кинця. Доки ото прыйшовъ вечеръ, доки прыйхавъ отецъ Лука—такъ звали Лесыного чоловика—доты мы все цилувалыся та мылувалыся. Леся розказала мени, якъ їи посваталы, якъ прыневолылы выйты замижъ... Вона змагалася, прызналася дяконици, що мене кохае, що вона немовъ уже заручена зо мною... Дяконтъ спершу усовищувавъ їи, запевнявъ, що все те кохання дурныця, мана. „Твій коханецъ,—говорывъ винъ їй,—бувъ, та й нема: ни слуху, ни висты ни про його, ни видъ його... Та й цяця зъ його, мовлявъ, не велика и надїя на його, якъ на литній витеръ: шумыть десь вгори поверхъ дерева, а млына не поверне... Колы то ще винъ самынарію скинчыть, та ще чы й выйде на попа, а колы й выйде—колы ще прыходъ соби добуде, и який ще той прыходъ буде; може, дви бабы та пивторы жабы;“ а тутъ вже все готове! Завтра Лука звинчаецься, за тыждень и пипъ, та ще на такому прыходи, що всякому заздро... До того въ його и дядко не абы-хто, а самъ отецъ ключаръ, правша архыереева; винъ незабаромъ и выведе Луку въ люде, не дасть йому на сели чевриты, вытягне въ „кафедральныя“...—Я,—казала мени Леся,—и се и те, а вони одно: „Годи тоби нашъ хлибъ йисты, и такъ вже об’їила; або берысь зъ Лукою, або йды соби геть видъ насъ; мы тебе выгодувалы не на те, щобъ ты не слухалася насъ... задрыпанка, була бъ пидъ лисою ночувала бъ, колы бъ не мы... Такъ ты дякуешъ за нашу хлибъ-силъ, за наше пеклування?“...—Та якъ почалы докоряты та пекты—гиршъ лютои печїи пеклы, и такы допеклы до свого... здалася, покорылася...

Я не нарикавъ на неи. Вже жъ не що їй було бильшь робыты: або пидъ винецъ зъ нелюбомъ, або свить за очи. Куды жъ їй йты? Молода, нетямуща ще, ни до чого не прывчена: вмїе зварыты, спекты, латку насадыты, панчошу заштопаты,—зъ сього не прожывешъ... И куды бъ вона, сырота, вдарылася, до кого бъ вона прыхылылася, одна на цилый свить, самитна?... Колы бъ була до мене вистку подала—чы не догадалася, чы не можна було... не скажу про те... Подумаешъ—якъ було й не догадатысь!... а проте... колы чоловикови йде на безголов’я—де той и розумъ

динеться! То жъ у чоловіка, а то у молодой дивчыны, та ще й розумъ той сырительскый. Ба! колы бѣ вистку й дала була, то що бѣ я їй помигъ?—ничого, докы не скинчывъ своей богословіи... а и тымъ часомъ выгнали бѣ; куды їй? за наймычку?... хто бѣ їй взявъ? Переночуваты бѣ нигде було—хиба де пидъ плотомъ, а въ хату бѣ на сели ништо не пустывъ: дякона вси боялыся... та ще взявъ бы та й крадижку яку навивъ... хиба йому що?... Одно слово, звинчали ихъ... не на добро звинчали... Думалы, мабуть, що винець все покрые, що з-пидъ винця Лесыне сердце розгорнеться наче та хустка, що руки в'язалы... овва! не на таку напалы, тилькы вику їй вкоротылы, тилькы въ обохъ насъ укралы нашу долю та довели мене до тяжкого гриха, занапастылы мою душу. Леся зареклася, що хочъ и буде винчаною попадею, а проте до вику, до суду не буде Лучыною жинкою, зъ нелюбомъ ложа не подилыть. Зареклася и не змылыла; хочъ чого їй не робылы, а зъ пути не збылы: и благочынный прыйиздывъ, и вмовлявъ, и благовъ, и страхавъ манастыремъ,—байдуже все!

— Хочъ до архыерея, хочъ до самого царя,—твердыла имъ Леся,—не то въ манастырь, хочъ пидъ цурку, хочъ на шыбеньцю, а не прыневольте: осоружный винъ мени! Нехай винъ выкыне те зъ думкы та дасть спокій и мени, й соби, то ще якась жытымемо; а будете мене невольты, такъ отъ вамъ хрестъ святой, що або втоплюся, або повишуся...

Отакъ и встояла на своему!... Де у неи й стійкосты взялося? мабуть, сама Божа Маты зглянулася на неи, та й надала їй силы: такъ то ни прозьбамы, ни грозьбамы не зламалы Леси; такъ вона неневистно, неблазною и звикувала... Охъ, и вику жъ того було у неи—ничымъ и згадаты його!... Господы! мабуть сама смерть помылылася... Але грихъ нарикаты... Його сыла и воля!.. Винъ знае, скильки кому одмиря... Одначе жъ...

Отець Зосыма не договорывъ; голось його затремтивъ и обирався; винъ глыбоко да такъ преважко зитхнувъ, сивъ, повисивъ голову и замовкъ. Я бачыла, якыхъ дви буйныхъ сльозыны скотылыся йому на щокы... И я мовчала: не було духу и въ мене говорыты. Я бачыла, якъ у отця Зосымы колыхаються груди; я розумила, що йому треба спочыты, треба выдыхаты те, що наболело, выдыхаты пару зъ того клетку, що бувъ у його на серци.

Перегодомъ отець Зосыма зновъ почавъ ходыты по кганкахъ и говорыты.—Дали чы й казаты. Якъ пишло вже на грихъ, такъ

що ступлю, то й бильшь загрузну въ гриховному болоти; самъ бачу, що въ безодни опынввся, бачу, та вже не выберусь зъ неи... Тамъ вже й пропаду. Тры дни перебувъ я у отця Луку, вдаючы зъ себе недужого. Винъ до мене шыро, любовно такъ, а я... я дурывъ и його, и людей, и Бога. Не скажу, що бъ воно було дали, колы бъ самъ отець Лука не пхнувъ мене въ ще бильше болото...

На третій день у-вечери каже винъ до мене:

— Отуть у сусидньому сели попа нема, вже п'ятий тыждень, якъ вмеръ; прыходъ за його дочкою, сыротою; трошки переспила, —каже,—може на тры десятки набижыть, а прыходъ добрячий...

У мене, мовъ блискавка, заразъ мыгнула думка: свататы ту сыроту, чы певнійше той прыходъ. Вранци зъ стцемъ Лукою мы туды; посваталыся, за тыждень звинчалыся, а за мисяць и попомъ я ставъ. И такой я радый та весельй; земли пидъ собою не чую. Якъ же! було чому радиты, було чымъ дударытысь: бродьма бривъ у саме пекло, гадаючы, що то мій рай... Та не довго стояло мое раювання: скоро Богъ образумывъ мене, скинувъ зъ моихъ очей полуду, давъ мени спостерегты власну мою окаянисть. Въ недилю у-вечири вернувся я зъ губернии зъ посвячення и цилый тыждень шо-дня у отця Луку, шо-дня бачу Лесю, шо-дня розмовляю зъ нею. Прися мени байдуже: наче ии й нема. Прыйшла недиля, треба службу правыты. Отуть тилькы вперше прокынулася моя совисть! Ставъ я на проскомыдiю и чую—увесь я переймаюся такимъ почуттямъ, наче хто зненацька злапавъ мене на якомусь душогубстви... Ричъ у мене наче однялася; то була така плавка, а то языкъ мени руба стае!—Чую, хтось въ ухо до мене шепче: „дурывсите! гришныче! схаменысь, не дуры людей и Бога! покайся! подумай: яке пекло жде тебе?“ Я увесь затремтивъ... упавъ навколишкы передъ жертвеныкомъ!.. молытыся хочю—а сливъ у мене нема! Ледве-ледве спромигся скинчыты проскомыдiю и початы службу... Дійшло до Херувымської, треба мени Дары браты, зъ переносомъ выходыты, а я тремчу, боюся, щобъ чаша зъ рукъ не выпала. Иду до жертвеныка и хытаюся. Дякъ старенькый спостеригъ, що щось воно у мене не до-ладу, прышовъ у вивтаръ и каже до мене:

— Чы вамъ щось недобре, чы, може, вамъ що ще первына на прыходи, не прывыклы?..—Та спасыби йому, взявъ бережно мене пидъ плечи й провивъ зъ переносомъ... Не тямлю вже, якъ я скинчывъ службу.

Пам'ятаю тильки, якъ Господь зъ Горного мисця дывывся на мене строго!.. Ледве прыйшовъ я до господы, Прися до мене зъ чаемъ, а мене така грызота невымовна обгорнула, що я ничего не бачу й не чую...

Пишовъ я швидче въ садъ, упавъ навколишки и довго-довго молювся, плакавъ, благовъ Господа, щобъ Винъ одвернувъ мене одъ Леси, вырвавъ у мене сердце, простывъ мене, не покидавъ мене. Наче й полекшало, але вранци зновъ сатана сивъ на мене верхы, зновъ Господь видступывся видъ мене, зновъ мене потягло до Леси; такъ потягло, що я не спромигся протывытыся, не встоявъ, пойихавъ такы до неи... Думавъ—прызнаюся їй, образумлю и їи, роскажу, яки мы зъ нею велики гришныкы, та й розцураемося... Думавъ, докы не бачывъ їи, а побачывъ—все те забудь...

Мынувъ тыждень; скількы я молювся—и не сказаты! Не вчувъ Господь моихъ молютовъ. Попустывъ Винъ мене на вику, а потимъ и покаравъ; заслужывъ я тїей кары, самъ выненъ, ни на кого не нарикаю... Але жъ якъ я мучывся, якъ я мучывся! Такъ попустывъ мене Богъ, такъ дяволь округывъ мене, що я прывыкъ и до гриха, и до мукъ. Въ церкви за службою мурдуюсь, чую въ души пекло; побачу Лесю—вси муки забуду и чую, що въ серци у мене рай!.. Такы що-тыжня, було, двичи побачымося и вже знайдемо захыстокъ, щобъ поцилуватыся... а бильшь ничего!.. Никому, а отцю Луци й поготовивъ, и на думку не впадало прыздриваты!.. А вже жъ и кохалыся! Ну, що колы бъ мы булы побралыся?.. Якъ бы мы раювалы, якъ бы жылы да Бога хвалылы!... Не судылося... Все одъ Бога...

Отаке выпало намъ и щастя, и нещастя... щастя небавомъ порвалося, а нещастя зисталося, докы очей не засыплють.

Мынувъ рикъ... Моя Прися за першою дытыною преставылася... И я!.. О, Господы, якый я запеклый гришныкъ! Я слъзынкы за нею не выронывъ! Я радивъ, що однїєю душею поменшало зъ тыхъ, що я дурывъ що-дня, що-годыны...

Скоро поховалы Присю, ставъ я трохы не що-дня вщасты до отця Луку и небавомъ спостеригъ, що сущи муки для мене теперъ тилькы роспочынаються. Леся почала хыриты... стало мени ввыжатыся, що й отець Лука помичае потроху, яке гныття творыться у мой души; що винъ спостерегае наше кохання и сочыть насъ. Здавалося мени, що й Леся такъ думае и черезъ те хыріе.

Що жъ бы, вы думалы, почало дѣяться зо мною?... Сыжу въ господи—тягне мене до Леси; прыйиду до неи—боюся отца Луки, жахаюся погляду його зустриты... Стану на службу—тремчу, Бога боюся; почну молытвся, зарикаюся Йому передь Його свѣтымъ Престоломъ, що бильшь не йиздытому до Леси, не бачытому ии, вырву ии зъ своего сердца. Отже абы вышовъ зъ церкви, про все те й забудь заразы! Зновъ Леся передь очыма у мене, зновъ якась сыла недсвидома тягне мене до неи. И зновъ я иду до неи. Мучуся, мордююся, а ничего не вдю зъ сердцемъ, рады йому не дамъ... А Леся сохне та сохне, наче та квитка, що зирвана вранци зъ свижою росою... Высохла Леся, звелася й Богу душу оддала...

Чыстою вона вмерла, непорочною. Вмерла... Вы были на похоронахъ у неи, пам'ятаете, якъ я ихъ правывъ, тямые теперь, чого я тоди плакавъ?... Я хоронывъ не Лесю тилькы—хоронывъ свое щастя, себе самого живцемъ хоронывъ... Куды я теперь? що я теперь? На що мени жыты? Серце мое на вики похоронено пидъ отсією рясою, на вики запечатане...

Скынувъ бы рясу, та що зъ того? На що я здався? де я динуса, що робытому? Хиба тилькы, що бильшь ще гришытому; грихивъ на мени и такъ багато; велька ноша ихъ, важка вона: плечи гнутъся пидъ нею.

Де жъ мени зъ нею дитыся? де ии позбутыся? О, Господы, помылуй мене, не допусты ни до чого гиршого! одверны видъ мене гришни думкы про ополонку та про налыгачъ!. Пропащый я, на вики пропаща людына, гришна, окаянна...

Зъ сымъ словомъ отецъ Зосыма истерычно почавъ хлыпаты. Я кынулася помагаты йому. На превельку сылу черезъ годыну, чы, може, й бильшь вгамувався винъ, затыхъ. Я положила його на постиль, небавомъ винъ заснувъ...

* *
*

Другого дня встаю—нема мого попа; я думала—пишовъ до господы, та по обиди йду провидаты його. Пытаюся, де отецъ Зосыма? Кажуть:—якъ пишовъ учора до васъ, такъ и доси не вертався.—Де жъ отсе винъ дився?—подумала я, и якась нибы турботна думка огорнула мене, а дали заспокоилася на тому, що певне винъ подався провидаты Лесыну могулу...

У-вечери вернувся мій Борысь; росповила я йому отсе все. Пославъ винъ до отця Зосымы въ двирь спытаты, чы дома винъ? —Нема!—кажуть. На другый день зновъ нема попа—якъ нема. Зныкъ нашъ пипъ, наче въ воду канувъ. На тому й стали, що Десна його прыняла. Помылылысь... Мынула зима, дали на село другого попа, старенького, а про отця Зосыму ни слуху, ни висты. Ажъ передъ Велькоднымы святамы прыходыть до насъ лысть зъ Лубень: чытаемо—й очамъ не ймемо виры: пыше отецъ Зосыма! не багацько й пыше: прощається, каже, „йду въ ченци та въ святій Мгарській обытели буду спокутуваты та видмолуваты свои вельки грихы смертни. Не помынайте лыхомъ ченця Саву“, —и бильшь ничего.

* *
*

Мынуло ще два роки. Довелося намъ буты въ Лубняхъ. Я й згадала отця Зосыму и подалася до манастыря провидаты його. Пытаю у першого ченця:—де келія отця Савы?

— Въ мыри Зосыма?—каже винъ.

— Такъ.

— Э, келія його далеко,—каже,—чы знайдете ий?...

Прошу я росказаты мени, де и якъ шукаты ту келію. А чернецъ хытае головою та й каже:

— Хочъ и знайдете келію, такъ не доступытесь до отця Савы...

— Чому?

— Чому?—переговорывъ винъ и додавъ,—тому, що вона тамъ „идѣже нѣсть печали, ни въздыханія“... На гробовыщи вона... Тоникъ ще преставывся отецъ Сава... Не пры соби винъ бувъ... а за тыждень до смерты зовсимъ ставъ несамовытымъ: объ стины, объ муры почавъ бытыся та не своимъ голосомъ вопіаты, що винъ велькый гришныкъ... Мусилы часомъ звязуваты його... звязанымъ и вмеръ... Охъ, Господы! помылуй насъ гришныхъ, не вводи во искушеніе...

Чернецъ поклонывся и пишовъ...

1889 р.

Музыка Павло Дрантусъ.

оскажу вамъ про Дрантуса...

— Се хто такой Дрантусъ?—спытае у мене читатель,—певно немецъ, або шведъ.

— Трывай, читателю! не ловы попередь невзда рыбы! Дрантусъ такой самый немецъ, якъ и мы зъ тобою; родомъ винъ зъ славного мыргородського повиту, тамъ зпоконвику жылы його диды и праиды. Дидъ його бувъ простой козакъ; батько теръ ликти у якомусь суди, а самого Павла взяла на дванадцятую роци одна багата, бездитна пани, удова, оддала його до гимназіи въ Полтаву, дали до универсытету у Киви и выховала зъ його—разъ учителя, вдруге артыста-музыку, а втрете „ненавыстныка“ панивъ, особлыво пидстаркуватыхъ паніекъ. Якъ воно такъ сталося и видъ чого въ йому выросла отся „ненавыжа“—про те не скажу: одъ самого Дрантуса я про се николы ничего не чувъ, а додавать свого, выгадуваты ніяково. Знаю я, що у птастви буває такъ, що пидсыплешъ пидъ квочку индычыхъ яецъ, и выведе вона не курчатъ, а индычатъ, а чого воно сталося такъ, що *пани* не выховала Дрантуса панычемъ—не знаю!. Цикава бъ ричь довидатыся про той психологичный станъ, якимъ Дрантусъ прыйшовъ до *своею* погляду; але жъ кажу: про се я не знаю. Чувъ, що Дрантусивъ батько бувъ чоловікъ вельмы убогий; чувъ, що й самъ Павло, живучы ще у батька, зазнавъ доволи бидування; чувъ я се видъ людей, а зъ самымъ Дрантусомъ про його минувшыну, а особлыво про його убожество николы ни слова не говорывъ. Я знавъ, що винъ не любыть про се говорыты; може затымъ, що самъ перейшовъ школу убожества, и перебувавъ „часомъ зъ квасомъ, а порою зъ водою“. Зновъ же на мою думку и жадный чо-

ловикъ, що перейшовъ школу бидноты, не повиненъ бы вступаты зъ розмовою про свое лыхо: про се краще мовчаты. Почуття власной шанобы не дае носытыся передь людьмы зъ своимъ лыхомъ, немовъ на показъ. Люде люблять дывытыся на те, що ясне, прываблыве, гарне; люблять слухаты весели речи, а лыхо ляпше ховаты одъ людей; лыха у всякого и своего повна торба; одному воно зворушуть свою власну болячку, а другый—найдеться й такой пройдысвить, запроданецъ, що насміється зъ чужого лыха!.. Зъ Дрантусомъ я спизнався вже тоди, якъ винъ дослужувавъ до пенсіи и от-отъ мусивъ кынуты свое вчительство. Йому тоди вже геть-геть перескочыло за сорокъ, але зъ выду винъ бувъ молодой своихъ литъ: высокий, чорнявый, билолыцый, коротко пидстриженный; ни вусивъ, ни бороды; худорлявый, зъ сирымы, наче ольв'янымы очыма, зъ довгымъ носомъ, невеличкымъ ротомъ, билымы, мовъ крейда, вузенькымы зубамы; трохы нибы суворый, неговиркый. Отъ и увесь Дрантусъ. Вдача його не подобалася мени: замкнутый бувъ у самому соби; понуристь въ погляди, докы я не распознавъ добре сього чоловика, ажъ вражала мене. Отъ же заходылы мы одынъ до другого трохы не що-дня; винъ любывъ, щобъ я чытавъ йому „Кобзаря“, а я такъ просто впывався його грою на скрипци; я раювавъ, слухаючы, якъ на Дрантусовой скрипци розмовлялы струны зъ смыкомъ.

Гарно гравъ Дрантусъ и на рояли, але на скрипци його гра була чудовна: струны у його не гралы, а говорылы; коженъ згукъ—слово и летивъ прямо въ сердце, на саме дно до того, хто слухавъ. Тамъ на дни мого сердца оти Дрантусови слова-згукукы будылы, ворущылы те, що хотивъ збудыты Дрантусъ. Винъ прычарувавъ мене до своей музыкы, прыковувавъ мене до згукивъ своихъ струнъ, и часомъ я чувъ, мени здавалося, що слидомъ за згукомъ струнъ Дрантусова душа выходытъ зъ тила и невыдымою цивкою перельвается въ струны, духотворытъ ихъ. От-отъ, здавалося, уся Дрантусова душа перельется въ струны, тило його впаде, умре, а струны вымовлять людськымы словамы усе те, що ховавъ одъ людей самъ Дрантусъ... Отъ въ таки годыны я по згукамъ струнъ чытавъ Дрантусову душу; я бачывъ ии, мовъ у дзеркали, я бачывъ, що ии прыгничуе самотнисть. Жывъ Дрантусъ не безъ людей: знайомыхъ у його було доволи; здавалося, наче ото й прыятели, люде близькы до його думкамы, ридни зъ нымъ поглядамы, близькы до його своимы прямуваннямы; але—здавалося,

а винь справди чувь себе одынокымъ, самотнымъ; чувь, що биля його души, нема другои души, близькои до неи,—такои, якъ його душа; чувь, що биля його серця нема другого серця, котре бь грило його огнемъ чыстого кохання... Въ Дрантусовыхъ музычныхъ творахъ-елегіяхъ я чытавъ, якъ винь нудытсья, мучытсья, вызнаючы себе одынокымъ, але ще бильшь вызнаючы, що пры сій самотности, винь прыкованый до людей, до громады, до громадського жыття; прыкованый хочь порожними, але мицными ланцюгами. Порожни воны о стилькы, що не вдержать, не стануть пидпорою чоловикови, котрый потрибуе пидпоры въ свой жвавости, въ своему прямуванню, въ свой вири и надіи. Безъ такои пидпоры чоловикъ у велькій громади чуеть себе самотнымъ ще бильшь, нижь на самоти. И отугь то, помижъ людей, самотність гнитыть чоловика, душыть, тысне ще бильше, ще гирше, нижь на самоти мижъ чотырьохъ стинь... Розмова такихъ душъ выливається у кого въ малярство, у кого въ музыку, а въ кого просто въ глыбоки, ними муки, одгукомъ котрыхъ бувають тилькы тяжки зитханья... Ланцюгы, що прыковувалы Дрантуса, булы о стилькы мицни, що въ його не було сылы порвать ихъ, вызволытысь видь ихъ... Винь се чувь и мучывся...

Отакымъ чоловикомъ показувавсья мени Дрантусъ въ свой музыци: чоловикомъ-мученыкомъ самотности середь велькои громады людей.

Окримъ своеи профессиі, вчытельскои, Дрантусъ дававъ лекціи музыки на рояли: чудна ричь—на скрыпци винь ни за що никого не хотивъ вчыты; нигде на скрыпци винь не хотивъ грагы, кримъ у себе дома.

Не що давно передь початкомъ мого оповидання Дрантусъ осельвсья на кватыри въ доми свого товариша, вчытеля Ивана Куца. У Куца була сестра Зоя; вчылася вона въ гимназіи, де Дрантусъ чытавъ исторію. Зою прырода щедрою рукою надилыла и духовымы, и физычными дарамы и не даремне жь Куць прозвавъ ии „багатыркою“.

— Не треба за нею ніякого вина, вона сама соби золоте вино,—говорывъ Куць свой жинци,—вона у насъ не засыдытсья, не задивуе.

— Хто знае!—одповидала жинка,—лучче бь. колы бь люде знали, що за нею йсть тысяча-друга; теперь, бачь, всякый бильшь на гро-

ши... от-отъ skinчыть Зоя гимназію; треба буде промышляты про женыха.

— Байдуже! Зоя сама промыслить.

— Все такы липше, колы швыдче... Самъ знаешъ, яки наши достаткы: выйде зъ гимназіи, треба жъ їи зодягты не такъ, якъ теперь... а зъ чого визьмемо? все бъ то зъ твого жалування?..

— На те у Зої йесть руки й голова; сама заробыть: даватыме урокы, на скрипци вчытыме—вона добре грае!... Отъ теперь Дрантусъ у насъ живе, попрошу його, щобъ пид'учывъ ще Зою на скрипци.

— Не впросышъ ты його: не такой винъ; хто вже його не просывъ, чого йому не сулылы—ни за що не хоче.

— А мене, може, й послухае по товариству. Попробую.

— Наврядъ...

Справди Дрантусъ послухавъ Куща. Зою винъ помитывъ ще въ гимназіи, помитывъ у неи добрый талантъ... разъ почувъ винъ дома, якъ Зоя грала на скрипци, и самъ соби погадавъ:—„у неи йесть искра божого огня, вона розуміе музыку и може добре гра-ты.“—Тымъ то винъ и згодывся вчыты Зою на скрипци.

Выпало такъ, що того самого року, колы Зоя skinчыла гимназію, Дрантусъ залышывъ службу и выйшовъ на пенсію.

Се було литомъ 1879 року. Зъ осени Дрантусъ ставъ вчыты Зою. Самъ винъ у ту пору увесь оддавса самій музици: зъ дому выходывъ инколы тилькы до мене та на прыватни лекціи, котрыхъ винъ взявъ тилькы, абы платою зъ ныхъ можна було до-дать те, чого не ставало зъ пенсіи на прожитокъ одному... Увесь свій вильный часъ винъ розмовлявъ зъ своею скрипкою, и мени зда-лося, що Дрантусъ ще выразнійше ставъ говорыты на струнахъ; що граючы винъ цилкомъ забувавъ свить, людей и переносывся въ иншой свить, въ свить идеальный, въ свить поэзи и красы.

Разъ зимою зайшовъ я у-вечери до Дрантуса. Вечиръ тилькы що почиनावся; повновыдый мисяць оглядавъ землю й зазыравъ у викна до Дрантуса; свитла у Дрантусовыхъ викнахъ не выдко було; горило воно тилькы въ прыхожій. Якъ тилькы ступывъ я въ прыхожу, такъ и облыло мене зъ Дрантусової хаты якымысь не-земнымы згукамы двохъ скрипокъ. Я зупынився; боявся дали ступыты и ставъ слухаты; я весь ставъ увагою... я чувъ, якъ ти згуку перелывались до мене въ душу и нальвалы їи до-верху... Дрантусъ стоявъ до дверей спыною и не примитывъ мене; я ты-

хесенько перейшовъ до дверей його кимнаты и прытульвсь до одвирка; Зоя глянула, прымитыла мене, кывнула мени головою и грала дали. Дрантусъ, запримитывшы рухъ Зоинои головы, оглянувсь на двери.

— Ба! се ты!—промовывъ винъ до мене,—ну слухай, колы прыйшовъ...—И чудовни згукы двохъ скрипокъ польылся зновъ своею чудовною, чаруючою цивкою... То була незвычайна, неземна година въ моему жытти; николы не забуду про неи... Самы обставыны додавалы поэзіи: вечиръ, на двори пры мисяци вылыскується срибный снигъ; зъ блакытного неба дывыться въ хату блидый мисяць... Середъ хаты дви людыны, лыць ихъ не выдко, ихъ покрывае тинь, не выдко ихъ очей и выразивъ ихъ; тилькы выдко, якъ правши ходять то вгору, то внызь; якъ пучкы ливыхъ рукъ бигають билия килочкивъ скрипокъ по струнахъ, якъ два смычки прыневолюють струны говорыты... Чуешъ ту розмову и ушмы, и серцемъ, и душею; чуешъ и ниміешъ видъ неи!...

Дуэть скинчывся; Дрантусъ бережно положывъ на стиль скрипку и самъ не сивъ, а прямо впавъ на канапу и швидче закрывъ свое лыце обома руками. Зоя опустыла руки и не рушала зъ мисця: вона походыла въ ту годину на якогось небесного херувыма. Я не ворухнувся; боявся дыхнуты. У кимнаты стало такъ тихо-тихо, наче не було тутъ живой души. Такъ минуло килькы хвылынь.

— Може я свитла прынесу?—озвалась Зоя.

— Не треба, не треба,—одповивъ швидче Дрантусъ.—Я зрозумивъ, чому йому не треба свитла: винъ бажавъ, щобъ ни я, ни Зоя не бачылы його лыца, не прочыталы на йому тыхъ выявъ, якыхъ наробывъ дуэть... Зоя тихо выйшла въ другу кимнату. Мы мовчали.

— Чувъ?—спытавъ згода у мене Павло.

— Чувъ,—одповивъ я, самъ не знаю чого, боязно и стыха.

— Що жъ скажешъ?

— Тутъ ничого не можна сказаты; тутъ можна тилькы почуваты, що ты въ годину гры перенился и живешъ десь инде, въ мыри поэзіи и красы.

— Правда твоя, правда! тутъ ничого не можна сказаты, тилькы почувашъ и не вымовышъ того почування словама.

За сымъ словомъ Дрантусъ пидійшовъ до мене, обнявъ и поцилувавъ.

Почалась розмова про музику, поезію, штуку, вичну красу; перейшла на історію, на сучасне жыття и тяжкый впливъ деморализації...

— Трывай, трывай!—сказавъ Павло,—трывай, треба свитла!—винь нервово вхопивъ сирнычки и засвitivity свичку.—Пры мысяци не можна говорыты про наше сучасне жыття; треба свитла, а то и такъ темнота, темнота и темнота...

— Темнійше темной ноци; душно, тяжко; ни свиту, ни воздуху; дыхаты ничымъ.

— Самый найкращый часъ за-для банковыхъ и всякихъ иншихъ деморализаторивъ.

— Задохнемоя!—кажу,—ничымъ дыхаты...

— Дышы вирую въ краще, надією на лучче, сподиваннямъ на нашу молодижъ, котру мы выховалы...

— Тильки не я!—перебывъ я Дрантуса, —самъ знаешъ, що я не...

— И ты, и я, и вси мы!... Не скажешъ, хто и що поодыноко робывъ и зробывъ—уси робылы, уси працювалы, уси щось зробылы гуртом!... За 15 литъ маемо освичену матирь... О! не дай, Боже, колы бъ я не бачывъ рижныци мижъ нашимъ поколіннямъ, и тымъ, що мы выховалы! не дай, Боже, колы бъ я втерывъ надію на нашу молодижъ, на іи безкорыстну любовь и працю за-для народа!... я зразу пустывъ бы соби кулю отсюды (Дрантусъ приставывъ пучку до чола), або петлю на шыю...

Дрантусъ почавъ нарикаты на своихъ ровесныкивъ, расповидавъ, якъ йому тяжко зъ нымы, якъ винь любуе въ розмови зъ молодиж'ю, яки надіи мрiють у його на молодижъ, котра „шляхомъ тыхого, спокойного прогресу оновыты наше соціяльне жыття и дасть Росіи мессію свита, покою и добра“...

Никола Дрантусъ не говорывъ зо мною такъ жваво, щыро и одкрыто... мени ажъ чудно стало. День за день ставъ я примичаты, що Дрантусъ якось переминяється: меншъ у його понуросты, меньше замкнутосты, бильшъ веселосты и жвавосты.

Сумно и тяжко распочалася скрызъ у насъ весна 1879 року: тильки що мынувъ переполохъ отъ „Ветляньской чумы“, а тутъ зновъ скоився другый, бильшъ ще небезпечный... тяжко його й спомынаты. Въ першыхъ дняхъ мая зайшовъ я у-вечери до Дрантуса: винь сыдивъ зъ Зоєю на кганкахъ; розмова йшла у ныхъ про музику. Я й соби приставъ.

— Добрый вечерь вамъ!—озвався, стоячы на порози одынь зъ нашихъ знайомыхъ!

— Добрый вечерь, Васылю! Сидай до гурту зъ нами.

— Я на годыночку до тебе,—одповивъ Васыль,—ходимо до твоеи хаты, у мене дило до тебе йе.—Мы втрюхъ пишлы вь хату, Зоя лышылася на кганкахъ, куды выходило викно зъ Дрантусови хаты.

— Сидай, Васылю!—промовывъ Дрантусъ,—яке тамъ у тебе „дило“?

— Я похожу та постою,—не всыдышь: теперь не до сыдни...—Небезпечни выразы Васылевого лыця и безъ сливъ говорылы, що йому „теперь не до сыдни.“

— Недобра чутка!—сказавъ Васыль,—вельмы для тебе недобра; чуешь, Павло?

— А що тамъ таке, кажы!

Васыль росказавъ.

— Се одна брехня,—сказавъ Павло, выслухавшы Васылеву „чутку“.—Теперь таке несуть, таке плещуть, що колы бь усе було правда...

— Одначе подумай...

— Що жь тутъ думать! Видь смерты не сховаешся: що громади, те й баби.

— Якъ соби знаешь! Я що чувъ, те й кажу; за що купывъ, за те й продавъ... Прощавайте! мени николы:—треба ще де-куды за-бигты... Завтра вранци навидаюсь.—Васыль пишовъ.

Мы зъ Дрантусомъ мовчалы; „чутка“ зробыла на його небезпечный впливъ. Попробувавъ я зняты ричъ—розмова не йшла: слова прылыпалы до языка. Я взявъ шапку, стысь Павлови руку и попрощався мовчки. Выхожу на кганокъ зъ своимъ ципкомъ—Зоя й доси сыдыть тутъ сама.

— Добрáничь!—промовывъ я, подаючы Зои руку.

— Добрáничь!—одповила Зоя, беручы мою руку. Рука Зои була горяча, наче огонь. Я глянувъ на Зоине лыце: воно зблидло, ажъ пополотнило, а въ куточкахъ очей блыщалы проты мисяця буйни самоцвиты...

Мынула пивничъ, а Дрантусъ и не думавъ ще спаты, та й не до сну йому було: зачынывшы за мною двери, Дрантусъ потушывъ свитло, лигъ на канапи, пидложывъ руки пидъ голову и лежавъ нерухомо. Думкы одна слидомъ другои

такъ и роились у його въ голови, такъ швидко одна прыбигала замисто другои, що можна сказаты: винъ багато думавъ и ничого не думавъ... винъ лежавъ, наче деревына; винъ навить не прымитывъ, якъ Зоя тихенько видчыныла двери, пидйшла до каналы и стала проты Дрантуса.

Зоя злегка кашлянула.

— Се вы, Зоя? чого вы?—спытавъ Павло, дывуючысь, що Зоя прыйшла до його въ кимнату середъ ночи. Павло, наче недужый, пиддився й сивъ.

— Се я, я!—одповила якось боязко Зоя.—Я маю васъ просыты... Скажите: зробыте те, про що просытыму?—голосъ у неи тремтивъ.

— Зоя... що жъ таке?... за-для васъ, Зоя, я все, все зроблю, що въ сыли...

И справди въ ту годыну Дрантусъ зробывъ бы все на свити, що бъ тилькы залежало одъ його.

— Вы пойидете?—спытала соромлючысь Зоя; въ голоси у неи почувыся слъозы.—Вы пойидете... визьмить и мене зъ собою... я... я...—Зоя зарыдала.

— Куды, Зоя? куды взяты васъ? я никуды не йиду!

— Годи! годи!... Дрантусъ! я знаю... я прошу тилькы одного: не сердьтесь на мене, не ремствуйте, колы я пойиду слидомъ за вами...

Дрантусъ почувъ, що винъ увесъ въ огни, наче хто прыскомъ обсыпавъ його всего.. въ очахъ потемнило...

— Зоя! Моя Зоя!... ты...

Зоя упала до його на груди и прыпала своимъ лицомъ до Дрантусовой щокы... одъ щокы ажъ пекло... Дрантусъ обывъ Зою своимы рукамы...

Мисяць и зори дывылыся у викно и слухалы палки поцилункы... Ни Павло, ни Зоя ничего не сказалы одынъ другому про кохання: бия Дрантусовой души була та душа, котрой йому не ставало; те сердце, котрого винъ шукавъ... Винъ почувъ, що теперь винъ не одынокий...

Вранци другого дня я тилькы що вставъ, якъ прыйшла до мене Зоя.

— Пойихавъ?—спытавъ я.

Зоя махнула рукою, впала на крисло и плакала... Я мовчавъ... я знавъ, що словамы тутъ не втишышь.—Вси мы пидъ Богомъ!—тилькы й промовывъ я.

Заспокоившись трохи, Зоя сказала мени, що й вона хотила йихаты разомъ зъ Дрантусомъ; але винь не згодився на те, сказавъ, що колы вона схоче, такъ нехай прыйиздыть тоди, колы винь устроиться на новому мисци.

Цилыхъ пивтора року не прыходыло ніякои звисткы ни про Дрантуса, ни одъ Дрантуса...

Спершу я двичи, чы трычи заходывъ до Куша; для мене стало ясно, що винь гадае про Дрантуса и куды самъ верне... одъ Куша пахло банкомъ и наживою. Мене се не здывувало и не вразыло: я бачывъ людей, я знаю ихъ, знаю ихъ звычайи... Я покынувъ ходыты до Куша. Одержавшы лысть одъ Дрантуса, я пославъ його адресу Зои й думавъ соби: зайде сама, роспытае бильшь, може й пойиде... Не заходыла... Не пойихала...

Мынуло чотыри роки. Пидъ осинь 1883 р. Дрантусъ вернувся до старого кубла. Пойиздъ прыходывъ тоди в-вечери о 6-ій годыни. Дрантусъ, зложывшы на зайиздному двори свои злыденни пакункы, швыдче побигъ до Куша.

Будынокъ Кушивъ не переминовся з-окола, та въ середыни його сталыся вельки перемины: замисць першыхъ звычайныхъ обставынъ была въ вичи роскишь. Правда, Дрантусъ зъ першого разу сіеи перемины не прымитывъ; у його одно було на думци: швыдче побачыть свою любу Зою, швыдче подывытыся на неи, швыдче спытаты:—чому вона навить не пысала до його... Образъ Зои—одынъ винь стоявъ въ очахъ у Дрантуса.

— Дрантусъ, Дрантусъ!—скрыкнула Зоя, побачывшы Павла, и кынулась на зустричъ йому; але, зробывшы два-тры ступни, яось, наче инстынктивно, подалась назадъ... За хвылыну Зоя справылась зъ собою, спокійно пидійшла до Дрантуса и, простягахчы до його разомъ обыдвы руки, мовыла:

— Звидкиль вы взялыся?... такъ несподиванно!... хочъ бы булы напысалы... Ой! якъ же вы переминылыся! Боже мій, голова—наче хто сметаною обльывъ... а борода? де вона взялась?... така била...

— Зовсимъ наче въ пасичныка!—одповивъ Павло.—Воно й добре, бо вже мени бильшь ничего робыты, якъ у пасици сыдыты та роивъ доглядаты...

— А рои за вамы скучылы, порозлиталысь... звычайно безъ матки!

— Не мени жъ ихъ теперь и позбираты,—мовывъ сумно Дрантусъ и разомъ такъ нижно, такъ любляче дывывся въ Зоини

очи. А Зоя пидвела свій поглядъ выще Павловои головы, майже до самои стели.

— Дуже, вельмы переминылыся вы,—промовыла Зоя вдруге, не знаючы, що бильшъ сказаты.

— Не дыво!... голова побилила, а сердце ше не постарило, не захололо,—одповивъ Дрантусъ, ловлячы Зоинъ поглядъ... А вы ни въ чому, бачу, не переминылыся?

— Де вамъ!... за чотыри роки щобъ не переминыться!... переминылася и я ще бильшъ, нижъ вы... уси переминылыся...

— А братъ вашъ?... де винъ?

— Спочывае послѣ обиду; затого вже проснеться, встане... У його теперъ що-дня дила по сами уши.

— Звисно—гимназія: дило не переводыться.

— Не одна гимназія!... винъ,—та, певно, вы про се знаете?—винъ теперъ головою тутешнього банку!...

Дрантуса наче що вколело: лице його вытяглося, очи шыроко раскрылыся..

— Куць... головою банка?...—спытавъ Павло,—а вчительство—по боку?

— Ни! одно другому не вадыть: зъ учительства йому не прожыты, а банкъ дае йому рично симъ тысячивъ... Кому не охота жыты зъ бильшымы достаткамы...

— Диты ѳе у Куща?

— Ни, воны бездитни; и не було...

Дрантусъ замовкъ.

— Шо отсе мы сыдымо мовчки, наче въ ротъ воды набравшы? Стыльки литъ не бачылыся, зустрѣлыся—сливъ нема въ насъ на розмову...—сказала Зоя и спустила свій поглядъ на доливку, наче вона чого засоромылася, або наче въ чому провыноватылася передъ Дрантусомъ.

— И справди!—одповивъ Дрантусъ, и пождавшы хвильночку, промовывъ,—такъ и Куща спокусыла нажива?

— А кого вона не спокусытъ?

— Хиба и васъ спокусыла?

Зоя ничего не одповидала. Хотилось ѳи признатыся, исповидатыся передъ Дрантусомъ, выложыты йому усю свою душу; розказаты, якъ ѳи спокусылы братови достатки, якъ обгорнула ѳи атмосфера заможности, наживы, роскошивъ. Але вона чула, що

у неї не стане на те сылы, що языкъ ниміє. А Дрантусове серце тоди чуло, очи його бачылы, що у Зої щось та не такъ; що у неї йсть щось таке, зъ чымъ вона ховається видъ його, хочъ знає, що не сховається, що не можна сховатыся.

Видчынылысь зъ кабинету двери; ввійшовъ Кущъ.

— Ба, ба! кого се я бачу?—промовывъ винъ, простягаючы Дрантусови руку и не подаючы жадной ознаки бильшь сердешного, щырого привиту.

— Одначе на вашій голови вы доволи вывезлы до насъ снугу!—промовывъ шуткома Кущъ. Дрантуса обняло холодомъ одъ розмовы Куща, ооблыво видъ того „васъ“.

— Що се ты,—Дрантусъ умысне промовывъ „ты“ зъ прытыскомъ,—Иване, привыкъ до писля-обиднього сну?—Павло чувъ, що невидъ про що пытає, але винъ сылкувався, щобъ ни однимъ словомъ, ни поглядомъ не показаты, яка заверюха росходылася у його въ души и въ серци.

Кущъ и соби м'явсь, вертивъ плечыма, червонивъ и говорывъ, якось ковтаючы свои слова.

Дрантусъ глянувъ на Зою, вона перебирала свои пучкы и дывылась на ныхъ

— Ты въ банку головою?—спытавъ Дрантусъ у Куща.

— Гмъ!... эге! та бачъ такой теперь часъ... знаешъ... колы сыдышь за диломъ, такъ и языкъ мовчыть... а то часомъ... Не даромъ же сказано: „помовчы, язычку, папки дамъ“...

— Т-э-э-къ-сь!—протягъ Дрантусъ,—а колы „папка“ обгорнута въ золото або въ банкovi билеты... такъ тоди й зовсимъ добре!...

Кущъ мовчки проковтнувъ пылюлю; Дрантусъ вставъ, пидійшовъ до рояля, на котрому лежала його шапка. Рояль бувъ видчынений и на йому лежалы ноты. Дрантусъ глянувъ на ихъ и промовывъ до Зої:

— Музыкы, значыть, не залышылы и на скрипци граете?

Кущъ наче не чувъ сього питання и обернувся до Дрантуса:

— Чого се вы за шапку беретесь? наче приходылы тилькы, якъ кажуть, щобъ наплювать у хату... посыдьте, чаю напьемося, колышне згадаемо... Ось заразы прыйде Зоинъ мужъ...

Дрантусови здалось, наче хто полиномъ ударывъ його по жыжкахъ; винъ не встоявъ и швидче сивъ, боячысь, щобъ не впасть.

Кущъ се примитывъ, одначе и выду того не подавъ и спокійно говорывъ до Дрантуса:

— Певно, вы знаете, що позавчора Зоя звинчалась... Хиба ты, Зою, не сказала сього Павлу Семеновичу? Я гадавъ, що се було першымъ твоимъ словомъ, та й мовчу!

Зоя щось промовыла, але ниhto не вчувъ ии одповиди, а Дрантусъ на-сылу промовывъ:

— Поздравляю васъ!—и подавъ руку Зои. Рука Зоина була така холодна, що Дрантусъ швидче однявъ свою руку; въ души свой винъ почувъ нове почуття—таке, яке дражливый чоловикъ чуе, взявшы въ руку жабу... Якъ втыхомырылыся перши виявы отсиен „новыны“, и якъ тилькы почувъ Дрантусъ, що „ногы можуть служыты йому“, винъ вставъ прощатысь.

— Зостаньтесь до чаю!—промовыла Зоя и глянула прямо на Дрантуса своїмы вохкымы очыма.

— Втомывся зъ дороги,—одповивъ Павло,—я зъ вокзала прямо до васъ... пора!... треба спочыты... втомывся!

— Не дыво,—сказавъ Кущъ,—зробывши такую дорогу, и молодой чоловикъ втомывся бъ, а то въ ваши лита... вирю, що треба вамъ спочыты и не вдержую... а просытыму завтра до насъ на обидъ. Наши молоди завтра йидуть въ Италию... побажаемо имъ щасливои дороги та прямо з-за столу проведемо ихъ на зализныцю... Добре? прыйдете?—Дрантусъ мовчавъ и щось думавъ.

— Прыходьте, Дрантусъ!... я прошу васъ!—несмиливо, тыхо промовыла Зоя.

— Прыйду!—простогнавъ Дрантусъ и выскочывъ въ прихожу. Зоя выйшла провожаты його и въ пивголоса сказала до його:

— Дрантусъ! не сердьтесь на мене!... прыходьте завтра зранку, я вамъ усе роскажу... вы простыте мене; я вамъ...—Сльозы пидступылы у неи пидъ горло и не дали говорыты до кинця. Зоя боялася, соромылася заплакаты; вона швидче обернулася и прудко перейшла залу, вбигла въ свою кимнату и впала на лижко лыцемъ въ подушку.

Къ пивдню другого дня Зоя выпровадыла свого чоловика до миста купыты на дорогу и те, и друге, и п'яте, и десяте; а сама не видходыла видъ викна, вызыраючы Дрантуса.—От-отъ, думала

вона, прыйде Павло, я йому выложу свою душу, признаюся, якъ я не встояла проты бажання пожить на свой воли, пороскошуваты зъ своихъ достаткивъ, пораюваты въ самостійному жытти безъ догляду брата, безъ докирльового погляду братовои... Усе, усе скажу йому; винъ зрозуміе мене и любытыме мене такъ, якъ любывъ тоди; якъ люблю я його и любытыму...

Зоя не одривала очей видъ викна, а Дрантусъ не йшовъ. Вже й чоловікъ Зоинъ вернувся зъ повными руками пакункивъ, вже й Куць прыйшовъ зъ банку, а Дрантуса нема...

— Мабуть, и не буде,—подумала соби Зоя и почула, що сльозы, якъ и вчора, почынають душыть іи, а треба ихъ зупыныть, не показати ихъ нікому, треба перемогты саму себе, заховати свое горе одъ людей...

— Пора за стиль,—озвався Куць,—мабуть Дрантуса не буде, сидаймо.

— Семеро одного не ждуть,—промовила Куцыха и звелила подавати страву. Сеи хвылыны ввійшовъ въ хату Дрантусъ; пидъ рукою у його була скрипка. Зоя глянула на Дрантуса и злякалася: лице його стало ажъ сыне—таке страшне, сердыте. Серце Зои почуло щось недобре.

Куць ажъ вывся, вытаючы Дрантуса и дякуючы, що прыйшовъ.

— Выпьемо,—говорывъ винъ,—за здоров'я тыхъ, що йидуть одъ насъ, и того, хто прыйихавъ до насъ. Ба! та се ты й скрипку прынесъ!—сьогодни у Куца зновъ воскресло старе „ты“,—отъ золото чоловік!... догадлыва душа: знае, що ничимъ въ свити такъ не порадуешъ, не втишышъ такъ Зою, якъ своєю грою.

Дрантусъ ничого не одповивъ; погано якомъ стало одъ Куцехой речи. Зои здалося, що й справди за-для неи Дрантусъ прынесъ скрипку.—Винъ не сердыться на мене, винъ любыты мене—майнула у неи думка и повеселишало на серци.

За обидомъ Дрантусъ бильшь мовчавъ, але Куць ни на годыночку не перестававъ выхваляваты то Дрантусову гру, то Зоиного чоловіка, пидстаркуваты, сыувату, жовтовиду людыну, вельмы багатого акціонера килькохъ банкивъ, зализниць и цукровыхъ заводивъ.

Сталы пыть шампанське. Куць побажавъ молодымъ щасливой дороги; Дрантусъ не пидвився и не доторкнувся до вына.

— Що жъ вы не пьете? одъ гурту не прыходыться одставать!— промовывъ до його Кущъ.

— Не бажаєте намъ шаслывои дороги?—додала Зоя.

— Всымъ серцемъ бажаю; але—може знаете—що кримъ воды, чаю й молока ничего въ ротъ не беру... А отъ доки вы пытымете „за здоров'я“, я заграю вамъ „туша“.

— Добре, добре! отъ славно вы придумали...—озвались уси разомъ.

— Выно, музыка и молода, красива жинка—яка гармонія!...— мовывъ Кущъ.

Дрантусъ ставъ граты; струны говорылы,—говорылы вони „поэму“ людського жыття. Ни Кущи, ни Зоя, ни йи чоловікъ зроду не чулы такой поэмы. Тихою, срибною, солодкою мелодією распочавъ Дрантусъ элегію и звивъ йи на стогинь недужого чоловіка... Ще згукъ, два, тры—и почувся крыкъ, нибы крычала тильки що народжена дытына!... а дали чулося тыхе-тыхе, святе роювання матери. Згуки пиднимались вгору смиливійше, шыршалы, росли и, нибы яка пышна квитка, распустылись, розлылысь пышною несказанною красою... Краса, любовь, сыла и жвависть молодосты, сыла почуття, страсты, раювання першого кохання, щастя,—все те чулося въ словахъ-згукахъ, що летылы з-пидъ Дрантусового смычка... все те злывалось въ щось йедыне, таке чудовне, неземне, чому и назвы не прыберешъ!... злывались и лылысь ти згуки чаривнычою цивкою въ души слухачивъ... Коженъ зъ ныхъ почувавъ соби, якъ бьеться въ йому сыла жыття, чувъ любовь до жыття, розумивъ вельку красу и святощи жыття!... Згуки стали переминытыся: тыхше, мякше, легче, иншымъ голосомъ, иншымы словамы и иншымъ духомъ заговорылы струны и почувалась туга, журба, тыхый жаль розлуки, поцилунокъ и... стукотня колысь по шынахъ зализныци!... Таемни зитханья людського серця, а за нымы тупотня коней, скрипъ по снигу саней... дзвонккъ то голосьвъ, то розсыпався дрибнымы згукамы... слидомъ його почувся шелестъ густого гаю; повіяло тихою, дыкою, мертвою пустынею... Здавалось—кинець „поэмы“, кинецъ жыття; здавалось, що въ отсій дыкій, темній темряви, въ несходимыхъ мочарахъ стыхне, скинчытыся, замре музыка! Ни! описля довгои паузы струны заговорылы невымовно и безконечно журливою ридною украинською мелодією: зъ глыбыны души чувся тяжкый плачь, гирки рыдання, стогинь то поодынокыхъ душъ, то чымалого гурту, то нибы ци-

лого народу. Плачь убогихъ, стогинъ голодныхъ, рыданья пидневильныхъ... Стогинъ ишовъ вгору, та не мигъ высоко пидниматься: чорна, темна, густа хмара не пропускала дали згукивъ; воны падали на землю, розливаючысь по шырокихъ степахъ, по глыбокихъ ярахъ, мижъ высокымы зеленымы горами... Гирська луна одгукувалась на ныхъ... Пауза!... По пидгир'ю, немовъ сопилка чабана, почувысь згуки, похожи на надію... Надія росте-росте, шыршае-шыршае; зновъ чується, якъ и перше, тыха, спокійна, нижна и глыбока любовь сердца... Ще згукъ роздається, за нымъ видчыняться двери въ самый рай! Ни! почувлось зновъ щось сумне, тяжке, безнадійне—наче хто оплакувавъ, хоронячы свою кращу надію, свою будущину, свое жыття; наче щось одирвалось одъ сердца и розбылось... Музыка повіяла чымсь безсмертнымъ и замовкла...

Уси мовчали. Дрантусъ глянувъ на всихъ; ни въ кого ни слова,—уси сьдили, затаившы духъ... Дрантусъ пиднявъ вгору выще головы скрипку и зъ усіеи сылы вдарывъ іи объ помистъ. Изъ скрипки полетили скипки на вси боки...

— Ой!—здригнули уси разомъ,—що се, що се?

Зоя и Кущъ скочылы зъ свихъ місць. Дрантуса не було вже въ хати.

— Винъ божевильный!—промовывъ Зоинъ чоловікъ.

— Добре ще, що не пустывъ скрипкою кому въ голову,—сказавъ Кущъ.

— Або въ дзеркало,—додала Кушыха,—то-то бь наробывъ великои шкоды... И що се зъ нымъ сталось?

— Кажу вамъ, що винъ божевильный!... Я ще за обидомъ помитывъ його хыжый поглядъ и увесь обидъ тремтивъ... наче що шептало мени... душа моя чула, що винъ скоить щось недоброго... и на що вы його звалы?—говорывъ Зоинъ чоловікъ.

— Се не я... я не звавъ,—одповивъ Кущъ,—Зоя позвала його...

— Божевильного звать...

— Ни, винъ не божевильный,—промовыла Зоя,—винъ чоловікъ зъ великою душею, зъ горячимъ, люблячимъ сердцемъ... винъ...

— Годи про його! часъ йихаты,—перебывъ сестру Кущъ.

Зоя зъ чоловікомъ сьдили вже въ вагони и розмовлялы зъ Кушамы, котри стоялы проты викна вагону на платформи. Зоя высунула голову зъ викна и мимо воли якось глянула на паровыкъ... ій здалось, нибы туды пробигъ чоловікъ, похожий на

Дрантуса; але пры свити лыхтаривъ вона не распизнала, чы справди то Дрантусъ, и подумала соби:

— Чого бъ винъ тутъ бувъ? ни, то не винъ.

Одначе сердце у неи забылось незвычайно.

Подзвонили втрете... Паровыкъ надувсь, свыснувъ, запыхтивъ... пойиздъ рушивъ...

Трохы згодя зъ платформы незвычайно швыдко биглы по коліи зализныци слидкомъ за пойиздомъ жандармы, полиціянты и инши люде. Гонивъ за двое одъ того мисця, зъ которого рушивъ пойиздъ, стояла чымала купка людей, коженъ сылкувавсь протыснутыся до того мисця, де стояло два зализно-дорожныхъ вартовыхъ зъ лыхтарямы въ рукахъ. Протыснувся туды и Кущъ зъ жинкою.

На шынахъ въ калюжи крови лежавъ безголовый трупъ чоловика: трохы дали зъ боку лежала голова, одризана колесомъ локомотыва. Кущъ глянувъ на голову и ажъ кынувся зъ жаху.

— Ой! се Дрантусъ!... ходимо видсила швыдче,—промовывъ винъ до жинки. Кущи мовчки пишлы до дому...

Грудень 1883 р.

Пытання.

I.

ы ты не забула?.. Я пам'ятаю такъ добре, наче се вчора було...

Бувъ литній ранокъ, той веселый ранокъ, що освижуе душу, бадьорить серце.

Мы несподиванно, не змовляючыся, зустрілися въ саду, мовчки подали одно одному руки и спынылися проты озера квитокъ. Мы стоялы и нимо дывылися на те рижноманитнобарвысте озеро. Квиткы тоди саме вмывалыся ранковою росою свижою.

Тоненьки стовбуры рожи стоялы на ясно-зеленому кылыми, на ныхъ горилы самоцвитами били, рожеви, червони, темно-вышневи, жовти нижни лепесточки. Вони гордовыто розкрывалыся назустрічъ палкому сонцю; вони дыхалы пахощами; вони пышалыся красою, волею и повнымъ почуттямъ жыття; вони вси разомъ спивалы вдячлывый гимнъ прыроды, краси и коханню...

Мы стоялы мовчки и дывылися. Насъ обгорнули, насъ перенялы тихи мріи про щастя людське. Передъ нами стоялы незрыми прекрасни, идеально-зграбни зразкы людської згоды, братерства и кохання. Зразкы ти одынъ по одному переменялыся, и кожень зъ ныхъ лышавъ намъ въ серци бажання жыть и любыть... Въ серци кожного зъ насъ стало повно до-верху нового, доси невидомого намъ, чыстого, нижного, животворно-могутного почуття.

Мы мовчки дывылися на квиткы. Мы чулы, якъ кожна квитка промовысто говорыла до насъ:

— Пыйте! впывайтеса новымъ почуттямъ: воно коринь жыття, воно крыныця людського щастя, воно животворна сыла вьсього жывого; безъ його нема жыття.

Мы слухалы и мовчалы.

Нове те почуття—була *любовь*. Любовь опанувала насъ, вона могутно царювала надъ нами, вона хвылямы ходыла въ серци и въ души, вона рвалась на волю; їй стало тисно, їй треба було виходу.

Мы мовчки глянули одынъ одному въ вичи...

Въ очахъ радиснымы искрамы блыщало-горило те, що рдылось и зросло на серци...

Мы мовчки схиылысь одынъ до одного... уста прылыплы до усть... Квиткы почулы довгый, дэвинкый поцилунокъ... Воны бачили, якъ душа перелывалася въ душу и заспывалы гимнъ чыстому коханню...

Благословенъ во вики той литній ранокъ и та свята годына!...

II.

Чы пам'ятаешъ, не забула? О! никто зъ людей такихъ гдынъ не забувае!

Було зимою у-вечери. Мы стоялы на рушнычку...

Въ паникадыли, въ ставныкахъ передъ лыкамы святыхъ и у насъ въ рукахъ горилы свичкы.

Яснійшъ за ныхъ горилы твои вельки очи. Молытвою и коханнямъ горилы и твои очи, и твое свиже, нижно-рожеве лыченько...

Я дыввсь на тебе... твоя постать, твоя краса, уся ты не давала мени молытыся до неба...

Я молывся на тебе...

До неба я не спроможенъ бувъ молытыся. Въ серци у мене було повно коханья и молытвы до тебе,—такъ повно, що нищо инше не знаходыло тамъ ни найменшого куточка для себе... Я бачывъ тоди тилькы тебе.

Свить, люде, небо—все тоди зныкло для мене. Одна ты стояла поплить мене, одна ты була моимъ богомъ, моею царицею, моею душею, моимъ жыттямъ.

Безъ тебе для мене ничего не було, зъ тобою—все!

Таке почуття, таки думкы опанувалы и тебе...

Я пам'ятаю и до вику не забуду, якъ высоко пиднимала твои груди могутня хвыля коханья!.. якъ тремтили пружкы тво-

ихъ коралевыхъ губъ, колы ты передъ хрестомъ и Евангелію присягалася мени на вики... Чуешь? на вики!.. Я замиравъ тоди, потопаючи въ хвыляхъ раювання, въ хвыляхъ щастя... Во вики благословенъ той вечеръ и та година!...

III.

Чы пам'ятаешъ, чы не забула?.. Я, о! я хотивъ бы забуты, та забутку Богъ не давъ, иншый вечеръ... За килька мисяцивъ писля нашої прылюдной передъ Богомъ и передъ людьмы прысягы... бувъ початокъ мая...

Я вернувся зъ поля утомлений, пройшовъ до свого кабинету и упавъ на отаманку спочыты... Отаманка стояла пидъ викномъ. Викно выходило въ садъ и стояло навстежъ...

Въ повітри було тихо, наче въ уси. Густа блакыть пидъ небеснымъ перекрытомъ нибы гойдалася тихо надъ садомъ. Мисяць здавався нерухомымъ и сылавъ свое срибно-блиде проминня на блакыть, на ставокъ, на садъ...

За ставкомъ въ кущахъ вытынавъ соловей... Зъ саду до мене въ викно незримо лылыся пахощи бузку и свижистъ весняной рослины, скропленої росою вечеровою...

Ты сыдила на балкони...

Балконъ бувъ закрытый густымы шатамы темнозеленого повою.

Била тебе сыдивъ молоденькый, безвусый ще парубокъ, що ледве починавъ свою карьеру адвоката...

Вы не видалы, що я вже въ господи... ты була певна, що я въ поли... Ты ждала мене...

Вы розмовляли.

Я не прислухався до вашої бесиды. Я бувъ певенъ, що мижъ вами бесида йде про речи поважни, идейни, тымъ паче, що часомъ до мене долиталы слова його про волю, про народъ... Я знавъ твою глыбоку прыхыльнисть до ридного краю; я чувъ одъ людей, що й винъ присвятивъ йому свое жыття. Зъ балкона черезъ викно до мене на отаманку долетилы слова його: „я люблю народъ не яко покрывджену, зрабовану и зневолю масу, а яко той идеаль далекий, де...“ дали не чувъ я... Я пидвися... вставъ... мене потягло на балконъ... Я мусивъ трохи прычепурыться... А на балкони розмова затыхла... Ще хвылына--мени почулыся зъ балкону поцилункы...

Я кынувся до вiкна...

Въ прогалыну повою я бачывъ, якъ винъ прыгортавъ тебе до лоня, а ты... ты цилувала його...

Мене наче импетомъ кынуло на балконь... Я зачепывся за столыкъ, перекинувъ його...

Шклянка зъ водою упала на помисть, розбылась, задзвенiла...

Я спынывся, ставъ, наче вкопаний... Я не тямывъ себе... я тилькы чувъ, що якыйсь, доси невидомый мени огонь пече мени въ грудяхъ, що увесь я палаю.

Я стысь лившою груди, правою держався за одвирокъ и... чувъ, що ноги не слухають мене, не йдуть...

За килька хвылынъ я отямывся и, колы выйшовъ на балконь, ты сыдила сама...

— Зъ кымъ ты тутъ розмовляла?—спытавъ я спокійно.

Ты стенула плечемъ и видповила:

— Ни зъ кымъ! я тутъ сама сыдила, тебе дожыдала...

А лице твое, уши, шью, руки покрывала червона краска... уся ты горила... соромомъ.

Що жъ тебе такъ засоромыло?... кохання?

Ни! чыстого кохання люде не соромляться!

А може зрада прысягы?

Ледве...

Певнйше засоромыла тебе брехня...

На що жъ ты збрехала? чому правды не сказала?...

Зъ того вечора я тоби не нявъ уже виры, але... але я ще кохавъ тебе глыбоко... Недобрый то часъ, лыха то годына!...

IV.

Певна ричъ, що ты забула иншой зновъ вечиръ—властыво ничъ.

Згадай соби: пiсля отого несподиванного вечора на балкони я занедужавъ... щось недобре сталося зъ моимъ чуткымъ серцемъ... Хорый мучывся я на тй отаманци... Дыхать мени було тяжко, воздуху не ставало... Вiкно, якъ и тоди, було видчынене; въ саду, якъ и тоди, спивавъ соловей... мени було холодно, я дрыжавъ... Ты закутала мени ноги, сила поплить мене... нижно, зъ глыбокымъ вболиваннямъ дывылась на мене и гладыла мене по голови... Я

любывавъ зъ тебе, але не було сылы поцилуваты тебе; на дни сердца мого гиркою трутою обзывався твѣй поцилунокъ на балкони... Я не сказавъ тоби про те, я мовчавъ, я бувъ певень, що трута та вывитрыться, зныкне, и въ сердци моему зновъ запанують чары твого першого поцилунку билия озера квитокъ...

Я заснувъ зъ доброю, цилющою надією. А колы ранкомъ прокынувся, я почувъ, що на сердци легше, труты поменьшало; я почувъ потребу прыгорнуты тебе до сердца, поцилуваты, подякуваты за твои нижни ласкы, за твое тепле пеклування про мене хорого.

Тебе не було въ кабинети.

Я подзвонивъ и казавъ покоивци, колы ты не спышъ, щобъ вона попрохала тебе до мене...

— Паниі нема въ господи... Въ ночи вони пойихали...

— Куды?!

— Не скажу... Ще зъ вечера вони запакували де-яки свои речи... колы вернулыся видъ васъ, небавомъ прыйихавъ панычъ, забравъ панію и ти речи... Пани й слова не сказали, куды йдуть, колы вернуться...

Певна ричъ—ты забула вже ту ничъ, ту году, а я до вика ихъ не забуду... Будь проклята та ничъ и та година. Зъ того клятого часу я тебе не шанувавъ уже, але не спроможенъ бувъ не кохаты.

V.

Ще одынъ вечеръ повинна бъ ты пам'ятаты.

Була вже осинь... На двори падала ожеледь... Я сядивъ самотою въ кабинети. Пидпершы голову на злогы, я уважно и довго миркувавъ, зъ якои речи ты покинула мене? що тому спрычынылося? Ричъ певна, що ты мене не кохала. Коханняя, навить перше молоде, звычайно неглыбоке коханняя, такъ швыдко не вывитрується, такъ легко не зныкае... Зустріла ты молодого чоловіка; винъ вдававъ зъ себе энтузіяста, навить фанатыка идеи. Тебе понадыло до його. Ты не кохала його, ни! ты пишла за нимъ, корячысь тилькы сылы простого ваблення...

Чомъ же ты не прызналася мени? Чомъ не сказала просто, що мене не кохаешъ, що „покохала“ другого? Що тому перешкодыло?

Мени, правда, було б̄ гирко, тяжко; але я шанував̄ бы тебе, и мы до вику лышылысь бы добрымы, шырымы прыятелямы... Ты в̄ моих̄ очах̄ не покрыла б̄ себе соромом̄, неславою утичакы. Чого ты тикала нышком̄, по-злод̄йськы?

Мы жылы з̄ тобою, яко дви людыны, безумовно ривноправных̄ в̄ усьому, чысто в̄ усьому, що залежало вид̄ мене. Ни же й̄диноного разу, ниже на макове зерно я не покрывдыв̄ тебе...

На що ж̄ ты покрывдыла мене? На що ты за годыну до свого утикання з̄ нашого теплого гнзедчка так̄ лицемирыла зо мною и так̄ сама себе зневажыла, и все, все, що я шанував̄ в̄ тоби, втоптала в̄ болого найпаскудн̄йшого бруду морального? На що ж̄ здалася тоби освита, наши довги бесиды про ти идеалы моральни, яким̄ ты заприсягалася, яким̄ так̄ огыдливо зрадыла, яки покрыла таким̄ густым̄ соромом̄--*утичакы*!?

От̄ над̄ чым̄ я мирував̄...

Т̄еи саме годыны ты, немов̄ мара, несподиванно ув̄йшла в̄ кабинет̄, нимо упала перед̄ мене, обхопыла мои колина, цилувала их̄ и рыдаючи промовляла:

— Просты мене! забудь м̄й грих̄, пр̄ймы мене...

Довгий час̄ я сыдив̄ у нестями... Я не й̄няв̄ виры св-им̄ очам̄... я гадав̄, чы не галюцынац̄я отсе?

А ты все плакала! Сльозы твои падали мени в̄ сердце...

Ще рик̄ не минув̄, як̄ мы побралыся, и за так̄ый короткый час̄ з̄ тобою так̄и перемины!...

Що ж̄ мени д̄яты?—пытав̄ я свое сердце, свою голову...

А ты тым̄ часом̄ тилькы й̄ промсвляла, що:—просты, забудь, пр̄ймы...

Простыть? Ба! я давно простыв̄ тебе, ще в̄ ту годыну, колы зрозумив̄ твою вдачу, твою моральность, певн̄йше—повну недостачу у тебе моральности.

Зрозумить и значыть—простыть.

Забуты... Се не в̄ мой сыли!...

Я був̄ бы рад̄й-радн̄йшый забуты, але ж̄ в̄ пам'яти мой горыть-жевр̄е и не згорае якась искра, що раз-по-раз̄ пекучым̄ болем̄ нагадуе мени про наше минуле. И нема способу залыты ту искру. И я—пам'ятаеш̄, чы ни?—немов̄ опеченый прыском̄, скочыв̄ з̄ свого стильця, вырвався з̄ твоих̄ рук̄ и прожогом̄, не промовывшы до тебе ни слова, кынувся з̄ каби-

нету до другои свитлыци... Тамъ я замкнувся и не выходывъ, до-
кы ты не пойихала зъ мого дому.

Тамъ въ свитлыци я похоронывъ тебе на вики, тамъ я по-
чувъ, що въ серци у мене нема до тебе ни кохання, ни поважан-
ня,—йе тилькы огыдлывисть.

На що ты верталася? ты тымъ зныщыла у мене всяке по-
важання до тебе...

На що ты падала мени въ ноги? Ты тымъ выкыкала до
себе зневагу и огыдлывисть...

Будь проклята та година!

1898 р.

Олександра Кулишева.

Кулишева Олександра Михайливна (псевдонимы: Ганна Барвинокъ и А. Нечуй-Витеръ), зъ роду Билозерськихъ, дружина славного письменника украинського Пантелеймона Кулиша и сестра редактора „Основы“ Васыля Билозерського, на свить народылася 23 квітня року 1823 въ хутори Мотронивци біля Борзны, въ Черныгивщыни; освіту здобула дома

та въ сельському пансіони полковницы Козаковой. 22 сичня р. 1847 Олександра Михайливна стала дружиною П. Кулиша (за „боярына“ бувъ Тарасъ Шевченко), долю якого подиляла до самой його смерти. Перши оповидання п. Кулишевой—„Лыхо не безъ добра“ та „В-осены лито“ надруковани въ збирныку „Хата“ (1860) пидъ прыбранымъ именнямъ—Ганны Барвинокъ; р. 1861—62 вона подае чымало оповидань до „Основы“ (пидъ псевдонимомъ Нечуй-Витеръ), а пизднійше до иншыхъ галыцькихъ та украинськихъ выданъ—журналивъ: „Правда“ (1869), „Дзвинокъ“ (1890), „Руська Хата“ (1877), „Л.-Н. Вистныкъ“ (1901), „Кіевская Старина“ та збирныкывъ: „Складка“ (1887), „Рада“ (1884) та иншыхъ. Авторка дуже докладно знае народный побуть и оповидання и дають чымало етнографычныхъ подробыць. Головный мотивъ ихъ—жиноче життя на сели.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. III; 2) Гринченко—Поэтъ горя жиночого (Л.-Н. Вистныкъ, р. 1900, кн. IX); 3) Гринченко—А. М. Кулишь (Черныгивъ. 1901).

Квиткы зь сльозамы, сльозы зь квиткамы.

Зь подорожьони кныжечкы.

Квиткы зь сльозамы,
Сльозы зь квиткамы
Не розлучаються, сестро, николы.
Скроплюють сльозы
Пышніі розы,
Свои роскошни, вельчнии престолы.
Благоухають,
Землю скрашають
Пышни престолы праведныхъ слизъ, розы;
Имъ же одрада
Выща награда--
Чысти да шыри да праведни сльозы.

П. Кулишъ.

I.

Наблыжаюсь до хаты. Дивча гуляе на прызьби, и Рябко перекидыається передь нымъ. У синяхъ двери навстижъ и въ хату, бо день бувъ такый прехорошый, що хто вмеръ, то кааявся. Пидъ викнамы палисаднычокъ. Куць лыліясу и троянды два кущи. Соловей не цурався вбожества и дуже гарно щебетавъ, свыставъ, дзеленчавъ.

— Здорова!—кажу до дивчыны.

— Здорови!

— Чы се Настына хата?

— Се.

— А не порве вашъ собака?

— Ни, винъ не займе: винъ у насъ плохой.

Ввихожу. На покути сыдыть дивка, такъ литъ двадцаты п'яты. Вышывае въ п'яльцахъ рушныкъ. Се жъ и була кривенька Настя, шо мени про неи казано.

— Здорови! Боже вамъ поможы!

— Здорови! Спасыби.

— Чы тутъ живе Настя Гречкивна?

— Тутъ. А шо вамъ?—скынувшы хорошымы, велькымы карымы очыма, до мене.

— Та ось мени люде нараялы, шо вона добре шыткы на людей робыть.

— Хто жъ се вамъ нараявъ?—зачервонившысь поспытала Настя.

— Дивка Чорнявого.

— Та вона мене мало й знае,—сказала, всмихаючысь изъ якоюсь роскошею Настя.—Де жъ вона васъ бачыла?

— А тамъ на Ворскли, на Мочари.

— А вы жъ самы видкиля?... Сидайте, бо ноги видстоите.

— Я здалека.

— А ии жъ якъ знаете?

— Вона тамъ шыла въ берези коло полотень, я й спизналась изъ нею.

Тоди Настя:—Тамъ така прышывна, шо видъ шытокъ и не одирвешъ.

— Мабуть, якъ и вы!—кажу ий.

— Що жъ се вона мене вказала?—зъ прытыскомъ сказала Настя.—Я де жыву, а вона де!

Я ий:—Кажуть же, шо й хороша слава далеко йде, не тилькы худа. Показить, будьте ласкави, ваши шыткы, зразкы. Мени треба сорочку вымережыты и лыштвою пошыты.

— А шо, якъ я й не визьму?—зъ добродушнымъ усмихомъ сказала Настя.—У мене йе видъ людей робота: я рушныкы шыю.

Якъ вона засмiється, то можна думаты, шо зроду журбы не знала, и самому, дывлячысь на неи, весело.

— Та визьмить и се, будьте ласкави.

— Ни, зозуленько, не визьму: у людей набралась багато. Хиба чы не визьме моя небога, колы схоче. Посыдыть жъ, одпочыньте!

Встае зпатынга й каже:—Тамъ така жъ калика, якъ и я: и на жныва не ходыть.

Ажъ тутъ и мале дивча за мною въ хату.

— Иды,—каже Настя,—клыкны Улыту, нехай прыйде. Гуляйте жъ,—зновъ до мене.—Отсе жъ я за-для васъ.

Дивча побигло по Улыту, а бидна Настя пошкандыбала и прынесла мени зъ коморы сорочокъ, дуже гарно вышиваныхъ. Розглядаю, дывуючысь, ажъ тутъ прыбигла й дивчына:—Заразъ Улыта буде.

— Якъ городамы, то й швыдко,—озвалось щось изъ печи.

Зазырну, ажъ тамъ сыдыть бабуся. Мы поздоровкались.

— Чы вы жъ роздывылысь по шыткахъ?—пытае Настя.—Якъ бы отсе рушныкъ, я бъ вышыла. Выбирайте, яки вподобае. Ось половнышнычокъ, ось выризування, лыштва, а се пошыванка, се хмелькъ, се зерновой выводъ, а се рогатки, сливки, а се петрушечка, а се ляживка, а се пшеничка... Що вподобае, те й вышые. Я тильки не шытому: на людей набралась багато. Отъ бы добре уставки петрушечкою та зерновымъ выводомъ вышыты, а чухла—выризуваннямъ або рогачыкамы.

Тымъ часомъ, якъ мы про се гуторылы, скрипнули двери. Мале небожжа каже:—Отъ и Улыта.

Ждемъ—нема.

Настя крыкне:—Чого соромляешся? Иды!

А я чую, щось у синяхъ скромадыться въ кутку. Я озвалась. Чую смихъ тыхенький, якъ дзвіночокъ, а послѣ й голова з-за порога вызырнула—и що жъ то була за головка! Може, одніеи зъ трьохъ грацій така красота. Та ще въ тры ряды й квиткамы вквитчана. Квиточки такъ ходора и ходять, тремтять на голивоньци. Роса тильки що зъ ныхъ опала. Свиженьки—пахощама такъ одъ ныхъ и повинуло. Та зновъ и зныкла, и дверыма хляпнула, та й прыщемыла кинець запаскы.

Тоди вже я до неи:—Иды бо, Улыто, до насъ.

На предыво була вродлива: хоть воды зъ лыця напыйся. Литъ висимнацяты дивчына: ще й пушокъ зъ лыця не зійшовъ. Чорнява и смуглява. Краска сылою пробываецься. Здоров'я багато. Волосся таке чорне, що ажъ сынява якась по йому. Въ коси двы ленти, блакытна й червона. Про сорочку й казаты ничего. Сама соби гаптувала и ночей не досыпала. За ушыма изъ селеха заложено два закрученыхъ пирця и хусточка въ руци. Се вже перый шыкъ у дивчатъ.

Я стала зъ нею розмовляты и клыкаты. Увійшла вона. Я ажъ супятыласъ. Боже мій, та й тильки! Яке прехороше, та яка

жъ безталанночка! Гиршъ, нижъ у Насти. На мылыци ходыть. Я зовсимъ запамятала, що мени Настя про ии калицтво казала.

Шо слово Улыта промовыть, такъ и счервоніе; а шо смуглявенька, то ще красчій здається той рум'янець.

Сталы мы перебираты зновъ сорочки, балакаты про вышывання—яку мережку, яку лыштву.

Настя перебувае насъ:—Дайте намъ по каблучци, мы вамъ и вышыемо хорошу лыштву на сорочци,—жартуючы каже.

А потимъ здймае зъ моеи пучкы каблучку и прымиряе на свою:—Яке маленьке!

— Се того,—кажу,—що мы гульвисы: мало дила робымо, то й руки маленьки проты вашыхъ.

— Э,—каже Настя,—намъ не насыдитысь гуляючы; намъ треба робыты.

Улыта чогось на речи не давалась: якась смутна наче зробылась. Ще бильшъ огню було въ неи въ очахъ. Стъонжечка, прычеплена до намыста, трепотилась на грудяхъ—важко чогось дыхала. Здається, мы зъ Улытою не розмовлялы словамы, а тилькы серце розмовляло зъ серцемъ.

А Настя зновъ добрымъ такимъ голоскомъ:—А се жъ яка въ васъ така велыка каблучка на руци? У насъ не довго бъ таке побуло: хлопци бъ заразы изнялы, та соби бъ на люльки покрышечкы поробылы.—И се вона говорыть зъ якимсь задоволеннямъ.—Шо вони наздймають у насъ!

Я кажу:—Се мени найкращый парубокъ подарувавъ. Я въ сій каблучци и купаюсь, и сплю.

— Хиба жъ у васъ любляться?—запытала Улыта и сыпнула проминнямъ зъ очей. Очи горилы, вся зайнялась, и уши почервонилы.

— А якъ же?—кажу.—Любляться, та ще й якъ! шо ни зайисты, ни запыты... Тилькы въ насъ не вильно на улыцю питы, зъ парубкомъ у ночи стояты и на досвиткахъ та на вечорныцяхъ гуляты.

Настя перебувае:— У ихъ любляться въ хати.

— А въ насъ,—Улыта каже,—у всяку годыну и всюды. Якъ сонце зйде, то видъ сходу сонця, и по заходи сонця. Сказано—рано й вечиръ не боронено.

И счервонила. Квиточки затрепотилы, мовъ и вони заговорила.

Чы вси жъ тіи сады цвитуць,

Що весною розвиваються?—додала журливо Улыта.
— Лучається всього,—видказала Настя,—
Половина садивъ цвите,
Половина обсыпается:
Одна пара винчається,
А другая розлучається.

Улыта зитхнула такъ важко, що ажъ стиль сколыхнувся.
Тутъ и я промовыла:

А въ горлычки пир'ячко такъ якъ жаръ:

Любылися, серденько, якъ на жаль.

— Всього буває!— каже Улыта журливо.—Якъ ласо не перейсы,
такъ и въ мыри не переживешъ!

Зитхнула, похытала головою; тильки квиточки зашепотили
щось на голови. Взяла и стала мережыты свою чухлу, що пры-
несла зъ собою.

А Настя заспывала—та пречудовымъ же голосомъ, ажъ
душа въ небо рвалась:

Уродыла мене маты

Темненькой ночи,

Дала мени чорни бровы,

Ще й каріи очи.

Лучче бъ мени, моя маты,

Тыхъ бривъ не даваты,

Лучче бъ мени, моя маты,

Щастя й долю даты...

Улыта поныкла головою надъ свою мережку.

Колы тутъ якъ ударыть гримъ, якъ хрясне!—такъ уси й за-
циплы. Мы й хмарыночки не примытылы. Блыскавка раз-у-разъ
блысь та й блысь!—такъ и розливається огнянымъ моремъ.

Баба на всю хату молыться:—Да воскреснетъ Богъ и расто-
чаться врази його,—та вельки хресты покладае на себе, та ажъ
зъ печи на пиль злизла.

Мы про неи за любощамы й забулы.

Черезъ хвылыну и вщухло.

Я кажу:—Пиду жъ я до-дому.

— Та гуляйте ще,—каже Настя,—гуляйте въ насъ до вечора.

— Гуляла бъ, та хлиба не брала,—кажу.

И бабуся, и Настя разомъ:—Та може и въ насъ изнайдеться
шматокъ!

Посміялись.

— Спасыби,—кажу.—Тамъ мене дома ждуть.

— Отъ якъ бы вы до насъ ходылы!—Настя каже.—Мы бъ вамъ писеньокъ спивалы. Ось посыдыте, я вамъ заспиваю:

Ой тамъ за яромъ брала дивка льонъ,

Та забула пов'язаты...

Ой недалеко до мылого хаты,

Та никымъ переказаты.

Та, вказавшы на Улыту:—Вона думала, що се винъ прыйшовъ сюды, та й у квитки вбралась. Я їй зверетенула.

Колы жъ чуемо, паровыця скрыпыть, а дали й писню чуты:

Та не спавъ я ничку, не спавъ и другую;

Та не буду спаты ще й третюю:

Ой чогось мени тяжко, на серденьку важко...

Я й самъ молодъ не вгадаю.

— Се *винъ* пройхавъ,—каже Настя.—Прыходьте жъ,—каже,—мы вамъ такои заспиваемо, що й заплачете.

— Прощайте жъ,—кажу.—Хай Богъ вамъ спорыть.

— А вамъ хай щастыть у дорози.

Я боржій пишла до-дому, бо гримъ, и блыскавка, и дощъ завдалы дѣмашнимъ про мене думкы.

II.

Прыхожу черезъ два дни Не ступыла и на поригъ, заразъ Настя послала по Улыту, по Федору, Веклу, Вивдю.

Уси посходылись, уси родычки, и у каждой пидь корсеткою шыткы: у кого чухла, у кого подилкы. Литомъ до жнывъ тилькы й пошыты.

Повыходылы мы на вздвир'я. Беригъ Ворсклы уславно полотнамы. Дивчата всю весну биять полотна, тамъ и сыдыть, и доглядають, и вышывають. Полотно частенько вмочають, спивають писень одну за однію,—мовъ ричка ллеться писня за писнею, то зъ того, то зъ другого кинця. Тутъ же й сорочки то шыють, то вышывають. У день берегъ Ворсклы такъ биліе полотнамы, мовъ снігомъ спорошений, а дивчачи спивы луною по всьому селу розлягаються.

Телерь уже мы швыдко вмовылись за сорочку.

Тоди Настя каже:—Заспиваемо жъ мы вамъ!

— Добре,—кажу,—колы ласка ваша.

Настя-береза завела, а за нею вси. Найбільшъ купальныхъ спивалы писень:

Ой не стій, вербо, надъ водою,
Не пускай зилля по Дунаю.
Ой Дунай море розливае,
И день, и ничъ прыбувае,
Въ вербы коринь пидмывае,—
Зверху виття усыхае,
Зъ вербы листя опадае.
Ой стань, вербо, на рыночку
Въ хрещатому барвиночку,
Въ запашному васылечку...

Ще й инши спивалы:

Цвите мачокъ невелычокъ.
Нема цвиту змины:
Хочь якъ козакъ забожыться,
Не ймы, дивко, виры.
Козакъ-тума зведе зъ ума,
Не буде любыты;
Де найбільше челядонькы,
Тамъ стане судыты...

Улыта чогось поблидла и не хотила спиваты. Глядючы на неи, и иншымъ не спивалось. Найшовъ на дивчать сумъ. Де-яки зпотыньга перешиптувалысь, а одна й покынула насъ, мабуть, зъ такого жалю, якъ и Улытынь.

Настя зитхнула и почала казаты:—Такъ отсе сыдышь-сыдышь, спиваешъ цилый день, та бувае, що заведешъ и на кутни. Яку намъ зъ Улытою Богъ долю дав! Ни, не Богъ, а люде. Отсе вже десять рокивъ, якъ я крыва. Изъ очей сталось. Саме тоди якъ я роспукуватись почала, якъ мени п'ятнадцятий наставъ... Було въ батька своє тягло. Я въ батька одна та братъ малый. Я й орала, я й запрягала, я й громадыты, я й кыдаты стогы. Возовыця настане—я подаю снопы, вжу. Крыють—я подаю паркы. Я й коло товару, и всюды. Люде йдуть, дывомъ дывують, якъ я справляюсь така, що гараздъ ище й не окрепла... Отъ мене й вреклы. Заболела въ мене нога; повело ии, пидтягнуло жылы. Що-ночи, щобъ не завдаваты батьку жалю, злизу тыхцемъ зъ полу,

миряю ногу, чы коротча. Росперло мени іи въ коліни, опухъ. Зсунусь, а на пиль уже й не вернусь: снагы не маю, и видъ журбы такъ и луснусь объ землю. Клычу батька, кажу:—упала, нсга замлила... Було нжу свитомъ, до дила такъ и трясуся, мсвъ до меду; а тутъ оттаке лыхо. Була ще пидлиткомъ, а выйду на улыцю—до мене хлопци зъ усихъ куткивъ такъ и купляться кушемъ. А теперь—о-хо-хо-хо-хъ!... Позбувавъ батько все. Йиздылы по знахурамъ та по знахуркамъ округы верствъ за сто. Зъ прыстриту, кажуть; други: грыжа,—и загрызала. Привезлы мене до костоправа. Сило на мою нсгу чотыри чоловика, шобъ я, бувае, часомъ не пручалась. Ставъ костоправъ мени ладыты ногу; вертивъ-вертивъ, такъ мовъ коваль клищамы, та й довертивсь. Я крычала не своимъ голосомъ. Батько впавъ на пиль, затулывши вуха, а маслякъ тилькы хрусъ! Я й умерла. Людей такъ мовъ зъ мене скинуло. Все полякалысь... Оттакъ то я зосталась безъ ноги. Затъмывся мени день зъ того часу. Пропало мое й дивування, вси радости, мои мрії, мои надіи. И змарніешъ и исчорніешъ. Радощивъ ніякихъ—а ни крыхоткы. Нудьгуешъ день за днемъ. Иноди до крыку смерти бажаешъ...

Дывлюсь я на Настю,—смерть наче передо мною стоить. Де той усихъ прынадный подився. Губы били, тремтять. На віяхъ, мовъ дви жемчужыны, слъозы завыслы и зъ якоусь гиркою зневагою выразно промовыла вона:—Де та й смерть! до насъ-каликъ спесывыться, не йде—не пидманышъ!...

А въ Улыты слъозы тилькы капъ, капъ!

Настя зновъ свое:—Хай бы той живъ, хто въ Бога ласку мае. Я така була до дила прыкыдлыва, шо хлопецъ линкуватый бувъ, млявый—я його було на плечахъ половины дороги на ныву и пиднесу... Батько вмеръ, а за нымъ и малый братъ мій. Я сама соби, мовъ та зозуля въ лузи, зосталась. Тилькы й одрады, шо зъ людмы погуторышъ, зъ дивчатамы поспиваешъ про ту зрадылу долю, або кого бидолашнього запоможешъ...

А бабуся, гріючысь коло дивчатъ на сонечку:—Дай, Боже, здоров'ячка! Нехай Богъ вику продовжыть, шо й мене прыгорнула.

Настя така багата на слово, шо я не мала часу николы й промовыты до бабуси.

Зновъ почала:—Отъ я бабуся до себе прыйняла. А то вона дала вельку волю свой невистци. Правда, тутъ сынъ ще бильше выненъ—не почытае матери, то вона іи старощивъ и не схотила

доглядаты. Не постыдилась и вытурела и; не знаю.—чы мое, чы ии бильше лыхо. Обыдвн бидолашни.

Бабуся старенька прыступыла до мене, опираючысь на ципокъ, на бадылля зъ соняшнычыны. — Боже, каже, якъ довго мени не хотилося йты зъ своеи хаты старостю! Я въ ній сорокъ рокивъ прожила и крывды не дознала. Старый самъ ии збудувъвъ. Писля старои головы все марне пишло. Ни порядку, ни чыну. Теперь ниhto мыру не знае, ни диты зъ батькомъ, зъ матир'ю. На кинець свиту вже повертсе.

— Колы бъ вже швидче, щобъ не терпиты!—домовыла Улыта.

— Невистка не хотила дила робыты,—каже бабуся, - картопля поспіе, чоловикъ, бувало, скошуе. Хаты не обмаже: облупытсья, обсыплеться. Выйдешъ, глянешъ по улыци—у людей и къ Покрови хаткы биліють, такъ наче рядочокъ лебедять плыве; наша чорна, облуплена, мовъ бы тоби старосты не выбувалы, хлопци та дивчата, то все молодій помагалы дила робыты. Дуже мене сталы нивечыты. Такъ було неvistка зганыть мене, що я въ неи стану чорнійша земли. Отсе сынъ и неvistка посядутъ тоби на лави, зведуть коліна, поставлять про-мижъ себе страву и йидять, а матери дадутъ шматокъ хлиба. Якъ умеръ старый, то я все право згубыла, мовъ усе въ домовыну зъ собою забравъ. А, Боже жъ мій!—думаю,—чы довго жъ я таку наругу терпитуму? Йде сынъ разъ изъ рачныкомъ по ракы. Постійте жъ, думаю, я вамъ удеру штуку! Наварылы воны, силы, йидять, не дають мени. Осталось одъ ихъ багато недойденыхъ ракивъ, неvistка и становыть на полыци. А я думаю: стійте жъ, бисови диты! поснете вы, я ихъ попораю, хочъ позакыдаю, абы имъ дотяты хочъ сымъ. Отъ, тилькы диты поснулы, я до ракивъ. Горщыкъ якъ брязне объ пиль, якъ лынуть на мене помыи!. Чысто всихъ побудыла. Вона, неvirна дытына, хытрійша мене старои: знарошне такъ зробыла. Я якъ выйшла зъ хаты, вона тымъ часомъ и пидмины ракы помыямы. Такой глумъ! На всьому було прыкметы покладае. Сама не дасть, ище й доглядаецья, щобъ и я не взяла. Гнала мене, щобъ я старостю хлиба ии не перейила. Було сорочки мени не дасть.

— Изъ чого жъ вы жылы, бабусю? хто васъ тоди зодягавъ?

— То зъ пучокъ, то зъ ручокъ. Кажу неvistци: умру пидъ лавою, а не выйду зъ своеи хаты. А щобъ тебе, каже, въ ними

дощки положили! щобъ тебе на дрючки вынесли! Тамъ така проречыста... и сынъ за нею ручъ тягне.

— Та вы бѣ же, бабуся, громади пожалилися. Громада великій чоловікъ, то имъ бы сказала, якъ по Божому чыныты.

— Щобъ мени та выгнаты ихъ изъ хаты—слово не обертається. Коли бѣ отсе не недуга моя, я бѣ ихъ до вику не покынула. А то никому мене доглядаты. А добра людына знайшлася—я й покынула свою хату. На чужому кладовыщи и голову положу. Теперъ отсе вся моя снага,—показуючы на бадылля зъ соняшныку.—Дай, Боже, вѣкъ довгый Настуси: вона на симъ гришнимъ свити заслужыла соби царство небесне.

Не знаю, щось я подарувала бидолашній бабуси про чорный день. Вона нызенько вклонылась:—И спасыби, и простыби! Нехай твѣй тропокъ буде м'якенькый, якъ мошокъ. Хай тоби Богъ свитыть и въ день и въ ночи, якъ ты мене не оставыла, покыдку!

Сумна буває въ насъ писня молодощивъ, а ще сумнійша—старощивъ.

III.

На другой день прыходыть до мене Улыта и прыносить гостыня—ракивъ, вышень и паляныцю.

— Отсе.—каже,—прыйшла до васъ показаты мое вышывання на вашій сорочци: чы вподобаєте?

— Сидай же, будь ласка, та посыдь, погомонымо про се да про те свитове.

А потимъ я кажу: — Якъ мене розжалобыла вчора твоя титка Настя своимъ життямъ!

Улыта мени: — Друге на речи дається, а якъ я... — Якось Улыта запнулася. Пидождала, наче що проковтнула, и промовыла: —Ще жъ у неи хочъ одна туга на серци, хочъ сама вона господыня надъ своимъ добромъ; а мое лыхо, мое горювання зовсимъ иншою мирою миряне. Хочъ и здається, що насъ одна недоля спиткала, та ба! У неи батько бувъ, що вона зазнае, а въ мене—маты: тилькы й рижныци. У неи своя хата—матерызна, и въ мене. Я кривуючы жыву, и вона. А до сього лыха, отъ яке ще. Невистка зъ мене знущається, а братъ—яки квиткы я посию на свесему городи, то повыкоренке. Се дурныця, каже... Хиба жъ

я не вильна на своєму добри посіяты якого схочу зилля? Мени жъ ихъ шкода зъ своєї хаты гнаты. Подумаешъ, подумаешъ: у нихъ нема й не буде, а въ мене буде... Та не знала невестка, чымъ докорыты мени, та взяла та й выбрехала. У якогось козака покрала дивка, якась ледарь, моркву. Вона сказала, що наче бъ то й я крала зъ ледащыцею. Мене трусилы. Трояка й приплатылась. А я мало жъ то сорома прийняла? Що мени троякъ той? Честь мылійша жызни. Я трояка на церкву подала. Не доведи мене, Маты Божа, красты! Лучче я соби зароблю. Чого нема въ мене въ скрыни? Шисть сорочокъ додильныхъ матерыныхъ, тонкихъ, наче золотомъ выгаптуваныхъ, та дванадцять росхожыхъ, що сама прыробыла. А то маты покынулы, якъ ишы на той свить—царство имъ небесне!—рушныкывъ тры, та титка подарувала одынъ. Сама вышывала орламы. А то моєи роботы, та ще старосвितськыхъ два зосталось по смерти матери. А що тамъ настильныкывъ, хустокъ! Полотна тры сувої зосталось; а то жъ я своими рукамы доповняла скрыню. И карсетокъ здобиль йе, и плахотъ, и спидныць. Я не люблю, якъ теперь повелось... Плахотку надинешъ поверху, то й до дила, а тамъ у-нызу выдно билу шыту пелинку, то й до ума. А якъ спидныцю, то не знать шо. Всього въ мене здобиль. Скрыня—якъ налыта. А тилькы бъ... Тутъ зновъ запнулась, ковтнула и тилькы промовыла:—Тилькы бъ жыты не хотилось. Отъ шо сказала бъ вамъ... якъ тамъ спивають —

Що я роблю, дбаю,
Та доли не маю!...

Улыта, дуже зворушена, схылылась на дзыглыкъ и схопыла себе за серце.

— На шо таки муки Господь посилае на симъ свити? Було бъ уже пекла... Хиба, може, чымъ Богу проступыла? Я ничого невинна. Робыла, якъ люде, по-чеськы, а... (и вытерла хусткою слезы: котылысь, якъ горохъ). А гуляе зо мною... Я бъ тебе, каже, и сватавъ, колы бъ ты не крыва. То такъ жару й пиддасть. Такъ и крае мени серце, безъ ножа и безъ тарилкы крае. А тутъ лита выходять...

Промовчала, якъ пывонія почервонила.

— Сыдышъ, корпышъ—отъ и погуляешъ мижъ челяд'ю. Пидешъ на музыкы. та вернувшысь якъ почнешъ плакаты, въ сыру землю бытысь!... Люде веселяться, долю мають, а мы ро-

бымо и годымо, та намъ и свить, здається, такъ не свитыть. Дивчата, якъ ти бжилкы, гудуть, бо въ ихъ думокъ веселыхъ багато, надіи та й надіи... Якъ та веселка цвитами процвитае... А намъ и вбиратысь не вильно. Дарма, що въ скрыни якъ налыто, земли важко, а мы въ старому йдемо, мовъ зъ довгою рукою старци пидъ церкву,—йдемо дывытысь на людей, якъ вони веселяться. Колы бъ мы повбиралысь по-людськы, то заразы и сказаны бъ: калика, а якъ прыбралась!... Я цилый викъ свій радощивъ не мала, и хочъ бы мене й заразы прыняла земля. Я й теперь часто по матери тужу. Не знаешъ, колы той вечиръ прыйде. Якъ згадаю, такъ наче вчора и поховала. Умираючы приказувала сынови:—Не завдавайте ии ганьбы, то за нею то и вамъ щастя буде... Якъ я по матери журылась! Було слизмы схожу. Та, спасыби, одна жинка догадалась: пидкравшысь, та жыта за плечи всыпала. Я й не стала вже такъ гирко плакаты. Подумаешъ: шкода, шкода! зъ Богомъ не бытысь... И якъ ти люде жыють, що мають мать, та не поважають? А я, то се наче про мою мать положено:

Маты жъ наша, маты!
Де намъ тебе взяты?
Хиба жъ тебе, маты,
Та й намалюваты?
Намалюю мать
На божнычку въ хати:
На покуття гляну—
Матусю згадаю;
Назадъ обернуся—
Гиркымы заллюся...

Що було мени ий казаты? Вона мени про мою втрату нагадала. Сплакнулы вкупи та й розійшлись.

Рушыла я дали за моимъ подружжямъ людськы слезы збираты. Бо на радости люде не такъ то багати. И самы въ соби не багато мы радощивъ носылы...

*Петро
Кузьменко.*

Кузьменко Петро Семеновичъ, сынъ дяка, народився р. 1831 въ мистечку Понорниці Королевецького повіту въ Черныгивщини; вчився въ духовній семинаріи въ Черныгови, та не добувшы курса, р. 1852 вийшовъ зъ богословського класа и ставъ за дяка въ ридному мистечку. Два роки винъ правывъ за дяка й учителя въ народній школи, доки його не наставлено на дьякона. Р.1857 Кузь-

менко знову вступывъ до духовнои семинаріи, де й добувъ курса р. 1859, а на другый рікъ, повдовившы, розстрыгся и ставъ знову дякомъ въ Понорниці, де й перше дякувавъ. Померъ Кузьменко р. 1867 въ хут. Потеткивськимъ. Литературну діяльність почавъ винъ р. 1860, надрукувавшы въ „Хати“ Кулиша шість поезій; въ „Основи“ помищено його килька дописивъ та поезій, поэтычну легенду „Погане поле“ й оповидання—„Не такъ ждалося, да такъ склалося“, що головнымъ чыномъ и прыдбало иолодому авторови имя въ украинському пысьменстви.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. III; 2) Передмова до поезій Кузьменка въ „Хати“ (1860); 3) Кулишъ—О повѣсти г. Кузьменка (Основа, р. 1861, кн. IX).

Не такъ ждалося, да такъ склалося.

I.

Жывъ колысь у насъ на сели козакъ Степанъ Дуброва. Замижнй бувъ чоловікъ, сказаты: що поля, що скотыны, а найбільшъ—бджолы. Бувало, хлопцями ще позбираемось на Головосика до Степановси пасики: „Дидусю, дай меду!“ Стара його то часомъ и грымае було на насъ, а старый—николы: нариже у мыску стильныкывъ та дочци у руки, а та вже и роздае намъ черезъ тынь по шматочку.

За-молоду Дуброва чумакувавъ, такъ тамъ десь, далеко, и одружывся. Добра наче и людына була його жинка, тилькы пановыта дуже; вже була стара, а ще подавай ии и спидныци баеви, и юпки габзьовани; зъ мищанъ, кажуть, була, чы що. И до нашого брата, простого козака, не хылылась якось (нивроку ий, нехай царстvue!), чубриямы звала: „Чубрия!“ каже.

Сим'я въ його була чымаленька, та Богъ прыбравъ до себе. Я знавъ жинку його, Стеху, та дочку Хрыстыну. Та жывъ у його наймытъ Мыкола,—кто й що—святи його знають!

Була ревызія—хлопця й привелы до волосты, не знаю—видкиля. Хлоп'я жыло у шпытали, росло въ поводыряхъ, та тилькы й знало, що його зовуть Мыколою. Привелы, покынули. Хлопця у ревызію запысалы, а де дитысь сыроты—людямъ и клопоту мало.

Трапылося Дуброви йты коло росправы; дывытсья—хлоп'я и босе, й голе—лупа очыма коло кганокъ та ковтае слъозы; може то, сердешне, день-деньскый и хлиба у вичи не бачыло. Старый до хлопця—мовчытъ. Други вже розказалы; воно тилькы такъ жалбно, каже, дывытсья на старого.

— Такъ якъ же воно, панове-громадо, зъ сымъ хлоп'ямъ буде? — пытае Дуброва.

— Запысалы,—кажуть,—у ревызію, нехай теперь батька та матери шукае.—Такъ!—каже Дуброва,—тільки покы сонце зійде, роса очи выйисть! Кажить мени, п нове, сього хлопця до себе вьзаты; я буду й ростыты, и подушне за його платыты.

— За вси головы!—кажуть.

Взявъ ото Дуброва Мыколу до себе та й выростывъ,—грихъ сказаты,—якъ ридну дытыну.

II.

Мыкола й Хрыстына росли соби у-купи—и вырослы. Любо було й чужому дывытысь, якъ изйдуться воны на работи: обое молоденьки, обое трудящи,—и дило робытсья, и писня лунае. Мыкола якось бувъ неговиркый, все наче сумуе, або думае що, а Хрыстына, якъ та чаечка, прудка та весела. Посидають було оддыхаты; Хрыстына, знай, щибече—и хто на улыцю ходыть, и хто кохае кого, и колы рушныкы даватымутъ,—все таке, вистымо, дивоче. Хрыстына щибече, Мыкола слухае, а одно зъ одного й очей не зведе.

Старый, було, часомъ пидкрадеться до молодять, слухае-слухае, перехрыстыть дитей здалека, та й пиде соби геть, усмихаючысь. Гарна була дивчына Хрыстына—ясноока, чорноброва; и Мыкола бувъ незгиршый парубокъ. Якъ теперь бачу: высокый, на ливій щоци значокъ родымый, поглядъ такой поважны, а дило въ рукахъ кыпило. Настане було литечко святе—старый коло бджолы, стара зъ дочкою у господи, а на поли Мыкола зъ нѣймытомъ порядкуе. Выйде иноди старый на поле одвидаты—усе якъ слидъ, усе гараздъ; Мыкола радіе, якъ дытына ридна.

— Добра въ насъ, жинко, дытына Мыкола,—агомонивъ разъ старый до жинки,—роботящый, слухняный, и насъ поважае, та й по селу, опричь доброго, ничего про його не чуты.

— Треба буты роботящымъ, треба буты й слухнянымъ,—одназуе жинка.—Не робы, не слухай—проженуть; тоди куды голоуе прыхылыты?...

— Може воно й такъ, стара, може й не такъ, а Мыкола есе такы велька намъ помичъ... Дастъ Богъ йому долю, и мы йсму

поможем: великымъ ни зъ чого, а пивсотни грошей та пара воливъ и у насъ найдеться Мыколи на нове хазайство.

— Такъ, такъ, старый!... Дочка рушныкы готуе,—якъ будешъ кожному паровыци зъ пивсотнямы роздаваты —дождешся зятя!...

— А правду кажешъ, стара! Воно й лучче, якъ бы не даваты Мыколи ни паровыци, ни пивсотни!... Поглянь, диты такъ гарно, здаеться, жыуть помижъ собою...

— Такъ щобъ якъ се?

— А такъ:—нехай бы имъ безъ подилу усе, що мы зъ тобою прыдбалы на вику. Мыкола—добра дытына, сказаты—луччого зятя намъ бы й не треба.

— Схаменъсь, старый! Чы то жъ до дила такы: йедыну дытыну виддаты за чоловика, що, може, де пидъ тыномъ на свить народывся!... Хрыстына у насъ, дякуваты Господеви, якъ и въ людей: и худоба, и врода... Ни, старый, ніяко. Добра дытына?... Треба буты добрымъ, нигде дитысь: чы батько заступыться, чы маты, чы, може, ридъ поважный, чы худоба велика?... Не будь добрый—такъ и слова промовыть ниhto не захоче.

— Дурень ты йесы, баба!—одказавъ старый жинци.

У Степана така вже вдача була: якъ що не по його, винъ верзикать довго не буде, махне рукою:—Дурень ты йесы, баба!—хочъ бы то була зовсимъ не баба, а справжній чоловикъ.

III.

У Дубровы бувъ свій лисъ, а въ лиси синокосы добри. Диждалы Зеленыхъ Святъ.—А що, диты!—каже старый,—дивоча косовыця настае!—А тимъ того й треба—до сього торгу й пишкы. Забрала Хрыстына дивчатъ, та й до лису. А въ лиси жъ то въ ту пору любо та мыло: бджолы гудуть по витахъ пахучыхъ, солов'ина писня горохомъ сыплеться по зеленому лыстячку, а квитокъ, а пташокъ—рай Божый, та й годи!

У насъ що-году зберуться дивчата та гуртомъ на синожати днивъ у два, въ тры за играшки и повгребають синокосы и въ того, и въ другого, и въ третьего—ажъ воно й геть добре!

На другой, чы на третій день стали дивчата до-дому збираться; воно ще бъ и не пора трохы, та Хрыстыни тилькы до-дому чогось треба.

— А ты, Мыколо?—пытае Хрыстына.

— Я зъ киньмы тутъ зостанусь,—одказавъ,—а завтра у обидню пору прыйиду.

— Лучче бь сьогодни, Мыколо, на юлицю пишлы бь: тамъ теперь такъ весело—Васильовычъ прыйихавъ.

— Якый Васильовычъ?—пытае Мыкола.

— Васыля Калюжного, що въ окрузи бувъ,—хиба не знаешь? Прыйихавъ до насъ у росправу пысарюваты. Не нашихъ парубкивъ—сказаты! На выгадки та на прыкладкы, то й пары йому нема,—у жупани!... Прыйды, Мыколо!...

Мыслу мовъ бы вкололо що.—Побачу,—каже.

Дивчата пишлы спиваючы до-дому, а Мыкола у лиси зоставсь. Ходыть козакъ самъ не свій, наче у москали зибрався. Смеркло.

— Попрыпынай, Грыцю, лошаты, та й на ксней поглядай,—каже Мыкола наймытови,—а я пиду вивса одвидаю въ ярузи, щобъ часомъ спашу не було.

Пишовъ та, мабуть, заблудывъ, сердега: опынывсь не въ ярузи, а прямисинько на улыци коло дивчатъ.

— Мыкола! Шо се йому сталсь?... на сылу!...—закрычалы дивчата.

Поздоровкавсь Мыкола зъ дивчатамы; дывыться--помижъ дивчатамы парубичка—въ жупани, на голови козырь.—Отсе то воно!... гмь...—Сивъ. Спивы, регить,—звисно, улыця. А пысарь, якъ те шыло: одну обниме, другу поцилуе, часынкы не посыдыть тыхо, такъ и нышпорыть усюды!... А найбильшъ зальцяється до Хрыстыны. Обизветься якый парубокъ—винъ заразы и прышые квитку: дивчатамъ регить, парубкови соромъ.

Посыдивъ Мыкола, подывывсь:—Прощайте, дивчата!

— Мыколо, не втикай: ще рано!—просятъ дивчата.

— Крамного не много!—обизвавсь по-панськы пысарь.

— Нехай же тебе, Мыколо, вовкы зидять,—закрычалы дивчата,—колы не хочешъ гуляты зъ нами!

— Та и зидять такы!—прыложывъ пысарь,—бо винъ бараномъ пахне.

Дивчата зареготалы.

Повисывъ голову Мыкола, иде; йому й байдуже, що тамъ глузують зъ його. Выйшовъ за царыну; пахнувъ зъ поля свижий витерецъ, Мыкола нибы прочнувсь. Постоявъ-постоявъ.—Вернусь!—каже,—може, се вона такъ; може, се воно ничего... Роспытаю

про все, роскажу про все; чы такъ, чы не такъ—нехай буду знаты свою долю!

Прийшовъ до ворить—не засунути; винъ сивъ на колодци, жде. Колы такъ, геть-геть уже, бубоньты щось по улыци. Винъ за лиску й сховався. Блыжче - Хрыстына зъ пысаремъ. Посталы пидъ воритьмы. Пысаръ такъ любенько заводьты... Слуха Мыкола.

— Ни,—каже Хрыстына,—ніяко, побачать люде—осудять. Лучче выходи на юлицю—побачимось и поговорымо.

— Моя перепилочко! пры людяхъ я не хочу, та й неварень росказаты, якъ вирно та шыро тебе люблю; а въ садочку, Хрыстыно, опричь соловейка, никого нема, ниhto й не побачыть, ниhto й не осудыть. Посядемо любенько пидъ вышенькою, пидъ витямъ пахучымъ: нехай соби спива соловейко, а я бъ тоби усе росказавъ, Хрыстыно,—все, що въ мене й на думци, що въ мене й на серци!... Выйды, моя ясочко!

— Побачу!—каже та й стрыбнула у ворота.

— Пострывай же, сердце, поцилюю ще разъ, ще!...

— Отсе,—каже,—якъ тоби се цилування!—Та й засунула ворота.

— Побачу!... гми!—пробурчавъ, усмихаючысь, пысаръ. — Выйдешъ! зъ носа видно!—Выкресавъ огню на люльку та й потягъ назадъ, спиваючы.

Пиднявся Мыкола. Мисяченько вже генъ-генъ высоченько. По небу блакытному хмары плылы тыхесенько та билольщый, якъ той лебидь у хвилью на озеры, то вырынае мижъ имы, то потопает; а на сели тыхо-тыхо, наче й души живои нема. Дывытыся Мыкола, кругомъ озырається, нибы не второпает, де винъ и якъ... Злигъ на лису, постоявъ-постоявъ, зитхнувъ важко та й поплентавъ сердега до гаю.

IV.

Хрыстыни минуло шиснацять; розвылася, росцвилася дивчына, якъ квиточка рожева. Маты, було, й очей не зводьты зъ любои дытыны.—Зиронько моя вечерняя, крале моя ясноока! тоби й чоловика немає у нашому сели,—чубриі все!—частенько, було, говорыть свой дони стара, жалуючы.—Чы такы жъ прыпадае оттакымъ билымъ рученькамъ пеклуватись коло мужыцького дила?...

Багато парубкивъ, багато й матирокъ закъдали око на Хрыстыну, та не знали, зъ якои й пидступыты. Дуброва на багатство не вповавъ,—се вси знали; знали й те, що Дуброва любить Мыколу, якъ ридну дытыну. А проте й Мыкола бувъ такый парубокъ, що хоть бы й хотивъ чымъ зганыты —не зуміешъ.

— Мени здається, старый, чы не лучше бъ намъ уже Мыколу поблагословыты на вси чотыри?—каже разъ жинка Степану.— Выростылы, выкохалы—нехай зъ Богомъ иде въ люде та шукае соби доли, а то кожде думае, що мы въ зяти його соби готуемо. Хрыстыни найдуться хороши люде.

— Пошлы, Господы!—каже старый.—Тилькы я спершу казавъ и теперъ кажу: луччого намъ зятя не треба, якъ Мыкола. Колы и дитямъ пошле Господь любовь та совить, я за иншого дочки не 'ддамъ.

— Отсього вже, старый, не буде!

— Даруй, Господы, щобъ було!

— Не буде!

— Побачымо...

— Побачымо!... Такъ, бачъ, чого твій Мыкола, якъ сычъ той, ставъ похожаты, що слова не добьешся!... Ажъ и винъ, мабуть, задумавъ у чужимъ добри господарюваты,—побачымо!

Такъ було й частенько. А Мыкола не знае и не видае, що за його, сыроту, безъ його выны, недобре помижъ старымы заводытыся. Прыйиде зъ поля, визьме що треба, та й зновъ на поле. Вистымо—лито; литомъ хлиборобова хата—степь шырокий. То бувъ небалакльвий Мыкола, а то й ище лучше мовчавъ; та тилькы не господарство въ чужимъ добри, а инши думкы збавылы речи козакови...

Разъ, такъ, прыносить Хрыстына обидаты Мыколи на поле. Силы пидъ возомъ, а Мыкола—чы йсты, чы не йсты.

— Який ты невеселый ставъ, Мыколо!—озвалась Хрыстына,—и на выду змарнивъ!... Може, нездужаешъ?

— Богъ мылувавъ по который часъ,—каже.

— У тебе, Мыколо, щось недобре на думци, та не кажешъ—недобрый ставъ! Маты казалы, що ты скоро покынешъ насъ,—не кыдай, Мыколо!

— Я покыну?! Кого? васъ?

— Не кыдай, Мыколо! у-купи зрослы, у-купи и жыты. Може, тебе щоденна ся праця сушыть? Я такы батькови казала, що десь

Мыколи и оддыхаты не треба—усе на работи, усе на работи!... Та не до вику, Мыколо, будемь день пры дни працуваты: я останне лито отсе хожу по полю, та пеклююсь нибы крепачка гиркая! Буде, дасть Богъ, скоро и хата зъ кимнатою, и йисты, и пыты, и хороше ходыты. И ты, Мыколо, знайдешь соби пару, та й будемо жыты любенько у-купци...

— А ты соби хиба найшла вже, Хрыстыно?

— Я?... Ни!—одказала Хрыстына та й почервонила.

— А видкиля жъ се на тебе такый панськый витерь вие?...

Хрыстына ще й бильше почервонила.

— Не соромляйся мене, Хрыстыно! Колы ты кого щыро полюбыла и тебе тежъ,—я першый радитыму твой доли.

— Спасыби тоби, Мыколо! И маты радють, що, може, скоро я не буду мужычкою...

Мыкола зитхнувъ. Посыдили, ще поговорылы; Хрыстына за горшки та й до-дому.

Оставсь Мыкола; провожае очыма Хрыстыну, й очей не зведе. А вона поспиша, спиваючы, до-дому, та якъ та перепилочка, здається, и нижкамы до земли не черкається. Хрыстыны вже давно й не выдно, а Мыкола стоить, дывыться... Потимь у:ерь рукавомъ очи, та й зновъ за соху—нывы дооруваты.

V.

— Не гнывы Бога, стара! За що такы ты Мыколу такъ обиждаешь?—обизвавсь одного разу старый Дуброва до жинкы.—Лучче сыроту зъ двора прогнаты, а нижъ докоряты йому кускомъ хлиба. Чы винъ же його даромъ йисть унась? Поглянь лышь, який винъ на выду ставь!... Кам'яна душа—и та бъ пожалила.

— А чы можна жъ стерпиты, колы твй Мыкола обезглуздивъ зовсимъ?... Йому кажы: тату, а винъ каже: кь кату!—якъ навиженный!... Колы не мусышь до ладу дила робыты—и хлиба чужого не йижь!

А Мыкола, справди, наче збожеволивъ: йому треба у Чернещыну, а винъ опыныться у Шкрабовци: пойиде по сино, а лыкывъ привезе.

Заманулось разъ старому одвидаты поле,—сіялы жыто. Прыходыть; Мыкола сіе

— Помагай Бигъ, Мыколо!

— Спасыби, дядьку!

Старый блыжче—ажь Мыкола сіе гречку. Дывыться старый на Мыколу, а той блидый-блидый... Куды тутъ лайка!... Прыгорнувъ його:—Мыколо, сырото мій безталанный! Просты мене, мій голубе! тяжко, бачу, выходыть тоби хлибъ мій, моя дытыно!

Мыкола счепывъ руки:—Дядьку! я... мени...

— Годи, годи, Мыколо!—каже старый.—Не журысь, не плачь: усе буде, якъ слидъ, усе буде гараздъ!... А въ самого такъ и котаться зъ старыхъ очей сльозы.

Гирке жыття стало Мыколи: одно те, що Хрыстына... А друге—маты. Такъ и йистъ, наче иржа зализо! Обизветься часомъ старый—куды!

— Погане въ насъ жыття—нехай де луче шукае: не прыв'язаний!—к же жинка.

Диждалы Покровы. Сыдятъ такъ разъ у-вечери, и дила ніякого не роблять, и речи нема; колы забрехалы собаки на дво-ри. Трохы згодомъ, увиходыть двое сусидивъ, поважни люде, у новыхъ святахъ, червонымы поясами пидперезани, у одного пидъ правыцею хлибъ у билій хустыни.

Поздоровкальсь, прывыталысь.—Покланяльсь вамъ,—кажуть гости,—Васыль и Васылыха щастямъ та здоров'ямъ та хлибомъ святымъ.

Стара застлала билою скатертыною стиль, просыть любыхъ гостей до покутя; така весела, говирка, и запиканой поставыла на стиль кубышечку. Сыдятъ, гуторять про се та про те, звычайно, якъ сваты.

— Т:къ якъ воно буде, пане Степане?

— А такъ буде,—каже Степанъ,—покланяйтесь и видъ насъ Васылю и Васылыси щастямъ та здоров'ямъ, дякуйте за ихъ ласку та повагу шыру, панове! Хлиба святого не цураемось, а дочкы сей годъ не оддамъ—молода. Бильшь погуляе—луччымъ згадае батька старого.

Чого вже не робылы, що не говорылы—на Степана наче пеня московська напала: не оддамъ до году та й не оддамъ. Зъ тымъ сваты й до-дому повернулысь.

Стара й руки опустыла. Не прыдумае, не прыгадае, якъ такы за такого чоловика, якъ пысарь, дочкы не оддаты?

— Се не чубрій якый! Первый чоловикъ у сели, судыть и рядыть, якъ знае: кожному прыйдеться до його зъ покирною!...

Обезглуздивъ,—каже,—старый, та й годи! Та не буде и по його, не дижде й прыблуда моимъ зятемъ буты!..

Зробылась хата Степанова гиршъ пекла. День-у-день сварка, та лайка, та слезы!... А що вже терпивъ Мыкола—Господы! Нехай бы стара, а то й доня—и тій маты натроюдила, чого знала: довелось Мыколи и одъ Хрыстыны терпиты и речи недобри, и зневагу. А чы того жъ винъ ждавъ? Того серце сподивалось?... Глянешъ було на парубка—серце щемыть. Уси знали, що винъ терпивъ у Дубровы, а щобъ винъ ставъ на кого жалкуватись—ни въ свити!

VI.

— Бачъ, старый, на мое й вышло! Отъ тоби й добра дытына! Бачъ, яка добра! Якъ водывъ старци та ночувавъ по-пидъ тыню, такъ тоди и дядечко й титочко, и сухи й немазани; а якъ выкохалы та выростылы—згынувъ якъ харцызяка, и спасыби за хлибъ-силь нашу не сказавъ!... Мовчышъ, старый? не любо правду слухаты?

А Мыкола и справи згынувъ. День, два—нема.

Колы такъ, тыжнивъ у два чы що, прыйшла до волосты бумага за Мыколу. Почувъ старый та мершій туды, пытае:—Що? Якъ?

— Иде,—кажуть,—вашъ Мыкола охотою у москали, такъ начальство учыныло запросъ: що винъ и якъ?

— Такъ якъ?

— Громада одвистыла, що препяствія не иміється, а що Мыкола добра людына.

Зитхнувъ старый:—Добра людына!—промовывъ,—тяжко добра!..

Почула и стара зъ дочкою,—ради-ради! Думка: теперь старому ничего пручатысь. А старый все такы свое:—Не 'ддамъ до году, та й не 'ддамъ, и то ще,—каже,—колы покыне пысарюваты.

— Та схаменись, старый! Чого се ты коверзуешъ? Подумай, яки люде! Богъ дае дытыни долю, а винъ—нехай покыне пысарюваты! Пысарь—первый чоловикъ у сели; Хрыстына за имъ якъ у Бога за дверыма жытыме: и дома панство, и въ людяхъ повага: на хвосты не посаждать, та й намъ кожне голову схылыть.

А тутъ и доня прыстане:—И таточку, и голубчыку, не гыбы своеи дытыны йедыной! Лучче мени зъ мсту та въ воду, ніжъ зъ иншымъ одружытысь!

· Якъ до стины!

Дождалы Дмитра.

— Якъ же хочешъ,—домовляється стара,—буде каяття, та не буде вороття! Дождешся ты, старый, лыхой годыны, гиркымы слизьмы заплачешъ на старости вику!... Плачъ тоди на свою голову!...— Та й почала щось на вуха шептаты.

Старый ажъ здригнувъ. Побиливъ-побиливъ:—Необачная ты маты!—каже, та й заплакавъ.

А черезъ тыждень, чы-що, молодыхъ и перевинчалы.

Якъ понурывъ старый Дуброва голову, такъ и весилля не помогло. Пьютъ, гуляють у хати, а Дуброва ходыть по двору смутный та мовчущый.

На другый день, чы на третій, весильни поихалы у Шаболтасивку,—верстовъ шить, колы знаете,—у перезву: тамъ дядько живъ молодого; а старый зъ наймытомъ дома zostався. Обидной такъ поры сыдыть Дуброва кинецъ столу, сумуе—колы рыпнули двери. Пиднявъ старый голсву.

— Москаль! Мыкола!—Скочывъ зъ лавы та до його: зрадивъ-зрадивъ! То цилуе, то хрестыть; спытае одно, друге, та зновъ на-ново.

— Мене, дядьку, vybrалы у гвардійонци,—каже Мыкола,—го-ню: у Петенбурхъ; такъ я ублагавъ старшого—спасыби йому— та й прыйшовъ одвидаты васъ та подякуваты за хлибъ-силъ вашу, дядьку!

— Добре, Мыколо, спасы и!... Та який же ты гарный ставъ, мій голубе!... Тилькы чогось наче поблидъ.

— Трохы нездужавъ,—каже.—Звисно, и люде незнайоми, и порядки не ти,—поки привыкнувъ!...

— Такъ, такъ,—каже Дуброва, хытаючы головою,—знаю твое жыття, знаю!

Старый, здається, за все забудь, мовъ повеселійшавъ: росказуе Мыколи и те, й друге. Заспивалы пивни.

— Отже я зъ радощивъ и геть загуторывъ зъ тобою, Мыколо, а тоби зъ дороги и одпочыты бъ треба,—лягай же, сыну, або-що!

Переночувалы.

— Такъ якъ же отсе, Мыколо, не побачывшы моихъ и идешъ?—каже старый, дывлячысь, що той вже лаштується въ дорогу.

— Нехай имъ Богъ дае щастя та здоров'я!—каже Мыкола.—И радъ бы побачыты, та не можна: на тры дни тилькы пущено.

Чого не робывъ старый—не можна та й не можна!

— Мольсь же Богу, Мыколо!

Одбывъ Мыкола тры поклони; одбывъ тры поклони и Дуброва старый. Потимъ зная зъ божныци образъ невеликый:—Ходы сюды, Мыколо!

Мыкола пидступывъ, ставъ на вколишки.—Благословы тебе, Боже, якъ я благословляю тебе, люба дытыно моя! Пошлы тоби, Господы, вись довгый, розумъ добрый та долю щасливу!...—Схопывъ за голову, ще хотивъ щось казаты. та й не сказавъ ничего за сльозамы.

— Слухай же, Мыколо—я тоби, може, въ останній разъ казатыму. Бійся Бога, не бійся труда, не обиждай меньшого. Отсей гаманецъ—туть сто рубливъ—возьмы; се не плата за твою працю въ моимъ добри,—Богъ тоби заплатить за твою шыру правду!... Не пручайсь, Мыколо, возьмы; не обиждай хоть ты мене на старости вику. Знаю, покы ты здоровъ, чужи гроши тоби не въ жадибку, та на вику усяке буває, моя дытыно! Боронить тебе Богъ одъ немочи, або иншого лыха несподиваного, оддай си гроши за упокой души; ты сырота, Мыколо,—умрешъ, такъ и пом'януты никому!...

Помолылысь Богу ще разъ, пишлы. Выйшлы за цырыну.

— Прощай, Мыколо!—каже старый,—не забувай, що я казавъ тоби. Не такъ ждалося, да такъ склалося: Божа воля!...

Попрощались; старый пишовъ до-дому, а Мыкола своєю дорогою.

Иде сердега, а на поли ни души живои. Зійшовъ на Кручыкивъ Грудъ, що коло дороги,—степъ кругомъ, степъ! Весело дывытысь на степы наши безкрайи, любо козацькій души оглядаты те шыроке роздолля степове, тилькы не тоди, якъ немае въ тебе на свити ни хатыны, ни родыны! На степу шырокимъ безридному сыроти удвое важче його сыритство... Поглянувъ Мыкола округы, поглянувъ на село, де звикувавъ вись свій молодой, на хаткы знайоми, на садкы вышневи—и гирко-гирко заплакавъ...

VII

Мынуло годивъ десять, чы й лучче. У двори старого Дубровы господарюе пысарь Калюжный. И двиръ не той зробывся: те

повалене, друге похылене, наче й хазяина у двори немає. Оженувшысь, пысарь спершу потроху, а потимъ и геть ставъ пыты.

Старый було часто благае зятя:—Покынь, сыну, пысарюваты: пысарство сее до добра не доведе!

Зять бы, може, й послухавъ, колы жъ стара... Тій панство та шаноба людьски на уми.

За жывота старого ще й туды-сюды було, а якъ умеръ—пишло по-панськы! Наведе було зять день-у-день гостей—щобъ и те було, щобъ и друге було, а де його взяты—йому и горенька мало.

Годивъ черезъ шисть и старій вичну пам'ять заспивалы; старый раньше Богу душу отдавъ. Зосталась на господарстви Хрыстына зъ чоловикомъ, и диткамы Богъ благословывъ. А тутъ и те треба, и другого нема, а хазяйство зъ недогляду не багато давало. Чоловикъ зъ ранку до вечора у росправи, а в-вечери, хочъ и тутъ, такъ же такый, що ни любовы одъ його, ни совиту, ни слова ласкавого. Кинеться було Хрыстына по хазяйству сама,—такъ що жъ? Одна голова за все... Друге—диты дрибни, и коло ихъ треба. А чоловикъ не звыкъ, бачъ, до мужыцького дила. Нема чого—думаты довго не буде: нывку по боку.

Сыдыть такъ разъ Хрыстына въ хати, сумуе, латаючы сорочки дитямъ.—Господы!—каже,—чы не лыхо яке крадеться до мене: на серци мовъ гадына вьється...

Колы сусидка на двери:—Хрыстыно-серце! лышенько твой головонци!...—Хрыстына такъ и обмервила.—Везуть твого чоловика у тюрму,—вже въ путо закованый!...

И не стямьлась Хрыстына, якъ прыбигла до росправы. Благае, плаче:—Не можна,—каже становый,—начальство вельть. Твій чоловикъ, голубко, фалшыви пашпорты постачавъ, та и сумы обчеськой недостаца.

Чого вже не робыла, сердешна, щобъ якъ небудь одзволыть чоловика,—худобу ростратыла, здоров'я занапастыла, а чоловикъ все такы пишовъ туды, де козамъ рогы правлять.

Зосталась молодыця, якъ тамъ у писни спивають, ни салдацькою жоною, ни мужньою удовою! Бодай никому хрещеному такъ не зоставатысь!...

У годъ такъ, чы въ два, ишли москали черезъ наше село, становылыся на ночлигы. Кому треба ихъ, кому й не треба—усюды нализло.

Вы, може, бачылы колы, якъ поведуть ихъ по кватырахъ?—комедія! Кожный такъ и дывытсья, де бильши хаты, або двирь, туды й прямуе; а того й не зна, бидолаха, шо зъ велького двора часомъ и мыши повтикалы!

Коло Дубровыного двору трохы не былысь, кажуть; думка то:—Оттуть можна и пытеннямъ, и йиденнямъ пиджывытысь!—О бодай васъ! Бувъ квасъ, якъ кажуть, та не було васъ, а настало квасыло, такъ и васъ розносыло!

Переночувалы, пишлы.

— Подывысь, мамо, шо се таке?—каже старша дочка Хрыстыны, подавшы реминный гаманецъ.

— Де ты взяла, доню?

— Мету хату, колы лежыть пидъ лавкою, де москаль ночувавъ.

— Положы жъ,—каже,—пидъ горщыкъ, на полыцю; вернуться москаль—оддасы. Не бійся, винъ не бытыме.

— Винъ не сердытый, мамо. Учора выбигла я зъ хаты, а москаль сыдивъ на прызьби,—злякалась такъ! А винъ до мене:—Не бійся,—каже,—дытыно, не бійсь!—та до мене. Узявъ за руку, пыта:—Де твй батько, де маты?—Батька,—кажу,—на Сыбирь завдалы, а маты въ кимнати лежать—нездужають.—И про дида пытавъ, та такый ласкавый, мамо, такъ усе лкбо дывытсья мени въ вичи.

— Добра якась людына—спасыби йому! И вечеряты не далы, а винъ и слова поганого не сказавъ.

— А сьогодни, мамо, раненько мы дывымось зъ печи черезъ коминь, шо то москаль рсбытыме; а москаль дывытсья черезъ щилочку въ кимнату, де вы лежыте. Довго дывывсь, потимъ ставъ Богу молытысь, а слъозы йому такъ и рынуть зъ очей. Може, й москалеви, мамо, жалко стало, шо вы нездужаете!

Вже й пивдня—нема москаля; день, два—нема.

— Подай мени, доню, той гаманъ, шо москаль забувъ!—каже Хрыстына,—шо воно таке?

Розвязала—гроши, переличыла—сто рубливъ. Чудно Хрыстыни, шо така велька сума, а москаля немае. Тыждень и дру-

гый—нема. Визьме Хрыстына гаманъ у руки—дывыться-ды-
выться... Де вона його бачыла?..

— Чы ты бъ угадала, доню, того москаля, що бувъ у насъ на
кватыри?

— Угадала бъ, мамо! Высокий, чорнявый; вусы таки велики.

— А на выду ничего въ його немає?

— Ничого нема, тильки на ливій щочи значокъ, такъ невеличкый, чогось.

Зитхнула Хрыстына, тяжко зитхнула.—Мамо, мамо!—каже,—
просты тобі, Боже, на тимъ свити за мою и за його нещас-
льву долю!

Зъ того часу Хрыстына все нибы дождала кого. Вечиръ
зайде—Хрыстына повкладае бильшыхъ спаты, а сама за ворота
зъ малою дытыною. Було и геть-геть мисяченько пидійметься
вгору, а Хрыстына усе сыдыть за воритымы та въ кинецъ
уольци поглядае.

А про москаля бильшъ и чуткы не було.

1861 р.

Анатоль
Свидницький.

Свидницький Анатоль Патрыкіевичъ, сынъ священика, побачывъ свить 3 лыпця р. 1834 въ сели Манькивци, Гайсынського повиту, на Подилли; вчывся въ Крутянській духовній школи та семинари въ Кам'янци, але, не добувши курса, вступивъ до университету въ Къиви. Крайне убожество матеріяльне не дало Свидницькому добути

курса и въ университети и р. 1860 винъ ставъ за вчытеля повитовой школы въ Мыргороди; потимъ служывъ акцызныкомъ у Козельци (1862—68), а зъ р. 1869 до смерти працювавъ у централнымъ архиви пры Археологичній Комисии въ Къиви; померъ винъ р. 1871. Свидницький выступивъ на ныву письменства р. 1860 поэією „Горлыця“ („Черниговск. губ. Вѣдомости“); р. 1861 въ „Основи“ надруковано його етнографычну статью „Велькдень у Подолянь“. Опричъ того напысавъ винъ ще „семејну хроніку“ зъ жыття духовенства—„Люборацьки“, коло двохъ десяткывъ невеличкыхъ оповиданъ сумишь мовами украинською й російською (друковани въ „Кіевлянинъ“ р. 1869-1871) та килька поэій, зъ якихъ „Вже бильше литъ двисти“ та „Въ поли доля стояла“ („Л.-Н. Вистныкъ“ р. 1901, кн. IV) стали народнымы писнямы. Зъ творивъ Свидницького найбільшу вагу литературну мае прегарна повість „Люборацьки“ (урывкы зъ неи друкуються ныжче). Напысана р. 1862 для „Основи“, вона побачыла свить тилькы р. 1885 (зъ „Зори“ и потимъ р. 1887 окремымъ выданнямъ у Львови), а на Украйни выдано їи вперше ажъ р. 1901 у Къиви. Свидницький въ сій повисти выявивъ себе справжнимъ майстромъ слова и украинське письменство могло бъ покладаты на його великы надїи, колы бъ смерть не скосыла його у цвѣти литъ.

Литература: 1) Огоновський—Исторія., ч. III, 2) Кониський—„Анатоль Свидницький“ (передмова до Къивського выдання „Люборацькыхъ“), 3) Біографични замиткы В., Познанського та Кониського въ „Зори“ р. 1886 та 1888, 4) Петровъ—„А. П. Свидницький“ „Историческій Вѣстникъ“, рикъ III, томъ IX).

Школяръ.

Усе йшло, якъ треба; по косовыци жныва наставалы, якъ и що-року. Хазяи не нарадуются, що Богъ благословивъ ихъ працю; та що ся радисть, поривнявши до того, якъ радуются духовни школяри передъ сымъ часомъ! У ныхъ ажъ прыповисть склалалась: „настане май, въ опуки грай; настане юнь, на игры плюнь; настане юль, кныжки стуль, та до-дому сусуль!“ Та якъ имъ и не радуваться? Завезуть дытыну хочъ въ недалекий край, а все въ чужу сторону, и покинуть на Божу волю въ рукахъ учителей-мордуващивъ. Сохне, в'яне дытына, вси мизкы йому высушать; то якъ настане та благословенна пора, той распускъ, такъ що рай! тутъ рай! чыстый рай, правдивый; само царство небесне не дастъ такого блаженства. А ще для дытаты, що зроду не бувала дальше своего синокоса або хутора, якъ ще йсть.

Скакавъ Антосьо на Кырыка и Улыты—та якъ ище скакавъ! и други скакалы, йдучы зъ класу писля публычного экзамену.

— Чуешъ, Робусинський?

— Га!—озвавсь той.

— А пидешъ проты пидводы?

— А ты?

— Якъ ты пидешъ, то й я.

— А я пиду, якъ и ты пидешъ.

— Добре!

— То прыходь же!

Такъ розмовлявъ Антосьо зъ своимъ землякомъ, идучы одинъ видъ другого на сажень десять. И пустылысь бигты въ

долыну, лышь полы мають та чоботы лопотять. И вся школа бигла. Не одынь и кныжки порозсыпавъ. Та куды тутъ до кныжки? Хай и мыши йидять!

Се діялось у Крутыхъ. Крути—место на Подиллю въ Балтянськимъ повити....

Класы бия миста стоять на косогори; якъ выйты за ворота видъ класивъ, то на ту магалу*) повертають въ ливу руку и въ долину. Сюды то и бигла школа ото, мовлявъ я.

Славна церква на тій магали! Будувавъ ии князь Абомеликъ и не жалувавъ грошей. И въ хорошимъ мисци поставивъ: обибравъ круту гору, що до Балты по ий дорога лежить, выризалы пляць на цвентарь и выгналы храмъ Божый на диво дывнее на весь край...

Въ сій церкви колысь то бувъ за дяка Волоськый; любивъ Бога хвалыты, та любивъ и въ горло лыты. Такъ и вмеръ налыганий. Зосталась жинка; зъ того й жыла, що школяривъ держала. Мала вона хату пидъ горою, пидъ которою и церква стояла. Тутъ то живъ Антосьо Любораченко, а просто пысався Люборацькый Антоній.

Подывымось на ту хатыну, де винъ бидувавъ.

Наче навмысне проты такой махыни, якъ церква, ступнивъ тридцять въ долину—наче купа гною. Мабуть, не одну обору вычыстылы!—подумаешъ, глянувши зъ горы.—Та на що се орыннямъ**) його обклалы?... Ажъ дывышся—и курыть, и коминь стырчыть. Ге! такъ се хата! Такъ йесть—хата, колы хатою можна зваты бурдїй***)—що тилькы дахъ надъ землею, навить виконъ не выдно. Тутъ жыла Волоська. Якъ зъ надвору, такъ и въ середни хата була однаковисинька: такъ нечепурно, неохайно.

Та не церемоньтесь, панове! зайдимъ въ бурдїй, подывымось, якъ воно тутъ въ школярськїй „станці“****). Тилькы згынайтесь, бо будувавъ сю хату нызького зросту чоловікъ, и двери мирявъ по соби, то абы-сьмо кудза не набылы. Отъ заскрыпилы поламани двери, загуркоталы; передъ нами наче гусятныхъ якый—то синьы. Ступнивъ на два видъ синешнього порога... ни не такъ! Ба-

*) Магала—сторона.

**) Така загорожа.

***) Землянка.

****) Кватыра.

чыте, наче лежанка стоить? А середь неи вмурованый казань—бачыте? и челюсты бачыте, шо наче въ лежанци топыться? Колы се бачыте, то гляньте жъ ще вгору. Бачыте, шо ся наче лежанка вымурована пидь коминомъ. Отсе „котъна“, щобъ йестье зналы! На-охресгъ коло казана дыры, щобъ дымъ проходывъ та полум'я, якъ топыться. Въ тимъ казани, якъ бы по добримъ хазяйстви, грилы бъ окропы, якъ шмаття золять, а тутъ варять кулишь школярамъ. Та ходимо дали. Коло самисинькой котуны зъ глухого боку двери до хаты; нема ни клямкы, ни килка, а тилькы реминець высать. Тягнимо жъ за той реминець, чы не видчыняться, бо ни за шо взаться. Ай-ай-а! шо се за дыво? Щось довге, наче шура, та таке довге, шо зъ синей и кинця не видно. Може подумаете, шо въ насъ очи погани? Ни! очи въ насъ куды добри, та мы стоимо въ синяхъ, и голова наша надъ двермы, то й бачымо тилькы до пив-хаты згоры та внызъ клыномъ.

Ничого робыть—треба зигнуться, колы хочете ввійты въ хату. Ступнивъ зо тры видъ порога стовпъ стоить—сволокъ пидпирае; коло самисинького порога—мысникъ, а по другый бикъ—пичъ. Ходимъ дали. Якъ мынемо стовпъ, то наче въ лазарети кругомъ стоять кровати—ажъ шисть. Все поперевертано, поперекыдано, кныжокъ купамы по всій хати, а зъ ныхъ колы одна знайдеться зъ палитуркамы, то ще хвалыты Бога. На столи лепу, хочъ рипу сій. Доливка вымазана жовтою глыною, а стины билою, и пидведено чорнымъ. На глухий стини кылымъ высать, и на кылыми колодка зъ на пядь довжныны, и на ній напысано „Nota“. Ноту чипляють тому, хто забалака по-наськы, хто „мужычыть“. И доты треба носыть, докы не спіймешъ другого въ такій же провыни. Кожного, хте мужычывъ, запысують въ журналъ, и за кару назначають вывчыты скилька-десять латынськихъ сливъ пидъ рядъ—до трьохъ разъ, а тамъ зже-бють. Видъ ноты высать мотузокъ, якъ нашыльныкъ. Тутъ пидъ стиною и кровать старшого. На дверяхъ напысано по первій значци кожного дня въ недили по ряду: Н, П, В, С, Ч, П, С, и надъ кожною напысано чысло дня; останне чысло—п'ятнадцате лыпця. Си значкы опричь того ще й такъ толкують: (Н) не пый. (П) попе, (В) вына, (С) сыды, (Ч) чытай (П) пысьмо (С) святе. Въ хати ни духу жывого: хазяйка пишла до смотрителя, просыть, щобъ школярамъ билетивъ не дававъ, бо не сповна ий заплаче-

но; а школяри ще не попрыходылы. Якъ чуты топить, наче лоша бижать; дали крыкъ, смихъ, зойкъ. Се дитвора йде. Въ самъ-перидь ввійшовъ у хату Люборацький, лапъ за шапку жменею и жбурнувъ на кровать та й тыць на стилъ. Вбигае другий. Сей поскакзвъ по кроватяхъ. За нимъ третій, четвертый... одинадцятый, дванадцятый—и закипило якъ въ казані. Старшого не було—трынадцятого. Де жъ вони сплять?—подумаете. А на тыхъ шести кроватяхъ—по два, або й по тры купи, тилькы старшій самъ. Щобъ не було тисно, то вони головами лягають одни до образивъ, а други до порога, и въ ночи одинъ другому очи пидбывають. Се не въ дывовыжу. И стае розуму въ батькивъ сажать дитей по стилькы въ одну хату!... Стало бъ його на те, щобъ не губыть своеи дытыны, та чоломъ муру не пробьешъ: не своя воля тутъ грае, а смотрытельска. Якъ Люборацька прыйихала зъ Антосьомъ, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба—а въ тій сторони калачи печуть, що въ решето не змыстыться—здорови,—пляшку вына взяла и тры карбованци гришмы та й повела сына „являтысь“. Идучы попередь класы, здыбала жинку—таку здорову зъ себе, що куды, червону, лукачивъ та намыста на й—ажъ шыю гне.

- А що вы, йимосць, сына прывезлы?—пытае вона.
- Эге жъ! отсе веду являтысь. Чы смотрытель дома?
- Дома, та сердытый.
- Боже, твоя воля! А дуже сердытый?—пыта пани-матка.
- Якъ вогонь!—озвалась молодыця.
- Господы-Господы!.. Та вже не йзисть.
- А станцію вже маете?—запытала та молодыця.
- Ни, ще.

— До мене, йимосць! Въ мене людськихъ дитей такы гурточокъ, мене знаютъ. Не будете нарикаты. Пытайтесь до Волоськой.

— Та колы бъ мени якъ до смотрытеля перше,—видказала пани-матка.

— Се вже, дасть Богъ, видбудете якъ небудь,—видказала Волоська и додала,—прыйизжайте, йимосць, не знайдете лучче, якъ у мене. А славный вашъ сынокъ... А чы несете що смотрытелю?

- Та що Богъ давъ.
- То не лякайтесь—змякне.
- Зъ тымъ и розійшлыся.

— Слава Богу,—подумала Люборацька,—що найшлась така людина! Хочъ духу пиддала.—И пишла своєю дорогою.

Йидучы въ мисто видъ Кодымы то-що, зъ полудня, якъ вже дойизджаты до жывивськыхъ домивъ, по праву руку стоить церква мійська, а по ливу, далеко видъ дороги, внызь за пустымъ городомъ—двиръ, чоломъ проты горы, зъ рундукомъ, и передъ дворомъ великый пляць, штахетамы обгороджений.

Проты ворить на-впоперекъ якыйсь забудынокъ, тожъ мурованый,—не мазаный бувъ, то й видно, що зъ билого каминю. Се станя, маштарня, дроварня и комора пидъ однимъ дахомъ, а той двирокъ—класы,—князь давъ. Класы стоять по праву руку, якъ иты видъ ворить, и по дорози, по тимъ же боци, на стовпи розбитый дзвинокъ высить. Все се було новына для Люборацькои, що тягла черезъ подвир'я першый разъ сама не своя, наче зварена. Та де жъ смотрытель живе? кого поспытаты? Наче Богъ пославъ якогось пан-отця, тожъ зъ сыномъ.

— За мною,—каже,—я вже бувавъ тутъ.

Зновъ подякувала Люборацька Богу й пишла. Мынають класы, повернули въ праву руку за класы, а тамъ ще обернулись въ праву руку и стали спускаться ступанкою наче въ льохъ. Коженъ ступинь озывався внызу, озывався и въ души нашої пани-матки.

— Якъ до його прыступыты?—пытала вона сама себе. И здалась на Божу волю: що—дума—робытыме сей пан-отець, те й я робытому.—А що вже сынъ того пан отця, то йшовъ билый, якъ глына. Не втикло се видъ гострого мамыного ока.

— Бидни диты!—думае вона,—не дарма мои татуньо-покійныкъ кажутъ було, що будуть не ученыкы, а мученыкы; не учители, а мучители.

Ступанка не довга була, схидцивъ шить, а тамъ вправо ще ступанка въ синци, на два сходци. Ступнивъ зо два зробывшы синцямы, на ливу руку двери. Скильки тутъ молылось и зитхало! Скильки плакало, рыдало!.. Нема того, щобъ переличывъ. Топтався и я тутъ. . Здається, зъ меньшымъ страхомъ ставалы люде передъ судъ инквизици, якъ оттуть. Душа, було, завмре, зовсимъ завмре, якъ муха в-осены. И земли пидъ собою не чуешъ, и свита передъ собою не бачышь; тилькы въ вухахъ шумить, та сердце бьється, якъ рыбка на гачку. Вертаешся, було, то наче ззаду чортъ доганяе, такъ помыкаешъ.

Аж тоди трохи видійде на серци, якъ за ворота вийдешъ та оглянешся, що нема никого за тобою.

Въ сухъ синцяхъ пан-отець вынявъ гребинь изъ кышени, росчесався, обитеръ чоботы полою, росчесавъ сына и взявъсь рукою за клямку.

— Чы вы вже готови?—пытае Люборацькои.

— Пождитъ, чы не забула-мъ чого,—видказала вона.

И стали вдвойзи, позадумувались. Диты стоялы, якъ по-вкопувани; ще Антосьо не такъ, а що той, то якъ стовпъ,—щобъ поворухнувся!

— А що? ходимо!—заговорывъ дали пан-отець.

— То й ходимъ!—видказала Люборацька.

Прыгладывъ той косы, бороду, вуса; глянувъ на свій вузлыкъ, що нисъ смотрытелеви, глянувъ въ руку на гроши. Люборацька те жъ зробыла, и двери, тихо видчынывшысь, ще бильшь страху завдалы. Чого бъ, бачыться? Та вже хто його зна—чого, а чогось страшно, що й не сказаты...

Довго стоялы „родытели“, нимъ вийшовъ його высокоблагородіе; и кашлялы, и видкашлювались, все коло порога; гоминь чуты, а самого нема та й нема. Якъ ось видчынылысь двери зъ другой кимнаты и вийшовъ смотрытель—стрыженный, голений, нисъ йому карлючкою, а очи свитяться, якъ у ката,—здається, отъ и кинеться, якъ китъ на мышу. Вийшовъ и ставъ. Поклонылысь пан-отець и пани-матка.

-- Здравствуйте!—заговорывъ винъ, пышно дывлячысь, якъ пан-отець и пани-матка на столи выв'язувалы калачи и выно; дали пан-отець пидійшовъ до його.

— Мое вамъ нижайшее почтеніе!—каже.—И взялысь за руки. Тутъ и шезло те, що въ пан-отця въ жмени. Те жъ зробыла и Люборацька.

— Вашъ сынъ первый разъ?—пыта Люборацькои смотрытель.

— Такъ йесть, ваше высокоблагородіе,—видказала вона.

— А умѣетъ онъ читать?

— Каже мій пипъ, що вміе, а я непысьменна. Въ церкви чытавъ—сама чула-мъ.

— А ну, мальчикъ, прочитай намъ что-нибудь,—заговорывъ смотрытель до Антося и взявъ кныжку зъ стола.

— Вотъ это,—каже.

Куды, якъ оторопивъ Антосьо!—Господы!— въ души моыла- лась пани-матка,— допоможы жъ йому!

Та кныжка була псалтырь гражданського друку. Антосьо вмивъ лышь по церковному и то чытавъ на насъке, а не на московське; той почавъ: блаженъ-мужъ ко-то-рый не хо-дышь по пуши...

— Тово стоило попушить, кто тебя училь читать!—гукнувъ смотритель.—А кто онъ таковъ? Кто училь тебя читать? —запы- тавъ дали.

— Га?—озвавсь Антосьо.

— Пытають, дурныку, хто тебе вчывъ чытаты,—пидхопыла ма- ты.—Кажы: татко.

— Татко,—за мамою сказавъ Антосьо.

— Мій старый самъ його вчывъ,—додала Люборацька.

— А самъ-то онъ гдѣ учился?

— Мы люде старосвитськи. Въ школахъ мій старый не бувавъ,— такъ коло дому навчывся.

— Такъ и видно,—заговорывъ смотритель,—не такъ бы дитѣ читало. Ево бы стоило попушить, чтобы не брался, коли не способенъ. А гдѣ вы остановились?

— Ще нигде,—каже Люборацька.

— Ну, такъ ступайте къ Волоськой.

Ввесь отсей часъ пан-отець стоявъ коло порога зъ сыномъ.

— А вы гдѣ?—пыта смотритель.

— У Волоськой думаю,—озвавсь пан-отець,—если будетъ ва- ша милость позволить.

— Хорошо!—И пишовъ соби назадъ, звидкиль выйшовъ, а сий соби пишлы.

— Що то за Волоська?—спытала Люборацька пан-отця, якъ уже выйшла зъ того пидземелля.

— Та то вдова, дячыха.

— Тутъ якась вже вербувала мене до себе и сказала, щобъ до Волоськой пытатысь; чы не вона се буде?

— Та сама,—пидхопывъ поповычъ,—другой Волоськой нема.

— Якъ тамъ у неи—добре стояты?

— Ни,—каже поповычъ,—я вже рикъ тамъ, а ничего доброго нема.

— Чого жъ такъ смотритель за нею?—пыта пани-матка.

— Платыть,—каже пан-отець.

— Та ще й доносить,— додав його синь.— Іноди ще й підбреше. То смотритель и любить ии.

— Онъ якъ!... А чому жъ въ другимъ місци собі станціи не знайти?

— Описля злытяться смотритель,— заговоривъ поповичъ,— и буде за що, чы ни, такъ и бье.

— Хай йому цуръ!— озвалась пани-матка.

— И я кажу,— каже пан-отець.— Лучче нехай вже дытына такъ перемучыться, а до-дому прыйиде, то виджывыться, а нижъ мають ни за що здоровля видняты.

— Добре мои покійни татуньо говорылы,— подумала Люборацька,— що то будуть не ученыкы, а мученыкы; не учители, а мучители.— Дали заговорыла:— согришылы мы передь Богомъ, прогнывылы Його мылосердного! Не дарма стоить напысано: нашлаю на васъ мучытеливъ, грабытеливъ, разорытеливъ и вкорочу вамъ, якъ будете зли... Не одному дытяти за наши грихы тутъ вика вкортятъ!— додала сумно.

— А що не одного талану позбавлять, то й Богъ забувъ,— додав пан-отець.

Такъ, то иначе, а все на одынъ ладъ кметуючы, дійшлы воны ажъ до Волоської; покынули дитей своихъ и пойихалы, роспышы могорычъ. Що то вже плачу було, якъ маты выйизжаючы наказувала: „учысь сынку, а то будешъ бытый“.— Антосьо не бувавъ дальшь Тернивкы— и то зъ матир'ю; а теперь оставсь за дев'ять мыль! и гирко плакавъ, та щыро. Та плачь, хочъ и цилый океанъ-море наплачь, а лыха не обйдешъ, не об'йидешъ. И маты сплакала и пойихала, поцилувавшы сына въ голову...

Видъ жнывъ ажъ до Риздва бидувавъ Антосьо у Крутыхъ; и страху не разъ набрався, ажъ кризь сонъ жахався; и голодомъ не разъ намлився, и всякої нужды натерпився, и чого не було?

Якъ прыйихавъ до-дому, то сестры зустрили його на подвир'и, ввели въ хату; а тамъ батько збирався „зъ молитвою йты“ и вже стоявъ зовсимъ готовый.

— Здоровъ, здоровъ!— каже старый, якъ Антосьо підійшовъ прывытатысь. Та прывытавшысь и ставъ неборакъ пидъ грубою. А батько підійшовъ до його, погладывъ по голови и каже:

— Змерзъ, га?

Антосьо ничого не видказавъ и навить не подывывсь на батька.

— Та подывысь бо на мене!—каже тато и взявъ його рукою пидь бороду та й пиднявъ голову. Та голова пидвелась, а очи въ землю дывылысь, або по бокахъ.

— То й не подывышся на батька?—каже пан-отець.—Не визьму жъ я тебе зъ дзвинкомъ, якъ зъ кропыломъ пиду! Визьму паламарчука!

Антосьо й глянувъ, та заразь же спустывъ очи до-долу. О. Гервасій видступывся:—Нема часу,—каже,—треба зъ молитвою йти,—и до жинки:—та який мызерный ставъ!

— Або жъ тамъ не вымучать?—озвалась пани-матка.—Не дойисть, не доспыть... Не даремне мои татуньо покійни було кажуть, що то будуть не ученыкы, а мученыкы!

Ничого не видказавъ пан-отець, взявъ патрахыль зъ хрестомъ и требныкомъ, взявъ патерыцю и пишовъ зъ хаты; въ синяхъ гукнувъ на михоношу и потягъ за ворота. Тоди тилькы пани-матка завважыла, що тутъ и дочки стоять, та й гукнула:

— Вы чого стоите, якъ свичкы? И ты, корово, стала?—се бъ то до Маси.—Гайда мени пшеницю выбирать!

Въ тій сторони кутю варять пшеничну, а не ячминну, якъ въ гетьманщыни; ще й не сяке-таке зерно берутъ, а выбираютъ що найкраще. Вже за килька день сыдять надъ решетомъ, въ кого баба йе, а въ кого дитвора. И пани-матка погнала своихъ до „длубання.“ Антосьо не пишовъ за гуртомъ, а потягъ на двирь та полизъ по стромахъ шукать чого на санкы. До вечора ще й насковзався. Тамъ все горы.

Вси таки пан-отци, якъ о. Гервасій, росли, мовлявъ, въ громади, и хочъ выйде на попа, а сердце йому все такы лежить до гурту. И вже хочъ старый, а не цурається давнихъ компанывъ: то играшкы спогадае, то се, то те,—и все давне видживало, и до громады його тягло. А кому не любо оглянуться назадъ себе, спогадать свою провесинь? спогадать ту пору, якъ не знавъ лучшого вбрання за билу сорочку та червоный поясокъ, що маты сама зъ скрыни выйме, сама й пидпереже сынка; якъ не бажавъ видъ свита ничого, лышь колы бъ побигаты зъ хлопцямы? Не бачучы ничого злого на соби, такы батькы й своимъ дитямъ не боронять жыты, якъ самы жылы. И о. Гервасій такъ,—хочъ свить тымъ часомъ багато видминывся и на громаду стали позырять не тымъ вже окомъ, а винъ, було, ще й самъ каже Антосьови: та ты пишовъ бы мижъ хлопцевъ, погрався бъ! Чого ныдїешъ въ

хати!—А хто не бувъ дытыною? И Антосьо якъ на витри полетить. И жды його ажъ генъ-генъ!

— Та ты хочъ попойивъ бы,—скаже маты. А Антосьо лызне що, тай побигъ:— вже найвився,—каже.

— Нехай бижыть,—озветься тато,—навганяється, смачнійше пополуднае.

Отакъ Антосьо жыючы, спизнавсь зо всима хлопцями въ сели и на вси штуки мавъ компанію; та ще що скаже: чы въ коней, чы въ баштана, чы въ мняча, якъ литомъ,— то хлопци й слухають; а якъ зимою, то безъ його сковзанка не втыралась, и всюды його передъ. Ге! блаженство! Не одинъ и носа розклеить соби, та проте щасливый! Тилькы вже на колесо*) Антосьо не сидавъ, бо вдалось йому въ тямкы: разъ сивъ та злетивъ и розбывъ соби чоло надъ бровою, ще й навхрестъ. Зъ сього пішло, що въ Крутыхъ його прозвали зпочатку хрестоносцемъ, описля христовозомъ, а тамъ вислюкомъ, що нибы Хрыста возыть.

Зъ того часу, якъ у-друге розбывъ чоло, Антосьо, мовлявъ, не сидавъ вже на колесо. Було выйде подывытысь и ажъ тремтыть, ажъ йому волосся йижыть, та лучче зъ другого посміятысь, а нижъ самому смиховыщемъ буты. И стоить соби, дывыть, а колесо ажъ бурчыть, и льоду не доторкається. А кругомъ хлопци и дивчата стоять, пиджыдають, покы злетыть той, що крутятъ його, щобъ соби систы и соби злетиты та й стать крутыты, щобъ и третій полетивъ. Жартують, сміються. И Антосьо за гуртомъ сміється. А тамъ одинъ за другимъ на нартахъ**) бигають. Вгледивъ Антосьо, не мыле йому й колесо: вже побигъ джокгана шукаты, а черезъ годыну—ого!—ажъ искры скачуть, такъ полетивъ за гуртомъ и соби на нартахъ. Ше й джокганъ у нього мерезаный. Такъ день до вечора пролитавъ, такъ и Ордани диждались. Пишовъ о. Гервасій зъ кропыломъ; кожень хазяинъ чы хазяйка тому паляныцю, тому те, а Антосьови шажокъ—дзвинокъ залататы. Отъ дзвинокъ и перестаете калататы, а вже дзвонить, бо залатаный.

*) Мовъ бы сковзанка, мовъ бы играшка на льоду, зрештою небезпечна. Въ гетьманщины про колесо не чуты: нема великой такой воды, та й лису бракуе на тычку.—Прым. авт.

**) Мовъ бы московськи „коньки“, тилькы зъ реберъ робляться и треба пидганятысь закованою палыцею, що джокганъ або джыгунъ зветься.—Прым. авт.

Всього три дни ходивъ Антосьо по сели и выходивъ ажъ три злоты. Шо то за радисть була! Вже не то що—а знавъ винъ кожень шажокъ, де на йому пляма, де карбъ; а все личить, все на купки складае, то въ кышеню забере та побрязкуе—сестрамъ жалю завдае, що въ нихъ нема, а въ його йе. Отъ и прыступыла Текля та й скыглыть:—дай мени, дай! дай, Антосьо, дай!—И Орыси ажъ очыци блыщать—такъ бы й соби попросыла; та вже соромылась за себе, то просыла за Теклю:—та дай їй,—каже,—въ тебе жъ багато!

— Эге! дай!—озветься Антосьо,—а самъ зъ чымъ останусь? Вамъ дай, а я за що соби бублыка куплю? А въ Крутыхъ не те, що дома: тамъ и на шматокъ хлиба жадёнъ.

Згадувавъ Антосьо Крути, а маты шматтячко передывлялась, сиртучкы; швецъ чоботы прынись; Мася лагодыла, що того потребувало, а тамъ, заплакавши вси гуртомъ, выпровадылы Антося зъ дому и осталысь ждаты до нового роспуску, до великодня. Та й изылы паску безъ Антося, бо не було способу черезъ Бугъ переправытысь: розлывся, шумыть, пороны позносывъ; а де й зоставсь який, то на беригъ вытяглы. Такъ довелось ждаты ажъ до вакацій. Якъ ажъ роспустылы вже й на вакаціи, прыбиглы школяри до станціи, мовлявъ, до Волоськой, а їи не було дома и старшого не було. Якъ отъ писля всихъ и старшій прыйшовъ.

— А де хазяйка,—пытае,—чому обидаты не дае?

— Десь нема,—видказалы.

— Ну, всесожженіе!—гукнувъ тоди.

Шатнула дитвора по куткахъ, знайшлы журналъ; старшій самъ „ноту“ знявъ и положывъ на столи. Тымъ часомъ и свичку засвитылы, поставылы на столи. По всьому одынъ взявъ ноту и повисывъ соби на шыю та й ставъ; а старшій взявъ журналъ и чыта на обгортци: „Журналъ для записыванія поведенія учениковъ въ квартирѣ Волоськой. Поручается квартирному старшему Андрею Заболоцькому“... Та й перегорнувъ обгортку. Тамъ скилька графокъ: въ одной ставытьсь чысло, въ другій запысуеться, „кто куда отлучался и зачѣмъ,“ въ третій—„скоро ли возвратился,“ въ четвѣртій—„кто шумѣлъ,“ скуды впысують и „кто мужичиль.“ П'ята графка зоставляеться для начальныка—надъ нею надпысано: „отмѣтки г. Инспектора“.—Все се перечытавъ старшій, и вси стоялы мовчкы. Якъ перечыталы и всихъ, хто бувъ запысаныи въ журналъ и яку покуту вынись, тоди

знялы ноту зъ шыи и поставылы на стилъ, надъ нею розип'ялы журналъ и запалылы. Горыть журналъ, шмалыться нота, тліють мотузкы, а школа́ спива: „вичная пам'ять“. По всесожженіи старшый лигъ, а дитвора почала тузатысь, кому ноту закынуты. Коженъ хотивъ услужыть їй, видомстыть за свое.

— На двір'ь шалиты!—гукнувъ старшый. Та хто выйшовъ, а хто й не послухавъ: вже було послі экзамену, то вси власти и обовязанности ни до чого. Якъ надійшла й хазяйка.

— 'Юго бъ волочытысь?—загремивъ старшый.—Тутъ йисты ажъ кышкы болять, а воны пишлы!

— Якъ и не питы? якъ бы-мъ не пишла, то такъ бы-сьте и пороз'йизджалысь; а пишла, то чорта йзисте, не билетъ возьмете.

— Не возьму?—заговоривъ старшый гнивно,—та я вамъ хату рознесу, якъ не дадутъ мени билета черезъ васъ.

— Та я вже бачыла такихъ мудрагеливъ! Отъ лышъ не мовчить, то якъ пиду до смотрытеля, то такъ ижыцю спыше, шо й не прысядете!

— Ану-ну! чы не розвалю хаты!—Бильше не було часу говорыты, бо далы на стилъ. Тилькы вхопылысь за ложки, якъ за-грукотало по-пидъ викна.

— Пидвода до когось!—заговорылы вси и коженъ подумавъ: може до мене.

Чкъ входыть чоловикъ и дае пысьмо старшому.

— До мене! до мене!—почавъ старшый и лигшы поперекъ кровати головою до стола, почавъ зо всеи сылы грукотать въ стину ногамы та гукаты:—Гвалть, роскишъ!

И обидъ йому видлетивъ!

— А огиркивъ нема?—спытавъ, переставшы грукать.

— Йе,—видказавъ хурманъ.

— А ягидъ?

— И ягоды йе.

— Давай сюды. Сюды ягидъ! огиркивъ!—гукае винъ и зновъ почавъ выробляты ногамы.

— Та шо вы робыте отсе?—заговорила Волоська.

— Молчать, хазяйка!—озвавсь винъ; а тымъ часомъ хурманъ внисъ мишокъ зъ огиркамы и горщыкъ зъ ягодамы. Пишла робота по-за вуха!

Хай же старшый мелотыть, а мы подывымось на двір'ь, чы не йиде друга пидвода.

Якъ то ни? Йиде до Антося. Не вспивъ винъ выиты проты пидводы, хочъ и збирався. Той тилькы ходыть, до кого довго не йиде. Або самъ, або въ компаніи зъ кымъ, кому по одній дорози йихаты, выходять школяри далеко за мисто пидводу стричаты. Коженъ пройизджачый—все то пидвода, думаютъ вони, *subaqua**). И скилькы суму, якъ ни, та скилькы жъ радости, якъ потрапыть на свою! Всю компанію забере зъ собою и везе до миста! Якъ лучыться, що потомляться, то ради й чужій пидводи: посидаютъ вси и везуть тому радистъ. Подывылысь бы вы, якимъ вогнемъ горять очи того дытаты, що каже камбратови: „тоби пидводу прывивъ—сидай! йидь!“ И мало не плаче, що въ самого нема сього щастя.

— Люборацькый! пидвода до тебе!—хтось гукнувъ.

Ажъ затрясся малюкъ на сю звистку, ажъ побиливъ, и на хвылынку наче прыкыпивъ до мисця, наче його хто ольвомъ прыварывъ, та тилькы жъ на хвылынку. Дали якъ схопыться, то наче його прыпикъ ззаду. И дверей не видчынявъ—самы наче видчынылысь,—тилькы долони палалы, що вгрився нымы зъ розмахомъ, якъ летивъ на двиръ. Прыйихавъ староста Солодькивський, само-собою—церковный; другого старосты тамъ и не знаютъ, хиба на сватанни. Якъ сонечко зайшло, то Люборацькый вже далеко бувъ видъ Крутыхъ: такъ выйихавъ, шо й не давъ и конямъ гараздъ перепочыты. Не задержала його Волоськои скарга, бо Люборацьки булы чесни люде: якъ вмовылысь, такъ и сповнылы. А де-котри довго тупкалы, нимъ прынялась вона ждаты до писля жнывъ, и то положывшы по злотому зъ карбованця проценту за мисяць.

На другый день Антося обидавъ въ Боршади, а на полудень поспивъ до-дому. Дарма праця выписувать те, що діялось въ Антосяовимъ молодимъ серци, якъ пид'йизджавъ винъ до свого села: от-отъ, от-отъ—и дома буде! Одна верства зосталась и здалась йому мылею, и та годына, шо пропала на пере-

*) *Sub*—пидъ, *aqua*—вода, разомъ: пидвода—*subaqua*. Такыхъ кованыхъ сливъ чымало ходыть помижъ дитворою. А то ще йе и цили выразы—спадкы тыхъ часивъ, якъ мусилы балакаты по-латынськы. Отъ якъ одынь школяръ ускаржався начальству на своего камбрата: *ego sedo sobi in camino* (каминьчыкъ); *ille* прыйшовъ, *me* тругывъ; *ego* покотывся, *carci* розвалывся, *a sanguis*—цюръ-цюръ-цюръ. Чы не се навіяло п. Котляревському: *Енеусъ poster* и пр.—Прым. авт.

йиздь тїеи версты,—довша була за весь рикъ. Се не то, що зимою: з-пидь кожуха й носа не выставыты! Се було литечко. И Антосьо на кожну стебелынку прыглядавсь, йидучы промижъ пашень. А пшеныця шелестила, цвилы волошки, и цвирчалы коныкы въ пашни. Якъ дыхне витрець, то все поле загойдається, захвылюється. Мисцямы и женци билилы, и копы вже стоялы, а бильшь того, що п'яткы. Ось и знакоми жнуть, сторцюють снопы—Божу благодать. Де-де на стерни и будякъ стоявъ сыротою: обжалы сиромаху, зоставсь одынъ и наче бъ озырався, де ти колоскы, що зъ нымъ розмовлялы; наче бъ сумувавъ за нымы, кывавъ червонымы квиткамы-головкамы на вси боки: одынъ я, одынъ зоставсь сиромаха! Повіе витерь, замете снігомъ, колы ще яка товарына не зломыть, не вкоротыть вику. По другій гори черногузь дыбавъ, коныкы ловывъ, а зъ долины церква выказувалась въ садку, якъ горихъ зъ гранкы, и рябили хаткы. То Солодькы.

Ще видъ самого раня сестры выглядалы Антося и з-од-далека його бачылы, якъ сыдыть-хытається на тїй брычци, що стояла пидь коморою, що невыдымкою їи прозвалы, и здорово вмила торохтиты. Пovyбигалы на зустричъ, пovyлазылы на брычку, —таки ради!... звычайно, диты: ще ничего не вмылы, тилькы любыты; ще ничего не зналы, тилькы братъ сестру, а сестра брата, а вси разомъ—отця-неньку... Щастя-щастя! Та що не мынае?... А вискъ, якъ макивъ цвить.

Першымъ словомъ Антосьо попытавъ, чы ѳе баштанъ.

— Ёсть,—кажуть, — вже й куринь постановылы, й дида найнялы. И кавуны ѳе, и дыни—вже якъ голова завбільшкы.—Винъ любчывъ баштана стерегты, то найперше й запытавъ про його; тоди вже про батька:—чы татко дома?

— Дома,—кажуть,—а мамуня въ пасици.

За сымъ словомъ треба було злазыты, бо вже стали передь порогомъ. Не ѳившы, не пывшы, кынувсь Антосьо на баштанъ —и Орыся зъ нымъ пишла; пишла бъ и Масыя, та никого було дома зоставыты. О. Гервасій спавъ и не чувъ, що Антосьо прыѳихавъ и тамъ то здывувавсь, якъ винъ прышовъ зъ матир'ю до-дому.

— А де ты взявся?—каже.

Антосьо ничего не видказавъ, тилькы осмихнувся и ставъ, нагнувсь, не дывывсь на батька.

— Та подывысь бо на мене!—каже тато. — И взявъ його пить бороду, та й пиднявъ голову; голова подалась, а очи все въ землю дывылысь: не смивъ поглянуть на батька,—скоро прывчылы!

— Та який же ты мызерный ставъ!—каже тато.

— Хиба тамъ мало биды зазнае?—озвалась маты,—не дойсть, не допье, не доспыть,—то й марніе. Якъ бы дома, то побигавъ бы, а тамъ ныдіе, якъ на прыв'язи.

Сестры мовчки поглядали.

— А якъ то ты вчывся? — послытавъ тато. — Чы перевелы?

Заблыщали очи въ Антося, що можна похвалытысь.

— Ще й похвальный лысть дали, — каже.

— А ну покажи!—каже тато.

Антосьо пишовъ, розвязавъ, що треба було, и показавъ той лысть.

Кынулысь вси дывытысь, що винъ такой розмальований.

— Добре, сыну, добре!—каже тато. И виддавъ лысть.— Сховай,—каже,—треба буде пидъ скло вправыты.

— Бачте,—заговорила маты дочкамъ,—бачте! Антосьо похвальный лысть мае видъ чужыхъ, а васъ и маты не похвалыть. Гайда мени до работы!

Поспускалы носы дивчата и пишлы, за нымы й Антосьо потягъ.

— Чого ты такой мызерный?—поспытала його Маса.

— Я?—каже Антосьо.—Я не мызерный.

— Де тобі ни! ажъ очи позападалы.

— То такъ тобі здається, а я зовсимъ не мызерный.

— А чы добре тебе годувалы?

— Де вже добре! Дастъ червывого борщу та пастрамы*) и хочъ йижъ, хочъ дывыся. Якъ въ хату внесе, то хочъ носа затыкай.

— Того жъ ты й мызерный такой!

— Хиба жъ я мызерный? Кажу жъ тобі—ни!

— А то правда, що вы тамъ не доспыте ничего?

— Се то правда, що спать не дають.

— А якъ же вони не дають?

— Хиба я не росказувавъ вамъ, якъ бувъ дома на Риздво? Абы задримавъ, то такъ и дастъ въ кушку, або пынфу пустять...

*) Таке просильне м'ясо—овечына. Прым. авт.

— Що се воно таке? якъ то въ кушку? яку то пынфу?

— Эть! видчепиться!—озвавсь Антосьо.

— Скажы, любо, скажы-ы!...—почалы просыты сестры.

— Не скажу!

— Скажы, скажы-ы-ы!...

Засміявсь Антосьо и каже:

— То, маете, такъ: якъ завважыть старшый, хто жупчыкы ловыть, то й моргне на кого небудь, а той визьме перо за два кинци, выгне та пидведе до самой кушки и пустыть; то такъ вчыстыть, ажъ слёзы покотяться.

— До якои то кушки пидведе?—пытае Мася.

— Зь тобою балакаты!... до носа!

— А нись хиба кушка?

— У насъ кушкою звуть,—каже Антосьо.

— А пынфа що то таке?—зновъ поспытала Мася.

— Пынфа? пынфа отъ що: визьме паперу та бавовны и скрутыть папирь въ дудочку, и въ одынь кинецъ—въ тоншый—завыне ту бавовну, запалыть, роздуе. Якъ добре курыть, то запаленымъ кинцемъ визьме въ ротъ осторожно и подме. То такъ сапне! дыму якъ голова завбільшкы высунеться пидъ нись. Ще й кожухомъ накрывють, якъ на кровати спышь.

— Та на що жъ се?—пытають сестры.

— Щобъ не спавъ!

— А воно жъ не душыть?

— Де то вже ни! такъ закашляешся, що ну! бухыкаешъ та й бухыкаешъ. И слёзы котяться, наче былы.

— Хто жъ се выробля?

— Хиба я вже не казавъ вамъ? старшый.

— А якъ бы йому такъ?

— Йому? никто не мае права!...

— И бьютъ васъ добре?

— Эть! зь вами не переговорышь,—немовъ бы зь гнивомъ видказавъ Антосьо и почавъ чогось шукаты.

— Чого ты шукаешъ?—пыталы сестры.

— Ножа! пиду вудлыще вырубая.

— Скажы, чы добре бьютъ, то скажу, де ножи,—каже Мася,—та ще въ насъ йе такой гострый, що ну!

— Гляды жъ! щобъ дала ножа, бо якъ обманешъ, то вже николы ничего не скажу, хочъ просы и розсядсья.

И розказавъ, якъ тамъ катують. Мася ажъ перехрестылась, Орыся й соби. И Текля за нымы.

— То за що жъ се?—пытають.

— Зъ ласкы та на втиху: отъ або „замужычышъ“, або що.

— Якъ то „замужычышъ“?...

— Давай ножа!...

— Та скажы перше!

— Давай ножа! давай, тоди й скажу!

— Скажы, то дамъ.

— Давай, бо буду быты.

— Скажы, то дамъ.

— Э!—почавъ Антосьо зъ гнивомъ и пидскочывъ зъ кулакамы,— давай, бо такъ и вчистю!

Мася тилькы усмихалась.

— Не дасы? давай!

Мася все сміялась.

— То на жъ тобі!—сказавъ Антосьо и зъ сымъ словомъ тако-го стусана давъ, що та такъ и облылась сльозамы. Орыся й крыкнула:

— Чого ты бьешся, Антосью!

— Вже почалы!—гукнувъ тато зъ покоивъ.

Та Антосьо не чувъ. Винъ тилькы вчистывъ Масю, то такъ и чкурнувъ зъ хаты. А сонечко вже заходило. Покры Антосьо справывся зъ сестрамы, вси хлопци довидалысь, що винъ прыйхавъ. Булы й таки, що не вирылы, ажъ покы самы не побачылы, якъ винъ вертаеся зъ поля зъ матир'ю.

— Антосьо йиде!—сталы крычать. И выскокомъ за брычкою — та не пишкы, а все верхамы на хворостыни, та ще й загнудавшы ии, бо кони все цугови, щобъ не здурила, не побыла. А на що жъ такъ батюгою пидтына?—Э! не знаете вы! Щобъ лучче басувала!... Ажъ копить збылы дорогою. Антосьо мовъ бы духу конямъ пиддавъ, бо вси ташать такымы герцамы, що мабутъ и пидъ самымъ гетьманомъ луччого коня не бувало.

Куды жъ вони йидуть, молоди лыцари?

Просто дорогою за Антосьомъ. И якъ винъ повертавъ у подвир'я, хлопци гукалы:

— А чы выйдешъ?

— Побачу,—видказавъ той и сердце йому задрыботило въ грудахъ, якъ тилькы въ такимъ вику й може.

— А якъ думаешь—выйде?—пыталы хлопци одынь одного, якъ Антосьо пишовъ до хаты.

— Може выйде, а може й ни.

— Пождимъ його, та тымъ часомъ и кони попасемо!

— Ну, добре!—заговорылы и поставылы свои кони въ рядъ, повстромлявшы головы ихъ въ плитъ. Другый спорышу нарвавъ, посыпавъ передъ конякою:—йижъ, - каже,—насычайся. Ге! Чогось не йистъ—мабуть, дорогу чуе!

Поки отакъ кони стоялы на попаси, верховци кризь тынь позыралы, чы не йде отаманъ. А винъ изъ сестрамы справлявся. Хто двермы скрипне, тутъ все думаютъ: „то винъ.“ Ажъ ось и справди винъ.

— Сюды! сюды!—почалы хлопци. Антосьо й побигъ до нихъ.

— Ге!—каже,—а въ мене й нема коня.

Переглянулысь лыцари и мовчать.

— Нумо, браття, въ коней!—заговорывъ Антосьо.

— Нумо и въ коней!—Заразь поздймалы вуздечкы, звязалы вижкы, стали въ простяжъ и—закурылось. Антосьо ззаду лышь поцмоктувавъ, любуючысь, якъ його кони басують.

Промайнулы вакаціи, якъ зъ батога тряснувъ, навить Антосьо и въ мняча не награвся, и въ коней не набигався, хочъ бигавъ що-недили, що-свята, а въ мняча гравъ що-дня, якъ проты ватагы выйдуть. Якъ на зле—тылькы розиграються, а тутъ чечуга и тне своего клуса—тють-тють, тють-тють!—и кургыче. Малеча, що сыдыть пидъ тыномъ, и почне: „ватага йде, молока несе, а що въ цыцци - то мени!“.

Колы бъ хто мавъ силу Навына, такъ бы й гукнувъ: „стій, сонце! мы ще не награлысь!“ Та ба! пора вивци вылучаты. Та ще якъ трапыться, що ягнята злучаться, або телята! И безъ того крыку, ажъ въ неби чуты, а такъ и Богъ забудь.

Э! не хотилось Антосьови у-друге до Крутыхъ! Тутъ воля на все, и всього доволи, а тамъ!... И плакалы, и молылысь, та такы попрощалысь. Пойихавъ Антосьо, та не самъ, не зъ батькомъ, не зъ матир'ю, а духовныкъ визъ своего внука, то й Антося взявъ.

Гирке кориння науки.

Антосьо вже бувъ у четвертимъ класи, вже винъ орудувавъ и малымы, а не разъ и хазяйкою и вже не живъ у Волоськои, а знайшовъ собі станцію на тій магали—за мистомъ та за яромъ на крутій гори. Тамъ жыла шляхтычка, пани Пйотрова. У тіен Пйотровои поставылы Антося на станцію, якъ ото батько йому вмеръ, а винъ пойихавъ изъ о. духовнымкомъ. Зъ того часу и живъ тутенькы. Батькы въ поповычивъ—народъ все скупенькый, що душать копйичну; та, правду, сказать, такы ни звидкиль имъ сыпаты гришмы, то школа й на папиръ частенько не мае шага и въ хазяйки зажычається, а про ласощи й думать не гадай. А ласощивъ кому з-малку не забагається? И такъ звани старши мижъ дитворою, хочай бы й не повинни вже малыться, бо вуса малы, хочъ сокырою тешы, проте не видрижнялысь видъ дитей: и шалилы, якъ диты, тилькы гирше; и ласощивъ забагалы, и все. Та пошалить малы зъ кымъ, бо бувъ ихъ гуртъ, а ласощивъ де взятъ?—треба промышляты. То вже и вышукують ссби такыхъ малюкивъ ручыхъ, щобъ вкравъ и втикъ, а прейма выкрутывсь, якъ зловлять, або хочъ не выдавъ. Отъ якъ наглядять такого, то вже й приходять до його въ суботу. Въ суботу „познього класа“ не було—писля обидъ нибы до школы не ходылы, то бувъ часъ на все.

Зъ Антося жъ бувъ хлопецъ на вси штукуы, та ще й прудко бигавъ, и ни ривъ, а ни тынъ його не спынялы, та бувъ хытрый, якъ лысыця. Такого й треба було старшымъ. Отъ Антосяо

сыдивъ соби на прызьби та ногамы грюкавъ, якъ прыходять ажъ тры чвертокласныкы—все продаусы та голыбороды. Одного зъ нихъ, що бувъ дуже брехлывы, проzywали Карманъ Ивановычъ: Карманъ—нибы собака, якъ Бровко; другого проzywали Гава, бо ротъ мавъ, якъ у голого вороняты, видъ вуха до вуха, хочъ кулакъ всады; третьего—Папушею, бо вкравъ десь папушу тютюну и його зловылы й былы. Такъ и прыйшлы воны до Антося, перечувшы, що винъ такой мытець.

— А що, Козо,—кажуть,—ты, мы чулы, добре бигаешъ?

— Добре!—крыкнувъ Антосьо.

— А ну, хлопци, на выпередкы!

Въ духовныхъ школахъ старши—а ще въ давныну—малы велыку власть, навить малы право ризкамы даты; то ихъ тини боялась дитвора и сыдила нышкомъ, ни-чычыркъ. А се самъ старший вызывае побигаты, то й сыпнули на двиръ, та на выпередкы. Передъ Пйотровою пляцъ куды здоровый—всього розгону туды й назадъ буде мало не зъ верству: було де сылы попробуваты. Куды жъ було справыться кому зъ Антосьомъ! Жаденъ заець не зоставлявъ такъ простого бровка, якъ винъ свое „кам-браття“ зоставывъ.

— А добре бигает!—каже Карманъ Ивановычъ.

— Та добре жъ!—каже Гава.

— Ще треба выпробуваты, чы довго може бигаты, чы далеко втече,—каже Папуша.

— Ну, Гава,—каже Карманъ Ивановычъ,—ты бигаешъ, якъ жоденъ молдаванъ не побижыть—попробуйся!

Прыбигъ Антосьо, тилькы чутъ-чутъ засапався.

— А ну!—каже Гава,—зо мною чы справышся?

— А ну!—каже Антосьо.

— Пожды жъ.—каже Гава,—станьмо на-ривни, та по команди.

Сталы на-ривни, и Карманъ Ивановычъ почавъ: „разъ—два—тры!“ Зъ сымъ словомъ и рушылы. Та Гава ще й туды не добигъ, а Антосьо вже назадъ добиравъ до меты.

— Добре,—кажуть чвертокласныкы,—добре бигаешъ!

И одынъ подарувавъ йому якусь картынку, що видибравъ у малого на другй станци, щобъ той не грався.

Пройшло скилькы часу видъ сеи пробы, якъ въ субботу зновъ прыйшлы ти жъ старши. Уже горохъ поспывъ бувъ и въ

мисти можна було купити десять стрючковъ за шага. Антосьо хльоставъ ризкою на городи.

— Вдягайся, Люборацький, та пидешъ зъ нами,—кажуть вони. Вбрався Антосьо, взувся й пишовъ. Чоботы мавъ здорови, на сылу воликъ за собою. Выйшли на степокъ—цилына за селомъ ще передь дильницямы. Славне тамъ мисце: косогирь далеко тягнеться на схидъ сонця и на полудень; пидъ сонце заразъ же долына и друга гора, по гори витрякы и хаткы на узгир'ю; а на полудень верстовъ за симъ поперечно гору выдно, на гори лись и шынкъ. Все выдно, якъ на столи: де птахъ снуе по-надъ пашни—и те выдно. А все поле въ смугахъ: та зелена, та ще зеленійша; та вже сира, та половіе—збижжя выдно; промижъ пашень зеленымы смугама горохы йшли та кукурузы. Кукуруза жъ зъ-жовта-зелена, горохъ зеленый-сироватый, и хто очи добри мавъ, той бачывъ, що наче по йому метелькы литалы—то цвить.

Антосьо не знавъ, чога й по що старши взяли його зъ собою, и йшовъ—отъ якъ лоша за возомъ. Може, думавъ, до крынычокъ. Въ ту сторону въ поли славни крынычки, и школа по суботахъ було ходыть туды, бо тамъ якось славно було посидити: кругомъ пашни, а мижъ пашняма цилына и густа роскишна трава—ни жнется, ни косыться. Славно було покачатись въ сій трави!

На степку старши посидалы. Гава первый выинявъ з-за халявы люльку, за нымъ и ти, и позакурювалы.

Якъ ось летыть одынь школяръ—невелычкый, обдертый и босакá.

— Винъ?—показавъ Карманъ Ивановычъ.

— Винъ, здається!—озвавсь Гава.

— Винъ, винъ!—каже Папуша.

И Антосьо зглянувъ:—хто бъ се такый?—думае.

Ажъ прыбигъ и той. То бувъ паламарчукъ и на все учылице убоище; звавсь Ковинський; литъ мавъ зъ шиснадцять.

— А що, Ковинський!—почавъ Гава,—отъ тоби компанія!—Окынувъ окомъ винъ Антося, а сей його, и мовчатъ.

— Въ дорогу, чы що?—каже Папуша.

— Хочъ и въ дорогу!—озвавсь Ковинський.

— Люборацький, ступай за нымъ!—каже Гава.

— Куды?—пытае Антосьо.

— Винъ тебе заведе. А мы ждатымемъ хочъ тутъ такы, а колы пидемъ, то до твоеи станціи.

Рушылы хлопци въ долину на сонце.

— Глядитъ же, не опизняйтесь!—сказавъ Папуша.

— Добре!—видказавъ Ковинський.—И пишлы.

— Куды се насъ послали?—спытавъ Антосьо своего проводыря, якъ вже видійшы.

— Въ горохъ!—видказавъ Ковинський.

— Въ чый?—пыта Антосьо.

— Та тамъ одного молдавана,— видказавъ Ковинський.

Брели воны то пашнямы, то межами, то суголовамы; якъ набрели купу гною.

— Тутъ,—каже Ковинський,—скынъ чоботы и заховаешъ, бо воны тоби заважають.

Роззувсь Антосьо, и вдвойзи запорпали ти чоботы въ гній, примиту поставылы и пишлы дали; выйшы на дорогу и пишлы та й пишлы. Понапорювавши гороху повни пазухы, идуть соби горохъ йидять, жайворонокъ цвирчты: „до Бога молотыты“, то зновъ „ципъ урвавсь“; тамъ шулякъ здобычи шукае, а хлопци и гадкы не мають. Ковинський росказуе, якъ його вторикъ посылалы яблука красты, вышни, кавуны; сміються, регочуться. А ззаду молдаванъ лапъ Антося за комиръ.

— Ай!—скрыкнувъ Антосьо. Та не змигъ и оглянуться, чья то рука такъ цупко схопыла його за брыжи.

Ковинський ишовъ по другой бикъ дороги и зныкъ, якъ кризь землю пишовъ, що Антосьо не вспивъ и слова йому сказаты и навить не вгледивъ.

— А! вы зновъ у горохъ,—почавъ молдаванъ,—якъ у-торикъ! Я жъ тоби дамъ горохъ! поведу до смотрителя.

— Дядечку! я ще вперве,—почавъ Антосьо,—и то я бувъ бы не пишовъ, якъ бы знавъ, що се вашъ горохъ. Оттой, що втикъ, казавъ, що горохъ його хазяина.

— Не выбрешышся,—почавъ молдаванъ,—знаю я вашыхъ!

И ще гуторылы; Антосьо тремтивъ зпочатку, якъ хортъ на двори в-осены, а дали душа й на мири стала. Винъ и почавъ роздумувать, якъ бы, думаетъ, йому выкрутытысь? Поведетъ до смотрителя, то бытымуть, щобъ не кравъ гороху.

И почавъ:

— А до кого, дядечку, поведете мене?

— Кажу жъ, що до самого смотрителя!—озвавсь молдаванъ.

— Ведишь мене до инспектора,—почавъ Антосьо,—смотрителя нема дома.

Инспекторъ бувъ добрый чоловикъ, хочъ и винъ бувъ, бо тамъ коженъ бѣе, и се не йде за зле въ людены; та мавъ сердце въ грудяхъ: не катувавъ, а найбільше десять дававъ. Смотритель же то й по сорокъ, и по сто липывъ. Тымъ-то Антосьо и просывъ, щобъ до инспектора його видвивъ.

— До инспектора?—озвавсь молдаванъ.—Ни! до инспектора не поведу, а до смотрителя поведу: не крады гороху!

Вже мисто видно було, якъ на долони и класы за мистомъ; Антосьови все холоднило та й холоднило въ души. А тутъ переяркы почалысь, що вода повымулювала.

Велы Антося тѣю горою, що видъ Балты; дорогою пылу було по сами кисткы. На другій гори, що за мистомъ, ходылы ти старши, що його послалы въ горохъ—ни жыви, ни мертви. Ковинський давъ имъ знаты, що молдаванъ спймавъ Антося и повивъ, то вси зналы—куды, и тремтылы за свою шкуру. Побачывъ ихъ Антосьо, и вони його пизналы. Якъ бы де въ яру та блыжче, то помичъ далы бъ, а то далеко и на такому видному мисци, що й не думай.

Иде Антосьо, якъ на заризъ; а шулякъ лита вильный, и бокомъ переяркы снуютьса въ праву руку видъ дороги, а въ ливу пашни, ажъ выще головы тому молдаванови; и вже дильныци такъ зъ на гоны видъ ныхъ.

— Якъ введе въ дильныци,—подумавъ Антосьо,—то пропавъ я: хочъ и выдерусь або що, то нигде схватысь. Треба выкрутытьса тутъ!—думае соби, идучы, и горохъ йистъ, та й розсыпавъ жменю

— Эй! дядьку!—почавъ,—дайте позбираю.—И ставъ.

— Хиба въ тебе мало за пазухою?—каже молдаванъ.

— Хочъ не мало, та й сього шкода: будутъ же быты, то за коженъ стрючокъ видболыть.

— Ну, збирай,—каже молдаванъ.—А все держыть його за брыжи, ажъ йому в'язы затерплы.

Нагнувса Антосьо—такъ збирае, такъ збирае. И молдаванъ нагнувса. Вызбравъ и рушылы дали.

— То, дядечку, вы мене не пустыте?—почавъ Антосьо.

— А на шо бь я тебе пускавь?—озвавсь молдовань,—стильки часу згаявь, та й пускавь бы! Не пустю!

— Такь ни?

— Та вже жь ни!

— То на́те жь вамь!—Антосьо каже. И зь сымь словомь сыпнувь йому вь очи пыломь, що набравь у жменю, горохь збираючы.

— Овва!—крыкнувь молдавань, схопившысь обиручь за очи, й присивь.

Антосьови того й треба було, щобь брыжи тильки вызволить, чкурнувь у пашни ажь засвыстило, тильки полы мають.

Поки протерь молдавань очи, то школярь вже други гоны мынавь.

— Бачь, цуцья! тильки слиды знаты!—почавь молдавань, пыраючы на дорогу, то на рукавы, що видь слизь ажь мокри булы.—Бачь! яке хытре! Вдруге жь вже не отуманышь такь. Постій! Хиба ты ще не попадешся!—И попливсь соби дорогою та вже не до смотрителя, а до-дому.

— А чого то молдавань присивь, якь выпустывь тебе?—запыталы старши Антося, якь винь вже прыбигь,—чого ты такь удывавь, колы винь самь тебе пустывь?

— Эге пўстывь! эге самь!—озвавсь Антосьо,—добре пустывь! И оповистывь все, якь діялось.

— Молодець! молодець!—почалы хвалыты.—Давай же горохь!

Сыпле Антосьо горохь, а вони пытаются:

— Та чого ты по колина вь грязи? Теперь же сухо!

— То я черезь ричку скакавь, коло вынныци собаки нагналы.

Высыпавь горохь Антосьо, якь слидь, до стрючка; старши ще й самы пошукалы йому по-за пазухою та й розибралы кожень по хусточкахь, то по кышеняхь.

— Дайте жь и мени,—каже Антосьо.

— Ось на!—Гава каже, и давь дулю. Та й пишлы.

— Бачь, яки вы!—заговорывь Антосьо, зоставшысь тильки зь Ковинськымь.

— А ты думавь, що яки? Э! туть такь. Та ходимь, я розумнійшый бувь,—каже Ковинський.

Пишлы степкомь, дали межамы, тамь звернули на суголовы, и Ковинський показавь вельку купу гороху вь траву.

— А се звидкиль?—Антосьо пытае.

— Э! звидкиль? то я свій тутъ высыпавъ. Я, бачъ, думавъ, що колы тебе видведуть до смотрителя та выбьютъ,—бо такы гараздъ булы бѣ и выбылы,—то щобъ дать тоби зайисты. А колы такъ сталось, то ще й лучше. Йижъ!—каже. Почалы и йисты Попойившы мовчки, Ковинський почавъ:

— Та й молодець же зъ тебе! Я бѣ сього не выдумавъ.

Антосьо усмихнувсь и пытае:

— А що вы казалы старшымъ, якъ прыйшлы безъ гороху?

— Старшымъ шо казавъ? Казавъ, шо розсыпавъ втикаючы.

— Такъ треба бѣ було й мени зробыты.

— И можна було. Бо якъ бы такъ безъ жодной прыгоды, то былы бѣ: чому, сказали бѣ, не прынисъ? Та ще и въ журналъ запысалы бѣ, шо „не извѣсно куда одлучався“, то й инспекторъ ще выбывъ бы поверхъ всього.

— То сказаты, куды одлучався.

— Кому сказаты?

— А инспекторови.

— Боже тебе сохрани! и думкы сіеи не май! Та просто и въ класъ тоди не показуйся, и дома не сыды!

— Чого жъ се такъ?—спытавъ Антосьо.

— Ты думаешъ, шо тутъ, якъ и дома: сказавъ татови, чы мами, то вже твое зверху. Тутъ не такъ: тутъ зайидять и свои соученыкы, и зъ другихъ класивъ.

— То зновъ жалуватысь!—сказавъ Антосьо.

— То ще гирише буде,—каже Ковинський.

— То якъ же?

— А такъ: мовчы та дышъ—скажуть: отъ молодець! И вси полюблять, и въ карточки *) николы не будешъ; и якъ буде за шо выбыты, то змыгатымутъ. Онъ-то якъ! Хочъ бы й двадцять, и трыдцять и бильше видличылы, то лежатымешъ, якъ на печи, тилькы въ пузо холодно. Спекуляторъ по сиртуку бытыме, чы по кожуси, а ты тилькы крычышъ. Якъ же завизьмутъся, то вже ни одной не змыгне, и якъ дадутъ дви, то видлежышъ, бо до ксты розсиче.

Антосьо бачывъ ризкы и не дывувався, а Ковинський додавъ:

*) Карточкою звуть цыдулку, шо запысууть, хто шаливъ въ класи, чы въ церкви.—Прым. авт.

— Вже на кого завизьмутся, то й ризки особни плетуть на того: выберуть сами луччи прутыкы, попарять, сплетуть якъ ба-тигъ, и якъ увирве, то наче въ ката вчывся. Другый ще й воло-сини прыплете. Бувъ такый, шо й дритъ уплитавъ, та його склю-чылы „по великовозрастію“.

— Якъ вы все знаете?—спытавъ Антосьо.

— Хѣба я третій рикъ тутъ, якъ ты? Та я вже ось шисть литъ якъ тутъ: не дарма въ третимъ класи!—Того то йому Антосьо каже „вы“, а винъ Антосьови „ты“: тамъ по старшыни все йде.

— Бида!—каже Антосьо.

— Та не велька!—озвавсь Ковинський,—тилькы не будь хыт-рый та донощыкъ—все добре буде.

— А що воно хытрый?—пытае Антосьо.

— То такъ звать тыхъ, шо або старшого не послуха, або ска-же „ты“ кому зъ вышого класа. Такого вже глядятъ, и все про-ты шерсты.

— Оттакъ-о?—показавъ Антосьо, погладывшы себе рукою видъ носа до бороды.

— Куды вже такъ!—сказавъ Ковинський.—Се „до-дому“, а то якъ „зъ дому“ почнуть, то тилькы держысь!

Антосьо й почавъ: „до-дому“—и гладыть себе внызъ по вы-ду; „зъ дому“—и гладыть насупротывъ.

Сонечко вже надъ вечерь зблыжалось, и задзвонылы на ве-черню.

— Бижимс!—каже Антосьо и схопывсь на ноги.

— Чого ты?—заговорывъ Ковинський.—Говоры! вже жъ пры-нисъ гороху, то ничего не бѣйся.

— Ходимъ же хочъ чобитъ пошукаемо,—каже Антосьо втыхо-мырывшысь.

— Се що иншого,—видказавъ Ковинський. Знялысь и пишлы. Що зосталось гороху, забралы по кышеняхъ.

Шукалы-шукалы того гною, шукалы-шукалы—нема, наче йо-го й не було, и чобитъ нема. На другой день Антосьо и въ церкву не ходывъ, бо чоботы одни мавъ, и ти въ гною пропада-лы. Писля обидъ прыйшовъ Ковинський и зновъ пишлы шука-ты и все такы не знайшлы.

— Що тутъ робыты?—Антосьо зажурывся.—И въ класъ за-втра йты, и урокы вчыты!—Та й ажъ заплакавъ.

— Чого ты?—каже Ковинський.

— Эге чога? а въ чимъ до класа пиду?

— Не йды до класа, то ще . завтра будемъ шукаты.

— Чы можна жъ?

— Скажуть: „безъ сапоговъ.“

Заспокоивсь Антосьо и почалы базикаты. овинський вычитувавъ йому ризни ораціи. Антосьо слухавъ и соби щось росказувавъ. Такъ и день мынувъ.

Въ понедилокъ пишлы вси зъ кватыри въ клась, а Антосьо zostався—та такой радый-радый. Незабаромъ прыйшовъ Ковинський босакá, и пишлы чобить шукаты.

— Вы чога боси?—пыта Антосьо дорогою.

— Не маю чобить.

— То й вы—„безъ сапоговъ“?

— Да!—И потяглы полемъ—та вже не гною шукаты, а до крынычокъ.

— Куда мы йдемо?—заговорывъ Антосьо.

— До крынычокъ,—озвавсь Ковинський.

— А чобить шукаты?

— Якъ вернемось видъ крынычокъ.—И потяглы. Та де то не вернулись! тамъ и просыдили до самисинького обиду: говорылы, ризки плелы, хльосталы, плелы верши зъ бруньокъ—то часъ промайнувъ, що й не оглянулись. Пишлы до-дому, якъ сонце стало середь неба, та Антосьо потягъ дорогою, а Ковинський пашнямы: навпростець,—каже,—пиду.

Дыбавъ соби Антосьо, выхльостуючы ризкою зъ жыта, дали ставъ, оглянувся; Ковинський, чуть выдно, пишовъ долиною и щось нись. Та Антосьо подумавъ,—мабуть, горохъ. Ковинський, прятягшы до-дому, перелизъ черезъ тынь въ садокъ, пишовъ на тикъ. постоявъ, подывывся на вси боки и щось запорпавъ въ ожередъ, та й каже соби, идучы до хаты:

— Ты поповычъ, ты справышъ соби, а мени де взятъ? Та ще по вакаціяхъ треба въ Кам'янець за мисцемъ, то не йты жъ босакá! А тебе ще не сключатъ сыхъ вакацій, хйба матошныкы вычустать. Та выбьютъ же добре, щобъ зъ Ковинськымъ не сходывся!—И поскакавъ на одной ноzi черезъ подвир'я.

— А що казавъ учитель?—пытавъ Антосьо, якъ прыйшлы зъ класу.

— Навить не пытався,—видказалы йому.

Такъ пройшовъ тыждень.

Антосьо що дня слухавь добри ораціи видь Ковинського и радь бувь, що познакомывсь, а то у тіеи Волоської вси „прилижни“ булы, то й йому страху завдавалы. Про чоботы вже й думать забувь, якъ самъ Ковинський каже:

— Ходимь, чуешь, та пошукаемь чобить.

— Ходимь!—каже Антосьо. И пишлы.

Зразу на той гній выйшлы; а въ долини салгань.

— О!—каже Ковинський,—мы й забулы, що гній коло салгану.

— Эге жь!—сзавсь Антосьо.—Слава Богу!—додавь,—завтра пиду вже въ клась.—Та подывылысь: примиты стоять, а де булы чоботы—тильки ямка. Затужывь Антосьо, ажъ' заплакавь. Ковинський почавь його вговоряты. А тутъ заразъ и выполочь и заповидь*) цвите.

— Ходимь,—каже Ковинський,—заповиди шукаты!—И пишлы вытягаты коринци та таки ризкы поплелы, що ну!

— Отсею якъ бы урвавь!—каже Ковинський, простягаючи свою ризку.

— А сею?—Антосьо каже.

— Та й твоя добра, але моя все лучча!—И почалы хльостаты. Тамъ почалы суныць шукаты, и чоботы зновъ вылетилы зъ головы, и класы, й учення. Такъ и тыждень мынувь; настала субота, прыйшлы старши и зновъ послалы по горохъ. На сей разъ пишовь Антосьо зъ високомь и вже не спіймався.

Вже й черешни постыглы, а Антосьо все „безь сапоговъ“, и все старши посылають його на промыслы. Вже й звыкся винь, що въ клась не ходыть и не вчытья, и вже не втикае въ поле, а сыдыть дома. И Ковинський прыйде, та й грають въ „косточки“, ажъ покы зъ класа не повыходять.

Такъ разъ сыдили вони та гралысь, якъ увиходять ажъ тры второкласныкы.

— Иды, Люборацькый, въ клась! приславь учитель.

— Въ мене чобить нема,—каже Антосьо.

— Казавь, щобъ босого привесты.

— Чы йты?—пыта Антосьо Ковинського.

— Та не йды,—каже той,—будемь лучче въ косточки граты. А тамъ що? не чувь, якъ бьють?

— То й не пиду!

*) Таке зелѳ. Воно жовтенько цвите и мае довге та мицне кориння.—Прым. авт.

— Иды, дурный!—почалы ти.—Що ты зъ собою думаешъ?

— А не будутъ же быть?

— Ни!—кажуть ти,—а якъ и выбьютъ, то дадутъ дви-тры ризкы та й годи. Якъ же втечешъ отсе, то якъ смотритель приведе, такъ „на собраніи“ выбьютъ. Тоди вже не обійдеться, якъ тридцятьма.

— Чортъ знае що!—говорывъ Ковинський,—не йды, не слухай!

— Иды, йды,—кажуть си,—бо будешъ каятысь.

Не послухавъ Антосьо Ковинського, пишовъ до класу. Чымъ доше йшовъ, чымъ бльжче було, тымъ все билійшыи робывся, а якъ увійшовъ у синци, то якъ крѣйда ставъ и не йде.

— Ну, ходимъ!—кажуть ти, що прывелы його.

Перехрестывъ Антосьо и пишовъ у класъ.

— Ты почему въ классъ не ходишь?—спытавъ учитель.

— Нѣту сапоговъ,—видказавъ Антосьо тоненько.

— А уроки знаешь?

Антосьо мовчыть.

— Знаешь? говори!—гукнувъ учитель.

— Не знаю,—видказавъ Антосьо, чуть тилькы чутно.

— Ты же почему не выучилъ? Высѣчь!

— Господинъ учитель!—закрычавъ Антосьо,—я вже буду! ей Богу буду!

Та його не слухалы.

Видбувъ свое. Учитель и каже:

— Стой тамъ на колѣнахъ!

Ставъ Антосьо ще й на колина, та й думаетъ соби:

— Щобъ бувъ знавъ, не прыйшовъ бы,—хай бы сключалы. Ковинський же не боиться, що сключать.

Якъ пидходитъ учитель:—Люборацький!—гука.

Вставъ Антосьо.

— Почему ты не учишься?

Антосьо мовчыть.

— Ты же сирота?

— Сирота,—видказавъ Антосьо.

— Сирота—и не учишься! на кого же ты надѣешься?

— Онъ зъ Ковинськимъ въ косточки игралъ, когда мы пришли къ нему у квартиру,—сказалы ти, що прывелы Антосю.

— Ты съ Ковинськимъ сошелся? Ты знаешь, что такое Ковинський?... Зараза!

Якъ почавъ, якъ почавъ вговорюваты, то Антосьо те згадавъ и заплакавъ. А въ синяхъ чуты:—гу! гу!—То быють.

— Ковинського! Ковинського!—почалы ученыкы.

— Слышишь?—каже учитель.

— Слышу,—видказавъ Антосьо.

— Тó и тебѣ будетъ. Считай!—Наличылы и сорокъ, и п'ятьдесять, и шістьдесять.

— Довольно!—хтось крыкнувъ. И все стыхло, тилькы чуты: о-го-го-го! о-го-го-го!

— Считалъ?—пытае учитель.

— Шістьдесять,—каже Антосьо.

— Тó и тебѣ будетъ, если не будешь учиться!

— Буду!—каже Антосьо.

— Смотри же! ступай на мѣсто!

Антосьо сикнувся до первой парты, де попереду сыдивъ, бо бувъ п'ятымъ въ первомъ разряди.

— Куды? Куды?—заговорылы ученыкы.—Твое мисце на Кавкази!—Кавказомъ звутъ останни парты, де сыдыть „гебесня“. Покы Антосьо чобить шукавъ, напысали нови спискы и його знесли въ третій разрядъ.

Пишовъ Антосьо, понурывшысь, и сивъ та й думае:

— Не буду жъ я вчыться, колы мене тутъ засадылы, межы гебесы.

Якъ выходылы зъ класа, учитель наказавъ, хто поблызу живе коло Антося, щобъ його мавъ на оци и конче прывивъ у клась; то Антосьо прыйшовъ и на другой день. „Спросывъ“ його учитель, а винъ ни слова не знае; ни слова йому и не сказалы, тилькы выбылы.

Якъ сього тутъ натягалы, Ковинський прыходывъ до його станци: „дуракъ.—каже,—пишовъ у клась, колы ще не сховався.“ На третій день Антося зновъ выбылы, на четвертый изновъ. Такъ и що-день были до суботы. До суботы не бачывся винъ и зъ Ковинськымъ, а тоди старши зновъ звелы ихъ—по черешни послали.

— А що?—каже Ковинський,—якъ тоби здається, добре ходыты въ клась?

— Та хай йому сто чортивъ!

— Ото було мене слухаты, а не „прилижныхъ“.

— Уже не пиду бильше.

— И добре зробишь!

— А якъ сключать?

— То що? паламаремъ будешъ, описля выйдешъ на дяка, тамъ въ стыхаръ посвящать, тамъ въ дякона, а тамъ и попомъ зробишь.

— А вашъ тато чому такъ не зробишь?—поспытавъ Антосьо.

— Мій тато? ге! винь одно, що неграмотный такы—чуть тилькы чытае,—а друге, що овдовивъ. Здуривъ та з-молоду оженився, та ще й старшу за себе взявъ, то не злюбивъ, що скоро постарилась, и почавъ быты, щобъ умерла. Теперь вже й кається, що молоду взявъ—та ба! старои зъ гробу не пидйме, а молода молодшыхъ шука. Якъ бы не се, то й тато давно вже попувавъ бы. Та ты думаешъ, паламаремъ зле буты? Выкынь соби зъ головы! Мій тато зуба йзивъ на паламарстви, а на долю не нарикае.

— Все жъ такы лучче буты попомъ, або хочъ дякомъ, а нижъ паламаремъ.

— А хйба ты думаешъ, що такъ и скинчышь? Не теперь, то описля сключать, а все буде тоби; та ще й набють попереду. То не лучче жъ безъ клопоту обйтысь? Я соби подамъ на „изученіе“ до якого дяка, або такы й до дому, та буду ходыты по парастахахъ, та по весилляхъ, та на вечерныци! И голова не заболыть! А „прылижни“ все тремтитымутъ, щобъ не выбылы... Що й казать!—зъ радистю крыкнувъ Ковинський, ажъ пидскочывши, и пишовъ выбрыкомъ, лышь закурылось.

Въ понедилокъ Антосьо вже й не пишовъ у клась: втикъ до Ковинського, ще вси спалы. Якъ пишлы въ клась, Антосьо зъ Ковинськымъ пишлы по садкахъ.

— „По лѣности“ тебе запысалы,—сказалы Антосьови ученыкы, прыйшовшы на обидъ.

— Ова! хай пышуть!—видказавъ винъ, сыдя на кровати и ногамы гойдаючы.

— А бытымутъ!

— Ова! хай бьютъ! чы то мени первына! Хай бы булы спершу не былы, якъ я ще боявсь ризкы, а теперь мени байдуже.

Такъ пройшовъ часъ до самого экзамену. Антосьо все втикавъ, все ховався, и Ковинський все йому торкотавъ свое. На экзамень Антосьо позычывъ чобитъ и пишовъ.

— Почему ты въ клась не ходилъ?—поспытавъ смотритель на экзамени.

— Не было сапоговъ,—видказавъ Антосьо.

— А почему не учился?—поспытавъ той.

Антосьо мовчавъ, то учитель каже, сміючысь:

— Не было охоты.

— Такъ вотъ мы поддадимъ ему охоты. Взять его!—гукнувъ смотритель.

Розтягли сирому и вчыстылы мало не копу. А винъ, небо ракъ, щобъ пикнувъ.

Останній празныкъ сього року. Ковинського сключылы, а Антося оставылы на другый курсъ, ще на два роки...

Такъ и зрись винъ ни до чого. Що въ йому кыпило, заразы выявылось, якъ тилькы „попромувалы“ його въ четвертый клась. Та до сього ще далеко було. Не було другого Ковинського, щобъ статьи выще Антося, то на друге лито вже винъ передъ водывъ; ни горохъ, ни садокъ видъ його не выховалысь, бо мавъ уже цилу компанію, а самъ бувъ хлопецъ ручый и на вси выгадки мытець. Давъ Богъ даровання, та лыха доля лыху дорогу показала, то й пропадало воно надъ ризнымы штукамы. Ще торикъ винъ показавъ себе, якъ вель зъ горохомъ до смотрителя, а на сей рикъ новыхъ штукъ наплатавъ, що й не наросказуваться. Чого вже молдаваны не прыдумувалы, а спіймать його жаднымъ способомъ не могли. Та разъ такы застукалы на дереви—ще й не самого, а зъ компанію.

— А вы сяки-таки!—закрычавъ молдаванъ и вчепывсь до одного.

— Ось де я, дядечку!—заговорывъ Антосьо зъ яблуні. Йому абы тыхъ вымотаты, а самъ выкрутыться.

Вси вже зналы Антося и напосидалысь на його то молдаванъ, пустывшы того, кынувсь сюды.

— Отъ я тоби!—каже. —Ты думаешъ, що и мене здурышь, якъ другихъ! Злазь,—каже,—злазь!

— Здіймить мене, то злизу!—озвався Антосьо.

— Злазь, тоби кажу!—гукнувъ молдаванъ.

— Здіймить, то злизу; а самъ не можу, бо дуже об'ийвся вашихъ яблукъ. Та славни жъ воны у васъ!

Погукавъ той, погукавъ, та й лизе на дерево; а Антосьо все выще. Якъ побачывъ, що молдаванъ вже не скочыть, бо высоко вылизъ и въ гилля вбрався, тоди самъ по гилляци та до слывы, вчепывсь за верхъ и з'йихавъ на землю.

— Бувайте здорови, дядьку!—каже. И лышь закурылось.

— Бачь! га! оттакъ одурыты старого!—заговоривъ молдаванъ на яблуні.—Се чортъ, не дытына! Духъ святыи зо мною! Кому бъ отсе въ голову прыйшло?

Такъ чоловикъ кметувавъ, поглядаючи, а Антосьо ровомъ по-за садкамы та въ пашни; свыснувъ на братію, и пишлы гуртомъ, выпивуючы.

Любылы старши Антося за його штуки, пидавали йому духу, а винъ и пишовъ та й пишовъ по слызькому: все тилькы штуки вытворявъ, а въ кныжку и не дывывся. Проте такы перейшовъ у третій класъ. Бувъ бы винъ попасть, та ось що трапылось: прислалы нового учителя; на первый же класъ винъ спроставъ Антося, а сей ни въ зубъ.

— Ажъ мени стыдно!—каже учитель.—Сидай та й не кажи никому, що тебе спрашувалы.

Колупнуло Антося за серце, ажъ заплакавъ. Зъ сього и почавъ учиться, и яблука занехаявъ, и все. Тымъ-то и „попромувалы“ його въ третій класъ.

Тутъ було вже два учителя и наче одынъ одного хотилы перейти въ жестокости: той бье, а той ще лучче. Та пройшовъ мисяць—Антося не выбылы; проходить и другой, а його не бьютъ. И вчыться винъ, ажъ вси дывуються. Та нема такого, щобъ небытымъ выйшовъ зъ духовныхъ шкиль—не за одно, то за друге, або просто за те, що не бытый, розтягнуть и дадутъ, ажъ не прысядешъ.

Въ духовныхъ школахъ писля обидъ, покы ще ходылы, пышуть було „упражненія“: або зъ латынського чы зъ грецького на московське перекладають, або зъ московського на латынське чы грецьке. И Боже сохрани помылытысь: въ той день, якъ писля обидъ пысаты, якъ роздаватымуть тетради—наберешъ, якъ убогий въ торбу. Латынськимъ учителемъ бувъ вже немолодой чоловикъ, Заторський звався, ходывъ зъ „бакенамы“ и сикъ, докы теплый. Його духу боялысь ученыкы. Отъ и прынесли въ понедилокъ латынськы „упражненія“, та не роздавалы, а поставылы на столы, щобъ то судъ выдаты. Опричь „упражненій“, тамъ завдають на недилышній день пысаты „окупации“: що-небудъ зъ кныжки, на одну недилю по-грецькы, чы по-латынськы, а въ другу те жъ саме по-московськы пышетъся.

Хто не бачывъ „окупацій“, той не знае щѣ воны за штука; а се отъ що: зъ билого паперу зшываецься тетрадь въ листь и обризуються „каптычкы“, се-бѣ то спидній край зъ на два цали, щобъ тетрадь выйшла трохы що не квадратна; линюецься, и пышуть. Для „окупацій“ особне й чорныло роблять, „лысьнѣонце“, якъ тамъ звуть, се-бѣ то лысуче таке, якъ дзеркало. И вже не пышешъ, а печатаешъ: и всихъ святыхъ спросышь до помочи, и самого Бога, и кого знаешъ на неби, щобъ тилькы добре напысать. Бо якъ зле напышешъ, або хочъ и гарно, та помылышся або „жыда“ змалюешъ, то вже прощайсь: въ субботу якъ не заецъ, то кони такъ и прыснятъся. То отъ и дадутъ—та якъ зайця, то ще ничего; а вже якъ до коней дѣйшло, то й Богъ забудъ. Нещастя оти сны! кому прыснятъся таке дыво, то вже й плаче.

— Чого ты плачешъ?—пытають.

— Эге чого! кони снылысь!—видказуе.

И нихто не подывуе, що того плачешъ, бо коженъ зна, щѣ вищуе такый сонъ, бо й самому не разъ такъ снылось. Кажуть—не виръ въ сонъ!—Ни, въ сонъ треба вирыты!—скаже кожний школяръ. Я вже, скаже, самъ перевирывся, що якъ снятъся мидни гроши, або що яйце йисы, або яблука, вышни—то будуть быты.—Ще се инодивищуе тилькы слѣзы, що въ „палу дадутъ“, або на колина поставлять; а вже якъ прыснятъся заецъ, або весилля, або кони, то такихъ дадутъ гарячыхъ!... И вже заразъ знаты, кому таке снылось: якъ звареный иде въ класъ. Другый, бидняка, не выдержыть и втиче зъ класу, то дывысь—прыведуть, и збудеться сонъ.

Найчастѣйше снытъся отсе передъ суботою, бо тоди, мовлявъ, „окупаціи“, було, роздають; або въ понедилокъ, бо тоди „упражнения“ прыносять, а въ недилу учитель мае часъ перечытаты.

Лучылось такъ, що въ субботу „окупаціи“ Заторського роздавалы и выбылы Антося, що погано напысавъ: боявся, трясся—то й не вдалось. Въ понедилокъ прынесли „окупаціи“ подаваты. Якъ передзвонылы „на миста“, понесли ихъ до учителя, якъ звываемъ бува. Та незабаромъ и „окупаціи“ назадъ. Теперъ бы подывытысь на дитвору! На жодному не було свого образа; вси булы били—ажъ зелени. Заразъ кынулысь до кныжокъ, а найбільше—кому кони то-що снылося. Въ класи тыхо, що чуты, якъ муха летыть.

Въ таку тышу въ синцяхъ, чуты, йде хтось. Одынъ, кому бльжче було, подывывсь у дври кризь дирочку, и вже лышь пальцемъ махнувъ та й сивъ. Отъ дври хлопнули и показавсь Заторськый у свой сирій шынели зъ пльсовымъ комиромъ. Загрукотало, що вси на ноги схопылысь, и одынъ, якъ дзвинокъ, прочытавъ: „Царю небесный“... Хто, кажутъ, не бувъ на мори, той не молывся. Ни, мабуть и морякы не моляться такъ шыро, якъ отся бидна дитвора. Йесть и таки, що ввійшовшы въ класъ, бьютъ поклоны, щобъ Господь помылувавъ. А вже якъ чытають „Царю небесный“, то и передъ смертю шырийше не помолышся.

Прочытали молитву, учитель тилькы кывнувъ. Се вже малы за знакъ, що сердытый, и прымичалы. Якъ же скаже винъ: „садитесь“, то зъ души якъ витерь повие; якъ скаже „сядьте“, то трохы видйде, а не зовсимъ; якъ же тилькы махне руксю, або головою кывне, то вси позавмирають. И отсе лышь головою кывнувъ.

— Горе жъ намъ!—подумавъ коженъ третьюкласныкъ, та жоденъ жодною миною сього не показавъ; вси повнурювались въ кныжки и ничычыркъ, щобъ который або плечемъ здвыгнувъ, або що: якъ статуи сыдятъ. А учитель походывъ по класи и до „цензора“ („спекулатора“):

— Йесть розки?

— Йесть,—видказавъ той.

Въ „спекулаторы“ назнача самъ учитель кого ледачого та здорового. Сей вже не боиться, що бытымуть, бо ихъ николи й не „спрашують;“ и тилькы й зна винъ, що ризокъ наготовыты. Вони въ класи старшынують, и имъ ништо ничего, бо коженъ боиться:—ану жъ, дума, розсердю, то видразу до самого серця добере!—На ризкы тамъ складалыся: коженъ по шагу, а давалы й по бильше, щобъ прыдобрытысь цензорови. Се звалось: „кубанъ дать“.

Та „кубанъ“ все одно, що й хабаръ, то його й перейменовалы: замисць кубана—сталы давать „прыйиздного“, то „видйиздного“. И ридко такый знайдеться, щобъ не давъ, а ще ридше такый, щобъ не старавсь пидлызаться до цензора. И вони тамъ голова въ класи. Якъ зйдутъся пысаты, то цензоръ ходыть по-пидъ парты: „а ну мени перця, а ну мени!“ И другый самъ не мае чымъ пысаты, а йому виддасть. Або чорныла просыть. Навить „дыктурою“ не видмовышся. Щобъ не розльывалось чорныло, дитвора напыха

бавовны въ каламаръ и вже робыть перомъ, що выдушыть, наче бѣ и вмочывъ. Отсе й йесть „дыктура“. То, кажу, й вона не спасе.

— А ты, — каже цензоръ,—не дасы?

— Та я давъ бы, тильки, бачышь—дыктура въ мене...—То винъ визьме, вытягне и выдушыть дыктуру. А видкажешъ, то заразы пизнаешъ, зъ кымъ дило маешъ:—хиба жъ ты, каже, въ мои руки не попадешся!—Для такихъ цензоры особни ризки плетуть, що якъ урве, то заразы крив'ю сплывешъ. А на кого добрый, то такожъ особни: зъ кинця дерево повыйма, що тильки лыко зостанеться, и тымъ бѣе. То якъ такы цуратысь такого чоловика? а ще колы тамъ, якъ смерть тебе не мыне, такъ не мынешъ спекуляторськихъ рукъ. И спекуляторы за коженъ разъ, якъ учитель пыта, чы йесть ризки—вже такъ и ждуть своего ворога, и конце мыгне йому:—ось я тоби!—бо вже, значыть, не до жартивъ иде, колы ажъ пытається. И на сей разъ видказавъ винъ:—йесть!—И мыгнувъ то одному, то другому, а до Люборацького ажъ кулакъ зципывъ. Сей не давъ йому яблука, та ще якъ той ставъ видхваляватысь, злаявъ катомъ та гыцлемъ (таке въ ныхъ прозвыще). Та дарма: Антосьо вже почынавъ бояться ризки и вчывся, ажъ не тямывся.—Чые „упражненіе“ погане, то стоить зъ самого верху, тамъ все луччи та й луччи. Учитель перебира ти упражненія и видае по ряду, та якъ видае? Кого быты, то „упражненіе“ летыть пидъ поригъ, а за нымъ иде й той, чые воно. А тамъ видомо що—розтягнуть неборака. Отъ бьютъ та й бьютъ,—ридко кому „въ палу“ зъ десятокъ. Отъ и до Антося дійшло.

— Люборацький!—гукнувъ учитель.

Антосьо пиднявся на ноги и стоить ни живой, ни мертвый; цензоръ вже поморгуе, а учитель мовчки переглянувъ и кынувъ въ очи.

— Лучче старайся!—каже, а самъ гукнувъ на другого и обернувся очыма въ другу сторону.

Антосьо схопывъ тетрадь на льоту, поклонивсь учителеви и якъ сей обернувся, давъ дулю цензору.

— Господинъ учитель!—заговорывъ цензоръ,—Люборацький дули даѣтъ.

— Что ты дѣлаешъ, Люборацький?—гукнувъ учитель.

— Нѣтъ, господинъ учитель, онъ врѣтъ! Спросите учениковъ!

— Врѣтъ, врѣтъ,—заговоривъ увесь класъ, а найбильшь ти, що вже малы „упражненія“ на рукахъ. Си вже на сей разъ ризкы не боялысь: якъ „упражненія“ роздають, то такъ и класъ пройде, —то й загулы. Цензоръ щось почавъ балакаты, та учитель не зважавъ, то винъ замѡвчавъ, тилькы головою похытавъ.

Не помстывшысь теперь, винъ не хотивъ свого даруваты и почавъ, якъ тамъ кажуть, гоныты: ставъ рыты, якъ мога, абы такы выбылы.

Третій класъ выходить викнамы въ садокъ, то учитель було й перегнеться за викно. Тутъ то й лахвѣ для школы: одынъ по другому встають, и кожень чыта зъ кныжки; дочыта одынъ, то встае другый, чытае. А учитель тамъ соби, за викномъ. Якъ же други чытають, то ничего, а Антосьо хочъ и безъ кныжки говорыть, та цензоръ гука:

— Люборацькый! чога ты чытаешъ?

То учитель почуе и соби озветься:—ты зачѣмъ чытаешъ?

— Нѣтъ, господинъ учитель, то онъ врѣтъ. Отъ выслушайте меня!

Учитель выслуха и ничего.

Ся гонытва багато помогла Антосьови, бо винъ хочъ и не дуже боявсь ризкы, та постановывъ такы на своему поставыты, щобъ не выбылы. И вчывся зъ нѣмочи!

Тымъ часомъ экзаменъ зблыжався. Страху-страху, Боже, Твоя воля! Не одынъ останню копійку потратывъ на свичкы та мольвися по цилыхъ ночахъ, щобъ Богъ помигъ щасливо. Салдаты, мабуть, смотрю такъ не бояться, якъ тутъ экзамену. И Антосьо щыро мольвися. Передъ самымъ экзаменомъ и не снидавъ. Та не винъ одынъ, а ридко хто снидае, йдучы на экзаменъ, ажъ мовъ бы се у звычай ввійшло.—Отъ Антося и въ четвертый класъ „попромувалы“.

Хто його зна, де та дитвора такой пыхы набирається? Абы тилькы въ четвертый класъ перейшовъ, то наче не той хлопецъ стане: задере носа, що куды, и зъ кымъ вчора горобци деръ, сьогодни й поглянуть не хоче. И Антосьо такъ: заразъ десь и манижка въ його взялась, и така жылетка, що до манижки, и прости чоботы вываксувавъ. А що биднымъ шараваркамъ, то найбильше досталось. Булы вони прости дымови, та ще й зроблени на славу: якъ Дунай шыроки и коротки, чуть ныжче колинъ. Въ свою пору булы вони й довши, та Антосьо выгнався за рикъ. До

сыхъ то шараварокъ здумавъ винь стремена вчепыты, та не мавъ зъ чого, такъ зъ нытокъ,—тильки выпростувався, стремена й порвалысь. Що робыть? Понадризувавъ халявы и попрышывавъ шкурлаты зъ на пядь шырыною. Та й прышывъ же! Цыганською голкою и суччю*). Тоди й натягъ до сподобы.—Оттакъ выштатувавшысь, надивъ кашкетъ на бакирь, пиднявъ плечи чуть не до вухъ и почавъ ходыть „стыбнивкою“ взадъ и впередъ по подвир'и,—за подвир'я выйты не хватало смилывосты. А сиртукъ у бидолыхы сирий, суконный, станъ ажъ на плечахъ и кожный кгудзыкъ иначый—навить били булы мижъ чорнымы; той зъ вушкомъ, той зъ диркамы; на тому якись квиткы, на другому вовча голова той якъ десятнычокъ завбильшы, а другій бильшь гывни. До того ще й столы чысти въ хазяйокъ, що якъ пышешъ, то по сами ликти такъ заялозышъ, наче ковбасы продававъ. Та що кому до того? ось винь чвертокласныкъ уже; пусте, що сорочка, якъ на чумакови, била...

*) Дратва.

Въ семинаріи.

День бувъ горячій, сказано—въ серпни; сонце пекло, наче думало весь свить запалыты; вороны на скалахъ хакалы, роты пороззявлявшы; витерь—щобъ дыхнувъ; лыстя пов'яло. Саме въ сю спеку котывъ визъ за возомъ все зъ семинарыстами—та не зъ правдывымы, а зъ тымы новакамы, що мають ихъ прыйматы въ семинарію. Сымъ речынець по п'ятнадцате серпня, то й посыпалысь, мовъ зъ рукава ихъ выв'язавъ; а старшымъ по перше вересня, то ти ше дома гулялы. Йидуть хлопци, позгорблювалысь, въ очахъ безнадія свитыться та переполохъ, а въ души дрыжакы скачуть.—Господы, Господы! що то буде?—кожень думае. Кожному въ голови бувъ той экзамень, що якъ мытарства, такъ його не минуты, колы хочешъ въ семинарію.

Мижъ всякымы визкамы, та брычкамы, та брыкамы була и знакома проскочуша невыдымка пани-маткы Люборацькой,—везла пан-отця Якыма, пана Тыхоху и паныча Антося. Други жъ йихалы, куды кому довелось: хто прямцювавъ у городъ, хто на Польськыхъ Фильваркахъ остававсь, а си потюпалы Палестыною. Тутъ непоодаль видъ пороховни димокъ стоявъ гонтою вбытый, муромъ обмурованый, прычилкомъ до Смотрыча. Тутъ живъ соби мищанынъ, що въ його кватырувавъ о. Якымъ ще семинарыстомъ, то й послы зайиздывъ, колы тилькы доводилось быты въ Кам'янци. Ото жъ и теперъ прычалывъ до старого знакомого, щобъ и Антося тутъ поставыты, и самому перебуты, поky дило скинчыть. Видъ города и видъ Польськыхъ Фильваркывъ тутъ высоченни кручи понахмурювалысь, наче ждуть жертвы и сердяться, що не хутко

йде. Такъ бы й сказавъ, то се ти сами горы, що одна зъ одною б'ються, якъ въ казкахъ кажутся; та якъ прыдывышся, то, правду сказавшы, се не горы, а наче въ провалли на дни выгнало грыбъ безъ хвоста. Люде знайшли його, та не мигшы ничего подіяти, якъ корпалысь йому на тим'и, такъ и осилы, лышь край де-де обколупалы. А грыбъ тымъ часомъ и закам'янивъ. Якъ не стало для всихъ мисця тамъ, то хто слабійшый бувъ, скотывся и осивъ внызу, де тилькы вода ревла. Ото жъ якъ на грыби -- Кам'янець, а въ долини Палестына. Въ Палестыни чымало семинарystивъ жывало, та ще не поз'издылысь, то Антосьо самъ бувъ, якъ па-лець: ни росказыты, ни роспытаты.

Отакомывшысь тутъ у Палестыни, о. Якимъ и каже Анто-сьови:

-- Взавтра жъ, якъ итиму до консысторіи, покажу тобі семе-нарію, а теперь, колы хочъ, пиды такъ, роздывыся на городъ, а я ляжу, спочыну.

Та Антосьо не пишовъ, тилькы на двиръ выйшовъ и роз-дывлявся на горы, та жахався, якъ люде лазылы по ныхъ, сту-паючы зъ прыскалка на прыскалокъ. Якъ бы котре урвалось, то цилои кисточки не зосталось бы. И ажъ сердце хлопцеви завми-рало, ажъ волосся йижылось, ажъ мало не крыкне неборакъ, якъ хто схыбнеться, а ти скачуть, якъ дыки козы, и гадкы соби не мають.

Хто бувъ у Кам'янци, той мусыть знать *Губернаторську площадь*—штырогранястый пляць. На тимъ пляцу, якъ на пляцу, нема ничего, хыба який духовный до консысторіи протягне та полиціянъ сварыться; а по бокахъ всяки дома йдуть: и мали й вельки, и били и сири й перисти; де панъ жые, де простый ми-щанынъ, а тамъ по одынъ бикъ стоить Дворянське Депутатське Собраніе. Проты сього Собранія по другый бикъ пляцу на рози довгый пльондрованый димъ и за нымъ билу церкву выдно зъ зеленымъ дахомъ—соборъ. Викна въ сьому доми на спиднимъ пльондри Богъ зна' колышни—въ двадцять чотыри шыбки, и рамци, хочъ дубови, поперегнывалы. Иноди тутъ якъ въ казани кыпыть, клекоче, и спивы йдуть, и сваркы, и такъ крыкъ та буркить; а иноди—якъ у пустци, лышь витерь гуде. Якъ идуть поузь сей димъ мищане—а вони въ Кам'янци все велькою руки, до носа й виныкомъ не дистанешъ: все ймосци, та йегомосци; и то йегомосць, що жыдамъ воду попырае, а вони його безъ суду,

безъ права товчуть; и то ймосць, що пидтомлена, зъ дешевои, лягла пидъ тыномъ спочываты въ будякахъ,—все ймосць, все йегомосць!... Такъ якъ иде поузь той димъ ймосць, наибильше йегомосць, то де-котре нахылыться до викна, крыкне: „кнышъ!“ и дали потягло. То вже лышь дывысь: зъ якого викна, що на переди, и выставыться зъ пивкопы дуль пидъ самисинькымъ носомъ йихмосци, пиде свысть, регить. А иноди изъ вышого пльондра, наче голубяче яйце, такъ и лясне на тим'я, тилькы брызкы пидуть. Хто жъ то плюнувъ? Въ викнахъ чымало, та ни-хто на землю й не дывыться, а коженъ свое дило робыть: той писню насвыстуете, той такы спива стыха, той гука до камбрата, що до половины въ трете викно высунувся; другый, выдно, и вчыться. Зъ сыхъ нихто не плювавъ, и не пытайся; то, мабуть, чы не з-пидъ стрихы або що, однакъ ластивкы чыргыкають.

Отсе семынарія Подольська закону благочестія—бо тамъ йе ще й католицька, де, якъ каже простолюддя, „кнурькы“ вчатся (клерькы). Найхутче по тимъ ии пизнаты, що учители лаються, якъ салдатва, и крычать лаучы, ажъ черезъ пляць чутно; та й по тимъ, що въ Кам'янци все якъ не ляхъ, то недоляшокъ, и по-ляцькы балакають; тутъ же хиба ляха прыставляе або що, щобъ по ихъ забалакавъ, а все по-русынськы мишма зъ московськымы словамы.

Зъ сього то самого росадныка розсылають капусту по всій паланци. Сюды жъ мавъ помистытысь и нашъ Антосьо Любо-раченко.

— Отсе тоби и семынарія,—показавъ йому о. Якимъ на другый день и самъ потягъ у консысторію. А Антосьо бувъ не зъ першихъ, що з'йихалысь для экзамену, а трохы чы не зъ останнихъ, то й прыйшовшы пидъ класы, заставъ чымалый гуртокъ: хто зъ Шайгорода прыйихавъ, хто зъ Дунаевецъ, бурсачня зъ Бару; Крутянъ було найменше. Хто слывы йивъ, выймаючи зъ квитчастои хустыны, що прыйшласъ татови зъ церкви за шлюбъ; хто яблука вытягавъ зъ кышени: грызне и закрыеться кулакомъ, щобъ не вси бачылы, якъ винъ запыхається; бурсаки кукурузу грызлы. И вси хто чымъ багатый—хто недоидокъ червывого яблука, хто об'йиденый качанъ кукурузы, хто кисточки зъ слывокъ—складалы на викно купкамы, по рядамъ. Багатши дзьобалы выноградъ, хто зъ хустыны, хто зъ кашкета, и, об'йившы кгрону, або складалы перейиды до гурту на викно, або кыдалы черезъ голову.

Другый ще й оглядався, чы далеко впаде. Хто не мавъ чымъ горла заткаты, бесидувалы одынъ зъ однимъ або такы на гуртъ, выймаючы зъ головы, якъ зъ мишка, ризни штукуы прошлого жыття. Хто гиршый боягузъ, той балакавъ про экзамень, що высивъ на носи, роспытувався, вывидувавъ и зитхавъ голосно, наче позихае, а въ души молювся: „Господы, допоможи!“ Антосьо, ви-дома ричъ, прыставъ до Крутянъ, та не мавъ чымъ горла за-пхаты, то й почавъ теревени; чы вспивъ, чы не вспивъ винъ рос-казаты, якъ вакаціювалось, якъ до Кам'янця дойхавъ, де жыве, —якъ щось иде—таке нечвидне, що й глянуты гыдко: на одно око слипе, выдъ йому покрутыло та повертило; згорблене и все плечыма зносыть, наче що вбралось, мовлявъ, межу воши та й грызуть. Ишло воно просто до гурту.

— Куды! куды!—озвались Баряне.—Мымо, пташка зъ закова-нымъ носомъ!

— Хто се?—поспытавъ Люборацький.

— Донощыкъ,—видказалы йому.

— Эге? А якъ зветься?

— Робусинський.

— Я Робусинського зазнаю въ Крутыхъ. Сей тамъ не бувъ?

Не сразу видказалы Антосьови на се запытання, бо не вси зналы, проте видказавъ котрыйсь:

— Зъ рикъ, чы шо.

— То се жъ той самый! винъ у вторый класъ пишовъ зъ Кру-тыхъ. Тилькы тоди винъ не бувъ такый гыдкий, якъ теперь. Що се, виспа його поправыла?

— Добра виспа! зъ руками! То школà справылась. Гей! хто зна? роскажить, хай новый чоловикъ послуха та й знакомымъ пере-дасть, щобъ вся семинарія знала, що воно за чадо!

Выйшовъ одынъ зъ гурту, хытнувся на стану, протерь вуса—ти, що не було,—видкашлянувся и почавъ:

— То, маете, жылы мы въ одного столяра—нась чоловика зъ висимъ. Знаете, зибралысь вси своекоштни, не бурсаки...—Зъ сымъ словомъ мыгнувъ винъ пидъ бороду бурсака, що тутъ же стоявъ поблызу.

— Пашовъ!—озавсь той и каже,—языкомъ мелы, що хочъ, а рукама воли не давай!

— Ой же, зозулько моя? А щури*) смачни? добре найидалы-сьтеся?

*) Пацюкы.

— Онъ кинчай, що почавъ йесы! А се й самъ дизаешъ, колы дасть Богъ, що й твого батька вхопыть.

— А твого вже вхопыло? То мого не чипай, бо бытому.

— Ну-ну! кинчай отамъ!

И той почавъ:

— Такъ, кажу (видкашлянувъ и сплюнувъ), зибралось насъ висимъ чоловика своекоштныкивъ на квартиру до одного столяра. Все, знаете, хлопци ручи: чы въ баштанъ, чы въ яблука, чы вы-быты, чы выпыты—все якъ одынъ. Радіемо такъ, що годи. Та не пройшло бильшъ мисяця, якъ тягнуть насъ всіхъ висьмохъ до инспектора, и винъ все намъ росказуе, що мы робылы, що навить думалы зробыты. Все знае!... Що за чортъ? Все, здається, добри, а одынъ дьяволъ йесть. Не вже жъ самыхъ себе остеригатись? А проте ни гадкы, що Робусинський черезъ тынъ. Винъ вже й бы-тый бувъ за доносы, то закаявся и прытыхло. Хтось такы поспы-тавъ його:—чы не ты языка прысолодывъ?—та винъ рукамы й но-гамы видхрыстуеться. Не Духъ же Святой навывае инспектора! Отъ мы и зговорылысь докопатысь до доношыка. Ажъ отъ кин-чаються мясныци, настае масляна. Роспустылы насъ на масныцю, а мы й завелы вараныци и давай ризаты въ маріяша, въ дружбрата, а хто и просто въ визка. Не все жъ, знаете, и въ неба граты! Оттакъ соби гуляемо, а въ субботу инспекторъ румъ до хаты—саме тилькы обидаты подалы. Полякалысь мы, та дурно; бо пошу-кавъ винъ всюды—въ скрынькахъ, въ кроватяхъ, по-за образы, а въ шапку не заглянувъ, що высила на цвяшку коло порога, то й не знайшовъ картивъ. Зъ тымъ и пишовъ, тилькы росказавъ, хто скильки выгравъ, скильки хто програвъ на масныцю; хто въ яку гру любить граты; накывавъ та й тилькы. „Ни вже!—кажемо,—треба зловыты та провчыты сю пташку зъ закованымъ носомъ.“ Постановывшы такъ та порадывшысь, на пуцання посылаемо по горилку. Пишовъ той, а решта сыдымо, очикуюемъ и тилькы по-глядаемъ одынъ на одного. Вареныкы, знаете, парують на столи. Отъ и жывыцю прынеслы. Телепнули мы по красовули, не коженъ и закусывъ, а де-котрый и не обитреться, якъ пидъ викномъ за-стугонило, закнявчало.

— Йесть!—кажемо та на двиръ.

Въ столяра було шисть чоловика челядныкивъ; мы й пооби-цялы имъ на могорычъ, якъ зловлять, а вони и зловылы раба божого и волочуть до хаты—отсього самого Робусинського.

— А! сучый же ты сынъ! то ты такъ покайся? Нап'ятнуймо його, щобъ и диты його знали, що за цяця бувъ ихъ татуньс!

Якъ же? чымъ же? Хто радыть пекты, хто щипаты. А винъ, собака, тилькы скавучыть.

Мижъ намы, знаете, бувъ третьокласныкъ—теперь винъ вже въ четвертимъ класи. Сей ни слова не сказавшы, махнувъ у столлярню и внисъ политуру, а трохы чы не сырвасерь въ пляшечци зъ квачыкомъ. Мы й наполитурувалы йому собачый выдъ та й...

— Цсссь!—перебылы зъ гурту. А то професора побачылы и кынулысь въ розлитъ, якъ курчата видъ шуляка, лышь недойидкы свидчылы, що тутъ булы люде та ще й добри тереби.

Отта политура и поправыла, мовлявъ той, Робусиньскому облыччя.

Такъ розполохани хлопци не коженъ и пару соби знайшлы, а бильшь того, що побрелы поодынци, коженъ думаячы, що йому здавалось лучче; а Антосьо згадавъ Крутянщыну и давне товариство зъ Робусиньскымъ, и те, якъ сей ссыротивъ и мусивъ податысь въ бурсу, а пишовшы—пропавъ. И жалко йому було хлопця, и злисть порывала на ледачого; то мандруючы поузь костьоль, на Фильваркы нибы, и каже самъ до себе:

— Я бъ йому ще силлю прысыпавъ, щобъ знавъ, якъ языкъ прысолодюваты; та порохомъ натерь бы,—и показуе рукамы, якъ то натывавъ бы, прудко прыговорючы:—оттакъ, оттакъ, оттакъ натывавъ бы! оттакъ, оттакъ!...

— Knysz łapał mysz, po-pod mury łapał szczury, po-pod dachі łapał ptachi!

Ажъ жажнувся сирома, почувшы сей крыкъ; глянувъ, а то крычать гимназысты гуртомъ. Кынувъ винъ окомъ и на каминци, що наче навмысне лежалы пороскыдани, та соромывсь пидняты и щобъ хутче збутысь того глуму панычывьського, не побигъ бы, полетивъ бы, такъ соромъ. Отъ и постъобавъ неборакъ, понурывшысь, а сердце йому якъ не выскочыть. И Робусиньського забувъ, а вже малювалось передъ очыма, якъ бы винъ потовкъ гимназыста, щобъ не чипавъ, ляшуга. Якъ на те жъ и гимназысть попавъ йому на зустричъ въ глухимъ проулку. Не думавшы, не гадавшы, ни слова не сказавшы, Антосьо лясъ його по щоци!

— Za co ran bijesz?—озвавсь той.

— Не прозывайсь!—гукнувъ Антосьо, та по щоци, та ще.

— Со ја рапу вініен?—крычыть гимназыстъ, вп'явшысь Анто-сьови въ баркы.

— Эге! ты ще й спынаешся проты мене!—заговорывъ Антосьо и такъ черкнувъ тымъ объ землю, ажъ загуло. Давъ ще скилька мордасивъ:—вы вси,—каже,—сучи диты, однакови!—Та й чкурнувъ по-за димкамы. Хиба тамъ зменшавъ бигу, де здыбавъ кого. Об-трипавсь гимназыстъ та й пишовъ; а Антосьо выбравсь у Пале-стыну та й глянувъ тоди на долони, що пашили, наче въ лапкы грався, и червони булы, якъ ракы.

Незабаромъ писля сіеи штуку, проте вже вересень на двори бувъ, у Антося на станціи сыдивъ о. Якимъ и Тymoха—такожъ вже отець, тилькы отець дяконъ, — и скилька семинарыстивъ сы-дило, що тамъ же стоялы. Уже и зъ полудня звернуло, а воны ще не обидалы—очикувалы на новакивъ, що булы на экзамену— и Антосьо—та на консоляціи. Отъ бажання кожному свое збулося: идуть воны зъ экзамену, по-пидъ викна тупотять та гомонять. Нихто не обривавсь, то вси ради, вси пытають:—а я, чуешъ, добре отвичавъ? а правда, добре?

— Мене, мабуть, завернуть?

— Тебе щобъ завернуть? отъ мене—то такъ!—перебывъ другый.

А третій:

— Чого бъ я хтивъ, щобъ такъ отвичать, якъ ты! Тоби экза-мень вдався якъ найлучче!

Вси почувалысь, що добре „отвичалы,“ та жоденъ не йнявъ соби виры, и оттакъ выпытувалы одынъ у одного, а выпытуючы и въ хату ввійшлы.

— А що?—пытае о. Якимъ Антося.

— Хто його зна! тилькы-мъ такъ йому вырецетувавъ, ажъ спа-сыби сказавъ.

— А! то добре: вже-сь реторъ! Поздравляю.

Весело Антосьови стало, та винъ и самъ соби не доймае виры, чы тому правда и, не хотячы осмишкуючысь, каже:

— Поздравляйте! а може ще доведеться утрясты зъ Кам'янця.

— Ни вже,—озвавсь якийсь семинарыстъ.—Колы, кажете, ажъ спасыби сказаны, то за що бъ заверталы? Уже, вже—„бургіецъ“ зъ васъ. А бувъ и ректоръ?

— И архыйрей бувъ,—вмишавсь одынъ новакъ, радый, щобъ и його спыталы.

— И архыйрей бувъ?

— Не хто и дякувавъ Люборацькому, а винъ же,—додавъ другий новакъ.—Вси сыдять пидъ рядъ, якъ гусы пры берези.

Ще сая розмова велась, якъ уже казали даваты сбидаты, а о. Якимъ почувшы, що ложкамы торохтять, моргнувъ, на кого знавъ, и опынылась з-пидъ стола та на столи повнисинька „водоушевленія“ гранчаста пляшка и почалось „возліяніе“ въ честь свижихъ горобцивъ *).

Видь сього празныку почалось для Антося нове жыття, вже семинарське.

По семинаріяхъ всего тры класы: нижчий—реторыка, выщый—богословія, а середній—философія. Що въ учылыщахъ четвертый клась, те жъ въ семинаріяхъ богословія: и старши зъ богословіи и все; философія по середыни: богословамъ не корытсья, а надъ реторами не може старшынуваты, хиба то десь; реторыка те жъ саме тутъ, що тамъ первый клась, то-що. Чы пислатьсь за чымъ, чы що треба кому, то кымъ, якъ не реторомъ? Старший же пишле, бо право мае, а философъ попросить, и бидный реторъ всимъ за попыхача. Тилькы тутъ все на *вы*:—а чы не пишлы бъ вы мени туды-то? чы не перепысалы бъ того-то?—Все на вы, все деликатно, а не послухай, скажы:—хай хто другый, бо я часу не маю!—то такъ и гримне:—Бачъ його, горобецъ поганый! якъ розибравъ! вже и послухаты не хоче! я тоби хутко зибью сю пыху! Ось побачышь!... То вже того и жды, що старший видлепортуе въ „месячныхъ видомостяхъ“ **): „грубъ, неслухняный, по улыци ходыть и писни спива, де люде всякого званія, чыну и покрою.“ То отъ тоби й халепа! Урядъ такъ и загуде, наче бджола, якъ въ улій стукнешъ:—„ты, кажется, вонъ смотришь изъ семинари? смотри!... А кому таке по сердцу? бывся-бывся, а на половины и втопывся! То ретарва й хылытсья, якъ трава за витромъ, та ще й не шелестыть. Пишовъ бы, поскаржывсь, то урядъ може бъ що й помигъ; та се вже значыть буты доношыкомъ, зъ начальствомъ зиходытсья, пидняты на себе всю богословію, або и цилу семинарію. Та такы урядъ тамъ такъ держыть себе, що

*) Такъ прозываютъ реторивъ. А то ще бургіями, бургіяцями, оратаями, витіями, то-що.—Прым. авт.

**) Старши въ семинаріяхъ шо-месяця подають „видомости о поведе-нію“ ученикивъ, коженъ своего участка. Въ де-якихъ семинаріяхъ такы звутсья благочынни, и старший осибно йесть на кожну станцію. Въ Кам'янци жъ за-ривно и то старший, и то, тилькы то „частный,“ а то „квартирный.“—Прым. авт.

лекше до скаженого вовка прыступыты; то ничего; куды витерь віе, туды й лози гнутысь.

И Антосьо, бувшы въ реторыци, хылявся, гнувся, свитывъ въ очи богословамъ, якъ и коженъ; та йому дуже тяжко було зъ старшого попыхачемъ статьи; то свитывъ винъ, якъ той мисяць, що свитыть та не гріе,—даремне, мовлявъ цыганъ, у Бога хлибъ йистъ. Та й се не довго було, бо винъ тилькы обизнавсь, заразь же приставъ до музыкъ, навить туды на станцію перейшовъ, де музыкы жылы. Си не зважають уже на класы та на старшынство, а бильшь того, що заводять чергу и тымъ уже вси й посылаються, чья черга настане, якъ не знайдеться охочого, щобъ заступывъ. Отъ и заживъ соби Антосьо вильнымъ козакомъ та ще й весело. Абы тилькы субота, то вже повна хата набьеться послухаты, якъ гратымутъ; слухають-слухають, та й иноди и складчына почнеться,—а тамъ все пиде до горы ногамы. Не колы жъ частійшь гуляють, якъ прыйихавшы зъ дому; въ кожного свижа копійчына, то перва шана товариству нибы, а справди—шынкарямъ. И отсе саме минуло для Антося перше Риздо въ семинаріи. Додому винъ не йиздывъ, бо далеко було; а йиздывъ до дядька, до о. Якыма, що сивъ на парафію мыль за дванадцять видъ Кам'янця.

По Ордани и посыпалысь семинарысты въ Кам'янець. На двори морозъ, ажъ голкы скачуть, а воны сидять, позакутувани мамашынымы хусткамы, въ батькивськихъ бекешахъ, понадувалысь, якъ сычи на сльоту, и коженъ такъ позыра на людей, наче самъ куды выщый видъ сонця, а вси—пылынка на дорози, що витерь подме, и де вона дилась? де видшукаты? Реторъ же якъ йиде, то пряче носа, якъ гусакъ на холодъ; фылософъ выставить облыччя на весь видъ. Реторъ дывыться, та не добачае; а фылософъ до всего прыдывыться, до всего йому йестъ дило. Сей не промыне и того пыщыка, що чеше, згорбывшысь, и вже не пам'ятае, колы саме змерзъ, видъ колы трясеться; фылософъ подумае:—тикай, морозе, бо франтъ йиде!—Отъ уже богословъ якъ йиде, то не йижыться, якъ реторъ, не позыра, якъ фылософъ; богословъ переважно розляжеться, пидійме плечи, щобъ шырши здавалысь, надусаеться и якъ погляне на кого, то не хочачы, и то наче дума:—отъ ошаслывывь!—и зновъ никуды не дывыться, тилькы думае:—колы бъ хутче до кинця, та оженытысь, та на село.—Зитхне и подме, що пара клубомъ пиде, вдарыться въ плечи хурманови и покотытья по коняхъ та по дорози. А винъ погляне скоса и по-

дума:—оттакъ подуй хто, будь мудрый!—и ще подме. А жыдыня ззаду йому выгне пузо впередъ и соби дме: „уф-ф-ф“... И кризь штанята йому хвистъ изъ сорочки телипається, ажъ замерзъ, пидбійканий; проте и воно дме, та ще й якъ! дидьчий и батько такъ не подме!

Мижь другумы всякымы йихавъ и Антосьо,—хочай ще реторъ, проте сидивъ, якъ богословъ, и позыравъ, якъ философъ.

Непоодаль видь того дому, де вперве живъ Антосьо, сюды до Польської Брами, стоить дерев'яный димокъ, а въ йому, въ кимнатци безъ помосту, порозкыдано, порозвертано, и п'ять кровативъ стояло, и п'ять семянарыстивъ жыло. По музыкантськихъ струментахъ, що тутъ высилы по стинахъ, зразу коженъ догадается, що тутъ музыки жыють: та струментивъ п'ять, а хлопцивъ лышь чотыри. Кого жъ нема? Антося нема, тильки скрипка його на килочку высить. Не мавъ неборакъ пудла, то возывъ ии въ хустыни та въ рукахъ державъ, якъ литомъ; а зимою, то прыпоручавъ кому, а самъ зъ голымы рукамы вырушавъ,—удовцемъ, мовлявъ самъ. Такъ и теперь лучылось, то скрипка була, а скрыпача нема.

— Колы бъ його прынесло хочъ на крылу витренню,—каже одынь, похожаючи по хати. А дали взявъ та й лигъ.

— Та вже не забарыться,—каже другый. Третій мовчки струну ув'язувавъ до скрипки, а четвертый лежавъ, чытавъ, та якъ жбурне кныжкою пидъ поригъ, ажъ лыстки зашваркготалы, и каже:

— Дойила ты мени! сучый сынъ, якъ skinчу, докы жытыму и въ руки не возьму, а якъ прыторкнуся, то пальци поплюю и вмыкся. Тильки лежатыму та мылуватымусь зъ своею попадькою. —Зъ сымъ словомъ обнявъ подушку, прыгорнувъ до себе:—А!—каже зъ прытыскомъ, обернувсь до стины очыма, накрывъ голову подушкою та й заснувъ.

— Бачъ, якъ нашъ басыста розходывся!—заговорывъ той, що скрипку прылагодювавъ. —А чымъ то винъ кынувъ?—пытае.

— Догматыкою.

— Та кручена жъ бо! А дай, чуешъ, тонъ!

Той вставъ, взявъ флейту и подувъ. Третьому ничего не казавъ, а винъ самъ взявся за басъ и почавъ трюмкаты. И вризалы в-трюхъ.

— Що вы! граете?—гукнувъ схопывшыся той, що спавъ, и кынувсь до баса:—Швецъ,—каже,—знай свое шевство, а въ кра-

вещтво не мишайсь!—и сивъ самъ до баса, а той взявъ клярнетъ. Перегралы.

— Що за штука гарна!—каже скрипачъ,—та нема Люборацького.

А винъ и суне въ двери.

— Га! га!—закрываютъ вси чотыри, перецилувались и почалы:—а ну йому маршъ!—И втялы такого доскочыстого, ажъ волосся йижыться.

Люборацькый тымъ часомъ роздягнувся, доставъ калытку зъ кышени и стыснувъ щось у кулаку. Перегралы ти, а винъ каже:

— Спасыби! нате жъ вамъ кому на жывыцю, кому дудку прополоскаты. Та й я коло васъ загрюсь.—И давъ пивъ карбованця.

Сталы чергуватись, кому бъ питы. Антосьо хотивъ уже хурмана посылаты, якъ входять бурсакъ.

— Отъ хто пиде!—каже басыста.

— Куды?—пыта той.

— По жывыцю.

— Ов-в-въ! далеко!—озавсь бурсакъ.—Ажъ у городъ?

— Ни, тутъ черезъ п'яту хату!

— Давайте, пиду, а за те послухаю.

Давъ йому басыста гроши, а самъ побигъ:—почкай, — каже, —я заразъ вернуся.—И въ ту жъ минуту прыносить пляшку:—на,—каже,—й посудыну.

— Отъ якои жывыци!—озавсь бурсакъ,—а я думавъ, що й справди жывыци та й думаю: де тутъ крамнычка черезъ хату, що я ии не знаю?

— А хйба жъ се не жывыця?—каже скрипачъ.

— Ще й правдыва жывыця: хочъ якого оживыть!—озавсь басыста, а бурсакъ:

— А за вси браты?

— За сколькокы влизе,—каже басыста.

— То може бъ бильшу посудыну хай бы взявъ?—пытае скрипачъ.

— Буде й сього,—каже басыста,—бо якъ не подужаемо, то щобъ не вывитрылась.

— А закусыты?—бурсакъ пытае.

— Закусыты йесть,—озавсь Антосьо и додавъ,—ты жъ, брате, не гнивайся, що мы тебе, гостя, посылаемъ,—и самъ же выпьешъ. А признайся: ты жъ и на Риздво, и на Новый Рикъ, и на Орданъ не то не пывъ, а й не бачывъ, якъ пьютъ?

— Ни, на Новый Рикъ выпывъ,—каже бурсакъ и пишовъ.

— Хутче жь!—гукнувь басыста.

— На одной ноzi,—озвавсь бурсакъ вже з-за порога.

Не пыталы Антося, де святкувавъ, бо вси знали, що въ дядька; а пытають:—що бачывъ на сели?

— Що бачывъ?—каже винъ, пораючысь коло своеи скрыпки.— Гусей, курей, индыкивъ бачывъ; бачывъ телята, ягнята,—сказано, якъ на сели.

— А вислюка не бачывъ?—пита басыста.

— Ни, не бачывъ,—каже Люборацький.

— Ото! хiба жь ты не чесався?

— Якъ бы ни! чесався.

— И до дзеркала?

— Всеконечно,—озвавсь Антося и ажъ тоди догадався, куды дило йде:—а!—каже,—кабанчыку! онъ ты куды стрияешъ!—Та й поклавъ скрыпку и кынувь на його:—ты, каже, пережывъ свята, то я тебе въ будень впораю. Давайте ножа,—гукнувь,—будемъ кабана колоты!—И звернувь басысту на кровать та й почавъ вертити пальцемъ пидъ пахву.

— Ай! ай!—крычыть той, сміючысь, и ногамы дрыгга.

— Крычы: кви!—каже Антося,—то пусто.

— Пусты, бо басъ ногамы розибью!

— Справди басъ въ ногахъ! гамуйся, дурный!—заговорылы други.

— Маешъ щастя, що басъ въ ногахъ,—заговорывъ Антося, выпустывшы басысту,—а я бъ тоби давъ. Взавтра склыкавъ бы добрыхъ людей на душену.

— Що жь, братику!—заговорывъ той,—хiба я выненъ, що по тоби Хрыстось йиздывъ?—Антося зновъ кынувь на його, та той басомъ видгородывся и гука:—басъ! чуешъ, басъ!

Тутъ видчынылысь двери и ввійшовъ одынь, другой, кому ближче було, и музыкы почалы граты.

Пишовъ гукъ по всій Палестыни; хлоп'ята зачувалы и зибралысь послухаты. Часъ бувъ хочай и не зовсимъ вильный, бо Антося трохи спизнывся, що й урокы почалысь; та кому жь зубриння не дойистъ до живыхъ печинокъ? Душа жь жива, тилькы наче обмерзла, наче въ шкаралупи, якъ курча въ яйци; то вже хiба и не треба йй улыгы? И зійшлось камбраття не меншъ десятка, а своихъ було п'ять; та не було въ голови, то въ хати тихо було. Десь-то хтось-то бренивъ въ кутку, якъ

джмилъ в-осены; а то все сыдили мовчки и одынь тарабанывъ пальцамы по столи, другой якусь кныжку перевертавъ: „який урокъ“? — пытався; третій сыдивъ, похнюпывшысь, та прыдывлявся на руки, що поклавъ на колина, та позыравъ на другихъ; той лежавъ та мовчки дывывся на стелю. Булы й таки, що стоялы, одынь на другого спершысь. Все наче на весь свить сердылысь, наче въ биду попались, що говоры, а все за замкомъ. Антосьо первый почавъ розмову:

— Чому, панове, хочъ не курыте?

— Та кат-ма тютюну! хйба свого дасы,—озвавсь одынь.

— Чому й не даты?—каже Антосьо и зъ сымъ словомъ поклавъ на столи капшукъ повень тютюну, гарно вышытый заволичкою по оксамыти.

Все такъ и заворушылось. Той тилькы не кыдався, хто не вжывавъ. Обступылы стиль и задни переднимъ черезъ голову неслы та коженъ прыдывлявся на тютюнъ, коженъ липывъ курычку.

— А доброго ты тютюну привизь!—каже одынь.—Давъ бы-сь мени зо жменю, колы багато маешъ.

— Чому й не даты?—озвавсь Антосьо.—Хочъ мало маю, та й сымъ подилюся.—И давъ жменю, ажъ кризь пальци тяглось.

— О, спасыби!—каже той.—А я тутъ курывъ ось яку запырдуху—подывысь!—И показавъ чорный та темный тютюнъ, та ще й потертый, бо насыпомъ його въ кышени носывъ.

— А ничогенькый соби,—каже Антосьо,—хочъ нюхай!—Други тилькы переглядалысь.

Позакурювалы, хто курывъ, и прысылы до грубки, видиткавшы каглу, абы, знаете, дыму на хати не було; бо на случай набыжыть який чортъ, то биды не скараскаешся. Курять си, а хто не курывъ, капшукъ розглядалы.

— А се вже якась попивна удружыла?—кажуть.

— Може й такъ,—озвавсь Антосьо, осмихнувшысь.

— А чы й сама така, якъ ии робота?

— Хйба вы не знаете, що я зъ поганою не зайду?

— Бидный горобець!—каже басыста, а бувъ богословъ,—чого бъ я такъ высоко литавъ! Тутъ и сяка-така кривобока колы бъ хочъ подывылась, а винъ на луччыхъ бье!

— Що? не вирыте?—каже Антосьо.—Ось же я портретъ иі покажу вамъ. Поназдывытєсь!—И почавъ рытысь въ звязци та въ кныжкахъ, и справи дыйнявъ картынку.—Дывитєсь!—каже.

Кынулысь дывытысь, а тутъ дєри видчынылысь, и з'явилась выпывка. Не до панянокъ тоди було! дали мисце чому другому. Навитъ не додывылысь, що то картынка не мальована, а печатувана була.

— А що?—каже Антосьо, впаковуючы свою панянку.

— Ничого соби,—кажуть,—колы се вона.

— Та! йй-Богу, та!—каже Антосьо. А сьому до правды, якъ людямъ до сонця. Антосьо любывъ почванытысь и, де треба було на свому поставыты, то сочыныты и забожытыся. Такъ и тепєрь: взявъ дєсь печатувану картынку и выдає иі за полыччя тїєи дивчыны, що йому капшукъ дарувала; а капшукъ йому подарувавъ якыйсь пан-отець, а не панянка. Де жъ сей взявъ його, Антосьо не мавъ цикавосты й запытаты: подякувавъ та въ кышеню. Чого жъ божытыся? Антосьо знавъ, що грихъ прызываты им'я Боже всує, то знавъ якъ и божытысь. Не казавъ сякъ, або такъ, а каже: „та“. А яка? Та сама, та на картыни, що намальована,—не друга жъ.

Не кожному й по чарци стало, якъ пляшка й опорожнила.

— Э! се вже не гарно!—каже Антосьо,—люде добри зійшлысь та насухо повинни выходыты, чы що?—И давъ ще на око.

— Та мало буде,—кажуть. Антосьо давъ и ще на око.

Покрынеслы, то тутъ трощылы все, чого понавозывъ Антосьо: куры, гусы, ковбасы. Навитъ хлїбъ йилы зъ такымъ смакомъ, наче промолотылысь. Тымъ часомъ и смєрклось.

За другимъ разомъ зашумило въ голови, то вже лышь подавай. И тутъ такъ сталось. Розворушылось заморєне, и одынъ гукнувъ:

— А ну, панове, по шажку!—и пидставывъ кашкетъ. И посыпалысь гроши, та не шагами, а грывнямы; другый и злотого выкынувъ, и чвєртку, а Антосьо пивкарбованцемъ брязнувъ. Булы й таки, що тилькы плєчыма здвыгали.

— Тилькы чы не пизно буде?—завважывъ одынъ, а другый:—Та втикъ, не втикъ, а побигты можна.—А третій:—А ляхы прыпывають: *kupić nie kupić, a targować wolno*.

Пишлы по „православну“ такъ соби—на вдачу, на шаслывого долю, якъ то кажуть; а ти, що зосталысь, ждали не такъ

горилки, якъ бажалось довидатись, чы встане шынкаръ бо вже такы добре пизно було. А покы шо, курять та й курять; дымъ стовпомъ стоить, а воны и ще пидчадюють. И языкъ розвязався, шо гомонять та й гомонять; вже й не гралы, тилькы гуртомъ спивалы и церковныхъ, и всякихъ. Нихто про урядъ и не згадае, а суб-инспекторъ уже въ хати, тилькы прыдывляється. Дали одынъ по одному й запримитылы та хипъ курычку зъ рота та въ рукавъ, и стане, вытягнеться.

— Ты! ты, здається, курывъ?—каже „субъ“ Антосьови,

— Хто? я курывъ?—озвавсь Антосьо. — Та я зроду и въ губу ии не визьму, и сыдиты не буду тамъ, де накурено!

— А тутъ чого сыдышь?

— Бо се моя станція.

— Ты жъ кажешъ, шо не можешъ сыдиты, де накурено?

— Бо й такы правда.

— А хиба жъ тутъ не накурено?

— А вже жъ ни.

— А поглянь на хату! шо се? не дымъ? Поглянь!

— Та я вже дывився.

— Шо жъ то? Дымъ? га?

— Та дымъ же.

— Ты жъ кажешъ, шо тутъ не накурено?

— Бо такы ни.

— А звидкиль же дымъ узався?

— Самъ накурывся. Зъ грубы, значить,— додавъ Антосьо.

— Чого жъ тютюномъ чуты?—каже субъ.

— О!—пидхопывъ басыста.—Казавъ бы й справди! Хиба жъ тутъ тютюномъ чуты? Зовсимъ соломою, а вы кажете тютюномъ. — Суб-инспекторъ заживавъ табаку, такъ йому по-пидъ нись хочъ и квачемъ возы, то не почуе.

На мову басыстого субъ ни пивъ слова, а прычыпивсь изновъ до Антося:

— Дай люльку!

— Яку?— пытае Антосьо.

— Яку маешъ,—каже субъ.

— Панове!—заговорывъ басыста стыха.—Десь тутъ люлька нашого „крючка“, дайте! Господынъ суб-инспекторъ покурять.—Полизъ клярнетыста за люлькою въ кутокъ, а басыста взявъ

капшукъ зъ стола, затымъ и люльку въ руки, и пидносить субли зъ поклономъ.—Ось,—каже, - покурить, колы хочете.

Субъ тоди шарывъ у Антося по кышеняхъ.

— Та яки въ мене кышени? въ мене—диры!—каже Антося.

— Покажы ти дыры!—И шурне рукою, та ажъ до колина дистане.

Якъ ото пиднесло басыстого.

— О!—гукнувъ субъ и бере зъ рукъ та й подае старшѡму и каже,—запышы. Чые то?—запытавъ у гурту.

— То тутъ канцелярськый жые, такъ то його.

— Врѣшь! то твое!

— Ни, не мое. Я думавъ, щс вы покурыте, та й давъ. Вы жъ самы бачылы, що мы такъ довго шукались за сымъ добромъ.

— Запышы старшый,—гукнувъ субъ,—що курылы та ще й глузувалы, а розберемо послит!

Тымъ часомъ, хто тутъ бувъ зъ чужыхъ, пробиралысь за двери, щобъ звидсиль умкнуты и такы буты дома, якъ бы мавъ и до ихъ станцій забресты.

— Хто тамъ? хто то?—гукавъ урядныхъ.

— Хто жъ його зна? мабуть, чы не витерь грюкае.

— Я бачывъ, що людына.

— Хто жъ його зна! мабуть, чы не хазяй забратого вамы добра.

Якъ и справди входить якийсь канцелярськый. Поздоровкався, роздягнувся и до старшого:

— Позвольте,—каже,—люльку!

Виддавъ старшый, а субъ и пытае:

— То ваша-сь?

— Наша-сь,—каже канцелярыста та й до старшого:—Може й капшукъ взяли?

Виддае старшый и капшукъ.

— И то ваше-сь?—пытае субъ.

— Наше-сь,—каже той, и почавъ цыбухъ продмухуваты.

— Не курить тутъ, —шепче йому Антося, и на пивъ голосу:—вы жъ знаете, що мене душишь.

— Ни, не буду,—каже винъ.—Я выйду на двиръ.

Облызавшы оттакъ макогинъ, субъ вже обертавсь иты, якъ вскакуе одынъ зъ тыхъ, що по горилку пишлы, и на радощахъ:—„Йе!“—гукнувъ, потрясаючы пляшкою надъ головою, та й запры-

митывъ гостя и хипъ руку внызъ, и тилькы видкашлюеться, а камбрата торка:—на, нибы, ии до трыстенного!

— Що йе? що йе?—пидхопывъ субъ.

Видкашлянувь той:—Эге-э! то я,—каже,—такъ... эге... эмъ! Кажу, що йе... кого мени треба.

— А кого жъ тоби треба?

— Люборацького. Кажуть, винъ мени пысьмо привизъ.

— То не можна було завтра прыйты вильнымъ часомъ, а конче сьогодни?

— Завтра я подаюсь въ больныцю.

— Чымъ ты болень?

Почухавсь той та й каже:

— Короста.

— Мерзость!—озвавсь субъ.

Тымъ часомъ пляшка пишла зъ рукъ въ руки и опынылась ажъ пидъ кроваттю. Тоди тилькы урядныкъ каже:

— Та ты брешешъ! Скажи, що ты прынишь?

— Ничого,—каже,—я не прыносывъ!

— А покажи руки.

— Я покажу,—каже той,—але якъ нема ничего, тилькы короста, то що?

— Гадость!—сказавъ субъ и выйшовъ.

Богословъ выпровадивъ його ажъ за ворота, щобъ гараздъ окомъ провесты, а въ хати дякувалы тому канцелярському, що потурбувався до ныхъ и спасъ видъ халепы, та радилы, що все такъ гладенько сплывло. Хто перекривлявся зъ суба, якъ винъ буде кривытысь, що дарма тилькы телижывся ажъ зъ города, други сміялысь, а тамъ згадалы и горилку, и того, що втикъ.

— А той де?—пытають.

— Та тутъ десь зныкъ,—каже той, що прынишь,—оттутъ пидъ самымъ порогомъ.—То бувъ моторнійшыи за сього и, почувшы, що въ хати тихо, прытаився въ синяхъ, а тамъ, якъ почувъ голось суба, чкурнувъ по-за хату.

— Де жъ бы винъ дився?—додумуються. А винъ и йде и стогне, нибы йому тяжко горилку несты.

— О! за вовка помовка!—заговорылы хатни. А той:—Голубочко моя,—промовляе до горилкы, ставлючы ии на стиль,—зозулько моя! черезъ тебе я мало въ ополонку не влетивъ. То поцилуемся жъ за те! кете лышень чарку!

Справди винь мало въ ополонку не залетивь: якъ чкурнувъ зъ синей, то погнався, якъ несамовытый, и давъ такого сторчака, що ажъ посунувся. Щобъ не рззбыты пляшкы, бо хазяйска була, пиднявъ ии вгору и посунувся на ликтяхъ ажъ на лидь, бо гримнувсь надъ самымъ Смотрычемъ.

Почалы помаленьку вертатись ти, що повтикалы, и на-ново почалось, що й попередъ було.

Черезъ скилька день, хто тутъ бувъ и не втикъ, стоялы коло порога за те, що вештаються въ „учебне время“.

Незабаромъ писля сього Антосьо сыдивъ у кутку и мым-рывъ зъ „Православного Исповѣданія“. Сердыться, лається, а вчыты треба, то полае та й зновъ мымрыть. Якъ отъ увиходыть той самый канцелюра, що вызвольвѣ отсе зъ биды, и просыть музыкывъ десь тамъ вечерь граты. И доси въ Кам'янци той звычай йе, що дрибнѣйши паны, якъ хочеться вечерь выдаты, вдаються до семинарыстывъ - музыкантывъ. И си йдутъ, хочъ и въ незнакомый димъ, и обое скорыстуютъ: панокъ мае добрыхъ музыкывъ, а семинарысты погуляють до-сходу. Отъ и пишлы воны, и Антосьо хочъ и не першый разъ, проте дычаремъ takimъ, що ну.

Гралы, помы гралы, та танцювалы, помы танцювалось; а тамъ взяльсь за играшкы. Пишовъ sąsiad, fanty, pastor, дали взяльсь за ptaszka. Чы навмысне, чы такъ попалось. Антосьо не забарывсь у koło. Кому жъ спивалы людяныхъ: chodzi ptaszek... тому: wróbel, панянкамъ своихъ, а Любораченку заспивалы: chodzi niedźwiedź...

Не зразу спам'ятався хлопецъ, а такы дошолопавсь у розуми, що його ведмедемъ назвалы; то й постановывъ соби конче вчытысь всякихъ танцивъ и всього, що треба, щсбъ не буты ведмедемъ. Мавъ же винь до себе, що якъ постановыть зробыты що, то вже зробыть, щобъ тамъ и Бо-зна що. Ото и почавъ примичаты, якъ тамъ ногамы выробляють танцючы; а прыйде додому, то й соби такъ потрапляе. Якъ нема никого, то и въ хати; а якъ хто йе, то забереться куды такъ, звидкиль тилькы небо на його дывыться, и выдрыкгуе мазура, вытрясае полькы и всякихъ другихъ. Такимъ побытомъ прывчывсь Антосьо до всякихъ танцивъ, що ставъ хлопцемъ, хочъ куды; и помы перейшовъ у философію, то вже мавъ видъ другихъ дычаривъ и тютюнъ, и ковбасу, и ризни ласощи за науку, що вчывъ танцюваты. И всюды

показувавъ: и дома, и въ класи, и въ бурси—де тилькы доводилось. Инспекторъ знавъ, що винъ такой мытець, та не мавъ якъ прычепытысь, то було тилькы перекривляється и то навмані, иноди навить и не въ тимъ класи, де Любораченко, бо и въ вичи його не знавъ. А тымъ часомъ реторыка мынала, и Антосьо все въ моду входывъ и мижъ товариствомъ, и въ городи. Чы до бесиды, чы до танцивъ, чы до чого—Антосьо, якъ бы не реторъ, то всюды бувъ бы ватажкомъ; а такъ не вси йому пиддавались—не того, що винъ не вміе, або що, а того, що де жъ такы? реторъ! фе!.. То выробывся такъ Антосьо, поky вся реторыка мынула, а ще прошлымы вакаціями бувъ зовсимъ не такой: несмильвый, бандуроватый, тилькы зазнайко такой, що куды-куды!

Л ю л ь к а.

Зъ боку дывлячысь, подумаешъ, що фылософъ Богъ зна якый панъ,— и черезъ губу не плюне; а въ класи, то й на колинахъ стоить, и не знаты, що зъ нымъ урядъ вытворяе. Найгирше гоняць за люльку: вже якъ спіймуть, що курывъ, то наберешся! А куряць мало не вси. И Антосьо не курывъ, а жерь ии. На станци жъ мавъ люльку зъ довгымъ цыбухомъ, що якъ сыдыть за столомъ, то вона йому ажъ середъ хаты кильця пускае; а въ класъ носывъ таку цупечку, що зъ кулака тилькы пыпка выходить, абы въ губу взяты. И смокче, бувало, самъ, присившы до грубы, и другихъ частуе, поставывшы въ синяхъ на варти одного, щобъ давъ гасло, якъ итыме инспекторъ Фылософія въ симъ дили тилькы смилывосты додала Антосьови. Теперь Антосьо вже живъ самъ соби—вчывъ дитей у одного пидпанка. Дзыкгаривъ у його кат-мавъ, то вгадуе було пору по прохожыхъ: якъ идуть семинарысты въ класъ, то й йому пора. Якъ же идуть городяне та бурса, то ще рано; якъ идуть зъ Польськихъ Фильваркивъ, то вже пизно; а саме пора, якъ идуть зъ Палестыны. Оттакъ було роспизнае соби Антосьо и абы вставъ, чы протре очи, чы ни—заразь до викна. И отсе такъ зробывъ. Та дывытсья, а вулицею тилькы ймосци та йгомосци, а семинарыста й зазоромъ не выдаты. Вчора въ гостыни бувъ—гралы, сыдивъ до-пизна тамъ, а то ще й дома довго не мигъ заснуты; то подумавъ, що заспавъ, и ажъ въ души йому похолонуло; ото, думае соби, наробывъ!—и хапаючысь, невмываный, одягнувся, забравъ запыскы та й шурнувъ до класа, навить не по-

курувшы. Мете хлопец ажъ пидскакуе, щобъ хутче було, та оглядається, мовъ крадеться видъ собакъ; прыйшовъ пидъ класы—тыхо!—Ото!—думае,—вже й професоръ у класи... Поправывся пидъ двермы, подывывся кризь двери въ дирочку—никого не выдко; ще разъ подывывся—не выдко. Тоди оглянувсь, чы нема инспектора, и взявсь за ручку, щобъ двери видчыныты, и разомъ сердце такъ заныло, наче хто тонкою ныткою перев'язавъ або волосинню. Та виявылось, що ще рано: въ класи ни души живои.

— Ф-ф-ф!—подувъ Антосьо, наче страхъ выдувавъ, склавъ все на парту, а Патрыстыку взявъ и крисло з-за стола, поклавъ його бокомъ передъ грубою, передъ вогнемъ,—бо ще топылось,—сивъ та й почавъ товкты отцивъ четвертого столиття. А въ груби жаръ-жаръ, ажъ любо окомъ зглянуты: то самъ вуголь щырозлотый минуться, вышкиряється, моргае, якъ королькъ вусамы; то сынй полуминь червонястый бига, хлыпа, ныкае по грубци: то пидскочыть, то прысяде, то зновъ выгулькне, и зновъ нема—точка въ точку, якъ дытына въ трави, лышь не чуты „куку“. А теплѡ такъ ажъ просыться въ душу—тымъ щырйше, що викна геть позамуровувало.

Товче хлопец и люлечку выйма з-за халявы, продувъ, набывъ, поклавъ жарынку та й пыхкае та все товче, ажъ лунае. Зачытавшысь, закурывшысь та на вогонь задывывшысь, и не почувъ неборакъ, якъ двери видчынылысь. Ажъ тоди пидвивъ голову, якъ хтось взявъ за плечи ззаду и заговорывъ разомъ:

— Цсссь! свѣтикъ ты мой! что ты это дѣлаешъ?—И сього задосыть, щобъ лизнаты, що то инспекторъ. Антосьо хотивъ пиднятысь, та той каже:—Сиди, сиди, продолжай!

Опустывсь Любораченко на криселко, и самъ не знае, що зъ нымъ дѣється, тилькы сердце якъ не выскочыть.

— Что жъ ты сидишь? кури! - каже инспекторъ.—Я увижу, какъ ты наострился. И очи йому свитаться несказанною радистю. Ничого робыты—Антосьо й почавъ, якъ машына, що торкнулы, и смокче, хочъ воно вже й не до смаку йому було.

— Харашо! харашо!—каже инспекторъ,—а какъ тебя звать?

— Люборацькый,—каже Антосьо.

Не знаю, якъ де, а въ Кам'янци кого спймають, що курыть въ класи, то зазначають покуту: десять день стояты на колинахъ въ бурсацькій „столовій“. Йе таки, що й стають, та чы не бильше тыхъ, що не послухають. Сыхъ уже сключаютъ, колы самъ не

подасться, щобъ выключылы. Антосьо бувъ зъ сыхъ другихъ и инспекторъ знавъ се видъ наушныкивъ, то й каже:

— Ну! свѣтикъ мой! порхнешь же ты у меня, какъ воробей изъ гнѣздышка. Ужъ ты мнѣ вотъ здѣсь сидишь,—показавъ на потылицю.

Змовчавъ Антосьо, а инспекторъ хотивъ выхопыты люльку зъ рукъ, та хлопецъ постеригся, и винъ лапнувъ за голу руку, бо люлька попереду опынылась на жару и вже сама курылась а була пенькова.

— Что ты! что ты! —почавъ инспекторъ, и самъ не зна, що робыты за таку штуку, та й крыкнувъ:—стой здѣсь на колѣняхъ! Якъ сыдивъ Антосьо передъ грубою, такъ и опустывсь на коліна, а инспекторъ засычавъ, якъ гадына въ гною, та й повівавсь зъ класа, тилькы поспытавъ, чы винъ Антоній Люборацькый.

Вже и въ класъ посходылысь, та не одынъ и соби до грубки просывсь; а Антосьо все сыдивъ на старимъ мисци, де й на колінахъ стоявъ.

— А сучый бы тоби сынъ!—каже дали самъ до себе,—отже пропаду! га! И треба було курыты? Лучче бъ до класа не прыйшовъ, або хочъ спизнывся, а нижъ мавъ зъ люлькою попастысь. Та ще й люлька пропала!

Другый на його мисци пишсвъ бы, попросывъ, то покуту й зменшылы бъ, бо тамъ люблять тыхъ, що кланяються, а Антосьо сыдыть, журыться. Може й винъ пишовъ бы, та смилывосты не ставало. До того ще вчора тилькы на вечерынци у пана балакавъ зъ гимназыстомъ про ихъ жыття и бодай носомъ зачувъ, що йе въ свити воля и щось луччого за семинарське жыття.

— Добре винъ казавъ, — подумавъ Антосьо,—що мы рабы: въ яри ходымо и не знаемъ, що й безъ яра можна... Чому я не родывсь чымъ другимъ, а поповычемъ? чому мене не виддалы куды инше, а въ сю проклятушу свынарію, пидъ сыхъ живойидивъ? О, Боже, Боже! Що тутъ робыты, що чыныты? чы йты просытысь, чы подаватысь, щобъ выключылы?

И теперь на Подиллю и юнкеривъ попамы ставлять, що семинарія генъ-генъ скилькы литъ сягае, видколы стоить; а тоди абы вмивъ чытаты та спиваты, та сякъ-такъ пидкурмекгатысь, та щобъ церковный уставъ знавъ, то й святылы на попа. То Антосьо й подумавъ соби:—найлучче—подамъ прошення, щобъ увольнылы, та й пиду въ попы. Ова! мени ще й лучче!... Якъ

вбигае одынь въ класъ:—Инспекторъ!—гукнувъ и побигъ на мисце. Затупотили вси, якъ овечкы, и Антосьо схопывсь, стукнувъ дверцямы, турнувъ криселко, ажъ покабутало, и каже:

— Мавъ бы поспытаты за мене, кажить, браття, що ще не було.—Самъ сховавсь пидъ парту.

Видчынывъ инспекторъ двери, постоявъ, засычавъ и двери зачынывъ. Все заворушылось, и Антосьо вылизъ з-пидъ парты, червоный ажъ посинивъ:—А де винъ?—пытае. Одынь нышкомъ видхыльвъ двери, подывывсь однимъ окомъ, потимъ голову высунувъ, дали увесь хотивъ высунутись, та й хипъ назадъ:—Цссь! „на вловахъ“!

Тамъ два домы пидъ рядъ: въ однимъ класы, а въ другимъ инспекторъ живе, то-що. Мижь сымы домамы вузенькый прохидъ, що тилькы пройихаты. На улыцю тутъ брама, та вона все зачынена стоить, тилькы дверци видчыняються. Другого проходу нема, то вси семинарысты, та ще й поодынци, лазылы въ си двери. Инспекторъ було тутъ ходыть то взадъ, то впередъ и ловыть, хто спизныться до класа, запысуе и покуту завдае. Си штуку инспекторськи семинарія зве вловамы—„на вловы ходыть“. И отсе инспекторъ тутъ похожавъ, що той каже: „на вловахъ“.

Згляньте на семинарыста: замлиле, записниле, на людей pozyра, якъ дычакъ якый, и жыття йому не жыття, а нудьга^с скорбота. Пидить же—де треба вымотатысь, то такого тумана впре, що й наймудрїйшого нимця одурыть,—и то не думаючи, не гадаючи. Отъ и Антосьо, поky не сказалы, що инспекторъ на вловахъ, сыдивъ, якъ звареный; а якъ почувъ, то наче въ його другый духъ вступывъ: заразь же шапку въ руки и каже:

— Мавъ бы хто поспытаты, кажить, браття, що ще не прыйшовъ.

— Не будешъ хйба?—пытають.

— Ни, буду! тилькы треба на часынку тутъ до одного знакомого.

— А инспекторъ?

— Я кризь реторыку.

Семинарія тыломъ выходыть въ цвынтарь до собора. Тутъ само собою семинарськой сторожи й зазору нема, то хто хоче втикаты, идуть въ реторыку та кризь викно и махають. Такъ зробывъ и Антосьо, та ще попереду pozyчывъ бурноса у одного ретора, йому жъ оставывъ шынелю, а мавъ ии сыню. Реторъ же

мавъ оставаться *) въ класи, то й каже:—Берить мій, бо я однакъ не пиду на обидъ.

Подякувавши, полизь Антосьо кризь викно. Побачывшы себе за семынарію, вильнійше дхнувъ, зробывъ ступнивъ зъ десять, а тамъ брама зъ цвынтаря, и за брамою купу снигу наметло. Отъ и пишовъ винъ за браму та такъ натырае чуба снигомъ, такъ натырае. Натеръ, ажъ капае, прычесався и пишовъ на улыцю. Та не йде куды, а кругомъ, поузь семынарію и въ клась. Ставъ коло фирточкы, подывывсь и сховавсь назадъ та й кывае на тыхъ, що ще тилькы въ клась тяглы, дае знаты, що инспекторъ на вловахъ. Черезъ минутку, выждавши, якъ инспекторъ сюды тыломъ обернувся. Антосьо шурнувъ у фирточку та навшпынькы, тыхесенько побривъ у-передъ; якъ зривнявсь зъ синцямы, то такъ и полопотивъ.

— Стой! стой! стой! погоди!—закрычавъ инспекторъ. Антосьо и ставъ, шапку знявъ.

— Ступай сюда!—гукнувъ инспекторъ. Антосьо й прыйшовъ; чубъ йому мокрый, ажъ по лыци тече, наче тилькы що вмывався.

— Цссъ!—каже инспекторъ.—Только что изъ-за туалета!

— Виновать!—озвавсь Антосьо,—заспавъ.—А въ души йому, якъ въ Камчатци, ажъ дрыжаки скачуть.

— А какъ тебя звать?—пытае инспекторъ, уже наготовывшы „кныгу жывота“, се-бъ то те шпаргалля, куды помичавъ, кого де зловыть. Такъ звалы й семынарысты. Въ семынарии класовыкивъ чымало, то инспекторъ мало кого зна, и кожного пытае: „а какъ зовуть?“ Хиба вже на вловахъ зъ кымъ добре познакомыться.

— Люборацькый,—каже Антосьо.

— Антоній?—пытае инспекторъ, докопавшысь до його.

— Антоній,—каже сей.

— Э-ге-ге!—заговорывъ дали инспекторъ,—да ты севодня трубку куриль въ клась?!

— Я?—каже Антосьо, мовъ бы здывувавшысь,—трубку куриль? да еще и въ клась?... Вы же сами изволили замѣтить, что я только изъ-за туалета. Я только въ клась иду,—каже дали, сте-

*) Поки ще въ семынаріяхъ ходылы въ клась и писля обидъ, семынарысты, само собою не вси, малы за звычай оставаться въ класи, не йты бъ то на обидъ до-дому, щобъ бильше часу маты на учення.—Прым авт.

нувшы плечыма,—а здѣсь ужъ курилъ! Это вѣрно кто-либо другой...

— Постой здѣсь,—каже инспекторъ, а самъ пишовъ у фыло-софію и пытае:—быль Люборацькый въ классѣ?

— Нѣтъ,—кажуть йому. Зъ тымъ и вернувся, тилькы спльовуе зъ сердца, що такой звирокъ з-пидъ носа умкнувъ.

— Ступай!—каже дали Антосьови,—постоишь тамъ у порога.

— Постоять то я постою,—озвався Антосьо,—но вытрите, что будто я трубку курилъ.

— Ну ужъ!—заговорывъ инспекторъ, вытираючи, що знавъ, въ knyзи жывота,—ну ужъ! поймаю я въ свои руки эту синюю шинель!—Не спіймаешъ!—дума соби Антьосьо, а инспекторъ каже йому:—Ступай!

Поклонывсь хлопецъ и пишовъ, думаячы:—Чорта йзисы, що я тоби й коло порога постою!—Зъ сымъ увйшовъ и въ класъ.

Якъ выходылы зъ класа, инспекторъ на дверяхъ стоявъ, вы-глядавъ сыньои шынели, та всяки булы, а сыньои нема. Антосьо ще на перемини казавъ тому не выходыты, покъ винъ бурноса не виддасть, и якъ выходылы зъ класа, то пройшовъ мимо инспектора въ бурносi, а описля подавъ його кризь викно.

Видоме дило, що сынiй шынели не йисты було хлиба пiсля сiей штуки. И не йила вона його: Антосьо, взявшы iи кризь викно, пишовъ улыцямы та проулкамы, та на тандыту, додавъ скилька карбованцивъ и взявъ шынелю на славу...

Д О Н О Щ Ы К Ъ .

Въ семинаріи звычайъ читають списы по вакаціяхъ, якъ уже на-нско з'йдуться. Нема того въ семинаріяхъ, щобъ хто думавъ зъ науки, зъ книжокъ розуму набратись,—нема тамъ сього; а вчаться, щобъ скинчыты курсъ; кинчають курсъ, щобъ забратись на село; забираться на село, щобъ залягты, якъ рыба на дощъ, що ни гримъ ни туча зъ мисця не зрушыть. Нема того, щобъ подумавъ хто, яку обв'язанність бере на себе, пускаючысь у попивський станъ. Попивство, якъ хлиба шматокъ певный—все, чого тилькы волять соби поповычи-класовыкы; все, чого бажають ихъ батькы. Промоція у выщій класъ становить собою одынъ схидець въ тій ступанци, котрою добираються до попивства,—то списы, якъ смертный выкладъ, кинчають судьбу класовыка. И ти вакаціи, що передъ промоцією, проходятъ якось такъ, що ни веселисть не бере, ни що—все списы въ голови. За те вже якъ прочытають кого, що перетяглы, то й прудывусь здытыныться—скаче, бигае, наче йому вчора „дубци“ казано. То вже, якъ въ саму богословію переведуть, то нихто не скаче,—не тымъ, що вырослы, що вже бь соромъ, а тымъ—що „ось то я богословъ, то треба даты почуты низоти, щѣ вона проты мене...“ Нажабыться коженъ, напындючыться, навить той, що за годынку булки просывъ, и той якъ гляне, то наче ты йому батька вбывъ: зразу переробыться зъ людны та въ ка-зна-шо. Якъ же вси выйдуть, що зистануться самы свои, то й тутъ все пиде до горы дномъ: той скаче, той бьється, той штовхається, той розкрислыть руки и крутыться, той спива, той сопе—крыкъ, гармыдеръ. . И Антосьо брыкавъ за гуртомъ, якъ шаленый, прыйихавшы зъ дому, та попромованый въ богословію.

На таку колотнечу входыть дежурный и гука:—Панове, рсходьтеса! Прыходьте по-завтру!

— До-дому! До-дому! По-завтру!—пидхопылы десятыма голоса-мы, и голодни куры або жаждущи качкы не такъ кыдаются до зерна, до воды, якъ си кынулысь до партивъ за шапкамы. Стукотня, тупотня, гуркитня—и посыпалы зъ класу. На порози кожень плечи пиднявъ, нахмурывсь и йде выступци, наче його ступинь по червинцю, тилькы чуты, якъ чобитымы цокотять. Зъ самого заду йшла купка музыкивъ и розмовлялы.

— А шо,—каже одынь,—чы не гульнуты бъ намъ на радощахъ?

— Чому й ни?—каже другый.

— А ты, Люборацькый, якъ кажешъ?—пытае третій

— Я за гуртомъ,—озвавсь Антосьо.

— То вернимось же въ класъ та скыньмось по сылахъ.

И вернулись, всихъ бильшь чотырнадцять чоловика, прыйшлы въ синци, и—той карбованця, той пивъ, той меньше, та й зибралась повна жменя, и прыпоручылы Антосьови купыты чого треба.—Ты, — кажутъ,—знаешся на тимъ.

— Де жъ зйтыся?—пытае Антосьо.

Переглянулысь, и одынь каже:—Варто бъ на Польськи Фильваркы—тамъ безпечнйше.

— Та який чортъ теперь захоче по станцияхъ ходыты? И самы налыгаются, шо ну! Отъ ходимъ до мене въ Палестыну! Въ мене хазяинъ простой соби йегомосць, шо й послатысь можна, и хата простора. А правда Люборацькый?

— Правда, дружако, правда!—озвавсь Антосьо и додавъ,—колы бъ тилькы вси прысталы на се!

— Хто не прыстане, то такъ и буде,—заговорывъ одынь зъ гурту.

На тимъ стали, щобъ у Палестыни зйтысь в-вечери.

Ждутъ хлопци вечера, а тымъ часомъ почало хмарытысь; за горою, чуты, гримъ гогоче, а тутъ лышь земля двыжыть, дзыжчатъ викна; незабаромъ и дощъ ушкварывъ такый, шо ну! Реве вода горама, шумыть долынамы, пинытысь по каминни, а сонечко саме до спочыну доходыть. Отъ и снують одынь за другимъ музыки, та все въ одну хату, шо стоитъ генъ-генъ видъ Польськой Брамы. Здовжъ Палестыны улыця йде. Тутъ и въ посуху багнюка, шо й вылазу нема, а якъ дощъ спаде, то й не кажы пройты. И теперь вся улыця однимъ лыцемъ блыщыть, то

семинарысты не улыцею йшли, а соталысь по-за димкамы: хто по-надъ Смотрычемъ, хто по-пидъ скалы, а хто по скалахъ лизе— куды кому зручнійше. Та вже й позиходылысь, вже й по чарци выпылы, що було готового, и загралы, а Антося все нема.

— Та вже й не буде,—каже одынь.

— Люборацькый щобъ не бувъ тамъ, де грають?! Та се буде восьме чудо въ свити! Та ще жъ и наша складчына въ його.

— Ге! тымъ то винъ и не буде! Що жъ, подумае, и другимъ часомъ зйдемось, колы-небудь по сухому.

— Чы такый же винъ? Бо-зна що выгадуешъ—ажъ соромъ слухаты! Хиба по соби вгадуешъ?

— Цытьте-но!—хтось перебувъ.

Стыхъ гоминъ. Прислухаються—чуты: катерынка грае и багацько дытячыхъ голосивъ крычать: панъ Люборацькый! панъ Люборацькый

— Що се таке? Ходимъ подывимось!

И рушылы гуртомъ, ажъ у двери не потовпляться. Дывляться—иде катерынчкъ самую серединою улыци, мало не по поясъ въ багнюци и прыграе маршь Наполеонивъ. За нымъ черезъ всю вулицю навпоперекъ идуть малеча жыдкы зъ свичкамы, и по бокахъ улыци тожъ жыдята у дви лави плещуть въ долони и все крычать: панъ Люборацькый! панъ Люборацькый! А панъ Люборацькый йиде соби на дрожци, розлигся; ти сміються ажъ за боки берутся, а винъ дойихавъ ажъ пидъ поригъ:—Знесить мене!—гукнувъ. Кынулысь жыдкы и знеслы його на рукахъ ажъ до хаты. И выно знеслы, и горихи, и все, чого накупывъ винъ на закуску. Взялы плату и розійшылыся. А Антосьо каже тоди:—Одынь тому часъ, що батько въ плаhti! Другый разъ у богословію не попромують.

Перевельсь теперь таки штуки въ семинаріяхъ, перевельсь Люборацьки, та не перевельсь други. Душа потребуе простору, жада воли, рветься та не знаючы куды—ризни штуки вытворяе. Згляньте на семинарыста: Записниле, змарниле, залякание, облыччя йому писне, мертвенне, и жыття не жыття, а наче повиннисть. И самъ не знае, чого свитомъ нудыть. Души поспытаты бъ—та не скаже, бо не прывычна правду выказуваты, а все выхылясомъ та выкрутасомъ, щобъ помынuty капканы.

— Остання промоція, браття!—пишовъ дали Антосьо зъ чаркою въ рукахъ.—Выбачайте, що подуривъ трохы. По чимъ же й молодой викъ згадаемъ—по инспекторськихъ штукахъ? по професорській лайци? по ректорськимъ гуку? чы по архыйрейській гризъби? Тилькы й нашого, що до купы зйдемосъ та награемосъ, ще й пидгулявши! На селахъ, пан-браття, за плугомъ та за ципомъ та за злыднямы все видлетыть. Дай же намъ, Боже, благополучно диждаты кинця курсу, та ще й тоди зйтысь! Ой гоя, гоя! въ остатній разъ!

— Дай, Боже, щасливо!—гукнули решта. Антосьо зъ сымъ выхыливъ чарку, а решта на вивать йому ризонулы на вси струменты.

Пишла чарка зъ рукъ въ руки, вивать за виватомъ, а ничъ не стоить, иде, не оглядається, бо часъ не жде на насъ. Иде ничъ, гуляють хлопци, а по неби мисяць плыве—то за хмару заховається, то вызырне, то зновъ заховається, мовъ сором'язлива дивчына рукавомъ закрывається. По горахъ ще шумило видъ вчорашнього дошу и скалы срибломъ сялы проты мисяця, що зъ горамы и зо всымъ небомъ купався у Смотрычи, гойдаючысь по хвляхъ; хвыли хлопуються у беригъ, и плескитъ чуты, и луна розходыться, и мовъ бы смихъ та регитъ обзывається. А въ скалахъ куныци крычать, м'явучать...

Мынула ничъ, що й не оглянулысь, и сонечко пидхопылось та такъ привитливо поглядае на сполосканий городъ; зъ земли видпаръ иде, по горахъ, якъ брыльянты самоцвитни, капкамы роса бренты та мыготыть. Сказавъ бы—весна, якъ бы де спивочу птыцю чуты, а то хйба горобци чыргыкають, литаючы по-надъ Смотрычемъ, та де-не-де ворона каркне... Мынула ничъ, и друга не забарылась. Прыйшлы хлопци въ класъ, прыходыть инспекторъ и давай выличуваты, хто бувъ, хто пывъ, хто гравъ, и каже: або самы сключайтесь, або посключаемо: ще жъ спыскывъ не видсылалы.

На сю мову встае Антосьо та й каже:—Та що се вы выдумалы? Доки вамъ тыхъ наушныкивъ слухаты, а намъ терпиты черезъ ныхъ? Годи вже! Ходимъ, браття, до ректора; скажемо, що отець инспекторъ лизе въ очи, якъ туманъ; що черезъ його выплодкивъ-донощыкивъ намъ просвиту нема!

Ректоръ и инспекторъ въ семинарйяхъ звычайемъ живуть, якъ китъ зъ собакою, то треба тилькы вмиты, щобъ зъ ихъ сваркы корыстаты. Семинарыстывъ же не вчыты на си штукуы.

Отъ и знявся весь класъ—богословія мовчки, и рушылы до порога.

— Куды вы?—гукнувъ инспекторъ.

— Годи вже намъ терпиты!—озвавсь Люборацькый,—вже-сьте в'йились намъ до живыхъ печинокъ!

— Люборацькый!—почавъ той,—ты за всіхъ говоришь, за все й видповидатимешъ! Бунтуешъ другихъ, а на тоби все покошуться!

Та ни Антосьо, ни решта, що йшли зъ класа, то за тупотнею, то за чымъ другимъ не чулы, що говорывъ инспекторъ и высоталысь зъ класа. Оставсь тилькы инспекторъ та доношыкы.

— Правду ты доносывъ?—пытае инспекторъ Робусинського.

— Правду, отець инспекторъ, тилькы не выдавайте мене!—каже Робусинський.

— Ни, колы на те пишло, то мусышь доказуваты.

— Вы жъ николы сього не потребувалы, то й теперь хай такъ обійдеться!

— Не знаю!—каже инспекторъ и ставъ ходыты вздовжъ класа. А ти сотаються зъ семинаріи.

— Куды вы?—пытае фылософъ, всунувшы голову въ двери.

— До ректора!—ревне богословъ и лышь плечыма здвигне.

— Чого до ректора?

— Семинарія, бачте. замотылычылась—треба пидчыстыты.

— Доношыкы?—зъ радистю пидхопывъ фылософъ, а богословъ зъ подобною миною видкаже:—Эге!

— Гей, господà, доношыкивъ сключатымутъ!—гукнувъ фылософъ у своимъ класи.

Заревла фылософія, забуркотала и подала въ реторыку. И ся озвалась. Радіють вси, хйба той мовчавъ, въ кого сумлиння шамряло, бо трясся, що й йому може доведеться. А инспекторъ выйшовъ зъ богословіи, ходыть по синцяхъ та бороду грызе та гоныть на колина вынного й невынного, абы злысть зигнаты. Не довго ректоръ державъ у себе супликаторивъ, а все жъ професоры позиходылысь, та нихто не знавъ, що казавъ ректоръ. А винъ, про все доvidaвшысь, видпустывъ богословивъ, а самъ якъ не вслидъ за нымы пишовъ у „правленіе“.

Затопотылы богословы, синцямы йдучы, а професоры й пытають:—Що се?

— Та ходылы скаржытысь ректорови на инспектора за доношы-
кивъ.

Булы таки, що осмихнулысь, та й таки знайшлысь, що
послалы довидатысь, що сказавъ ректоръ.

— У „правленіе“ пишовъ,—кажуть.

— За чымъ?

— Не знаю.

Се діялось въ дев'ятой години, а якъ по десятой години за-
дзвонили на переминку, входыть пысьмоводытель у богословію
и гука:—Робусинський! въ „правленіе“! возьмешь свидѣтельство!

— Панове! проводы!—гукнувъ Люборацькый.

Загуркотала богословія, стали въ двѣ лави видъ стола до
порога и крычать:—Вонъ, присна душа! вонъ!—А Робусинський
лышь окомъ выблискуе.

— Хто дужчый—пидъ пахвы його!—гукнувъ хтось.

Виддильысь зъ гурту два, що й ведмедя поборолы бъ,
зблыжаються до Робусинського и одынь за вуха, другый за чу-
ба, та й вытягли з-за парты и повелы нога за ногою мижъ ла-
вамы самую серединою. Що зробыть Робусинський ступинь, то
його трахъ-трахъ по шыяци; що другый ступинь зробыть, то й
зновъ два ошыйныкы возьме. Втикъ бы, або выхытрувавъ, та за
вуха держать цупко, и чубъ ажъ тришыть, Такъ выпровадылы
доношыка ажъ до порога, що за кожнымъ ступнемъ бравъ по
пари ошыйныкивъ; а тамъ ти два, що велы, далы ще по одному,
що ажъ носомъ запоровъ у синци. Тутъ стоялы вже готови
фылософы и пидхопылы його зновъ у двѣ лави. Робусинський
думавъ видстрахаты, глянувъ зъ погордою и гукнувъ: „Зась, свы-
нота!“ Фылософы обизвалысь смихомъ та раба божого за руки.
Плунувъ Робусинський въ очи тымъ, що схопылы його, и ще
гирше роздратувавъ.

Отъ хтось и гукнувъ:

— Браття! ще й плюйте!

За сымъ словомъ рушылы, и коженъ въ шыю та ще й въ
очи плюне. Обпльованого, обгыженого фылософы подалы ретарви.
Мижъ самы велетнивь не знайшлося, то фылософы прыслужы-
лысь: повелы й черезъ нызче пльондро, де була реторыка и дру-
ге „отдѣленіе“ фылософій. Ретори то ще якъ бы и дитвора. Си
уже не были, а штовхалы, щипалы, шарпалы, якъ те цуценя:
кусь—та й втикло!

Такъ выпровадылы донощыка ажъ за класы, засвыстали, за-
кышкалы и розійшлысь по своихъ мисцяхъ, и коженъ понись у
серци несказанну радись, коженъ хвалывсь:—Якъ я йому, то ни-
хто такъ!

— А я! я ось якъ! дывысь, ажъ кулакъ червоный!

Ничъ всю семынарія торжествувала, бо збулы „сынка“, а
котри zostались, то прытыхлы, якъ жабы передъ дощемъ,—ни
крякне. Оставсь инспекторъ якъ на льоду, а Люборацькый на-
живъ у йому непрымырого ворога. Не „спрашуе“ його инспек-
торъ, не говорыть до його, а въ „видомостяхъ“ марае та й ма-
рае и архыйрееви наговорывъ на його симъ михивъ горихивъ. До
вакацій опынывсь Антосьо ажъ въ кинци „второго разряду“; та
бувъ ще той же ректоръ, то винъ и каже:—Чортъ його беры!
Хиба я за-для разряду вчусь?..

Ж е н ы х ы.

Зъ недили вже й Петра. Теперь малы жаты паны богословы, що сіялы та й сіялы: наступивъ останній экзамень—и винець або конець. Богословія вже не ревла, не скакала, якъ другимъ часомъ, а коженъ поважно ступавъ, якъ индыкъ, натягаючи волося, що на пидгарли повидпускалы, и якъ джмили гулы: все баса говорылы,—кто говорывъ, а хто й мовчки дыбавъ вздовжь и впоперекъ. Булы й таки, що по куткахъ товклы свои „пенцы“—тильки й чуты: вуръ-вуръ-вуръ. Въ другихъ класахъ (фылософіи та реторыци) крычалы, скакалы; а тутъ якъ въ казани кыпило, тилькы крыку не було, и чутно було, якъ чобитьмы цокають, та ще й чоботы робылысь тоди на рыпахъ. Се вже женихы и дохожувалы свои сиртукы тó-що, щобъ по жнывахъ надиты рясу и пидрясныкъ. Якъ входить пысьмоводытель—поповычъ и семинарыста—не бува въ класи, а пыше въ „правленіи“, за те мае хату, харчи и скильки карбованцивъ гришмы. Въ пысьмоводытели выбирае самъ урядъ, зважаючи, хто добре пыше, и хто въ пысьмоводытели попавъ, то конче попомъ буде, хиба самъ не схоче. Вони, якъ николы въ класи не бувають, то й выходятъ на попа безъ всякои науки. Въ семинаріяхъ вони чепурно зодягаються и народъ все обтертый.

Оттакый-то панъ пысьмоводытель прыйшовъ въ богословію зъ паперомъ въ руци и давъ гасло, щобъ мовчалы.

— Цсь!—засычалы, хто завважывъ, а пысьмоводытель сказавъ: Панове! хапатня!—И давъ папиръ. Богословы самы добре знали, що зъ тымъ паперомъ робыть, и пысьмоводытель тилькы попроставъ, щобъ не покапалы, та й пишовъ собі.

Якъ всюды по школахъ, такъ и въ духовныхъ, и въ самій богословіи коженъ мае свое призывще, и бувъ тамъ одынь, що його прозывалы Малпою—швыдкий та верткий, що й з-пидъ ступирия выкрутыться. Ся Малпа схопыла той папирецъ у зубы та брыкъ-брыкъ по класу и высочыла на стилъ.

Кругъ стола стовпылася богословія и почалы: „ну! чытай!“ Малпа й почала вычитуваты, що тамъ-то й тамъ-то, въ takimъ-то повити, такого-то класа парафія Солодыкы, йесть тры дивчыны: одна Марія, литъ двадцять два...

— Шшъ!—почалы слухачи,—заматоривша во днехъ своихъ!—Малпа пишла дали:—друга Орына, висимнадцять литъ.

— Шш-шъ!—почалы зновъ.

— Та чого вы шыкаете? ще жъ молода!—хтось гукнувъ зъ гурту.

— Шшъ! шшъ!—розійшлось по класи ще гирше.—А що мае? що мае? чытай! Малпа:—третья... третья, одынадцять литъ.

— Шшъ! А що мають?—почалы. А Малпа:—все хазяйство и грошей въ прыкази тысяча карбованцивъ.

— Якъ бы вси за одною, можна бъ руки погриты. Давай лышь папиръ!—крычатъ зо всихъ бокивъ. А Малпа пишла выхылясомъ по класи. Пиднявсь такыи стукъ, наче сто коней бижить, смихъ, нявкъ, регить, биготня, бо знайшлысь и хорты, и мыслывци, и шпанци, и всяка звирына; а цыганъ зануздавъ кобылу и ньокае; тамъ ведмидь реве—всього було.

И такы Малпу спіймалы, почалы мняты, а вона княвчыть. Други тымъ часомъ взяли той папиръ видъ неи и пишлы до стола та й почалы гукать:—Хто тамъ близько, ходить сюды!

Обизвавсь Собальський:—Я! я близько! Я навить бувавъ у нихъ.

— А! Мелны (у-голубчыку! ходы жъ сюды!

— Ще й Сытныкъ знае,—озвавсь Собальський.

— Сытныку! Сытныку!—почалы крычаты,—де Сытныкъ!

— А чого ты, Бузьку, хочешъ?—озвавсь той, що Сытныкомъ прозывалы.

— Чы не маешъ пидсытка доброго? продай!

— Просы Струцького!—озвавсь винъ. Струцького прозывалы Решитныкомъ.

— Та ни!—озвавсь Решитныкъ,—то треба справкы навесты! ходы сюды!

Такъ зибралысь вси и почавъ въ самъ-перидь Собальський: багатеньки,—каже,—ничого сказать; маты добра, менша Орыся тожь ничого; а Марія така ляшка, що ни слова по-нашому не скаже.

— Ну, валяй ии пб-боку!—заговорывъ Кобылка.

— Та вона такы й не пиде за нашого- брата. Насватувавсь якыйсь кыивський, та вона, кажуть, такую чымерыцею попоштувала, що чхатыме, докы не вмре: кнышомъ назвала, росказують люде, а до самого й говорыты не хотила.

— Та ся на бикъ; а Орына?

— Була ничого, а теперь, кажу вамъ, не знаю; а Текля ще недолитокъ.

— На жъ тоби, пышы, а мы за тобою!—кажуть Собальському Собальський взявъ папиръ, крыкнувъ на Нимця, щобъ давъ каламаръ, та й черкнувъ первый: „согласенъ безъ взятія“. Се значить, що згожується взять парафію безъ панянки. Черкнувъ и видступывъ видъ стола. Тоди по коліи пидходылы и други, и кожень роспысувавсь, да жоденъ не напысавъ: „согласенъ со взятіемъ“, а вси—або „согласенъ безъ взятія“, або просто „не согласенъ“...

*Мытрофанъ
Александровичъ.*

Александровичъ Мытрофанъ Мыколаевичъ (псевдонимъ — Мытро Олельковичъ) народився на свить въ 40-хъ рокахъ минулого вику въ сели Калыти, Остерського повиту, въ Черныгивщину; вчывся въ артилерійському кадетському корпуси въ Петербурзи, выйшовъ на офицера, але швидко зальшывъ військову службу й осився на батькившини свой въ с. Калыти; бувъ описля якийсь часъ мировымъ посереднымъ въ Мынській губернії та головою Остерського земства. Померъ въ мисяци марци р. 1881. Украиньскы оповидання Александровича (разомъ—симъ) друкувались въ „Основи“ р. 1861—62, а р. 1894 выйшли у Львови окремо. По-російськы винъ выдавъ „Гетманство Дорошенка“ („Вѣстникъ Западной Россіи“) та „Остерскій уѣздъ“, ч. I (Кыивъ, 1881). Александровичъ пишовъ слидомъ Марка Вовчка, даючы въ своихъ оповиданяхъ образъ народного жыття на Украины за часивъ крипацтва.

Литература: 1) Огоновський - Исторія..., ч. III 2) Біографія Александровича въ „Зори“ р. 1886.

П о ж е ж а.

ака чорноброва та гарна дытына бувъ Левко Питушенко, тилькы якийсь неначе чудный: грае було зъ хлопцями, а прыйде до-дому, сяде та й думае. Се, мабуть, черезъ бабу; тая, що-вечиръ, було, йому казки каже про мерцивъ, про видьомъ, або яку давныну: якъ гетьманы воювались, якъ татарва находыла, села руйнувала, могылы насыпала... Надана на уси забобоны баба була, а Левко усе выслушае та хлопцямъ на гулянкахъ и переказуе. „Ось, каже, яки ваши диды булы.“

Де вже хлопци гуляються, винъ завсигды за старшого; безъ того й гуляты зъ ными не стане—пиде геть, а воны заразы за-вернуть, бо безъ його имъ нудно: винъ усимъ прывидъ дае.

Чудный такы Левко бувъ, одно слово—чудный! Разъ якось мий хлопецъ погубывъ волю. Пишовъ я самъ шукаты, а вже сонце нызенько, саме вечеріе, тепло та гарно. Иду, ажъ бачу—на кручи, по-надъ ричкою хтось сыдыть, на ричку дывыться. А въ насъ одынъ беригъ ричкы высокый, ще й лисокъ порисъ, а другый луговой, а за лугомъ степъ, и краю не выдно йому. Пидхожу, а то Левко (а винъ тоди вже пидпарубочымъ бувъ).—Левко,—пытаю.—чого се ты тутъ?—Винъ и не учувъ, якъ я и пидходывъ, якъ и озвавсь. Я й у-друге пытаю:—Чого се ты тутъ сыдышь?—Винъ якъ подывыться на мене, я ажъ злякавсь,—такъ гризно, неначе розбійникъ.—Тебе,—каже,—дядьку, не займають, такъ тоби яке до мене дило? не на твой нывы сыжу; а хоча бы на твой, то зъ сього шкоды нема.

Колы бѣ не такой случай, що воливѣ шукавѣ, то я бѣ не стерпивѣ, побывѣ бы Левка, бо не слидѣ йому такѣ старому чоловикови видказуваты, та думка така: мо' бачывѣ воливѣ, а якѣ побью, то й не скаже.

— Чы не бачывѣ моихѣ воливѣ?—пытаю.

— Онѣ-де,—каже Левко,—вѣ очерети.—Показавѣ мени пучкою, а самѣ знявся та й пишовѣ; тыхесенько йде та все на ричку позырае; а ричка наша зѣ берегивѣ очеретама та осокою позаростала, а по середыни вода чыста, сыня тыхо-тыхо ллеться. Про сього Левка сусиды кажуть було, що сяде опивночи у саду та солов'я до самисинького свиту слухае; або якѣ пойиде на ночлигы, то замисць того, щобѣ кони пасты, цилу ничѣ по степу та по лиси выйиздыть. Дывуються люде на таку чудасію.—Се,—кажуть,—зѣ роскоши: самому робыты не хочеться—челядныкы та люде перероблять, черезѣ те и по-надѣ кручамы тягається, и на коняхѣ ганяе, и солов'я слухае,—балується... Такѣ и то не не ричѣ, бо грихѣ його й ледачымѣ назваты. Якѣ пиднявся на ноги, такѣ баби вельку помичѣ дававѣ, челядныкамѣ прыводѣ дасть, усе роскаже, и самѣ поможе у всякому дили. Та що й за гарный парубокѣ бувѣ! Высокий, чорнявый, а на лыци билый, наче дивчына. Сказано—усымѣ Богѣ його надильвѣ; и багатый винѣ, и вродлывый, и розумный; а сыльнійшого надѣ його чоловика на всьому сели не було, дарма, що ще литѣ не дѣйшовѣ.

Одно вѣ йому не гарно було, що никого винѣ не послухае, що усякымѣ чоловикомѣ гордуе, що, було, хоче, щобѣ усе по його було. И батька. и бабу не гараздѣ поважавѣ.

* *
*

У нашимѣ сели йе хазяинивѣ зѣ п'ять чумакивѣ. Розблакався якось изѣ нымы Левко про чумацьке жыття, про дорогу, та степы, та солони озера, про Крымѣ та про Чорне море. А вже ниhto такѣ не набреше, якѣ чумацькѣ: цилу зиму, наче тхирѣ у ями, зѣ полу не злазючы, люльку смалыть,—такѣ надумається.

Наслухався Левко чумацькыхѣ брехень, та й прыйшовѣ до бабы.

— Дайте мени, бабусю, грошей: куплю воливъ, чумакуваты буду.

— Шо се ты, унуку, задумавъ?—каже йому Питушыха,—яки въ мене гроши? хйба ты не знаешъ, що батько уси гроши на церкву оддае?

— Шкода жъ,—каже Левко,—якъ нема грошей! Жыты мени тутъ надокучыло, пиду въ москали.

Тоди саме наборъ бувъ; Турокъ, чы що, збунтовавсь.

— Пиду,—каже Левко баби,—об'явлюсь голови, що самохить иду у службу.

Бачыть баба, що беда, а вдачу Левкову знае, що якъ сказавъ, такъ воно й буде,—достала глечыкъ зъ карбованцямы, що ще ии чоловикъ закопавъ, та й оддала Левкови.

Почавъ нашъ Левко чумакуваты. Зразу уси звычаи чумацьки перейнявъ; походывъ лито, грошей прыдбавъ сылу, такъ за си гроши ще воливъ купывъ. На весни рушають наши чумаки въ Крымъ, а старый отаманъ у дорогу не пишовъ; треба нового поставыты. Думалы—гадалы, та й наставылы Левка. Той зразу и одмагався, а дали й каже:—Колы жъ вамъ треба, щобъ я бувъ отаманомъ, колы наставляете, такъ и слухайте жъ мене. Худоба у дорози вся моя: я порядкую, а вы,—се до хазяинивъ такъ каже,—покы не прыйшлы до-дому—мои челядныкы; вернемось—тоди забирайте ваши мажи, ваши волы и робить изъ нымы, що знаете.—Чумаки зразу думалы, що винъ шуткуе, а туды дали, якъ загулялы въ дорози, а худоба не нагодована стоить, та якъ почавъ Левко хазяинивъ за сыви чубы изъ корчмы выводуыты, то бачать, що не на витерь казавъ Левко. Лають Левка цилу дорогу, а бытысь не сипаються, бо не подужають, и горилку вже не такъ пьютъ, бо сорому бояться, щобъ парубокъ та за чубъ не взявъ. Прыйшлы зъ дороги—мажи цили, волы дужи, не покаличени; лають Левка, якъ зберуться, а на-самоти кожень бачыть, що за його головою усимъ чумакамъ добре. Цилу зиму у шынку лаялы да похвалялысь на Левка, а на весни такы жъ його отаманомъ наставылы. Чотыри годы ходывъ Левко у дорогу; на п'ятий умерла стара Питушыха, такъ винъ зостався, щобъ доглядаты хазяйства; та й безъ того не знаю, чы пишовъ бы винъ у дорогу, бо вже склалося йому лыхо.

Левко литомъ черезъ чумацтво на улыцю не ходывъ а вже на грыщи такъ винъ самый старшый, та ще й отаманомъ молодецькымъ бувъ; у його й скрынька була на схованни. Задывляються дивчата на Левка,—а въ насъ и дивчата тоди гарни булы; теперъ якосъ попереводылысь, замижъ повыходылы, а молодши не пидрослы. Никого зъ гарныхъ дивчатъ не вподобавъ Левко; пидпала йому пидъ мысли Галя Зазубельна. Вона хоча й сырота, а ґрунтовка и хата своя, и поля день п'ять; та хиба бь Левко на си злыдни позавыдувавъ?... И чымъ вона йому уподобалась—самъ не знаю. Я й старый, и поганый, а на таку, ий-же Богу, не позавыдувавъ бы: суха, низенька, биява, неначе вырячковата; очи зелени, чы голуби—таки здорови. Я бильшь чорнявыхъ люблю: чы молода, чы стара, а все чорнява; хоча бь моя жинка,—куды вона годиться: шостый годъ у бабы ходыть, а ось подывлюсь: очи чорни, бровы чорни, то и згадаю свою молодисть.

Биява, або руда—що? прыстаріе—наче та жаба стане... И кобыла воронá краща видъ сьвои.

Левко и самъ чорнявый, а вподобавъ такы Галю, та ще якъ уподобавъ! проводить ии раз-у-разъ, а якъ нема ии на грыщи, такъ винъ не всыдыть, все коло ии двора похожае. Та не любить його Галя: усе, було, дивчатамъ каже, що боиться Левка.—Отъ,—каже,—колы бь мене Васыль Левенець проводишь,—я бь сього кохала.

Сей Васыль бувъ такъ соби парубика; винъ и майстеръ бувъ—крытныкъ; на вдачу плохий, його й гласу було не чутно, тилькы на сопилку грае.

Постеригъ Левко, що не горнеться до його Галя.—Се,—думае,—вона така на вдачу!—а тбого, що въ ии иншый на думци, не догадується черезъ те, що дуже гордый бувъ; думавъ, що кожна, абы винъ схотивъ, мусыть його полюбыты.

Обробылысь люде.—починаються весилля. Заходыть до мене старый Питушенко, просыть, щобъ ишовъ у сваты.—Сынъ,—каже,—хоче жену соби чы пійматы, чы пояты.—Я й не рощовпавъ гараздъ: Семень усе якосъ по церковному казавъ.

Одягся я й пишовъ. Товарышемъ мени бувъ Пидтока Иванъ.

Законъ вже звисный—попереду у шынкъ изъ парубкомъ, выпыты для смилосты. Купывъ Левко горилкы; я й пытаю

його:—Кого жъ будемо свататы.—Винь и каже:—Галю.—А я вже видь дочки чувъ, щó у Гали на думци.—Не буде, думаю, ладу; треба хоча выпыты добре, щобъ не такъ соромно було. Пидійшли пидъ хату Степана Зазубельного (се ии дядько) постукалы у викно, заразъ и одчыныла намъ його молодыця... тамъ така баба швыдка, пронозувата! якъ подывылась, що мы у сватахъ (Левка мы прыховалы), подывылась, кажу, що перши хазяины у сватахъ, заразъ и засвityла.

Увійшли мы у хату; старый заразъ знявся и дочка його зъ полу скочыла: дивка вже давня була, погана, ряба та руда, завсигды распатлана, наче чортъ з-пидъ купы. А теперь прыбралась и хустку заграничну пов'язала. Мени смишно: не до тебе, думаю, довбы (а ии довбою звано), прыйшли. Почалы мы теревени верзты; якъ усе переказалы, хлибъ на стилъ положиылы. Степанъ и пытае насъ про молодого. Якъ сказавъ мій товаришъ, що Левка сватаемо, такъ стара ажъ пидскочыла, а старый и очи вырчывъ. Заразъ укыкалы Левка; булы бъ зовсимъ йому свою довбу оддалы, та я вже догадавсь, та й пытаю про Галю. Старый заразъ и губы закопылывъ, бо його дочка багато старійша видь Гали була, та нйкый бись не бравъ.—Хиба мени,—каже,—за нею бигаты, де вона тягається?—А тутъ и Галя у хату увійшла. Пытаю я Степана, чы оддасть небогу за Левка. Винь и одказавъ:—Се якъ вона схоче.—А самъ на полу й лигъ. Я тоди до Гали:—Ну, небого,—кажу,—кажы зразу, чы пидешъ, чы ни?

Вона одмагатысь: и того нема, и другого нема.

— Се все пусте!—кажу я,—тоби уся матчына худоба досталась. Не воды бо насъ, не вары зъ насъ воды.

— Ни,—каже,—не пиду: ще мени рано,—гулятыму до весны.

Кывнувъ я Левку, щобъ ии у сины вывивъ. Пишлы воны соби. Силы мы зъ Пидтокою на лави, а Степанъ люльку палыть; стара ажъ на пичъ зализла, и довбы не выдно—тожъ на печи. Сыдымо мовчкы, а свитло горыть; такы довгенько балакавъ Левко зъ Галею; мабутъ усякъ благавъ, та ничого не врадывъ. Идутъ у хату.—Що жъ,—пытае Иванъ,—могорычъ, чы що?

— Ни,—каже Галя,—разъ сказала—не пиду за його, такъ ни хто мене не прысылуе.

Бачу—треба йты геть. Узялы хлибъ, и Левко за намы.

— Не хоче?—пытае Иванъ.

Левко тилькы кывнувъ головою.

— Знаешъ що, Левко?—каже Иванъ,—вернемось у хату да высватаемъ Стеху,—се такъ домбу звалы. Захотилось такы Ивану могорыча.

Ничого не одказавъ Левко, тилькы плюнувъ трохи не въ нись Ивану.

Мы пишли до-дому, а Левко у двори зоставсь. Про се вже я описля взнавъ. Мо', вже сердце його чуло. Погасылы у хати свитло, а винь у кошари стоить, прытаившысь, сочыть, чы не выйде Галя. Трохи згодомъ выйшла Галя, стала на порози, та злегка й свыстыть. Чуе Левко, що у саду Галыному тожь хтось свыснувъ коло ии хаты, що пустокою у саду стояла. Галя у садокъ. Левко по-пидь тыномъ слидомъ и ставъ пидь грушею. Чуе, ажъ Галя засміялась та й поцилувала когось. Се Васыль. Цилюються, та ще про Левка балакають. Шо вони кажуть промижь собою, не чутно йому; стоить винь ни живой, ни мертвой. Чуе, ще поцилувальсь,—набалакалысь, се вже часъ росходытысь. Левко на улыцю, та и ставъ. Ажъ иде Васыль проты його. Та якъ ухватывъ Левко його за груди та потрясь його, той бувъ умерь зъ ляку

— Такъ се ты,—каже,—поганый хурбетъ, наймытъ, будешъ мени перебуваты, будешъ зъ мене сміятысь!... Га, кажы? росчавлю, якъ муху!

Той зъ ляку тилькы трусытыся, божытыся, що не сміявся, та просытыся

— Не бый мене, братику,—каже,—я, ий-же Богу, тоби не ворогъ; не нивечъ бо мене: я ий такъ слабосыльный чоловикъ, нездужатыму, на подушне не зароблю.

Плаче бидный Васыль, а Левко тилькы його трусыты, а дали пиднявъ його обиручъ, та якъ вдарыть обь мерзлу землю—у того ажъ кровь зъ рота побигла. Вбывъ бы Васыля, колы бь не вчула Галя; выбигла вона на улыцю та ий почала проби крычаты; Левко покынувъ Васыля и пишовъ до-дому.

Такъ черезъ тыждень, чуемо—засватавъ Левко; у чумака Пылыненка высватавъ дочку и зъ Васылемъ погодывся, перепросывъ його; а той самъ радъ йому кланятысь.

— Ходы,—каже йому Левко,—до Гали: хiba я тоби бороню? се я тоди п'яный бувъ, такъ завився; а теперь я засватавъ, такъ мени яке дило!...

У суботу в-вечери збиралось насъ чоловика зъ десять у шынку; сыдымо та балакаемо, ажъ чуемо—дзвонять, а вже не рано, мо' й опивночи було. Пovyскакували мы, бачымо—пожежа, а люде такъ и бижать. Що таке горыть? Кажуть Зазубельни. Мы мерщій туды,—ажъ горыть Галына хата, крыша такъ и палае. Бигае Степанъ Зазубельный да тилькы голосыть.—Ой,—каже,—пропавъ я на выкы!—Чуемо мы, ажъ и у хати, що горыть, хтось озывається, а пидійты за огнемъ не можна. Неначе Галынъ та Васыливъ голосъ. До дверей—двери замкнени. Пытаемо—де ключъ? Степанъ каже:—Галя забрала.—А Степанъ ще й викна зализомъ позаковувавъ, бо у тій хати усячына лежала.

Набиглы люде, одбылы синешни двери, ажъ якъ затрищать кроквы! Уси поодскакували; упала крыша, такъ и засыпало сины. Въ хати ще крычать Васыль та Галя, а тутъ и вмовкы: стеля обвалылась. Тоди тилькы постереглы, що хатни двери товстымъ килкомъ березовымъ пидперти.

Тутъ и панъ прыйхавъ; якъ дознавсь, що у хати люде горять, заразъ усихъ насъ обляявъ, що не ратуемо; самъ, було, кынувсь—ажъ пече, винъ назадъ.—Двадцять карбованцивъ,—каже,—дамъ, хто у хату вскочыть!—Уси стоять; ажъ идуть саме весильни, а попереду Гордій Летяга. Винъ—нашъ козакъ; батько його и хазяинъ бувъ, а винъ черезъ горилку чысто все ришывъ; п'яный-преп'яный зъ весилля йде. Якъ почувъ, що двадцять карбованцивъ панъ дае, и не зупынивсь; солома горыть, а винъ туды ажъ выше колинъ встрыбнувъ, ухопывъ дрючокъ та й кынувъ намъ. Узялы мы дрючокъ, а винъ, мо' такъ Богъ давъ, щобъ душогубця пизнаты, не то що не обгоривъ—и не прысмалывся. Парубкы мижъ собою заразъ и почалы казаты:—Левкивъ дрючокъ; винъ изъ имъ сього вечора ходывъ.

Гордій ускочывъ у хату, а Галя саме коло дверей лежить. Винъ и вытягъ її на двиръ, а самъ упавъ, крычыть:—Воды, воды! бо на йому штаны згорили и ноги пухыремъ знялысь. Галя жъ мовчыть, наче мертва, а лыця її й пизнаты не можна: усе порепалось и очей не выдно. Утяглы обохъ у хату... А за Васылемъ нихто й не посмивъ кынуысь. Похожае панъ на пожези та порядкуе, щобъ воду носылы, та й почувъ, що парубкы мижъ собою про дрючокъ балакають. Пытае:—Де той Левко?—Бо винъ Левка мо' й зроду не бачывъ.

Левка на пожези не було—не посмивъ прыйты. Кажуть, мо' дома.

Пань и каже отаманови:—Бижы, знайды Левка и прыведы сюды.

Отаманъ и такъ ни живый, ни мертвый ходыть, бо знае, що вже безъ суда не обійдеться—слідство найиде, та що клопѣть на-береться, а часомъ и у зубы попаде. Радъ, що хоча пань прыйи-хавъ: хочъ, думаетъ, не такъ одвичатому.

Узявъ отаманъ чоловика трьохъ, побиглы по Левка. Пань увійшовъ у хату. Галя лежить та важко дыше, а Гордій крычыть на цилу хату: вже и вытверезывсь. Подывывсь пань на його ноги, ажъ злякавсь: чысто шкуры нема, а у Гали тилькы выдъ попикся та голова, бо вона у хутрянци була, такъ полум'я не вспило до-шкерыты. Тымъ часомъ и пожежу загасылы, тилькы одна хата й згорела, бо витру не було. Вытяглы й Васылеве тило; плаче надъ нымъ маты, убывається, голосоыть,—черезъ його й хазяйство держалось. Ведуть Левка; а винъ дома бувъ,—спавъ, чы мо' такъ лежавъ—тилькы прытаивсь. Якъ почувъ, що голосоыть Левенчыха надъ сыномъ, побиливъ, кажуть, увесь та скрывывсь, неначе всмихнувся. Увели його въ хату. Каганецъ горыть. Ле-жыть на полу Галя; Гордій дали, а пань середъ хаты изъ тымъ березовымъ дрючкомъ.

— Ты,—пытае пань,—Левко Питушенко?

— Я,—неначе не своимъ голосомъ одказавъ Левко.

Пань ливою рукою показуе йому Галю, а правою дрючокъ.

— Дывысь,—каже та у вичи Левкови дывыться. А той стоить—то биліе, то червоніе; пань очей не зводыть, и люде уси на Левка дывляться.

Левко понурывся, дывыться въ землю, а дали пиднявъ го-лову:—Чого дывытесь на мене?—озвавсь,—душогубця не бачылы? Я хату пидпалывъ, я ии дрючкомъ пидперъ, я своимъ ключемъ сины зачынывъ... Чого дывытесь? В'яжыть! Куйте! та мерщій, бо мени душно тутъ.

Мы стоимо уси, ажъ и пань неначе засмутывся.

— На що жъ,—пытае,—запалывъ ты хату?

— Ваше яке дило?!—ревнувъ Левко,—в'яжить, кажу вамъ, швыдче. В'яжить же!

* *
*

Нарядывъ отаманъ тры пидводы; положили на одну Галю, на другу Гордія, на третю посадили Левка изъ сторожею; повезли у городъ. Цилу дорсгу, кажуть пидводчыкы, Галя стогнала, а Левко мовчавъ та очей не зводывъ зъ воза, де вона лежала.

Попеченыхъ положили въ больницы, а Левка здали въ острогъ. На другый день занедужавъ винъ, гарячка напала; усе Галю згадувавъ та того пидводчыка, що визъ їи у городъ, та просывъ, щобъ швыдче йихавъ:—Мене, каже, вогнемъ пече, якъ вона стогне; везы,—каже,—їи швыдче, бо несyla моя на неи дывытысь...

Тыжнивъ черезъ два, чуемо вмеръ Левко; передъ смертю, кажуть, наче очунявъ, попрохавъ фершала (бо й винъ у больницы лежавъ), щобъ поклыкалы Галю. А Галя одужала, тилькы слипою зосталась.

Увели Галю; побачывъ їи Левко и тяжко, тяжко заплакавъ:—Умираю, Галю!—каже.—Просты мене, що я тебе обезвичывъ; хоча мени у пекли лекше буде!—а самъ важко, важко дыше, бо вже кинець його приходывъ.

— Нехай тебе Богъ простыть,—каже Галя,—якъ я тебе прощаю.

Пиднявсь Левко на лижку, простягнувъ руки, мо' за неи хотивъ ухопытысь, та упавъ и вмеръ...

1862 р.

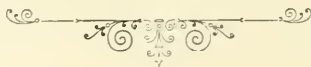

Осыпъ Федьковичъ.

Федьковичъ Осыпъ, сынъ селянина, родился 8 септя р. 1834 на Буковини въ сели Сторынци Выжницького повіту; вивчившись у сельскій школы, Федьковичъ р. 1852 пишовъ видбувати військову службу и тутъ пошырывъ свою освіту. Выйшовшы зъ війська, Федьковичъ недовгий часъ перебувавъ у Львови и працювавъ въ „Прогрессиві“ (товариство для выдання книжокъ народныхъ), komponуючы та улаштууючы

книжечкы для народного чытання. Зо Львова перебрався до столицы Буковины—Чернивцивъ и взявся будыти мижъ буковинськымы русынамы національну самосвідомість и боротьбу проты румунизаціи. Р. 1885 засновано въ Чернивцяхъ пидъ редакторствомъ Федьковича часопысь „Буковину“; Федьковичъ бувъ за редактора и до самои смерти, що сталася 31 грудня р. 1887. На поли литературнымъ имення Федьковича стало видомымъ р. 1861, колы въ „Слови“ надрукowani булы першы його поезіи; р. 1862 у Львови выдано його поэтычни творы окремо. Зъ того часу творы Федьковича виршамы й прозою друковано майже по всихъ украинськихъ выданняхъ у Галычыни: въ „Вечерныхъ“, „Мети“, „Ниви“, „Правди“, „Зори“, „Буковини“, та ин. Сповидання Федьковича прозою (де-яки зъ ихъ перекладени на мову російську Златовратськымъ) зъ переднимъ словомъ Михайла Драгоманова выдано р. 1876 у Киви. Останнимы часамы въ Галычыни захожуються коло повного выдання творивъ Федьковича (выйшло вже два томы у Львови, а буде ще два). Федьковичъ—одынъ зъ найталановитіишыхъ письменныкывъ на закардонній Украини; найбільшь винъ популярнымъ на Буковини, де його мають за свого місцевого Кобзаря, ривняючы сымъ прозвисьчемъ його заслугы до Шевченковыхъ на Украини.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. II; 2) Драгомановъ—Передне слово до повистей Федьковича (Кивъ, 1876); 3) Барвинський—Оглядъ жыття и творивъ Юрія Федьковича („Ватра“); 4) Заклынський—Спомыны про Федьковича (Л.-Н. Вистныкъ, 1901, кн. I и II).

Сафатъ Зинычъ.

Я соби вже не разъ оттакъ сыжу та гадаю: якъ то, бидный свите, де-якого сердешного некрута бьють да глузують пры тій науци! а мене було и пальцемъ ни хто не кыне, не то що. Але жъ бо я и бравсь швыдко тои муштры! Що, було, капраль мени не покаже, а я вже такъ и вдавъ. А панъ майоръ нашъ и розсудылы:—Тоби,—кажуть,—не пры вербыцырци *) маятысь: скоро по обрыхтунку **) пидешъ до полку.

Отъ и пишовъ.

Нашъ полкъ стоявъ тоди ажъ у Банати, далеко. Трохы не два мисяци машерювалы, докы зайшлы.

Мене дано до гранатыривъ, до першої компаніи, до третього цугу ***) , що по кватыряхъ соби стоявъ. А добри кватыри малы! Все въ Сербивъ; багачи, знаете! Туда сытни край, не таки, якъ у насъ, чы що. А мени звеливъ капраль йты на кватырю зъ однимъ старшымъ жовниромъ,—Сафатъ Зинычъ звався. Господы, що за воякъ пышный зъ його вдався! а що вже гордовытый бувъ, то и не сказаты: правдешный Буковынчыкъ... Я, було, ажъ його боюся, неначе якого охвыцера, чы що.

Такый то винъ бувъ, отсей Зинычъ, и въ очи йому важко тоби подывытысь.

А мы малы кватырю увъ одной удовы. Славылы, що колысь то вона и багачка була, да на старости литяхъ довелось збид-

*) Зъ нимецького—наборъ.

**) Зъ нимецького—військова наука.

***) Взводъ.

ниты. Слабовыта була,—ув'одно лежала. А диточокъ не було у неи, лышь одна дивчына, Марта звалась, молоденьке та плоховыте соби, мовъ та спивушечка въ лиси. Якъ було глянешъ въ очици ии тыхеньки та блаженьки, або въ лычко блиде, замучене, то тилькы що не зомліе; така вже безталанночка соби була!

У вдовы жылы мы, якъ у свѣи ридни. И хлибъ намъ бувъ одынь, и силь не ховавъ ниhto зпередъ насъ. Сафатъ було и дровъ купыть (винъ мавъ, знаете, гроши ще зъ дому), и скѣрому устарае*), що треба. Дуже бидну удову жалувавъ. А я вже и дровъ угну, и воды внесу, и скризъ покутаю, якъ треба, щобъ то, знаете, на дивчыну лекше. А вона, моя рыбочка, було, ажъ плаче:—Чы отсе васъ,—каже,—Богъ зъ неба до насъ бидныхъ пославъ, чы що?

Зразу ще, якъ мы тамъ були на кватыри, то ходывъ одынь молдзенькый сербынчукъ, Янко звався,—хорошый парубокъ дуже. А що вже любила його наша тыхенька Марта, то мабуть и въ спиванкахъ нема такъ. Якъ що було одного вечера не выдыть, то и не вечерятыме, и выплаче любви свои оченятка, ажъ намъ ии жалко стане. А вони были заручени зъ собою, бо тамъ, знаете, така вже установка, що два, або и тры роки передомъ соби слово дають, а витакъ**) ажъ побераються.

А Янко ходывъ що ходывъ, а дали и прыоставъ ходыты. Переказувавъ, що выбирається за Дунай въ купецтво. Нарешти вже и не прыйшовъ. Пойихавъ мабуть.

Однои дныны йдемо мы зъ службы, ажъ чуемо—на наши кватыри гоминъ. Прыбигаемо, ажъ тутъ вже уси пораються коло сердешной Марты, що вже мертва на полу лежить, мовъ та щибетушечка убыта. Мы заразъ стали и пытаты, що отсе таке за лышенько подіялось, видколы мы зъ дому. А люде вси якъ разъ намъ и видповистылы:

— Янко,—кажуть,—видославъ ии перстень; высватавъ соби другу, багачку—у Васыля Карадича, колы знаете.

— Чы такъ?—каже Сафатъ, а самъ унурывъ соболи свои очи въ землю. Ничого бильшь не казавъ.

Третьою дныны поховалы и Марту, и стару, а самы пишлы на иншу кватырю. У дви недили потимъ гуку по селу:—Карадичъ

*) Достачыть, розстарається.

**) Постимъ.

дочку оддае, а Янко ходыть зъ дружбамы хата одъ хаты, та збирае соби бояре, спроще гости на весилля.

У вечеръ збирається и Сафать.—А вы куды отсе?—пытаю.

— На весилля!—каже.—Йды да прынесы мени доброго вина видро на калачъ *)!—а самъ кынувъ мени червинця.

Я побигъ. Прыхожу, а Зиныча вже нема, пишовъ. Шо тутъ робыты? думаю я соби. Беру выно та бижу за нымъ. А въ Карадича ни крыкъ та ни квалтъ на подвиррю!—А тамъ що таке?—пытаю людей.

— Сафать Зинычъ застрелывъ молодого!—уповидають.

Я закаменивъ.—А де-жъ винъ?—кажу (Зинычъ отсе).

— Пишовъ самъ до гарешту,—кажуть.

Убрали гарештанта въ зализо, та оддалы въ катушь **). Осудылы на сердешного десять рикъ тяжкой неволи. Я провожавъ його ажъ за мисто, да такъ мени вже жаль!—Братику, камрате мій дорогой та любый! чого вы отсе такъ марне пропадаете?..

— За правду, товаришу!—промовывъ, якъ у дзвинъ вдарывъ, а самъ ни ся скрывать,—жовниръ рязъ бувъ!

*) На подарунокъ.

***) Въ тюрьму.

Побратымъ.

бувъ одынъ у свого батька, а батько багатырь бувъ. Бувало, и висимъ наймытивъ трымають, бо було до чого. А мени и сокыры не дадутъ у руки взяты, не то що. —Що тоби,—кажуть,—роботою клопотатысь, колы йе кому и безъ тебе?

— Якъ же мени безъ роботы жыты,—кажу я,—колы мени нудно?

— Чому бы не нудно!—стануть ненечка, бувало, гниватысь,—а ну тилькы крись*) да въ лись! то жъ бы то я зайчыка печеного попойила!

А воны умысне отсе кажутъ, щобъ мене видъ роботы вид-гулыты. Ничого тоди вже й роботы: беру крись та йду.

А въ недилю, чы тамъ у празныкъ, то сестры мене, бувало, ажъ проклынають, бо ньенька видъ самого досвита ничого не діють, лышь имъ дорикають:—А сорочка Иванова яка? а шырынька **) яка? А винъ про васъ и чорный ходыть, и незмытый, а винъ сякъ, а винъ такъ, хотъ васъ тры въ хати!—Таке сердешнымъ сестрамъ, бувало, пѣгься черезъ мене. Да кобы ***) хотъ було за що, а то на мени и сорочка, якъ папиръ; и шырынька, якъ макъ; и голова вымыта да вычесана, що вже липше хйба въ якого прынца,—а ньенци ще недогода. Оттакъ то я дома прожывавъ!

А батечко, абы лышь недиля:—А ну, сыну, а ну на базаръ, а ну, нагулятысь, докы молодой!—Та й мени карбованцивъ зо два

*) Рушныця

**) Хустка.

***) Та колы-бъ.

въ чересь! Оттакъ то я пробувавъ у своего батечка. Да не довго набувся: прыйшла вербыцyrка*), а гусарський майоръ тилькы цмокнуть, якъ мене побачывъ. Кучерыкы мои золоти да кохани, пишлы вы по-пидъ ногы!...

У нашому сели не було кращого парубка, якъ той Сыдиръ Чобанюкъ; бывало, ажъ сые, де стане; а що вже до стрилецтва вдався, то й не сказаты. Бывало, не мыне таке лито, щобъ винъ тыхъ два або й тры ведмеди не вбывъ; за иншу дычъ и не згадуваты. А увійты до нього въ свитлицю, то ничо' не выдко, якъ лышъ ти рогы оленеви да зброю стрилецьку, по росишкахъ навшану. Булы тамъ и таки рогы, що въ 24 росихъ, колы не бильше. А що вже зброя! а що вже коныкъ на стани сывый, якъ голубъ! а що вже сидельце турецьке да поводы шовкови, срибломъ цвитковани!...

Зъ Сыдоромъ жылы мы соби липше, якъ два ридни браты; да якъ намъ и не жыты було, колы обыдва жвави, обыдва хороши, обыдва багацькы сыны, сказано—йедынчуку, а ще до того обыдва стрильци! Ни пообидаемо одынъ безъ одного, ни повечереяемо. Чы винъ, бывало, до мене прыбжыть, чы я до нього: говорымо, сміемось, радымось, полюемо, або посидлаемо соби коныкы та гайда въ ззлижку! А якъ и тó ни, то мы полягаемо соби въ чердаци, позакурюемо люлькы, та станемо соби наши стрилецькы прыдабашкы уповидаты, або такъ що.

— А ты чувъ,—кажу,—що Савюкову Катерыну завылы **)?

Винъ зареготавсь, ажъ йому люлька зъ зубивъ выпала.

— Эге,—каже,—ни перша, ни послидня!

— Хло'! чы лышъ не твоя прычына?

Винъ регочеться.

— Негоже такъ, братику!—ставъ я йому дорикаты.—Чому не женишся?

— Ще,—каже,—попротывъ себе не вышукавъ.

— Або жъ Савюкова Катерына не попротывъ тебе?

— Выдышъ, що ни!

— А чому жъ, братчыку?

— Бо тому, що ни!

— Хиба прынцызны ждешъ?

*) Наборъ.

**) Покрылы.

— Я прынцызны не жду, а такой жду, щобъ ся не дала парубкови на пидмову. Теперь знаешъ, якои?

— И не знайшовъ?—кажу.

— Выдышь, що ни!—грымнувь та й ставъ ся ще гиршъ сміяты, а дали:—Да ты пугу отсе бесиду звивъ, Иване; говоримъ що гарнійшого. Уповимъ ты *), якъ я вчора зъ ведмедемъ боровся.

— Що ты кажешъ!...

Оттакъ мы бувало зъ Сыдоромъ.

Насъ видобрано одной дныны двадцять: де-кого до Эдривъ, де-кого до Пармы, а мене до Гусаривъ. А скоро намъ присягу прочитали, звеливъ насъ одынъ охвыцерь пидъ арештъ даты. —А знайте,—каже,—щобъ вамъ на завтра страву попрыносили, бо рушыте кожый до свого полку.—Я вже такъ прошуся:—Пане охвыцере,—кажу,—сызый мій, пустить мене хоть домйвъ **) по-прощатысь. Я завтра, на колы скажете, на тоди ставлюся! Пустить, пане, пустить!

Охвыцерь засміявся:—Вйите,—каже до мого батька (а вони були тоди вйитомъ),—що отсе за парубскъ? можна його до завтра пустыты?

— Се мій сынъ,—кажуть батько, а слёзы имъ кить-кить по билій бородини,—колы ласка, пане, то можете 'го пустыты, я ручу за нього.

Отъ и пустылы.

Дома сумъ. Ненечка лежать на постели пивмертви, сестра одна й друга сыдятъ по куткахъ та плачуть соби тихесенько, а старша сестра голосыть у комори да лагодыть мени шмаття на завтра. Я сивъ кинецъ стола, да плачу и соби. Чы побачу я вже горы свои красни, чы почую я ще моего батечка ласкавого голосу, мою ненечку, сестрычки, дружечкы?...

Оттакъ я думаю та плачу-плачу!... Ажъ Сыдиръ, побратымъ мій дорогой, на двери. Якъ прыйшовъ зъ полкування, въ креси ***) да въ порошныцяхъ, такъ и прылетивъ до мене сызый мій.

— А що, брате Иване, лагодылы тебе?—поспытавъ, а самъ палахнувь, наче та поломинь,—злагодылы тебе?

— Злагодылы,—кажу.

*) Ты—тоби.

**) До-дому.

***) Зъ рушныцею

Винь сивъ коло мене та й заплакавъ, страшне заплакавъ. Да не довго плакавъ: пивмынutoчки, або й тилькы ни; утерся та й ухопывъ мене по за шыю:

— Братику,—каже,—ничо' на мене не здаешъ? мене забуваешъ?

— Братчыку,—кажу,—побратыме! Батечко мій старый,—зъ сестеръ моихъ буде хто-небудь збыткуватысь...

— Бодай я такого слова видъ тебе бувъ не почувъ!—сказавъ винь гирко.

— Не гнивайся, братчыку! я знаю, що ты мои сестры не лышышь въ поругу. А мого вороного возьмы, братчыку, такы до себе. Нихто 'го такъ не пожалуе, якъ мій ридный товаришь.

— Твому вороному не буде въ мене кривды,—каже Сыдиръ.

— Ще тя прошу, братчыку: доглядь мѣи зброи.. Батько слаби, а наймыты—звычайно...

— Лышь ты тымъ не журыся, брате! На що мени те й казаты, колы я самъ знаю?

Другои дныны попросався, пишовъ.

Служу въ вѣйську рикъ, служу другой,—добре мени. Нарешти зробылы й капралемъ, а я в-одно Бога прошу, кобы то лышь домивъ *). Ажъ тутъ прыходыть мени лысть зъ дому:—Прыходы, сыну, домивъ,—пышуть батько,—якъ найборше, у насъ велька тривога. Ось тоби двисти левивъ на дорогу.

Я заразь побигъ де нашого пана ротмайстра.

— Пανε,—кажу,—татку, змылуйтеся!—та й показую . ому лысть.

А винь такъ:

— Не журиться,—каже,—капраль Дзвинка, а я заразь самъ пиду до пана майора за васъ прохаты.

Ще того самого вечора сивъ на пошту та й пойихавъ!

До села прыйшовъ я—вже вечорило. Вхожу въ хату—нема никого, лышь хтось дыше на печи. Прыхожу блыжче—се мій батечко старенькый.

— Чы то вы тамъ, дядечку? **) здорови? дужи?

— О спасыбигъ ты, сынку, що прыйшовъ! Сидай, душко!

— А няня де?—пытаю.

— Абы ты здоровъ, душко, а ненечка твоя вже покійна... За-свиты, любчыку; свичка оттамъ десь за образомъ.

*) Колы бъ то до-дому.

**) Батечко.

Засвитывъ, дывлюсь—батечка мого вже й не пизнавъ, таки то воны стали.

— Чого вы самы въ хати, батечку? де сестры?

— Заразь попряходять, сынку: Марія пишла въ млынъ, а Аксеня коло худобы пораеться.

— А Митрона?

Батечко тильки зарыдалы.—Митроны, сынку, вже немає. Подякуй своему товаришеви... Гарного соби побратыма выбравъ, о гарного!...

Я затетеривъ.—Що тутъ сталося, кажить, бійтеся Бога!

— Сторія коротка, сыну: звивъ бидну дивчыну, насміявсь—пишла до Черемошу глибокого, та вже не вернулась. До тыждня и стару поховалы.

Ще батейко и не розповистылы гараздъ, а я вже бувъ у Сыдора. Гострый нижъ, пара пистолять за чересомъ. Вбигаю, а винъ стоить коло стола та крись набывае.

— Здоровъ, брате! Де моя сестра, де моя няня?

Винъ ставъ якъ укопаний, ни пары зъ усть.

— Боронься, товаришу, бо гынешъ!...—крыкнувъ я тоди, а самъ пустывся на нього зъ ножемъ. Да винъ швыдкый бувъ: имывъ *) мене обома рукамы за мою руку, що тильки сылы мавъ.

— Стій,—каже,—побратыме, ще слово-двѣ позволь мени сказаты!

— Говоры,—кажу,—да не барыся: я не маю колы.

— Добре,—каже,—я заразь готовый. Ты жовняръ**): наробышь головныцтво***), марне загынешъ, а за кого? за одного фалшывого товариша, що зъ твои руки и кульки тои не вартый. Ни, брате Иване: я лышь разъ тебе зрадывъ, а другый разъ того не буде!

Що окомъ клипнуты—вырвавъ мени пистоля з-за череса, кулька забрынжала, а винъ тильки повалывся мени въ ноги. Добрый стрилецъ бувъ: въ саме сердце трафывъ****). Якъ бы въ вѣйську, тоби капитанъ за такой попадъ и лева срибного не пожалувалы!

Гуцульська славо,

Яка жъ ты кривава!...

*) Схопывъ.

***) Салдаты.

****) Вбывство, „уголовщина.“

*****) Потрапывъ, влучывъ.

Т а л ь я н к а .

I.

Видь матери я маленький оставсь, а батечка мого такы и не тямлю покойне!... Отъ и пишовъ по-мижъ чужи люде. А чужи люде яки? и роблю, було, день и ничъ, и корюсь, най бы малій дытны, а все такы не було мени просвитлои годыны.—А ты сякый, а ты такый! и шматокъ хлиба не вартъ, що йисы, не то що!—Отаке то було. Хиба лышь одна гадына мене не йила...

Да нарешти давъ Богъ доробытись и мени; вже маю и пару волыкывъ своихъ, и коровку, и овечокъ зъ пасемце. А все те отсымы своими бидными руками замучывъ, бо Богъ мени допомагавъ за те, мабуть, що я кожному було по правди хожу. Та думаете, що я врадувавсь мукою своею кривавою?—Прыйшла вербыцyrка, а вйть не мавъ кого за свого сына упхаты, та мене, сыроту. Оттаке то безталання!

Лышь за тилькы ще лышывъ мени Богъ щастя, що мене хоть у тому вйську ниhto не збыткувавъ. Да й не малы за що, колы я було кожного послухаю, кожному честь оддамъ, а царськой службы, було, пантрую, якъ ока въ голови. Други не разъ було зъ мене ажъ сміються:—Нашъ Харовюкъ,—кажуть,—наважывсь конче старшымъ буты: такъ ставытсья, такъ ставытсья!

— Эге, братикы,—кажу я,—ставтесь вы лышь, а я не ставлюся; йе кому старшынувать и безъ мене!

II.

По котрыхъ то краяхъ мы не стоялы! Булы и въ Австрiи, и въ Тыроляхъ, и въ Угорщыни, и въ Чехахъ, а нарешти зупы-

нылись у тому славному мисти Венедыку *), що якыйсь вражий сынъ передъ самого моря збудувавъ, на безголов'я соби, чы що. Дворы таки вельки, якъ свить, стоять вамъ у мори, буцимъ се яка колабатына **), де бабы конопли мочать, чы якъ тамъ.

А що церкви у тому мисти препышни, то й не сказаты! Але вже нишо такъ, якъ одынъ двирь вельчезный, де, славлять, якись то Дожи колысь то пересыджуваль, чы що. Охъ, та двирь же то, двирь!.. мабуть, и змалювать такого не можна. Якъ було часомъ пидемо тамъ на варту, та стане насъ одынъ таліянъ по усюдахъ водыты та все показуваты та росповидаты, то й очей своихъ забудемо, а не надывимось. А тутъ заразь и манастырь святого Марка стоить, и базаръ препышный, и голубе море грае, а на мори огрядни корабли безъ лику-миры стоять соби пышными рядами та ряхтять, мовъ те павыне пир'я на сонци, або ти маки цвитуци, що вже ни перепысаты, ни перемалюваты.

III.

Бувъ у нашій компанії капраль одынъ молоденькый, лычка мальованого та хорошого стану—Василь Коронійчукъ звавь. Такий то вже, такой! було увесь свить лышь на його дывыться. Да видколы прыйшовъ у той Венедыкъ, то неначе бь хто обминаявъ його сумлиння недобре; було й на гуляннячко наше молодецьке не прыйде, не то що.

— Що вамъ отсе такого подіялось, соколе пане капраль?— станемо мы не разъ пытаться.—Вы, може, нездужаете, чы що, або може кватыра ваша нездорова? Хлопци! хто зъ паномъ капралемъ на кватыри? яка тамъ кватыра?

— Та панъ капраль самы на кватыри!—обизветься де-хто зъ цугу,—воны вже давно самы, ще видколы Маныкъ у шпытали—буде тры мисяци.

А панъ капраль Чыбынюкъ (старшый капраль у нашому цугу) слухають та й лышь подывылись на Коронійчука.—Васюлю!—кажуть (воны соби булы зъ одного села, та ще й не чужи),—чы ты лышь, небоже..

*) Венеція.

**) Калюжа, ковбаня.

Коронійчукъ такъ и зачервонивсь, а панъ капраль Чыбрынюкъ ялы *) його за руку, а йому на руци такый то вже перстень срибный, сыпаный! Чыбрынюкъ стяглы перстень та й сховалы. —Тоби,—кажуть,—не треба вже сього перстня: видошлю його до...

А Коронійчукъ якъ упадуть йому въ ноги:—Братику,—каже,—просты мене!—а самы плачуть, якъ мала дытына. Але панъ Чыбрынюкъ якъ гукнуть на мене:

— Збирайсь,—кажуть,—хлопче, пидешъ зъ паномъ Коронійчукомъ на кватиру!—А самы такъ то вже якось на мене подывылысь дывно.

— Добре, татку!—кажу. Зибравсь та й пишовъ.

IV.

Кватиру мы малы въ одного старого купця, таліяна, що въ його чотыри корабли свои на мори ходылы. А що вже за двирь мавъ, то двирь! мабуть бы й цареви не соромъ було бъ увъ йому сыдиты, не то що. Що свитлыци вельчни, що кганкы пышни, а що вже въ тыхъ свитлыцякъ гарно—то й не сказаты: куды не глянь—все золото, все парчи дороги, все оксамыты хто зна яки, а стины колы не зъ дзеркала, то зъ дорогого мармуру, а колы не зъ мармуру, то зъ билои рыбы косты. А що вже помосты дывни тамъ булы! Бачъ, насажувани, що ниhto бы и не вгадавъ, якъ то, та зъ чого то.

Наша свитлычка була у ныжныци**), надъ самымъ моремъ, а зъ дверей выходылось на одынъ шырокий кганокъ зъ билого мармуру лысучого, зъ билымы стовпамы та зъ шырокимъ поруччямъ мармуровымъ, позолоченнымъ. Господы, що тамъ любо було пробуваты! Сяду соби було у велькому викни шырокому, та дывлюся, якъ ти морськи хвыли одна другу здоганяе, наче ти голубы сызи прыгортаються; або выйду на кганокъ, зйду соби схидчыкамы ажъ у море та граюсь зъ билою рыбкою, гулячы ии хлиба крышкамы, а ни—то слухаю-прислухаюсь, якъ ти молоди рыбалчыкы соби прыспивують, або ти пышни керманычи кедровымы весельцямы плюскають.

*) Взялы.

**) Ныжній поверхъ.

Одного вечера, вже пизно було, сыжу я соби зновъ у ви-
конця та думаю, а панъ капраль мій выйшли на кганокъ, обнялы
обома рукамы холодного стовпа, прытулылысь икъ йому, а самы
дывляться, якъ той великый та кривавый мисяць зъ тыхого моря
вырынае; ажъ тутъ—правыть мальоване човенце, правыть та й
прыбыло до самого кганку, а зъ човенця выходыть панночка якась,
уся въ билыхъ атласахъ убрана; выходыть та й право *) до пана
мого молоденького. А воны, сердешни, стоять соби, мовъ прыко-
вани—ни пары зъ усть. Прыйшла та й обняла ихъ билымы та
манисенькымы своимы рученятамы.

— Васылю!—промовляе,—ангеле мій, се ты?—Васылю!

Воны наче не чують, а вона зновъ:—Ты не чуешъ твою
мылу, мене покидаешъ? скажы мени!

— Вже й покинувъ,—кажуть панъ капраль стыха, та зитхнули.

— Не кажы такъ, сердце! Я знаю, що ты отсе такъ дрочышся,
а я й въ жарти не хочу таки речи чуты... Васыльку!

— Я не жартую, сеньора...

— Недобрый молодец! чы жъ можна мене такъ налякаты?
Осердывся, мабутъ, що я цилый тыждень не прыходила, а я, сердце,
не була дома: я йиздыла ажъ у Видень до твого царя та купыла
тоби одправу. Возьмемо шлюбъ, мылый?... Чого жъ бо ты такъ
дывышся понуро?!... Возьмемо шлюбъ, сердце?

— Не возьмемо,—каже мій панъ, а самъ билый-билый, якъ
та стина!

— Чому ни?—пытае тальянка.

— Бо я вже жонатый...

— О Пречыста!—ажъ скрычала волошка.—Гострый нижъ блис-
нувъ, панъ капраль поковзлысь по крови свойй багровыйй на мар-
мурову плыту, а докы на моихъ рукахъ Богу духа дали, неща-
слыва дивчына вже давно спочывала—на дни моря...

*) Просто.

Иванъ

Левицький.

Левицький Иванъ Семеновичъ (псевдонимы — Нечуй и Баштовий), сынъ священника, родился р. 1838 въ мистечку Стеблеви Канивського повиту въ Кывищани; учывся въ богуславскій духовній школи (1847—53), духовній семинарі (1853—59) та академіи (1861—65) въ Кыви. Скинчышы академію, Левицький бувъ спершу вчителемъ словесности въ духовній семинарі въ

Полтави, а потимъ учителювавъ по гимназіяхъ — у Калиши, Седльци, та Кышиневи Р. 1885 винъ покинувъ службу, вийшовъ на пенсію и живе въ Кыви. На ныву пысьменства Левицький выступывъ р. 1868; перши творы його — „Дви московкы“, „Горыславська ничъ“ („Рыбалка Панасъ Круть“) та „Прычепа“ — друкувались въ журналы „Правда“, а потимъ р. 1871 вийшлы у Львови окремымъ выданнямъ пидъ заголовкомъ: „Повисти Ивана Нечуя, т. I“; р. 1874 у Кыви выдано „Повисти Ивана Левицького“, де надруковано: „Хмары“, „Не можна баби Парасци вдержатись на сели“ и „Запорожци“; р. 1880 з'являється повисть „Кайдашева сим'я, р. 1881 — „Бурлачка“, р. 1883 — „Мыкола Джеря“ (въ збирнику „Рада“), дали „Старосвитськи батюшки и матушки“ (Зоря, 1886), „Надъ Чорнымъ моремъ“ (Зоря, 1891 и окремо), „По-мижъ ворогамы“ (Зоря, 1893), „Стари гультаи“ (Складка, 1897), „Гетьманъ Выговскый“ (1900) и багато иншыхъ въ журналахъ та окремо. Зъ науковыхъ та популярныхъ праць Левицького видоми: „Перши кывьскы князи“ (Кывь, 1875), „Татары и Лытва на Украини“ (1875), „Унія и Петро Могыла“ (1875), „Свитоглядъ украинського народа“ (Правда, 1876), „Украинскый гетьманъ Богданъ Хмельныцький“ (Львивъ, 1878), „Исторія Руси“ ч. I. (1878—81), „Гетьманъ Выговскый та Юрій Хмельныцький“ (1881). „Украинство на литературныхъ позвахъ зъ московшыною“ (1891) та ин. Останними часами Левицький заходывся коло повного выдання своихъ творивъ; доси вийшло тры томы: першый (СПБ., 1899) мистыть повисти: „Мыкола Джеря“, „Бурлачка“, „По-мижъ ворогамы“ и багато дрибныхъ оповиданъ; другый (Кывь, 1900) — повисть „Старосвитськи батюшки та матушки“, и третій (Кывь, 1901) — повисти: „Прычепа“ и „Навижена“. Въ украинському пысьменстве Левицькому належить одно зъ найпершыхъ мисць: його напысаны рукою справжняго художника повисти й оповидання подають реалны

картыны зъ жыття рижныхъ верствъ украинського народа, але найкраще у його виходять постати селянь та духовенства.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. III; 2) Петровъ—„Очерки изъ исторіи укр. литературы XIX ст.“ 3) Автобіографія у журналі „Свѣтъ“ за р. 1881.

Не можна баби Парасци вдержатыеь на сели.

Ой, люде добри! що мени на свити божому робыты? Не можна, не можна за лыхымы сусидамы на сели вдержатыеь! Хочъ заразы спродуйся, пакуйся—та й на Кубаньски степы. Давъ же мени Господь сусидь—ничого казаты!... Але нихто мени такъ не допикъ ажъ до жывыхъ печинокъ, якъ та капосна баба Палажка Солов'иха. Та шо й говорыты! Хиба жъ вы ии не знаете? Чы йе жъ така не то шо на сели, але и въ цилому свити? Боже мій! такъ уже ии обмынаю, обхожу десятою вулицею—одже жъ зачепыты! Якъ бы я й пидъ землею лежала, вона бъ мене, капосна, и тамъ знайшла. А я, соби на лыхо, вдалась добра. И Господы! я бъ ии до вику не зачепыла, якъ бы вона мене не зачипала. Ще на биду й чоловікъ мій, Омелько, вдався вже геть то гнучкый, якъ батигъ зъ клоччя. Та шо й говорыты! Одъ такои бабы, якъ Палажка, не тилькы я зъ Омелькомъ, але навить дви люти собаки не одгрызлысь бы!... На мое безголов'я и хаты наши на однимъ кутку, и поле наше поручъ.

Отсе, шо божого дня миряе Палажка свою ризу, якъ не хворостыною, то поясомъ, такы вдвохъ зъ своимъ чоловікомъ, Соловейкомъ. Миряе, миряе, а пиде жаты, то и вриветься на ступинь, або й на два въ чужу ризу. Хиба жъ разъ люде одбиралы снопы зъ ии ризы! А отсе сього року мабутъ зовсимъ зду-

рила: захопыла мою ризу та й выжала ажъ пивъ копы. Выхожу я зъ серпомъ на свое поле, дывлюсь—ажъ полукипокъ уже стоить! Скынула я поясъ, перемиряла свою ризу—моя риза, а полукипокъ стоить, якъ стижокъ.—Ой ты, Боже мій!—крыкнула я до Соловейкивъ,—хто жъ отсе кравъ мое жыто?—А Палажка до мене:—Не крычы, бо я помылылась: думала, що моя риза. Або заплаыты мени за пивъ копы гришмы, або дай снипъ.—А не диждешъ ты, щобъ я тоби гроши платыла, або злодієви святыи хлибъ давала! Хиба въ мене рукъ нема? Хиба въ мене чоловика нема? Була бъ и сама зъ Омелькомъ выжала. Не дамъ, кажу, тоби, заслыняній, а ни снопа жыта!...—Чую, вже моя Палазя хвалыться всимъ на кутку:—Отсе помылылась, не перемиряла добре ризы та й нажала дурнисинько отій грапыни пивъ копы жыта.

Ото другого дня выхожу я жаты свою ризу. Колы дывлюсь, а Солов'иха вже й зайняла постать саме коло моеи ризы. И вона жне, и дочка ии, дивка, жне, и чоловикъ ии зъ пасынкомъ коло неи жне,—бо вона вже за другимъ чоловикомъ. Вже й не знаю, якъ вона сподобалась тому Соловейкови! Ой, Господы! Якъ гово-рыть, то тилькы плює словамы, а не говорить: пху, пху, пху! та й обплює свою погану морду. А якъ иде, то запаска на ий такъ и роз'йидеться спереду на обыдва боки, ажъ объ землю черкається: волоче по земли, неначе прыбыта гуска крыла.

Отъ вони жнуть, а я йду та й наскочыла на ихъ. Иду я така сердыта та й слова до ихъ не промовыла. А Солов'иха до мене:—Чого се ты, грапыне, не скажешъ мени й поможи-Боже? Нажала тоби дурнисинько пивъ копы жыта, а ты й добры-день не скажешъ!—Я плюнула та й стала поручъ зъ Соловейкамы жаты, та все мовчу. А Палажка зновъ до мене:—Грапыне, грапыне! та хочъ обизвысь бо до мене!—Я взяла, та й зайняла постать середъ ризы; думаю: цуръ тоби, пекъ тоби! лучше я оступлюсь одъ тебе. А вона надійшла до моеи ризы та зновъ до мене:—Грапыне, грапыне! попова сучко! Хиба жъ я не знаю, що ты вже ходыла до попа на Соловейкивъ брехаты, бодай тоби добра не було! Нажала я тоби, грапыне, дурнисинько пивъ копы... Грапыне, грапыне! та хочъ обизвысь до мене.—Ой Боже мій! не лыха жъ отсе людына?—думаю я, та все мовчу, ажъ зубы сципыла. Взяла я, оступылась на самисинькый край ризы. А Соловейко не втер-пивъ та й каже дивци:—Ты бъ узяла грудку земли та заткнула свой матери рота.—Въ мене трохы слъозы не закапалы зъ очей,

колы вже Соловейко за мною оступається. Я не втерпила—пидвелась и тильки що роззявила рота, щобъ крыкнути на Солов'иху, та й полетила въ ривъ, бо саме коло нашої ризи бувъ глибокий ривчакъ зъ маленькою крынычкою. Покотылася я въ ривъ, а кисточка въ нозі хрусь! Зломыла жъ я, думаю, ногу! Отъ теперъ, думаю, якъ бы прыбигла Солов'иха, то побыла бъ голову серпомъ зверху. Напылась я зъ крыныци воды та на сылу вылисла зъ рову. Иду я по ризи, та шкутыльгаю. А Солов'иха вже й рота роззявила:—О, ба, грапыне! покаравъ тебе Господь, бодай була й другу ногу зломыла.—Я такы й до-дому не дійшла; одынъ чоловікъ, спасыби йому, привизъ мене. Другого дня, якъ ишла на поле, то вже рысувала черезъ дві ризи: якъ свсе лыхо, такъ Соловейкивъ обмынала, щобъ тильки не було мижъ нами тієї грызоты, тієї змажки та лайкы.

Зве мене Палажка поповою сучкою, а сама побигла скарыжытысь до попа на свого чоловіка та на пасынка. Прыйшла, впала на вколишкы, склала руки на грудяхъ та й нявчыть, наче свята та божа:—Отсе побылы мене чоловікъ зъ пасынкомъ... такъ побылы, такъ побылы, що й Господы! А все то черезъ ту Параску, що все пидмовляе мого пасынка й чоловіка. Пасынокъ скынувъ зъ мене очипокъ та тягавъ двома рукамы за косы, а чоловікъ третьою рукою скубъ за косы, а четвертою бывъ. Такъ мене побылы, та покаличылы!...—Эге! хйба жъ я не бачыла й не знаю, якъ воно було? Хочь я й слипа на одно око, але добре бачу, де що діється и якъ діється. Сыдыть пасынокъ на прызбы, а вона зъ синей штурхъ його рогачемъ въ спыну. Винъ не втерпивъ та й зачепивъ якось очипокъ. А вона тоди якъ вызвыртыся на свого чоловіка:—Ты, сякий-такый сыну! Чомъ ты не звяжешъ рукъ своему сынови? Чомъ ты не проженешъ його зъ дому? Ой, люта жъ я, люта! Бый мене! ой, бый же мене!—та все пидставляе йому щелепы. Соловейко не втерпивъ—та лусь іи въ щелепы, а вона, якъ стояла, такъ и покотылася по картопли. Качається, качається та голосыть и кочергу въ рукахъ держыть; всю картоплю вытолочыла. Соловейко выскочывъ зъ хаты, знявъ руки до Бога та й каже:—Господы мылосерднй! або мене прыймы до Себе, або нехай вона згыне!—А чымъ тутъ чоловікъ та пасынокъ вынни? То вона одна вынна. А ще каже, що іи за косы скублы тры руци, неначе въ неи на голови копыця сина, або куделя вовны... Та въ неи, поганой, не гуртъ було косы, якъ

вона й дивкою була! Було заплете ти косынята, неначе кишка позасмоктуе, та й вертыть лысою, залызаною головою передъ хлопцями. Та теперъ у неї голова лыса, якъ облызаний макогинь,—хиба бѣ на тры руци стало по одній волосыни!

Свята вона та божа! до церкви ходыть, Богу молыться, ще й другихъ навчае. Прийде до церкви, простелыть хусточку та й бѣе поклоны въ хусточку, щобъ не замазаты свого лоба. А выходыть зъ церкви, то згорне хусточку, мабуть, щобъ забраты свои поклоны въ хусточку та сховаты въ скрыню. Отсе якъ хоче якый хлопець втикты зъ церкви, то вона його хипъ за потылицю, та назадъ; а якъ котра дивка стоить та не хрестыться, то вона стулыть їй пальци та й перехрестыть:—Отъ дывысь, де святы оконы! отуды кланяйся й хрестысь!—А якъ иде пасынкова жинка до церкви, то вона розставыть руки попередъ неї та й загородыть їй дорогу:—Не пуцу! не пидешъ до церкви: нема въ тебе дитей, нема тоби божого благословення!—А якъ выйде до жинокъ, то вже й чваныться:—Щобъ я до службы божои топыла й варыла, якъ други жинки! Чы то жъ такъ годыться? Хочъ я й нагришу за цылый тыждень, за те жъ одмолюсь, якъ прийде свята недиленька...—Знаемо, яка вона свята! Кожного року иде въ Кыивъ говыты на Велькдень; що-року йистъ паску на печеряхъ... Иде въ печери до Кыива, то ходыть по кутку, кланяється, зъ усима прощається:—Проститъ, Хрыста-рады, въ чому я вынна!—А иде зъ Кыива, то ще за селомъ роззявыть рота, готова всихъ пойысты; ще за селомъ ажъ языка высолопыть, готова вже лаятысь. А вже де обидъ, де хрестыны—вона й тамъ, хочъ и непрохана! Сяде на покути, неначе вона голова въ сели, роспустыть языка, роззявыть чорного рота та й навчае:—Трапезуйте люде добри, трапезуйте! бо се трапеза не людська, а божа: що наварылы, то треба все до-чыста выйысты. Трапезуйте, люде добри!—А я сыжу, мовъ дурна, не можна мени за нею й словомъ похопытысь. Вона старша та й годи, неначе їи хто настановывъ навчаты громадянъ. Сыдыть вона мени оттуть у печинкахъ. Я жъ кажу—хочъ заразъ пакуйся, та й на Кубаньски степы!

Або отсе, хиба жъ не комедія? Разъ мій рябий пидсвынокъ улизь у Соловейкивъ городъ, а мене тоди на биду не було дома. Прыхожу я до-дому—дывлюсь, а мій пидсвынокъ высыть на тыну, прыв'язаний за задни ноги та ракотыцями дереться объ хворость. Я—до його, а Солов'иха вже й выбигла зъ хаты на по-

ригь. Якъ роззявить рота, якъ покаже зализни зубы!—И сяка-така, и бодай твое порося вовкы ззили, и бодай ты вечора не диждала, якъ твій пидсвынокъ поивь мою цыбулю!—А бый тебе, сыла божа! Ще не чула, одколы живу на свити, щобъ свини цыбулю йили! Глянула я на свій городъ, а моєи цыбули—колы бь тоби стеблѣ: чысто всю вырвала Солов'иха, вже й жыдамъ продала! Я кынулась до неї, а вона стоить на порози та сычыть, якъ гадука:—Ой люта жь я, люта! Не пидступай, бо голову провалю кочергою та й на Сыбирь пиду: и я пропаду, але й ты пропадешь!—И цурь тоби, и пекъ тоби, осына тоби зь твоею цыбулею на тебе й на твого батька! Не втерпила такы я, пишла до попа та все чысто розказала про Солов'иху. Зь того часу, колы не выйду на городъ до крыныци по воду, вона вже й выбигає на поригь, вже й верещыть:—Попова сучко! на цюцю! уджга! кись, кись! уджга! попова сучко!—Сама вона попова сучка, бо якъ побье Соловейко, то вона заразъ и бижыть до попа скаржытысь. И сестра їи була така видьма, якъ и вона. Хиба не знаемо, якъ Васыль Лобань пймавь їи въ ночи пидь коровою та живцемъ выколовъ око зализякою? И титка їи була видьма, и заводь ихъ такый поганый, та й самъ чоловікъ їи злодїй! Хиба жь давно вытрусылы въ його клуни въ засторонку копу чужой пшеници, що перевизь у ночи зь чужого поля? И братъ Соловейкивъ злодїй: укравъ сывого вола у Кайдаша та й загнавъ на злодїйський ярмарокъ у Жашкивъ. Эге! адже жь Палажчына маты була родыма видьма. Розказують, що николы зроду було не пиде купатысь зь дивчатамы, а все зализе въ лозы та й купається сама. Але разъ дивчата засилы та й пидглядили, що въ неї ззаду хвистъ, хочъ невеличкый—завбильшкы на два пальци. Вона вмила и клубкомъ качатысь пидь ноги, дойила молоко просто зь стрихы, николы зроду не клала горстокъ навхрестъ, якъ мочыла конопли. Йїй-Богу, боюся жыты на однимъ кутку зь Палажкою. Не буду я Параска, колы вона не зведе мене зь свита, а якъ не мене, то мого Омелька. Хочъ продавай хату й грунтъ та перебирайся на другый кутокъ! Не можна, не можна жь мени черезъ ту Солов'иху на кутку вдержатысь! Пиду въ волость, попрошу громаду, щобъ дала мени поле про мене й на десять верстовъ одъ Соловейкової ризы. А якъ ни, — то хочъ заразъ спродуй волы, хату й грунтъ, пакуйся та й на Кубаньскы степы!

И якъ мени вдержатись на сели, колы вже мій небижъ Тымишъ, мабуть, зовсимъ здуривъ та й оженився зъ Палажчыною дочкою Мотрею! Отъ теперь маю сваху—саму сатану! Просыть мене небижъ на весилля, и Палажчына доня принесла шышку: просыть на весилля. И хотилось мени питы, але я такы не пишла. Я знала, яка бъ мени честь була на тому весилли: Солов'иха дала бъ мени отруту або дання въ горилци. Мій навижений небижъ, мабуть, шобъ пиддобрытись до тещи, третього дня по весилли забравъ музыки, забравъ свою ридню та й потягся до Палажки просыты ии до себе въ гости. Потягъ такы Тымишъ и мене; пиду, думаю, подывлюсь, якъ будуть весты видьму по-пидъ руки та ще й зъ музыкамы. Прыйшла я та й не йду въ хату, стою соби на двори. Колы дывлюсь, выходять музыки зъ синей, гуркотыть решето, брязчать цымбалы, а за музыкамы два чоловикы ведуть по-пидъ руки Палажку. Вона пышається та вельчається, якъ собака въ човни, росчепирыла ликти, задерла пыку вгору, закотыла очи пидъ лобъ, а запаска такъ и роз'йихалась на обыдва боки, ажъ кинци черкаються обь землю, ще й сорочка биліе. Якъ углядила я таку мару, та йй-Богу не втерпила.—Та пидтягны,—кажу,—запаску хочъ на сей разъ! зглянься на свою честь. Тебе жъ ведуть по-пидъ руки, мовъ яку цяцю!—Вона тилькы йисть мене очыма та сынїе. Ведуть ии черезъ село. Музыкаы грають, собаки брешуть, а я за нею назырци до небожевыхъ ворить та зъ пересердя якъ гукну:—Одчынйай, небоже, ворота, бо ведуть въ твій двиръ саму сатану!—Палажка все мовчыть, тилькы сынїе. Тилькы увійшла въ хату, якъ заверещыть, якъ засычыть! и музыкъ стало не чуть. Я слухала-слухала, а дали вхопыла дзеркальце та тыць ий пидъ самисинькый нисъ:—Подывысь лышень, кажу, на свою морду, яка вона стала одъ злосты сына, якъ бузь!—та мерщій зъ хаты. Зновъ розсердылась на мене Палажка. А що я таке ий заподіяла? Сказала правду въ вичи, та й то жартуючы.

Але разъ трохы не сталося дыво: я трохы не помырылась зъ Палажкою. Стричаю я Солов'иху; йде вона зъ церкви—така свята та божа, згорнула руки, губы тисно стулыла, ажъ запышалась. — Добрыдень тобі, Парасю! — промовыла до мене Солов'иха, ажъ губы облызала. А я зъ того дыва до неї на смихъ и соби тыхенькымъ голоскомъ:—Доброго здоров'ячка, Палазю!—Зъ недиленькою святою будьте здоровеньки!—промовыла вона

ще солодче й уклонилаь.—Спасыби, будьте й вы здорови, Палазю!—промовыла я та й соби пидсолодыла голось, не знаючы, до чого воно йдеться.—Чы зь церкви йдете, Парасю?—спытала вона наче на смихъ, бо я йшла проты неи.—Ни, сердце, Палазю! Нехай уже ходыть до церкви, хто прысвятывся, а мы люде гришни.—И чого бь намь пакъ гниватись? Я отсе стояла въ церкви та все объ тимь думала. Правда моя, Парасю?—промовыла вона ажъ зь медомъ та зь макомъ.—А вже жь, Палазю, ваша правда, бо въ васъ неправды й заводу нема!—кажу я.—Простить мени; чого намь сварытысь?—каже вона, ажъ плаче.—Про мене, кажу: якъ бы мене ни хто не зачипавъ, я бь до вику никого й пальцемъ не зачепыла.—Прошайте, Парасю!—нявкнула вона.—Прошайте, Палазю!—промовыла й я тоненько та любенько. Понявчало-понявчало солодкымъ голосочкомъ, та й розійшлись. Того жь такы дня, в-вечери йду я до кумы городамы та бур'янамы, йду та думаю то се, то те. Выхожу стежкой на крутой горбыкъ—зыркь! на зустричь мени з-за горбыка Палажка—такъ и высунулась, неначе козакъ зь маку. Стала, якъ стовпъ, чорного рота роззявила, неначе ии хто вижкамы спыньвъ. Бый тебе, сыла божа! Я злякалась, ажъ назадъ одхылылась. Сталы мы обыдвы, якъ укупани, та й стоимо, дывымось одна на другу, неначе зроду не бачылись. Вона мени не каже—добры-вечирь, и я ий не кажу: нехай такы вона буде менча, нехай такы мое буде зверху! Жду я, що вона от-отъ промовыть до мене: не дурно жь нявчала такъ любенько у-ранци. А вона мовчыть та вытрищае на мене банкы. Дывлюся я—вона мене йисть очыма; чую я—вже й мене бере злисть. Стоялы мы, стоялы, дывылыся одна на другу, надывылысь, кывнули головамы, я плюнула на одынъ бикъ, а вона на другый—та й розійшлись зь того горбыка.—Отъ тоби—Палазя й Парася! думаю я. Помырылысь такъ, що мыру не стало й до вечора. Треба, щобъ у лиси щось дуже вельке здохло, щобъ мы помырылысь!

А се зновъ розсердылась Палажка на мене, що я пожартувала зь нею, та й то не я, а моя сусида Левадыха выгадала той жартъ. На двори була страшна спека; въ хати душно, а я й думаю—пиду та зварю вечерю на городи коло крыныци, покы сынъ та невестка вернуться зь поля. Взала я таганъ, казанокъ, набрала трисокъ та сухого хворосту. Прыйшла до крыныци, колы зыркь—на цямыни стоить зализне видро. Подывылась я—видро

Палажчыне: я його заразь впизнала, бо знаю вси видра на кутку. Се жъ, думаю, Палажка ходыть до моеи крыныци по воду, бо Соловейко саме тоди чыстывъ свою крыныцю. А тутъ прыйшла по воду моя сусида, стара Левадыха.—Хто се забувся видра?—пытае вона въ мене.—Та хто жъ,—кажу,—Палажка! Хиба жъ ты не бачышъ, що видро неначе погрызене зубамы. Мабуть ій не було кого грызты, та одъ злосты погрызла свои видра. Ну та й хазяйка! Добре, що не забулась отуть коло крыныци своеи головы!—Взяла я те видро та й кинула въ кропыву: нехай, думаю, Палажка трохы пожалыть лыткы, якъ буде доставаты видро. Ото росклала я пидъ вербамы багаття, поставыла таганъ, почепыла казанокъ. Сыдымо соби зъ Левадыхою та балакаемо то про се, то про те. А Левадыха каже:—А давай пожартуемо трохы зъ Палажкою: облыймо бисову бабу холодною водою, якъ вона прыбизыть за видромъ,—може, не буде така горяча та лыха.—Левадыха сердылась тоди на Палажку за те, що Палажка давала ій дули та ще й пры громади.—Скупаемо мы жъ тебе, щобъ знала, якъ мени дули сукаты!—каже Левадыха.—Тилькы що вона се сказала, ажъ Палажка лизе черезъ перелазъ. Мы зъ Левадыхою шустъ у конопля та й прысилы. А Палажка прысурганылась до крыныци, глянула на цямыны, заглянула въ крыныцю та й каже сама до себе:—Де жъ се дилося мое видро?—Вона туды круть, сюды верть, блыснула маленькымы чорнымы очыма по конопляхъ, по бур'янахъ. А очкы такъ и блыщать одъ злосты, якъ у гадюкы, неначе зъ ихъ искры сыпляться, а дали вглядила видро та й полизла въ кропыву. Кропыва жалыть іи въ лыткы, въ руки, а вона чухае лыткы та лае кропыву. Взяла вона видро, шелепається до крыныци по кропыви та такы й мене не забула:—Се, мабуть,—каже вона голосно,—ота иродова душа, Параска, закынула мое видро въ кропыву.—Мабуть, догадувалась, що я десь тутъ недалечко. Я на сылу всыдила въ конопляхъ, трохы не выскочыла, та мене вже Левадыха прыдержала за спидныцю.—Йй-Богу,—кажу до Левадыхы,—нарву кропывы та простягнимо Палажку коло крыныци та даймо ій доброи прочуханкы та пам'ятного, щобъ не забувала видерь!..

Дывымось мы, Палажка трычи перехрестылась, щось пошептала,—уже й не знаю, чы молылась, чы видьмыла,—вытягла видро зъ водою и тилькы що поставыла на цямыны, а мы зъ конопель та до неи. Левадыха вхопыла іи за плечи, бо дужча

одъ мене.—Держы жъ,—кажу,—та добре, бо буде пручаться!—Я вхопыла відро зъ водою та й лынула іи попереду межы очи:—отсе,—кажу,—тоби одъ очей, щобъ очыци не болилы;—лынула вдруге на самисиньку голову:—а се,—кажу,—тоби одъ головы, щобъ не була така дурна;—а потимъ лыну разъ за потылицю, а другый за пазуху. А вона стоить, якъ дурна вивця, та тилькы: ухъ-ухъ! ухъ-ухъ!—Ухай,—кажу,—серце, ухай, на здоров'ячко. Водыця холодненька, якъ зъ льодомъ. Се одъ прыстриту дуже добре!

Скупалы мы іи та й регочемось обыдви. А зъ неи вода ажъ дзюрчыть: и зъ запаскы, и зъ пидтычкы. Кляне вона насъ и сливъ не добере:—Бодай васъ свята земля поглынула жывымы! Бодай васъ чорты на тимъ свити облылы гарячою смолою!—А я кажу:—Покры насъ чорты обиллють, а мы тебе вже й облылы.

Взяла Палажка порожне відро та й потяглася до-дому. А Левадыха крычыть:—Здорова зносы та въ краще вберысь! Се мы тебе скупалы, щобъ блохы въ ночи не кусалы.—Писля того Палажка и не говорыть зо мною, и не дывыться на мене, а якъ стринеться зо мною на вулицы, то обмынае мене по-пидъ самисинькымы тынамы. Хиба жъ вона дытына—не знае, що то булы жарты? А якъ парубкы колысь іи пхнули зъ гребли въ ставокъ, якъ вона була дивкою, то вона й не сердылась. Тры рокры писля того все хвалылась:—Отсе мене дурни парубкы скупалы въ ставку въ квиткахъ та въ стричкахъ та въ червоныхъ чоботяхъ!—А якъ я зъ Левадыхою трохы покропыла іи водою, то вона вже и губы надула.

Колы бъ я пакъ була хочъ трохы зла, хочъ на десяту частку мала таки зализни зубы, якъ у Солов'ихы, може бъ я ще й одбылась, одгрызлась одъ неи! А то я жинка зовсимъ плоха, ще й не добачаю на одно око. Якъ бы пакъ у мене такый языкъ та таки очи, якъ у Солов'ихы, я бъ зъ нею справылась. Та й чоловикъ мій, якъ зъ клочья батигъ, сказаты правду. Отсе крыкну на його:—Та пиды бо, та прочытай молитву Солов'иси! Хиба жъ ты не бачышь, що вона мене йисть, якъ иржа зализно, що вона на мене крычыть, тилькы выйду на городъ до крыныци:—попова сучка, та попова сучка!—неначе мени пипъ таке ймення давъ!—А Омелько почухае потылицю, та й не посміе черезъ Соловейкивъ перелазъ перелизты. Уже що бъ не говорыла Солов'иха про свою добристь, скількы бъ не ходыла

до Кыива молытысь, а я все такы добрійша одъ неи. Я бѣ никого й пальцемъ не зачепыла, абы мене никто не зачипавъ. Тилькы я й согришыла на вику, якъ у корчми пробыла зализною кочергою дякови голову... Я спокутувала свій великый грихъ, и одхрестылась, и одмолылась. А все такы не я була вынна, а самъ дякъ; и не такъ дякъ, якъ та дячыха. А Солов'иха и свого носа туды такы втысла: безъ неи, бачте, нигде вода не освятытыся. Яка жъ погана наша дячыха! Я вродылась и охрестылась, а такой поганои не бачыла! Вже баба Солов'иха далеко краща одъ неи, хочъ и въ Солов'ихы нись, якъ за симъ грывень сокрыра. А дячыха чорна-чорна, хочъ чепляй на спыну вертена та решета та въ цыганське шатро; нись якъ ключка; очи вытришкувати, якъ у совы; бровы, якъ пацюкы; якъ говорыть, то сопе, наче ковальськый михъ, а морда, неначе сажою обмазана. Куды—вже дякова чорна сучка зъ бильми бровамы далеко краща! А до мого чоловика все вышкыряе ти зубыща, де не встрине. Певне наглядидла його очи кари, темни, якъ терень, Було замолоду, якъ поведе нымы та моргне чорнымы бровамы, то я ажъ умливаю. Та цуръ йому! що я згадую? Ще добре, що не чуе Солов'иха, а то бѣ заразъ рознесла по всьому сели...

Разъ тягнеться мій Омелько шляхомъ по-пидъ городамы, а дячыха ходыть на своему городи, та й зачепыла його: сперлась на тынь та й вышкырыла до його свои били цыганськи зубыща. Я беру воду зъ крыныци та все чысто бачу з-за куща калыны. Дывлюсь—мій капосный Омелько задыввися на неи та й соби показуе ий зубы, ще й почавъ любенько балакаты зъ нею. Вже й не знаю, де въ його та мова взялася? Якъ до мене говорыть, то тягне ти слова зъ рота, неначе з-пидъ земли выкопуе, а до дячыхы десь слова взялыся! Терпила я, терпила, та такы не втерпила; бур'янамы та по-за коноплямы прыйшла до ихъ близенько та й упала въ гущавыну, ажъ вуха пожалыла соби кропывою. Дывлюся я—а дячыха до Омелька: ги, ги, ги! та все показуе Омелькови зубы. Мій Омелько й соби раденькый, що дурненькый, та все до неи черезъ тынь: ги, ги, ги! и соби показуе зубы. Дывлюся я, що зъ того буде? Вони мене не бачать, а мени ихъ обохъ выдно, якъ на долони. Мій же Омелько такой гарный, чорнобровый, хочъ уже й не молодой; отсе, якъ засміється, псяюха, до теи цыганкы, то й зморшкы на лыци поростягуютыся. А вона стоить напнута билою хусточкою, морда наче сажою об-

мазана, а зубыща проты сонця — бльсь, бльсь! Вже, сказаты правду, й я не молода, але й дячыха красуня—ничого сказаты! Знайшовъ же красу мій Омелько! Колы я дывлюся—мій Омелько приступае бльжче та моргъ на неи бровамы, а дали моргъ вусомъ... Я догадалась, до чого воно йдеться.—А... ты, старе луб'я!—думаю я, та й не втерпила: встала зъ бур'яну й руки згорнула. Колы, зыркъ! зъ другого боку зъ конопель пидводуться дякъ, неначе стовпъ. Стоимо мы в-чотырьохъ та очыма лупаемо. Дячыха ни въ сыхъ, ни въ тыхъ, поздоровкалась зо мною, а дали зъ дякомъ. А Омелько все чогось шукае та шукае по-пидъ тыномъ очыма. Бачыть дячыха, що прошпетылась, повернулась до мене спыною, вырвала лопушыну та й потягла спидныцю просто по грядкахъ, прохолоджуючы пыку лопушыною, неначе справди пани. Я показала Омелькови кулака та нибы пишла мовчки до крыныци; вхопыла видра, однесла швыденько до хаты, а думка моя й очи мои все летять назырци за Омелькомъ. Дывлюся я—Омелько вже балакае зъ дякомъ, а дали знялысь зъ мисця та й пишлы мовчки до шынку. Я за нымы, та крадькома—шустъ у шынкъ! та й прытаилася за дверыма. Слухаю я—воны посидалы за столомъ та мовчки почалы горилку пыты. Глянула я черезъ щилыну—Омелько пье та супыться, ажъ зморшки понабигалы йому на лоби, а въ дяка зубы й губы дрыжать: чарка такъ и задзвенила, якъ черкнулась объ його зубы. Колы се, якъ схопыться дякъ зъ мисця, якъ ухопыть мого Омелька за чупрыну! Такъ счепылысь обыдва, мовъ пивни. Я кынулась мижъ ихъ, щобъ розборонты, вхопыла зализну кочергу та й торкнула помаленьку дяка по голови. Йій-Богу моему, що тилькы торкнула! Вже й не знаю, якъ той черепъ увигнувся! Мабуть бись-батька зна, який черепъ на дяковій голови! Не встыгла я озырнутысь, ажъ и Палажка Солов'иха стоить тутъ коло дверей, неначе зъ стины зійшла. Я зъ пересердя—пху ій у вичи, бо знала, що вона рознесе заразы по селу, якъ сорока на хвосты. Ще я не встыгла до-дому дійты, а вже мене люде перестричають та й роспытують про дяка та про Омелька. Отъ, вырись языкъ у роти—довшый, нижъ у коровы! И де вона въ гаспыда взялася въ корчми? И хто ии клькывъ? Отъ уже—де не посій, то вродыться Солов'иха! Зазнала я такы и того гласного суда! Розсыпала я на його чымало карбованчыкывъ, ще й мусила свій грихъ у церкви спокутуваты. А Солов'иха и тутъ навчае:—Кайся,

сестро Параско, кайся! пиды въ Лавру та одмолись за свѣй грихъ!...—Не було въ мене тоди въ рукахъ залізної кочергы; йій-Богу, шо не побоялася бѣ тоди й гриха. Коли бѣ ще Солов'иси прыйшлось покоштувати того гласного суда, щобѣ знала, якъ пидсвынкивѣ на тыну вишаты та чужу цыбулю красты середь дня. Я жѣ кажу: не можна, не можна мени зѣ Солов'ихою на однимъ кутку жыты! Хочѣ сьогодни пакуйся, та й гайда на Кубаньски степы! Отсе пиду, нападу на свого Омелька—нехай продае волю, землю й хату, бо не выдержу. Таки капосни люде на кутку, шо мени не можна зроду-звику на сели вдержатись: хочѣ и сьогодни на Кубаньски степы!...

Рыбалка Панасъ Круть.

I.

амъ на Украины, де долынамы тихо тече Рось, тамъ мижъ горами, мижъ дубовымы та лыповымы лисамаы стоить вельке мистечко Богуславъ.

Высока гора скотылася косогоромъ и обирвалъся надъ самою Россю высокымы, ровнымы, якъ стины, кам'янымы скелямы та проваллямъ. Глыбоке провалля розійшлося вгору рукавамы далеко на вси боки, повывставляло проты сонця свои жвсти глынясти боки. По-надъ самисинькою Россю, по-пидъ глынястымы стинамаы, по-мижъ купамаы каминня вьетъся дорога, а по дорози скризъ невелычки мисточки на глыбокихъ та вузькихъ долынкахъ, де глыбоко на дни мижъ высокою кропывою та бур'янамаы, по-пидъ вербамаы, тихо ллетъся зъ каминя на каминь вода, а по тій води слидкомъ дйдешъ до крыныци зъ чыстою водою, до зеленыхъ вербъ десь въ самому далекому куточку долынки. На ту крыныцю зъ горы дывытъся дви-тры хатыны зъ хорошымы зеленымы садочкамаы, зъ билымы стинамаы, зъ веселымы виконцямаы.

На самому косогори розляглося мистечко. Тулятъся одна до одніей невелычки жывидивьски хатки зъ викнамаы и дверыма, обведенымы червоною краскою; обнызалаы вони кругомъ низкою глыбоку долыну. Де-котри попрымощувалысь на крутыхъ бокахъ долыны, пидперти высокымы стовпамаы. Глянешъ на ихъ, и здаеться тобі, що вони стоять або на дыбахъ, або на хымерныхъ ногахъ. Де-котри позлазылы внызъ, поховалысь мижъ купамаы каминня, попрытулювалысь до провалынь.

А въ мистечку хатка на хатци! Зъ хатамы помишани якись хливци, якись загороды зъ хворосту и зъ дерева, недостроени, зъ одною або зъ двома стинамы, а часомъ зъ однією покривлею на чотырьохъ стовпахъ. Кругомъ хатъ скризь смитныкъ, скризь грязь, купки соломы. Мижь хатамы ныкають голодни козы, смычуть стрихы коровы. По-пидъ дверыма качаються купама замурзани, об-стрьопани, закудлани, трохы не голи жыдынята въ лапсердакахъ на грудяхъ, въ ярмулкахъ на головахъ.

На базари стоять рядкамы малесеньки крамныци, наче скры-ныкы, понызани нызкамы. Въ кожній крамныци одчынена ляда и обперта на стовпець. А зъ тыхъ одчыненыхъ виконъ выглядят головы старыхъ жыдивокъ и жыдивъ зъ страшенымы, худымы, жовтымы облыччямы, зъ запалымы очыма, сынымы губама. На ихъ старе засалене дрантя. Ихъ смутни очи наче оплакують той крамъ, що лежыть на лядахъ передъ нымы: шматочки сиркы, цвя-хы на сковоридкахъ, шевську смолу на тарилкахъ. А тамъ дали худый, довгый жыдъ куняе надъ шаплыкамы зъ смолою та дьог-темъ, надъ шматкамы крейды, надъ чаркамы, пляшкамы та горш-камы.

Рядочки крамныць схожи на рядочки тыхъ будочокъ, що ставлять на жыдивськихъ кладовыщахъ, надъ гробкамы. Глянешъ на ти крамныци, на тыхъ крамаривъ, и здається тоби, що то по-одчынялысь жыдивськи гробкы, зъ котрыхъ выглядят на свить жыви покійныкы.

В-осены и весною, якъ распочнется негода, все мистечко зъ хатамы й крамныцямы неначе плавае въ грязи, ридкій и про-зорій, й одбывається, неначе въ води. Стари жыды й жыдивкы бродяць, якъ ти чапли, по колина въ грязи; жыдынята хлюпоцуть-ся, якъ поросятка, а сыдухы зъ бублыкамы, зъ варевомъ сыдятъ на горбыкахъ, якъ ти жабы на маленькихъ болотяныхъ острив-цахъ.

И нигде ни садочка, ни квитокъ. Нема на чому запыныты ока, нема на чому одпочыты души! Байдуже дитямъ Израиля про зелени сады, про пахучи, гарни квиткы! Тымъ крамарямъ хочъ и въ болоти полоскатысь, абы звидтиль достягаты гроши. Нечепур-ни Рухли та Хайкы замитають своиы нечыстымы спидныцямы смитныкы. И якъ бы не Мойсеева субота, то воны и не чыстылы-ся бъ, здається, николы; такъ бы й потлилы живцемъ въ нечы-сти. Тилькы де-не-де стоить довгошыя вышня, безлыста акація по-

пидь кращымы хаткамы. На земляній покривли хатокъ та крамныць повыросталы кущи зеленой травы та беризкы, зелене бадылля дыкой лободы та часомъ выбигала на верхъ, на покривлю прудка коза, щипала травцю, або стояла, пиднявши вгору мордочку зъ боридкою.

Ридко траплявся такой щасливый рикъ, щобъ не було пожежи въ мисти. Часомъ отсе середъ ночи, въ одному закутку мистечка схопыться полум'я и покотыть одъ кинця до кинця, пиднимаючы червони языки до самого неба, роскыдаючы огневый свить—червоный, якъ кровь—по скеляхъ, по церквахъ, по лисахъ та горахъ. Все те одкыдалося, одбывалося въ тихій води, що червонила, мовъ полыта кров'ю. Здається, що саме пекло не таке страшне, якъ тоди буває страшне мистечко. А въ дыму, въ полум'и бигають, якъ несамовыти, бородати жыды, рострипани жыдивкы, тягнуть перыны, несуть подушкы. По-пидь хмарами литають сполохани голубы, а дымъ то бильый, то чорный, смоляный, застеляе хмарами ясне небо. И рятуваты никому: горыть, покы само соби схоче... А другого року починае зъ другого боку, злыже, якъ корова языкомъ, пивсотни хатокъ та крамныць. Зъ того попелу де не визьмутъся маленьки хаткы, ще менши крамныци, вкрыти очеретомъ та землею; потимъ помаленьку пидрастають, вкрываються дрянцями, або подекуды й бляхою, а тамъ дывысь—зновъ палають въ полум'и и зновъ сходятъ, якъ грибы писля дощу. Невгамовани, живучи диты Израиля! И въ води не тонуть, и въ огни не горятъ!

Гляньмо жъ зъ миста внызъ на Рось и на Заросся. Якъ же тамъ хороше, якъ чудово! Тамъ Рось тихо плыне зеленою водою мижъ высокымы кам'янымы стинамы, котри ще трохи подекуды ажъ понагынались, заглядаючы въ воду, дывлячысь на свій ясный одлыскъ въ тихій прозорій води; на сыньому перекинутому неби одлыскъ то сирий, то червоный, то яснозеленый одъ зеленого, якъ оксамытъ, м'якого моху, котрымъ вкрыти кам'яни стины, неначе дорогымы кылымамы. По-пидь скелямы обыдва берегы оперезались рядами густыхъ зеленыхъ лизъ, густого высокого очерету. А тамъ ныжче розступылись скели, распалыся на роздолли ныбы высокымы будынкамы, то поляглы довгымы рядами, купамы, запынылы ричку остривцями. Розлылася Рось рукавами й рукавцями помижъ зеленымы остривцями, розсыпалась по каминни, перелываючы билу хвылю зъ каминя на каминь, то выгнаю-

чы воду, якъ шыю лебедыну, то розбываючы іі бильмы краплямы въ билій, легкій, якъ пухъ, пини. А тамъ дали зновъ зійшыся скели до берегивъ, зновъ пиднялыся надъ водою горы. А за горы розистлалася шырокомъ подоломъ зелена лука. Рось вырвалася зъ неволи; якъ гадючка, трычи зверетенылася колинцямы по зеленой травы, лыснячы свитлою водою, сынимъ небомъ, бильмы хмаркамы въ своему лони. Сховалася вона за скелею, за лисомъ та горою, за сахарнею, що обперлася бокомъ объ скелю, пиднявши вгору высокій задымлений стовпъ, мовъ та чапля довгу шыю въ осоци.

На нызу, одъ гатки до гатки ходыть по Роси важкый поронъ на товстій кодоли; гребли зъ тарасу помережылы ричку, неначе чорнымы шнуркамы, або стежкамы. Водяни млыны, попрытулювавшыся до высокого каминня, поховавшыся пидъ зеленымы вербама, крутятъ день и ничъ чорнымы колесамы. На гребляхъ, на порони снують люде, якъ комашня. А ныжче млынивъ въ водяныхъ шумахъ зграямы купаються пидъ шабасъ жыды, якъ те гайвороння. Тонконоги, худи украинськи жыдкы лазять по милководди, якъ ти буслы. Руки ихъ довги, тонки, якъ цивки; ребра поличыты можна. Здається, циле жывивське кладовыще встало, щобъ поплоскаты залезани кисткы въ води.

А тамъ за Россю, на роздолли, по-пидъ горыма й по долинахъ розсыпалыся, якъ та череда, невелычки биленьки мищанськи хаткы въ вышневыхъ садахъ, въ яблуняхъ та кучерявыхъ грушахъ. Городы скрызъ пообсажувани икъ Роси высокымы вербама, а на ровахъ росте рядамы, густымы якъ руно, зелена дреза. Мижъ сирымы скелямы стоить стара церква зъ трьома верхамы, сира, порбсла сызымъ та зеленымъ мохомъ, якъ сами скели, а друга—нова й хороша, мурована—стоить надъ самою водою, на высокимъ шпыли, зъ високою дзвыницею; стоить вона, якъ свичка въ пидсвичнику, горыть проты сонця блыскучымъ хрестомъ. Такъ хороше, такъ чудово кругомъ и внызу и на горахъ, де зелени лисы то выглядають зъ долынъ кучерявымы верхамы, то выходять и выступають смилыво на сами горы. Ажъ одпочывають очи по зеленому лузи, по блыскучій води, по хатахъ та садочкахъ. А тыхе лелиння зеленои Росьовой воды по каминни, шумъ з-пидъ млыновыхъ колись, котри мыгають своїмы лопатнямы, якъ тымы крыламы, пускаючы съ себе довгымы разкамы крапли прозорои воды, а тыхий, благодатный, литній вечиръ—наводыть на ду-

шу тихи думы, втыхомырюе сердце, въ котрому и самъ не счуешся, якъ прымичаешъ ласку й любовъ до всього, до всього, що тилькы йе навкругы тебе, що тилькы зъ усыхъ усюдивъ позырае на тебе...

Завернешъ випадкомъ въ жывивську, або мищанську хатыну, та глянешъ на жыття людське—и де та веселисть динеться! Весело й хороше тамъ на свити Божому, та погано жыты тамъ людямъ.

Въ маленькій жывивській хатыни, перегороженій тонкою грубою, жыве по тры, по чотыри сим'и. Господь ихъ знае, де воны тамъ гниздяться! Кышаты жывынята, якъ комашня, обидрани, въ чорныхъ сороченятахъ та нагрудныхахъ, блиди, золотушны, зъ червонымы, слабымы очыма. Жыдыкы сыдятъ, кравцюють рукамы, швыдыкымы та сухымы, якъ кисть. А сами блиди та худи, тилькы очи блищать! Старый бородатый жыдъ, напнувшы биле покрывало, кывае до викна головою. За шагъ палянычка, одна цыбулька, або головка часныку—ото його харчъ на весь день! Жывивка годуе кашею малу дытыну, а кругомъ неи п'ятеро жывынятъ пантруе ии въ вичи, а п'ятеро качається по земли. Тисно прытулюе вона до себе слабу дытыну и цилуе шокры та очи. И тамъ, пидъ гряззю та пры бидности, пры гори бьеться въ грудяхъ людське сердце, и тамъ крыеться любовъ...

II.

Одного разу надъ мистечкомъ стояла тыха, мисячна, литня ничь. Высоко, трохы не середь неба стоявъ мисяць ясный, блискучый, повный. Сыне небо ажъ блищало, а ясный мисяць неначе одлыпъ одъ неба, высивъ, якъ блискуча куля, надъ самисинькымъ мистомъ, заглядаючи въ Рось. На двори ясно, хочъ голкы вызбирай. Высоко пиднеслася надъ плысковатою покривлею крамыць та хатокъ нова жывивська школа и блищала всима викнамы, неначе въ середыни палало полум'я. На другій гори темнили рядкамы гробкы на жывивському кладовыщи. Усе мисто зъ плысковатымы дахама нагадувало ти картыны, де бувають намальовани схидни миста зъ своими руинамы, зъ гробовымы пам'ятныкамы. А высоки вербы на гори зъ круглымы, кучерявымы верхамы наводылы ману ще бильше, нагадувалы про схидни пальмы...

Кажуть, що въ глуху пивничъ буває така година, колы засыпае все на свити. Мабуть, тоди така година йшла надъ мистомъ. Мисто заснуло, скели стоялы надъ водою, неначе думу тяжку думалы; заснувъ лисъ на гори, сумувалы зелени вербы. Десь гавкнула собака зпросоння та й замовкла; десь свыснувъ пизній соловейко та й задримавъ. Глянешъ на все те здалеки, зъ горы, и здається тоби, що бачышь якесь зачароване царство, де все поснуло й стало кам'яне: и горы, й лисы, и вода, навить самый мисяць зъ своимъ тыхымъ проминнямъ скаменивъ и захоловъ. Такъ було тихо, ажъ якось мертво, наче все те бачышь, якъ намальоване якымысь чудовыми красками на якійсь чудовій картини; мовъ те дывне малювання ожыло на полотни, выросло ажъ до велькосты справдешнихъ гиръ та лисивъ передъ твоими очыма.

И чудно якось середъ такого спокою! И примичаешъ, що ты тутъ неначе зайвий; наче кругомъ тебе все вымерло—все, що жыло, а ты зостався самъ. И не думкы, не мысли йдутъ на душу, а якыйсь смутокъ, страхъ, бо чуешъ, неначе въ велькій хати, якъ стукае въ грудяхъ сердце, якъ дзвеныть въ вушахъ кровь. Знехотя озыраешся навкругы, чы не литають кругомъ тебе якись инши истоты, чы не выглядають з-за кущивъ чысь очи, чы не хлюпаються въ води, чы не гойдаються на зеленыхъ вербахъ зеленюоки русалкы.

Тамъ, надъ Россю, стоить одна высока скеля, ажъ трохы схылылась надъ воду та надъ лозы. Зъ бокивъ обсилы, облыпы коло неи густы вербы. Въ скели, внызу, проты мисяця чорнила чорна тинь, неначе двери въ середыну скели.

Въ таку пивничну добу звидтиль, з-пидъ теи скели выступылы дви постати людськи, били, якъ мерци въ билыхъ покрывалахъ. Воны неслы щось довге та чорне, взявшысь рукамы за кинци. Въ одного чоловика била борода высила до пояса, а лыса, якъ колино, голова блыщала пры мисяци, неначе скляна. Друга людына була середнихъ литъ зъ чорнымъ волосомъ, чорнымъ вусомъ... Били сорочки на ихъ пры мисяци здавалысь ще билйши; люде ти проты мисяця булы неначе ажъ прозорчати, наче билымъ туманомъ повиыти, неначе на берези блукалы якись тини не сьогосвитни. А то булы жывисиньки люде:—одынъ бувъ старый рыбалка Панась Круть, а другый—молодой, Панько. Воны выносылы свои човны, що булы сховани въ тій кам'яній печери одъ

негоды. Псклавшы човны пры берези, воны почалы стягаты ситку, котрою булы вкрыты лозы, якъ павутыннямъ. Тыхо шелестилы зелени вершечкы лизъ, росхыляючысь; ситка, якъ намитка, моталась жмутама въ рукахъ; били поплавци зъ березовой коры билилы разкамы по лозахъ, по зеленой травы, падалы на землю зъ рукъ. Отъ уже ситка складена въ човны. Обыдва рыбалкы попрыпадады на-вколишкы на хыбкыхъ човныкахъ, обперлыся весламы въ билый побережный писокъ... Зашыпивъ затужавилый писокъ пидъ човнама, и два човны, якъ два селезни, тыхо полынулы по води, покудаючы за собою легенькый слидъ, що росхыдывся, якъ промине, по тыхой води. Весла лягалы на воду рубомъ, ситкы клалысь на самисиньку воду. Ни одна крапля не ляпнула, не сполохала водяной птыцы.

А тымъ часомъ, роблячы дило, рыбалкы тыхо загомонилы промижъ себе. Старый Крутъ забубонивъ товстымъ голосомъ. Ихъ розмову пидслухалы зелени вербы, нерушымы скели, ясный мисяць та соловейкы.

— Диду Панасе!—пытавъ Панько.

Дидъ мовчыть, неначе не до його говорыться.

— Диду Панасе!—пытае Панько вдруге.

Помовчавъ зновъ дидъ, а дали одказавъ знехотя:

— Та чого?

— Килькы пакъ рокивъ, якъ вы, диду, бовтаецесь отутъ за рыбою?

— А тоби на вищо?—одказавъ дидъ трохы сердыто.

Дидови не дуже хотилось балакаты, а Панькови прыспила охота доконечне пытаты його.

— Та такъ!—каже Панько.

— Чы давно я отутъ бовтаюсь?—почавъ дидъ, неначе самъ до себе, та й задумався.—Моя покійна Одарка, царство ей небесне, померла передъ Петривчанымъ пушаннямъ. А тому вже, мабуць, буде двадцять рокивъ ще й тры. Таки жъ зъ того часу я покынувъ усе и почавъ ловыты рыбу.

— Двадцять рокивъ ще й тры!—промовывъ Панько, прыцмокуючи.—А пидъ котрою жъ то вербою вы, диду, закопалы гроши?

— Що таке?

— Гроши!—одказавъ Панько.

— Яки?—пытавъ дидъ, наче трохы здыувавшысь.

— А ти, що вы заробылы на рыби!—одказавъ Панько.

— Гмь! закопавъ я гроши, тильки не пидь вербою, а въ шынкарки въ скрыни...

— Оттакъ! А на вищо жъ вы дали гроши шынкарци до схованкы?

— За горилку!—одказавъ дидъ твердо.

— А на вищо жъ вы пьете?

— А бись його зна! Мабуть тымъ, що хочу!

Панько стыха осмихнувся.

— Чымъ же вы, диду, промышлялы, поки ще була жыва ваша покійныця?—пытавъ Панько.

— Эге-ге! За що я не брався, до чого я не кыдався?! Я, бачышь, такы тутешній мищанынъ зъ батька, зъ дида, зъ прадида. Чы бачышь—ондечкы на гори, надъ провалляемъ, коло каминня стоить хатына, коло неи жменя города? Старый ривъ зарись густою дерезою. Отамъ я звикувавъ свій довгый викъ, оттакъ вона стояла пры батькови.

Дидъ згадавъ про лита давни, минувши й розбалакався.

— Тильки й зазнаю я того щастя, якъ бувъ я малымъ хлопцемъ. Що було набигаешся, нагуляешся зъ хлопцями по тыхъ горахъ, по тыхъ долинахъ въ гылкы, въ хрещыка! що було накупаешся въ Роси, налазышся по тыхъ скеляхъ высокихъ, де птыци вьють гнизда! А прыбижышь, було, до-дому, чы ззисы шматокъ хлиба, чы й ни—де впадешъ, тамъ заразы и заснешъ, чы въ хати, чы й пидь хатою на прызыби. А зйде сонечко—зновъ несуть тебе ноги на скели, зновъ купаешся въ Роси, печешся на писку, або ганяешъ за вивцями, докы маты не поклыче обидаты. И де бралася та сыла въ тыхъ ногахъ? Теперь мене на круту гору вже ледве ноги выносять... Та й давня жъ то ричь! Якъ згадаю, то такъ неначе все мени снылось, а не жылося. Матиръ вже давно забувъ, навить яка була й на выдъ. На сылу мрїе мени, якъ въ тумани, якась висока молодыця въ жовтимъ очипку, безъ хусткы на голови. Сыдыть, було, на прызыби та все сорочки латае.

— Взявъ мене батько одъ череды й почавъ вчыты кравцюваты. Винъ, бачъ, бувъ кравцемъ и кушникомъ. Все, було, шые кожухы та свытки та бье вовну на струни; все, було, деркотыть струна въ синяхъ одъ ранку до вечора. Робымо, працюемо було зъ батькомъ, а прыбыль не дуже було позначається. Все, було, въ насъ недостача:—ходымо въ латаній одежи та харчуемось по-

злыденськы. А прыйдеться класты чыншь, було батько грошей позычае.

— Оженывъ мене батько, а самъ вмеръ, покынувъ мени отой грунтъ, тры овечи шкуры та два незапродани кожухы.

— То вы, диду Панасе, вмiете й кравцюваты?—казавъ Панько.
—Пошыете жъ мени кожушину, якъ прыйде зима?

— Кравцюваты... Чы кравцюваты жъ тилькы? Чому я не вчывся, за-вищо я не брався на своему вику! Я й кравцювавъ, и кушнирувавъ, бувъ шевцемъ. стрильцемъ, а дали кынувся до цымбалъ, ставъ музыкаю. А теперь, якъ бачышь, я рыбалка. Брався я за все, та не було мени щастя-доли ни въ чому. Оттакъ, якъ бачышь! Якъ теперь не маю ничего, такъ и тоди не було ничего. Неначе вчепылася до мене недоля, та й годи! И день, и ничъ думаю, а все не вгадаю, чого я такой нещасливый. Чы мени Богъ уже не давъ талану, чы на мене змалку наслано, чы мене такой пипъ хрестывъ, чы, якъ спиваютъ въ писни: „такiи кумы бра-лы, щастя-долю одибралы.“ А може мени Господь не давъ розуму, якъ отъ другимъ людямъ?...

Дидь Панасъ замовкъ и задумався, и Панько задумався.

Але жъ ни!—промовывъ дидь разомъ, якъ прокынувшысь.— Я не дурный, и розуму мени не позычаты въ людей. Чы повирышь—на що, було, тилькы гляну, вже й умiю, вже й самъ зроблю, та ще й якъ зроблю! И батько покiйныкъ було дывується, що я такъ швидко вывчывся шыты кожухы, и швецъ показавъ мени тилькы разъ, якъ чоботы шыты, и дякъ нашъ дывувався, що я такъ швидко вчуся, мовъ зъ огню рву, мовъ зъ жару хапаю. А малымъ хлоп'ямъ якъ бувъ, то пороблю було кискою колеса млынови и п'ятирни, зовсимъ, якъ у млыни. И на цымбалахъ ништо не вчывъ мене граты. А вже, було, якъ почую писню, або козака до танцивъ—заразъ було перейму, и самъ отсе якъ почну миркуваты, та й складу до-ладу, та й заграю, ажъ у самого жыжки дрыжать до танцивъ. Ни! Господь не обидывъ мене розумомъ. Я, мабуть, нещасливый. Мабуть, така вже моя доля...

— Але жъ вы, диду, такы щось зароблялы?

— Пострывай бо, не сунься попередь батька въ пекло! Зароблялы...

Панько замовкъ.

— Заробляты— я зароблявѣ потроху, та не мигъ, якъ то кажуть, на ноги зп'ястысь. Ніякъ, було, не зберу тыхъ грошенятъ, щобъ разомъ закупыты краму, разомъ прысисти до роботы, разомъ продаты, разомъ и гроши забраты! Перепадае було тамъ, цидыться сяка-така копійчына за копійчыною, капае було потроху. А бильшъ того було, що отсе визьме та й порветься зовсимв... А тутъ, було, прыйде строкъ платыты панови чыншъ за оту дерезу... Давай, хочъ зъ колина вылупы! Плачѹ бачъ за те, що моя землянка прытулылася до панського глыныца! Треба жъ и прожыты, й прохарчуватысь, треба жъ и одягтысь. Думавъ я та гадавъ, якъ бы тутъ у свити хочъ не забагатиты,—куды вже намъ до того!—то хоча зп'ястысь на ноги. Ото разъ якось пишовъ я до Берка, такы до сього, що й теперь держыть заросянський шынкъ та млыны. Теперь винъ, бачъ, трохы скапцанивъ. А тоди... було, ходыть-похожае въ блыскучому, довгому каптани, позакладавши назадъ руки, а на голови шапка боброва, ажъ волось вылыскуеться, на ногахъ били панчохи. Ходыть було, тилькы колыше довгымы чорнымы пейсамы. Прыхожу я, Берка немае дома, тилькы Берчыха сыдыть, прыбралася, якъ та пани, та плентае панчоху въ рукахъ.—Здорова була, Рухле!—кажу їй. А вона якъ вызвирьтыся на мене!

— Яка я тоби Рухля! свыня ты, мужыкъ, гадюка! яка я тоби —ты? я зъ тобою свыню пасла, цы сцо?

— А що жъ ты таке въ сякого-такого?—пытаю їи.

— Хиба зъ не бацысь! Я пани, не музычка...

— Эге-ге!—кажу.—Такихъ панивъ на базари по симъ за цыбулю! А де Берко? Я прыйшовъ позычаты грошей.

Якъ натякнувъ я за гроши, заразъ мой Берчыси якъ ротъ зацпыло. Вже й не сердыться! Звычайно, жыдови гришмы заразъ ротъ залатаешъ. Попобый на вси боки й заплааты, то пропадае, якъ на собаки.

А тутъ и Берко рыпъ у хату. Я до його; говорю йому, що такъ и такъ, будь ласкавъ, зарадъ—позычъ грошей.

— Добре,—каже Берко.—А де жъ твоя застава?

— Онъ на гори стоить!—кажу.

— Я твоеи дерезы въ заставу не хоцу!—одказуе винъ мени.

— Яка тамъ въ гаспыда дереза!—кажу йому.—Беры хату та ти кожухы, що нашыю.

Згодывся мій Берко. Закупывъ я краму, нашывъ кожухивъ та шапокъ. Найнявъ я конячыну та потягся ажъ на Довгопильськый ярмарокъ, на степы, колы чувавъ.. А ярмарокъ тамъ стававъ обь другій Пречыстій. Що тамъ за сылный ярмарокъ стае у тому Довгопилли! Куды нашому! И въ слидъ не вступыты!

Иду я ще до свита лискомъ по долини, а ярмарокъ вже чуты. Не то реве, не то стогне, але гуде-гуде, наче сто ровивъ вышло разомъ, сто млынивъ меле, або земля стогне—от-отъ трястыветься! Колы выйизджаю зъ лиса, ажъ тамъ по-пидъ лисомъ мижъ кушамы на дорози, на стежкахъ позасидало жыдивъ, якъ того звиря хыжого!... Чы несе молодыця на продажъ або птыцю, або овощи, чы везе хто возомъ—де не визьметься жыдова з-за кушивъ, з-за ровивъ, такъ и вкрыють, якъ та галычъ Рвуть зъ рукъ, смыкають, ростягують клункы, не поторгувавшысь, несуть въ хаты та ще й лають людей... Бый ихъ, сыла божя! Нападуть часомъ на молодыцю або на чоловика, мовъ чорты на гришну душу. А все то, бачъ, щобъ, не допустывшы людей до ярмарку, дешевше купыты й обдурыты. Цину дають, якъ на смихъ. И не зъ одного воза поростаскувалы клункы...

Сердешный мужыкъ не похопытыся й оглядывтыся. А жыдынята тому й ради; стромляють руки мижъ полудрабкы та вытягують, що налапають. По-злодійськы, бачъ, роблять, а справы не знайдешъ!...

Отъ выйизджаю я въ ярмарокъ, трохы неначе на взгир'я. Ярмарокъ саме заклекотывъ, якъ окрипъ въ казани, розсыпався такъ трохы на-нызъ икъ мосту. Якъ глянувъ я на той ярмарокъ зъ горы, то ажъ стовпомъ ставъ! Господы! що жъ то за сылный бувъ ярмарокъ! И вродывся, й охрестывся, и мабутъ вмру, то такого не бачытыму. Хиба склады до купы зъ двадцять! Куды не кынь окомъ на вси боки, скрызъ люде, та й ще люде,—такъ и ходять хвылею, або якъ той густый лись, що нымъ гойдае велькый витерь. Мабуть бильше, якъ десять ризъ, не сказавъ бы, засяно самисинькымы людськымы головами. Чорни, сыви шапкы, жиночи хусткы такъ и ворушатыся, якъ ота комашня, колы розгребешъ ии гнездо. Промижъ людськыхъ головъ стырчатъ рогаты волячи головы, а на кинному—кинськы головы чорныють, наче понызаны разкамы. Тиснота, якъ у церкви на Велькдень—и протовпытыся не можна. А довгополи жыдкы такъ и литаютъ, такъ и снують мижъ людьмы, якъ ти джмили. Якого тамъ

краму було, Господы мылостывый! Що тамъ було товару, коней! Кавунивъ, дынь, капуста—не сказаты возамы, але горамы. А тамъ возы добри кинськи й чумацьки, обиддя мицне, чудове, колеса, ложки. Ганчари заставылы горшкамы таке мисце, якъ нашъ базаръ; чумаки стоялы цылымы валкамы. Середъ базару пидъ шатрамы торгувалы жыды та коробейныкы стричкамы, сытцемъ, матырбасомъ, и всякымы матеріямы, а дивчата та молодыцы облипылы ихъ, якъ бджолы свою матку. Що тамъ було бублыкывъ, паляныць, печеного й вареного!... А коло мистка засылы ажъ въ тры ряды старцы, старчыкы та лирныкы. Все грають и спиваютъ. Та й хороше жъ спивалы!—краще, якъ дякы въ церкви, та все писень такыхъ жалибныхъ. Кругомъ ихъ слухаютъ люде, подпидпиравшы головы руками. А дали на возахъ стоялы диды, пиднявшы шапки на пальцяхъ, та выкыкалы: сюды, мовъ, шевцы й кравцы, шаповалы й коновалы, крамари, ганчари, чумаки й козакы,—щось маемо казаты!... Той оповищае цину за роботу у якогось пана, той росказуе, що пропало трое коней перыстыхъ. А народъ товпыться, снуе, дывыться, гомонить, росказуе, про що выкыкалы, яки цины. Якъ вертався зъ ярмарку, то й тоди гуло въ ухахъ до самисинького вечора.

— Нырнувъ и я зъ конячыною та зъ визкомъ въ ту гущавыну. Розиклавъ я свои прычандалы въ ряду, повтыкавъ килкы, розвшавъ кожухы, шапки. Коны оглянусь, коло мене зъ одного боку жыдъ изъ другого боку жыдъ зъ кожухамы та смушевымы шапкамы. Надала мени лыха годына статы мижъ нымы! Высятъ мои кожухы, мынають люде мій крамъ; а въ гаспыдовыхъ жыдкывъ, отсе дывлюсь, спорожняється рядокъ за рядкомъ. И бый його, сыла божа, зъ тымы жыдамы! Сухи, довгы та тонки, якъ хорты, швыдкы, в'юнкы, зываються коло покупецывъ, якъ ты в'юны. Отсе стою та дывлюсь, а жыдъ вытягае зъ гурту за поясъ мужыка. Пидгляжуе, якъ той крукъ, и заразы вгадае, кому чого треба. Мужыкъ звычайно впугається въ одежу, якъ на ярмарокъ, та ще й понакладае й сього, й того и за пазуху, и въ кышени, и въ видлогу; въ одной руци мазныця, а въ другой батигъ. Лае жыда:—Та одчепысь, невиры, пиды соби пидъ тры чорты, або й дали!—А все такы йде за жыдомъ. А жыдъ такъ и вертыться, такъ и выляе хвостомъ, крутыться, якъ нависне веретено. Якъ той хортъ, зипнеться на вишалку, вхопыть зубамы шапку, накыне на чоловика, накыне кожухъ на плечи. А самъ то зъ боку, то зъ заду, то

зъ переду, то прыскакуе, то одскакуе, обсмыкае, обтягуе! Повертае чоловика та приказуе; бый його, сыла божа, де въ його ти слова берутся! Лепече та сокоче, хвалыть крамъ, нема, мовъ, кращого й на свити. Десь выхопыть дзеркальце, плюне, обитре рукавомъ.

— А бацись, якъ хоросе! На тебе вси люде дывляться. Отъ козакъ! Дывись, якъ дивцину за тебе мѳрга! Дывись!

А чоловикъ, або парубокъ думаетъ—може й справди. Повертається, та пытае въ жинкы:—Подывись бо, Мотре, чы й справди гарно? Бреше, мабуть, псявира!—А жыдокъ вже й чоломкається по руци та гне таку цину, ажъ сумно слухаты. Жыдъ заразы такы визьме та й спустыть половыну, абы, бачъ, забалкався покупецъ. А я стою та стою. Прийде хто, скажу свою цину, якъ слидъ, щобъ Бога не гнивыты, не правлю по-жыдивськы, якъ за батька: завгодно, беры, а не завгодно, якъ хочъ,—нихто не сылуе. Мынають мене люде. А обдурюваты якось нѳяково, та ще й грихъ; якось и языкъ не повертається; до того, бачъ, треба прызвычаитыся, заразы не потрапышь... Бачъ, чоловика пидманюваты якось не прыходыться...

Опивдни ярмарокъ почавъ ридшаты, почалы люде росходытись, поярмаркувавшы. Пойихавъ и я; спровавъ чымало, але чымало й до-дому прывизъ. Думка така була—продаты въ себе на ярмарку на Дмытра

Заплатывъ я Беркови гроши, а зъ процентомъ одпрохався: думавъ, бачъ, набыжить покупецъ, помы до Дмытра. Покупецъ не набигъ, строкъ прыйшовъ; забравъ Берко мои шапки, бодай його за печинкы взяло! Процентъ, бачъ, бувъ жыдивськый. А тутъ клычуть мене на окономю, кажуть платыты чыншь. Кажу—грошей нема, божусь, запрысягаюсь: батечку й голубчыку! буду землю йисты! немае, пидождитъ!—Не йме виры, вражый панъ! Давай, хочъ зъ колина вылупы, хочъ зъ земли выкопай, хочъ украдь—каже. Не дидешъ того, думаю, и грошей не дамъ. А винъ пославъ десятныкывъ на закуцю; забралы мои кожухы!... И въ мене, якъ не було ничего, такъ и не зосталось ничего...

Дидъ Панасъ замовкъ, и Панько задумався.

Закынулы рыбалкы ситку, одплылы вгору й почалы бовтамы полахаты рыбу. Пишлы одляскы мижъ скеямы, мижъ горама, по лисахъ, по долынахъ. Голосна луна разляглася середъ тыхой ноци, одбываючысь по скилькы разъ одъ горы до горы, одъ скели до

скели, наче циле вѣйсько раз-у-разъ стреляло зъ рушныць. Луна стыхала далеко десь вѣ лиси, а тамъ зновъ одклькалася дрибно та часто, неначе тришало по всьому лиси сухе гилля, ламаючысь и падаючы зъ дерева. Обизвався вѣ лиси пугачъ, застогнавъ сумно та страшно—такымъ голосомъ, якимъ крычать люде вѣ лыху годину передъ наглою смертю, наче хтось тонувъ, наче когось ризалы. Заплакала сова на скеляхъ, якъ дытына вѣ сповытку. Замыготили кажанкы, неначе хто перекидывавъ грудкамы. Пишла хвыля далеко по гладенькому поверси воды...

Проминня мисяця ламалося вѣ хвыли, блыщало, мыготило, рѣбило, наче хтось сыпнувъ зъ мишка на воду блыскучымы искрамы. Десь далеко, вѣ глухому кинци, вѣ мисти, обизвався одинъ пивень, а за нимъ другый, третій... Рыбалкы перехрестылысь.

— Други пивни спивають, глуха пивничъ!—каже дидъ Панасъ.

— Глуха пивничъ,—одказавъ Панько и зновъ перехрестывъсь и шептавъ про себе: „Да воскреснетъ Богъ.“

Хапаючысь, рыбалкы почалы вытягаты ситку вѣ човны. Рыба блыщала проты мисяця билою, якъ срибло, лускою, трипалась побывалась вѣ ситци, якъ муха вѣ павутыни. Чымала щука вылась, якъ пидкова, вѣ рукахъ у дида и гойдала човныкъ, хыбкый, якъ трисочка. Дидъ Панасъ потягъ ии по голови довбешкою. Рыба зитхнула зябрамы й простяглася. И зновъ все замерло, все замовкло. Зновъ рыбалкы, крадучысь по-пидъ скелямы, по-пидъ лозамаы, разомъ закидыдалы ситку зъ двоухъ бокивъ. Зновъ тыхо забубонивъ дидъ Панасъ, распочавшы розмову...

— Оттакъ бывся, бывся зъ нуждою; кынувъ кожухы, почавъ чоботы шыты; кáпала потроху копійчына. А якъ померла моя жинка Одарка, залышывъ я й чоботы. Нехай йому сынъ вражый, думаю! Робы, робы, одпочынку тобі немае, а на тебе все такы наполягае нужда. Покійный рыбалка Кендохъ—ты його не пам'ятаешъ—нараявъ мени купыты човень та ловыты рыбу. Оттакъ, якъ бачышь, брехаюсь оттутъ двадцять рокивъ ще й тры. Не заважають мени тутъ а ни жыды, а ни паны. Годуе мене й зодягае мене Рось, спасыби йй, якъ та ридна маты. А якъ померла моя покойныця, тутъ було тилькы й розважу себе, якъ поплыву по води оттакои яснои тыхой ночи, якъ теперычка.

— Чомъ же вы, диду, не оженылысь вдруге?—пытавъ Панько.
 — Чомъ? Багато розказуваты, та ничего слухаты. Адже жъ ты маешъ жинку?

— Маю. Такъ шо жъ?

Дидь думавъ и згадувавъ.

— Багато бачывъ я на свити молодыць и дивчатъ. Було, на весни, оттуть на Роси, перевезу ихъ не одну сотню. Теперь я старый ставъ, то й чудно якось згадуваты про тее. А тоди було все прыдывляюсь, чы не вгляжу де такихъ очей, чы не почую де такого голосу тонкого, якъ бувъ у моеи Одаркы. Отже жъ не набачывъ... И до сього часу, хочъ теперь я й старый, и теперь мени байдуже про тее... та й про покійну жинку вже забувся...

— Здається, вона була зъ себе така невеличка, мала?—казавъ Панько.

— Куды тамъ тоби пам'ятаты! Якъ мы бралыся, тебе й на свити не було; а якъ вона вмерла, ты, мабуть, на прыпичку кашу йивъ...

Дидь розговорывся, згадуючы про свои лита давни, про свое давне щастя...

— Моя покійныця жинка була дуже гарна. Чы бачышь, яка теперь тыха та ясна ничъ?—оттака була моя Одарка. Тыха, якъ мала дытына, смирна, якъ те ягня. Николы не чувъ я видъ неи недоброго слова, николы вона навить не сердылась... А оте сыне небо не таке гарне, якъ булы въ неи тыхи сыни очи. Чы чувъ ты, якъ гарно мижъ вербамы спивавъ соловейко? Оттакий голосъ бувъ у неи чудовый, тонкый та ривный, якъ шовкова нитка. Сыдыть, було, вона кинець стола, шые сорочку та все спивае, та такихъ же тоби писень смутныхъ та жалибныхъ. Було, сыжу я коло роботы, нужуся, гнуся—та звезду очыма, гляну на ии лыце мале, дрибне, та добре, якъ у малои дытыны... И не разъ часомъ, було, трапыться яка прыгода, якъ було зажурюся та засумую—подывлюсь було на неи, и стане мени лекше, якось наче ажъ одпочуну. А якъ прыслухаюсь до ии писни, то й чорни думкы, було, одпливуть десь далеко. Забуду, було, на годыну про свою нужду, стане мени веселйше, навить якось до дила берусъ

охитнійше. А вона все, було, сыдыть, нахылившысь надъ роботою, спустывшы очи, выводить голосъ, якъ ляну тонку нытку. И те-перъ, хочъ давно те діялось, я пам'ятаю... Все, було, спивае тіеи писни, що якъ кажуть:

Ой умру я, мій мыленький, умру!
Збудуй мени кедровую труну.
Надинь мени лляную сорочку,
Та поховай въ вышнеvimъ садочку.
Насыпъ мени високу могылу,
Та посады червону калыну.
Будешъ, мылый, по саду ходыты,
Одно дытя за ручку водыты,
А малее на рукахъ носыты...

А я їй одспивую, жартуючы, бачъ:

Ой де жъ тоби кедрны узаты—
Будешъ, мыла, въ дубовій лежаты!
Ой де жъ тоби вышныны набраты—
Будешъ, мыла, въ бузыни лежаты!

А вона мени зновъ каже, проты мене ныбы:

Ой умру я, умру
Та буду дывытысь—
А чы буде мій мыленький
За мною журытысь?
А винъ зажурывся,
Въ жупанъ нарядывся,
Сидла коня вороного
Та йиде женыться.
Ой постій же, мылый,
Ще жъ я не вмираю,
Тилькы въ тебе, мій мыленький,
Правды вывираю!

— А я, було, ажъ сержуся, що вона, бачъ, спивае, наче проты мене, хочъ, конечно, жартуючы.

— Отже жъ неначе знала, що вмре, наче душа їи чула, що недовгий викъ давъ їй Богъ. А, може, нужда вкоротыла їй вику... Не зазнала вона въ мене роскоши. Всє було каже:—Якъ то мы въ свити будемо жыты и чымъ будемо жыты? Все, було, журытыся.

Та ще й на биду собі вдалась наче панянюкою. И того, було, не йисть, и того не хоче. Все хотилось їй ласенького та добренького. А въ мене Биг-мае, було, часомъ и хлиба. Жаль мени було и; якъ дытини, купую було їй гостынця. А тутъ у всьому недостача: и того немає, и того треба.

— Дывлюсь та примичаю—почала моя Одарка в'януты, мызерниты. Тане, якъ та свичка! Пытаю, що тоби, що въ тебе болыть? Недобре мени,—каже,—погано мени. Та й похылыть вона голову нызенько. А въ мене серце обиллеться кров'ю. Чую я щось недобре.

— На весни захворила, а до Зеленьхъ Святъ вже й звалылась. Передь Петривчанымъ пушаннямъ бувъ такой же чудовый, теплый вечеръ; сонечко вже стояло на вечерньому пружи. На двори тихо та тепло, якъ въ вуси. Десь за Россю на болоти крякалы жабы дрибно, наче хто горохомъ сыпавъ, а въ лузи туркотала горлыця... И теперь, якъ згадаю, то такъ якъ бачу все те, якъ тоди було, що тоди діялось.

— Синешни й хатни двери были видчынени. Лежала вона и тихо стогнала. И ликы вже не помагали... Поглянула вона черезъ двери на двиръ, а тамъ выдко було їй и Рось, и луки далеко-далеко, и лись, и Пречыстанську церкву на гори, и скели...

— Якъ хороше на двори,—каже вона мени такъ тихо, на сылу я почувъ.—Такъ мени обрыдло лежачы... Выведы мене, Панасе, на прызбу, нехай я гляну хочъ на свить Божый.

— Важко мени стало, бо я чувъ, що людына передь смертю бажае подывытысь скрызъ, оглянуты, де вона ходыла, де вона була. Взявъ я ии, вывивъ, посадывъ коло себе на прызби, укрышы кожухомъ. Вечирне сонечко блыснуло на неи червонымъ проминнямъ. Глянувъ я їй въ лице, и въ души мени похололо. Коло мене сыдила тилькы тинь моеи Одаркы. Тилькы очи стали ще сынйши, бильши, яснйши та таки тыхи, нерушыми, якъ скло, ажъ мени страшно стало. Здалось мени, що вона дывытыся на мене вже зъ того свита.

— Якъ гарно на двори,—на сылу промовыла вона.

— А на двори було и справди хороше. Якъ теперь бачу той вечеръ. Сонце наче лежало на Кучеренковыхъ вербахъ, заховавшысь трохы въ зелене гилля. За Россю череда йшла зъ горы въ мистечко. На Пречыстанській церкви горилы хресты червонымъ

жаромъ. А жабы тихенько крякалы, а горлыця десь далеко жалбно туркотала...

— Якъ хороше на свити,—зновъ промовыла вона,—ой свите мій красный, якый ты хороший! Ой свите мій, якъ въ тоби зелено та весело! А я въ тоби, свите, ще не нажылася.

— Дывлюсь—вона стала наче веселійша, але сльоза покотылася зъ очей. Здавыло мене, неначе хто вхопывъ въ жменя мое сердце и здаывъ зъ усiei сылы. Колы чую—схыляється ии голова на мое плече, та така важка, якъ каминь. Закрыла очи и Богу душу оддала, навить не зитхнула. Зов'яла сыдячы, якъ та квитка на сонци. Царство ий небесне!... Вбиралы ии, ховалы, а я навить сльозы не пустывъ. Хожу тилькы та дывлюсь. А въ грудяхъ мени важко; запеклося мое сердце.

— Зъ того часу ставъ мени свить не мылый. Такъ мени тяжко, такъ мени було важко, наче ота скеля лягла на мои груди.

Дидь Панасъ показавъ на скелю рукою.

— Зранку було то сюды, то туды за роботою, то неначе було й байдуже. А прыйде вечирь—зновъ давыть мене въ грудяхъ, тяжко мени, наче хто розрывае мою душу. Сяду було, упоравшысь, на прызби, дывлюсь на Заросся. Сонце сидае за вербами, люде вертаються зъ поля, череда бижыть зъ горы. Дивчата спивають, йдучы зъ поля. Мижъ вербами куряться комины дымомъ—жинкы вечеряты варять. А мени зъ горы все выдко: якъ заганяють молодыци товаръ, доять коровы, якъ вони пораються, якъ посидзють люде по-пидъ хатамы зъ диткамы вечеряты... Щаслыви, думаю, люде на свити, хочъ и вбоги сиромахы, якъ и я, та въ мене тилькы Богъ одибравъ останне щастя. И стане мени якось и заздрисно, и жаль мене бере, а коло сердца такъ и шкребе, такъ и дряпае, не сказаты—кыхтямы дере, або гадюка ссе. Сыжу я на прызби—й сонъ мене не бере. Въ людськихъ хатахъ все було позатыхае, все посне. Мисяць зйде й покотыться геть-геть вгору. А я все сыжу та сыжу. И не було въ мене ніякои думкы въ голови. Ввесь отерпну, було, одъ смутку, здеревенію. Ввійду въ хату—тамъ сумно, сумно, якъ въ домовыни! Тилькы мисяць блыщыть черезъ викна по столи, по стинахъ... Чую було, розказують, що мерци ходять. Отъ и теперь гомонять, що Трубехивна ходыть до своихъ сырить-дителей. А тоди говорылы, що

одна молодыця бачыла свого мертваго чолсвика, якъ сама въ степу жыто жала та голосыла: наче бь то выйшовъ зъ жыта. Сыжу, було, я кинецъ стола та й жду, чы не прыйде, було, покійныця, чы не з'явяться або въ дверяхъ, або въ синяхъ. Сыжу було, одчынувшы хату й сины, та жду наче якого гостя дорогого,—и не боюсь ни трошечкы, бо я зроду ничего не боявся. Отже жь не прыйшла!...

— Тягне було мене, наче за полы на двирь, на той шляхъ, кудю понесли ии на кладовыще. Выйду на шляхъ, а сами ноги несуть мене на ту гору, де кладовыще. Выйду, було, ажъ на поле. На двори видно, якъ у день, видно мени все кладовыще, вси хресты мали й вельки, навить гробкы. Гляну, було, въ той куткъ, де ии поховалы. Нема ничего! Сами хресты стоять та мрють пры мисяци. Жыта та пшеныци стоять, якъ у день.

— Якъ було плаваю самъ одынъ човномъ пидъ отсымы скелямы въ таку, якъ теперь, ясну ничъ, то не разъ було заглядаю за каминня, за лозы, пидъ густы вербы—чы не выгляне ии лице з-за зеленого лысту, чы не жде вона мене пидъ отымы скелямы, де, бачъ, ни хто не ходыть.

— Теперь я старый ставъ, про все мени байдуже, якъ старому дереву въ лиси. Згадую й розказую про свое горе, якъ про чуже. А все такы найде годына, якъ почну думаты та думаты, то й жалко стане, що не поживъ я въ свити щаслыво, що не доживъ я до старссты вдохъ—въ пари. Тилькы було, якъ прысныться часомъ, то я наче ажъ веселійшый стану. Отже жь було й сныться не гуртъ-то. Тилькы разъ якось прыснылась, та такъ чудно, такъ чудно, що я й доси не забувъ. И доси я не розумю, чы то воно мени снылось, чы може воно й справди було. И доси не прыгадаю, чы спавъ я тоди, чы не спавъ... Але, здається, не спавъ, бо такъ неначе бачывъ стелю надъ собою, навить сволокъ и дошки на стели.

— Чую я ии голось... Спивае вона писню, ту саму, котру вона найчастійше спивала, якъ була жыва; та такъ же спивае тыхо, та такъ же жалибно! На души мени стало легко, наче якъ здоров'я вертається писля важкой болисты. Слухаю я, не наслухаюсь... Голось той ровный та тонкый, та м'якый, якъ шовкъ, такъ неначе плеться въ мене зъ усихъ бокивъ въ груды, въ душу, а сердце мліе, розмливае. Хочу встаты та глянуты, бо знаю,

шо вона сыдыть кинець стола, коло виконця—звидтиль наче й голосъ йде—та не можна встаты. Такъ тоби наче весь розимливъ, ростопився, не сказаты, якъ вискъ, чы одъ того велького жалю, чы одъ щастя й надїи. И боюся такы, щобъ не перестала спиваты; нехай наслухаюсь, думаю. А вона, отсе, переспивае та й тягне тымъ голосомъ довго та ривно, наче нитку выводитьъ, та все тихійше та тихійше; затыхае голосъ, тремтыть, неначе їи проймае якийсь велькый жаль. Схопився я, озыраюсь по хати. А на двори вже почало на свить благословытысь. На стини червонивъ ранній ранокъ. Кватырка на викни була одчынена, а проты викна на дерези сыдивъ соловейко та такъ же выпивувавъ хороше та голосно. Одчыновъ я синешни двери, дывлюсь на його, а винъ сыдыть на дерезыни, спивае, ажъ бадылына пидъ нымъ гойдається. Зашебетавъ винъ разъ, вдруге, втрете, а дали знявся, та й хто його знае, де винъ и дився! Наче потонувъ въ неби на схидъ сонця. Чы соловейко жъ то прылитавъ до моеи хаты?—Скільки живу й зазнаю, то на мойї дерези тилькы цвиринькають горобци та цокотять сорокы. Чы не душа то їи прылитала до мене, спивала мени писню, щобъ податы объ соби звистку, щобъ розважыты мене. Бо, кажуть, и мертвому жаль, якъ живи побываються. А теперь вже мени про все байдуже!...

А тутъ и справди десь далеко мижъ вербамы, въ зеленыхъ куцахъ, заспивавъ соловейко разъ—та й замовкъ. вдруге—трохы хрыпко, втрете—роскотывся й розлывся голосно та дрибно. Ще мицнїйше й яснїйше стало дидове згадування про ту чудну ничъ, про той сонъ, про соловейка, про покїйницю. И Панькова думка стала, якъ жыва, наче бачывъ винъ очыма все те, що розказувавъ йому дидъ Панась...

IV.

На низенькому пльсковатому остривци, що зарисъ подекуды густымы лозамы, кругомъ обрисъ высокымъ очеретомъ, обизався другый соловейко, а за нымъ пиднялося зъ вербъ, зъ кущивъ, зъ лиса, зъ лугивъ щебетання, галась. Заспивалы наче по птычому лисы, вербы, лозы, очереть, горы й долины. Десь въ трави на лузи цвиринькалы якисъ пташечкы. Въ мистечку обизався пивень, за нымъ другый... закрычалы, переклыкаючысь,

пивни по всихъ ярахъ, по всихъ долинахъ, де булы людськи хаткы.

— Швыдко буде на свить благословытысь,—промовывъ дидъ Панасъ.

— Эге!—одказавъ Панько.

Мисяць скотывся надъ Кучеренкови вербы. З-за лиса, надъ сахарнею тихо зйшла зирныця, мыгаючы срибнымъ свитомъ, наче веселымы очыма. Кинець лиса на темному неби трошкы прояснылось. Надъ шырокымы синожатямы, надъ зеленымы ярамы вставъ легесенькый туманъ. Далекий лисъ на яру наче хто прыкрывъ тонкою билою намиткою. Роса почала стлатысь по земли. Заплакалы зелени вербы та лозы дрибною росою; трава забилила пидъ росою, наче обсыпана пыломъ. Зъ теплои, якъ окрипъ, Росьовой воды встала тонесенька пара, якъ зъ горячого казана, и тихо полягла въ одынъ бикъ, посхылявшы вершечкы. На двори почало свижишаты. Ясный мисяць зблидъ, засоромывшысь зирныци та червоного ранку. Змагаються мижъ собою день и ничъ. Якъ глянуты на захидъ сонця—тамъ стояла мисячна ничъ; а глянуты на схидъ сонця—тамъ почынався ясный день. По одынъ бикъ Роси проты мисяця на скеляхъ, на вербахъ свитывъ мисяць; по другый бикъ Роси грала зирныця, облывавъ червонуватымъ свитомъ веселый ранокъ. Хресты на Пречыстьянськй церкви вже горилы червонымъ, раннимъ жаромъ, а по билыхъ стинахъ свитывъ мисяць жовтымъ проминнямъ. Навить одна половина дида Панаса була въ ночи, а друга зачервонила ранкомъ по билй сорочци, билй бороди. Зачервонилы били гусы, що одпочывалы на маленькому зеленому островци.

Потяглы рыбалкы ситку. Затрипалася, заблыщала рыба червонуватою лускою. Дидъ Панасъ выплутувавъ рыбу, клавъ соби въ човенъ; налапавъ дви жабы и швыргонувъ ихъ зъ пересердя геть у воду. Жабы розчепирылы ноги, якъ крыла, полетившы по повитри вперше на своему вику, поблыскуючы билымы животамы проты зори.

— Чы не закынуты ще разъ? Сонце не сплоха зйде,—казавъ дидъ Панасъ.

— То й закыньмо!—одмовывъ Панько.

Закынули рыбалкы неводъ втрете.

— Бидувавъ я рикъ, бидувавъ и другый, а дали дывлюсь, що неперельвки, кынувъ я икъ нечыстому свое ремество. Спродавъ я свй гармыдерь. Старый рыбалка Кендюхъ нараявъ мени купыты човна та ловыты рыбу. А я ще до того справывъ соби добру рушныцю. Якъ отсе було стане лидъ на води, то я за рушныцю, та въ лись: брожу, хожу, поky ногы знесуть.

— Ще, бачъ, за-молоду, якъ я парубкувавъ,—давня то ричъ!— дуже я любывъ спиваты писень. Було отсе тилькы почне вечери-ты, заразь выхожу на гору, сяду на скели надъ Россю та й спиваю, ажъ поky не захрыпну, ажъ луна було розлягається ричкою. Спиваю, ажъ самъ себе слухаю! А то часомъ наклычу писнею дивчатъ та хлопцивъ, та заведемо улыцю.

— Вже якъ ставъ рыбалкою, поky, бачъ, не посывивъ, то й тутъ було выгукую, плаваючы по Роси. Нагукавъ я сымъ скелямъ та вербамъ! Будуть воны пам'ятаты рыбалку Панаса!

— Справывъ я соби ще й цымбалы. Попрыгадувавъ я свои писни парубочи, й сумни, й весели, й швыдки та дрибни. Сыжу, було, на прызби та мытыкую, прыбираючы струну икъ струни, голось до голосу. А якъ, було, прыйде свято або недиля, йду було туды, де збираються хлопци та дивчата. Выпью чарку, выпью другу, та якъ вдарю по струнахъ, то було вже не дуже й прыциляюсь,—сами руки бигають, наче хто другый водыть нумы. Стане мени й весело, й хороше; заграють й заспивають мои думкы, ажъ у самого жыжкы трясуться до танцивъ. Передо мною, якъ ти качечкы на ставочку, выплывають дивчата рядочкамы, бьютъ козаки тропака, ажъ земля гуде! И забудешъ було, що ты сиромаха, и вбогий, и голый, и босый; йй-Богу моему, було забуду й про покйныцю. Сыпляться п'ятакы въ шапку мою, а шынкарка знай частуе та частуе! Пры молодыхъ, бачъ, и самъ трохы помолодшаешъ.

— Щось мени, диду Панасе, не втямки, щобъ я бачывъ у васъ рушныцю,—промовывъ Панько.

— Не бачывъ... бо немае теперычкы. Була, бачъ, мени на вику прычта... Одному попови я росказувавъ про неи на духу. А теперъ я швыдко вмру, посывивъ я дуже—роскажу й тоби, щобъ не все забираты й на той свить. Въ глуху пивничъ я бъ и не росказувавъ, та вже трети пивни спивзлы, и на свить почгло благословытись... Не ловылася, бачъ, мени рыба, та й дычыны,

було, не гурть-то потраплю пійматы. Ричь така, бачь, що не вмивь, не привчывся, якъ помиркувавъ я потимъ. Отъ пишовъ я разъ до знахура, старого дида, що бувъ такы стрильцемъ. Винъ жывъ на долини пидь самисинькымъ лисомъ. Росказую йому про те, а винъ мени й каже:—Въ недилю або вельке свято яке зачны ты плесты неводь пидь церквою, якъ почнуть дякы спиваты „Иже херувымъ“, а якъ стануть люде прычащатысь, скуй гачокъ на удку. Отъ тоди все само такъ и полизе тоби въ руки. А якъ будешъ говиты, то задержъ въ роти прычастя, зав'яжы въ хусточку, визьмы рушныцю, зайды въ лисъ въ саму гушавыну, прычепы на дуби, одличы трыдцять ступинивъ на захидь сонця, та й стреляй, не дуже розглядаючи, бо тоби з'явуться або Хрыстось на хрести розп'ятый, або твій батько, або маты, або те, що тоби наймылійше въ свити. А якъ побоишся браты прычастя, то визьмы якый небудь образъ.

— Въ першу такы недилю забравъ я свои струменты въ кышеню та й пишовъ въ Покривську церкву, що стоить на каминни. Дывлюсь, зъ одного боку двери зачынени, людей немає, не наче самъ нечыстый знавъ про те, та й порозганявъ. Чую, почалы „Херувымъ“; зачавъ я ситку, а описля скувавъ на камини два гачкы. А черезъ тыждень почавъ я говиты та ззивъ прычастя—бачь, не зоглядився та й страшно якось стало. Взявъ я новы невельчкый образъ св. Варвары та й побривъ зъ рушныцею въ грабове надъ вечоры. По дорози ще зайшовъ въ шынкъ, выпивъ для смилывосты зъ пивъ кварты горилкы.

— А на двори було свитло й тыхо. Знайшовъ я въ лиси дуба гиллястого, зеленого, старого. Стоить винъ такъ трохы на ярку, въ самисинькымъ узыри, а коло його куши зеленои лишыны.

— Одмирявъ я трыдцять ступинивъ, а въ мене сердце стукотять, ноги дрыжать, руки тремтять, наче, бороны Еоже, въ пропасныци.

— Повернувся я назадъ, ще й рукъ не звивъ гараздъ—дывлюсь, а пидь дубомъ, мижъ двома кущамы лискы, пидь шырокимъ зеленымъ гиллямъ стоить моя покійна Одарка... блида, якъ була передь смертю. Сонце свитыло на неи, а сыни велькы очи дывылысь на мене пыльно й страшно... З'явылась такъ, якъ сыдила въ той вечирь зо мною поручъ на прызьби, колы до неи смерть прыйшла...

— Голова моя заморочылась, зеленый лись закрутвся въ очахъ; шось загуло, зашумило въ вушахъ. и самъ я не пам'ятавъ, що діялось зо мною.

— Очунююсь я, ажъ коло мене кругомъ маленьки пастушки стоять та дывляться, пороззявлявши роты. Сира собака нюхала мою голову. По долини паслись волю. Вставъ я нибы зпросоння. Тай заснувъ же я гарно та мицно!—кажу хлопцямъ.—Отсе жъ я, хлопци, заблудывъ. Покажите мени дорогу зъ лиса. Забувъ, бачъ, навить дорогу.—И не знаю, чы то я грихъ зробывъ, чы то мара одна з'явилась мени, чы то Богъ покаравъ мене, чы пивъ кварта горилки зашкодыла мени. Зъ того часу не беру я рушныци въ руки. Нехай вона згыне...

На голови въ Панька волосся настовбурчылось, якъ щетина...

Зачервонило надъ лисомъ небо, неначе кров'ю облылося; зачервонила ныжче лиса въ Роси вода. Мижъ небомъ и водою ставъ чорною попругою лись та гора. Мисяць скотывся низенько й побиливъ. Густа роса посила на всякій рослыни. Прив'яле ажъ посхылене бадылля одъ пекучого сонця—пиднималось, якъ зпросоння, пидъ свижою росою, потяглося, ажъ шелестило, выпрямляючи прытомлене лыстя. Высока трава ажъ понахыляла верхы пидъ важкою росою. Лысть на дереви мицнишавъ, набираючысь цилющою воды небесной. Всяки квитки роскручувалы свои пуп'яночки, розгортувалы лысточы, свижи, хороши, якъ лычко маленького дытяты. Розлылыся пахоши по-надъ зеленою травою, по-надъ тыхою водою. А пташкы безъ перестану, безъ спыну, выспивувалы, скільки сылы въ ихъ було.

— Годи! Кыдаймо!—промовывъ дидъ Панасъ.—Хвалыты Бога, рыбы доволи.

Прысталы рыбалкы до берега, вытягають човны на берегъ, роскыдають мокри ситкы по лозахъ. Запахло по берези баговыннямъ, муломъ та рыбакою сыристю.

— Що жъ то за возы стоять ондечкы пидъ скелямы?—каже Панько.—Ожъ гляньте, диду! Мабуть, хтось йихавъ до млынивъ та не потрапывъ. Але якъ же воно влизло ажъ пидъ си скели?

— Де ты въ недовирка бачышь ти возы?—спытавъ дидъ.—Та то куци верболозу! Протры лышь банькы! Ты спаты хочешъ.

Дидъ засміявся.

— Отъ я такъ никола не вгляжу возивъ тамъ, де кущи стырчать,—казавъ дидъ.

Тягне дидъ човна стежкою мижъ густымы лозамы та й ставъ.

— Паньку! Ходы сюды, будь ласкавъ! Зжены отого вола—лигъ саме на стежци. Може, й справди хто заплутався тутъ мижъ кушамы та ноче.

Дидъ Панась, не дожыдаючысь Панька, штурхнувъ весломъ пидъ бикъ того вола. Весло задзвенило объ каминь.

— Вы й справди, диду, не бачыте возивъ, та тилькы вола бачыте, де каминня лежыть!—промывъ Панько регочучысь.

— Э! врагъ його матери! старый вже я ставъ,—промывъ дидъ.—Чы пидешъ до-дому, Паньку? бо я, мабуть, ляжу отутъ пидъ вербою та одпочыну трохи, покы сонце зйде.

Впавъ дидъ на траву, пидклавшы два кулаки въ головы, та й заснувъ, прыкрывшысь свытыною.

Въ мистечку почався шумъ. Забрехали собаки, заревлы коровы та телята, обзываючысь до коривъ. Цила отара овецъ та кизь, ягнятъ, козынятъ мекала та бекала. Спивалы пивни, крычалы гусы. Почувся людскый гоминь, крыкъ. Все те галасування то пиднималося разомъ, то затыхало, а звидтиль одризнявся голосный крыкъ коровы, або пивня.

Выкотылось з-за лиса красне та пышне сонце. Пишлы люде въ поле на роботу. Пиднявся дидъ Панась зъ верболозу, вмывся на берези, втерся рукавомъ и тыхо бубонивъ святу молитву, хрестячысь въ ряды-годы. Швыдко потимъ жыдивка чыстыла пидъ шынкомъ рыбу, а жыдъ одмирювавъ дидови пивъ кварта горилкы...

* *
*

Двадцять тры рокы ловывъ дидъ Панась рыбу. За те жъ йому й смерть, мабуть, на роду була напысана одъ воды.

Весною була дуже велька вода въ Роси, що й люде на сылу таку воду запам'ятують. Позалывала вода лугы. синокосы, позносыла млыны, навить позалывала хаты, що стоялы нызько надъ водою. А мижъ скелямы та по каминни ревла Рось, крутылася якъ на потокахъ вода.

Не вважаючи на тее, дидь Панасъ, выхылившы пивъ кварты горилкы, поплывъ ловыты рыбу. Чы винъ не встеригся, чы тымъ, що зайве выпывъ, вхопыла вода човенъ зъ необережнымъ дидомъ та й поперла въ шумъ на саму быстрину, де було багацько каминня. Летивъ човенъ зъ дидомъ, якъ стрила, тилькы борода дидова манячыла... Кынула хвыля човномъ, якъ трискою, зъ високого каминня, що черезъ його лылася, якъ навижена, быстра вода. Сховався рыбалка дидь Панасъ пидъ водою зъ човномъ и по сей день... Оддячыла тамъ своему ворогови рыба!

На баштани.

Зъ повисты „Хмары“.

Сонце ще высоко стояло на неби. Спека була на дво-ри, якъ звычайно буває въ жныва. Повитря було су-хе, але здорове й тепле, и таке прозорчате, що на вси боки око захоплювало степы безъ краю. Сыне й горя-че небо лежало надъ степомъ, неначе якась кругла покрышка, нибы выточена. На неби не було а ни хмарочки; на степу не бу-ло ни крапли туману. Одно пышне золоте сонце плыло мижъ не-бомъ и степомъ, якъ корабель по безодньому морю. Визъ звер-нувъ зъ велького степового шляху и покотывся по ледве пры-митныхъ прыкметахъ межи. Швыдко й та межа пропала, и визъ побигъ гладенькымъ степомъ. З-за густыхъ будякивъ и всякого зилля незабаромъ высунулись баштаны зъ довгымы рядкамы вы-сокихъ соняшныкивъ. За соняшныкамы заразы выступылы ривни ряды гостролыстои кукурузы, насаженои кругомъ баштанивъ ду-же ривнымы рядкамы. Ряды пшенички перехрещувалы баштаны вздовжъ и впоперекъ. Вже кони наблыжались до баштана, вже можна було бачыты на краяхъ баштана рямку зъ довгого гарбу-зынния, де мижъ lystомъ повыверталысь бокамы довги и кругли били гарбузы, неначе волю на спашу. Потимъ одкрылося поле, неначе застлане картатымы хусткамы, де зеленило дрибненьке, якъ тюль, кавуныче огудынния, де блыщалы въ ясно-зеленому лы-сти жовти дыни, зеленилы й билилы здорови кавуны. Все Жур-банськи баштаны люде сiялы вкупи, щобъ лекше було стерегты; тымъ то воны й займалы степу, скилькы можна було збагнуты окомъ.

Баштанникъ сыдивъ коло курия и щось стругавъ стругомъ. Вже можна було бачыты окомъ, якъ його ликти разомъ одсову-

валысь назадъ, якъ винъ тягъ до себе стругомъ, якъ на рукахъ манячили рукава билои сорочки.

— Знаешъ що, сыну! Давай вывирымо, чы добре Онысько стереже баштана? Ходимо навпростецъ на баштанъ красты свои кавуны, а погоньчъ нехай йиде просто до куриня.

Зъ тымы словама батько скочывъ зъ воза, а за нимъ и сынъ. Воны закралыся по-за кукурузою и почалы нибы шукаты кавунивъ. Онысько сыдивъ и не обертався. Колы се ободва воны побачылы, що просто на ихъ летыть черезъ огудыння ряба собака, ажъ курява пидіймається за нею. За Рябкомъ пидтюткы бигъ Онысько.

— А чого вамъ треба, сяки-таки! Ось я вамъ дамъ середь дня лизты на баштанъ! Джый! кисъ, кисъ! джый! уджга, Рярко! уджга!—цькувавъ дидъ та все лаявся. А Рярко кынувся прожогомъ на молодого Радюка и вхопивъ його зубамы за чобить. Собака була люта, якъ гадюка, и зовсимъ стала дыка на степену. Радюкъ махнувъ ногою, а вона вчепылась зубамы въ закаблукъ, якъ п'явка. Винъ махавъ ногою, а Рярко волочывся слидкомъ за ногою по баштани, ажъ огудыння рвалося кругомъ. Батько кынувся обороняты, вырвавъ зъ кориннямъ здоровый кущъ кукурузы, лупывъ собаку по спыни. Рярко грызъ на шматочки бадылля своїмы страшнымы зубамы.

— А чого вы тутъ ходыте!—крыкнувъ Онысько и... руки опустывъ, упизнавшы хазяина.

— Чы се вы? Отсе, Боже мій, тилькы мене втомылы! И треба було вамъ йты сюдою! Господы, наче вамъ стежки нема! неначе маленьки! А я думавъ, що злодіи. Тутъ недалечко шляхъ. Йде багацько чумака й москаля, и всякого народа.

— Та се мы, диду, правды вывиряемо въ васъ!—сказавъ сынъ.

— Доконче треба було! И прыйде, Господы, въ голову! Чы не покаличыла де собака?—бидкався сывый баштанныкъ.—Та й попусувалы жъ вы огудыння! Ййй-Богу, неначе маленьки!

— Не сердьтесь, диду! Мы вамъ привезлы могорыча!—сказавъ молодой Радюкъ.

Вси воны пишлы до куриня, переплыгуючы черезъ густе огудыння, неначе переходылы ричку, скакаючы зъ каминя на каминь. Рярко вже лащывся до наймыта, махаючы хвостомъ, а на хазяинивъ усе гарчавъ та показувавъ имъ били зубы.

— Чы йе, диду, стыгли кавуны?—пытавъ молодой Радюкъ.

— Дыни вже давненько показались, а кавунчыка—може й знайдемо...

Зъ тымы словамы Онысько швиденько подыбавъ на баштанъ и прынісъ здороваго кавуна. Кавунъ бувъ зъ одного боку зовсимъ билый, бо Онысько закопавъ його въ землю ще й зверху прытрусывъ сухымъ бадыллямъ, щобъ часомъ хто не вкравъ першого кавуна. Взявшы складаныи нижъ, що высивъ на прыпони коло пояса, Онысько розризавъ кавуна на-двое. Кавунъ бувъ стыглый и червоный, якъ жаръ. Онысько зъ гордистю подавъ кавуна панамъ, якъ подають трофеи, добути на війни.

— Спасыби, диду, спасыби!—дякувалы паны. Молодой панычъ поризавъ кавуна на скыбки и розиклавъ на трави. Скыбки распалысь и зъ середыны выпавъ червоный „вовкъ“. Вси силы на земли и ззылы цилого кавуна до-чыста.

— Теперь, диду, давайте дынь, або що!—казавъ панычъ.

— Э! де вже пакъ писля кавуна та дынь! Треба було йисты попереду дыню, а потимъ кавуна,—промовывъ дидъ и вынісъ зъ куриня вельку жовту дыню. Молодой Радюкъ розризавъ дыню; насиння не вылылось, а выпало довгымы густымы рядкамы,—прыкмета, що дыня була не проста, а дубивка. На повитри польввся аромать. Швидко одъ тїеи дыни не зосталося й шматочка.

— Теперь и до рсботы можна братысь!—промовывъ дидъ гвнвымъ голосомъ, обертаючысь до паныча.—А нумо зносыты дыни та выбираты огиркы!

— Якъ нумо, то й нумо!—сказавъ панычъ. Давайте, диду, мишка: я вамъ поможу выбираты огиркы.

— Куды вамъ тамъ выбираты! То я такъ тилькы жартую!—сказавъ дидъ трохы м'якійшымъ голосомъ.

— Чого вы, диду! Вы думаете, що я не зугарный до рсботы?

-- Сыдить, та лучче люльку курить!

— Э! теперь, диду, иншыи часъ наставъ на свити. Годи вже панамъ сыдиты, згорнувшы руки! Треба й панамъ до рсботы братысь, роздиляты працю зъ простымъ народомъ, а вамъ треба й до кныжокъ, до науки. Якъ подилилось мы працею й наукою, то й буде на свити добро!

— Може й буде! Дай Боже!... А вы все такы ляжете коло куриня та курить люльку...

Молодого Радюка вразылы дидови жарты. Винъ узявъ мишокъ, прыв'язавъ мотузка до одного узыря, а другимъ кинцемъ

до зав'язки и накинувъ собі черезъ руку на плече, якъ звичайно роблять, выбираючи огирки.

— Та надиньте жъ рукавичкы, бо руки поколете!—жартувавъ дидь.

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скиньте чоботы, бо зовсимъ вытопчете отымы закаблучкамы огудыння!

Молодой Радюкъ мусивъ скинуты чоботы и пишовъ на баштанъ въ самыхъ шарпеткахъ. Винъ почавъ перегортаты огудыння, а воно жалылось, якъ кропыва. Де-яки огирки були вкрити колючечкамы и кололы його деликатни руки. Радюкъ накладыва багацько огиркивъ у мишокъ, и вага почала нагынаты йому шыю. Мотузокъ ризавъ въ плече, неначе гострымъ жаломъ ножа. Радюкъ мусивъ перекидаты мишокъ зъ плеча на плече. А винъ все такы ризавъ, а потимъ почавъ пекты вогнемъ. Пиць гарячимъ небомъ, на гарячій, якъ жаръ, рилли йому було важко, якъ у лазни; спына почала страшно болиты. Питъ лывся зъ його, якъ вода, и капавъ на зелене огудыння.

— Та годи вже вамъ выбираты! Высыпте огирки на траву телягайте въ холодку! Чы бачыте, скільки я навыбиравъ слидкомъ за вами?

Радюкъ подывывся на дида, а въ дида въ мишку було бильше огиркивъ, нижъ у його.

— Якъ же вы багацько кыдаете! Колы зигналы оскому, то цуръ їй, сій роботы! Лягайте на бикъ та чытайте кныжечку!

Молодой панычъ и справди подумавъ, що цуръ їй, тій роботы! Винъ вперше, жартуючы, попробувавъ, яка то важка проста работа...

— Ой болыть спына!—крыкнувъ винъ, лягаючи въ холодокъ и швыргонувшы мишокъ на траву.

— А що бъ вы сказалы, якъ бы вамъ прыйшлося нажаты копу жыта въ таку спеку?—спытавъ дидь, осмихаючысь.

— Не знаю, що бъ я сказавъ... Лучче я, диду, пиду зриваты стыгли дыни!

— Чы визьмете просту роботу, а оддасте мени кныжки?... А колы сказаты правду, то се играшка, а не робота,—казавъ дидь.

— Трывайте, диду, одпочыну, то поможу вамъ зносыты дыни. Але за те вы мени заспижаете писень. Дзбре? !

— Куды вже мени старому до писень! Нехай молодши спивають. Я вже свсе одспивавъ!

Молодой Радюкъ, одпочывшы, пишовъ зриваты дыни. Винъ клавъ ихъ у той самой мишокъ, а проклятый мотузокъ зновъ заризавъ його серпомъ у плече. Винъ пидмостивъ хусточку, а мотузокъ жалывъ и черезъ хусточку, якъ та оса. Винъ вернувся до куриня. Спына въ його трищала. Радюкъ зрозумивъ, яка то важка чорна робота простого народа.

— Панычу! а пидместить и мени хусточку пидъ мстузку!— крыкнувъ дидъ, сміючысь.

Тымъ часомъ дидъ и наймытъ выбрали огиркы, зсыпали ихъ въ купу на трави, позривалы стыгли дыни и знесли до куриня. Онысько знайшовъ ажъ десять стыглыхъ кавунивъ, у котрыхъ коло хвостыка кучерява в'язъ попрысыхала. Купы зеленыхъ огиркивъ, жовтыхъ дынь, кавунивъ усякою масты веселылы очи и старого Радюка, й молодого. Кругомъ куриня запахло дынями, пшеничкою, огиркамы, и тонки пахощи далеко росходылысь у теплому повітри. Дидъ зибравъ лушпыння и занисъ його далеко въ степъ, щобъ не занадылысь на баштанъ кузкы й звиркы.

Наймытъ запригъ кони и поклавъ на визъ килька кавунивъ и дынь. Батько самъ пойхавъ до-дому, а за рештою прыйихавъ другый наймытъ простымъ великымъ возомъ. Молодой Радюкъ не пойхавъ до-дому зъ батькомъ, а зостався до вечора на баштани.

Надходывъ вечиръ. Сонце вже не пекло косымъ проминнямъ; на двори було тепло, якъ у добре натопленій хати. Одъ кукурузы полягла по баштани тинь довгымы рядами. Кони паслысь по степу хапаючысь; имъ не надокучалы мухы. Молодой Радюкъ роздягся й розбувся. Винъ навить скинувъ картуза и жылетку, неначе одежа давила його середъ вольного степу. Сонце спустилось, неначе лягло на степъ, и почало засовуватысь за зелене море. Молодой Радюкъ провивъ очыма сонце до останього проминня й задумався... На двори починало темниты. Онысько запалывъ багаття зъ сухого бур'яну. Густый дымъ пиднявся клубкамы и зигнавъ на бикъ мошку.

— Чы не хочете, диду, мого тютюну?— промовивъ Радюкъ, запалюючы папирску.

— То й дайте, колы маеете!

Дидъ насыпавъ тютюну у свою зелену люльку и почавъ пахкаты однимъ кинцемъ рота, не выпускаючы зъ другого кинця рота цыбука.

— И курите жъ вы, паньчу, ка-зна що! Та се вода, а не тютюнь! Ничогисинько не чую! Йй-же Богу, не чую!

И дидь плюнувъ на бикъ, потимъ вытягъ зъ кышени гама-нець зъ своимъ тютюномъ и закадывъ мархоткою такъ, що Радюкъ мусивъ одступытысь и систы трохи оддалеки.

— Диду! я чувъ, що вы вмієте всякихъ писень, та ще й дуже старыхъ? Чы не заспывалы бъ вы мени, а я бъ и позапысувавъ въ отсю кныжечку!—сказавъ Радюкъ.

— А вамъ на вищо те здалося?—промовывъ дидь тыхо, глянувши скося на Радюка.

— Та такъ...

— Якъ такъ, то й нехай буде такъ...—промовывъ дидь, зырнувшы сердыто на кныжечку.

— Я чувъ, що вы, диду, вмієте всякихъ казокъ?

— Хиба я стара баба, щобъ казкы казавъ!—промовывъ дидь ще сердытйше.

Дидь дуже не вирывъ паньчеви и чогось опасувався тіей кныжечкы. Винъ бачывъ таки кныжечкы въ тяжку годуны свого життя, якъ його сына въ некруты бралы, якъ його ганялы на панщыну й запысувалы панщанни дни.

— И на що, паньчу, вамъ здалыся наши писни та казкы? Вы народъ вчений, пысьменный...

— Вы, диду, чоловикъ старый, то зрозуміете мене. Я чоловикъ вчений и дуже цикавый знаты все, навить сильськы писни, та ще й стародавни, козацькы.

— О, я козацькыхъ писень багацько знаю!—крыкнувъ дидь, не втерпившы.

— Бачыте, диду, теперь вже пышуть кныжки сильською украинською мовою, то й сильський языкъ и сильськы писни стали дуже потрібни.

— Може й правда; може воно й такъ. Не знаю! Вы пысьменни, вы бильшь одъ мене знате.

Вважаючы на те, що дидь трохи подається, Радюкъ вытягъ зъ кышени килька дрибныхъ кныжечокъ и знайшовъ мижъ нымы лысткы, де byly Шевченкови творы. Винъ знайшовъ Шевченкову „Наймычку“ и почавъ чытаты. Не вперве винъ чытавъ селянамъ украинськы творы Вовчка й Шевченка и знавъ, що ни одна поэма не доходытъ такъ до серця, якъ „Наймычка“.

— Чы ты ба! Йй-Богу по нашому напысано!—крыкнувъ наймытъ, лежачы животомъ на трави. И зъ тымъ словомъ винъ по-сунулся на грудяхъ бльжче и почавъ слухаты, пидпершы лыце долонямы й махаючы ногамы.

Онысько не показувавъ дывування. Винъ сыдивъ, пидобгавшы ноги й нахылившы голову, та все слухавъ та слухавъ. Його люлька загасла и покотылась на траву, а винъ и головы не пидводывъ, та все слухавъ, якъ Марко рисъ на хутори у старого диды й бабы, якъ прыйшла до ихъ молодыця у наймы просытъся, якъ Марко оженьвса и пишовъ у дорогу, якъ наймычка передъ смертю прызналася Маркови, що вона його маты... Вплывъ того чытання на Оныська бувъ такой великый, що винъ неначе скам'янивъ, склавшы руки на колина й нахылившы сыву голову. Винъ не поворушывъ пальцемъ, не поворушывъ очыма, ни разу не зитхнувъ, що бувае знакомъ великой сылы чуття въ шырого украинця.

А парубокъ переставъ пацать ногамы, простягъ по трави на цилу ихъ довжыну, роззявивъ рота, вытришывъ очи та все дывывся на ту кныжку, не змыгнувъ и разу очыма, неначе въ тій кныжци винъ бачывъ и той благодатный хутирь, де служыла наймычка, бачывъ и саму наймычку, и того Марка, про котрого чытавъ Радюкъ.

Червоне полум'я багаття свитыло на ту групу, облывало червонымъ цвитомъ билу дидову сорочку, сыву бороду и його темне, похмуре лыце и сывы, нызько навысли надъ очыма бровы.

Радюкъ скинчывъ и згорнувъ кныжку. Онысько все сыдивъ и не рушався зъ мисця, а парубокъ все лежавъ та дывывся на ту кныжку, що лежала згорнута на трави. Вплывъ бувъ такой великый, якъ бувъ великый Шевченкывъ геній, що постеригъ тайну народного серця й поэзіи.

Самъ молодой Радюкъ задумався и сыдивъ мовчки, поky не згасъ слидъ того чытання въ його души. Онысько пидвивъ голову и обтеръ рукавомъ слёзу.

— Я ще зроду не чувъ ничего кращого одъ сіеи „Наймычки“,— промовывъ дидъ, та й зновъ похыливъ голову, неначе одъ великой вагы й великого жалю.

— Чы знаете, диду, хочъ одну думу козацьку кращу одъ сіеи „Наймычки“?

— Знаю багацько гарныхъ думъ, але такой не пам'ятаю.

И дидь почавъ смилыво розказуваты, а потимъ и спиваты думы й писни. Радюкъ ледве встыгавъ запысуваты ихъ въ свою кныжечку. Дидь не сперечався, вирывъ йому и навить хвалывся своими писнями, бо зрозумивъ, що молодой Радюкъ не мавъ на думци ніякою кривды для його. Парубокъ почавъ бувъ соби спиваты, такъ дидь йому и не давъ, та все спивавъ своимъ старечымъ, але ще мицнымъ и твердымъ голосомъ козацьки думы й писни.

— Куды тоби, дурню, зъ твоими писнями! Вы теперь спиваете все про дивчатъ, та про вулицю, та про вечорницы, а про козакивъ и не тямте ничего! А скільки я переспивавъ ихъ, якъ бувъ молодшымъ, якъ бувъ ще жывый мій покійный батько!

Радюкъ пишовъ у куринь и вынись звидтиль пляшку горилки, котру винъ прывизъ дидови на гостынець. Чарка доброй горилки розвеселыла трохи сердытого й поважного диди, у котрого було въ слови и въ лыци щось отаманське.

— Чы не боитеся, диду, самы сыдиты на баштани?

— А якого гаспыда мени боятысь? хйба лыхыхъ людей, а чортивъ я не боюсь! Не вважаючы на свои лита, я такъ бы обшмагавъ боки самому чортову, що ну! Нехай бы тилькы зачепывъ мене!

— Хто выдавъ такъ говорыты!—сказавъ наймытчукъ,—вы, диду, тутъ самы; бороны Боже чого...

— Поцилуй батька свого трычи въ морду! Вчыть мене старого!—сказавъ дидь сердыто.—Хйба жъ чорты йе на свити? йе лыхи люде, гирши одъ чортивъ, а чортивъ нема, бо я ихъ не бачывъ, яки воны на масть! А колы воны йе, то мабуть дуже дурни!

— А хйба жъ вы не знаете, до кого й теперь у насъ на сели перелесныкъ литае?

— Такой, мабуть, перелесныкъ, якъ ты! Я, бувшы батькомъ тіеи дивчыны, до котрой вчащае винъ, піймавъ бы того перелесныка та обскубъ чупрыну, то винъ бильше бъ и не литавъ. Ты, якъ я бачу, зовсимъ такой дурный, якъ и твій покійный батько бувъ, царство йому небесне...

— Эй, диду, шануйтеся! Вы стари, вамъ бы не годылось такъ говорыты!—казавъ парубчакъ.

— Та оттутъ въ степу, лежачы на трави, часомъ бачу, якъ бувае все небо спысане такымы перелесныкамы, неначе горобцямы! Росказы вже своему батькови, а мене не вчы!

— Йй-Богу правда...

— Яка правда? Була колысь правда, та заиржавила!—И дидь не скинчывъ тїей речи и зновъ задумався.

Вже порожня пляшка валялась на трави, а на двори почало зовсимъ темниты. Наймыть запрягавъ кони, а дидь и Радюкъ складали на визъ дыни, кавуны й огирки. Всього було такъ багато, що треба було выкыдаты зъ воза солому. Молодой Радюкъ мусивъ систы на мишкы зъ огиркамы и поставыты ноги на кавунахъ. Вже высыпалысь зори на неби, якъ визъ рушывъ одъ куриня и покотывся по степену. Радюкъ почавъ прощатысь зъ Оныськомъ, котрый стоявъ коло куриня весь билый, якъ колона, облытый свитомъ багаття, а коло його сыдила на заднихъ лапахъ собака. Визъ покотывся, и стукотиння далеко розляглося по степену, а дидь усе стоявъ на тимъ самимъ мисци, згорнувшы руки. Радюкъ усе думавъ про дида, а огирки страшно мулялы; ноги його сковзалысь по кавунахъ. Винъ мусивъ вытягты кукурузу и пидмощуваты пидъ себе, щобъ трохы було лучче сыдиты.

Вже пизно в'йхавъ Радюкъ у двирь, и по двору запахло баштаномъ. Вернувшысь у свою хату, молодой панычъ одкрывъ боляче плече и подывывся. На плечи було знать червоный, довгый, якъ гадюка, слидъ мотузка. Такъ винъ обшмульгавъ його молоде нижне тило...

Товарыши.

Зъ повисты „Прычепа.“

В-осены, писля другои Пречыстои, въ чымалому сели Нестерынцяхъ вечерньою добою сыдивъ отецъ Хведоръ Чепурновський на канапи въ свой свитлыци. На другимъ кинци канапы сыдивъ близькый сусида його отецъ Мойсей. Було вже пизенько. Сим'я о. Хведора, повечерявшы зъ гостемъ, розійшлася по хатахъ одпочываты. О. Хведоръ zostався зъ гостемъ побалакаты, якъ буває мижъ близькымы сусидамы й прытелямы.

Не булы воны товарыши по школи, але вси зналы, що о Хведоръ зъ о. Мойсеемъ жывутъ душа въ душу, дуже часто йиздять одынъ до одного и, якъ зйдутся, то не швыдко розйдутся.

О. Хведоръ бувъ веселый, реготунъ. Не одынъ повить знавъ о. Хведора, його знала навить вся губернія. Хто не пам'ятавъ його круглого, повного, червоного лыця, його круглыхъ, великыхъ, сирыхъ, веселыхъ очей? Яки жъ то весели булы очи! Самы реготалысь навить тоди, якъ о. Хведоръ журывся, або сумувавъ. Його повни червони уста, здається, булы зроду складени за-для смиху. Воны стулялыся тилькы тоди хиба, якъ у сонного о. Хведора злыпалыся очи. А то все, було, мижъ червонымы губама блыщыть два рядкы билыхъ, ривныхъ, дрибныхъ зубивъ. Голову його вкрывалы коротеньки, до пличъ, ясни косы, зроду завыти кучерымы по всй голови; такъ и стырчалы кругомъ, неначе въ кивськихъ протодыяконивъ.

Реготуномъ його зналы вси: и попы, и дякы, и мужыкы, навить паны и жыды. Куды було не прыйде въ гости, вже було

наймыты, погоньчи на двори пиднимають регить. Було, ступыть на поригъ, покаже кучеряву голову, блысне веселымы очыма,— вси гости ажъ за боки берутся. Скаже й прыкаже—заразь пиде регить по хатахъ. Вси любылы о. Хведора, вси, навить диты, бигалы за нымъ слидкомъ, ловлячы його веселе слово.

Зъ себе бувъ о. Хведоръ огрядный, высокый, плечыстый. На м'якыхъ плечахъ, було, його ряса ажъ улыпне. Шыя въ його була така коротка, ныбы голова лежала на самыхъ плечахъ. Мовчаты не любывъ о. Хведоръ. Було, або говорыть, або регочеться, або разомъ и регоче, и говорыть, та все голову закыдае ажъ на плечи. Кучеряве волосся, було дрыжыть, на голови, а плечи и груды ажъ ходоромъ ходять.

О. Мойсей бувъ высокый, сухой. Довги, ридки, м'яки косы попрылыпалы до його стовбоватой головы, розсыпавшысь тоненькымы, позлиплюванымы пасмамы по плечахъ. З-пидъ густыхъ бривъ блыщалы чорни, якъ терень, очи. На сухому, жовтому, довгому лыци шокы глыбоко позападады, а мижъ ридкою бородою та малымы вусамы темнылы сыни губы.

Тоди, якъ о. Хведоръ жартувавъ, сміявся навить зъ ридного батька, зъ своеи жинкы, його прыятель все було сумуе та жалеться на слугъ, на жинку, на господарство. Не одна тилькы однаковистъ удачи зводыть людей до-купы: частійше робыть людей блызъкымы прыятелямы протывнисть ихъ удачи.

— Якъ бы, о. Мойсей, зъ насъ двоухъ та зробывся одынъ пипъ,—каже було о. Хведоръ,—щобъ то за дыво выйшло! Якый бы то бувъ пипъ—и велькый, и шырокий, и товстый, и довгый!

Свитлыця о. Хведора була не велька. По-пидъ стинамы стояло дванадцять стильцивъ, въ куткахъ—коси столыкы, а надъ нымы вгори—косынчыкы зъ карнызомъ на кныжки, на проскуркы; коло стины стояла комода, а передъ канапою—стиль. На стинахъ высило багато образивъ, невеликыхъ картынокъ у чорныхъ узенькыхъ рамкахъ, а коло порога высивъ у билому клобуци намальований олійнымы фарбамы якыйсь давній мытрополить, червоный на выду и весь обвишаний червонымы стричкамы, мовъ молодыця намыстомъ.

О. Мойсей прытульвся въ однимъ кутку канапы, а о. Хведоръ розлигся въ другому, закынувшы голову на спынку канапы. Пры двоухъ свичкахъ, на фони темнорозовой обывкы канапы,

обыдвѣ постати такъ чисто малювались, неначе на чорному поли картыны дуже яснѣ малювання.

Довгый, сухой о. Мойсей бувъ похожий на тыхъ довгихъ, темныхъ, аскетычныхъ святыхъ, що малюють на византійськихъ образахъ. И ряса його зъ доброй товстои шерсты спадала навкруги його такымы жъ довгымы фалдамы, и фалды переламувались такъ же остро, впоперекъ, якъ и на византійськихъ образахъ.

На другимъ боци канапы червонило повне, кругле лице о. Хведора, неначе лице товстого, свижого амура, що вышивають гарусомъ на подушкахъ, наляпавшы йому щокы червонымы ниткамы.

Вже въ хатахъ все поснуло, всюды стало тихо, тилькы годинныкъ на стини цокавъ, линыво гойдаючи маятныкомъ.

Передъ пан-отцямы на столи, закрытому червоною шерстяною скатертю, мижъ двома свичкамы стоявъ повный графынъ горилкы. Проминня одъ свичокъ пронизувало пляшку зъ обохъ бокивъ, выгравало въ жовтій, чыстій, якъ сльоза, горилци, заправлений пахучымы коринцямы,—бодяномъ, каманомъ та гвоздычкамы,—блыщало веселымы искрамы на ризаній затычци, на чыстыхъ, прозорчастыхъ бокахъ графына. Коло графына стояла тарилка зъ паляныцею и мысочка зъ вышневымъ вареннямъ.

— А що, о. Мойсей! Чы выпемо по чарци?—запытавъ о. Хведоръ.

О. Мойсей такъ смутно, такъ жалибно подывывся на графынъ, неначе винъ жалувавъ за якоюсь велькою втратою, неначе въ його або дытына вмерла, або кони вкрадено. Ажъ прытухлы його чорни очи, а темне, чорнувате лице стало ще темнйше.

— Хѣба жъ ты не знаешь, що мени не можна пыты?—одказавъ о. Мойсей.

— А що жъ мы отсе робытыmemo въ гостяхъ? Хѣба будемо дывытысь одынъ одному въ вичи?

— Отой докторъ мене дуже лякае,—одказавъ о. Мойсей.—И позавчора казавъ мой Маріи Ивановни, щобъ я покынувъ горилку пыты, а то погано буде...

— А ты ймешь виры докторамъ! Що не докторъ—то й брехунъ! Винъ говорыть, абы языкъ вертився.

О. Хведоръ запынувъ свою голову назадъ, пиднявъ у-гору свою коротеньку боридку и захихикавъ, показуючы два рядкы билыхъ зубивъ. Канапа затряслась, а блыжчи стильци ажъ нижкамы застукотили объ помисть.

— А я докторивъ не слушаю!—промовывъ дали о. Хведоръ.— Винъ мени скаже не йисты того й того, а я на злисть на-йимся та поздоровшаю. Докторъ каже, а ты робы на-выворить, тоди якъ разъ добре буде.

О. Хведоръ зновъ зареготовся и наливъ дви чаркы горилкы. Запахло въ хати спиртомъ, кориннямъ.

— Будьмо здорови!—промовывъ о. Хведоръ и выпывъ прыцмо-куючы.

Въ о. Мойсея ажъ слынка покотылась. Чудови пахощи торкнулы його фантазію, нагадалы йому про якись чудови сады теплого краю. Омана смаку разомъ зъ оманою фантазію була дуже велька. О. Мойсей нахыливъ голову ныжче, не одрываючы очей одъ чаркы.

— Почынай бо о. Мойсей! Чого жъ ты скривывся, якъ середа на п'ятницю?

— Не можна, братъ, не можна! Ты жъ бачышь, якъ я кашляю. Не дурно жъ казавъ докторъ, що въ мене зроду нахыльнисть до грудной болизни, бо въ мене шыя дуже довга.

— Хи, хи, хи!—зареготовся о. Хведоръ.—Не одрубуваты жъ тоби шыи, щобъ можна було горилку пыты! Въ довгу шыю лучче тек-тыме, мовъ у лотокы... Ось попробуй!..

О. Хведоръ пиднявъ чарку проты свичкы. Крышталева чарка неначе засміялась проты вогню. Червоножовтый, чыстый напытокъ замыготивъ искоркамы, неначе въ йому грало литне марево, а чудови пахощи лоскоталы въ носи, въ горли, по языци.

О. Мойсея потягло до чаркы ныбы двома мицнымы рукамы.— Веліе искушеніе!—промовывъ винъ.

— И шо зашкодыть одна чарка?—вговорювавъ дали о. Хведоръ.— Чарка—то одна крапля, вона тоби горла всього не помочыть!

— Може й справди такъ!—промовывъ о. Мойсей, радый, шо знайшовъ сяку-таку прычину.

Що божого дня зарикався о. Мойсей пыты й курыты, але шо божого дня знайде, було, якусь прычину, щобъ розришыты ныбы въ останній разъ; а потимъ—зновъ дававъ соби зарикъ, и зновъ знаходывся той капосный останній разъ. И теперь—очи його повеселишалы. Винъ узявъ чарку, пиднявъ її до свитла, подывывсь на неи любо, якъ маты на свою дытыну, и тихенько почавъ цидыты въ ротъ, помалу задыраючы голову. Довго державъ винъ чарку коло рота, высмоктывавъ останню крапельку и, одирвавшы чарку, почавъ утягуваты въ ротъ свои сыни губы.

— Яке жь то добро, отся горилка!—промовывъ тыхо о. Мойсей. И той розумный бувъ, хто ии выгадавъ!

Винъ схопывся зъ мисця и хотивъ налыты другу чарку. О. Хведоръ мыттю пиднявъ графынь у-гору.

— Э, о. Мойсей, выбачай на сей разъ! Просывъ я тебе, а теперь попросы ты мене! Ха, ха, ха!

О. Мойсей сылоу узявъ пляшку и выпывъ другу чарку.

Перегодя о. Хведоръ закурывъ цыгарку. Першый свижий дымокъ дуже залоскотавъ у носи въ гостя.

— Не куры, будь ласка!—просывъ о. Мойсей.—Ты жь знаешь, що докторъ не дозволяе мени й курыты. Не дратуй мене!

— Одчепысь ты зъ своимъ докторомъ! Якъ його слухаты, то й зъ голоду вмерты треба.

— Скильки разъ я зарикався курыты,—каже о. Мойсей,—одже не кynu! Покры не чую дыму, то й байдуже, а якъ курыть хто мени пидь носомъ, то, здається, отдавъ бы все на свити, щобъ тилькы покоштуваты того поганого зилля.

— Колы хочешъ кыдаты, то не зразу, а помаленьку. Одного дня покуры трычи, другого дня—двичи. Отъ почны такъ зъ сього вечора!—На, куры!

— Може ты й правду кажешъ,—промовывъ о. Мойсей вже далеко веселйше.—Дай, покуру, та й закаюсь!

Закадылы пан-отци и поодкыдали головы въ куткы канапы. И попылась ихъ розмова щыра, не потайна. Безъ жодныхъ свидкивъ, чужыхъ и своихъ ридныхъ, въ тихій теплій свитлыци, середь спокою темной осинной ночи, за чаркою доброи горилкы або наливкы—не разъ, було, пан-отци пробалакають цилу ничъ до свита. Вже матушка, выспавшысь, було выгляане зъ дверей, гримне на ихъ, та й зновъ засне, а пан-отци на те не вважають. Нична пизня доба, чарка горилкы розгортують душу, розвязують мову, додають красномовности навить некрасномовній речи мовчуна о. Мойсея.

Батюшки мовчалы, втягаючи въ себе дымъ, и буцимъ збиралы роскыдани думы, выбираючи ту, зъ котрой треба бь початы розмову.

— Якъ же, о. Мойсей, твоя сим'я?

— Моя сим'я? Не благословывъ мене Богъ сим'ею! Не ростуть мои диты. Чы мене за що Богъ карае, чы я самъ нездоровый,

чы моя жинка така! Отъ и си диты, що позоставалыся жыви... чогось вже мизерніють, кривляться...

— Ты плачешъ, що твои диты вмирають, а мои вже й геть то жывучи. Такого ихъ, такого ихъ, що далєби, не знаю, що й дїяты! Семеро однісъ я на кладовыше, а тамъ—спыть въ мене ажъ симъ дочокъ, а два сыны въ школи. Колы тоби скучно за мертвымы дитьмы, визьмы, будь ласка, въ мене зо-двое або зо-трое живыхъ. Я тоби ще й подякую!

О. Хведоръ зареготовався, ажъ стильци на тонкому помости застукотили нижкамы.

— Чужи диты—не свои,—одказавъ о. Мойсей.

— Та ще й не мруть чогось!—промовывъ о. Хведоръ.—Отсе й захырїє дытына, стогне, мизерніє. Думаю: от-отъ умре! Одже и ни! А все та жинка! Якъ визьме коло його панькаты, тупцяты, якъ визьме прыпарюваты та прыпикаты, выльваты та облызуваты, то дывысь—вже моя дытына й очунює! Ха, ха, ха!...

— Грихъ тоби, о. Хведоръ, такъ говорыты про своихъ дитей!

— Та вже нехай хочъ и грихъ! У мене що на уми, те й на языци... Ха, ха, ха! А якъ ты соби, о. Мойсей, миркуешъ? Отсе въ мене симъ дочокъ. Я не личу сынивъ. Треба имъ справыты симъ суконь, та симъ сорочокъ, та симъ паръ черевыкивъ. Визьмы вдвое, то буде по чотырнадцять! А тамъ ще якъ почнуть выгадуваты свои вытребенькы, якись комирчыкы та стьожечкы, та блонды, та якесь дрантя, та якесь бисы-батька-зна що! Та все по моди, та по морди! Я тоби кажу, що на сылу вельку настачаю! А тутъ, знаешъ, ще до того вдалысь мои дочкы въ свого батька! Ха, ха, ха! вси симъ товсти, неначе симъ тучныхъ коривъ фараоновыхъ. Сьогодни справышъ одежыну, а черезъ тыждень—вже й тисна стала! Ще добре, що не вси доросли, такъ одежына переходыть зъ плечей на плечи...

— А хто жъ вынень,—промовывъ о. Мойсей,—колы ты и самъ не згирше колесныцегонытеля Фараона. Гладшаешъ що-дня, ни-вроку тоби!...

— Ты й правду кажешъ, о. Мойсей. Недавно стулывъ я соби отсю рясу. Не жаль бы було, якъ бы не казавъ кравцеви, а то казавъ и наказувавъ: не шый же тисно, шый якъ можна шырше! Колы вчора дывлкъсь—на плечахъ розлился шывто! Я до попади, показую та лаю кравця. А вона мени якъ одрубала, та ще й пры дочкахъ:—Не кравецъ вынень! Самъ разлазышся, то й одежа му-

сыть роздатысь. Не зализна жь!—Я покынувъ рясу та мерщій зъ хаты! Ха, ха, ха!... А тутъ, не тоби кажучы, ростуть дочки такъ швыдко, якъ на дрижджахъ! У другихъ дочки и въ двадцать рокивъ ходять въ куценькій сукни, а въ мене—отсе мыне дочки трынаццять, ии хочъ заразъ замижъ давай! Одна другу доганяе... Не знаю, шо й робыты на свити! Богословы знаютъ, шо въ мене не гуртъ то грошей, обмынають мою хату; або прыйдутъ, об'їдять, обипьють, понюхають, та й пойдуть. А мои дочки сыдятъ, хочъ и хороши,—врагъ ихъ не взявъ! Буду выдаваты, хто першый трапиться! Хочъ бы й за дякивъ! А де жъ я ихъ подиваю? До старшихъ двоухъ и богословы вже не присватуються: кажутъ, шо стари, а имъ всего висимнаццятый та девятнаццятый рикъ!

— Чого се ты, о. Хведоръ, взявся за своихъ дочокъ? Вони жъ дурно не йдять твого хлиба? Вони коло всего, а твоя матушка тилькы порядкуе.

— Оттакъ-пакъ! Ба ще бъ посидалы, та руки поскладалы! Вони, бачъ, и робылы бъ, шо тилькы пленталы на п'яльцяхъ якесь свое дрантя. А я ихъ до пекарни! Робить, кажу, диты, самы на себе! На васъ слугъ не настачышь. Нехай роблять и коло печи, и на городи, нехай хлибъ печуть, обидаты варять у жныва, прядуть. Тилькы не пускаю зъ сорочкамы на ричку та на поле.

О. Хведоръ зновъ пональывавъ горилкы у чаркы.—Будьмо здорови!—промовывъ винъ, выпывъ и закусывъ вареннямъ.—Прошу покорно, о. Мойсей!

— Ой, боюсь, боюсь! Лыхо мени зъ сією горилкою! Хтось лукавый выгадавъ ии на мое лыхо!

— Пый бо! чого ты? Дома соби будешъ писнюкаты, а въ гостяхъ „розришеніе на вся: вына и елея.“

— Воно й справди, шо я въ гостяхъ! Не пытому вже дома,—промовывъ о. Мойсей, а самъ скоса привитлыво поглядавъ на ясну, блыскучу, якъ зоря, чарку горилкы.

Выпылы зновъ по чарци. О. Мойсей довго смакувавъ, обсмоктуючы свои сыньовати губы.

— Грымаешъ ты, о. Хведоръ, на дитей. А въ мене жъ то, въ мене—швыдко не буде ни дытыны, а ни щастя, ни хатыны, якъ спивають у писни! Чы воно пороблено, чы воно наслано? Кажуть, шо моя хата закладена майстрамы на дытячу смерть... И въ старого батюшки мерлы диты. Я вже й воду святывъ, изновъ святывъ уси хаты, вже й пытавъ мижъ старымы людьмы...

О. Мойсей зигнувъ шыю карлючкою, а голова звысла на груди.

— Богъ-зна чого ты журышся, о. Мойсей!—каже о. Хведоръ.— И хочеться тоби того клопоту? Я й не радъ, а диты родяться та й ще родяться, и не знаю, колы тому кинець буде! Може воно тымъ, що я люблю свою матушку такъ, якъ любывъ и передъ винцемъ. Що не гляну на неи, що не поцилую, то й пивъ дытыны! Моя матушка—аки лоза плодови́та, нивроку їй, якъ спыть та не чуе, то нехай и не вадыть. Шо-року, шо-року, шо-року!...

О. Хведоръ зареготавсь, ажъ помистъ задрывавъ, а стильци затанцювали нижкамы.

— По сій мови будьмо здорови!—промовывъ винъ, наливаючи по чарци.

— По сій мови можна й мени, — додавъ о. Мойсей.

— Та пый разомъ, не смакуй!—прыказавъ о. Хведоръ, регочучись дрибно.—И чаркы чорты-батька-зна яки пороблено! Выпьешъ —мовъ муху проковтнешъ.

О. Мойсей не сперечався, ковтнувъ хыльцемъ, и тилькы втягувавъ, по своему звычаю, обыдвѣ губы въ ротъ.

— Казавъ я тоби, о. Мойсей, що выдамъ дочокъ за того, хто першый трапытьса, чы винъ буде дякъ, чы мужыкъ, чы цыганъ, чы ляхъ... одже жъ я такъ швыдко и зроблю. Внадывся до моихъ дочокъ якыйсь ляшокъ. Ходыть, та й ходыть, трохы не шо-дня. Дочки й ради, бо звисно—вже дивчата на пори, регочуть, та жаргують зъ нымъ. А ляшокъ зъ себе дуже не поганый, веселый, брехунъ, точыть баляндрасы моимъ дочкамъ. Тилькы чынъ на йому бисъ-батька-зна якый! Винъ якогось пана пидпысаря пидпысаря, чы що... Фамылія його—Серединський. Прыйихало воно сюды на окономію недавно таке мыршаве, обшарпане, мызерне, замлиле и называе себе шляхтычемъ. Попереду було мене обмынае: знать соромывся свого дрантя; а якъ облатався, обшывся, ставъ на панка схожий, тоди почавъ до мене пидступаты та все смилывійше та смилывійше. Потимъ дывлюсь—вже и влизъ въ мою хату. А зъ дочкамы—куды тоби: наче зрись у панськихъ будынкахъ. И теперычкы ходыть трохы не шо-дня. Мени вже и наскучае, бо треба зъ нымъ панькатысь, колы впустывъ до своеи господоы... Будьмо здорови!

Выпылы и закусылы. О. Хведоръ перехылывъ порожню пляшку надъ чаркою.

— Чы се мы вже й выхылылы повный графынъ? Чы не тымъ, що ты, о. Мойсей, маешъ якусь прырождену нахыльнисть до... до чарочки? Ха, ха, ха!

— Якъ выпылы, то господарь ще прынесе,—одказавъ о. Мойсей.

О. Хведоръ скинувъ чоботы, пидгорнувъ полы, взявъ графынъ и, тихесенько закрадаючысь, якъ кить до мыши, пишовъ у другу темну хату точыты горилку зъ барыльця. Середъ тыши ночи чуты було дуже выразно, якъ горилка стыха булькотила зъ барыльця, врываючысь у пляшку и шелестячы по бокахъ скла.

Колы се щось заворушылось и загомонило въ другій темній хати.

Въ одчынени двери, якъ той херувымъ зъ небесъ, вылетивъ о. Хведоръ. Одъ швыдкого рушення полы його рясы литалы на повитри, якъ двое крыль, а волосся на голови пиднялося вгору, якъ легкий пухъ. Въ рукахъ у його бувъ превелькый бутылъ доброй горилкы.

— Охъ мени лихо!—промовывъ о. Хведоръ, озыраючысь на темни двери, нибы звидтиль за нымъ гнався домовыкъ.

— Моя матушка почула, що я горилку точу, та такъ нагнала, що я на сылу втикъ. Колы бъ лышь не прыбигла та не одняла бутля!

О. Хведоръ поставывъ бутля пидъ стиль, але, прислухавшысь, що зновъ все поснуло й затыхло, вытягъ и поставывъ на столи.

— Будьмо здорови! Помершымъ чарка, а намъ горилка!—промовывъ о. Хведоръ.

Выпылы й закусылы.

— Сміешся ты зъ мене,—каже о. Мойсей,—що моя Марія Ивановна забороняе мени пыты, а самъ, бачу, не згирше боишся своеи жинкы!

— Этъ, о. Мойсей! Все то твои доктори нашкодлы! Набрехалы мой попади, що мени горилка шкодыть, бо въ мене шыя дуже коротка. Бачъ—вирь дурнямъ! И довга шыя—не пый, и коротка шыя—не пый! Страхаютъ мене параличемъ. Одынъ дидько: и пыты—вмерты, и не пыты—вмерты,—лучче жъ пыты и вмерты! А ну, о. Мойсей, чы правду жъ кажуть доктори? Чы стукне мене параличъ?

О. Хведоръ наливъ, выпывъ и замовкъ, неначе ждучы паралича.—Ни, нема апоплексіи!—промовывъ винъ.—Теперь же смилыво! маршъ впередъ!

Зновъ налылы чаркы й повыпывалы сміючысь.

— Про що пакъ мы булы розговорылысь?—спытавъ о. Хведоръ.

— Про якогось Серединьского...

— Эге! Такъ знаешъ, внадывся до мене той панокъ Серединьскый. Ходывъ попереду самъ, а се вже почавъ ходыты зъ нашымъ сусидою, помищыкомъ Хоцинськымъ. А знаешъ, якъ я познайомывся зъ тымъ Хоцинськымъ?

— А якъ?

— Дуже чудно й смишно! Чы до тебе прыходылы панкы кумама держаты до хреста мужычыхъ дитей?

-- Прыходылы передъ повстаннямъ и не разъ, а се щось и пересталы,—одказавъ о. Мойсей.

— Ото жъ и до мене, було, отсе й несуть хрестыты мужычу дытыну: кумою—молодыця, а кумомъ—панокъ изъ заводу. Що се сталося зъ панамы?—думаю було соби. Попереду дерлы шкуру зъ людей, а се почалы брататысь, пыты горилку зъ нымы, обниматысь та цилуватысь. Щось воно та йе... Ажъ воно такъ и вышло! Выпыймо, о. Мойсей!...—Разъ якось прынесли дытыну до хреста. Кумою—молодыця, а кумомъ—якыйсь незнайомый панъ, здоровый, пузатый, зъ маленькымы, тонкымы нижкамы,—достоту неначе хто пидперъ барыло двома паличкамы. Рекомендуеться мени, що винъ такой и такой помищыкъ, близенький мій сусида и прынисъ до хреста дытыну свого робитныка, доброго й вирного, знаючы звычай одъ хреста не цуратыся. А я соби думаю: дай трохы пожартую зъ паномъ, щобъ не дуже його розбирала охота держаты до хреста дитей. Веду кумивъ у першу хату и почынаю хрестыты дытыну по всимъ правыламъ: чытаю помалесеньку, выразно, слово за словомъ, а дякъ зъ паламаремъ приспивують. Стоить мій панъ, перекидыаючы зъ ноги на ногу свое барыло. А я чытаю та й чытаю, та спиваю! Дывлюсь—мій панъ вже сопе, а зъ лоба питъ горохомъ котытсья, а я чытаю, та чытаю! Ха, ха, ха! Нехай,—думаю,—покоштѹе, що йе на свити де-що й важке. Дывлюсь—вже близенько кинець. Я перемахнувъ на молебинь, давай вычитуваты одынъ, потимъ другый. Хоцинському давъ на руки дытыну. Винъ червоніе та сыніе—от-отъ упаде! Годи, думаю, буде панъ до новыхъ выныкивъ пам'ятаты, якъ о. Хведоръ хрестывъ дытыну. Ха, ха, ха! Навписля чую—мій панъ ажъ заслабъ: мабутъ одстоявъ ноги. Такъ то мы й познайомылысь. Ковтай муху, о. Мойсей!

— Ни, щось мало поживку зь сіеи мухы! Буду ще кгедзівъ ловыты, або-що.

О. Мойсей доставъ зь другого стола стаканъ, наливъ трохы не повенъ и почавъ дудлыты.

— Отъ и почавъ Хоцинський до мене ходыты; просыть и до себе, дае мени гостынци, шле мени зь заводу по голови цукру. Бачу—годыть мени, тупяе коло мене. А якъ прыйде до мене въ гости, вьеться коло моихъ дитей, тырыть имъ у руки польськи кныжки, цвенькае до ихъ по-польськы. Моя друга дочка захс-пыла десь зо двое польськыхъ сливъ. Винъ ии хвалыт розхва-лке передо мною, нибы вона найкраща, найрозумнійша од , усихъ моихъ дитей... Мій старшый сынъ, яко фылософъ, заразь постеригъ, що Хоцинський мае соби де-що на уми. А я й давно те запримитывъ, та—думаю—бисъ тебе беры! Зъ твоєи праці не буде корысты тутечкы, а мени все такы выгода: и цукоръ дурно дае, и поле дае, и дрова дае. Не завдаваты жъ мени панови брехни, та ще и въ свой господи! А часомъ, якъ у чому пустому, то ще й потакаю. А винъ радый, ажъ у гору скаче, та шле мени гостын-ци; а мы зъ жинкою сміємося зъ пана! Ха, ха, ха! За здоров'я нашихъ непроханныхъ благотворытеливъ! Пый же, о. Мойсей!

— Та наши паны,—промовывъ о. Мойсей,—такы дождождуть батюшкамъ, хто вміе килька сливъ цвенькнуты по-польськы. И я, гришний, колысь ненарокомъ, для штуки, промовывъ сливъ двое по-польськы до своего пана. Заразь на другый день прыславъ хуру дровъ! За дви слови!

— За те жъ пидставляють вони стильця тому, хто не годыть имъ!—промовывъ о. Хведоръ.—Чы чувъ про благочынного зъ Куцого? Якъ його обговорювавъ помищыкъ Понятивський передъ архыйреемъ, передъ сторонними людьмы, передъ панамы за обидомъ тоди, якъ викарный йиздывъ по епархii! Де жъ пакъ! Выдумавъ якусь исторію, нибы його свыня вскочыла въ попивъ огородъ. Пипъ давъ ій сто ризокъ, веливъ звязаты й одислаты соцькымъ у станъ вкупи зъ прошеннямъ на „оную безпокойную рябу панську свыню.“

О. Хведоръ зареготавсь, наливаючы горилкы въ чарку, ажъ горилка перелылась черезъ край.

— Мій Хоцинський годыть,—говорывъ дали о. Хведоръ,—не тилькы мени, але навить и нашимъ мужыкамъ. Вже чую, що винъ ни зъ сього, ни зъ того ставыть людямъ обиды, наймае

музыки, тупце коло ихъ, самъ частуе горилкою. Бо винъ пам'ятае, що въ повстання польське наши мужыкы нахвалялись выризаты до-тла всихъ ляхивъ, щобъ и духу ихъ тутъ не пахло, та жалкують, що того не зробыли и тилькы ждуть другого повстання. Винъ навить самъ мени говоривъ про те колысь за чаркою горилкы. А мужыкы з'идять обидъ, а писля кажутъ, що панъ и добрый, якъ бы не ляхъ; а то такы ляхъ, а якъ ляхъ, то й ворогъ! Хоцинський и самъ недавно жалився на нашихъ людей. Такой, каже, тутъ проклятый, завзятый народъ: ниякъ не прыгорнешъ до себе! Иста козаччына, той запорожський, гайдамацький духъ! Дурно, думаю, ты, ляше, втрачаешся на обиды та музыкы! А ще сміе теревеныты моимъ сынамъ, що польська мова, якъ не теперь, то швидко буде потрібна на Украини!

— И справди, чудна та Польша!—промовивъ о. Мойсей.— Сама лежить звязана, скручена, на сылу дыше, а ще такы протягае голову, щобъ когось угрызнуты, шукае зубамы, щобъ когось укусыты.

— Будьмо здорови, о. Мойсей! Закушуй бо, а то на голову буде важко!... Отъ и почавъ ходыты Хоцинський зъ Серединськымъ. Чы не мостытыся винъ у сваты до моихъ дочокъ?

— Ой, не хапайся, о. Хведоръ, зъ сватаннямъ! Пытай людей!

— Добре тоби говорыты, колы тоби на шыи не сыдыты симъ дочокъ!

— Колы бъ мени хочъ одну дочку! Вже я й хаты святывъ, и пшеницю сівъ на чотырьохъ рогахъ дома. Пшениця посходыла, —значыть мисце благословенне...

— Знаешъ, що зробы, о. Мойсей? Об'идь ты голый середъ дня верхомъ на лопати трычи кругомъ хаты, та прочытай на бигу трычи „Отче нашъ,“ тоди певне такъ поперелякуешъ домовыкивъ, що не потраплять, куды й втикаты! Ха, ха, ха!

О. Мойсей пиднявъ голову,—думавъ почуты щось путне, але заразъ схлывъ ии внызь, осмихнувшысь.

Отъ ходыты до мене Хоцинський та годыты мени. Недавно отсе прыславъ мени деревни на повитку.

— Чы й той панъ годывъ тоби, що попереду бувъ тута?—спытавъ о. Мойсей.

— Де тамъ тоби! Той бувъ зъ багатыхъ, значныхъ ляхивъ, зъ арыстократии—проклятый та гордый, якъ сатана! Йому, мабуть,

здавалось, що винъ и теперъ пануе на Вкраини, якъ було колысь за царя Гороха.

— А хйба жъ и не панувалы ляхы въ насъ? Що хотилы, те й робылы. Не було имъ упыну,—одказавъ о. Мойсей.

— Якъ прыйхавъ до насъ той старый панъ, я накынувъ свою скуфію, надивъ найновійшу, найпросторнійшу рясу, та й пишовъ до його. Думаю—и познайомлюсь, и поговорю за квытъ на дрова. Бо тоди, бачъ, паны давалы намъ дрова зъ свого лису. Оповистывъ його черезъ лакея. Колы се—выходыть до мене пузанъ у шляхроци зъ люлькою въ зубахъ на довженнимъ цыбукови. Надувся, насупывся и заступывъ мени двери до гостынной и почынае пытаты, чого мени треба, якъ того мужыка, а сисы й не просыть. Э, думаю, бисъ бы твоему батькови! Не годытьса жъ мени стояты коло порога та ще й въ скуфіи.—Выбачайте, кажу, пане, але ни вамъ, ни мени не прыходытьса говорыты навстоячки! Взывъ я, мынувъ його, пишовъ у гостынну та й лагожусь сисы въ самому бильшому кресли, а його прохаю сисы коло себе. Винъ тоди ни въ сыхъ, ни въ тыхъ,—такъ йому погано стало. Поставалы мы обыдва коло фотеливъ та й почалы вгнизджуватысь. Ніякъ не влизу въ прокляте кресло—таке вузьке! Колы дывлюсь—и панъ застрягъ и не влизе дали.—Ха, ха, ха!—зареготався я, а панъ и соби за мною.—Шкода, кажу, пане, не за-для насъ роблена ся мебель! Сидаймо на софи!—Сивъ я, та й упирнувъ у пружыны до самой земли, а панъ упирнувъ зъ другого боку. Сыдымо мы—тільки головы наши выдко, мовъ десь за горымы выглядаемо; а софа—трисъ! лусъ! трисъ! та все трищыть помаленьку. Отъ же зъ того часу и почавъ ласкавійше зо мною поводытысь, почавъ руку подаваты... Выпыймо жъ, о. Мойсей, за вичну пам'ять шляхецького польського гонору! За ихъ бундючність давню!

Выпылы й закусылы.

— Э, о. Мойсей! ты, бачу й честы не знаешъ! Дывысь, вже горилкы тилькы на дни!—промовывъ о. Хведоръ, трясучы останньою горилкою, котра былась объ пляшку, ажъ скло дзвенило. Якъ же я добуду теперъ другого бутля? Треба рачкы лизты въ ту хату, бо матушка почуе.

О. Хведоръ зновъ, ступаючы навшпынъкы, пирнувъ у темни двери. Але матушка, мабутъ, звыкла навить черезъ сонъ стерэгты барыльця и пляшокъ зъ горилкою, заразъ заворушылась. О. Хве-

дорь, наче архыстратыгъ зъ небесъ, вылынувъ прожогомъ зъ темной хаты, держачы на рукахъ чымале барыльце, въ котрому горилка жалибно плескалася въ порожньому мисци.

— Благовистувуй, земле, радость велію!—каже о. Мойсей.

— Не дуже й велію, бо тилькы на дни, та й то прости, не-настоянои! Не потрапывъ, бо въ хати поночи...

— Дарма! Давай покоштуемо, яка вона!

— Якъ же твои сыны?—спытавъ о. Мойсей, піймавшы доброго гледза зъ стакана.

— Якъ? Васылъ вже въ философіи, вчытьсѧ дуже добре, а меньшый и доси въ ныжчыхъ класахъ. Выгнався ажъ до неба, а дурный, якъ треба. Не хоче вчытьсѧ! Така шельма, таке ледащо! Мабуть тымъ, що въ батька свого вдався... Ха, ха, ха!

О. Хведоръ зареготавсь, ажъ одна дытына закрывчала зпросоння.

— Хиба жъ ты не вчывся въ школахъ?—спытавъ о. Мойсей.

— Якый тамъ недовирокъ його вчывся бѧ! Ще въ бурси сякъ-такъ. Вчытели добре прыганялы, а я дуже боявся катаржнои лозы! Разъ дали такой прочуханкы, що й доси пам'ятаю. Було, ажъ слѧзы тоби котяться, а такы вылупышь тыхъ прокля-тыхъ латынивъ та грекивъ, якъ „Отче нашъ“! Перевелы мене въ семинарію, зачувъ я волю. Дывлюсь—авдыторивъ немае, грекы та латыны валяються въ насъ по-пидъ лижкамы. Не ввчышь лекціи—професори й слова не кажутъ. А тутъ ще й не вызы-вають! Эге, думаю я, ажъ ось де лахва! Кыдай, Хведю, кныжки та гуляй! Гуляю я та гуляю—кныжки и въ руки не беру. Колы зыркъ—чытають на конференціи, що такого то раба Божого Хве-дора Чепурновського „по малоуспишію и маловозрастію“ заста-выты въ тимъ же класи на другый курсъ, то-бѧ то ще на два рокры. Отъ и попасавъ я, трохы покаявся, перевелы мене трохы не въ першому разряди. А въ философіи, якъ закоштувавъ я волю мысли, якъ и подобае философви,—покынувъ я зновъ кныжки. Гулявъ, гулявъ ажъ до кинця курса—ажъ остобисило! Зберемось, було, та все молоди, весели товариши, пьемю, танцюемо, спива-емо, въ карты граемо!... Охъ, що то за часъ бувъ хороший, виль-ный! Наши ченци-начальныкы бдятъ та молятся,—за насъ, ма-бусть, та за наши грихы. Куды имъ встерегты по ночахъ такихъ соколивъ, такихъ запорожцивъ?!...

О. Хведоръ выпроставъ груди й спыну, взявся въ бокры и закынувъ голову. Його постать и справди була запорожська.

— Якъ же тебе перетягли въ богословськый класъ? Хиба за уши?

— Де тамъ! Трапилось мени таке щастя, що мене на экзаменахъ и разу не спыталы и не зачипалы! Ректоръ любивъ выклякаты тилькы тыхъ, котри были записаны въ записяхъ пидъ цыфрою, а я никола пидъ нею не стоявъ—ни пидъ 5-ма, ни пидъ 10-ма. А въ класи, було, дуже везе. Часомъ, було, визьму зъ гульни та й вивчу лекцію жартуючы. Дывлюсь—якъ разъ вызвуть! А де не вывозило, то вже, було, покойный батько вывозить чы гришмы, чы цукромъ, чы борошномъ. Такъ я доплывъ до берега щасливо, безъ кораблекрушення, якъ и багато нашихъ доплывало. А зъ консысторією справа швидко: втырывъ у руки килька рубливъ, кому треба, та й парафія йе!... Выпиймо, о. Мойсей, якъ мы колысь выпывалы, якъ стоялы въ Качуренка! Пом'янимо дни нашої славы, нашихъ веселыхъ молодощивъ...

О. Мойсей добре поминавъ свои молодощи, бо дудливъ безъ перервы зъ свого здорового стакана, не дожыдаючысь частування

— Але, дывись, о. Мойсей!—крыкнувъ о. Хведоръ,—вже й барыльце порожніе!... Потривай! роскажу я твой Маріи Ивановни!

— А я твой Маріи Васыливи,—одказавъ о. Мойсей.

— Ой, не кажы, братику!

— А не скажешъ мой? Якъ не скажешъ, то я й твой не скажу.

— Вже и въ викнахъ сиріе, и небо свитліе, свитъ недалечко... Чы не оддыхнуть намъ, о. Мойсей?

О. Мойсей тилькы звисывъ голову ще ныжче на груди.

— Чы потрапымъ до нашої постели?—спытавъ о. Хведоръ.

— Потрапимо, абы тилькы зъ мисця зрушыты!—одказавъ о. Мойсей.—Пидведе мене, а я тебе.

Побралысь пан-отци за руки и, пидводячы одынъ одного, встали и тихенько подыбалы до постели. Ни одынъ зъ ихъ не заточывся а ни тришечкы, покы дійшлы до другои хаты!

— Знаешъ, о. Хведоръ, яка мени прыйшла думка?... Якъ то мы вдвохъ подужалы вклясты въ копы стилькы горилкы? Одже жъ мы выпылы якъ разъ мабутъ по два бутли.

— Я думавъ, що тоби й справди путня думка прыйшла въ голову!

Пан-отци полягали и ще довго балакалы—що дали, то тихше.

— Ну шо, о. Мойсей, якъ бы писля сього всього та скласты насъ до купы! Ой, ой, ой! Якый бы то зъ насъ выйшовъ велыкый пипъ! Мабуть, якыйсь протоерей, або архыерей!....

— Ни, Богъ зъ нымъ!—одказавъ о. Мойсей.—Теперь зъ одного мене, або зъ тебе вуйшовъ бы цилый прычетъ церковный. Одже жъ тѣи горилки, що ты выпывъ, стало бъ на весь прычетъ!

— Чы не выпыты намъ ще до подушкы?—спытавъ о. Хведоръ.— Тутъ въ мой келіи йе зъ пляшка настоечки... Я ховаюсь такы одъ своеи жинкы.

— Якъ выпыты, то й выпыты! Я николи не цураюсь того добра.

О. Хведоръ доставъ пляшку з-пидъ якихсь паперивъ,— здається, „Епархіальныхъ Вѣдомостей,“ завишаныхъ одежою, сивъ на лижку, выпывъ самъ и почастувавъ о. Мойсея.

— Ой, добра жъ ся настоечка!

— Ну, выпьемъ за своихъ овецъ, за пасомыхъ!

Выпылы.

— Ну, выпьемъ за протоереивъ и архыереивъ!

Выпылы.

— Выпьемъ „за хрыстолюбывое воинство“! Йому перше мисце! Куды жъ намъ до ихъ, о. Мойсей!

— Ну, выпьемъ ще в-останне— „на сонъ грядущыхъ“,—додавъ о. Мойсей.

— Одже жъ ты, паноче, здається, пывъ бы й черезъ сонъ,— одказавъ о. Хведоръ.

Полягали пан-отци и довгенько гомонили щось, вже не слухаючы одынъ одного.

— Якъ твоя Марія Ивановна сама дома?—спытавъ о. Хведоръ

— Що? що таке? Гуска Ивановна, заправлена на горилци...— замоловъ нисенитныцю о. Мойсей та й заснувъ...

Панасъ Мырный.

(Псевдонимъ).

Мырный Панасъ—псевдонимъ одного зъ найталановитѣйшихъ письменниковъ украинськихъ. На поле письменства выступивъ Мырный р. 1872 поэією „Украина“, надрукованою въ „Правди“. Потимъ появляются його оповидання, повисти та романы: „Лыхый попутавъ“, оповидання (1872), „П'яныця“, оповидання (1874), „Лыхи люде“, повисть (1877), „Хиба ревутъ волы, якъ ясла повни“,—романъ, написанный спільно зъ другимъ письменникомъ украинськимъ Иваномъ Билыкомъ (1880), „Повія“—романъ зъ народного життя, ще не скинченый (Рада, 1883—1884), „Якъ ведеться, такъ и живеться“,—образки зъ жыття (Рада, 1884), „Ловы“, оповидання (Ватра, 1887), „Казка про Правду та Крывду“ (Правда, 1889), „Морозенко“, оповидання (Кіевск. Старина, 1898). Опречь того, Мырный написавъ килька образки зъ подорожи, комедіи—„Перемудривъ“ (1886) и „Згуба“ та драму „Лымеривна“ (1892) и переклавъ на украинську мову „Гайявату“ Лонгфелло, „Короля Лира“ Шекспирового, „Слово о полку Игоревимъ“ та ин. Оповидання „Лыхый попутавъ“, та „П'яныця“ выдано р. 1886 у Кыви зъ назвою „Збираниця зъ ридного поля“. Творы Панаса Мырного—се справжня окраса украинського письменства, бо вызначаються глыбокимъ змистомъ, малюючи соціальни видносны середъ нашего народа, пластичностью образивъ, художницькимъ обробленнямъ та прегарною народною мовою.

Литература: 1) Огоновський—Исторія..., ч. III; 2) Петровъ—Очерки истории украинской литературы XIX ст. 3) В. Г.—библиграфычна замітка про повисть „Повія“ (Кіевская Старина, 1883, кн. VI), 4) Познанскій—библиграфычна замітка про „Збираницю зъ ридного поля“ (Кіевская Старина, 1886).

Польова царивна.

Зъ романа „Хиба ревутъ волы, якъ ясла повни“.

На двори весна вповни. Куды не глянь—скризь розвернулося, распустылося, зацвило пышнымъ цвитомъ.

Ясне сонце, тепле й прязне, ще не вспило наложыты палючихъ слидивъ на землю: якъ на Великдень дивчына, красується вона въ своимъ роскишнимъ убранни. Поле—що безкрае море—скильки зглянешъ—розислало

зеленый кылымъ, ажъ сміється въ очахъ. Надъ нымъ сынимъ шатромъ розип'ялось небо—ни плямочки, ни хмарочки: чысте, прозоре—поглядъ такъ и тоне... Зъ неба, якъ ростоплене золото, ллеться на землю блискучый свить сонця; на ланахъ грае соняшня хвыля, пидъ хвылею спіе хлиборобська доля. Буяе вона вгору; зеленіе, якъ рута... Легенький витерець подыхае зъ теплого краю, перебигае зъ нывки на нывку, жывыть, освижае кожну былынку... И ведутъ вони мижъ собою тыху-таемну розмову: чутно тилькы шелестъ жыта, травыци. А згоры лыне жайворонкова писня: доносьться голось, якъ срибный дзвіночокъ, тремтыть, перельвається, застыгае въ повитри... Перерывае його перепелячий крыкъ, зирвавшысь вгору; заглушае докучне сюрчання трав'яныхъ конькивъ, що якъ не розирвуться—и все те зливається до купы въ якыйсь чудный гоминь, врывається въ душу, розбуркуе въ ній добристь, щыристь, любовь до всего. Гарно тобі, любо, весело. На серци стыхають негоды, на думку не лизуть клопоты, добра надія обгортае тебе добрымы думкамы, бажаннямы... Хочеться самому жыты й любыты, бажаешъ кожному щастя. Не даромъ въ таку годину—абы неділя, або яке свято—хлиборобы выходять на поле хлиба обдывлятысь.

Оттакои саме поры, въ неділеньку, писля раннього обиднього часу, тымъ шляхомъ, що, зывшысь гадюкою, пославсь одъ великого села Писокъ ажъ до славнаго колысь Ромодану, йшовъ молодой чоловікъ. „Не багатого роду!“—казала проста свыта, накинута на-опашкы.—„Та чепурной вдачи“,—одмовляла чыста, била, на грудяхъ вышивана сорочка, выглядяючы з-пидъ свыты. Червоный зъ кытыцямы поясъ теліпався до колинъ, а высока сыва шапка зъ решетыливьскыхъ смушкывъ, перехыляючысь на бакирь, натякала про парубоцьку вдачу...

Ишовъ справди парубокъ. На першый поглядъ йому, може, литъ до двадцятка добиралося. Чорный шовковый пухъ тилькы що высыпався на верхній губи, де колысь малося буты вусамъ; на мовъ стесаній бородци де-де понялось тонке, якъ павутыня, волоссячко. Нисъ невеличкый, тонкый, трохы загостреный; темни, кари очи—тежъ гостри; лыце довгообразе—козаче; ни высокого, ни низького зросту, тилькы плечи шыроки та груды высоки... Отсе й уся врода. Такыхъ парубкывъ часто й густо можна зустріты по нашихъ хуторахъ та селахъ. Одно тилькы въ сього не абы-яке—дуже палкый поглядъ, быстрый, якъ блискавка. Нымъ

свитулась яхась незвычайна смилывисть и духова миць, разомъ зъ якоюсь хыжою тугою...

Парубокъ плився повагомъ, позакладавши руки назадъ себе, позыравъ навкругы своимы блыскучымы очыма, иноди зупынявся й довго розглядавъ зелене ныв'я; то знову йшовъ, то зновъ становывся де-небудь на згирку и зновъ оглядавъ поле. Ось перейшовъ и драный мисточокъ посередь лукъ на нызыни, на балци. Пидь нымъ ще не высохлы весняни калюжи—ажъ зацвилы, позеленилы: кумкають въ ныхъ жабы рано й вечирь. Отъ опынывсь на невеличкимъ горбку по той бикъ мисточка, ставъ, обернувся лицемъ до його, глянувъ на рудку, перевивъ поглядъ на крайне жыто.—Одже тутъ кращи хлиба, нижъ пидь селомъ,—подумавъ самъ соби,—туть, мабутъ, сьльнійший дощъ пройшовъ... Зновъ повернувся и рушывъ дали.

Спустывшысь въ долину, повернувъ зъ курного шляху на обнижокъ и пишовъ помижъ зеленымы жытамы. Ось не дійшовъ до одніей нывы, нахылывся, вырвавъ пры самимъ корени пучокъ жыта, глянувъ на його, дали глянувъ на ныву—и лице засвituloсь одрадою.—Отъ де моя праця,—немовъ казала його очи,—не марно потрачена: вона зробыла зъ мене чоловика, хазяина!.. Повертившы въ рукахъ вырване жыто, винъ скинувъ очыма на другый бикъ межи, знову глянувъ на свою ныву, наче ривнявъ дви ныви мижъ собою, и промовывъ въ голосъ:—Бачъ... на нашому поли жыто краще, нижъ у дядька Кабанця: мое таке густе та гонке, а въ його—ледве одъ земли одлизло, низеньке, жовте, засмоктане...

Не вспивъ доказаты останнього слова, чуе—недалеко, з-за жыта, хтось спивае... Винъ прытаивъ духъ, настороживъ вуха, слуха... Голосъ тонкый, гнучкый, дзвинкый, такъ и росходывся на вси боки—то розлягався въ высокимъ простори, то слався по земли, по зеленыхъ жытахъ, то замиравъ оддалеки на поляхъ розлогыхъ, то вльывався въ душу якымсь несвидомымъ щастямъ...

Парубокъ стоявъ, якъ зачарованый. Йому здалося—винъ зроду не чувъ такого свижого, гнучкого голосу. У його въ очахъ засвituloлась одрада; лице прояснилось, наче хто збрызнувъ його свижою водою; сердце затипалось, немовъ хто доторкнувся до його.

— Хто бъ се?—подумавъ винъ, та й пишовъ на голосъ.

Не встыгъ ступыть десять ступнивъ, якъ писня стыхла—тільки одна луна ии бренила ще надъ головою у його. Ще сту-

пинь, ще... зашелестило жыто, заколыхалося, немовъ у йому щось борсалося, былось... Ще хвылына—и зъ жыта заманячила дивоча постать... Парубокъ ставъ. Дивчына, якъ перепелка, знялась—и помчалась вповоджъ нывы. Нызенька, чорнява, заквитчана польовымы квиткамы, вона й трохи не схожа була на селянокъ, часто запеченыхъ сонцемъ, высокыхъ, иноди дуже неворотныхъ дивчатъ. Маленька, кругленька, швидка и жвава, одягнена въ зелене убрання, мижъ высокымъ зеленымъ жытомъ, вона здавалася русалкою...

Парубокъ спершу, мабуть, такы чы й не прийнявъ ии за ту польову царивну, бо стоявъ якъ укопаний, ростягшы й безъ того довгобразе лице, широко розкрывшы здывовани очи...

Дивчына одбигла трохи й соби стала. Озырнулась, глянула на його веселымы очыма, усмихнулась свижимъ молодымъ лычкомъ. Тутъ ии краще розглядивъ парубокъ.—Чорне, кучеряве волосся, заквитчане польовымы квиткамы, чудово вылося коло билого чола; тоненьки пасма того чорного, ажъ полыскуваного хмелю спадали на биле, рум'яне лычко, якъ яблучко наливчатое; очи оксамытови, чорни,—здається, самъ огонь говорывъ нымы... Дви чорни бровы, мовъ дви чорни п'явки, повпывалыся надъ очыма, злегенька прикрытымы довгымы густымы в'ямы. Сама невеличка, метка й жвава, зъ веселою на выду усмишкою, вона такъ и вабыла до себе. Зелена байова керсетка, зъ червонымы мушкамы, червона въ букетахъ спидныця, на шыи дороги карали, хресты, золоти дукаты—усе гарно прыстало до хорошой дивоцькой вроды.

Вона стояла навпроты парубка, якъ намальована,—наче маныла його своєю дывною красою. Не спускаючи ии зъ очей, винъ пидходывъ до неи.

— Чого ты тутъ ходышь?—обизвалася вона перша.

— А ты чого хлибъ толочышь?—не зовсимъ ласкаво одказавъ винъ.

— Хиба се твй хлибъ?

— Не чый же... А що?

— Цуръ тоби, якъ мене злякавъ!..—та й замовкла. Парубокъ и соби мовчавъ.

— А ты хто така?—трохи згодомъ пытае винъ, ковтаючи слова.—Де ты взялася? звидкиля сюды прыйшла?..

Дивчына почула, якъ тилькы чують дивчата, чого въ його запнувся голосъ; очи въ неи заискрылы, загралы...

— На вищо тобі?—прядучи ными, вона пытає вь його.

— А чого жь ты прыйшла сюды, на чуже поле?—каже винь.— Хто ты така? чого тобі треба туть?...—Чутно—ажь духъ спира йому вь грудяхъ одь кожного слова.

— Не ск-а-ж-у!—одмовила вона на-ростягъ, осмихаючысь, и подалась трохы лычкомъ впередь, згорнувшы пухки, били руки пидь ликтямы.—А прыйшла сюды, бо недалечко живу... А ты хто?

— Сюды йды!—каже винь, усмихаючысь и разомъ запрохуючы очыма.—Посидаемо туть... побалакаемо... я тобі й роскажу—хто я.

Якъ стрель стрельнувь у дивчыну. Сплеснула вь долони, зареготалась та й помчалась буйнымы жытамы... Дали выскочыла на зелену луку, що красувалась польовымы квиткамы; потимъ повернула круто наливо, почесала ярыною; якъ билочка на деревыну вь лиси, такъ вона збигла прудко на згирокъ, стала, перевела духъ, озырнулася, осмихнулася, махнула правою рукою: „сюды мовь!“—та, наче мана яка, спустылася внизь—и скрылася за гороу.

Парубокъ ни зь мисця. Стоить та дывытсья вь слидь ии ще дывнйшымы очыма,—мовь бы переглянувь черезь гороу!... У вухахъ його ще вчуався ии голосъ свижий, тонкий, ии смихъ молодой та дзвинкий; передь очыма, якъ та прычуда, манячила ии постать метка, жвава; йому усмихалося ии лычко биле, рум'яне, зь яснымы очыма, зь чорнымы бровамы; уся вона, зь зеленою керсеткою, зь червоною спидницею, прывыджувалась йому, якъ жыва...

— Що се?—думавъ винь.—Чы справди, чы ввыжається?... И видкиля бь се?... чы не москаливна? такъ же, казалы, у москаля дочка вмерла... гм... Мовь, бачся, на хуторахъ никого такого й немае... Хяба Хоменкова?—такъ же не близький свить одь Хоменкового хутора сюды телипатыся... А выдно—хутирсьька: на сели, окримъ попивны, здається, никого пидхожого... Оже й не попивна: попивну я знаю—попивна не така, та й не пиде за п'ять верстовъ одь села... Чыя бь же се?...

Не розв'язавшысь зь такою думкою, винь вышовъ на згирокъ—подывытсья, куды пишла дивчына. Було вже пизно. Дивчыны не видно, тилькы зеленилы то тамъ, то тамъ, обложывшысь полямы, хутирсььки сады, якъ роскишни квитныкы, а мижь зеленою лыствою вышняку, грушъ, слывь та яблунь билилы чепурни хаточки. Парубокъ постоявъ на згирку, помылуався красою

околыци, задывився на одынъ хутирь, на другый, прыгадувавъ хазяинивъ ихъ, перебивавъ у пам'яги ихъ дочокъ,—та плутаючысь въ догадкахъ. и повернувъ назадъ, до-дому.

Ишовъ винъ такою жъ тыхою ходою, якъ и сюды, а може ще й тыхшою та все думавъ та думавъ... А въ серци—почувавъ винъ—прокыдалось щось невидоме, чудне; и важко мовъ и легко, и сумно й весело, и хочеться спиваты, й хочеться плакаты... Сльозы не ллються, а голосъ рветься; несподиваний сумъ обнимае голову; думка думку гонить; нигде прыстаты, ни за що зачепытыся—такъ и ганея за манюю... А передъ очыма—зелена керсетка, червона спидныця, знадный зъ усмишкою поглядъ, черво-ни, якъ кармазынь, уста, зъ котрыхъ выглядаетъ рядокъ дрибныхъ, якъ перлы, зубивъ... Ажъ морозомъ сыпнуло йому по-за спыною...

— Отсе такъ!—промовивъ винъ у голосъ.—Чы не здуривъ, бува, я, чы не збожеволивъ?... Дома худоба не напована, а я блукаю тутъ—и думаты забувъ!—Та пидвившы голову, чымъ дужъ прыдавъ ходы въ ноги.

Ось незабаромъ и Писки. На самому краю села, одъ выгону, стояла невеличка хатка, викнамы на шырокий шляхъ. З-за хатки выглядали невелички хливци, повиточки; трохы дали—тикъ, за токомъ—огородъ; а все кругомъ обнесено нызенькою лискою. Зразу выдно було, що то плець не дуже заможного хазяина. Не достатки, а тяжка праця кидалась въ вичи. Хата хочъ старенька, та чепурна, била,—выдно, била неи ходылы хазяйськи руки; двиръ выметеный, чыстый; огорожа цила, хочъ и нызенька, а вброта дошчани-хрещати.

Недалечко видъ хатнього порогу стояла немолода вже молодыця, бидненько зодягнена, и, розсыпаючы зъ мыскы зерно, голосно склыкыла курей. Натомистъ зъ хливця прожогомъ выскочыла невеличка свынка й кабанчыкъ—и давай похапцемъ хапаты зерно, не пидпускаючы курей. Молодыця спершу одгоныла непроханыхъ гостей крыкомъ: „аря, гладки! аря!“ потимъ того, плескала въ долони и штовхнула кабанчыка ногою; а якъ побачыла, що зъ такымы ненажерамы ничого не вдіешъ ни крыкомъ, ни легенькою бійкою, вона высмыкнула зъ митлы держално и стала птягаты „ненасытну прожырь“ и вздовжъ, и впоперекъ,—ажъ покы хруснуло держално...—Отъ прокляти, каторжни!.. черезъ ныхъ держално знивечыла!...—на весь голосъ гукала молодыця и кынула въ свыноту надтриснутымъ держалномъ.

Саме на сей крикъ у двирь повертавъ парубокъ. Не вспивъ винъ ще гараздъ и ворить прычыныты за собою, якъ уже на його напустылася розсержена молодыця.

— И де ты, Чипко, ходышь? де ты бродышь?—докоряла вона.— Ось до якои поры выходывъ! Ни корова, ни кобыла не наповани, а винъ блукае...

— Я, мамо, на поли бувъ... до ярыны довидувався,—одказавъ винъ.

Маты пыльно подывылася йому въ вичи, наче вывирила—чы правда тому? Та сынъ уже повернувся й пишовъ прямо до загороды.

— Не гайся жъ, жены корову наповаты, бо треба ще колысь ии й дойти! — зъ докоромъ гукнула маты вже зъ синешныхъ дверей.

Сынъ не чувъ того докору. Винъ выпустывъ зъ загороды корову, одв'язавъ одъ ясель кобылу й погнавъ до водопою. Хутко погнавъ, хутко й назадъ вернувся. Позаганявъ у загороду худобу, набравъ оберемокъ свижои травы. Зелена трава нагадала йому зелену керсетку; заманячила нибы знайома постать... Винъ мерщій кынувъ у ясла оберемокъ... йому здалося, що з-пидъ травы заблыщали, мовъ дви углыны, двое чорныхъ очей...—Згынъ ты, ма-рюко! — скрыкнувъ винъ, выпростуючы зъ травы руки.—Отъ, прычепылася!

Швяденько зачынивъ загороду, пишовъ у хату.

Повечерялы мовчки. Полягали спаты.

— Чы вы, мамо, не знаете—у москаля йе дочка?—пыта винъ трохы згодомъ.

— У якого москаля, сыну?

— Що живе коло нашого поля хуторомъ?

— Не знаю, моя дытыно. Знаю, що була, та, казалы, лыбонь умерла. А що тамъ?

— Та я такъ пытаю... ничего...

Розмова увирвалася. Маты заснула на полу. Сынъ лежить на лави. Сонъ не йде йому въ голову. Душно йому, млосно, пече по-пидъ бокамы, а въ вичю вона та й вона—Пропады ты, навиженна!—шепче винъ. Перевернувся зъ боку на бикъ, натягъ на голову рядныну—не спытсья, та й годи...

— Ни, вже не швидко ты диждешъ, щобъ я пишовъ на поле!...

Недiля. День выпавъ якийсь хмурный. Дошу не було— тилькы десь сонце захавалося, небо сирымы хмарами обмазалося. Сталы благовистыты до церкви. Чипка убрався, пишовъ зъ матир'ю... Вернулися зъ церкви, пообидалы. Напойивъ Чипка корову, кобылу. Рано ще. Ходыть винъ по двору, нудыться.—Хиба питы?—дума.—Пиду... ии не побачу—на поле налюбуюся...

Знявся й пишовъ. Перехопывсь черезъ мистокъ, доходить до луки. Колы чуе—знову той самый голосъ... Винъ увесь затрусывся, а сердце—отакъ заходило!

— Ни, пострывай... теперъ не такъ!—прошептавъ винъ,—теперъ не счуешся, звидкиля й лыхо складеться!.. —Постоявъ ще трохи, послухавъ, та присивъ у борозну и тихо, якъ той злодiй, порачкувавъ на голосъ.

Дивчына сыдила на обнижку, на зеленой трави, та плела винокъ зъ ромену, сокырокъ, трав'янокъ и другихъ польовыхъ квитокъ, що тутъ же недалеко на луци розстылалась чудовымъ цвитнымъ кылымомъ, напувалы пахощамы обитря. Вона сыдила спыною до того мисця, звидкиля пидкрався Чипка. Кругомъ неи обсыпано було квитками, натрушено травою; повна хвартушына того польового добра розстылалась на колинахъ. Дивчына знай опускала туды то одну, то другу руку, вытягала квиточку по квиточци, пидбирала одынъ кольоръ до другого, сплитала до-купы, перев'язуючы гнучкымы петровымы батогамы. Одначе робота ся забрала не вси ии думкы: дивчына стыха спивала. Тыхенький подыхавъ витеръ, грався ии невеличкымы чорнымы кучерямы, що повыбывалысь на выскахъ зъ товстои та довгой косы; маявъ червоною шырокою стьожкою, заплетеною въ косу, и розносывъ по полю журлыву писню... По сумному голосу, по задуманому лычку можна було помитыты, що дивчына не жыла безъ лыха...

— Здорова була! — гукнувъ ии на саме ухо Чипка, закравшысь з-за спыны.

Дивчына кынулась, затряслася, схопылась, щобъ уतिकаты, та, высыпавшы на землю квиткы зъ хвартушыны, похопылася, знову опустылась на траву й стала обома рукамы гарбаты й кыдаты назадъ у хвартушыну польове добро.

— А куды ты теперенькы втичешъ видъ мене? — пыта ии Чипка.

— Я й тикаты не буду...—перевившы духъ, одмовыла вона, та й пидвела на його свои оксамытні очи.—О-охъ... та й злякавъ же ты мене... хай тобі!

Одъ искрыстого погляду, одъ її голосу, свижого та дзвинкого, такъ и зывся Чипка.—А хороша жъ яка!.. а любя, та мыла!..—промайнуло у його въ думци. — Винъ стоявъ передъ нею мовчки та мылувався такою вродливою красою. Мовчала й вона, пидбирала квитки. Винъ осмилювався—сивъ поручъ зъ нею.

— Що се буде?—обизвався першый, показуючы на недоплетеный винокъ.

— Хиба не бачышь?—винокъ!—ажъ скрыкнула.

Знову замовкыли обое. Винъ схылювся біля неї трохы на ликоть та скося поглядавъ на її лычко, що видъ такої несподиваной тривоги зашарылось, здається—пашило полум'ямъ. Вона пидбирала квитки та зв'язувала въ невелычки пучечкы одномастныхъ кольоривъ. Навкругы тихо, гарно, зелено; тилькы буйни жытá стыха шурчалы довгымы колоскамы, мовъ розмовлялы зъ собою; одъ квитокъ пахощи разомъ зъ повитрямъ втягались грудмы, и легко й мыло було дыхаты...

— Се твое поле?—трохы згодомъ якосъ боязко спытала вона Чипку, не одрываючы очей одъ винка.

— Мое.

— И хлибъ твій?

— Мій.

— И то, пидъ гаемъ, твое?

— Мое.

— А я ту мисцыну найдужче люблю... Бачъ, яки на ній гарни квиткы ростуть?

Чипка не потрапывъ, що їй одмовыты та замість того, уставывсь на неї очыма. Розмова перервалася. Хвылына... дви... Чипка не спускае зъ неї очей.

— Чого ты дывышся на мене?—обизвалася вона, скынувшы на його поглядъ.—Дывысь,—яку моду выгадавъ... мовъ ззисты хоче...

Чипка не одрывае очей,—такъ йому мыло дывытыся на неї!

— Не дывысь!—скрыкнула вона та й затулыла йому очи своєю рукою.

Чипка—самъ не свій... такъ йому любо, що вона доторкнулася до його выду своєю биленькою, пухкенькою рукою... Здається, якъ бы можна, такъ бы й гамкнувъ за мызынчыкъ-пальчыкъ, що

свитьвса навпроты свита, якъ рожева квитка... Вона въ одну мыть прыняла руку. Винъ знову, осмихаючысь, уп'явъ свои очи.

— Не дывысь! чуешъ?.. а то повернуся!—Та взяла справди й повернулася до його спыною.

Чипка, якъ мала дытына, перелизъ на другый бикъ та все такы заглядае въ вичи.

— А-а-а, осоружный!... прычепа! не дывысь, кажу! не дывысь!— Та давай його винкомъ по голови й по выду быты.

— Бый!—дума Чипка, — бый дужче... бый хочъ цилый викъ такъ, тилькы не прогонь видъ себе... мени такъ любо та мыло зъ тобою!

Вона трипала объ його винокъ, а винъ тилькы осмихався... Винокъ швыдко розсыпався, головки одъ квитокъ поодлиталы; бадылля вона кынула геть у траву й зацокотала:

— Бачъ, що ты наробывъ? Бачъ, що? Бачъ?—та, згорнувшы по-пидъ ликтямы свои били руки, сама вже послала йому бисыкы очыма...

Чипка не выдержавъ. Якъ китъ на мышу, такъ винъ кынувся на неи, мицно-мицно здавывъ ии цупкымы рукамы, влипывшы въ щоку такый поцилунокъ, що ажъ выляскы роздалыся, наче хто ударывъ долонею зъ усiei мочи.

— Пу-у-сты... п-у-у-ст-ы-ы!—закрычала дивчына, пручаючысь. Винъ ии ще мицнйше прыгортавъ, поky вона, выпручувавшы руку, не мазнула його по выду... Тоди винъ выпустывъ.

— Ну, та й удрала жъ,—ажъ закрутыло въ носи!—каже винъ, скрывывшысь.

— А чого жъ ты лизешъ, безстыдныку?.. Радъ, що саму дивчыну застукавъ на поли, то вже й лизе!...—каже вона. А въ саmoi очи такъ и сміються, такъ и грають...

— Дурна ты... хйба що?

— Якъ шо? Онъ, послынывъ... ве-е!—Та й стала вытыраты рукавомъ щоку.

— Не одкусывъ же!—сміється Чипка.

— Ото бъ добре, якъ бы одкусывъ... Тоди бъ я тоби й очи выдрала!

— Якъ бы подужала!

— Тоди бъ побачывъ...

Розмова зновъ унышкла. Вона кудысь геть-геть дывылася, а винъ—на неи. Повинувъ витрець, розирвавъ дымчасту хмарку,

що заступала сонце; воно з-пидъ неи выплыло въ свой пышній краси и облыло ихъ хвылямы блысучого свиту, наче гарячымъ золотымъ дощемъ обсыпало. Жытá зашамотили, пиднимаючы до-горы свои похылени колоскы.

Дивчына прямо глянула Чипци въ вичи, якъ разъ стрилася зъ його очыма та, спустывшы внызъ довги й густы вiи, запытала:

— Де ты бувъ, що такъ довго тебе не выдно було? чому ты сюды не прыходывъ?

— Николы було!—не признаётся Чипка, а самъ соби подумавъ:—чому я ии не зустричавъ тутъ?

— Що жъ ты робывъ?—вона йому.

— Коло хазяйства...

— А въ тебе земля ще де йе?

— Ни, нема.

— А хата йе?

— Йе.

— А батько та маты? браты та сестры?

— Одна маты.

— Де жъ ты живешъ?

— У Пискахъ. А ты де?

— Тоби на вищо?

— А ты жъ мене пытала...

— На що жъ ты розказувавъ?

— Скажы хочъ, якъ тебе звуть?

— Такъ, якъ хлибъ жууть...

— Чыя ты?

— Батькова та матерына...

— Чудна ты!

Винъ прылигъ грудымы на землю, пидперъ свое лыце обома рукамы пидъ шокы, та пыльно-пыльно задывывся на неи.

— Чы ты справди налагодывся мене зысты?... Чого ты вытрищывъ очи?

— Бо хороша дуже...

Вона всмихнулася, навела на його свои чорни очи—гладыла нымы, вабыла.

— Иды вже соби до-дому... Чого ты прыйшовъ?.. ковтнуть хоче, не давъ винка доплесты!...

— На що жъ ты побыла?

— Чого жъ ты лизъ, безстыднику?... Геть соби!!--Та якъ пихорне його руки своїмы—такъ Чипка й клінувъ носомъ у зелену траву. Вона зареготалася молодимъ та дзвинкымъ смихомъ, мовъ хто срибло роскоത്യвъ по золотій тарилци.

Не вспивъ Чипка пидняты голову, колы чуе—щось гукае:

— Галю!... Галю!... Галю!

Дивчына кинулася, стрепенулася. Чипка дывывся то на неи, то въ той бикъ, звидкиля вчувся голосъ.

— Хто то?—пытае винъ.

— Не знаю!—промовыла вона та, якъ сполохнута перепелка, разомъ зирвавшысь зъ гниздечка, прожогомъ пурхае вгору,—такъ вона одскочыла видъ його, и—тильки окомъ моргнуты—майнула подовжъ жыта.

Чипка пидвися, вставъ, выпрямывся, не спускавъ ии зъ очей... Вона, якъ вихоръ, мчалася густымъ жытомъ—воно тильки розлягалося за нею, якъ розлягаються хвыли пидъ натыскомъ дужою руки, що керуе човномъ. Дали та дали, пролынувши черезъ квитючу луку, вона пиднялася на гору, стала зъ очей зныкаты... Чипка пидтюдцемъ побигъ соби въ догонку за нею... Вона скрылася за горою... Винъ напруживъ ноги, наче доганявъ злодія, мчався стрилою, мыттю выскочывъ на гору, перевивъ духъ, глянувъ на долину—й йому въ вичи кинулись ось що. Коло хутора, гонъ, може, зо двое видъ гребеню того самого згирка, на котримъ стоявъ винъ, пидъ дворомъ стояла товста, натоπτувана жинка, наставывшы руку надъ очыма видъ сонця та на всю околыцю гукала Гали. Дивчына бигла прямо до жинки та ще здалека озывалася:—Чого вы? Я—ось! Ось-ось—за-разъ!.. заразы!—Незабаромъ вона опынылася коло жинки та разомъ обыдвѣ й пишлы въ двиръ.

— Ну, теперъ же я знаю, чья ты!—промовывъ голосно Чипка й весело повернувъ назадъ.

Писля того ажъ мовъ прояснывся трохи: зъ лыця спала давня туга, очыма не выглядавъ смутокъ, ставъ винъ веселійшый, прывитнійшый; иноди можна було й писню почуты видъ його... Щастя його манить до себе, пестыть, голубыть доброю надією; свить йому любо всмихається, дывыться на його Чипка не злымъ окомъ, прислухається чуткымъ сердцемъ; хочеться йому увесь миръ обняты, втерты йому слёзы, втыхомырыты горе...

Повернуться винъ до себе думкою—чуе, якъ у голови бо-рюкається острахъ зъ надією: то надія подужае острахъ, то острахъ—надію... Отже надія все такы зверху!..

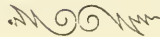
Зъ того часу поле якъ прычарувало його. Перебуде день, два, та й иде... „Може, хочъ здалека побачу, колы не доведеться побалакаты“... Ходыть по полю зъ нывы на ныву, видъ шляху до горы, видъ горы до шляху; всюды ныкае, до всего до-дывляється. „Отутъ ии вперше зобачывъ... осьдечкы винокъ плела... ось та мисцына, де сыдила... сюды тикала... а се—выдно—недавно ходыла, бо свижий слидъ“... Дывысь—не стямывся й звидкы, вы-хопылась та й почемчыкувала жытамы, — тилькы одежа мат-нається... Чипка помитывъ—берегтыся стала.

— Ачъ, утикла!...—мовыть винъ голосно.—Генъ-генъ уже... за горою... Ну, та й дивчына жъ!

И вертае винъ назадъ у Пискы, радый та веселый, що хочъ здалека побачывъ!...

День на пастивныку.

Грыцьку про-о-оклятый! Грыцьку ка-а-аторжный! Гры-ы-ыцьку!—гукавъ одного литнього погожого ранку невеличкый хлопчыкъ литъ дев'яты, стоячы на высокій бурти, кругомъ укритій молодою й зеленою, якъ рута, травою... Сонце пиднялося вже высоченько и—горяче, искрысте—облывало и бурту, й хлопчыка, й кругомъ широко поле своимъ огныстымъ свитомъ. Горила молода трава на бурти зеленымъ огнемъ; неопавша роса свитыла й видбывала дорогимъ самоцвитнымъ каминнямъ. Одежа хлопчыка—лыхи выбійчани штанци, засукани ажъ до колинъ, латана сорочка и на голови зъ передранымъ козыркомъ картузь—пидъ тымъ свитомъ терялы свою злыденнисть, неохайнисть: и латкы, й диркы видбывалысь такъ красыво, дывылысь такъ мыло, мовъ маляръ намалювавъ ту картину, а не жива вона стояла передъ очыма.

Картина була справди чудова: зъ бурты, мовъ зъ высокои горы, видно було на праву ручъ мисто. Церкви пиднялы высоко у-гору свои кругли головы, сялы у прозорому повитри золотымы банямы; зеленилы ихъ зализни покрывли, мовъ травою вкриты; билилы били бокы, мовъ зъ крейды выстругани; по-мижъ церквамы хаткы, людськи огороды тонулы въ гушавыни темно-зеленыхъ садкивъ. Онъ и ричка блыщала, зываючысь змiєю по жовтому писочку и пускаючы легенькый дымокъ туману зъ себе, а черезъ ричку перекинувсь мистъ—тонкый, узорчатый, мовъ зъ волосини выплетеный... Тута жъ, недалеко видъ бурты, мовъ крепость передъ мистомъ, высока кам'яна стина обыввала кругомъ великый

роскишный садокъ, здоровенну пустку-будынокъ—Батіевщину... А на ливу ручъ видъ бурты розислався степъ; ривный, якъ долоня, широкий и довгый—безкрай—тонувъ винъ у свой просторій просторости, у свой зеленой травы, спершу ажъ темно-зеленый, а чымъ дальше—блидйшый, голубйшый, поky не сходявсь зъ краемъ блакытного неба, де, здавалось, загнувсь вгору й пишовъ уже по-пидъ небомъ... Середь його хвыли-хвылямы золотого соняшного свиту такъ и ходять, такъ и перельваються, то здймаючысь у-гору, то спадаючы у-низъ; надъ нымъ сотни сриблоголосыхъ жайворонкивъ, и ихъ весела й радисна писня розходьтсь, розливаеться... Здаеться—сызопрозоре повитря само бреньть-спивае... а на темносиньому поли неба огняне коло сонця грае, прыще свитомъ, стріляе довгымъ проминнямъ, сыпле непримитными искорками жару... Невидомый Коваль невидомымъ михомъ роздымавъ те вельчне та чудове огныще свиту!... Гарно усюды, красно такъ—не надывывсь бъ, не налюбывавсь!

Та не дывуватсь, не любуватсь вылизъ хлопчыкъ на самый вершокъ высокои бурты, по бокахъ котрой, щипаючы травыцю, ходыло десятеро овечать и двое телятокъ; байдуже йому було й про ихъ. Винъ вылизъ, щобъ зъ высокосты пидглядиты, де заховалсь Грыцько та Василь—його ридный и двоюродный браты, зъ котрымы винъ ще до сходу сонця выгнавъ ту худибчыну пастысь. Хлоп'ята, поснидавши и щобъ чымъ небудь загаяты часть, задумалы гратысь у пужмуркы. Першому выпало жмурытысь Грыцькови, старшому його братови. Быстроокый, винъ зразу пидглядивъ Ивася, що прыткнувсь за буртою у балочци пидъ шырокою лопушыною

Вылазь, вылазь, Ивасю! Знайшовъ, бачъ, глухий кутокъ-лопушыну!—гукнувъ на його Грыцько зъ бурты, регочучись.

Прийшлось Ивасьови жмурытысь... Не вспивъ винъ очей закрыты, якъ Грыцько гукнувъ:—уже!—Ивась кынувсь шукаты. Оббигъ кругомъ бурты, спустывсь у балочку, обдывывсь-обшарывъ уси бур'яны—нема Грыцька! Не думаячы швидко знайти брата, Ивась кынувсь за Васылемъ. Винъ бачывъ, якъ ще Грыцькови приходилося жмурытысь, Василь похыливъ прямо до Батіевщины.—Я знаю: винъ у рови мижъ шепшыною засивъ,—промовывъ самъ до себе Ивась и ударывсь туды.—Шукавъ по бур'янахъ, заглядавъ у ривъ, свыставъ, гукавъ и—тильки його звинкый голось лунавъ мижъ гушавыною высокыхъ бересткивъ,

та пахучыхъ лыпъ, що спускалы свои шыроки гилькы по билий стини у ривъ, мовъ подавалы кому руку, або намирялысь досягты до шепшыны, що, такъ красно цвитучы, порослá по окопу... Васыль не оклыкався, не одгукувався. Досада Ивася розбирала: якъ його такъ видъ разу пидглядилы, а винъ—ажъ ухоркався шукаючы, а й доси никого не знайшовъ.

Повернувъ винъ знову до бурты. Дорогою мовъ з-пидъ земли доносылося до його Грыцькове:—ку-ку!... Винъ разивъ зъ п'ять оббигъ кругомъ бурты—нема нигде. А його голосъ винъ чувъ. И такъ выразно гукнувъ:—ку-ку!... Ось зновъ гукае...

— Ага-а! Ты у балочци!—радисно скрыкнувъ Ивась и побигъ трохы не въдесяте у балочку. Шукавъ, лазывъ, коженъ кушыкъ обдывлявся—немае. Ще бильша досада його проймае, ажъ слёзы розибралы.

— Нехай вамъ бись!—промовывъ винъ и вылизъ на шпелень бурты. Звидты такъ выдно кругомъ,—уже жъ хтось десь та выткнеться!

И отъ винъ дывыться, розглядае, чы не поворухнеться де бур'янына, чы не зашелестыть травця, може де заманячыть постать або Грыцькова, або Васылева... Теля бекнуло й слидомъ за його беканнямъ почулося втрете Грыцькове:—ку-ку!

— Грыцьку про-о-оклятый! Грыцьку ка-а-аторжний! Грыцьку!—зарепетувавъ ото винъ, теряючы надію знайти брата.

Йому не такъ досадно було на Васыля,—той далеко кудысь пишовъ ховатысь,—а Грыцько тутъ десь. Винъ тилькы закрывъ очи, а той и гукае:—уже!—а отъ не знайде ніякъ. Нигде бъ такъ и затулытысь, немае такихъ потайныхъ захыстивъ,—а отъ же не знайде!

— Хай вамъ иродъ!—ришывъ Ивась и, забачывшы на трави проты сонця червоненьку комашыну, присивъ до неи. Комашына, почувшы на соби чужый поглядъ, заворушылась, поморгала невеличкымы усыкамы и - затыхла... Зразу Ивась забувъ и свою досаду, и свои пужмуркы.

— Ичь, хытра яка!—промовывъ винъ, ухопывшы комашыну у руки и, положывшы на долоню, почавъ дратуваты ии травыню.

Комашына не ворушылася; задравшы у-гору чорни нижкы, вона лежала, мовъ нежыва. Що не робывъ ий Ивась—и перекадавъ, и ворочавъ—нежыва, та й годи!

-- Пидожды жъ!—гукнувъ винъ, лигъ на бурти, одставывъ геть видъ себе руку и терпляче дожыдавъ, колы комашына заворушыться.

Чась не стоявъ... Сонце пидплывало все выще та выще—не грило вже, а почало допикаты. Жайворонки затыхлы у степену; зъ Батіевщыны тилькы доносылыся птычи голоса: кропыв'янки роскыдали свое цьомкання у куцахъ, иволгы зъ лыпъ щось белькоталы на увесь садокъ, горлыци жалибно туркоталы у бужку, сороки скреготалы, стрыбаючы по стини и махаючы своими чорнымы хвостамы; а тамъ, зъ середыны самого саду, у зеленій гушавыни непролазныхъ кущивъ розлягалыся соловейкы... Скільки ихъ! и якъ вони голосно щебеталы!

Ивасюви про все було байдуже. Винъ не тольки не дослухався до того, винъ не примичавъ и того, якъ немылосердно сонце пекло-палыло... У його своя играшка, своя забавка: ся хытра червона комашына хочъ бы усыкомъ моргнула, нижкою повела,— хочъ убый!

— Бачъ! ты тутъ граешся, а не шукаешъ, - рздався ззаду його голосъ. То бувъ Грыцько.

Хто бъ не глянувъ на його, зразу одгадавъ бы, що то ридный братъ стоить передъ Ивасемъ: однакове чорняве волоссячко, однаковый зъ горбочкомъ нисъ, чорни якъ терень очи, загориле довгообразе лице. Тилькы выщый Грыцько, бо двома рокамы старшый видъ брата.

— Що ты тутъ робышь?—спытавъ винъ, прылягаючы на трави.

— Бачъ—комашына!—видказавъ той, простягаючы руку.

— То --сонечко!—угадавъ Грыцько.

— Сонечко?—скрыкнувъ Ивась и почавъ выгукуваты:

Сонечко, сонечко!
Выглянь у виконечко,
Бо татары йдуть,
Тебе зарижуть,
Твоихъ дитокъ заберуть!

Грыцько пиддержавъ брата, и обыдва загукалы,—одынъ товще, другый тонче:—Сонечко, сонечко!...

Овечата, зачувшы голоса своихъ пастушкивъ, задеренчалы; руденьке телятко бекнуло, чорненькый билоголовый бычокъ за-

дрочывсь: задравшы хвистъ у-гору и опустывшы голову у-нызъ, винь пишовъ впововжъ поля выстрыбомъ-выскокомъ.

— Дывысь, дывысь, що то бычокъ робыть!—скрыкнувъ Грыцько. Ивась озырнувся, и обидва зареготалысь... Бычокъ, мовъ образывшысь видъ ихъ реготу, якъ витерь попереъ впововжъ поля.

— Быцю! быцю!—гукнувъ Грыцько, схопывшысь, и майнувъ навздогинци. Ивась, затулывшы руку, щобъ, бува, коماشына не выпала, соби, якъ опеченый, подравъ навпереймы.

Той бычокъ, з-пидъ Чорнушки коровы, бувъ любымець Ивасивъ. Винь його самъ доглядавъ, чыстывъ, а часомъ, одирвавшы видъ свого рота шматокъ хлиба, дававъ йому. Якъ тилькы знайшовся винь, маты прыпоручыла його Ивасьови:—Се твій, Ивасю, бычокъ буде,—сказала вона. Ивась тоди зъ радощивъ ажъ пидстрыбнувъ, и такъ бияя його ходывъ, що никого й близько не пидпускавъ. Не даромъ винь и теперь, якъ опеченый, схопывсь. Не дай, Господы, забижыть винь до Пылыпенка въ траву! Не дай, Господы, його спіймають тамъ!

— Переймай! переймай!—чымъ-дужъ гукавъ Ивась на брата, а самъ—земли пидъ собою не чувъ, якъ той витерь мчавсь.

Грыцько такы забигъ впередъ. Бычокъ ставъ и, мотаючы головою, гризно подывывся на його.

— Быцю! быцю!—кыкнувъ той.

Бычокъ товсто загувъ, мовъ сердыто гримнувъ: не лизь!—и поставывъ молоди рижкы.

— Быцю!—роздався бияя бычка голосъ Ивасивъ.

Бычокъ повернувъ голову.

— Быцю! бычущка!—розлягавсь Ивась и вхопывъ за нашыйныкъ зъ каблочки.—Чого ты, дурню, тикавъ? Тебе вкусыло що? Укусыло мого бычка?—допытувавсь Ивась, глядячы його и по морди, й по спыни, й пидъ черевсмъ.

Бычокъ покирно стоявъ, струшувавъ шкурою и знай порывавсь лызнуты Ивасьови руку.

— Бе-э-э!—зычно скрыкнувъ, пидкравшысь ззаду, Грыцько.

Якъ стриль стрильнула—бычокъ зирравсь изъ мисця!... Гарядъ же, що Ивась не выпустывъ каблочки зъ рукъ, а то бъ тилькы й бачылы бычка. Теперь вони разомъ биглы: бычко, выстрыбуючы, у-передъ, Ивась, задержуючы його—за нымъ. Ззаду Грыцько розлягався зъ реготу.

На сылу Ивась спынывъ бычка и заразы почавъ лаяты брата.

— Регочеться!... Гарно, не бійсь! Тилькы визьму, та на твоєму баранови верхы й сяду!—грозывъ Ивась, червоніючы.

— А ну, а ну! Пойидь!—казавъ Грыцько.

— А що ты мени зробишь? Визьму—сяду та й пойиду!—и намирився вже кинуты бычка.

— Всю морду тобі побью!—перебигаючы напередимы, гукнувъ у свою чергу Грыцько.

— А я батькови похвалюсь.

— Хвалысь! А я все такы тобі морду побью!

— Морду? Який голинный до морды!... Я жъ тебе не займавъ?

— А я тебе займаю?—пытавъ Грыцько.

— Такъ бычка займавъ.

— Ты бь дякувавъ, дурню, що я його перенявъ, а то бь якъ разъ бувъ у Пылыпенка въ траву,—выправлявся Грыцько.

Ивась замовчавъ и, зайшовшы у тинь бурты, лигъ. Винъ серждывъ на брата.—Якъ йому, не бійсь, усе можна!—думавъ винъ. Заходывъ бычка лякаты,—игралышы знайшовъ! Онъ десь черезъ його й комашыну загубывъ.

Грыцько, повернувшы на степъ и посвыстуючы, почавъ збываты цурупалкомъ то верхы высокои чорнобили, то червони голыкы будякывъ.

Довгенько хлопцы булы соби наризно. Ивася досада давила и, лежачы у тини на траву, винъ прыгадувавъ, якъ бы братови виддичыты... Думкы у невельчкій голови биглы, якъ хмары у бурю, нигде не зостановлючысь, ни обь вищо довго не зачипляючысь... Не багато треба, щобъ уражене дытяче серце переболело-замовкло. Ивасьови помигъ бычокъ, за котрого й схопылась недавня спирка. Передрочывшысь, винъ пидійшовъ до Ивася и, якъ вирна собака, почавъ лызаты своимъ шерсткымъ языкомъ ноги. Ивась дрыгавъ нымы, а бычокъ наставлявъ круто лоба, хотивъ видно бытысь. Ивась угамувавъ бычка любымы словамы. Винъ звавъ його и быцею, и славнымъ быцунею. Бычокъ, награвшысь, лигъ била Ивася, положывшы на його голову. Така дружба, таке товариство пишло мижъ бузымкомъ и невельчкымъ хлоп'ямъ!

— Ивасю! Ивасю!—трохи перегадомъ гукавъ Грыцько, несучысь полемъ до бургы.

— Чого?—одгукнувся той, забуваючы про недавню спирку.

— О-охъ!—передыхавъ Грыцько.—Ты, мабуть, зроду-вику не бачывъ такого...

— Якого?

— Збываю будякы...—важко дышучы, почавъ Грыцько.—Тилькы на одній будячыни... Ажъ геть туды до воды... Дывлюсь, щось блыщыть проты сонця, якъ золото, горыть... А само такъ и вьеться, такъ и вьеться. Я пидхожу... Ажъ, братъ, оттакенна гадючыще! Оповыла кругомъ будячину, голову выставила проты сонця та й сычыть.

— Ну? Йій-Богу?

— Отъ побый мене хрестъ святой!—скрыкнувъ Грыцько, махнувши попередъ себе рукою.

— Що жъ ты не вдарывъ ий?

— Який розумный! щобъ укусыла? Пиды, колы хочъ, займы!

— А ты запримитывъ мисце? Покажи!

— Нехай ий всячына! И весты не хочу!

— Ходимо бо! Я хочъ подывлюсь,—прохавъ Ивась.

— Не хочу,—боюсь.

— Чого жъ ты боишся? Хиба вона такъ и вкусыть?

— А вже жъ укусыть.

— А мы паличчя поберемо, та—паличчямъ! Ходимъ бо,—прохавъ Ивась, пиднимаючысь зъ мисця.

Грыцькови того тилькы й треба. Винъ нигде не бачывъ гадюкы, а знавъ, що братъ сердыться, и щобъ скорійше помырытысь, бо надокучыло самому швендяты по поляхъ и збиваты будякы, винъ и выгадавъ ту гадюку.

Ивась николи не бачывъ ий, не знавъ, яка вона; винъ тилькы наслухався про неи всякої страховыны: и якъ вона кусається, и якъ сычыть, и яка страшна-страшна—довга та чорна, а голова—якъ жарь, червона. Йому такъ хотилось бачыты того страшного ворога и людського, и товарячого,—скильки видъ його пропало скоту у городи? Тамъ, чутка була—дытыну вкусыла, тамъ—одній жинци уп'ялася у груди и поты осала, покы та не вмерла,—такъ разомъ зъ гадюкою и въ домовыну положиылы... Страшно, ухъ, якъ страшно! А кортыть бачыты: отъ такъ мовъ за полы тягне.

Ивась прохавъ брата, щобъ повивъ. Грыцько не згожувавсь—боявся. Ивась одно намагався, казавъ, що винъ набере и груддя у пазуху, и цеглы въ кышени, и ломачья у руки... Нехай тилькы нападе! А колы не одибьемось, то невже жъ не втичемо? Невже вона така прудка?—На силу уломывъ брата згодытысь и—радый кынувсь зразу за груддямъ, пидбиравъ по дорози усяки каминци, паличчя.

Незабаромъ два браты, назброившысь, потяглы степомъ на страшного ворога. Ивась ишовъ у-передъ и хвалывся, що хай тилькы забачыть—такъ и зацидыть у голову кырпычыною! Грыцько плився ззаду, отстававъ, боявсь наче, а про себе прыгадувавъ, якъ бы його выкрутытысь такъ, щобъ Ивась не дознався, що винъ його обдурюе.

— Де жъ ты ии бачывъ?—допытувався Ивась.

— Пидожды. Он-тамъ—недалечко видъ сагы, на тому бугорци,—и Грыцько показавъ рукою.

Передъ нымы видкрылось невелычке озеро, густо заросле болотяною травою, осычнякомъ, яворомъ; тилькы на середьни лелило чысте плесо, до котрого вела стежка; то ии згрузылы ноги скотыны, простуючы до водопою. По де-якыхъ ямкахъ тии стежки блыщала водыця, други булы сухи—порепалысь; тута жъ ваявсь пом'ятый явирь, збыта ризучка-трава, осока; черезъ неи плыгалы здоровенни чорни жабы, у води воны кумкалы; по тимъ боци въ осоци щось свыстало.

— Що то свыще?—пытавсь Ивась.

— Черепаха,—одказавъ Грыцько.

— Проклята, якъ здорово!—и Ивась почавъ до неи соби свыстаты.

— Та де жъ ты бачывъ гадюку?—допытувався винъ, колы йому надолужыло дражныты черепаху.

— Та кажу жъ—он-тамъ!... Тилькы я не пиду.

Ивась покрався самъ. Быстро його очи бигалы по трави, по будякахъ; винъ шарывъ нымы и все подавався у-передъ.

— Та де жъ?—нетерпляче одгукнувся винъ, не знаходячы на тому мисци, де вказувавъ Грыцько, ничего.

— Та кажу жъ—тамъ...

— Тутъ нема ничего!

— Йий-Богу?—здывувався Грыцько.

— То вже бѣ я не стоявъ, колы бѣ було що!—гукнувъ Івась.

Грыцько пидтюпцемъ побигъ до брата. Хвылына-друга булы крути за-для Грыцька: Івась такъ и впывся въ його очыма, а його смихъ-регитъ розбирае.

— Эге-э!—затягъ винъ,—значыть, утикла, проклята! Отутъ... отутъ, на отсій саме будячыни... бачъ—и головка збыта,—отутъ вона сыдила; отутъ ии голова лежала червона та люта!—росказувавъ Грыцько,

Івась подывывсь на будячыну. Зелена нерозцвивша квитка ии лежала свижо збыта доли... Подывывсь у вичи братови:—чы не бреше, лышь?—Ни, Грыцько такъ смило дывыться на його.

— Такъ... такъ, утикла,—промовывъ винъ, и досада ушипнула його за сердце.—Отъ разъ прыходылось побачыты,—узяла и втикла, проклята!... Куды жѣ бы ий тикаты?

— Куды?—у болото!—одказавъ Грыцько.

Івась, задумавшысь, пишовъ у-передъ. Разивъ зъ двадцять окрутывся винъ коло того мисця; пройшовъ його и вздовжъ, и впоперекъ, додывлявся, чы немае де ямки, прогортавъ траву... Нигде немае гадюкы и слиду ніякого не выдно!

— Хай ий бись! Ходимъ назадъ,—ришивъ винъ.

Вертаючысь, хлопци почалы шпурляты грудямъ и цеглынямъ на озеро,—мылувались, якъ воны, падаючы, здймалы у-гору стовпъ зеленои, ажъ чорнои, воды; накыдались на жабъ и—Боже!—який радый бувъ Івась, колы йому довелось одну росчавучыты здорвенною цеглыною.

— Оте бѣ було й гадюци!—скрыкнувъ винъ.

— Де то се нашъ Василь?—спытавъ Грыцько, опускаючысь на землю, колы воны дійшлы до бурты.

— Та винъ и не вертавъ зъ того часу, якъ пишовъ ховатись,—одказавъ Івась, сидаючы коло брата.

— Дума, що шукають!... Чудный!—ришивъ Грыцько и повернувъ на трави лыцемъ до неба.

Глыбоке й шыроке, круглымъ шатромъ спускалось воно надъ землею; на йому ни хмарочки, ни плямочки,—ни обѣ вищо очамъ зачепытысь на його сынй блакыти ..

— А ты знаешъ, його маты зъ кымъ не стринеться, то все росказуе, якый винъ у неи розумный!—перекыдаючыся на жывитъ, знову почавъ Грыцько.

Ивась лигъ на бикъ и пидперъ голову рукою.

— Отсе,—каже,—у дяка вывчу та ще и въ школу виддамъ. И батько,—каже,—пыше зъ полку: виддай безпреминно Васыля у школу.

— То що якъ у школу виддасть?—якось прызро спытавъ Ивась.—Щобъ навчывся сестру дужче быты?

— Вывчу,—каже,—та й одишло до батька. Батько, кажуть, полковымъ пысаремъ—чы шо,—такъ до батька ото й видишле... А не то, каже, по духовному поведу: у паламари, або въ дяки.

— Буде горобцивъ на дзвыници лякаты!—додавъ Ивась.

— Пиды жъ ты!... А онъ-якъ росказуе та роспысуе, колы лучылось разъ апостола у церкви прочытаты:—такъ чытавъ, такъ чытавъ, якъ по пысаному! А дякъ хвалывся батькови: помучывсь, каже, зъ нымъ, поky того апостола вытвердывъ. Щось зъ мисяць усе твердывъ, та й то разивъ скильки у церкви помылывся... И що бъ винъ не зробывъ, то все гараздъ, усе доладу, а отъ якъ Галя шо зробыты, то все не такъ.—помовчавшы додавъ Грыцько.

Ивась ничего не одказавъ, тилькы глыбоко зитхнувъ.

— Якъ бы и въ нашого батька булы таки достаткы, Грыцьку, якъ у його, хиба бъ и насъ не вчылы?—не швыдко обизвавсь Ивась.

— Якъ бы жъ то!—зразу одказавъ Грыцько та й схопывся.—Ты думаешъ, и въ Васылевого батька багато ихъ? То тилькы вона слезуе всюды, що винъ сотню рубливъ у рикъ получае. Получа, а де воны? До-дому жъ николы ничогисинько не шле. То вона тилькы таку ману пускае, та вытыва и грамоты, и школы! Дума, якъ зъ батиевськой дворни, такъ и велька пани! Прыщытыся куды якъ! А про Васыля вже того,—и сякый, и такый, трохы не зори зъ неба здймае... А батько каже, що Васыль ни къ бису никчемный. Отакъ по бур'янахъ ховатысь, якъ вовцюга, та цилисинькый день вылежуватысь—йому дай... Отъ и теперь—шо хочъ дамъ, тилькы ходимо шукаты, то десь у бур'яни й знайдемо.

Ивась зареготався.—А ну, ходимо, справди!

— Ходимс.

Браты разомъ посхоплювались и кинулись иты.

— Ты бачывъ, куды винъ пишовъ?—спытавъ Грыцько.

— Винъ туды, на Батіевщыну, подавсь.

— Ну такъ и йе! Десь у рови або спыть, або такъ лежить.

— Васы-ы-ылю!—гукнувъ Ивась своимъ чыстымъ и тонкымъ голосомъ, ажъ луна роздалась.

— Пидожды, не гукай! Мы його й такъ десь у рови, або въ бур'яни набредемо. Ты йды туды, а я—сюды.

И браты розійшлись, похылившы въ обходъ Батіевщыны.

Кругомъ высокои кам'яной стины, колысь билои, а теперь полупанои, пролигъ не такъ глыбокой, якъ шырокой, ривъ. Окипъ порись чорнобиллю, шепшыною, увывся березкою, хмелемъ, а дно рову укрылось шыроколыстою лопушыною, зеленою болыголовою. Видъ того, що сонце никола не заглядало у се тинысте мисце, дошова вода никуды не стикала, тутъ завсигды було вохко, ажъ холодно. На дни рову, пидъ лопухамы, копыцямы гниздылись жабы—чорни, здорови, окати; а на окопи знай бигалы сири та зелени ящиркы. Тута жъ иноди дохла собака, або кишка дотливала; мурав'я здоровенна, якъ пучкы, метушылась, павуку снувалы павутыння, комари дзычалы, мошка хмарамы носылась. Дыке й пустельне мисце!... И на що сей ривъ здався коло такой высокои кам'яной стины? Видъ татарвы лыхой? Видъ злодіивъ? розбышакъ лютыхъ?—Ни!...

Покійный князь Батіевъ, якъ заходывся будуваты соби дворыще, веливъ той ривъ выкопаты. Сотни крепакивъ мисяцивъ зо два тилькы й зналы, що рылы сыру землю. Вырылы баюру страшенну; въ де-якихъ мисцяхъ и до воды докопалыся, а то воду спускалы ажъ изъ озера,—тоди й озеро не таке було, якъ теперь, гныле та мыршаве, а глыбоке та водяне було!... Кругомъ двору, наче ричка текла, облягавъ його водяный ривъ; тилькы биля глухой залізной брамы перекинута залізный мостокъ, та й той часто ще прыймавсь. И ніякымъ побытомъ тоди не можна було добратысь до двору!—Якъ крипость та, стояло те дворыще у степу проты миста и гризно дывылось на його своими бойныцямы; у шырокихъ пробояхъ тыхъ бойныць стырчалы горласти жерла гарматъ, зъ котрыхъ у вельки свята, отъ якъ на Велькдень або на Риздво, стріялы. Дворыще займало десятинь зъ десять поля; багато тамъ було люду поселено и ниhto не знавъ, якъ тамъ жывуть воны, ото хйба гарматы давалы ознаку, що Батіевци

святкують свято... Чудный той бувъ князь Батієвъ: низенький, оброслый волоссямъ, якъ звірь; воно у його не тильки на щокахъ и пидъ очима поп'ялось, а й на самому кинци носа, мовъ бородавка, чорнивъ кушыкъ. А очи у його—страшни-страшенни, якъ у короля, червони и вгору винъ нмы никола не дывывсь, все у землю; колы жъ зводывъ ихъ на кого, то не даромъ!—Гризный винъ бувъ; палючий, якъ порохъ; упертый, якъ каминь, и вередлывый, якъ дытына. Сказавъ що робыты—робы... Отсе высыла крепакивъ ловыты живыхъ зайцивъ и напускаты въ садокъ... Чуешъ гвалтъ собачый, гукъ людськый, топить, биганьну, а рушныци одно знай палять-гукають... Ото Батієвъ полюе зайцивъ у садку! Або загадае чсвны стругаты. Нароблять човнивъ, въ темну-темну ничъ спустяты ихъ у ривъ на воду, та ще й позвязують, и не тильки на човнахъ, а й на стини понатыкають свичокъ... огню-огню кругомъ, мовъ пожежа! Здалёка видно, якъ вогняна в'язка чсвнивъ тихо плыве по чорному дну рева... Музыка тне; люде, якъ не порозрываються, спивають... Ото Батієвъ загадавъ покататысь! И никого винъ до себе не прыймавъ, ниhto въ його никола не бувавъ, все то самъ изъ своею дворнею вытывае. Городяне спершу боялысь, а то й привыклы, та такъ привыклы, що колы зачують—Батієвъ оте загадавъ зробыты, троxy не усе мисто выходыть дывытысь на ту чудну-дывну затию.

И якъ умеръ старый, то довго жалкувалы, що не буде вже никола для ихъ ніякои забавкы. Справди—зъ старымъ умерла й його Батієвщина. Люде, що тамъ жылы, одынъ по одному ростеклысь-розбрелысь—розносылы по всихъ усюдахъ крєвни сльозы та гирки жалибныци,—чоґò имъ стоилы оти панськи затіи, щò воны терпилы, якъ бидувалы. Зоставсь одынъ сторожъ Грыцько, старый-старый, ажъ зигнувся, а борода била, якъ молоко, по колина. Та й того въ ряды-годы побачышь. У день його зовсимъ не выдко, хиба у ночи почуешъ, якъ старый немошною рукою дзвонить у чавунну дошку, вищуючы про давню славу свого двору, про колышню роскишь-багатство... Старый и доси не втерывъ выры, що та слава знову вернеться, знову настане,—отъ тильки прыйде молодой панычъ зъ столыци... Роки мыналы, паныча не було... Широкий ривъ безъ пиддержкы самъ собою засыпавсь-осувавсь; вода высохла. И отъ теперь, де колысь човны плавалы, тамъ лопушына росла, распустывшы свои шыроки лысты, и хиба тильки у ночи кумкання жабъ нагадувало, що тамъ колысь була

вода. Зъ прыйизду стина триснула — сыпалась; бойницы попадали и гарматы не видно — сховались пидъ своиы руинамы; мицни зализни штабы, що держалы глуху браму, иржа пройила — зламалась, брама лежала доли. Нихто ии не пиднимавъ и въ роззявлени завжде ворота видно було, якъ колысь чыстый двиръ зарисъ бур'яномъ, якъ самый палаць опустывсь. Двери його были на-глухо забыты; шыбки у викнахъ — то й то зъ половины поцвилы-записнивили; жалибно витерь свыставъ у ихъ чорни пробоины; колысь зелена зализна покривля злучылась, иржсю, мовъ кров'ю, покрылась; бурею задрало одынъ ригъ у-гору — никому було його полагодыты, вильно витерь гулявъ по всій осели, дощъ лывъ у дирку; стина триснула, розійшлася; балки пидгнылы, падали, дымари на половину стремилы: — мовъ калика-старецъ, вызывавъ той палаць з-за бур'яну. А видъ кухнивъ, видъ сараивъ, видъ людськихъ хатъ мало було чого видно: и дерево, и глына, и цегла позлазылысь въ купу й вызыралы страшною руиною... Одна тилькы каплыця, де сховалы пана, весело вызырала своею гострою головою; на невеличкій банци ии блыщавъ невеличкий золотый хрестъ. У соняшний день винъ свитывъ середъ руинъ двору, мовъ зоґя середъ чорныхъ хмаръ... Та ще садокъ по воли розрисся, мовъ лись. Колысь невелички, замлили дубкы, клынкы, бересточки, лыпы, теперъ вызыралы такымы здоровеннымы, такымы пышнымы велетнямы, гордо ажъ пидъ хмарами похытуючы своиы чубатымы головамы; помижъ нымы пустылось молодыку — якъ конопель на доброму пидмисти. То було не въ родючій половыни саду, а въ родючій — дывни заморськи яблуни, крымськи груши повымерзалы, повсыхалы; замисть ихъ, пустылысь таки цвюхки, таки розхылясти дычки! Кущова рослына — поричкы, агрусь розпросторылась-розшырылась, мишаючысь зъ глухою и жалкю кропывою; сызый бузокъ, котрымъ обсажени были стежки, перелизъ на ихъ гладеньке мисце й вильно рисъ соби тамъ, де ходылы людськи ногы; хмиль, березка чиплялысь за його тонки гилкы, лизлы у-гору, спускалысь у-нызъ, уросталы въ землю й знову пиднималысь вгору, непролазною ситкою оповывалы його. Бузына, котру такъ не любывъ старый князь и великъ зъ кориннямъ выкорчуваты, де й набралась — висока та рсскишна поросла. Все казало, що тутъ не доглядалось людське око, не ходыла чоловича рука; все, почувшы волю, и росло по воли. У-литку скильки тутъ було птыци и якои тилькы не було: солов'и сотнямы щибета-

лы, зозули, иволгы, ракши, горлыци... а горобцивъ!—ти й зимою, колы надъ сымъ глухымъ, пустельнымъ місцемъ жалибно гула одна буря, крутячы страшного веремія й закъдаючы усе снігомъ, —ти й зимою хмарама носылысь и несамовыто цвиринькалы... Така то стала теперь ся Батіевщина!

Браты пишы въ обходъ по-за ровомъ: Ивась на ливу ручъ, Грыцько—на праву. Швыдкый Ивась, нетерплячый, не забарыесь дйты до кінця, звидкы ривъ круто погертавъ по-за стиною. За-йшовшы за неи—зразу терялась зъ очей бурта. Ивась подумавъ, що якъ винъ скрыеться за стиною, а бычка, бува, знову нападе дрочковыця—якъ разъ забижыць у Пылыпенкову траву.

— Не пиду дали!—ришывъ винъ, вылизъ на окипъ, подывывъсь вповоджъ рову и повернувъ назадъ. Та й добре зробывъ, бо зъ протывного краю Грыцько махавъ на його рукою—сюды, мовъ, сюды мерщій!... Ивась, якъ витерь, понисся назадъ.

— Набачывъ? Де винъ?—пытае Ивась.

— Цыс-ыть! На окопи он-тамъ сыдыть, спустывшы ноги въ ривъ, и у чомусь довбаеться.—И тихо, мовъ ти котятя, рачкы покралысь хлопци.

З-за густои чорнобили справди заманячила спына. Хлопци, доплазавшы близько, стали, зглянулысь одынъ зъ однимъ и, пидвившысь на ноги, въ одынъ голосъ гуконулы:—тю-у-у!

Хочъ бы тоби стрепенувъсь Васыль! Тилькы повагомъ повернувъ голову, якось прызро глянувъ на хлопцивъ, одвернувъсь и знову надъ чымсь прыгнувъсь.

— Що то ты робышь?—спытавъ Грыцько, забигаючы у-передъ.

Передъ Васылемъ на трави лежала розпанахана на двое сира ящирка: гыдлыво выглядалы з-пидъ ии шкуры невелычки хрящыкы-кисточки, скручени нижкы одстовбурчылысь геть и казалы, що непокійна смерть постыгла ии. Васыль у ливій руци державъ хвостыкъ, и кинчыкъ його хытався на вси бока, мовъ живой, а въ правій блыщавъ невелычкый ножыкъ у билыхъ черемушкахъ, який завжде можна було бачыты въ школяривъ и на котрый не разъ зарылысь и Грыцько, и Ивась, и други хлопци зъ ихъ улыци. Васылева маты купыла його у захожого цесарця, абы тилькы добре вчывся ии сынъ. Який то бувъ радисный часъ у жытти Васылевому! Цилисинькый той день бигавъ винъ по войй улыци и хвалывся знайомымъ и незнайомымъ хлоп'ятамъ, яку то маты йому обновку купыла. Нсвенькый, биленькый, гострый, якъ брытва, винъ

усимъ у дывовыжу давсь: уси нымъ не надывляться, не налюбуются... Якъ гарно складається—ажъ цока! А риже якъ! А блыщыть!—усього тебе якъ у дзеркали видно! Высыль спершу не знавь, де його й подиты: то заховае въ кышени, то подума:—а що якъ выпадє?—вытягне й зав'яже въ пазуси. Назнарошно для сього и нытку державъ и зав'язувавъ ажъ коло сердца.—За-нову сытце на килочку!—казала маты, радючы сыновій одради. И справди, пройшовъ тыждєнь-другий,—блыскуча шталь потемнила, ручка закалялась и хочъ други хлопци все такы не переставалы зарытысь, Васыль уже прыдывывся, прывыкъ до його; уже въ пазуси не хоховае, а въ кышени; уже й выщербывъ, и въ хлибъ замазавъ. Часто, щобъ не кусаты сухого окрайця, Васыль ризавъ нымъ хлибъ на невелычки шматочки. Теперь ото и ящирку поровъ нымъ,—слызькый жыръ лыснивъ на кинци, щось жовто-гаряче прылыпло до щербыны.

— Що се ты робышь?—спытався у-друге Грыцько.

— Хиба не бачъ!—одказавъ понуро Васыль и шпыгонувъ ножыкомъ у обрубый край хвоста,—гострый його кинчыкъ замотався-затипався... И Грыцько, й Ивась разомъ струснулись, сплюнули.

— Господы! и бадляється... Ящирку риже-риже, а тамъ и хлибъ буде ризаты!—промовывъ Ивась.

— То що? Винъ же вытреться,—спокійно видказавъ Васыль. Хлопци знову сплюнули.

— А дывысь, дывысь, яки гарни хрящыки, та якъ ловко уляглись, мовъ квиточки!—казавъ Васыль, довбаючысь у хвостыку ножемъ.

Його сири очи блыщалы, у ихъ свитылась глыбока думка, вона скрашала його олывкувате лыце зъ шырокумы скуламы, зъ кгулястымъ носомъ, зъ шырокимъ ротомъ, його круглу попельнасту голову, його постать шыроку-розвальнувату, короткошыю, мовъ ажъ сугулу... И Грыцько, й Ивась стоялы билия його, выглядалы такымы вродлывымы; тилькы то була врода лыця, краса зъ-околу, а не та таємна краса задуманой головы, котра виддає видъ кожного, у кого нарождаються глыбоки, розумни думкы.

— Ходимо, Иване, хай йому бись!—сказавъ Грыцько, ще разъ сплунувшы.—Мы прыйшлы за нымъ клыкаты йисты; теперь хай винъ до насъ и не доторкається... Хай оту ящирку злѡпа!

Грыцько пишовъ. Ивась стоявъ и боязко дывывсь на те, що робывъ Васыль. Коженъ разъ, якъ той штрыкавъ ножыкомъ у хвистъ, по його лычку пробигалы рухлыви смугы и гьдлыво кривылы рота. Васыль робывъ свое—довбався.

— Та покынь... Васылю!—сказавъ Ивась.

— А ты чога прыставъ?—скрыкнувъ Васыль,—иды й ты за нымъ!—Винъ ще на Грыцька розсердывся, а тутъ и сей прыстае. Його сири очи вып'ялысь, мовъ хотилы высочыты зъ лоба.

— Не займай його, Иване!—гукнувъ з-за чорнобили Грыцько,—иды сюды. Ты жъ бачышь, який винъ розумный та пысьменный,—ящироць уже риже. Маты якъ почуе, то на увесь свить оповистыть.—И Грыцько уйдлыво зареготався.

— Грыцьку! я тебе не займаю, не рушь же й ты мене,—покійно й твердо видказавъ Васыль и, кынувшы все зъ рукъ, повернувся до чорнобили лыцемъ; воно у його стало ажъ муре, одни сири очи свитылы, якъ у кота, горилы ажъ зеленымъ огнемъ.

— Чого вы до мене прыйшлы?—скрыкнувъ винъ.—Клыкавъ я васъ? Вы тамъ соби що не робылы, я не йшовъ пидглядаты,—не мишайтеса жъ и до мене!

Ивась порвався не йты, а бигты—такый гризный та страшный стоявъ коло його Васыль; за Ивасемъ, регочучы, побигъ и Грыцько.

— Хай тоби бисъ! Зоставайся зъ своею ящироцькою. Рижъ ии ййижъ, та ще й матери на борщъ понесы—псдякуе!—гукавъ на бигу Грыцько.

Здоровенна грудка земли прошумила надъ його головою. Грыцько прыхылывся и подравъ чымъ-дужъ дали.

— Проклятый москальчукъ!—жалився винъ Ивасьови,—не одхылыся я—мабуть убывъ бы. Оттакенною грудоматою поперъ,—повузь вухо такъ и продзынчала... Пидожды жъ ты мени!—и винъ посварывся кулакомъ.

— Що ты йому зробишь, такому здоровкови?—сказавъ Ивась.

— Хто здоровый? Винъ?—скрыкнувъ Грыцько.—Здоровый, якъ бугай, а труслывый, якъ заецъ! Хиба не вiявъ його Мыкыта Здоренко?... Якъ самъ не подужаю, попросю Педченка. Украду въ батька тютюну на люльку; якъ тилькы дамъ, то такъ накладе йому бокы, що тилькы держысь!

— Чуешть,—помовчавшы почавъ знову Грыцько,—колы будемо гнаты до водопою, не жены його ни овецъ, ни теляты. Колы жъ такъ—хай самъ, чортивъ цвыкъ, гоне, а то звыкъ пануваты!

— Мени, Грыцьку, вже йисты хочеться,—сказавъ Ивась и напрямывся до балочки, де пидъ лыхою сирячыною лежала торба зъ харчю. Ивась порывся въ торби, вытягъ чымалый шматокъ хлиба, невеличку тараньку и, зайшовшы у тинь пидъ бурту, почавъ тараню чыстыты. Грыцько пидйшовъ до брата.

— Давай усю тараню поймо,—сказавъ Грыцько,—йому ничего не зоставымо.

— Нехай йому зъ його тараню!—одказъвъ Ивась.

— Ну, такъ заховаймо де. Йий-Богу, давай заховаймо!—Очи у Грыцька весело гралы, винъ мерщій схопывся й побигъ переховуваты торбу.

Поки Ивась чыстывъ тараню, Грыцько носывсь изъ торбою: хотивъ заховаты у бур'яни—выдно; помирявсь занести ажъ въ осоку до озера, та роздумавъ.

— Годи тсби носытыся зъ нею, йды вже йисты!—гукнувъ на його Ивась.—Такъ Грыцько й не переховавъ торбы, тилькы кынувъ на сонци у трави, та й побигъ до брата.

Сонце стояло якъ разъ надъ головою,—не грило—палыло; польовый витерь такой сухой—горячий. Овечата ледве сновыгали по трави, шукаючи тини, и не знаходячы, жалибно деренчалы; головы ихъ хылылысь, боки ходоромъ ходылы; чорный бычокъ, лупаючи очыма, де стоявъ, тамъ и лигъ; руденьке телятко бекало, мовъ жалилось:—та й душно жъ якъ! Справди було душно, ажъ варко—такъ душно. Нигде було захватись, нигде голову прыткнуты у тинь, бо й тини не було,—сонце стояло якъ разъ надъ головою. Степь мовъ палавъ пидъ його свитомъ, зв'ялена трава хылылася до-долу; нигде ни птычого голосу, ни якого гуку не чутно, хиба де здалека донесеться, якъ хававкне перепель, ударе разъ—у-друге, та й замовкне... И въ Батіевщины помовкло птаство; одно поховалось по гниздахъ, друге полетило за здобыччу, одна тилькы бездомна птыця-зозуля, перелитаючи зъ деревыны на деревыну, сумно кувала.

Браты, пообидавшы своею сухою стравю й напоившы овечать и чорного бычка (Грыцько такъ такы не схотивъ гнаты до водопою Васылевого товару), повкладалыся прямо на трави, на сонци. Ихъ запечена шкура казгала, що не первына имъ лежаты

на такой специ. Теперъ вони тилькы трохы на бикъ поодвертали головы,—сонце догривало саме у спыну. Ивась зразу заснувъ; Грыцькови не спалося. Йому хотилось диждаты того часу, колы вернеться Васыль и почне йисты. Чы справди винъ буде тымъ ножыкомъ, що ризавъ ящирку, ризаты й хлибъ? Для сього разу винъ и нове прозвыще прыгадувавъ Васылеви: ящучурь!... И знайомымъ хлопцямъ роскажу, щобъ и вони такъ його дражнылы,—думавъ винъ,—я йому не сымъ, то другимъ виддячу!

Ни зъ кымъ винъ николы такъ не ворогувавъ, якъ зъ Васылемъ, и Васыль не любывъ Грыцька; браты двоюродни, вони жылы гиршъ чужыхъ: грызлыся, якъ кишка зъ собакою. Абы що запримитывъ Грыцько за Васылемъ—заразъ и выбыва йому очи, на глузъ пиднимае. И Васыль не мыне случаю, щобъ чымъ Грыцькови дозолыты; тилькы все стыха, крадькома. Якъ кишка, мовъ и не винъ, то кыйокъ мережаный поламае, то пужално цяцьковане закыне, то мячъ украде й заховае, а часомъ и боки накладе Грыцькови... Така спирка, така ворожнеча николы мижъ ными не втыхае, що-дня вони за що-небудь та погрызуться. Отъ и теперъ—досада йистъ Грыцькове сердце, и винъ тилькы дождыдае случаю, дождыда Васыля.

Йому не довго довелось дождыдаты: шырока, розвильнувата поstatt Васылева заманячила, чемчыкуючы прямо видъ Батіевщыны до бурты. Здоровенна голова, мовъ гарбузъ, мицно сьдила на короткй шыи; круте, шыроке лыце лыснило видъ поту, сири очи быстро бигалы. Осъ винъ уже поблыжається до того мисця, де лежыть Грыцько. Ступинь-другый и—высоко стрыбае черезъ його.

— Тоби не можна обійты?—обизвався Грыцько, пидвившы голову.

— Чого жъ ты лигъ на дорози?—видказавъ Васыль и прямо почвалавъ до торбы. Тута жъ била неи опустывся винъ на траву, вытягъ хлибъ, тараню й почавъ троцыты. Винъ не чыстывъ тарани, якъ Ивась, а зъ цилои кусавъ шматкы, выпльовуючы луску зъ рота.

— Ичъ, прокляти! положилы торбу якъ разъ на сонци—хлибъ на сухаръ пересохъ,—сказавъ винъ, вытягъ ножыкъ зъ кышени и, якъ шпортавъ ящирку, почавъ штрыкаты та колоты хлибъ.

Грыцько крадькома поглядавъ на його й про себе реготався. Хочъ бы подаввся, ящучурь!—подумавъ... Васыль, поколовшы хлибъ, глытавъ його, якъ индыкъ зерно.

— Чы вже наповалы?—спытавъ вінъ, попойившы и вмощуючысь на торби лягаты.

— Своихъ наповалы,—повагомъ одказавъ Грыцько.

— А моихъ?!—скачывшы мовъ ужаленыи, скрыкнувъ Васыль.

— Самъ де бувъ? Ящироцьк поровъ?—уйидливо спытавъ Грыцько.

Хвылыну Васыль постоявъ. Се зразу прыскачывъ до Ивася, що, расплатавшысь по трави проты сонця, спавъ, якъ убитый, и штовхнувъ його у бикъ ногою.

— Иване! чому ты не наповавъ товару?—скрыкнувъ вінъ.

Ивась з-просоння не розибравъ ничего, пидвивсь, сивъ и лупаючы, дывывся на Васыля соннымы очыма.

— На вищо ты його будышь? На що займаешъ?—скрыкнувъ Грыцько, схопывшысь зъ мисця й пидбигаючы до Васыля.

— Твое яке дило? Ты спрость?

— Дуля тоби въ нись!—скрыкнувъ Грыцько.—Тилькы мени його займешъ—то дывысь!—и виць показавъ йому кулака.

Ивась, полулавшы очыма й поскрибшы въ потылыци, знову лигъ и зразу заснувъ.

— Не дуже лышь носыся зъ своими кулаками, бо пооббываю,—сказавъ одходячы Васыль.

— Хто? ты?—крычыть Грыцько.

— Я!—одрубавъ Васыль.

Грыцько погнався, Васыль потягъ на-вдьоры; Грыцько ставъ, плюнувъ и, вернувшысь на мисце, лигъ. Вінъ задовольнився: Васыль утикавъ видъ його—злякався! Шкода, що Ивась спыть—не бачывъ. И Грыцько радый закрывъ очи.

Васыль, походывшы манизцямы, одлучывъ своихъ овечать, за нявъ руденьке телятко й погнавъ до водопою.

Вінъ довго не вертався; уже й Грыцько заснувъ, и Ивась прокынувсь, а його все не було... Сонце повернуло зъ полудня; його косе проминня зробылось ще пекучийше, ще гарячийше; витерь зовсимъ затыхъ; сухе, жовте, ажъ червоне повітря виддавало горилымъ, и въ поли здавалось мовъ середъ печи. Ивась, прокынувшысь, довго сыдивъ, чухавсь, утырався видъ поту, поты трохы прочумавсь. Що йому зразу почулось—се якась чудне деренчання, мовъ хто на дудци грае.—Що воно? де воно?—Вінъ озырався, розглядавъ. Грыцько онъ лежить—спыть... Овечата розбрелысь, скубуты травцю... Чого жъ ихъ такъ мало, и рудень-

кого теляты немає? Де се вони подились?—Ивась кинувсь до Грыцька.

— Грыцьку, Грыцьку! Чого не вси вивци? Де руденьке телятко?

— Василь погнавъ до водопою,—промовивъ Грыцько, лупнувши очыма й позихаючы.

Ивась постоявъ надъ нимъ.

— Грыцьку! годи вже спаты, пизно... Ось устань,—щось десь грае, та ловко такъ.

Грыцько пидвися. Хрыпле деренчання хвылею промчалось надъ нымы.

— Чувъ? Що воно?—пытавъ Ивась.—А ходимъ подывимось.

Грыцько уставъ, потягаючысь.

— Воно щось бия озера грае,—сказавъ заслухуючысь Ивась.—Поженимъ наповаты, та й подывимось.

— Завертай!—сказавъ Грыцько.

Ивась побигъ збираты овечать до гурту. Незабаромъ браты погналы ихъ до озера.

Сонце якъ разъ свитыло имъ у вичи; ясни проминясти стягы стрыбалы передъ нымы на трави, бигалы, гралы... ажъ дывытыся було боляче. А якъ спустылысь вони у балку, проминня перестало стрыбаты-дробытысь, и ривненько й гладенько тяглось вповоджъ озера. Чысте плесо, мовъ ростоплене золото, палало-горило; стоптани стежки, вонючи багна, осычнякъ, явирь—все те покрылося мовъ золотымъ серпанкомъ. По той бикъ очереть стоявъ чорною стиною, стыха похытуючы червоноватою купцею, злегка шелестячы пожовклымъ лыстомъ. Зъ правого боку озера, обложывшысь зеленымъ очеретомъ, сыдивъ Василь и що сылы дудывъ у зелену дудку... Дудка ревля-хрыпила.

— Вачъ, то Василь грае!—скрыкнувъ Ивась и першый побигъ до його.

— Се ты самъ зробывъ?—спытавъ Василя.

— Самъ.

— Та ну?

— А хто бъ же?

Ивась помовчавъ.

— А ну, чы я заграю?

Василь давъ дудку Ивасеви. Ивась страхъ зрадивъ, колы дудка и въ його заграла.

— Грыцьку! Ось иды сюды... Бачь—грае!—радіючы, гукавь винь до брата.

Грыцько по-малу поблыжався; його здержувала недавня лайка зь Васылемь. Певно, винь и доси дметься,—думавь Грыцько и не помылывь: Васыль не ласкаво подывывся на його, хочь ничего не сказаць.

— Ось на, заграй!—тыче Ивась Грыцькови дудку.

Грыцько узявь и почавь роздывлятысь.

— Се ты, Васылю, зробывь?—спытався винь, щобь зав'язаты розмову.

— А вже жь тебе не пытавь!—не ласкаво одказавь Васыль.

Грыцько помовчавь, обдывывся ще разь дудку, потимь тыхенько подувь,—товсто й хрыпло загула вона. Ивась зареготавсь.

— А ловко!—сказавь Грыцько.—Що якь бы туть дирочки попроризуваты, тоди бь можна, якь на сопилци, й пальцями перебираты.

— А ну, давай!—радисно обизвавсь Васыль, забуваючы про свій гнивь, и почавь зь боку дирочки проризуваты. Писля сього голось дудки не такь деренчавь и граты стало зручнійше.

— Дай и мени, Васылю ножыка, я й соби зроблю,—попрохавь Ивась.

— Возьмы.

Довго мусувавсь Ивась, и все ничего не вдіе: то, дывысь—денце зовсимв одриже, то дирку пидь колинцемь вельку зробе,—не грае дудка!

— Давай я!—сказавь Грыцько и почавь роботы. Ивась дывывсь. Дудка выйшла тонча голосомь видь Васылевои.

— Теперь и я знаю!—закрычавь, граючы очыма, Ивась и знову прынявся за роботу.

За сымь разомь дудка заграла и такимь тонкымь та ризучымь голосомь, що ажь уси здывувалысь.

— А давай уси разомь заграемо!—сказавь Грыцько.

— Давай! давай!—одказалы трохы не разомь и Васыль, и Ивась, и постановылысь вь коло.

— Разь! два! тры-ы! Почынай!—скрыкнувь Грыцько.

Разомь тры дудки ускочылы вь хлоп'ячи роты, роздулысь шыроки щокы, мовь хто туды кулаки попидкладавь, вып'ялысь очи, и тры голосы—пыскучый, тонкый и товщый—зычно пронеслись у вохкому повитри надь озеромь. То була не мыстецька гра май-

стривъ-музыкъ, а певне и їй не зрадили бѣ такъ хлопци, якъ своему незумилому выграванню. Вони ничего не гралы, та їй не вми-лы що-небудь граты, а такъ—дудылы-деренчалы той—свое, а той—свое. Отже якъ имъ мыло було такъ дудыты, якъ близько доходило до серця те хрыпле деренчання! Очи радисно гралы, пальци бигалы по дирочкахъ, а щокы одно роздымалысь, ажъ червонилы... Ивась, граючы, прытупцювавъ, Грыцько росхытувавсь на вси боки. На що Васыль—завжде не прывитный,—и той повожувавъ плечыма. Про спирку, про змагання де їй спомынка дилась,—все те забулось, все те було зъ кымсь иншымъ, а не мижъ нымы. Вони теперъ ридни, браты; бильше, ніжъ ридни їй браты,—вони майстры одного любого имъ дила!

Непрымитно часъ мынавъ, непрымитно сонце плызло до спокою; воно вже такъ нызько осило, надъ самою землею стоить його искрысте коло, розстылаючы ажъ червоний свить по трави. Ось уже довга тинь видъ очерету простяглася вповоджъ озера, добирається до бугорка, де грають хлопци.

— Годи! Нехай йому!—скрыкнувъ першый Васыль.—Онъ уже сонце сидае, а я ще їй не полуднувавъ.—И, не довго думаючы, опустывся билия торбы їй почавъ жуваты хлибъ. Тараню винъ ззивъ за обидомъ, зостався одынъ хлибъ, та їй той зсохъ на сухаръ.

Грыцько та Ивась тежъ почалы полуднуваты. У ихъ зоставалась ще одна таранька—маты дала по одній на кожного. Вони ще збираючысь на пастивныкъ, порахувалыся одну зысты въ обидъ, другу за полуднемъ. Теперъ ото, глянувши, якъ Васыль давыться черствымъ хлибомъ, раз-по-разъ поблыскуючы сирымы очыма на те, якъ чыстыть Ивась тараню, раздылылы їи не на двое, а на трое. Васылеви дали видъ головы, Грыцько узявъ середыну, а Ивасеви достався хвостыкъ.

Сонце сидало; у повитри робылося свижійше; роса выступала на трави, де пройшла вечирня тинь; овечата, бычкы шыро прынялыся щипаты вокку траву: за день вони такъ выжарылыся на тому сонци,—де вже його по такій специ пастысь?—що надъ вечиръ прыйшлося наганяты утеряне за день, и вони геть поростыкалысь по-надъ усымъ озеромъ. Хлопци, сыдячы на бугорци, полуднувалы; вони сыдили лыцемъ до Батіевщыны. Густа тинь чорнила мижъ гилькамы здорovenного садка, прыкрытого зверху соняшнымъ сявомъ; зъ теи темной гушавыны доносылася нестямне щebetання соловейкывъ.

— Та й солов'и у Батієвщини—якъ свыщуть! И скильки то ихъ?—обизвавсь Ивась.

— А вже до гаспыда!—додавъ Грыцько.

— Чого тамъ тилькы немає?—зитхнувшы, промсвывъ Васыль.

— Тамъ, кажуть, и райськи яблучка йе?—спытавъ Ивась.

— Маты росказуе,—одказавъ Васыль,—що не тилькы райськи яблучка, а й агрусь, поричкы, выноградъ,—оттакымы кытыцями такъ и высыть! А грушъ тыхъ, а ягидь усякыхъ, яблукъ!..

— Братъ ты мій! —скрыкнувъ Грыцько.—Що, колы бь я тамъ бувъ?—и його очи загорилысь.

— А що, якъ бы тоби, Грыцьку, узявъ та й виддавъ усе оте двoryще? Що бь ты робывъ?—спытавсятро охы перегадомъ Ивась.

— Я бь тоди паномъ дило заживь! Тоди тоби—бильше бь пана бувъ, до царя ривнявся! Усе бь у садку й сыдивь, та оводи гивь

— А я не такъ бы зробывъ,—одказавъ Ивась.—Я бь перевивь туды батька, матирь, тебе, узявъ бы Васыля, и Галю узявъ бы. Жылы бь мы уси тамъ у-купи, роскошувалы разомъ...

— А ты, Васылю, що зробывъ бы?—спытавъ Грыцько.

Васыль мовчавъ, дывывся на Батієвщину; винъ упынався очыма у неи, якъ кишка упынається у мышу, якъ кобець у горобця. Посередь ихъ, у зеленыхъ зрачкахъ горыть-тліе вогонь задросты,—такъ бы й проглынувъ, колы бь сыла!

— Чы правда, Васылю,—не росказувала тоби маты? —не дождавшы одказу, почавъ знову Грыцько,—тамъ, кажуть, за старого князя людей живцемъ у землю ховалы... И теперь ти люде у глупу ничь устають, блукають по садку, по двору, все шукають могылы покійного пана...

Васыль мовчавъ.

— На що жь ии шукаты, колы винъ тамъ пидъ каплицею похованый?—одказавъ Ивась.

— То-то й йе, що пидъ каплицею. Черезъ те вони й не найдуть; у каплицю имъ не можна увійты, а зь надвору не досягнуть.

— А якъ бы досяглы?—спытавъ Ивась.

— То бь рознесли на шматочки!

У Ивася морозъ по-за спыною пробигъ, въ очахъ боязнъ завсivityла. Грыцько замовчавъ; винъ ждавъ одказу видъ Васыля.

А той, лежачы жывстомъ на земли й пидпершы голову рукамы, и не змыгне—все дывытъся на Батіевщину.

— Васылю!—обиззавсь до його Грыцько.

— Га?

— Ты не чувъ?—И винъ знову його перепытавъ.

— Ни, не розказувалы,—одказавъ понуро Васыль.

— Може, вѣсно й брехня. Чого люде не накажутъ?—почавъ знову Грыцько.

— Росказують, що покійный панъ дитей не любывъ. Люде ховалысь зъ дитьмы по льохахъ та погребяхъ, бо якъ побачыть, або зачуеть голосъ, заразъ и велыть собакамъ виддаты...

— Якъ? живе?—скрыкнувъ Ивась.

— Ни, зварять у казани зъ кашею, та й виддадутъ!

Ивась ажъ затрусывся, такъ йому стало страшно.

— У його не таки, якъ у насъ, собаки булы, а хорты. А то, кажуть, не хорты, а спражни куцакы. Тамъ для ихъ и коморы здоровенни выбудувани булы. У тыхъ коморахъ вони й жылы. Ото для ихъ и йисты варылы и все тилькы на ничъ. Що-вечора оттаки казаны каши наварять, та й постановлять, а до свита—вони й порожни.

— Такъ винъ зъ чортамы знався?—спытавъ Ивась.

— А вже жъ! Де бъ винъ и того багатства набравъ? Спершу винъ, кажуть, бидный бувъ, а то зразу й розжывся. Не якъ и розжывся, якъ вони йому нанесли за те, що душу свою имъ одпысавъ. Росказують, що на Велькдень саме, якъ люде стоять у вутрени—ажъ дмуться, пруть цылымы тачкамы гроши,—одни золоти, други—срибни, трети—мидни. Оттаки ворохы понасыпають!... Гроши ти лежалы, лыбонь, у льохахъ пидъ будынкомъ. И якъ умеръ старый та пишлы шукаты, ажъ тамъ замистъ грошей въ одному кутку—цегла, у другому—череп'я, а въ третьому—кинськи кизякы. А якъ неслы ховаты тило, то пиднявсь такой страшный витерь, що люде не змогли й несты, постановылы труну на земли. И якъ постановылы,—якъ лупне щось, мовъ зъ гарматы выпалыло, а зъ труны—такъ выхоръ и пиднявсь стовпомъ у-гору, якъ сажа чорный. И якъ пройшовъ той выхоръ, то обдывылысь усюды, ажъ у пана такъ жывить и репнувъ... Ото, кажуть, хорты його душу бралы до себе...

Грыцько замовкъ и вси мовчалы. Сонце все ныжче та ныжче спускалося, пронизуючы червонымъ свитомъ тыхе повит-

ря; по-надъ землю простягалась довга тинь; Батіевщина, наче въ золото окута, горила-сяла.

— Ох-хо-хо!—не скоро, не скоро промовывъ Ивась.—Що то тута колысь було, а теперь—пустка-пустынею!

— Воно такъ уже до вику буде,—одказавъ Грыцько. Се мисце заклявъ старый князь и ништо його посисты не зможе, хиба тилькы оддасть чортови душу, то тоди посяде. И тоди, кажуть, усе знову вернуться, якъ и було: и цегелля, и череп'я, и кизякы—усе знову повернуться у гроши...

Грыцько замовкъ; у Ивася морозъ ходывъ по-за спыною и винъ боязко струшувавсь, а Васыль ажъ духъ затаивъ, та все дывывся на Батіевщину.

Свить закрутився, заискрывъ и сразу згасъ,—то сонце посунулось за гору. Темна тинь знялась, розислалась надъ землею. Батіевщина зъ зеленои зробылась чорна,—одно верхив'я високого дерева наче горило: то послидне соняшне проминня искрыло поверхъ його. Ось и воно знялося у-гору; всюды зробылось темно, тилькы небо, де сило сснце, мовъ далека пожежа, горило-палало. Зъ миста доносывся глухий клекить, надъ озеромъ устававъ легенький туманъ; дужче закумкалы жабы въ болоти, засвыстали черепахы у сази, а солов'и—якъ не розирвуться у Батіевщину.

— Сонце сило.. Часъ до-дому. Иване! завертай овечать,—сказавъ Грыцько.

Ивась, у котрого голова ще горила и сердце такъ дуже кыдалось видъ страшныхъ Грыцьковыхъ переказивъ, тыхо почавъ пидводытысь; Грыцько мусувавсь биля торбы, а Васыль—одно лежавъ, одно дывывся на Батіевщину.

— Васылю! а ты докы будешъ лежать? Пора до-дому!—сказавъ Грыцько.

Васыль глыбоко зитхнувъ.

— Охъ!... Хиба вже я не доживу до того...—промовывъ.

— До чого?...—спытавъ Грыцько.

— А Батіевщина моя буде!—ажъ скрыкнувъ винъ.

Ивась глянувъ на Васыля—задуманный, суворый, ажъ чорный; а Грыцько, жахаючысь, промовывъ: Дожывай!

Хутко хлопци зибралысь въ дорогу. Ивась и Грыцько йшли по бокахъ и доглядали овечать, щобъ не розбигалысь. Попереду повагомъ выступалы телята, а псацу ледве ноги воликъ Васыль. Задумана голова його важко схылылась на груди, лыха

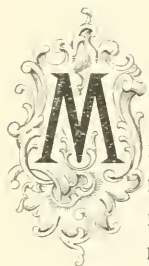
сирячына не ривно лежала на плечахъ, одинъ край ии воликся по земли. Васыль того не прымичавъ, винъ не радисно воликся за отарою.

Ось уже кинчылася и толока. Сирила курявомъ шырока про-изжа дорога; овечата, зйшовшы на неи. зняли хмарами кыптягу, кашлялы, мекалы. Васыль, все похнюпывшысь, воликся. Ось уже завьднили й ихъ дворыща на краю миста, на Довгоселивци. Ва-сыль, забачывшы ихъ, псвернувся назадъ, подывывся на Батіев-щыну... Чорною непроглядною стиною чорнила всна у сирому мо-роци вечора; зсаду неи горило й червонило небо, видъ чого во-на здавалась ще чорнійша. Васыль прыкро подывывся, важко й глыбско зитхнувъ, повернувсь и—сердитый—лаучысь, почавъ од-ризняты своихъ овечать...

КАЗКА

про Правду та Кривду.

—*—
* *
*
Мы, мали диты, страхъ якъ любылы казкы! Зимной поры, якъ насуне та довга та предовга ничь, забере-мось на ничь у тепле просо або жыто,—зъ одного боку гріе й зъ другого парить, гарно такъ!—и ради слухаты бабуся хочъ до самого билого свита... А вона, стара та древня, головы на в'язахъ не здержить,—такъ вона въ неи на вси боки й росхитується,—якъ роспустить, бувало, свои кáзы та перека́зы —и не переслухаешъ ніякъ!

Отъ одного разу зібралыся мы коло неи: я, Ивась билоголовый, Прися мышаста та Грыцько меткий, напалысь раптомъ: —кажить та й кажить, бабуся, казкы!..—Бабуся була недужа, ій й дыхаты, може, не хотилося, не то казокъ казаты, а мы одно—намоглыся.

Довго вона стогнала та крктала, поky пидвелась. Пидперла плечыма коминь, угородыла у теплу пашню свои коряви руки й задумалася... Мы такъ и напалы! Одно крычыть:—„про Ивана-Царевыча та Сирого Вовка“; друге:—не хочу Ивана-Царевыча, а кажы йому „Оха“; Прися просыть „Козы-дерезы“.

— Бабуся!—обизвався Грыцько меткий,—вы хвалылыся колысь нову росказаты. Кажить нову! Якосъ вы ии называлы...

Бабуся важко зитхнула, ажъ у грудяхъ у неи запыщало и, прокашлявшысь, промовыла:—Якои жъ вамъ? Про Правду та Кривду хиба?

— Про Правду та Кривду! Про Правду та Кривду!... Бабусю! голубонько! кажить про неї!—загукали уси.

— Цссь!...—утышыла вона насъ.—Застрыла вамъ у зубы та Правда та Кривда!—промовыла и, подумавшы, почала...

I.

Не въ нашій сторони, не за нашої пам'яты и не за пам'яты нашихъ дидивъ та бабивъ, а давно-давно... за царя Гороха, та за солом'яного бога, та за князя Хмеля, колы людей було жменя... або ще й людей тоди не було,—якъ появилися на свить двое дивчатокъ-близнятокъ.

Земля тоди була пустельна. Ни былиночки на ії не росло, а ни травиночка не красыла іи чорной коры; ніяка звірына не оставляла свого слиду на ії; ніяка птыця не оголошувала своимъ спивомъ та крыкомъ нимого повітря... Нищо тоди на ії не жыло, не родыло, и сама вона—холодна та слызька—каминюкою була... Сири туманы снували по ії, темни та непроглядни хмары огорталы и крылы видъ ясного сонця; дрибни дощи полосувалы іи и вздовжь, и вшыръ, и впоперекъ.

Тоди саме вони родылися. Зачало ихъ Ясне Сонечко, поливалы й ростылы дощови воды, наповалы свижіи росы, буйни витры гойдалы ихъ на своихъ легесенькихъ крылахъ, а блидолицый місяць и зори яснооки доглядалы ихъ тихого спокою...

И вырослы вони всьому свитови на дыво. Струнки та гонки, якъ тіи тополи; гнучки, мовъ лозы надъ водою; билылицы, якъ въ садку лылеи; яснооки, мовъ зори на неби; заговорять—увесь свить всмихнеться, наче тая скрыпонька заграе.

Увесь свить любывъ тихъ дивчатокъ-близнятокъ. Вони не знали, щд то таке ворожнеча й згода; щд добро, що лихо; щд мое, що твое; бо усе було ихъ—не дилене, не шматоване. Не маючы чоловичои облуды, якъ ти янголята, носылися вони по-надъ землею, порыналы у темныхъ хмарахъ, хапалы блискавыцы рукамы и граючысь кыдалы одна на одну... Або спускалися на темну землю, ховалыся у густыхъ туманахъ, перелиталы зъ скели на скелю и перегукувалысь черезъ яры одна до одной. Колы имъ обрыдало плескатыся на дощи, лазыты по слызькихъ скеляхъ, вони знову вылиталы за хмары и, обгорнувшысь веселкою, сушылися на ясному сонци, выпивуючы голосни писни... Увесь свить

заслухувався ихъ писень... Витры затыхали, ясни зирочки пидтягували имъ, а блакитне небо раз-у-разъ одкыдало видъ себе голосну луну, котра, неначе у бубонъ, бухкотила у його сынїи наметъ. Красне сонечко стояло середь неба и, усмихаючысь, прыскало на ихъ золотымы искоркамы. Вони хапали ти искорки у жмени и розсивали ихъ по всьому свиту... Такъ иноди невелычки диты пересыпаються жовтымъ писочкомъ. То була весела забавка, весела и всьогосвитня, бо увесь свить, дывуючысь на ихъ, бавывся ихъ играшкамы...

II

Мынуло чымало часу; багато литъ уплыло, викивъ чымало мынуло, а имъ було и не в-прымитку. Весели та безжурни носылысь вони по всьому свиту, не знаючы лыха та ворогування ни мижъ собою, ни мижъ кымъ другымъ.

Ажъ ось одного разу Ясне Сонечко, натомывшысь свитыты за цилый день, плыло до спокою.

— На добра-ничъ, мои голуб'ята,—сказало воно,—стелиться мерщїи; пора спаты.

— На добра-ничъ, мамо!—одказали вони.—Спочывайте соби: намъ и пан-отець Мисяченько посвитыть.

— О, я знаю, чогу йому любо такъ рано высвичуваты!—буркнуло Сонце.—Стелиться мерщїи; я сьогонди його не пуцу видъ себе, нїкому буде вамъ свитыты. Хай лышень хочъ сдну ничку та всьогосвитня повїя попоныкае, дождаючи старого перелесныка!...

Дивчатка глянули на матиръ гнивну, червону; переглянулысь мижъ собою и усмихнулысь.

— Що се маты плеще таке, и не розберемо ничего!—промовыла одна до одной.

— Мамо, мамо! що то вы таке казалы?—спыталы у Сонця.

— Зостарїетесь швидко, якъ усе будете знаты,—сердыто видказало воно и прыкрыкнуло на ихъ,—стелиться, кажу, мерщїи!

Дивчаточка розлетилысь въ ризни стороны, ухопылы за край чорну хмару и скрыкнувшы:—А ну, пора слатысь!—струснулы ии, мовъ ту перыну.

Надулася, заклуботала чорна хмара; посыпалысь зъ неи огненни блискавыци; загувъ, заторохтивъ гримъ, а градъ такъ и пороснувъ на землю.

— Ого, сколько його набралось!—скрыкнулы дивчатка.—Добре, що дсгадались струснуты, а то воно муляло бъ у боки...—И ще разъ струснувшы, пидлетили вгору и спустилыся якъ разъ посередь хмары.

— Бачъ, якъ пухко та мякко теперь!—обизвались, пурнувшы ажъ на саме дно.

— Уже, мамо, послалыся. На добра-ничъ вамъ!—скрыкнулы дали, потягаючысь.

Сонце скоса глянуло на ихъ, позихнуло и закрыло натомлени очи. Зразу непроглядна темнота обняла увесь свить; небо потемнило...

— А ну, сестрыци! де вы забарылысь?—гукнула Вечирня Зирка, выскакуючы перша на край неба.—Намъ часъ наставъ пора погуляты!—и весела та ясна, вона окрутнулася кругомъ себе, немовъ обдывлялася, чы до лыця то їй їи уборы.

А уборы булы дороги та пышни: зъ золотои парчи плахта, оксамытова червона свыта, а на голови виночокъ зъ самоцвитного каминня.

За нею, немовъ хто торбыну розвязавъ зъ горохомъ и сыпнувъ нымъ по небу, пссунулы зори. Ось Визъ заскрыпивъ и покотывся геть-геть; выбигла Квочка зъ своимы дитьмы: „кво-кво!“ и распустыла ихъ кругомъ себе; поважно выплывъ Павычъ, розгортаючы хвоста на вси боки; Хрестъ засвитывъ, засыявъ; а тамъ ще, та ще... одна по одній—и не потовпляться.

— А що, чы вси зибралыся, сестрыци?—спытала Вечирня Зоря.

— Уси, уси!—одказалы зирочки.

— А ну, за игры!—сказала и почала:

—Лягло Сонце спаты,

Часъ намъ погуляты.

Годи, не бариться

Та мерщій збериться,

Подругы, на раду!

— Нехай Сонце спыть-дримае,

А мы погуляемъ!—

скрыкнулы въ одинъ голосъ зори, ажъ небо загуло.

Ось мисяць по-малу

Кожній по виночку

До нашого стану

Та на головочку

Плыве-выплывае...

Несе нашъ коханий!...—

почала знову Вечирня Зоря.

— Мисяцю ясный,
Мисяцю красный,
Мисяцю Маю!
Тебе выглядаю.
Де ты волочывся,
Що такъ забарывся?

Выплывай скорійше,
Поспишай хутчійше
До нашої рады;
А мы тебе, брате,
Любо прывитаемъ,
Писни заспивземъ!—

заспивали Зори. Вечирня Зоря ударила въ долошки и окрутулася. И сестрыци, побравшысь у боки, пишли кругомъ неи. Немовъ витерь зимою середъ степу закрутивъ веремія, такъ заходылы зирочки кругомъ Вечирньої, вымахуючы руками та прытупуючы ногами... Булы таки, що пустылыся и на-вприсядки; небо ажъ гуло та бухкотило,—такого вони виддералы гопака...

III.

Дивчаточка-блызняточка не спалы. Вони загадалыся надъ тымы чуднымы словама, яки сьогодни имъ Сонце-маты сказало. Що воно то за слова таки? У-перше зроду имъ доводиться ихъ чути. У-перше зроду доводиться бачыты матиръ якусь чудну та дывну. Що зъ нею сталося?... Дарма про ти играшки, що завелы зори; байдуже про ихъ спивы, танци. Имъ було важко... А се зразу вони почулы—объ сердце шось стукнуло.

— Що тамъ таке?—разомъ скрыкнулы вони и запр-митылы невеличкого червячка, завбильшкы зъ шашиль, що пидкрывшысь ушипнувъ ихъ злегенька.

— Ты хто такой? Видкиля?—спыталы його.

— Я?—прогуняывъ червячокъ, пиднимаючы вгору свою не-примитну головку, и хыжо зареготався слызькымъ ротомъ.—Я?... А ось я заразы скажу, хто я такой!—И се кажучы, звернувся свердлыкомъ и, уп'явшысь у сердце, почавъ його точыты.

Дивчаточка несамовыто скрыкнулы, такъ имъ стало боляче та трудно.

— Ага, дозналыся!—зареготався знову червячокъ и почавъ розказуваты:—Я—Сумъ, мій батько—Гнивъ, а маты -Темнота. Мы світови ворогы. Колысь мы зъ нымъ у мыру жылы, покы ваша маты—Сонце насъ не зрадыла. Выдюща—вона задалася завыслыва та ненажерлива, хотила надъ усима старшынуваты... Усе йй та йй, а другимъ ничего. Чы обносымося мы, убирь Пан-отець, що заправлялы намы, почнуть справляты—вона выбирае соби що найкраще та найяснійше; чы йисты сядемо—хапае шматкы най-

ласійши. Нихто другый и слова не каже, а вона такъ и прысне вгору, такъ и зибье бучу! Кому-кому найбільше доставалося видъ неи—мой матери. Вони соби зроду пїдслипи удалыся; треба дуже близько до чого пидійты, щобъ побачылы. Отъ Сонце и глузуе зъ того. Ухопыть отсе смашненькый шматочекъ, усе зъ його ласе та сыте высмокче, а недойидокъ та обгрызокъ у руки имъ тыче. Маты визьмутъ та до рота, а вона якъ зарегочеться! А за нею й други. Довго терпилы батько той глумъ, а то разъ и не вытерпилы,—дуже вже росходилося ихъ сердце. То вони якъ запалылы його на-выдли рукою, ажъ перевернулося сердешне Сонце... Та якъ схопыться, якъ наробыть репету, та до Пан-отця... Такъ и такъ: зъ тымы слипородамы мени жыття немае! Клепало-клепало, наклепало завбільшкы зъ гору... Клыкнулы Пан-отець батька.—Якъ се,—кажуть,—ты таке вчынывъ?—Батько правуватыся та й тутъ не здержалыся, почалы дужче, ніжъ абы-якъ балакаты. А Пан-отець якъ скрыкнувъ:—Цыть,—кажуть,—горлатый! Ты ще й на мене руки здіймешъ? Прыкуваты його заразь до стовпа, та такъ, щобъ винъ и не ворухнувся!—Отъ зразу де не взявся Огневикъ, що огнемъ заправляе,—винъ одного поля ягода зъ Сонцемъ: обое на нашъ ридъ Иродомъ дышуть,—тягне кузню зъ собою; пута у сто пудъ, молоткы у тысячу... Якъ махне, якъ ударыть по ковадлу—такъ искры и сыплються!... А його пидручни уже батькови и руки скрутылы, до стовпа привелы...

Маты якъ почула, що батька мають куваты, та до Огневыка—такъ йому у пыку и выплыся! А винъ тилькы що вынявъ зъ горенъ пута гарячи, ажъ били,—якъ махне нымы, та матирь по облыччу,—тилькы зашкварчало та маты нестямно скрыкнулы... Ажъ до Пан-отця у горныци той крыкъ досягъ! Выбиглы Пан-отець на крыкъ... А тутъ таке лихо скоилося: у матери очей якъ не було, тилькы одынъ попилецъ посыпався! Тоди Пан-отець дуже-дуже розгнивалыся. Заразь Огневыка за те, що выпикъ матери очи, на вику пидъ землю запроторылы,—тамъ винъ у тяжкій неволи и доси конае, насъ зъ Сонцемъ подилылы: йому дали володиты свитомъ у день, а намъ у ноци. То-бъ то—щобъ мы николы не стривалыся... Здаеться, чого бъ бильше? Нить же—таке задалося лукаве!... Колы литечко тепле настане, усе оживе и зрадїе, годи воно якъ почне гриты, якъ почне свитыты, та ту сердешну ничку переведе до того, що вона коротча заячого хвоста стане.... А зимою, не бійсь, якъ настане вихало та морозъ

лютый, що ажъ очи выдавлюе, тоди воно заховається соби та й рутуть... Уже пивдню треба бѣ буты, а воно задае такого хротака, ажъ небо гуде. Йому добре: спыть соби, а ты ходы кругомъ свита, стережи його по холоду та заверюси. Уже задалося! Та й се бѣ ще ничего. Нитѣ же, ненажерлыве!—йому и сього ще мало. Выпрохало у Пан-отця соби у пару нашого такы парубійка—Мисяця. Що то бувъ за козакъ бравый, покы не знався зъ тѣю ягою,—билолыцый та чорнобрыый, а голова кучерява-кучерява!... Нитѣ же, якъ почало його золыты, якъ почало волосыну по вселосыни смыкаты, та высмыкало такъ—зовсимъ дидомъ ставъ: голова, якъ те колино!... А що була за пара нашій Вечирній Зори! Винъ и теперъ усе за нею жалкуе. Та й вона його любить. Маты такы иноди и зведуть ихъ до купы. Якъ збижаться, то вже не наговоряться и не налюбуются: одно одному якъ у вици не вскочыть! Ну, а ти осоружни зайци-брехунци, що нашымъ и вашымъ слугують—Волосожары паскудни!—узялы та й набрехалы Сонцеви, що воны усяку ничку збигаються до купы та судять його; що то, буцимъ, маты ихъ зводять... Ото воно й респалылось сьогодни, немовъ його дрикъ укусывъ. Достанеться теперъ бидному Мисяцеви! Бачъ, якый часъ, а його й доси не выдно... У трьохъ окропахъ вызолыть його, змочыть!

— Такъ ба-а... що воно!—тыльки й промовылы здывовани дивчатка, якъ Сумъ зразу такъ и зныкъ; не выглядили, де й дився.

IV.

Часъ бувъ вже пизній. Дивчаточка глянулы на небо. Стоять зори, выморени та вытомлени, тыльки соннымы очыма лупають; инши, повывшысь невеличкымы хмаркамы, и прыкорхнулы. Одна нещасна Вечирня Зоря не спыть: перейшла ажъ на другый край неба. Стоить сумна-невесела, заглядае за гору.—Немае, не выдко!—промовляе такъ гирко, якъ не плаче... Горе безталанній Зиронци! А лукави Волосожары выскочылы з-за горы та зыркнууть на неи, зарегочуться та й знову сховаються за гору. Бидна Зиронька за смуткомъ ничего того не бачыть; ухопылась за облыччя биленькымы рученькамы та голосыть-голосыть!

Колы се... зчервонило, зажеврило з-за горы... Не йде—летыть Мисяченько, та прямо до Вечирной.

— Зиронько моя!...

Та стрепенулася.

— Мисяцю мій! Ясний мій...

И обнялися. Видь радощивъ одно одному слова не скаже.

— Охъ, якъ ты мене вымучывъ! Охъ, якъ ты мене выморывъ!— почала Вечирня Зоря, схылившысь до його на плече головою.— Уси очи продывылася, тебе выглядаючы; попалыла серце слизонь-камы, тебе дожыдаючы! Де жъ ты такъ, мій голубе, барывся? Чы не грихъ же тоби зъ мене, нещасной, отакъ знуцатыся?

— Жыття мое—лыхо мое!—зитхнувъ важко Мисяць.—Нема мени добра на свити и не диждуся його никола... Дозналася стара гаргара, що мы зъ тобою кохаемося... Отсе все биля себе держала. Було мени, та й всимъ досталося! Темноту кастыть, на чимъ свитъ стоить...—То все, каже, та слипорода зводни зводты!—Мене перелесныкомъ лае, тебе—повією...

— Нехай якъ хоче лае,—мовыла Зирочка.—Що жъ, колы я люблю тебе! Колы жъ не переможу себе—тебе не любыты!—и зовсимъ прыпала до його.

— Безталанна моя!—прогувъ Мисяць, прыгорнувшы мицно до себе и гаряче поцилувавъ у ясни очыци...

— Ага-а? Такъ ось ти тыхи та смырни та богобоязлыви! Такъ ось якъ воны порпляться та голубляться!—почувся несамовытый крыкъ ззаду ихъ.

Озырнулыся... ажъ биля ихъ стоить Сонце, червоне та сердыте, очыма искры такъ и сыпле.

Безталанна Зирочка зразу якъ та стина стала—била-била, вся тремтыть. Злякалася.

— Геть, повіще!—желипнуло на увесь ротъ Сонце и, вхопившы Зорю у руку, наче м'ячъ той швыргонуло за гору.

Видь того гуку й други зирочки прокынулысь. Глянули—Вечирньої немае, а надъ горою палае Сонце... Якъ сыпнуть, та въ ростичъ, та на-втьоки! Зразу де й дылыся!

— А ты, стара, лыса собако!—гукнуло знову Сонце.—Ты жъ божывся, ты жъ прысягався, що окримъ мене у тебе другои немае!

Мисяць тоди й голову опустывъ.

— Такъ отсе той тыхий, отсе той незамутный!... Ось же тоби!

И выхопившы з-за себе здоровенного меча, зъ усього маху вдарыло його по голови... Ажъ небо охнуло! Кровъ такъ и брызнула, розлылася по йому... Червоно-червоно стало... Бильша по-

ловына мисяцевой головы плюнула за гору, а невеличкий серпокъ, перекотывшысь черезъ усе небо, завьсь на другому край.

V.

Такого дьва ще свить никола не бачывъ. Увесь винъ затремтивъ и отетеривъ... Отетерилы и дивчаточка-блызняточка. Имъ уже давно бъ пора устаты, раннюю росою умытыся, на добры-день матери казаты, а воны и не рушалы. Имъ було страшно своей матери—така вона сердыта та люта имъ здалася...

Прыпавшы до хмары, воны боялыся и глянуты на неи.

А тымъ часомъ и вона повылася хмарама. Зъ усього свиту понастягувала зайвухъ и обгорнулася нымы. Соромно, выдно, було ий писля того на свить билый дывытыся. Цилый день носывся надъ свитомъ братъ Темноты—Морокъ, а Сумъ плазавъ за нымъ та точывъ свитове сердце. Темнота передъ тымъ ходыла важкою и якъ рязъ на той часъ породыла дивчынку... Близну та плакучу—Гнивь-батько назвавъ ии Сльозою. Вона зразу заплоныла увесь свить... Плаче дытына, залывається кривавымы сльозама, а за нею и свить увесь плаче. Такого лементу та голосиння ще не було никола!

Дійшовъ той лементъ и до дивчатокъ-блызнятокъ... Запала якось свитова сльоза до одній въ сердце, запала—и наче огнемъ запекла. Скрыкнула нестямно дивчынка и вхопылась за сердце рукою. Ажъ тамъ уже щось живе ворущыться.

— Се ты знову прыблудывся до мене?—скрыкнула дивчынка, думаячы, що то Сумъ.

— Ни, се я,—одказуе хтось невидомый такимъ плакучымъ голосомъ, що ажъ у души у дивчынки похолонуло.

— Хто жъ ты?

— Я—Журба.

— Чого жъ тоби видъ мене треба? Я не хчу тебе!

— Эге, не хочу!... Чы хочъ, чы не хочъ,—я теперь твоя, а ты моя. Всьогосвитня Сльоза мене у твой крови зародыла. Я не пиду видъ тебе.

Бидна дивчынка такъ и звывалася...

— Чого ты, сестрыце?—спытала ии друга, дывуючыся.

— Якъ чого?—видказала за неи Журба зъ сердца.—Хиба ты не знаешь? Хиба ты не бачышь? Хиба тоби повывазило, чого наробыло оте Сонце?

— Ну то що?—спокійно допытується сестра.

— Якъ що? Зроду-вику такого не було! Зроду-вику не чувано, не бачено тської всесвітньої неправды.

— Що ты мелешъ?—одно допытується друга.—Я й не розберу ничего.

— Не розберешъ? Прыкыдаешся дурочкою? Хиба ты не бачыла, що то Сонце зробыло Мисяцеви?

— Ну то що?

— Якъ що? Хиба такъ можна?

— А Мисяцеви можна було зрадыты матиръ?

— Зрадыты?... Хиба винъ ии спершу любывъ? Винъ ии нико-лы не любывъ. Винъ Вечирню любывъ, а йому наказано зъ Сон-цемъ братыся.

— Якъ тамъ наказано—не переступай наказу. На те й наказъ, щобъ його слухаты. Колы бъ було инше, уси розлизлыся бъ, якъ руди мыши!

А перша дивчынка якъ скрыкне:

— Такъ отсе така правда? отсе така правда? Його серце до неи не лежало... Винъ ии не любывъ, не любывъ!—Та якъ схопыться за голову, якъ заголосыть!

За сльозамы не побачыла, якъ и Сонце выплыло з-за хма-ры. А воно вже стояло бияя ихъ и, гирко-гирко скрывывшысь, ще гирче вымовыло:

— До чого я дожылася, до чого? Своя кровъ устае проты рид-ной матери и, якъ чужу, судыты! Будьте жъ вы,—каже,—мои диточки, прокляти одъ сього часу и до-вику! Хай не буде мижъ вамы ни мыру, ни ладу нико-лы. Ото вамъ у-нызу земля чорніе—идить на неи и володйте нею. Ты,—каже на першу, котра на неи такъ нарикала,—за правду крычышъ, и зовыся ты Правдою; а ты,—повернулася до другои,—за те, що посмила зъ сестрою про мене базикаты, зовыся Крывдою!

И се кажучы, якъ стрепене хмару, такъ ти дивчаточка не-наче груши и впалы на землю.

VI.

Отъ якъ скинуло Сонце Правду та Крывду на землю, той стали воны володыты нею. Та нема мижъ нымы нйякои згоды: щоденна сварка та лайка, щоденни шкоды та перешкоды... Не

ридни сестры то, а ворогы люти! А найбильшь усього та Кривда. Отсе Правда почне чымъ-небудь забавлятысь, що-будь задума зробыты, то Кривда прыкрадеться та й поруйнуе.

Отъ разъ и каже Правда до Кривды:

— Сестро,—каже,—чого ты така ненавысна та немылосердна до мене? Я жъ тоби николы ничего, а ты до мене такъ и сучышся, такъ и в'язнешь!

А Кривда їй одказуе:

— А згадай лышень, сестро, черезъ кого я въ сю неволю попала?

— Нехай и черезъ мене,—каже Правда,—нехай,—я не таюся. Та чы вже жъ намъ отакъ цилый викъ сперечатысь та ворогуваты?

— И цилый викъ отакъ буду. Я николы тоби сього не забуду!

Правда тилькы важко зитхнула.

— Знаешъ, що сестро?—каже дали.

— А що?

— Щобъ намъ не сперечатысь та не шкодыты одна одній, давай мы подилымося усымъ, що їе на земли. Тоди, якъ мы наризно будемо жыты, то мижъ намы и ладъ буде.

— Давай!—каже Кривда.—Якъ же мы будемо дилытысь?

— А такъ: выбирай соби що найлюбійше, та й володїй нымъ.

— Добре!—одказуе Кривда.—Отъ мени люба вода. Я водою володитыму.

— Володїй, сестро, ты водою, а я землею.

— Ну, добре. А тымъ, що надъ землею?—пыта Кривда.

— Надъ землею?—спытала Правда и задумалася.—Що жъ надъ землею? Хмары, витерь, повитря...—почала выщытуваты.

— Чого ты хмары туды прыплела?—каже Кривда.—И туманы, и хмары зъ воды; вода моя—туманы и хмары мои. Заразь мени выкынь ихъ зъ подилу!

— Нехай,—каже Правда,—буде по твоему. Хай хмары твои.

— И витры я соби беру,—каже Кривда.

— Добре, а я повитря.

— Ого! чы не ласо лышень буде? Де жъ мени зъ витрамы диватысь? На прыв'язи скажешъ держаты?

— Чого на прыв'язи? У тебе жъ воды бильше, ніжъ у мене земли,—пускай ихъ на воду гуляты.

— Спасыби тобі за раду!—закопылившы губу, мовыла Крывда.— Все на води та на води! Воно жъ, може, и обрыдне на води, може, де забажається и одпочыты. До того жъ замочыся—треба десь и высушытысь... Не хочу я такъ, не хочу! А колы хочъ, то ось якъ: вода моя, туманы и хмары мои, витры мои. И маю я право ихъ по всякъ часъ на повитря выпускаы гуляты.

— То такъ мы, сестро, николы не дйдемо до згоды!—каже Правда.

— Ну, хай буде такъ, якъ и було!

Подумала Правда, погадала... Уже жъ вона буде одному повитрови шкодыты, а все жъ земли лекше.

— Хай,—каже,—усе буде по твоему.
Подилылыся.

VII.

Отъ и стали вони володыты. Правда—землею, Крывда—водою; Правда—повитрямъ, а Крывда—туманами сывымы, хмарами чорнымы, витрамы буйнымы.

Сумно Правди одній середъ земли пустельной; яры та горы та каминь нимый—бильше ничего. Сыротою носытыся вона по-надъ тымы бескетамы, гукае зъ тугы, а повитря пидхопыть ии гукъ и розстылае голосною луною помижъ скелямы.

Бавытыся Правда луною, мовъ мала дытына играшкою, а все ий сумно та нудно. Здйметься вона у-гору, прозърымъ повитрямъ полыне, думка то—зъ высокосты обдывытыся свое володарство... Тутъ де не визметься Крывда... Сири туманы пускае на яры глыбоки, чорнымы хмарами огортае горы высоки, буйни витры выпускае на повитря тыхе и почне його метаты та шарпаты, струшуе Правду на землю, опускае ии до-долу.

Побачыла Правда, якои шкоды соби наробыла, давшы Крывди повитрямъ володыты, побачыла—та лизно. Початы знову паювання—Крывда тоди докорамы и просвитку не дасть! Бачъ, скаже, отсе та смырна та тыха! Сама дилыла, а теперь уже й назадъ.

Мовчыть Правда; по земли сновыкгае, не хоче и на повитря здйматысь. А Крывда радие, гуляе... Отсе роспустыть витры по морю, горами хвылю здймае; сама поверхъ хвыли гойдається... Або злетыть на хмару чорну, мчытыся по повитрю прозорому, а другу навпроты себе пускае. Стринуться ти хмары—одна проты

другои преться, кожна кожду побороты хоче... Сыляться, напынаються, покы яка не выдержыть, лусне... а тамъ и пишла ломытысь... Гукъ та гуркить на увесь свить гукае; огненни блыскавыцы крешуть... Правда тилькы на земли важко та тяжко дыше.

Отъ разъ зъ тугы та зъ суму почала вона соби будивлю будуваты. Выбрала мижъ горама долину таку—зъ трьохъ бокивъ горы зубцямы ажъ пидъ небо здймаються, а четвертымъ бокомъ та долына у сыне море упирається. Море коло неи стыха грае. Выбрала ото мисцыну тыху та затышну и распочала на ий будивлю. Зъ гирь каминня ламае—отакымы бабама вороча!—одну на одну складае та выводить стины... Вывела, стелю распочала. Уже й стелю змыкае, круглу та дывну,—отъ якъ на церкви. На тому мисци, де баня, посадыла завбільшкы зъ шапку самоцвитный каминь... Горыть той каминь, сѣе: и въ середини свитыть и зъ окола.

Радіе Правда, що таку соби д мивку збудувала... Теперь, дума, Крывдо, не страшни мени твои каверзы—дощи холодни и витры буйни. Лый и дмы, скилькы хочъ, а я въ своему захысту сыдитыму, тебе не боятымуся. Ни одна краплина на мене не крапне, не змочыть; ни тыхе зитханья твоихъ витривъ не дйде до мене, не прохолодыть.—И весело Правда спивае писню въ своему будынку. Писня та стелыться по стинахъ, дереться у-гору до стели и, округывшысь, знову по стинахъ на доливку осідае, неначе дывна та чудовна скрыпонька грае.

А Крывда почула, пидплыла до берега.

— Здорова, сестро!—гукае.

— Здорова.

— Поздоровляю тебе зъ новою оселею. Бачъ, яка добра: сама новѣсилля справляешъ, а мене й не клычешъ!

— Иды, я тоби не забороняю,—каже Правда, выходячы на поригъ.

— Отакъ! Иды, колы сама набылася... Спасыби тоби за ласку!—регоче.—Тисно мени въ твой осели и душно. Я ось краще на мори погуляю.—Та се кажучы, якъ скрыкне:—Витры-Нечосы! за мною...—Та якъ пурне-нырне, до самого дна сидае, зъ самого дна воду вывертае, хвыли горама здймае, а витры якъ пидхоплять си хвыли, якъ помчаты на беригъ, котяты долыною ажъ до самого будынку, якъ стугонуть у стины—такъ ти стины ходомъ и заходылы.

Правда тилькы кыгыкнула, наче та чайка, и полетила геть соби, щобъ не сперечаться зъ сестрою. Вона думала—колы не буде передъ очыма у Крывды, то може та й угамується, не стане руйнуваты ии домивкы.

А Крывда якъ углядила, якъ зарегоче! У долошкы плеше та одно вергае хвыли-горы на долину. Пидмыла одну стину—такъ та стина й гепнулася, на сами невеличкы шматочки побылася, ажъ пылъ у-гору знявся... А тамъ и друга, третя... Черезъ годину и не знаты стало, що тамъ була будивля, тилькы здоровенна кучугура писку та щибню валяється. Крывда и тымъ не вдовольнылася—наслала витры на ту кучугуру, почалы той писокъ та щибень пересиваты; до пивночи усю долину укрылы пыломъ та кыптягою.

Якъ прылетила на ранокъ Правда довидатися, що ий нашкодывла Крывда, то замисть будивли побачыла тилькы одынъ сирый писокъ по долини. Гирко стало Правди, важко; Сумъ у сердце впывся; Журба душу опанувала; зронула вона не одну, не дви слезы—всю долину, мовъ дрибнымъ дощемъ, своими слезама змочыла... Голосыть Правда та плаче, а того й не бачыть, що де слеза впаде, тамъ трава росте; де крапелька осидает, тамъ квичточка розцвитае...

VIII.

Зъ того часу почала по земли трава росты,—уси долины вкрыла. Пышни та зелени лежать воны помижъ скелямы, своими квичточкамы пышаються: и билымы й рожевымы, и жовтымы й блакытнымы, сынымы ажъ темнымы, червонымы огненно-горячымы... Наче хто кылымъ шовковый розиславъ по земли.

Углядило ясне Сонечко, и йому такъ те подобалося, що воно часто спускалося на ти долины спочыты, покачатися, розправыты на шовковий травыци свои кисточки натомлени, надыхатыся пахощама запашныхъ квичточокъ.

Углядила те Крывда, и зло ии схопыло за сердце. Вона маля шкоды тий Правди наробыты, а выйшло зъ того онъ що! Взяла вона, звела до-купы вси туманы сыви, хмары чорни, непроглядни, пустыла дощемъ на горы. Дошова вода, мовъ зъ видра, котыть зъ гирь течиямы быстрымы, реве долынамы ричкамы глыбокымы, мне та нехтуе травыцю зелену, заносыть ии муломъ чор-

нымъ; невеличкымы та гострымы каминцямы, мовъ серпамы, пидь коринь рубае, несе у море глыбоке и середь моря сынього потопляе.

Та ничого не вдіе Кривда злая. Выгляне ясне Сонечко, розпарве, розшарпае хмары чорни, розпаруе землю сырую, земля выпвае ричкы быстри. и з-пидь теплого мулу знову вылазыть, ажъ лущыть, травця зелена, розцвитають на їй квиточки пышни.

Розсердылася, розгнивалася Кривда злая. Рве на соби ко-
сы шовкови, кусае руки били, ажъ до крови кусае, та все прыга-
дуе, щѣ бѣ тїи Правди заподїяты, щѣбъ выполонты їй травцю
зелену.

И отъ прыгадала... Якъ зплыло Сонечко въ инши краи
свить оглядаты, зибрала до-купы витры холодни, студыть нымы
повитря вильне, гнитыть його хмарами зеленымы... Дубїе повит-
ря, застыгае: зъ ранньої росы инїй куде, дошови воды у снїгъ
обертае, снїгомъ билимъ, наче пухомъ, усю землю устылае, мо-
розомъ лютымъ огортае... Пожѣвтили видь того зелени лысточ-
кы, опалы; почорнили пышни квиточки, мовъ на огни погорили...
Тамъ по тыхъ долинахъ зеленыхъ, де колысь ясне сонечко гра-
ло, теперъ дидусь Морозенко гуляе, сывою бородою слїдъ мете;
льдомъ дыше, снїгомъ подыхае, снїгови бабы зъ мїсця на мїс-
це перевертае, а поверхъ ихъ витерь, мсвѣ середь кладовыща
дыкый звирѣ, завывае.

Вылетила тоди Правда на скелю високу, зложыла видь жа-
ло руки били, замолылася до Сонця Красного.

— Маты,—каже,—ридна наша маты! Вернысь-подывыся, яку
Кривда вчыныла неправду. Подилылыся мы зъ нею землею пу-
стельною: вона взяла воду, я—землю; вона—витры буйни, я—по-
витря прозоре. Щѣбъ, здається, у мыру жыты, кожна кожнїй шко-
ды не робыты, свого добра глядыть-доглядаты... Нить-же! Злая
Кривда все мени наперекирѣ иде: чы задумаю я щѣ зробыты—
вона осміе, а чы зроблю щѣ—попсуе, просвитку не дае. Збуду-
вала я соби хаточку тыху—вона розвалаыла, кам'яни стины потро-
щыла-поломыла, по всїй земли пыломъ пустаыла. Посїяла я на
тому пылови слѣзы гиркїи—уродылася травця зелена, квиточ-
кы пышни їи уквитчалы, неначе кылымомъ тыхи долины заслалы.
Вы, мамо, не разѣ по тыхъ долинахъ самы гулялы, по травци зе-
ленїй качалыся-спочывзлы... Теперѣ вона тїи квиточки морозомъ

лютымъ попалыла, зелени lystочки травыци побыла, снигамы глыбокымы вси долины покрыла!

Гляне Сонце, спогляне—ажъ справди: по долинахъ снигы лежать, а по горахъ витры ходять, по земли морозъ гуляе, льдомъ землю куде, снигомъ огортае... Отъ воно якъ прыпече!

— Душно, душно!—закрычалы витры холодни, та чымъ дужъ давай на-втьоки!

— Эге!—мовывъ Морозенко та й розсився. Схылывся на скелю та й заснувъ. А Сонце по йому стрыбае, зъ його билу одужу здырае, водою по долинахъ роспускае... Ажъ гляне Правда—по такыхъ мисцяхъ уже й травыця з-пидъ воды зеленіе-поростае.

IX.

Якъ не шкодыла Кривда Правди, що не робыла, а бачыть—ничого не вдіе. Правда розвела по земли таку буйну рослину—вси долины покрыла травомъ зеленою, заквитчала квичотками за-пашнымы, уси горы заслала лисамы темнымы, борамы непроходнымы; по деякихъ тилькы мисцяхъ покыдала лысынкы гостри, щобъ на ихъ рано й пизно вылитаты землю оглядаты.

Заздристь люта щипае Кривду за серце, пойидомъ йисть, спокою не дае. Хочеться йи усе те, що Правда поробыла, выполонныты, та сыломиць ничого не вдіе. Отъ и почала вона до неи хытрошамы пидходыты.

— Сестро!—каже,—якъ у тебе все гарно на земли—тыхо та любо: йе де спочыты йе на чому очи звесельты,—не то, що у мене. Одно—бовтаеться та бисова калюжа: и въ день не гуляе, и въ ноци не спочывае.

— То выходи,—каже Правда,—сестро, до мене. Я не борону тоби гуляты тилькы не робы шкоды.

Отъ выйшла Кривда на землю, а Правда така рада! Взяла сестру за руку, водыть ии по всихъ усюдахъ, показуе мисця красни. У Кривды и очи розбигаються.

Обдывылася Кривда все и назадъ вертае.

— Гарно,—каже Правди,—гарно у тебе, якъ у раю тому! Отъ тилькы чого тоби не стае: нема въ тебе ничого живого. Я бъ на твоєму мисци польотушокъ ризныхъ розвела, побигунцивъ всякихъ наплодыла, щобъ по всякъ часъ славылы воны твою працю!

— Я бь,—каже Правда,—и зробыла те. Якъ же його зробыты?

— Эге! А хочешь—навчу?

— Навчы, сестрыце! навчы, голубко!—ажъ пада коло неи Правда.

А Кривда й каже:

— Знаешь,—каже,—сестро, щб колысь намъ росказувавъ Сумь про дядька Огневыка?

— Пам'ятаю.

— За тры-дев'ятыма глыбынямы, та за тры-десятыма днамы живе винъ, сердешный, у тяжкій неволи конае. Самъ огняный—огнемъ и живе: огонь и йисть, огонь пье, огнемъ и дыше... Колысь я гуляла по глыбыняхъ безоднихъ, опускалася ажъ на саме дно. И чую—пидъ самымъ дномъ тымъ щось гуркоче-стукоче, ажъ дно угынається-двыгоче. Отъ я прыпала до дна ухомъ, слушаю—що воно? А тамъ шкварчыть, шыпыть та гамселять! Я визьмы—постукай та й гукны:—Лекшенько, кажу, лекшенько! Чы бачь, кажу, якъ росходылыся,—покою никому немає!—А ты хто такий?—звидтиля глухо доходить до мене.—Хто бь я, кажу, не була, а вы чого тамъ такий гармыдерь пиднялы? Глядить, кажу, якъ доберусь до вась—знатымете, хтб я!—А ну, каже, доберусь, доберусь. Якъ то ты доберешся?...—Знаешь: дратуе мене.—Не дратуйте мене, одказую имъ, бо я Чорторыеви якъ накажу—зразу винъ до вась докрутыться. А якъ добереться, то глядить, щобъ бува и душама не наложили!—Накажи, регоче, накажи. Мы ще йому звидсила й помочи дамо...—Узяло мене, знаешь, зло. Прыкыкала я Чорторыя:—Круты дно!—А винъ зразу беркиць до-горы ногамы! Угородывъ свои рогы у землю та якъ поверне, такъ и забулькотило навкругы.—А що, пытае звидты, уже почалы?—Почалы, одказую, почиайте й вы!—Колы се якъ загуде, якъ бухне—кругомъ усе такъ и затремтило... Разъ! У-друге! У-трете!... Дно такъ ходоромъ и ходыть, устояты не дае. А Чорторый зь сього боку одно крутыть, одно крутыть, ажъ вода пиныться-булькоче. А се—якъ скрыкне Чорторый, якъ ухопыть мене щось, якъ пидниме вгору, такъ я и опынылася поверхъ воды. Дывлюся—мий Чорторый у хвыляхъ головою мотае та крычыть-крычыть! А такъ гинъ зь трое видъ мене середъ пинявого моря десь узялася гора висока-страшенна; на самому шпыли дирка и звидты щось дыше. Дыше-дыше, ажъ вода кругомъ кыпыть, а воно не перестает... Вер-

гае пискомъ, каминнямъ, слыныть шевською смолоу, вонючою парою духъ забывае... Колы се—вылазять зъ диркы страшенна вогняна голова, показуе довгого-довгого языка и регоче-регоче...—А що, каже, злякалась? Та й мене налякала, нехай тобі всячына... Ачхы-ы!—и якъ чыхоне, такъ дымомъ та попиломъ и покрылася.—Отсе, каже, видно трохы воды у нись набравъ, що такъ закрутыло. А давно вже я зъ водою знався, давно и свита бачывъ. Ичъ, який ставъ! А ну выще пидсунуся та погляну.—Та й почавъ вылазыты. Кругомъ огонь такъ и паше, а винъ—лизе.—Отсе, каже, яка мала дирка. А ну—роздайся!—Та стукъ у боки горы ликтямы!... Такъ гора ходоромъ и заходила: лущыть, роздається, а винъ лизе-лизе... Вылизъ, сивъ, ноги звишавъ, зъ нигъ гаряча смола ллеться.—Оттакъ, каже, саме добре. Що то давно свита не бачывъ—якъ радисно сердце забылося! А тутъ теперъ переминь-переминь... Що то таке?—показуе на землю.—Земля, кажу.—Чого жъ вона, пытае, така зелена та пышна?—Такъ и такъ, розказую йому все: якъ жылы колысь, якъ теперъ живемо.—То ты, значыть, мени й родычка,—дали каже.—Я, каже, Огневкы, ридный братъ твоеи матери; ты, значыть, мени племенныцею доводишся.—Може, одказую, й такъ.—Эге, каже, такъ, такъ... Спасыби тобі, що ты хочъ нехотя допомогла мени, старому, свита побачыты; я вже думавъ—сконаю у тій глухій неволи. Я тобі, каже, поky й мого вику дякуваты за се буду. Я бъ тоби и теперъ оддячывъ, та не знаю чымъ.—Онъ, кажу йому, сестра моя на земли якыхъ соби играшокъ наробыла, а мени, кажу, ни зъ чого.—Ни зъ чого?—пытае.—А визьмы лышь грудку глею.—Я взяла.—Липы зъ неи, шо хочешъ.—А я розплескала-розплескала ту грудку та й кажу: уже!—думаю—щобъ то воно буде?—Уже? пыта. А ке сюды... Держы, каже, у рукахъ, я дыхну.—Та й дыхнувъ на ту грудку. А та грудка якъ затрипається та плюсь изъ рукъ у воду... Дывлюсь—невелычка рыбонька у води грае, срибна луска, золоти пирця... Такъ и бига бия мене, такъ и ходыть; я за нею, а вона видъ мене; я видъ неи, вона за мною... Плещымося у води, граемося, а дядько регоче.—Отсе, каже, тобі й играшка. Схочешъ, каже, ще чого, скажы мени: заразы буде. А теперъ, каже, прощай, бо довго не бувшы на свижому повитри, чогось мени моторошно стало.—Та й посунувся у-нызы и дирку шевською смолоу зверху залипывъ, щобъ то до його те свиже повитря не доходило...

— То у тебе,—пыта Правда,—и рыбонька йе? А покажи мени, яка вона?

— Добре,—каже, сестро, ходимо до берега.

Пишлы. Правда стала на бережку, а Кривда плюснула у воду та якъ зплеще въ долошки, якъ скрыкне:

Рыбснько, рыбонько!

Срибная лусэчко,

Золотіи перця,

Плынь до мене, мсе серце!

А рыбонька зъ глыбу и выплыла. Сама невелика, очыци червоненьки; срибна луска на ій такъ и грае, золотымы пирцямы водыцю перебывзе.

Углядила Правда та й не стямылася... Все ій свое—зелени долины, пышни кзыты, лисы буйни—все те зразу померкло, спротивило; все се рыбонька собою заслонила, видъ любого и дорогого очи одвернула. Скрыкнула тоди Правда, до Кривды повертаючысь:

— Сестро!—каже,—що хочъ беры, тилькы намножь мени жыття на земли!

А Кривда ій й одказуе

— Ничого мени, сестро, не треба. Дозволь тилькы мени купно зъ тобою тымъ, що намножымо, володыты; надъ усымъ жывымъ и свою волю маты.

— Добре,—каже Правда,— хай буде такъ, якъ ты хочешъ.

Отъ згодылыся, ото й почалы вони зъ земли усяку всячину липыты. Правда липыть метелькивъ цвितныхъ, бджилокъ та комашокъ усякихъ, а Кривда—пташокъ-польотушокъ, звиривъ-грызунивъ, зайчыкивъ-лапанчыкивъ, бобривъ-стрыбунивъ, кротивъ-вертунивъ.

Налипылы ихъ цилый ворохъ. Правда, не довго думавшы, понесла ихъ до дядька Огневька и той удмухнувъ кожному жыття.

Зразу все те и ростеклося по всій земли... Правдыни жъ сотвориння никому ничого: метелькы тилькы литають по квиточкахъ та набираються красы зъ ихъ, ризни комашкы лазять по травыци та пьютъ свижу росу; а Кривдыне сотвориння—накынулося на лугы зелени, квыты пышни, лисы буйни: лысть грызуть, коринь сичуть, стовбуръ точать... Наробылы такого бешкету на земли, що страхъ! Усе знивечылы, усе попсувалы. Дійшлося до того, шо й йисты вже стало ничого. Нараяла Кривда одно

одного йисты. И отъ кынулыся пташкы ловыты мелелькивъ та дзюбаты козявокъ усякихъ, а звири пташокъ. Роспочалася мижъ усымъ живымъ вйна страшенна; одно одного пидсидае, стереже—де бь його краще згарбаты. Наплодылыся усяки бойовыкы: котыкы-братыкы, лысыци-сестрыци, вовкы-сироманци, медведи-небреди... Почалося таке, що вже й не розберешъ, хто правый, а хто вынуватый. Той правый—хто кого здолавъ, а той вынуватый—що подався.

Тоди Правда побачыла, якъ ии Крывда обійшла та такъ гирко засмутылася, а Крывда рада-рада!

Х.

Отоди саме знайшовся й Чоловикъ. Правда якъ углядила такъ и кынулася до його.

— Теперь,—каже,—лукава сестро, все тоби виддаю, прыпоручаю все. Одного тилькы його не виддамъ. Выховаю його та выгляжу; напою його сердце чаромъ-любов'ю, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усымъ заправляе, надъ усымъ володіе!

Отъ и почавъ Чоловикъ порядкуваты на земли. Заразь зробивъ такой наказъ: щобъ ниhto никого не зобижавъ, щобъ уси у мыру жылы.

Колы на другый день доводятъ Чоловикови, що ниhto його наказу не хоче слухаты.

— Якъ не хоче слухаты? Хто не хоче слухаты?—скрыкнувъ Чоловикъ.

— Такъ и такъ,—кажуть йому.—Медвидь коня розирвавъ, вовкъ вивцю задравъ, собаки зайця розметалы, лысыця курей пойила, куры траву поклювалы... Всяке чымъ-небудь переступыло його наказъ.

— Веди мени злочынцывъ на судъ!—скрыкнувъ Чоловикъ.

Нагналы вынуватыхъ зъ усякого роду й плоду,—всяке чымъ-небудь провынылось, законъ переступыло.

— Якъ вы смилы, сяки-таки, не послухаться мого наказу?—пыта гризно Чоловикъ.

— Царю нашъ, распорядныку нашъ!—повынылыся передъ нымъ злочынцы.—Вынувати мы, нигде правды диты. Тилькы жъ и ты насъ розсуды по правди, по закону: якъ намъ жыты, чымъ году-

ватися? Мы жъ уси зъ голоду помремо; а якъ намъ зъ голоду помираты, то краще повелы намъ головы поодтынаты.

Отъ и почавъ Чоловикъ думаты та гадаты, якъ тыхъ вынуватыхъ розсудыты.

Правда на одно ухо йому шепче:—Суды! карай! Якъ вони смилы таке вчыныты, другихъ зобижаты, другимъ жыття коротыты? Хиба вони те жыття давалы имъ?

А Кривда зъ другого боку у друге ухо нашиптуе:—А ну—суды! а ну—карай! Кого жъ ты будешъ судыты? кого караты? Усихъ повинно судыты! уси вынувати... Усихъ выполоны до ногы, до колина!... Яке жъ ты маешъ право ихъ выполонюваты? Хиба ты имъ жыття дававъ?... А жыты имъ якъ? годуватыся—чымъ? Хиба вони вынны, що такымы уродылыся?... Ну—перероды ихъ, переробы!...

Подумавъ-погадавъ Чоловикъ, роскынувъ думкамы и сякъ и такъ: и покараты бъ, щобъ не робылы злочынства... та чымъ же вони вынувати, що такымы уродылыся?... Махнувъ рукою та й звеливъ усихъ выпустыты и не сказавъ никому ничего.

XI.

На одно тилькы здався першый Чоловикъ. Бильше вынуватывъ тыхъ хыжакивъ, що одно другого йилы, нижъ тыхъ, що травою годувалыся. Ти жыття другимъ коротылы, а си йилы, що сыра земля ростыла. И взявъ винъ усихъ грызунивъ та щипунивъ пидъ свій призоръ, до свого догляду; боронывъ одъ хыжакивъ. Намножывъ чередъ усякыхъ, самъ ставъ пастухомъ.

Зажывъ першый Чоловикъ, на всю губу заживъ. Переганяе череды зъ долины на долину, зъ одного выпасу на другый; скотыну множить и самъ множытся. Диждавъ винъ багато сынивъ и дочокъ, онукивъ и правнукивъ, доживъ до старосты,—старый та древній!

И отъ, чымъ бильше винъ живъ та старився, тымъ бильше пчалы клопотаты його думкы: що буде, якъ його не стане? Якъ те жыття своего колина упорядкуваты, щобъ не було мижъ нымы сваркы та бранкы та лыхого розладдя?.. Подилыты?—думавъ винъ,—розйдуться вони по всій земли шырокой, ростечуться по краинахъ далекихъ, позабувають, якого роду й плоду, и стринувшысь почнуть ворогуваты... Не дилыты, зоставыты в-купи? На

кого жъ ихъ зоставыты, на кого прыпоручыты? Прыпоручыты на якого сына — други будуть ремствуваты; а на всихъ разомъ — не помырыться.

Прыстали до його Правда та Крывда, кожна свое доводить. Крывда радыты: подилы!... Правда рае: не дилы.. Не зна Чоловикъ, що йому робыты; такъ и вмеръ, не зробывшы ничего.

Якъ умеръ та поховалы його, то заразь уси сыны и зйшлыся на раду:—Що робыты, якъ имъ буты?

Отъ самый старшый и каже имъ:—Браты мои мыли! Умеръ нашъ батько, не зоставывшы намъ распорядку нйякого... Якъ теперъ будемо жыты?

— Якъ жыты?—пытають други.—Ну кажы!

— По моему,—каже старшый,—якъ жылы, такъ и жыты у купи.

Мовчаты меньши, тилькы головы посхылялы.

— У-купи?—замовывъ пидстаршый.—А хто жъ буде старшынуваты та распорядокъ даваты?

— Та вже жъ хто старшый, то не меньшый,—каже найстаршый братъ.

— То се-бъ то—ты? спытався пидстаршый.—Що жъ ты за цяця така, що намы будешъ верховодыты?—скрыкнувъ винъ.

— А ось яка я цяця: ранйше родывся видъ тебе.

— То що, що ты ранйше родывся! А въ насъ хиба не одынъ батько бувъ? не одна маты родыла?... Чого жъ мы будемо тоби корыты:я?

Други соби гудуть:—Справди, справди! Одного батька однакови диты. Чого жъ одному усе, а другому ничего?

Почалы змагатысь.

— Ну, якъ хочте, такъ и робить,—каже старшый братъ.

— А якъ,—кажуть,—робыты? Осъ якъ зробыты: дилытыся,—усихъ по ривному дилыты, щобъ никому не було завидно.

Почалы дилытысь. Личать, дилыты, дывысь—одно зостається лышне, або кому одного не достает. Якъ ты подилышъ, якъ ты помырышъ? Усякъ крычыты:—Мое!—або:—Мени не стало!

Знову почалы змагатысь. Спершу змагались на словахъ, а дали дйшло дило и до бйкы. Уставъ ридъ на ридъ, колино на колино; распочалы сичу душоубну, згубу самосичну; выбылы на роду чымало, выгубылы цили роды, выполонылы цили колина. Зосталося небагато нашадкывъ, що ростаскалы на чысто добро

батькивське и поростикались мерщій одно видъ одного у ризни краи, несучы въ своему серци ненависть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, видъ кого одризнялися...

Такъ та Крывда знайшла ярмись приступыты й до чоловіка и черезъ його вже опанувала усымъ свитомъ.

XII.

Зъ того часу пройшло багато литъ, минуло чымало викивъ; роскоринилися люде, укрылы усю землю собою, мовъ та мурав'я; наробылы царствъ и царивъ, панствъ и панивъ. та Правды не залучылы до себе. Чымъ дали, то все та Крывда роскориняється та шырыться, старшынуе та пануе на земли, а Правда голодна та холодна сновыкгае по свиту, горемъ сыта, слъозамы полыта... Нихто їи знаты не хоче. Часомъ тилькы стари слипци, божи люде, згадують їи у своихъ важкыхъ писняхъ:

Та вже жъ тїи Правды, Правды не зисъкаты,
Бо стала та Крывда теперь пануваты...

* *
*

— Бабусю! а настане колы такой часъ, що Правда подоліе Крывду и почне на земли пануваты?—спытався бабуси билолыцый Ивась.

Уси диты уп'ялы очи у бабыне облыччя, дождаючи, що та скаже. Бабуся ничего не одказала, тилькы нызько-нызько склоныла голову, и та стара голова їи на тонкыхъ в'язахъ чогось дуже хыталася...

1889 р.

Иванъ Франко.

Франко Иванъ, сынъ селянына-коваля, на свить народывся р. 1856 въ сели Нагуевыхахъ Дрогобыцького повиту, въ Галычынѣ. Початкову освіту здобувъ у народній школи, а дали въ гимназіи та универсытети у Львовѣ.

Пысаты Франко почавъ ще на шкильній лавѣ, але першый разъ його творы надруковано р. 1874 у львівському журналі „Другъ.“ Зъ того часу Франко напысавъ багато поэзіи, оповидань, повистей, шо булы друковани по рижныхъ журналахъ, збирныхахъ и окремымы выданнямы. Зъ його беллетрыстычныхъ творивъ тутъ пойменуемо отси: „Захаръ Беркутъ,“ исторычна повисть (Львѣвъ, 1883), „Воа constrictor“ (1884), „Въ поти чола,“ збирныхъ оповидань (1890), „Для домашнього огныща,“ повисть (1898), „Перехресни стежки,“ повисть (1900); збирныхы поэзіи: „Зъ вершынь и нызынь“ (1887), „Зив'яле лыстя“ (1893), „Мій измарагдъ“ (1898), „Изъ днівъ журбы“ (1900) та ин. Окримъ численныхъ беллетрыстычныхъ та поэтычныхъ творивъ, Франко збогатывъ украинську литературу публицистычными й науковыми працямы—зъ исторіи литературы, этнографіи, политычної экономіи то-шо та перекладамы зъ европейськихъ и російськихъ пысьменныкывъ: Байрона, Гете, Гейне, Шелли, Зола, Тургенева, Щедрина, Некрасова, Помяловського та ин. Франко бувъ редакторомъ журналы: „Громадський Другъ“ (1878), „Дзвинь“ (1878), „Молотъ“ (1878), „Свить“ (1831), „Народъ“ (1890—1895), „Жыття и Слово“ (1896—97); „Литературно-Науковий Вистныкъ“ (зъ р. 1898). Поручъ литературной діяльности Франко раз-у-разъ бравъ гарячу участь въ политычному й культурному жытти галыцькихъ русынивъ и бувъ проводыремъ молодой партіи. Почавшы свою литературну діяльність романтычною повистю „Петріи и Добошуки,“ Франко звернувъ незабаромъ на цилкомъ реальный шляхъ и його творы вызначаються докладнымъ змалюваннямъ реального жыття та идейнымъ, добирнымъ змыстомъ. Де-яки зъ ихъ перекладено на чужи мовы: немецку, польську, чеську, та російську.

Литература: 1) Огоновський—Исторія., ч. III, 2) Автобіографія, надрукована додаткомъ до збирныха „Въ поти чола“ (Львѣвъ, 1890), 3) О. М.—Ювилей 25-литньої литературной діяльности Ивана Франка (Л.-Н. Вистныкъ, 1898 р., кн. XI), 4) Дегень—Иванъ Франко (Новое Слово, 1897 р., кн. III), 5) Славинскій—Передмова до російського перекладу „Въ поти чола“ (СПБ., 1901).

До свитла.

Оповідання арештанта.

I.

Говорять учени прыродознавци, що ти версты воды, котри лежать на самому дни найглыбшыхъ морськихъ глыбинивъ, се справдишня „мертва вода.“ Велычезный стовпъ горишнихъ верстовъ, що тяжыть на кожній частыни того нызу, позбавлюе ии всякого руху, всякого жыття. Свигло сонця сюды не доходыть, нияки жыви истоты тутъ не водяться, нияки водяни протоки, а ни бури, а ни землетрясення тутъ навить легенькою луною не озываються. Одынокый рухъ, який тутъ можна запримитыты, се вичне й ненастанне спадування миліонивъ трупивъ и скелетивъ жывыхъ истотъ, котри колысь, не разъ такы давненько, жылы й гулялы тамъ, вгори, пышалысь на сонци, купалысь у теплоти, гойдалысь на могучыхъ морськихъ хвыляхъ. Погыбшы, воны звильна-звильна спадують внызь—особливо ти манюсеньки фораминиферы, діятотеи та другый дриб'язокъ, що становыть головну масу морського жыття,—звильна трупы ихъ продыраються кризь що-разъ густійши й багатши на кислородъ та вуглевый квасъ версты, розкладаються, неначе згорають у нихъ, и тилькы зъ часомъ, якъ микроскопычни кульочки та дрибочкы, досягають дна й лягають на тимъ велыкимъ кладовыщи, щобъ колысь, по тысячахъ литъ, утворыты крейдяну скалу.

Важко й сумно, мабутъ, тымъ ныжнимъ верствамъ воды бовваниты й дубиты вично на мертвому дни, въ страшенній питьми, пидъ нечуванымъ тыскомъ, середъ самыхъ трупивъ. Важко й сумно имъ, особливо колы въ нихъ скрыто видизветься та вична,

непропаща сыла, безъ котрой нема а ни одного атому въ природи. Жыва, непропаща сыла въ нутри, а кругомъ питъма, тыскъ страшный и безконечне кладовыще! И колы въ тыхъ нещасныхъ, на вичну смерть засудженныхъ атомахъ заворушыться часомъ, разъ на тысячу литъ, легенький видтинокъ думкы—вы думаете, що се неможливе? адже жъ и нашъ думачый мозокъ, що жъ винъ инше, якъ не звязокъ тыхъ же атомивъ кислороду, вуглероду й другихъ элементивъ?—то гирка, важка мусыть буты ся мрія-дума!

— Мама-природа! Видкы жъ така на насъ несправедливысть? Невже мы гирши видъ тыхъ, що тамъ у-гори надъ нами гуляють, гойдаються та въ чудовому свитли пышаються? И чому бъ тоби не встановыты чергы, чому бъ не пустыты насъ хочъ на часочокъ туды, вгору?

Але мама-природа не знае сантиментальности й не слухае мрій.

— Буду я зъ вами, дурнямы, панькатысь!—воркоче вона.— Чуете въ соби сылу, то пробуйте вырватися самы наверхъ! Ще бъ я не мала роботы та васъ пидсажуваты!

Ба, пробуйте самы вырватися!

Вамъ не лучалось бачыты подибни подіи въ жыттю людскому? Ой, лучалось, люби мои, кому бъ не лучалось таке бачыты! И видъ кожного такого случаю щемило ваше серце, и до ныни щемыть, колы спробуете перенестися думкою въ становыще тыхъ бидныхъ жывыхъ атомивъ людскои суспильности, засудженныхъ завислывою долею на вичну питъму, на тупу недвижнисьть, на смерть безвистну. Адже жъ и вси мы—чы жъ не така сама ныжня верства помижъ народамы? Чы жъ кожный крепкий, здоровый рухъ тыхъ вольныхъ и щаслывыхъ народивъ не видчуваемо якъ биль, якъ натыскъ, якъ штовханья на нашъ организмъ народный?

А кожный зъ васъ, хто, не разъ коштомъ страшного зусылля й коштомъ не одного истновання найблыжчыхъ намъ людей, выдобувся зъ того темного нызу хочъ трохы на выщый щабель—чы жъ не почуе не разъ мымовильного жаху й болю на саму думку про той нызь и про те, що не будь сеи або тои щаслывои обставыны, винъ бувъ бы, може, й до ныни пропадавъ у йому, темный, безпомичный, незвисный никому, не чоловикъ, а частына масы людскои? И чы не заболыть наше серце на згадку про тысячи а тысячи такихъ, що такъ само якъ мы сы-

лувались вырваться зъ той питьмы, тужылы до свитла, рвались до воли й теплоты — и все надармо? И чы не пройме насъ тремтиння перестрашу, колы прыгадаемо жыття й кинецъ такихъ незвисныхъ никому, забытыхъ, не разъ затоптаныхъ и опльованыхъ одыныць; колы стане намъ ясно передь очыма, що не разъ тилькы найглупйша въ свити обставына, слипый случай, непорозуминня, жартъ, нерозважне слово, пылынка одна зипхнула ихъ зъ дороги и на-викеы вкынула назадъ у ту питьму, зъ котрои воны вже от-отъ выбиралыся на вольную волю?...

Оттаки думкы вертили мй мозокъ и проганялы сонъ изъ моихъ повикъ пидъ часть довгихъ-довгихъ ночей и днивъ, прожытыхъ у тюрми. Мои товариши недоли, у котрыхъ и самыхъ сверлувало та мулыло въ нутри, не могли найты для мене слова потихы,—протывно, я бачывъ, що самы воны не разъ далеко бильше потребувалы такого цилющего слова. Щобъ не здуриты середъ той сутолоки горя, мы розмовлялы, оповидалы одни однымъ—не про себе, а про другихъ, далекихъ, и все такы про горе. Одно зъ такихъ оповиданъ, котре глыбше, нижъ други, вразыло мене, подаю отсе чытачамъ. Той, що мени оповидавъ його, бувъ—не говорю про його „фахъ“ *)—парубокъ ще молодой, повный сылы й видвагы, не позбавлений доброго щыролюдського чуття, вхованый по-мищанськы, кинчывъ людову школу, вчывся ремисла, однимъ словомъ, такожъ чымало потратывъ сылы й кошту, щобъ выдряпатыся наверхъ, выйты въ люде—ну, а выйшовъ... Та не про се ричь!

Шостый разъ уже сыдивъ винъ пидъ ключемъ и знавъ усю арештанську практыку, трохы що не всю исторю кожной казни **), хто въ нй сыдивъ, за шо, на килькы бувъ засуджений, якъ обходылыся зъ арештантамы давнйше, а якъ теперь и т. и. Була се правдыва арештанська литопысь. Дозорци вважалы його за непосыдющего галабурдныка й давалы се йому почуты частымы дисциплинарнымы карамы. Але винъ не уймався и выбухавъ, мовъ порохъ, скоро тилькы побачыть, що що-небудь дйеться не такъ, якъ повинно. що въ чимъ небудь кривдять арештантивъ. Особлыво части мавъ винъ передырки зъ шельвахомъ ***), що

*) Спеціальность.

**) Тюремна палата, камера.

***) Вартовый, часовый.

ходять по-пидь викнамы в'язныци и мае вважаты на те, щобъ арештанты не вызыралы въ викно й не говорылы одынъ зъ однымъ. Килька разивъ воякъ грозывъ йому, що буде стреляты, колы не вступыться зъ викна, але винъ сыдивъ спокойно, не кажучы ничего, и ажъ колы воякъ почынавъ кланцаты куркомъ, зискакувавъ зъ викна й крычавъ:—Ну, ну, адже жъ я знаю, що ты не сміешъ стреляты!

— А видкы вы се знаете?—запытавъ я разъ.

— Якъ то—видкы знаю? Самъ бувъ свидкомъ, самъ бачывъ!

— Що бачылы?

— Э, та се цила исторія, по котрій шельвахамъ заказалы стреляты! Стъ липше я вамъ роскажу, нехай тамъ бидный рекрутъ не бентежыться. Адже жъ и винъ бидолаха—щô йому скажуть, те й мусыть робыты.

II.

— Два роки тому буде,—почавъ винъ,—якъ разъ отсе два роки. Сыдивъ я тоди въ отсій ями въ следстви. Два насъ тилькы въ казни було—я й якыйсь панысько, Журковський назывався. Що за одынъ бувъ и за що сюды попавъ, сього вже й не тямлю.

Ажъ ось разъ якось у-вѣчери, вже по вечерній визыти, вже мы пороздягались и спаты ляглы,—несподивано чуемо крокы ключныка й голосный скрегить ключивъ видъ колодокъ *). Нарешти видимкнувъ и, впустывшы до казни снипъ жовтого свитла зъ своеи лихтарни, показавъ намъ у тимъ свитли якусь скорчену, на-пивъ голу, марну фигурку. Потрутывъ ии напередъ и выпхавъ до казни, бо, выдно, сама не могла досыть скоро поспиты.

— Ось-де маешъ коць **) и простырало,—крыкнувъ, кыдаючы ти ричи фигурци на голову й майже до земли ии прыгнитаючы.—Лягай та спы! Мыскы дистанешъ завтра.

Сказавшы се, ключныкъ двери замкнувъ и пишовъ. У казни стало темно, якъ у пывныци, й тихо, якъ у гроби. Тилькы въ ряды-годы чуемо, немовъ бы хтось сикачама м'ясо на стильныци сикъ—то нашъ товаришь зубамы дзвонить. Бачыте, осинь

*) Замокъ.

**) Ковдра, укрывало.

уже була пизня, двi недили по всихъ святыхъ, холодъ такый, що не дай, Боже!

— Що ты за одынь?—пытаю закостенилого товариша, не встачу зъ лижка.

Вже чоловикъ бувъ нагрився и не хотилося мени вставаты, а въ казни було досыть холодно, бо викно мусило буты день и ничъ видчынене про задуху.

Товарышъ нашъ мовчыть, тилькы ще дужче зубамы дзвонить, а кризь той цокить чуты урыване хлыпанья. Жаль мени стало хлопця, бо я вже домиркувався, що то якыйсь зовсимъ ще зеленый „фраеръ“*). Отже вставъ я й постельвъ йому на-помацкы лижко.

— Ну, ну,—кажу,—будь тыхо, не плачь! Роздягнись та йды спаты!

— Не... не... мо... жу,—ледве пробубонивъ винъ.

— Чому?

— Бо.. бо... я... дуже змерзъ.

Господы! Я до його, а винъ увесь якъ кисть змерзлый—а ни рукою, а ни ногою рушыты не може. Якимъ дывомъ прыйшовъ до казни—не розумію. Вставъ и панысько, познималы мы зъ його лахмиття й роздягли його цилкомъ до-гола, натерлы добре, об-вылы простыраломъ и коцомъ и поклалы на лижко. За якои четверть годины чую—зитхае, рушається.

— А що, липше тоби?—пытаю.

— Липше.

— Видійшлы руки, ноги?

— Ще не зовсимъ, але вже липше.

— А видкы ты?

— Зъ Смерекова.

— То тебе, певне, жандармъ прививъ?

— А якъ же! Гнавъ мене сьогодни видъ рана майже голого й босого морозомъ. Десять разъ падавъ я на дорози, бо не мигъ иты. Бывъ мене реминемъ—и я мусивъ... Тилькы въ коршми, въ Збоиськахъ, трохы мы пропочылы, жыдъ горилкы мени давъ.

— А якъ же тебе зваты?

— Йосько Штернъ.

— А! То ты жыдъ?

— А якъ же, жыдъ.

— Нехай тебе чортъ возьме! Хочъ мене вбый, чы бувъ бы я зъ бесиды пизнавъ, що ты жыдъ, такъ чысто по-нашому говорышъ.

*) Новакъ.

— Що жъ, пане, я зрись на сели, межы хлопамы. Я пастухомъ бувъ.

— А килькы тоби литъ?

— Шиснадцять.

— А за що жъ то тебе ажъ сюды до криминалу прытащылы?

— Ой, пане, я не знаю! Казавъ шандаръ, що мій господаръ прыскаржывъ мене за рабунокъ зо взломаньямъ, але я бигме ничого не рабувавъ. Тилькы свои паперы, бигме, тилькы свои паперы!

И ставъ хлыпаты та реваты, якъ дытына.

— Ну, ну, цыть, дурный!—повидаю,—скажешъ те все завтра судіи, а мене то зовсимъ не обходыть. Спы теперь.

— Ой, пане, а шандаръ казавъ, що мене за те повисять!—заводывъ Йосько.

— Чы ты сказывся, дурный!—крыкнувъ я.—Смійся зъ того! Де жъ ты чувъ, щобъ за таки дурныци вишалы?

— А мій господаръ казавъ, що мене запакують на десять литъ до криминалу.

— Ну, ну, не журыся!—кажу.—Богъ мылосердный, якось то буде. Тилькы засны теперь, а завтра поговорымо за дня!

Умовкы мы й незабаромъ я захрипъ. Тилькы й мого добра въ криминали, що сплю, якъ той заецъ у капусти.

III.

Тилькы другого дня могли мы добре оглянуты новака. Ажъ смишно мени стало, що я мигъ учора видъ разу не пизнаты въ нимъ жыда. Рудый, зъ пейсамы, нисъ выгнутый, якъ у старого яструба, постава скорчена, хоть на свои лита зовсимъ не марна, и доброго росту. Поглянувши на нього, бачылося, що на десять крокивъ видъ нього чуешъ запахъ жыда. А вчора, колы мы його натыралы напотемкы и тилькы слова його чулы, зовсимъ того не можна було домиркуватися! И винъ такожъ зъ перелякомъ ставъ озыратыся по казни, якъ сполохана билиця. Схопывся, колы мы ще обыдва зъ паномъ лежалы; умывся, постельывъ свое лижко й сивъ на нимъ у кути, та й уже а ни щеберне, мовъ заклятый.

— А що, ты голодный?—пытаю його.

Мовчыть, тилькы ще якось дужче скорчывся.

— Йивъ-есь що вчора?—пытае пань.

— Та .. вчора... якъ мене мавъ шандаръ весты, вѣйтыха дала мени трохы борщу й кавалокъ хлеба.

— Ага, теперъ уже знаемо! —всмихнувся пань.

Давъ йому поснидаты добрый кавалокъ хлеба и вчорашній котлетъ. Ажъ затрясся неборакъ. Хотивъ щось дякуваты, але тилькы слъозы въ очахъ йому стали.

И бачыте, ще одна несподиванка въ тимъ хлопчыськови. Постать наскризь жывивська, ажъ видразлыва, а въ натура його бачылось, що ничего а ни крыхоткы нема жывивського. Тыхый, послушный, безъ жадной дрибочкы той жывивськой самохвальбы, до говиркы неохочый, але колы йому було сказаты що зробыты, то звывався, якъ искра. Було щось таке натуральне, хлопське въ цилій його повединци. Якъ не було що робыты—а що у насъ у казни за робота?—любывъ сидиты въ кутыку мовчки, скорченый, обчепывшы рукамы колино та опершыся бородою о колина, тилькы очи йому блищать зъ темного кутыка, якъ у цикавой мышкы.

— Ну, скажы жъ намъ, щѣ ты за рабунокъ такой страшный зробывъ, що жандармъ за нього ажъ шыбеныцею тоби грозывъ?—спытавъ його разъ пань, колы вже видно було, що хлопчысько трохы втыхомырився та освоився.

— Ой, пане,—сказавъ Йосько й затрясся всымъ тиломъ,—довго бы то розказуваты, а мало слухаты. То дуже глупа исторія.

— Ну, ну, розказуй, послухаемо. И такъ не маемо тутъ ничего мудрїйшого робыты, то можна й глупои исторїи послухаты.

— Рись я у Мошка, арендаря въ Смерекови,—почавъ Йосько.—Зразу грався я разомъ зъ його дитьмы й клыкавъ Мошка „тате,“ а Мошчыху „маме.“ Гадавъ я, що вони мои родычи. Але небавомъ завважывъ я, що Мошко своимъ дитямъ справляе гарни бекешкы, а Мошчыха дае имъ що-п'ятныци били сорочечкы, колы тымъ часомъ я ходывъ брудный та обдертый. Колы мени було симъ литъ, казалы мени пыльнуваты гусей, щѣбъ не йшлы въ шкоду. Мошчыха не пытала, чы холодъ, дощъ або спека, але гнала мене зъ дому на толоку, дачы пры тимъ чымъ разъ меньше йисты. Терпывъ я голодъ, плакавъ не разъ на толоци, але все те ничего не помагало. Сильськы хлопци булы липши для мене. Давалы мени хлеба, сыра, допускалы мене до своихъ забавъ. Прывыкъ я до нихъ, а пизнїйше ставъ я ихъ выручаты въ пыльнуванню гусей. Бувъ я, якъ на свїй викъ, крепкый и зруч-

ний, то господыни сильськи стали самы повиряты мени гусей, а потимъ телятъ, колы ихъ диты мусилы йты до школы. За те дистававъ я видъ ныхъ хлеба, теплои стравы, а не разъ у свято й пару крейцаривъ. Мошчыха була дуже скупа, то й рада, що я дома йисты не просывъ. Але колы Мошкови диты дизналыся, що я йимъ хлопськи стравы, то прозвали мене тrefнякомъ и стали зо мною дрочытыся, а дали й бокуваты видъ мене. Зразу мени те не вадыло, але небавомъ почувъ я ту неприязнь дуже дймаво.

Мошко найнявъ для своихъ хлопцивъ бельфера, щобъ ихъ учывъ чытаты й пысаты. Було то въ зими, то й я мавъ часъ вильный. Колы жъ я наблызввся до ныхъ, щобъ и соби вчытыся, хлопци стали крычаты, тручаты мене та шипаты, а врешти зъ плачемъ заявылы матери, що разомъ зъ тrefнякомъ учытыся не будутъ. Сама, бачу, Мошчыха намовыла ихъ до того, бо дуже мене та видьма ненавыдила, хочъ не знаю, за що. Тожъ заразы, якъ тилькы диты завелы крыкъ, прыбигла й вытрутыла мене зъ покою, кажучы, що то не для мене наука, що вони бидни й не мають видкы для жебрака бельферивъ трыматы. Заплакавъ я, але що жъ дйяты? Пиду, бувало, въ село, бавлюся зъ сильськымы дитьмы або прыдывляюся, якъ старши майструють коло возивъ, саней, чы иныхъ знарядивъ. Не разъ цилою гурмою бигалы мы до коваля, котрого кузня стояла край села, и тамъ цилымы годынамы прыдывлялыся работи. А що я бувъ найсильнйшый зъ усихъ хлопцивъ, то не разъ коваль веливъ мени або михомъ дыматы, або молотомъ ударыты, або точыло крутыты. Якый же я тоди бувъ щаслыый! Якъ горяче бажавъ я, колы вже наука не для мене, маты бодай яке ремисло въ рукахъ!

Зъ весною зновъ вертавъ я на толоку до гусей и телятъ, котри Мошко скуповувавъ по околычныхъ селахъ, а перетрымавши трохы, возывъ до Львова на продажъ. Толока Смерекивська обшырна, де-не-де поросла корчамы, то й не багато мавъ я биганыны. Сяду соби, бувало, де на горбку, выгострю ножыкъ и зачынаю стругаты, довбаты, клемезыты рижни ричи зъ дерева, зразу маленьки драбынны, плугы та бороны, пизнйше клиткы, витрякы та млынкы. По рокови бувъ я вже такимъ майстромъ, що вси сильськи хлопци въ куть передо мною. Почавъ я фабрыкуваты траскала та скрыпучи опуды для видгонення горобцивъ изъ пшеницы, проса та конопель, и продававъ пару такихъ опудивъ по десять крейцаривъ. Заробывъ я небавомъ тилькы, що

мигъ посправляты соби де-яки столярськи знаяды: долитця, свердлыки и т. и. Брався я до чымъ разъ бильшыхъ ричей, бо мавъ до того охоту. Шо тильки побачу, заразь хотивъ-бымъ те зробыты. Въ зими пересыджувавъ я цилымы днямы то въ столяра, то въ коваля, помагаючы имъ та прывчаючыся до ихъ роботы. Мавъ я вже шиснадцять литъ, а у Мошка а ни гадкы зробыты щось зо мною,—вывивъ мене на пастуха, а за бильше байдуже. Не знавъ я навить, хтѣ бувъ мій батько и якого я роду. Въ сели знали тильки, шо Мошко прывизъ мене видкысь маленькымъ; була навить чутка, шо я сынъ якогось Мошкового свояка, котрый не оставивъ писля своеи смерты никого, тильки мене одного, а за мною порядный маетокъ, и шо буцимъ-то Мошко загорнувъ и прысвоивъ його соби.

— Шкода тебе, Йоську!—говорылы мени не разъ хлопы,—такий ты моторный хлопецъ и до ремисла охочый, а шо зъ тебе буде?..

— Шо жъ мае буты?—видповидавъ я.—Буде громадськый пастухъ.

— Ой, не мае сумлиння Мошко, шо такъ за тебе не дбае!

— Каже, шо бидный, шо не мае видкы,—говорывъ я.

— Не вирь ты старому цыганови. Мае винъ гроши й порядни, але для своихъ дитыськкъ ховае. А тебе не навчывъ навить Богови молытыся.

Бурылося въ мени видъ такыхъ сливъ. Ставъ я самъ про себе думаты.

Справди, миркую, чога я тутъ досыджуся? Робыты на Мошка за-дурно завше маю часъ. Кобы хочъ ремисла доброго навчытыся, то мавъ-бымъ бодай свій кавалокъ хлеба въ рукахъ. Але якъ тутъ дѣйты до того? Якъ увильнытыся видъ Мошка? Куды въ свити обернутыся, особлыво, колы не знаю, видкы я родомъ, хто бувъ мій батько и чы йе де мій ридъ?

Наша коршма стояла пры дорози. Часто до неи заходылы шандари, не разъ ведучы скованыхъ арештантивъ до Львова або до Жовквы. Зразу я боявся страшенно тыхъ здоровыхъ, гризныхъ хлопивъ у темнимъ убранню, зъ карабынами на плечахъ и въ капелюхахъ зъ косыцею зъ блыскучого когутячого пир'я. Зъ тривогою й дрижду, скорченый край печи, слухавъ я не разъ, якъ вони розмовлялы зъ Мошкомъ або зъ сильськымы господарями. Розмовлялы звычайно про страшни для мене ричи: про

пожары, про злодіивъ, волоцюгъ, и въ розмовахъ тыхъ дуже часто чувъ я слово—паперы. „Якъ не мае паперивъ, заразы його задержаты...“ „Эге, дывлюся, а його паперы не въ порядку...“ „Якъ бы бувъ мавъ хочъ одынъ папиръ добрый, бувъ-бымъ його пустывъ...“—Ба, що жъ то за паперы,—думавъ я не разъ,—що таку мають миць, що одынъ папиръ може проходячого чоловика обороныты видъ шандаря зъ карабыномъ та зъ когутячимъ пир'ямъ? Але на те пытання не мигъ я найты видповиди, а проте тымъ дужче лякала мене думка про ти паперы. Якъ же жъ я можу рушытыся въ свить, не маючы паперивъ? Адже мене заразы на першимъ кроци шандаръ зловыть и поведе Богъ зна на яки муку! Третьивъ я всымъ тиломъ на таку думку. Чымъ частійше думавъ про вызвилъ видъ Мошка, тымъ частійше оти паперы ставалы мени передъ очыма. Навить снылыся мени паперы, стари, пожовкли, зъ велычезнымы печаткамы, дывылыся на мене гризнымъ, поморщенымъ облыччямъ, або сміялыся зъ мене огыднымы, беззубымы устамы. Бувъ я тоди дуже нещаслывый. Вси люде, котрыхъ я про те пытавъ, потверджувалы, що безъ паперивъ а ни въ дорогу рушыты не можна, а ни никто мене до термину *) не прыйме. Але видкы жъ мени взяты ти паперы? Коваль радывъ мени запытатыся про ныхъ Мошка,—винъ же мусивъ дистаты якисъ паперы по моимъ батьку.

Ба, спытатыся Мошка! Якъ бы то мени такъ легко було до Мошка прыступыты. Давнійше, якъ бувъ я малый, бувъ винъ для мене ласкавійшый; колы жъ я ставъ доростаты, здавъ мене зовсимъ у руки своеи жинкы-видмы й майже николы ничего до мене не говорывъ. Бачылось мени навить, що бокувавъ видъ мене. Видъ колы мени люде повилы, що мусивъ узаты гроши по моимъ батьку, ставъ я пыльнійше на його вважаты; я змиркувавъ, що та моя увага його непокоить. Крутывся якомсь неспокойно, колы мы часомъ опынылыся самы, немовъ бъ його щось грызло. А що, миркую соби, якъ бы такъ колы, якъ нема жинкы дома, наперты на нього несподивано, може бъ можна видъ нього хоть що-то дизнатыся? Отъ я й зважывся пры нагоди такъ изробыты.

Нагода така небавомъ лучылася. Мошчыха пойихала до Жовквы; въ коршми не було никого, тилькы самъ Мошко, тожъ прыступывъ я до нього та й кажу:

*) На строкову роботу.

— Ребъ Мойше, люде кажутъ, що маешъ якись паперы по моимъ батьку?

Кынувся Мошко, немовъ бы його оса вкусыла.

— А ты се видкы знаешъ?

— Та люде кажутъ.

— Що за люде?

— Та вси, по цилимъ сели.

— Ни, а тоби на що тыхъ паперивъ? Адже ты навить чытаты не вміешъ!

— Такъ. А все такы я хотивъ бы знаты. Значыть, маешъ ихъ?

— Маю, маю, ти дидивськы паперы!—крыкнувъ Мошко роздразнений, немовъ бы йому не знаты що непръемного сказавъ.— Дидь *) бувъ твій батько, протратывъ маетокъ, а тебе мени на биду лышывъ. Що мени зъ тебе за пожытокъ?

— Знаешъ що, ребъ Мойше,—кажу,—виддай мени ти паперы. Я соби пиду, колы я тоби непотрибный.

— Що?—верескнувъ Мошко,—ты бъ хотивъ иты? А куды жъ ты, дурню, пидешъ?

— Я хотивъ бы вступыты де до термину, ремисла вчытыся. Мошко засміявся на циле горло.

— Йды, йды, капустяна голово, гадаешъ, що тебе хто прийме! За терминъ треба платыты, а до того треба вмиты чытаты й пысаты, и то не по-жыдивськы, а по-гоивськы.

Ставъ я, мовъ остовпилый. Врешти здобувся на слово.

— То бодай мени покажи ти паперы, нехай ихъ побачу!

— Тьфу!—крыкнувъ Мошко,—вчепывся мене, якъ реп'яхъ кожуха! Ну. ходы, покажу тоби твои скарбы! Ще шастя твое, що ихъ доси не спалывъ!

Се остатне слово мовъ нижъ уразыло мое сердце. А що, якъ бы бувъ Мошко справди спалывъ мои паперы? Адже бувъ бы я самисинькый на свити, якъ лысть видирванный видъ дерева. А ни-бымъ самъ не знавъ свого роду, а ни бы мене никто не знавъ. Не мигъ-бымъ рушытыся зъ мисця, бувъ-бымъ на-викы прыкованый до Мошковои лавы, бувъ-бымъ до смерти невилныкомъ. Дрижакы мене проймылы на сю думку, якесь мляве проминня замыготило передъ очыма. Зъ велькою натугою перемигъ я самъ себе и йшовъ спокійно за Мошкомъ до комиркы. Комирка

*) Старецъ.

була дерев'яна, добудована до коршмы ззаду, а вхидь изъ синей. Мала тилькы одно тисне виконце, на-вхресть перебыте зализанымы штабама. Тамъ Мошко складавъ усяки речы, що бравъ видь хлопивъ у заставу, и все, що мавъ дорожчого. Повно тамъ було кожухивъ, шапокъ смушевыхъ, чобитъ; у скрыни лежалы корали,—казалы навить, що мавъ тамъ на дни старосвитськи дукаты й таляры. Пару разъ добувалыся до тои комирки злодіи, але николы не могли ии розбыты, бо мицно була збудована; а Мошко собакъ державъ чуткыхъ. Двери видь комирки byly нызьки й тисни; Мошко мусивъ схылятыся, щобъ влизты до середины. За нымъ улизь и я.

— А ты ту' чого?—вызвирывся винъ на мене.

— Якъ то чого, адже жъ ты веливъ мени йты!

— Але не ту! Зачекай у синяхъ!

— Все одно,—кажу,—зачекаю й ту. Адже ничего тоби не з'йимъ.

Мошко вытрищывъ очи и выдывывся на мене, немовъ бы мене вперше въ жыттю бачывъ. Не знаю, що йому въ мени не подобалося, але плюнувъ и видвернувся. Потимъ вылизъ на скрыню, сягнувъ на полычку, прыбыту пидь самою стелею, и диставъ видты скрутиль пожовклыхъ паперивъ.

— Ось твои шпаргалы!—буркнувъ, показуючы ихъ мени здалека.

— Дай, нехай имъ прыдывлюся,—кажу и вытягаю руку.

— Ну, що жъ ты, дурный, въ ныхъ побачышь,—видповивъ Мошко,—и по що тоби того? Сыды у мене, колы тоби ту добре, и не шукай соби биды!

И поклавъ паперы зновъ на полыцю.

— Ходимъ видсы,—каже,—теперь можешъ буты спскійный. А то, що тоби люде про мене говорятъ,—бо знаю, що въ людей языки довги,—то ты не вирь тому. То все брехня!

— Що брехня? —пытаю.

— Этъ, зъ тобою говорыты, то однако горохомъ обь стину кыдаты!—буркнувъ Мошко и майже вытругывъ мене зъ комирки, а потимъ, замкнувшы ии на ключъ и на колодку, пишовъ до коршмы.

IV.

Йосько замовкъ на хвылю. Панъ Журквськый, що уважно слухавъ його оповидання, всмихнувся та й каже:

— Ну, ты казавъ, що глупа исторія буде, а ось ты розкажешъ, якъ-бысь изъ книжки чытавъ.

— Э, пане,—видповивъ Йосько,—те, що доси, то не була глупа исторія. Але теперъ прыйде дурныця. А що оповидаю гладко, то не дывуйтеся. Въ сели навчывся я казкы розказуваты. Пам'ять маю добру, а якъ тилькы разъ яку казку вчу, то потимъ оповимъ ии ще липше й цикавйше, нижъ той, видъ кого я ии чувъ. Тамтои зимы такъ мене въ сели вси за ти казкы полюбылы, що ни одни вечорныци безъ мене не обйшлыся.

— Ге, якъ я бачу, то ты майстеръ до всего!—сказавъ панъ.

— Ой, пане!—видповивъ зитхаючы Йосько,—не знаю, що то значыть, але мени бачыться, що се власне мое нещастя. Колы чую, що маю що зробыты, що можу чогось навчытыся, то такъ мене щось у середыни пече. такъ мене мулыть и мучыть, що не маю хвылы спокою, поky того не зроблю. не пизнаю, не навчуся. Одже жъ не шо, тилькы се, мене до криминалу завело!...

— Ну, ну, розкажуй!

Та не мигъ сымъ разомъ Йосько скинчыты свого оповидання, бо власне въ тй хвылы отворылыся двери нашої казни. Йоська заклыкалы до протоколу.

— То незвычайный хлопецъ,—проворкотивъ панъ и ставъ задумавшысь ходыты по казни.

— А мени выдыться, що винъ багато бреше,—кажу я.—Навчывся казкы хлопамъ оповидаты, то й намъ казку каже.

— Думаешъ, що такъ?

— Ну, а що жъ—хиба то не може быты?

— Певне, що быты може, але лыце його свидчыть за нымъ. Зрештою будемъ ще маты часъ переконатыся потрохы.

На протоколи сыдивъ Йосько коротко, не довше, якъ пивъ годыны. Вернувъ далеко веселйшый и spokйнийшый, нижъ пишовъ.

— Ну, що жъ,—пытаю його,—не з'ивъ тебе суддя?

— Э, що, суддя добрый чоловикъ!—сказавъ Йосько.—Признатыся, дуже я його зразу боявся. Въ сели казалы мени, що ту быють до признання, що распаленымъ зализомъ у пидошвы печуть.

— Ха, ха, ха!—засмйався я.—Теперъ то я знаю, чого ты по ночахъ такъ перевертався та крычавъ та йойкавъ! Тоби певне снылося, що тебе въ пидошвы печуть!

— Ой, прошу не смйатыся. Мени подуматы страшно про ти сны, тилькы я въ ныхъ натерпився. А все за дурно. Суддя такой

добродушный, говорывъ зо мною по-людськы, не крычавъ, не фу-кався, не бывъ мене такъ, якъ шандарь.

— А хйба жъ тебе шандарь бывъ?—спытавъ панъ Журковський.

— Ой, пане, я гадавъ, що душу зъ мене выжене. Подывитесь тилькы на мои плечи!

И Йосько знявъ сорочку. Мы ажъ ахнули. Цили плечи хлопця вскрыти булы сынцямы та пругамы засохлои крови.

— Ну, а про що жъ тебе суддя пытавъ?—промовывъ першый Журковський.

— Та про той нещасливый рабунокъ, якъ то було.

— Ну, и що жъ?

— Та що жъ бы? Оповивъ я йому все, якъ було, та й годи. Спысавъ протоколъ и казавъ мене видвесты.

— Ну, то теперъ оповижъ и намъ, якъ то було.

— Та якъ було?... Знаете вже, яке було мое жыття у Мошка. Не хотивъ я довше у нього оставаться, а ще до того боявся, що скоро йому ще разъ спимну о паперахъ, то винъ возьме та й спалыть ихъ. Ото жъ я надумавъ самъ ихъ украсты. Лекше мени було добратыся до комиркы, ніжъ сторонньому злодіеву, бо й псы мене знаютъ и самъ я знаю вси входы и вси звычай въ хати. Зразу хотивъ я выкрасты у Мошка ключи, але винъ, выдно, занухавъ щось и носывъ ихъ завше пры соби або ховавъ десь такъ, що я не мигъ найты. А мене гарячка жерла, скоро въ мой голови разъ на тимъ стало, щобъ добуты свои паперы. Ту вже ни про що не було гадкы, тилькы про се. И що зрештою мавъ я довго думаты? Одной ночи, колы вси спалы, швыдко зистругавъ я фугу въ однимъ стовпи комиркы—вона була будована въ стовпы,—выважывъ долотомъ делыну, влизъ до комиркы, взявъ свои паперы, а потимъ засунувъ делыну зновъ на мисце. Та й тилькы!

— Дрибныця!—буркнувъ панъ.

— А скоро я диставъ паперы въ свои руки, то навить не переглядаючы ихъ, не розв'язуючы шнурка, котрымъ булы обв'язаны, завывъ ихъ у шмату, сховавъ за пазуху й покынувъ Мошкову коршму.—Куды теперъ иты?—подумавъ я соби. Ще мене страхъ не зовсимъ покынувъ. А ну жъ Мошко ошукавъ мене, показуючы яки-будь глупи паперы замисць моихъ! А ну жъ на-потемкы взявъ я який иншый звытокъ? Треба було конечно зъ кымось порадытсы, щбъ въ тимъ рази робыты. Тожъ переночувавши въ пер-

шимъ липшимъ стози сина, на другый день пишовъ я до знайомого коваля й оповивъ йому все. Винъ першый зиллявъ мене холодною водою.—Зле, хлопче, зробивъ-есь,—каже.—Йды заразъ до вѣйта, расповижъ йому все й зложы у нього паперы. Замлоило мене коло серця видъ тыхъ сливъ. Але що жъ робыты? Бачу, що рада розумна, та й иду. Прыхожу до вѣйта и зъ подвир'я вже бачу кризь викно, що коло стола на лави сыдыть шандарь. Видъ разу щось немовъ бы шепнуло мени, що то смерть моя. Задерживъ я й не мигъ кроку дали зробыты. Блысла мени въ голови думка втикаты. Але вже було за пизно. Вѣйтъ мене побачывъ и крыкнувъ радисно:

— Ось и винъ самъ! За вовка помовка, а винъ ось-де! Ну, ходы жъ, ходы блыжче!

Бачу, що вже все выйшло наверхъ, що вже за мною пытають. Тожъ зибравшы всю свою видвагу, йду до хаты.

— Якъ ся называешъ?—пытае мене шандарь.

— Йосько Штернь.

— Видкы родомъ?

— Не знаю.

— Ага, значыть—волоцюга!

Закаменивъ я на мисци. Не разъ чувъ я се страшне слово, чувъ багато страшныхъ исторій про те, що то выробляють шандари зъ волоцюгамы, и завше того найгирше боявся. А ту маешъ видъ першой хвыли й самъ у таке жъ попався!

— Але жъ я тутешній,—простогнавъ я.—Панъ вѣйтъ мене знаютъ.

— Я? тебе?—каже мени вѣйтъ.—Брешышь, любонько моя! Знаю тебе зъ выдження; знаю, що ты называешся Йосько й що служышь у Мошка арендаря, але хто ты такой и видкы взявся, того не знаю.

— Ага, значыть, бреше въ живи очи!—крыкнувъ шандарь и щось соби занотувзвъ у кныжечци.

— Ходы сюды,—сказавъ дали до мене.—Блыжче! Дывыся мени въ вичи!

И въ тій хвыли, колы я пиднисъ до нього очи, винъ тяжкымъ своимъ пястукомъ ударывъ въ лице такъ, що я видъ разу впавъ на землю й кровю обиллявся.

— Встанъ заразъ!—крыкнувъ до мене шандарь,—и не смій мени крычаты, бо ще бильше дистанешъ! А теперъ кажы правду, що тебе буду пытаты! Ты служышь у Мошка?

— Такъ.

— Ты обикравъ його?

— Ни.

— Якъ то ни?

Зновъ я выдывывся на шандаря, стыраючы рукавомъ кровь зъ лица, и зновъ здоровенный його ударъ повалывъ мене на землю.

— Пане шандарь!—сказавъ на те вѣйтъ, поky я корицмався, щобъ встаты,—я, яко начальныкъ громады, не можу дывытыся на таке трактовання арештанта. Я тилькы маю буты пры спысанню протоколу, а те, що діється передъ протоколомъ, до мене не належить. Колы хочете вчыты його, що мае говорыты, то выберить соби инше мисце. У мене того не можна.

Шандаръ прыкусывъ губы, а дали, не кажучы й слова, вставъ зъ лавы, добувъ зъ своеи торбы ланцюжки, закувавъ мене й повивъ до коршмы, до Мошка. Що тамъ зо мною робылы, якъ мене вчылы говорыты, того не буду оповидаты. Зимливъ я пару разивъ пидъ часъ тои науки. Та й не даремно жъ була ихъ злисть. Зробывъ я имъ велькы збыткы. Мошко въ першій хвыли сказавъ шандарови, що я вкравъ йому велькы гроши, завыты въ папиръ. Гадавъ, що якъ мене шандаръ зловыть и до коршмы прыведе, то винъ заразы паперы видъ мене видбере й спалыть, и я на выкы останусь його невильныкомъ. Скоро тилькы я ввійшовъ до коршмы, заразы перше пытання було:

— Де гроши?

— Не знаю. Ніякыхъ грошей я не бравъ.

— А де паперы?

— Я сховавъ.

— Де сховавъ?

— Не скажу.

Сталы мене наклонюваты, на сам-передъ быттямъ, потимъ добрымъ способомъ, а я все тилькы одно повидаю:—Паперы я взявъ, бо то мои. Не заглядавъ я навить, що въ ныхъ ѣе. Сховавъ я ихъ и не покажу никому, тилькы вѣтови.

Мошко мало не сказывся. Зъ злосты веливъ зъ мене позыраты чоботы й рубаття, що я мавъ на соби, а вбаты мене въ отсе лахмиття. Нарешти, збытого й майже голого, повелы мене до вѣйта. Зновъ мене тамъ сталы за паперы пытаты. Але я не дурный. Ажъ колы побачывъ, що въ хати багато свидкывъ,

пишовъ я до синей и вытягъ паперы зъ шпары. У вѣта сини булы темни, обшырни. Йдучы до хаты и бачучы тамъ шандаря, упхавъ я свѣй звытокъ до шпары, щобъ його у мене не видобралы. Колы Мошко побачывъ звытокъ у рукахъ шандаря, кынувся до нього якъ воронъ, крычучы, що то його гроши, щобъ йому виддаты.

— Го, го, пане Мошку!—видповивъ вѣтъ,—то такъ не йде. Мы те все мусымо видставыты до суду. Зробымо тутъ протоколь, а скоро той хлопецъ признається, що у васъ той звытокъ укравъ, то вже ричь суду робыты зъ тымъ що дали. Запечатаемо все, якъ йе, громадською печаткою, и панъ шандаръ видставлять те разомъ зъ арештантомъ до Львова. А вы вже въ суди будете соби правды доходыты.—Мій Мошко такъ на те скривывся, немовъ бы кварту своеи оковыты выпывъ. Але ниhto на те не зважавъ. Шандаръ засивъ пысаты протоколь. А колы все спысано, вѣтыха дала мени трохы попойисты, шандаръ закувавъ мене зновъ, и мы рушылы въ дорогу до Львова. Гадавъ я, що згыну зъ болю й морозу въ тѣй дорози, й доси не знаю, якъ я выдержавъ. Ой, пане, якъ же вы теперъ гадаете, щѣ зо мною буде?

— Ничого не буде,—видповивъ панъ Журковський.

— Посыдышь трохы та й выйдешъ на волю. А хто знае навить, чы цила отся исторія не выйде тоби на добре...

— А то якъ?

— Ну, побачымо. Николы чоловикъ не знае напередъ, щѣ його чекае.

V.

Щось такъ у два чы тры дни клычуть Йоська, але не до суду, тилькы до доктора.—Шо то значыться? гадаю соби. Адже жъ винъ не мельдувався „марудою“ *).

— Самъ не мельдувався,—повидае мени Журковський,—а навить якъ бы замельдувався, то бъ се йому ни на що не прыдалося. Але я його замельдувавъ. Бувъ я въ недилу у президента й просывъ, щобъ його веливъ звизытыруваты. Адже жъ то страшенна ричь, що тутъ дѣється! Такъ дали йты не може.

И справди докторъ веливъ Йоськови розибратыся й спысавъ зъ нымъ протоколь. Чы що зъ того вышло, не знаю.

*) Не казавъ, шо хорый.

Въ нашихъ судахъ таки справы дуже помалу йдуть и не кожный такой щасливый, щобъ мигъ дочекаться ихъ skutку. Тымъ часомъ панъ Журковський каже якось Йоськови:

— Чуешъ, хлопче, хочешъ, щобъ я тебе навчывъ читаты?

Вытрищывся Йосько на пана.

— Ну, що жъ такъ дывышся? Скоро тилькы маешъ охоту, то за пару день будешъ читаты. А якъ побачу, що справди не брешешъ и пам'ять маешъ добру, те вже те зроблю для тебе, що тебе прыймутъ до ремисныцької школы, то навчышся ремисла, якого схочешъ.

— Йой, пане!—крыкнувъ Йосько й кынувся панови до нигъ, залываючыся слъозамы. Бильше ничего не мигъ сказаты, тилькы цилувавъ пана по рукахъ.

На другый день прынесли панови букварь, и винъ ставъ учыты Йоська читаты. За два дни жыдысько вмивъ уже признаваты й складаты буквы, а за тыждень читавъ коротки кусныкы майже плавно. Вчепывся того, якъ то повидаютъ, якъ жыдъ колонийкы. Читавъ бы бувъ, бачу, день и ничъ, тилькы що мы въ ночи свитла не малы. Ледве до йиды мигъ на хвилью видъ кныжки видирватыся.

А колы смерклося й читаты вже годи було, Йосько сидавъ у кутыку на своимъ синныку, пидгортавъ ноги пидъ себе й обхоплывавъ ихъ рукамы и, сыдячы скорченый, зачынавъ оповидаты казкы. Снувавъ ихъ безъ кинця и хочъ бачылося, що все однаки чуда й прыгоды повторяе, все такы вмивъ ихъ завше инакше укладаты и на инший ладъ оповидаты. А часомъ прямо було выдно, що въ казци снуе передъ намы свои власни мри. Оповидавъ про бидного хлопця, що въ найтяжчій недоли стричае добродія-чаривныка, переймае видъ нього чаривни слова й закляття и йде въ свитъ здобуваты соби долю та помагаты другымъ. Прймаючымы а заразомъ простымы словамы рысувавъ його терпиння й прыгоды, стричи зъ шандарямы, неволю въ арендаря, забавно не разъ мишаючы те, про що казкы говорятъ, зъ тымъ, чога самъ зазнавъ.

Николы ще не бачывъ я хлопця, котрый бы такъ горяче брався до кныжки, якъ Йосько. Бачылося, що за тыхъ пару недиль хотивъ надолужыты те, що занедбавъ у кильканадцяты литахъ. Найбильше грызся тымъ, що осинни дни таки коротки, а въ казни такъ скоро зовсимъ смеркалося. Одно наше виконце,

звернене къ заходови й положене майже пидъ стелею, скупотилькы свитла пропускало навить у полудне; о четвертій години вже чытаты годи було. А Йосько радъ бы бувъ день удвое проджыты. Нарешти врадуваный заклькавъ:

— Маю! Буду чытаты пры викни. Тамъ розвяднюється скорше й выдно довше, нижъ у казни.

— Не выгідно тобі буде чытаты, стоячы на рештованню,—кажу йому.—Зрештою то для тебе за високо.

-- Сыднты буду такъ високо, якъ мени подобається!—каже.

— Якъ же то зробишь?

— Прыв'яжу простырало двома кинцями до кграты, въ зигнуття покладу звытый у трубу коць и сяду на нього, якъ на сидло.

И справди, вынахидъ бувъ дуже практичный и видъ тоди вси въ криминали такъ роблять. Килька день Йосько просто любувався викномъ. Встававъ о шостій, скоро тилькы трохы розвяднулося, робывъ свое рештовання й вып'ялывшыся на нього, слипавъ надъ кныжкою, прытыскаючы чоло до самой кграты, абы тилькы якъ найбільше того божого свитла захопыты. Мы зъ паномъ обыдва по черзи пыльнували коло дверей, якъ ишовъ ключныкъ до казни, и загоди остерегали Йоська, щобъ злазывъ и рештовання знимавъ, бо сыднты пры викни арештантамъ гостро заборонено. Та й удавалося намъ завше щасливо уныкаты штемпу, а може й ключныкъ мавъ якусь увагу на пана Журковського и не такъ строго нашої казни доглядавъ.

Та на лыхо, штемпъ выпавъ зъ иншого боку. Окريمъ сторожи въ корыдори, маемо ще одну: пидъ викнамы вязныци ходыть шельвахъ—жовниръ зъ карабыномъ. Мае винъ гострый наказъ доглядаты, щобъ арештанты въ викна не дывылыся, а особливо, щобъ зъ собою кризь викна не розмовлялы. Війскове правыло вельть йому въ рази опоры навить оружжя вжываты. Що правда, доси такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже велького, щобъ шельвахъ, зйшовшы зъ свого пляцу, замельдувавъ вахкомендантови, що зъ сього чы того викна говорылы, або дывылыся. Старши жовниры, такъ ти вже прывыклы розумиты, що що иншого прыпысь, а що иншого выконання, и звычайно не дуже гостро держалыся прыпысу. Не одынъ супокійно позволявъ на всяку говирку; якъ то кажуть, бувъ блять*) на все; иншый

*) Блять—злодійське слово, значыть—згідный на шось, прыятель.

лагидно впоминавъ або просывъ арештантивъ, щобъ дали спокій. Та гирше було, колы на варти лучыться рекрутъ, шо боиться капрала гиршъ огню. Такой бравъ усякый росказъ до-слова. Якъ сказаны йому „остро пыльнуваты,“ то винъ розумивъ се такъ, шо всякого арештанта, котрый покаже голову въ викни, треба споганыты остатнымы словамы, замельдуваты капралеви або навить ухопыты за карабынь. На такихъ „клапачахъ“ *) арештаны мстылыся тымъ, шо за його варты, особлыво вечеромъ, вироблялы найбильши крыкы въ викнахъ, такъ шо бидный рекрутъ не разъ було ажъ казытыся и на всякый выкрыкъ зъ викна вважае за свій святыи обовязокъ видповисты шо найменше такимъ же голоснымъ та досаднымъ выкрыкомъ. Але шо арештантивъ бувае килькадесять, а винъ одынь, то по килькохъ мынутахъ пекельного галасу звычайно мусивъ замовкнуты и, не можучы соби даты рады, хапавъ за карабынь. Розуміеться, шо въ тій хвыли викна насупротывъ його опорожнявалыся зовсимъ, а крыкъ знимався въ другимъ кинци довгого арештанського будынку, и шельвахъ, якъ гоненыи звірь, бигъ туды й зновъ грозывъ карабыномъ—очевидно, зъ тымъ самымъ скуткомъ.

Таки галасы бувалы звычайно вечеромъ, але не разъ и въ день. Отже лыхо хотило, шо одного дня видъ третей до п'ятои стоявъ власне такой нещаслывыи рекрутъ за шельваха. Зъ самого початку сказавъ грубянство якомусь арештантови, шо дывывся въ викно. Дали такой знакъ, щобъ зробыты клапачеви „кац-музыку.“ На рижныхъ кинцяхъ арештанського будынку, зъ рижныхъ поверхивъ зъ скильканадцяты виконъ наразъ посыпалыся крыкы, вызывання, свысть и проразлывы м'явканья. Рекрутъ крычавъ, такожъ бигавъ по-пидъ уси викна, але нигде не мигъ заздриты никого. Доведеныи до лютосты, замовкъ нарешти й ставъ на однымъ мисци, щобъ видитхнуты Въ пару хвиль пизнійше замовкла й „кац-музыка.“ Бачылось, шо спокій наставъ повный. Въ казни вже смеркалося, тожъ Йосько зробывъ рештовання и зъ кныжкою въ рукахъ такъ и прыпавъ до викна. Та ледве прочытавъ соби пидъ нисъ пару сливъ, колы в-тымъ шельвахъ, зуздрившы його, прыскочывъ и ставъ проты викна.

— Маршъ, злодію, зъ викна!—верескнувъ до Йоська.

*) Въ злодійському жаргоні—салдаты, жовнирь.

Йосько за першымъ разомъ не чувъ навить крыку, такъ живо бувъ занятый исторією про чаплю й рыбу, що власне читавъ.

— Маршъ зъ викна!—ще голоснійше крыкнувъ шельвахъ.

— Та чого хочешъ видъ мене?—видповивъ Йосько.—Адже жъ тобі не заважаю. Адже выдышь, що читаю. Въ казни вже не видно-ся, то я вылизъ трохи до свитла...

— Йды геть, бо стріляю!—ревнувъ шельвахъ и закъ Йосько вспивъ злизты зъ свого рештовання, вже гукнувъ выстриль карabyновый.

— Йой!—скрыкнувъ Йосько и, якъ снипъ, упавъ зъ рештовання на лижко, що стояло пидъ викномъ. Ногы його задрьгали судорожно, а руки, въ котрыхъ державъ кнужку, прытыснени були до грудей. З-пидъ картокъ кнужкы бухала кровь. Куля попала просто въ груди.

— Що тобі? Де тебе трафыло?—крынули мы обыдва, кыдаючыся до Йоська. Але винъ ничего не видповидавъ, тилькы чорни очи блыщали, якъ два розжарени вугли, страшенно якосъ видбываючы видъ лыця, блидого мовъ у трупa.

На подвир'ю пидъ нашимъ викномъ и на корыдори коло нашихъ дверей знявся ривночасно галась. Тамъ сторóжа війскова выбигла на выстриль, а тутъ ключныкъ зъ дидамы шукавъ казни, до котрой стрілено. Впалы до насъ.

— Ага, то тутъ!—крыкнулы, бачучы лежачого Йоська.—А що, злодію, жыдыку, досталось тобі на горихы?

Йосько кыдався ще й стогнавъ тыхо, все прытыскаючы кнужку обома рукамы до грудей, немовъ бы хотивъ нею заткаты смертельну рану.

— Що винъ робывъ?—спытавъ мене ключныкъ.

— Та... я... тилькы... до свитла...

Хотивъ ще щось говорыты, але духу йому не стало. Остатнимъ видрухомъ видирвавъ винъ руки видъ грудей и показавъ ключныкови закрывавлений букварь.

— Винъ читавъ пры викни!—пояснывъ я ключныкови.

Въ тій хвыли прыйшовъ изъ суду ордынансъ зъ каргокою, шукаючы ключныка.

— Пане ключныкъ,—каже зъ корыдора,—де тутъ сыдыть Йосько Штернъ? Йе тутъ картка зъ суду, що мае йты на волю.

А Йосько вже передъ минутою бувъ вильный...

Грыцева шкильна наука.

Бувъ Грыць премудрый родомъ зъ
Коломыи
Вчывся барзъ добре на философіи.
Стара спиванка.

I.

Гусы зовсимъ ничего о тимъ не знали. Ще того самого поранку, колы батько мавъ гадку видвесты Грыця до школы, не знали гусы о тимъ намири. Тымъ меньше знавъ о нимъ самъ Грыць. Винъ, якъ звычайно, вставъ рано, поснидавъ, поплакавъ трохи, почувхався, взявъ пруть и пидскакуючы погнавъ гусы зъ обори на пасовысько. Старый билый гусакъ, якъ звычайно, наставивъ до його свою невеличку голову зъ червонымы очыма й червонымъ шырокымъ дзюбомъ, засычавъ ризко, а видтакъ, таракаючы о чимось зъ гускамы, пишовъ передомъ. Стара грыва гуска, якъ звычайно, не хотила йты вь ряди, але попленталась по-за мостомъ и ровомъ, за що Грыць швякнувъ ии прутомъ и назвавъ „лупяремъ“,—такъ винъ мавъ звычай называты все, що не пиддавалося його высокій власти на пасовыську. Очеvidна ричъ затымъ, що а ни билый гусакъ, а ни грыва гуска, а ни взагали ни хто зъ цилои череды—якъ ихъ було двадцятеро й п'ятеро—такъ а ни одно не знало о блызкымъ перенесенню ихъ владныка на инше, далеко не такъ почесне становыще.

Тожъ колы нагло й несподивано надійшла нова висть,—колы самъ батько, йдучы зъ поля, заклыкавъ Грыця до-дому й

тамъ виддавъ його въ руки матери, щобъ його вмыла, вычесала и вбрала, якъ Богъ приказавъ, и колы видтакъ батько взявъ його зъ собою й не кажучи ни слова, попровадывъ трепечучого доли выгономъ, и колы гусы побачылы своего недавнього поводатора зовсимъ у зминенимъ выди—въ новыхъ чобиткахъ, въ новимъ повстянимъ капелюшку й червонымъ реминемъ пидперезаного—пиднявся мижъ ными наглый и дуже голосный окрыкъ зачудовання. Билый гусакъ пидбигъ блызько до Грыця зъ вытягнуною головою, немовъ хотивъ йому добре прыдывытыся; грыва гуска такожъ простягнула голову й довгый часъ не могла й слова вымовыты зъ наглого зворушення, ажъ в-кинци швыдко выцокотила: де-де-де-де?

— Дулна гуска!—выдкажавъ гордо Грыць и видвернувся, немовъ хотивъ сказаты:—Эге, чекай лыше, не въ таки я теперь паны вскочывъ, щобъ ще ставъ видповидаты тоби на твое гусяче пытанья!—А впрочимъ може й для того не видповивъ, що самъ не знавъ.

Пишлы гори селомъ. Батько ничего и Грыць ничего. Ажъ прыйшлы передъ обшырный, старый будынокъ пидъ соломою, а зъ коминомъ на-верху. До того будынку йшло багато хлопцивъ такихъ, якъ Грыць, або й бильшихъ. По-за будынкомъ по горѣди ходывъ панъ въ камизельци.

— Грыцю!—сказавъ батько.

— Га!—сказавъ Грыць.

— Выдышь тоту хату?

— Выдзу.

— Пам'ятай соби, се школа.

— Ба,—сказавъ Грыць.

— Ту будешъ ходыты вчытыся.

— Ба,—сказавъ Грыць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, щобъ тебе запысавъ.

— Ба,—сказавъ Грыць, майже ничего не тямлючы, що говорывъ батько.

— А ты йды зъ отсымы хлопчыкамы. Возьмить його, хлопчыкы, зъ собою!

— Ходы!—сказалы хлопчыкы и взяли Грыця зъ собою, колы тымъ часомъ батько пишовъ у горѣдь поговорыты зъ профессоромъ.

Увійшли до синей, въ котрыхъ було зовсимъ темно й страшно воняло торишною гнелою капустою.

— Выдышь—тамъ?—сказавъ до Грыця одынъ хлопчыкъ, показуючы въ темный кутъ.

— Выдзу,—сказавъ тремтячы Грыць, хочъ зовсимъ ничего не выдивъ.

— Тамъ яма,—сказавъ хлопчыкъ.

— Яма!—повторивъ Грыць.

— Якъ будешъ эле справуватыся, то професоръ всадыть тебе въ тоту яму и будешъ мусивъ сыднты цилу ничъ.

— Я не хоцу!—скрыкнувъ Грыць.

— Тымъ часомъ другый хлопчыкъ шепнувъ щось до першого хлопчыка, обыдва засміялыся, а видтакъ першый, налапавшы шкильни двери, сказавъ до Грыця:

— Застукай до дверей! Борзо!

— На що?—спытавъ Грыць.

— Треба! Ту такъ годыться, якъ хто першый разъ прыходыть.

Въ школи бувъ гоминъ, мовъ въ улыю, але колы Грыць застукавъ кулакамы до дверей, зробылося тихо. Хлопчыкы звильна отворылы двери и втрутылы Грыця до середины. Въ тій хвили залупкалы добри березови ризкы по його плечахъ. Грыць дуже перепудывся й заверещавъ.

— Цыть, дурню!—крычали на його смихованци-хлопци, що, почувшы стукъ, засилы булы за двермы и зробылы Грыцеви ту несподиванку.

— Ой-ой-ой-ой!—верещавъ Грыць. Хлопци злякалыся, щобъ не почувъ професоръ и почалы Грыця зацытькуваты.

— Цыть, дурню, то такъ годыться! Хто до дверей стукае, то того треба по плечахъ постукаты. Ты того не знавъ?

— Не-е-е зна-а-въ!—видхлыпнувъ Грыць.

— Чому не знавъ?

— Бо я-а-а пе-е-лсый ла-а-зь у школи.

— Першый разъ! а!—скрыкнулы хлопци, мовъ здывовани тымъ, якъ можна першый разъ буты въ школи.

— О, то треба тебе погостыты!—сказавъ одынъ, пидскочывъ до таблицы. взявъ зъ скрыночки добрый кусныкъ крейды й подавъ Грыцеви.

— На, дурню, йижъ, а борзо!

Вси мовчали и въ ожданци глядили на Грыця, що обертавъ у рукахъ крейду, а дали поволенькы вложывъ ии въ ротъ.

— Йижъ, дурный, а борзо!—напомыналы хлопци, а самы душилысь зо смиху.

Грыць почавъ хрупаты и на сылу з'йивъ крейду. Регить у школи роздався такой, ажъ викна задзвенилы.

— Цого сміетесь?—спытавъ здывованый Грыць.

— Ничого, ничого. Може, хочешъ ище?

— Ни, не хоцу. А що то таке?

— То ты того не знаешъ? Отто дурный! Та то Ерусалымъ такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре!—сказавъ Грыць.

— Бо ты ще не засмакувавъ. То годиться кожному йисты, що першый разъ прыходить до школы.

Въ тій хвили увійшовъ професоръ. Уси хлопци, якъ сполошени горобци, попырскалы до лавокъ, тилькы Грыць остався, зъ сльозамы въ очахъ и зъ губамы, забиленымы крейдою. Професоръ гризно зблизывся до його.

— Якъ называешся?—крыкнувъ.

— Глыць.

— Що за Грыць? Ага, ты новый. Чому на лавци не сидышь? Чого плачешъ? Чымъ забилывся? Га?

— То я йивъ Елусалымъ...

— Що? який Ерусалымъ?—допытувався професоръ. Хлопци зновъ ажъ душилысь зо смиху.

— Та давалы хлопци.

— Котри хлопци?

Грыць озырнувся по хати, але не мигъ никотрого пизнаты.

— Ну, ну! Йды, сидай и вчыся добре, а Ерусалыма бильше не йижъ, бо будешъ бытый.

III.

Почалася наука. Професоръ говорывъ щось, показувавъ якисъ дощечкы, що на ныхъ булы понамальовувани якисъ гачкы та стовпкы; хлопци часъ видъ часу крычалы щось, якъ професоръ показувавъ яку нову дощечку, а Грыць ничого того не ро-

зумивъ. Винъ навить не зважавъ на професора, а дуже смишнымы выдалысь йому хлопци, що сыдили довкола його.

Одынъ довбавъ пальцемъ у носи, другой зсаду раз-у-разъ старався уткнути невелычке стебельце Грыцеви въ ухо, третій працювавъ довгый часъ дуже пыльно, мыкаючы зъ своего старого кафтана латки, нитки та остроки; вже ихъ передъ нымъ на спидній дошци лавки лежала цила купа, а винъ усе ще мыкавъ и скубъ зо всеи сылы.

— На що то мыкаешъ?—спытавъ Грыць.

— Буду дома зъ бовщомъ йисты,—видповивъ шепеляво хлопець, и Грыць довгый часъ думавъ надъ тымъ, чы случаемъ не здурывъ його сей хлопець.

— Але бо ты, Грыцю-небоже, ничего не вважаешъ!—крыкнувъ на його професоръ и покрутивъ його за вухо такъ, що Грыцеви мымоволи ажъ слъозы стали въ очахъ, и винъ такъ перепудывся, що довгый часъ не тилькы не мигъ уважаты, але й зовсимъ о свити не тямывъ. Колы нарешти отямывся, хлопци вже почыналы чытаты склады на подвижныхъ таблычкахъ, котри роскладавъ и складавъ професоръ. Вони невтомимо по сто разъ спивучымы голосамы повторялы: „а-ба-ба га-ла-ма-га“. Грыцеви—не знаты, чому—дуже се сподобалося, и винъ почавъ своимъ пысклывымъ голосомъ на-выпередкы крычаты: „а баба галамага“. Професоръ уже готовъ бувъ узнаты його дуже пыльнымъ и спосибнымъ хлопакомъ и, хотячы ще липше переконатися о тимъ, переставывъ буквы. Несподиванымъ способомъ винъ выставывъ передъ ученыкамы буквы „баба“, але Грыць, не дывлячыся на нихъ, а тилькы на професора, тонкымъ спивучымъ голосомъ крыкнувъ: „галамага“. Все зареготалыся, не выключаючы й самого професора, тилькы Грыць здывованыи оглянувся и зновъ на голосъ сказавъ до своего сусида:—Цому не клыцысь „галамага“?—Ажъ тоди бидолаха отямывся, колы професоръ потягнувъ його за понятлывистъ ризкою по плечахъ.

— Ну, а чого тебе тамъ въ школи навчылы?—спытавъ батько, колы Грыць въ полудне вернувъ до-дому.

— Вцылы-сьмося „а баба галамага“,—видповивъ Грыць.

— А ты вмивъ?—запытавъ отецъ, не входячы въ те, що се за така дывовыжна наука.

— Тазе вмивъ,—видповивъ Грыць.

— Ну, такъ мени справуйся!—заохотывъ отець.—Якъ ту въ сели вивчышь, то пидешъ до миста до бильшой школы, а вид-такъ выйдешъ на попа. Жинко, а дай-но йому що йисты.

— Ба,—видповивъ Грыць.

IV.

Мынувъ якъ разъ рикъ пился того важного дня. Блыскучи надіи батька на Грыцеву будущину давно розвіялись. Професоръ прямо йому сказавъ, що Грыць „туманъ висимнадцяты“, що лучче зробить, колы видбере його назадъ до-дому й заставить гусы пасты. И справди, по роци шкильной науки Грыць вертавъ до-дому якъ разъ такой мудрый, якимъ бувъ передъ рокомъ. Вправди „а баба галамага“ винъ вивчывъ докладно на пам'ять и не разъ навить у сни зъ усть його вылитало се дывовыжне слово, що становыло немовъ першый поригъ усякои мудросты, котрого йому не судылося переступыты. Але дали по-за те слово Грыць въ науци не поступывъ. Буквы якосъ мишалысь передъ його очыма, и винъ николы не мигъ спизнаты ихъ зъ лыця—котра *ш*, а котра *т*, котре „люде“, а котре „мыслите“. Про чытанняя вже нищо й говорыты. Чы прычына тому була въ його непонятлывости, чы въ кепськимъ навчанню професора—сього не знаты; то тилькы певно, що окримъ Грыця такихъ „туманивъ висимнадцятыхъ“ мижъ тогоришними школярамы було 18 на 30, и вси вони пидъ часъ того шкильного року зайедно робылы соби блыскучи надіи, якъ то буде гарно, якъ вони увильнятыся видъ щоденныхъ ризокъ, позаушныкывъ, штурханцивъ, „паць“ та „попидволосныкывъ“ и якъ покажуться зновъ у повнимъ блеску своеи повагы на пасовыщи.

А вже хто якъ хто, а Грыць залевно найбільше й найчастійше о тимъ думавъ. Проклятый букварь, що його винъ за часъ цилоричной натугы надъ науковымы пытанняямы пошарпавъ и пофалатавъ трохи не на сичку, прокляте „а баба галамага“ и прокляти професорськи прычынкы та заохоты до науки такъ надойилы йому, що винъ ажъ выхудъ та поблидъ и ходывъ увесь часъ, мовъ сновыда. Накинець, змылувався Богъ и пиславъ ми-сяць лыпень, и змылувався батько та сказавъ одного ранку:

— Грыцю!

— Га?—сказавъ Грыць.

— Видъ ныни вже не пидешъ до школы.

— Ба!—сказавъ Грыць.

— Здіймы чоботы, капелюхъ и реминь, треба сховаты про недилу, а ты заперезыся лычкомъ, визьмы лупку на голову та жены гусы пасты.

— Ба!—сказавъ радисно Грыць.

V.

Гусы, звычайно дурни гусы, и сымъ разомъ не знали про радисну змину, яка ихъ чекала. Черезъ цилый рикъ Грыцевси шкильной науки ихъ пасъ малый сусидський хлопчыкъ Лучка, що звычайно тильки й робывъ на пасовыську, що копавъ ямки, липывъ паскы зъ бѣлота та пересыпався порохомъ. Про гусей винъ не дбавъ зовсимъ, и воны ходылы самопасъ. Не разъ имъ лучалось зайты въ царыну й тоди видъ пошкодованого прыходылось имъ вытерпиты багато проклять, а навить побоивъ. А кримъ того, нещастя килька разивъ того року зловищымъ крыломъ перелетило по-надъ чередою. П'ять молодыхъ гусакивъ и десять гусокъ госпоdynя попродала въ мисти; важко грыйшлость остаючымъ розлучатыся зъ нымы. Стару попелясту гуску забывъ хворостыною въ шкоди сусидъ и въ варварській безсердешности прып'явъ бездушного трупа за лапу до той жъ хворостыны, воликъ його такъ черезъ циле пасовысько, а видтакъ кынувъ господареви на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череды, забывъ ястребъ, колы разъ видблукався видъ своеи ридни. Але про вси ти тяжки й невиджалувани страты, череда сього року була бильша, нижъ торикъ. Дякуваты билому гусакови й грывій гусци, та й ще двомъ чы трьомъ молодымъ ии донькамъ, череда сього року выносыла звышь 40 штукъ

Колы Грыць появився мижъ нымы зъ прутомъ, знакомъ своеи намисныцькои власти, зразу вси очи звернулись на його, и тильки одынъ ниміючий сыкъ здывування дався чуты. Але а ни билый гусакъ, а ни грыва гуска не забулы ще свого колышнього доброго пастыря й швыдко прыгадали соби його. Зъ голоснымы выкрыкамы радости й трипотомъ крыль воны кынулыся до його.

— Де-де-де-де?—цокотила грыва гуска.

— Адже въ школи бувъ,—видказавъ гордо Грыць.

— Овъ! овъ! овъ!—дывувався билый гусакъ.

— Не ви́рышь, дурню?—крыкнувъ на його Грыць и швякнувъ його прутомъ.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо?—шепотили, громадячысь ко-ло його, прочи гусы.

— То нибы, щó я навчывся?—формулавъ ихъ пытання Грыць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо?—дзьоботили гусы.

— А баба галамага!—видповивъ Грыць.

Зновъ ськъ зачудовання, немовъ а ни одна зъ тыхъ 40 гусячыхъ головъ не могла зрозумиты такой глыбокои мудросты. Грыць стоявъ гордый, недосяжымый. Ажъ нарешти бильый гусакъ здобуся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага!—скрыкнувъ винъ своимъ дзвинкымъ, металичнымъ голосомъ, выпрямившысь, пиднисшы високо голову й трипочучы крыламы. А видтакъ обертаючысь до Грыця, додавъ, немовъ щобъ його ще бильше привстыдаты:

— А кшы, а кшы!

Грыць бувъ зломаний, завстыданий. Гусакъ въ одній хвыли переймывъ и повторывъ ту мудристь, що коштувала його рикъ науки!

— Чому вони його до школы не давали?—подумавъ соби Грыць и погнавъ гусы на толоку.

1883 р.

В и в ч а р ь .

то метривъ пидъ землю, въ глыбыни десяти-метровой штольни, въ духоти и нафтовимъ сопуси працюе робитныкъ. Разъ за разомъ гатыть винъ дзюбакомъ въ иловату опоку*) й видрывае видъ неи кусни лепу. Але опока тверда, скупа й тилькы по невеличкому шматочку дае соби выдыраты часткы своего тила. Вона глухо гуде й стогне пидъ ударами дзюбака, мовъ плаче, мовъ грозыть; вона пріе воночымъ потомъ, але не подається, уперто держыть заховани свои таемни скарбы. Робитныкъ, здоровый парубокъ, що недавно прыбувъ изъ гирь до Борыслава на роботу, почынае злытыся.

— Г-ге!—прыговорюе винъ, гепаючы що-сылы въ ямку, въ котру гепавъ уже тры разы, не можучы видлупыты грудку лепу.— А, мать твоя скаличена! Та докы ты будешъ стояты? Пускай!

И винъ що-сылы заважывъ дзюбакомъ у ямци, щобъ видлупыты грудку. Грудка врешти подалася й винъ узявъ ии обиручъ и кынувъ у кыбель.**)

— Отъ тамъ до пса! Йды на свить! Покоштуй сонця!—прыговорювавъ винъ.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряйся, бо я вмю даты раду й не такому, якъ ты! Ты не знаешъ, що значыть симъ сотъ овецъ. То не те, що одна зъ другою грудка, а я й имъ умивъ даты раду!

И винъ бере за вухо кыбель, повенъ лепу, несе його до шахты, прывишуе до лынвы й дзвоныть, щобъ тяглы, а самъ зъ по-

*) М'який каминь, льось.

***) Бляшане видро.

рожнимъ кыблемъ вертае назадъ до штольни й береться дали дзюбаты землю. Його думкы бигають за вивцямы по полоньни, и винъ, щобъ розбыты самоту й темноту, любується тымы думкамы, гуторыть про ныхъ и зъ глыною, и зъ дзюбакомъ, и зъ порожнимъ кыблемъ, и зъ сокырою,—бо тилькы й усього його товарыства тутъ у глыбокій безодни.

— Ты гадаешъ, небоже, що то мала робота симсотъ овецъ! Адже то живе, адже то коже свій розумъ мае. Невелькый розумець,—звычайно, нимына,—а все такы такый, якъ Богъ йому давъ. Ады, въ лись зайде, чы въ полоньну, то вже держыться купы. Не розбигається одно туды, друге сюды, такъ якъ рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвидь-злодѣй тилькы й чекае на те. О, винъ такожь мае розумъ! Ще й якый! Не даромъ вуйко, панъ Кулаковскый! Сыдыть за колодою й чекае, ажъ цилый гуртъ овецъ увѣде мижъ выверты, а тоди тилькы скикъ, и мае ихъ уси, якъ у стайни. И вси выдушыть до однои. А воны, биднятка, вже навить не бегечуть, тилькы зибьются въ купку й чекають тыхо свои смерты... Г-ге!

— Палыця въ руци, цивка черезъ плече, пыщавка за поясомъ,—такъ я, небоже, що-рана вырушавъ за вивцямы. Тры псы—цуцу! Напередъ турмы *) одынъ, а два по бокахъ, а я ззаду. Йду та й постою. Овечкы, якъ рѣй пчилъ, розсыпалыся по зеленому. Чорна купка, била купка; чорна купка, била купка. Тутъ ущипне травку, тамъ ущипне та й дали, та й дали. Не пасеться такъ, якъ худобына, тилькы щипле, якъ дытына, нибы бавыться, нибы поспишае десь кудысь. А передомъ бараны, коменданты. Турмы не треба завертаты, тилькы ихъ. А бырь-бырь! А дря-у!

Вивчарськы окрыкы лунають по темній штольни, перемишующыся зъ глухымъ гепаннямъ дзюбака.

— А гарно тамъ у насъ у горахъ, у полоньни! Ой гарно! Деликатно! Не те, що тутъ у васъ, бодай вы...

Винъ хотивъ заклѣсты, але вдарывъ себе долонею по роти. Його душа була теперъ у атмосфери поэзїи, середъ живои природы, чутливои та выдуючи, й винъ боявся образыты їи, бо бувъ у їи власти.

— Гарно тамъ у насъ! Ой Господы! Досыть чолсвикъ наймытувавъ, гирко бидывъ, на чужыхъ робывъ, а проте не жаль зга-

*) Отара

даты. Выйдешъ у полоньну—зелено довокола, тильки головатни*) тулять до земли свои били головки, мовъ цикави очи вызырають з-помижъ травы та моху. Холодно. Витерь тягне. Дыхаешъ широко пивными грудьмы. Все довокола пахне, все такъ и дыхае на тебе здоровляемъ и сылоу. Внизу лись оперизуе полоньну чорною стиноу, а надъ тобою пиднимається круглый шпыль горы. Тыхо довокола, тильки вивци шелестять у папороти, десь кольсь песь гавкне, зелена жовна застукаетъ въ лиси, або закрычыть вывирка. А я йду соби помалу, стану, сопилку з-за реминя, якъ не заграу, якъ не задрибочу, якъ не заведу думки, ажъ сердце въ грудяхъ пидскакуе, або слезы на очи навертаються!... Г-ге! Пекъ тоби! Пускай! Г-ге!

Дзвинокъ зъ горы. Прыбувъ порожній кыбель. Робитныкъ бере свій повный кыбель, выносыть до шахты й выправляетъ вгору, а самъ вертае зъ порсжнимъ. Вертае въ воѳовнымъ настроу, бо вже починаяе голодниты. Люто бье дзюбакомъ, лупае глыну велькымы куснямы, въ мряхъ бореться зъ медведемъ.

— Го-го! Вуйку-небоже! То такъ не йде! Одна вивця, то нибы ничего, але теперь ты заризавъ одну, завтра зарижешъ дви, а позавтрому передушышь мени пивъ турмы. Ни, небоже! Такой згоды у насъ нема! Ты гадаешъ, що я цивку**) тильки на пострахъ ношу? Го-го! Вже я виджалую ночи, вже я засяду на тебе въ тимъ выверти! Все мени одно, смерть або жыття, а зъ тобою мушу зробыты справу!

Винъ цюкнувъ пару разивъ и зупынывся, видпочывае опертый на держални дзюбака.

— Злодій вуйко! Тры ночи вымучывъ мене! Мабуть занюхавъ пьсьмо носомъ—не приходывъ. Але не мене здурыты! Вже якъ я завзявся, то не попущу. На четверту такы прыйшовъ. Темно, хочъ око выймы. Витерь стогне въ верхив'яхъ смерикъ***). Потикъ шумыть у-нызу, а я, скульвшыся середъ кориння вельчезного выверту, цивку пры оци, сыджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусыть надійты по-пры мене й сыджу, духъ у

*) Гирський будякъ, дуже низенький, такъ шо його цвить, завбільшкы якъ кулакъ, стырчыть пры самій землі.

**) Рушныця.

***) Смерека—дерево нибы сосна; росте по горахъ карпатськихъ.

соби запираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Вытрищаю очи—сунемій вуйко, мовь копыця сина въ темноти. Морду пиднявъ до-горы, витрыть, суне звильна, обережно. У мене очи мало зъ головы не выскочать, такъ прыдывляюся, щобъ выщилыты йому просто пидъ ливу лопатку. Наразъ винъ ставъ, голову на бикъ—фукнувъ. Занюхавъ порохъ. Обертається на мисци, щобъ даты драла—и въ тій хвыли бухъ-бухъ! Зъ обохъ люфь*) по льотци такъ и впакувавъ. Навить не зипнувъ вуйко, мовь видъ грому гепнувся на землю. Але то лыше хвыля була така. За хвылю винъ зирався зъ земли, рыкнувъ, звився на задни ноги та й просто до мене. Выдно, не диставъ у саме сердце. Я вже сыджу, не рушаюся. Втикаты никуды, набываты не часъ.—Ну,—думаю соби,—колы я кепсько трафывъ, тилькы задряпнувъ його, то буде по мни. А въ тимъ—Божа воля. Разъ маты родыла.—Та покы що буде—маю сокыру за реминемъ. Сплюнувъ у жменю, вхопывъ сокыру, перехрестывся, поправывъ ноги, що были сперти на двохъ кориняхъ, плечыма сперся о сплетене коринячча выверта, що мовь стина стырчало до-горы, закусьвъ зубы, похыльвъ голову внызь, щобъ бачыты добре, та й жду вуйка. А винъ уже ось-ось. Хапається лапамы за кориння, нкxae й рычыть—такъ рычыть, мовь розгниваный п'яныця, що не може сказаты слова розумного, тилькы чуе, що лютый, и рычыть и пхається напередъ. Ось винъ занюхавъ мою ногу та й досягае ии лапою. Такъ немовъ бы опикъ мене кропывою, не гирше. И въ тій хвыли вистря мои сокыры по самъ обухъ утесалося въ вуйкову голову, розчерепыло до-гла. Винъ ще разъ застогнавъ—такъ тяжко, такъ жалибно, мовь гришна душа на мукахъ, и повалывся до-долу, щезъ у непрозорій питьми, въ ями пидъ вывертомъ. Я й сокыры не встыгъ выймыты, такы зъ нымъ покотылася внызь. А тоди якъ не скочу зъ выверта, та хашамы, та на плай,**) та лисомъ, та на поляну, та понадъ яръ, яливцямы—однымъ духомъ опынывся на полоньни коло кошары. Стукаю.—То ты, Паньку?—пытае баць***) изъ середыны.—Та я, видчынить.—Уставъ винъ, засвитывъ лихтарню, видчынывъ.—Ну, що?—Та ничего!—кажу.—Бувъ вуйко?—Та бувъ.—И пишовъ?—Ни, не пишовъ.—А де жъ?—Лежыть!—Що.

*) Люфа—дуло.

**) Гирська стежка.

***) Старшына вивчаривъ.

ты...—баць не договорывъ,—ой, любойкы, а тоби шо въ нозі?—скрыкнувъ.—У нозі?—Я й самъ не знавъ, шо мени въ нозі й тилькы теперь поглянувшы, я побачывъ, шо весь ходакъ и вся онуча и вся волока—кровава и кровъ залывае слиды. Разъ, однисинькый разъ мацнувъ мене вуйко пазуромъ по нозі й видъ разу продерь ходакъ и онучу й ногу ажъ до самой косты. Колы розвынули ногу, то я зомливъ—крови багато вытекло. Але баць, спасыби йому, вмивъ прымовыты, спынывъ кровъ, прыложывъ якоись масты й за тыждень я бувъ уже здоровъ. А вуйка на другый день знайшлы нежывого, зъ моею сокырою въ головушу...

Зновъ дзвінокъ, зновъ робитныкъ двыгае повный кыбель лепу до шахты й прыносыть новый, и зновъ, копаючы, розмовляе самъ изъ собою, наповнюе глухе пидземелля не тилькы стукомъ своего дзюбака, але такожъ гомономъ своихъ сливъ, поэіею своихъ лисивъ и полонынъ. Въ миру того, якъ винъ голодніе й слабне видъ утомы й задухы, його думкы робляться сумнійши. Винъ згадуе про важке жыття вивчаря въ зими, про вивсяный ощыпокъ*), бульбу й писный чыръ,**) шо бувають у зими всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднійшу бездіяльність у велькымъ пости, про важки переднивы, хоробы та сваркы из-за кусныка хлиба або недопеченои бульбыци. Винъ згадуе про те, якъ то теперь переводыться вивчарство черезъ те, шо полоныны позакуповувалы жыды, а тымъ бильше выплачується выпасаты волы, нижъ вивци. А пры волахъ уже не та служба, шо пры вивцяхъ. О, тутъ тяжка, погана служба! Тутъ уже не покушаешъ а ни жентыци***), а ни будза****), а ни брындзи, а ни бануша*****). Жый якъ песь и вартуй якъ песь! И винъ швидко покынувъ сю службу, послухавъ одного товариша, шо нараывъ йому йты до Борислава, заробыты грошей, прыстаты на кгрунтъ (зъ гришмы теперь усюды прыймуть!) и господарюваты. И винъ прыгадавъ соби навить спиванку, якои навчывъ його той товаришъ:

*) Коржъ изъ некыслои вивсяной муки.

**) Ридка лемишка зъ вивсяной муки.

***) Овеча сыроватка.

****) Овечый свижий сыръ.

*****) Кукурузяный кулишъ на овечимъ масли.

Ой пиду я въ Бурыславку
Грошей заробляты;
Повернуса зъ Бурыславкы,
Буду газдуваты.

Винъ попробувавъ вывести сю спиванку своимъ здоровымъ, вивчарськымъ голосомъ, але ни, якосъ не йшло. Що якъ що, а спиванка у штольні сто метривъ пидъ землею не йшла.

И винъ зъ якимсь пересердямъ дзюбае дали землю. Винъ починое ненавидиты ии, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що такъ уперто не дається його дзюбакови.

— Та й тверда жъ бо ты, святенька!—говорыть винъ.—И Богъ тебе знае, чы святенька ты, чы ни?

Винъ зупыняється, выпростовується й починое миркуваты надъ сымъ пытаннямъ, немовъ воно не знаты яке важне.

— Та й справди, чы свята вона тутъ? Тамъ, зверху, то вже певна ричъ. И воду святятъ, и кроплять, и Боже слово на ній чытають. Але тутъ? Адже жъ видколы свить наставъ, сюды певне а ни краплина свяченои воды не доходыла, а ни голосъ Божого слова. Не даромъ тутъ такой сопухъ. Певне, що се не видъ святого, а видъ проклятого. Адже жъ изъ сього воску не вильно робыты свичокъ до церкви—видно, що то нечысть, погань! Вид-пусты, Господы, гриха! Чоловикъ и въ таке мисце пхається, забирае нечысте добро. И се мсе выиты йому на добре? Ой, ни, любойкы, ни! Не на добро воно выходыть! А той товаришъ, що справывъ мене сюды, хйба не згыбъ у такой самій штольні? Засыпало його, задушыло, навить тила не выдобулы. Вдавывся нымъ нечыстый! Ой, Господы!...

И винъ хрестыться й починое ще завзятійше дзюбаты. По бурчанню въ животи винъ чует, що вже швыдко мусыть буты полудне й жеде потрійного дззинка.—хвыли, колы йому звелять вылизаты наверхъ. А тымъ часомъ його уява працуюе невагомно, розвертае передъ нымъ усе нови образы, а найраднійше чудови, тыхи, ясни образы полоныны, лисивъ, овечои турмы и всихъ нехыстрыхъ прыгодъ вивчарського жыття. Кынений долею въ глыбоку пидземну штольню винъ чует самъ по соби, що ти давни дни мынулы безъ повороту, що його шляхъ звернувъ у инший бикъ, що винъ изъ давнього патрыярхального жыття перейшовъ у нове, незвисне його дидамъ и прадидамъ, зъ разу

страшне й дывоглядне, та не въ одному липше, вильнійше, шырше видъ старого. Але се старе живе въ його спомынахъ; изъ його лышылося ще стилькы, щобъ поэтычнымъ чаромъ заповныты й оживыты питьму й самоту нового жыття. Такъ не разъ сонце зайде за хмару, и зъ усеи пышноты литнього дня, зъ усього багацтва свитла й кольоривъ лышыться лыше стилькы, щобъ золотымъ сяевомъ обилляты крайчыкы важкыхъ хмаръ, що навислы надъ заходомъ.

Ч у м а.

I.

Пріоръ езуитського монастыря въ Тернополи, вернувшись зъ спільной монастырської йидаљни, злегка позихаючи, лагодився прылягты й виддыхнуты пилса доброго обиду: а що день бувъ литній та гаряченькій, то знявъ чоботы й реверенду *); колы въ тимъ хтось застукавъ до дверей його келіи. Пріоръ наморщивъ чоло, скривився непріємно й мовчавъ хвылыну, и тилькы пилса другого стуку сказавъ:

— Прошу ввійты!

Зъ нызькымъ, пересадно-покирлывымъ поклономъ увійшовъ членъ конвенту, патеръ Гавдентій.

— Чого вамъ потрібно, *frater*?—гостро запытавъ його пріоръ.

— Я хотивъ просыты васъ, *clarissime*,—зачавъ патеръ, зупыняючысь край порога,—щобъ вы выслухалы мене. Я хотивъ де объ чимъ зъ вами побесидуваты...

— Або що? Сталося щось важного?—ризко запытавъ пріоръ.

— Н-ни,—протягнувъ патеръ,—щобъ такъ щось особлывого... ни, бороны Господы! Але я хотивъ попросыты васъ, щобъ вы выслухалы де-яки мои думкы й миркування...

— А такъ, ваши думкы!—зъ якимсь насмишлывымъ видтинкомъ въ голоси сказавъ пріоръ.—Але чы не можна бъ ти думкы й миркування видложыты до видповиднійшого часу?

*) Рѣса.

— Розуміється, розуміється, що можна!—поспишно згодився патеръ.—Тильки жъ, даруйте, clarissime, я думавъ, що власне теперъ часъ найвидповиднійшій: шкільної науки нема, а кримъ того ще вамъ прыйдеться швидко высылати звичайний що-мисячний рапортъ нашому преосвященному витцю провинціялови *)...

— Рапортъ!—майже ажъ скрыкнувъ пріоръ и цилковыто прочунявся зъ тои на-пивъ дримоты, въ котру почала була заколысуваты його неголосна й одностайна мова патерова въ супроводи бренькоту великихъ мухъ на шыбкахъ ократованого викна келіи та цвиркоту горобцивъ посередъ гиллякъ густыхъ вышень, що такъ и нависали до самого викна.—Рапортъ!—повторивъ винъ ще разъ и з-пидъ лоба позырнувъ на патера.—А вамъ яке дило до рапорту?

— Сохраны Господы!—поквапно перепрошувавъ патеръ Гавдентій. —Я дуже добре знаю, clarissime, що рапортъ—ваше дило, и власне для того осмилююсь трудыты васъ своею просьбою, щобъ вы могли выложыты мои думкы й миркування и податы ихъ въ свойому рапорти витцю провинціялови,—розуміється, колы вони здадутся вамъ того гиднымы й до чогось здатнымы...

Але пріоръ, хочъ и не зводывъ зъ патера Гавдентія свого пыльного погляду, не слухавъ уже його пидлесливои, трохы водяныстои й одностайної бесиды. Нова думка раптово шыбнула въ його й заняла всю його увагу. Винъ знавъ, що кожний патеръ мае право секретно звертатыся до провинціяла зъ „рефератамы“, то-бъ то зъ доносами на иншу братію, а въ тимъ чысли й на самого його, пріора. А до недавна такъ якось складалыся дила въ манастыри, що тернопильський конвентъ **) жывъ, якъ одна сим'я, й нихто черезъ взаемни доносы не мавъ ніякихъ клопотивъ. Ажъ въ сьому роци справа нагло зминылася на гирше. Ни зъ того, ни зъ сього двохъ патеривъ перенесли зъ Тернополя до якогось гирського манастыря въ Тыроли, що вважався мисцемъ карной высылкы, а замисць ныхъ прыслалы двохъ новыхъ. Видъ тои поры немовъ мишокъ розвязався зъ усякымы вымозами, „реколекціямы“, ***) та иншымы пры-

*) Архымандрытъ—начальникъ одной „провинци“, се-бъ то всихъ манастыривъ певной територіи.

**) Манастырь.

***) Эпитимія, покута—молытвы, поклоны то шо.

кростямы, що такъ и сыпалысь зъ Кракова на нещасный тернопильський конвентъ. Пріоръ и вси патеры въ голову заходылы, хтѣ се такъ имъ прыслугоується. Пидозривалы разъ того, разъ иншого з-помижъ себе, тымъ бильше, що вси чулы себе выноватымы въ не одній поблажливости, въ не одному занедбанни ма-настырської дисципліны.

Патера Гавдентія якось найменше пидозривалы, щобъ то винъ мигъ чыныты ти „пакости“,—разъ для того, що видъ його прыйизду до Тернополя мынуло вже бильше, якъ чотыри роки, а перши часы його пробутку мижъ тернопильськымы езуитами власне булы такы сумырны й щаслывы; а по-друге, патеръ Гавдентій мавъ середъ решты братіи славу Якыма-просторикы, або навить якогось дурноватого. Слава та очевыдно дуже нелюба була патерови; але проте винъ завсигды пиддержувавъ и рижнымы нехытрымы способама. Почалась вона й прылыпла до його головно черезъ преславный „мисіонерський похидъ самъ на самъ“ до Люблыньской губерніи для католицькой пропаганды середъ тамошнихъ уніятывъ. Похидъ той скинчывся не дуже то геройською втекою патера зъ граныць Росіи, де винъ, подибно, якъ стародавній пророкъ Йона, пробувъ усього тры дни й видкы вернувся безъ пам'яты видъ переполоху й удару, що диставъ поночи карабыновымъ прыкладомъ зъ могучой руки погранично-го об'їиздчыка. Зъ правдыво-комичнымы скаргамы росповидавъ патеръ про сей свій подвыгъ, а оповидання його за кожнымъ разомъ доводило всю братію до выбухивъ невдержымого реготу. А самъ патеръ Гавдентій, немовъ и не запрымичаючи того вражиння, крывывся й кулывся пры тымъ, якъ пивтора нещастя, и запалючысь оповиданнямъ, то блидъ, то тремтивъ, то хлыпавъ, що очевыдно ще до бильшого смиху доводило його слухачывъ. А до того ще патеръ выглядавъ такымъ простодушнымъ, отвертымъ и незлобнымъ, що годи було навить уявыты соби, щобъ винъ мигъ пысаты доносы на своихъ собратывъ.

А все такы, зъ якогось неясного пидшепту, власне ся думка проблыснула въ голови пріора въ тій хвыли, колы патеръ згадавъ про мисячный рапортъ. Винъ прыгадавъ соби все, що знавъ про мынувшыну патера Гавдентія. Бувъ винъ сыномъ бидного мазурського хлопа. Року 1847, тарнівський епыскопъ Войтарычычъ узявъ його до себе на выховання. По смерти епыскопа винъ учывся въ езуитывъ у Кракови, кинчывъ науки въ Рыми, де й

ставъ ченцемъ и приступивъ до закону „имени Исусового“. Не знавъ пріоръ, яку славу здобувъ собі Гавдентій въ Рыми; знавъ лишъ те тильки, що по килькохъ литахъ самъ генераль езуитського закону Беккъ выславъ його на мисію до Люблыньскои губерніи, де патеръ здобувъ таке блискуче „посрамленіе“. Ажъ теперъ, розмиркувавши вси ти обставыны, пріоръ въ одній хвили прійшовъ до переконання, що, знаючы надзвычайну вагу „позиціи“ католицызму въ Люблыньскій губерніи и загаломъ у Росіи, рымськи верховоды мусилы жъ добре розмиркуваты, на кого звиряють таке дило, якъ мисія,—значыть, и въ молодимъ патерови мусилы добачыты якусь запоруку іи користного выконання. А зъ того выходило, що патеръ Гавдентій певно не бувъ такимъ дурныкомъ и просторикою, якихъ удававъ доси зъ себе. Колы жъ воно такъ, то пріорови видъ разу все выяснювалося, и патеръ Гавдентій, може й самъ сього не догадуючысь, въ одній хвили вырись въ його очахъ. Циле поступовання того прыдурковатого патера видъ разу набирало зовсимъ иншого знѣчиння, выросло до розмиру дуже хитро прыдуманой й зручно переведенои, чысто езуитської интрыгы. До того жъ пріоръ видъ давна вже догадувався, що въ Рыми не вдоволени заходамы й роботою тернопильського конвенту, що видъ нього, якъ видъ крайньої твердыни на сходи, ждуть чогось бильшого; безъ видома почувавъ винъ, що наблыжається якась перемина. И вдывлючысь пыльно з-пидъ лоба въ патера Гавдентія, винъ не безъ пидставы догадувався, що се именно й ѳе вищунъ, або навить передова сторожа того нового напряду въ діяльности закону, що мусивъ зместы його, якъ змивъ видисланыхъ до Тыролю фратеривъ.

Пидъ впливомъ тыхъ думокъ и здогадивъ, що въ одній хвили прокынулыся въ пріоровій голови, лице його набрало якогось заклопотаного выгляду, и винъ, помовчавшы хвылыну, такъ якось хапаючысь, урывчато сказавъ:

— Эге, ось воно якъ! Думкы й мирування... Що жъ—дило не, погане! Розуміється, розуміється... розмиркуемо й спышмымо... Сидайте, reverendissime, сидайте, колы ласка, ось тутъ! Я весь на ваши послугы!

Тонкый ироничный усмихъ пробигъ на лыци патера Гавдентія, колы винъ, нызенько кланяючысь, сивъ на простому дерев'яному крисли за столомъ, за якимъ зъ другого боку засивъ пріоръ.

— Ну, reverendissime,—сказавъ пріоръ, колы вони обыдва силы одынъ насупротивъ другого,—про що такє вы хочете выложыты мени свои думкы?

— Одна тилькы у мене думка, clarissime, всимъ намъ спильна: добро и зрисьтъ нашої святои католицької церкви,—видповивъ патерь Гавдентій.—Вамъ, clarissime, очевидно, липше, нижъ мени, видомє становыще нашої церкви въ тутешнимъ краю, а особлыво становыще нашего конвенту тутъ, на самимъ схиднимъ аванпости католицызму, передъ самымъ, що такъ скажу, лыцемъ гризного протывныка—православія.

— Ага, видно, видно, що я не помылився!—подумавъ пріоръ.— Се винъ, вищунъ реформы, пидисланий до насъ на шпигуна. Се винъ—авторъ доносивъ! Ну добре: теперь бодай я знаю, зъ кымъ маю дило.

И звертаючысь до патера, немовъ зачудований, сказавъ:

— Але жъ даруйте, reverendissime, я, прызнатысь вамъ, не зовсимъ ясно розумію, до чого се вы ричъ ведете.

— Заразъ буду маты честь выясныты вамъ се,—поквапно видказавъ патерь,—покирно прощу выслухаты мене. Я хотивъ тилькы застерегтысь передъ вами, що я а ни на хвылыночку не дозволивъ соби николы сумніватыся про вашу глыбоку мудрысть, докладне знання й вирне розуминня нашихъ обставынъ. И колы я власнымъ почыномъ дозволивъ соби позбираты де-яки видомости, що дотыкають теперишнього становыща й выснуваты зъ ныхъ де-яки выводы, такъ се зовсимъ не зъ недовир'я до вашого провударства, але радше тилькы зъ гарячої дбайлывосты про наше спильне святе дило...

Зачудовання пріора перейшло въ нетерпелывисть. Винъ почувавъ якесь обрѣдження й ненавысть до того прыныженого лыцемира й донощыка, що ось сыдивъ передъ нымъ; але ривночасно не мигъ не прызнаты, що той въ сьому рази поступає зовсимъ въ дуси правылъ езуитського закону. Та тилькы жъ сымъ разомъ ричъ доторкалась до пріора особысто. и для того чоловікъ въ нимъ взявъ верхъ надъ езуитомъ. Догадуючысь, що передъ нымъ сыдыты його таємный ворогъ и шпигунъ, винъ зважывся говорыты зъ нымъ по-просту, безъ звычайного фарысейства.—Покры що, я ще тутъ старшый,—думавъ винъ,—и мушу даты йому се почуты; а тамъ нехай буде, що буде!

— Знаете, *reverendissime*,—промовивъ винъ якимсь ризкѣмъ и згирднымъ тономъ,—говорить зо мною по-просту й отверто. Я въ Рыми не бувавъ и дипломатіи никола не вчывся й завсигды думавъ, що за нею крыється порядна порція нещыросты. А до того жъ я миркую, що мы свои люде, такъ и говоримо жъ безъ непотрибнои крутаныны.

Патерь Гавдентій зновъ усмихнувся иронично, немовъ почувавъ вдоволення зъ того, що такъ швыдко вывивъ зъ терпцю старого пріора й примусывъ його такъ отверто высловыты свою нехить до його.

— Що жъ, воля ваша, *clarissime*,—сказавъ винъ усе тымъ самымъ, переборщено-смыреннымъ голосомъ.—Моя душа чыста видъ нещыросты, особлыво передъ лицемъ мого наставныка, котрый повиненъ быты для мене першымъ по Бози.

— До ричи, *reverendissime*, до ричи!—перервавъ йому пріоръ.

— Ричь моя ось яка,—говорывъ дали патерь Гавдентій зъ незрушымымъ супокоемъ.—Видомо вамъ, *clarissime*, до якои меты, до якого завдання намагае въ сьому краю нашъ святой законъ. Заповидне слово, выголошене святійшымъ папою Урбаномъ, „*orientem esse convertendum*“, мистыть въ соби всю нашу програму. Дорога до ѳи выконання завжды и всюды повинна быты предметомъ нашої безупынной и якъ найпыльнійшой дбайлывосты.

— А тымъ часомъ, вамъ здається, що мы не досыть увагы звертаемо на се наше завдання?—видповивъ пріоръ зъ неукрытымъ невдовбленнямъ.

— Сохраны, Господы, *clarissime*! сохраны, Господы! Никола я сього не думавъ! А надто хто такой ти „мы“? Адже жъ и я самъ—часть ихъ, значыть... Ни, ни, не до сього я веду свою ричь. А ось послушайте... Не тайна то мабутъ для васъ (пры сыхъ словахъ въ голоси його зновъ прозвучавъ ироничный видтинокъ), що въ схидній частыни сього краю живе народъ, що вважае себе одноплеменнымъ зъ народомъ по той бикъ Збруча. Але не въ тимъ суть ричи, а ось въ чимъ: народъ той належыть нибы то до католыцької церкви, а ривночасно вважае себе членомъ грецької, то-бъ то православної церкви. Ся... ся двоистысть религійной свидомосты помижъ двома ворожымы таборамы—якъ вамъ здається, *clarissime*,—чы не повинна вона будыты де-якихъ сумнививъ и побоювань?

— Онъ що! — майже ажъ скрыкнувъ пріоръ.—Вы вважаєте становище уніятської церкви двоистимъ, значить, двозначнимъ?

— Эге, clarissime!—твердо видповивъ патеръ Гавдентій.—Недосыть на тимъ, я миркую, що власне истновання сього двоистого, нейтрального ґрунту тутъ, на граныци и ѳе одною зъ найважнійшихъ перешкодъ до розшырення нашого впливу на той бикъ пограничної черты.

— Гм... думка се, будь-що-будь, цікава,—холодно й на-пивъ згирдно процидывъ кризь зубы пріоръ,—и я дуже радъ бы знаты ваши доказы, знаты ти факты, що навелы васъ на таки выводы.

— О, що до того, clarissime, я готовисенькый!—весело скрыкнувъ патеръ.—Визьмить хочъ бы ихъ священикивъ! Яка намъ корысть зъ того, що вони вважають себе католицькымы священикамы, колы живуть зъ жинкамы? Тамъ, де бъ треба працюваты для католицызму, виддаты себе нероздильно й безумовно його интересамъ, вони слухають своихъ жинскъ, роблять такъ, якъ имъ наказують родинни видносны!

— Все отсе правда; але все отсе стари ричи и, певно, ще й передъ вами не разъ булы розмировани,—грызко замитывъ пріоръ.—Що жъ, колы не наша сыла се зминуты. Дило се ухвалене й затвѣрджене синодамы та апостольськымъ престоломъ.

— Про се ще мы поговорымо,—зъ незрушымою певністю видповивъ патеръ.—Але ось вамъ ще друга обставына. Чы жъ не здається вамъ безглуздымъ и нерелигійнымъ таке виховання молодого покоління священикивъ, яке ведеться у тыхъ греко-католицькивъ? Що жъ то за священикъ выйде зъ молодого чоловіка, котрый завтра мае буты посвяченымъ на ѳерея, мае прыняты найвыще церковне таинство, а сьогодни, замисть въ скупленню духа прыготовытысь до того святого акту, йиздыты по празныкахъ, вытынае „козачка“ та „коломійкы“, завертае головы попадянкамъ и ни про що бильшь не думае, якъ тилькы про те, щобъ найты соби наречену зъ добрымъ посагомъ и позбутысь довгивъ, наробленихъ въ семинаріи.

Патеръ, очевыдячкы, почавъ запалюватысь, уносячысь за течією власныхъ думокъ. Бесида його, зразу млява й пидсолоджена, робылась жывою й палкою, и пріоръ почынавъ прислухуватысь до неи зъ бильшою увагою.

— Справди, се дило непидходяще,—сказавъ винъ,—та тилькы й сього, здається, мы не въ сыли переробыты.

— Тилькы сливъ Хрыстовыхъ и догмативъ святои католицьскои церкви ниhto не въ сыли зминуты!—зъ запаломъ промовывъ патерь.—Все жъ инше—людьски установы, заведени въ часи й для часовыхъ потребъ. Зминяються обставыны, то зминяються й потреби, а на ихъ мисце настають нови; отъ тому то установы повинни зминюватись видповидно до новыхъ потребъ и обставынъ. Вы, *clarissime*. згадали про давнійши буллы й синоды, котрымы унормовано становыше уніятської церкви. Не забувайте, що все се було дви, чы тры соткы литъ тому назадъ, колы тутъ истнувала могуча католицька держава—Польша, колы православіе було въ занепади, а католицька церква безъ шкоды для своеи могучосты й повагы могла робыты ѳступы мисцевымъ традиціямъ. Теперь обставыны зминылыся! Теперь усякый попускъ зъ боку католицьству прыатели й ворогы його готови вважаты доказомъ його справжньої слабосты. Теперь, *clarissime*, колы мы справди стали слабши, намъ треба бодай вдаваты зъ себе сыльныхъ, сякымы чы такымы способамы сыльныхъ!

Пріоръ слухавъ сеи огнистои бѣсиды, широко вытрищывшы очи. Такого запалу, такого шырокого погляду на дило винъ не ждавъ у простого патера. Не лышалось ніякого сумниву, що отсе передъ нымъ сыдивъ агентъ доволи велького розмиру.

— Ну, нехай бы взяты, що все отсе такъ,—згодывся винъ,—що все се можна зминуты. А все такы цикаво бъ знаты, що и якъ вы хочете зробыты?

— О, для сього досыть тилькы добре знаты, якъ стоить дило въ теперишньому часи, а спосибъ нашего поступовання вызначыться самъ собою. Треба твердо переконаты себе въ тимъ, що становыше тои такъ званои унії зовсимъ хыстке, що въ нынишню пору вона—рослына безъ кóриня: видъ православія видстала, а до католицтва не прыстала. Ну, скажить, чы може буты що бильшъ безглузлого видъ того домагання якоись автономіи, якоись народнои церкви зъ боку уніятивъ? Адже жъ и католицька церква тымъ тилькы й мицна, що одноцильна й сцентралізована, що все держыться тои засады:—хто не зо мною, той проты мене. Автономія, нейтральнисть въ часи боротьбы се жъ те саме, що зрада. Ось чому мы попередъ усього повинни выкореныты вси ти автономични забаганкы; утєердыты като-

лыцызмъ sans phrase, и тоди тилькы будемо маты въ рукахъ могучу пидбѣмъ для дальшой боротьбы зъ сходомъ.

Патеръ Гавдентій зупынывся, щобъ перевесты духъ. Чоло його покрылося краплямы поту, а въ куткахъ рта повыступалы шматкы билой пины. Пріоръ сѣдивъ мовчки зъ выразомъ задумы на повному, блискучому лыци. Нарешти винъ сказавъ:—*Sho жъ, reverendissime*. думкы ваши дуже цикави, й я, розуміється, подбаю про те, щобъ довесты ихъ до видома тыхъ, кому се належыться знаты. Мени здається навить, що самъ народъ зовсимъ не буде супротивный такому почынанню. Я знаю досыть добре уніятську людність сього города й бачу, що вона дуже радо ходыть до костьоливы на латынську службу Божу. Бувавъ я не разъ и на католицькыхъ видпустахъ въ Мылятыни, Кохавыни, Кальваріи и власнымы очыма бачывъ, яки масы уніятського народу сходяться на ти празныкы. Отсе й наводыть мене на думку, що самъ тутешній народъ прыхыляється до латынского обряду може бильше, ніжъ до грецького, й не буде супротивляться такымъ реформамъ, яки вы запевне соби намытылы.

— Факты, *clarissime*, котри вы навелы, дуже цинни й цикави сами собою,—видповивъ патеръ,—та тилькы, жаль сказаты, се тилькы одынъ бикъ медали. Вы поклыкаетесь на латынськы видпусты въ Кальваріи й Мылятыни; я вамъ поклычусь на уніятськы видпусты въ Гошови й Зарваныци, куды що-року сходыться майже така сама сыла народу, якъ и на ти, про котри вы згадуєте. Значыть, тутъ очеvidячки не въ обряди головна сыла, а въ тимъ, що народъ любить ходыты на видпусты, не дуже дбаючы про те, куды й на яки. Але я вамъ покажу ще одынъ фактъ. До православного Почаева, хочъ винъ и за границею, мандрують що-року тысячы отсыхъ уніятывъ, а тымъ часомъ католицькы видпусты патеривъ Доминиканывъ у поблызкымъ Пидкамени, по сей бикъ границы якъ разъ напроты Почаева, а ни рушь не можуть дійты до такой славы. Ось вамъ фактъ, надъ котрымъ варто подуматы!

— Але дозвольте, *reverendissime*, якъ же се выясныты?—запытавъ зачудованый пріоръ.

— Ссь се то й важко, що выясныты сього факту майже зовсимъ не можна безъ допущення такой думкы, що унія не тилькы сама собою дволычна, не тилькы не повинна буты толерована въ теперишню пору зъ поглядывъ политычныхъ, але показалась зовсимъ нездатною для религійного выхозання народныхъ массъ,

насаджуючы въ ныхъ байдужистъ и недбальство до самыхъ основныхъ религійныхъ правдъ, двсеvirство або навить цилковытый бракъ усякого религійного переконання.

— Ну, се вже пересолено!—почавъ було сперечаться пріоръ.

— Ни, clarissime!—перервавъ йому патерь Гавдентій, забуваючы про всяке пошановання для чына свого начальныка.—Попереду выслушайте мене, а тоди вже судить! Отъ и недавно вертаючысь зъ Пидкаменя, здоганяю отсе неподаликъ села Товстохлопивъ купу богомольцивъ. Зайшовъ я зъ нымы въ розмову.

— А видкы Богъ провадыть?—пытаю ихъ.

— Та зъ прощи,—видповивъ мени чоловікъ, що йшовъ попереду богомольцивъ.

— А куды ходылы на прощу?—пытаю дали.

— Та въ Почаивъ.

— Въ Почаивъ? Ну, и якъ же вамъ тамъ сподобалось?

— Та якъ же бъ, добре,—простодушно видповивъ чоловікъ.

— Добре? Бійтеса Бога!—не мигъ здержатысь я, щобъ не скрыкнуты.—Що жъ тамъ такого доброго? Хиба жъ вы не знаете, що тамъ шызматыцька видправа?

— Та Богъ його знае,—видповивъ чоловікъ, чухаючысь въ потылицю,—чы шызматыцька, чы не шызматыцька. Не наша ричъ про те судыты. Намъ досыть знаты, що й тамъ Бога хваляты. Та й ще одно знаемо,—додавъ и окынувъ мене якимсь насмишкуватымъ поглядомъ,—що тамъ за сповидь меньше берутъ, нижъ въ Пидкамени, а до того ще зимою въ церкви топлятъ!...

Розповившы отсе все, патерь Гавдентій для бильшого ефекту замовкъ и сыдивъ такъ килька хвылынъ зъ розпростертымы рукамы, зъ раскрытымъ до половины ротомъ и вытрищенымы очыма, немовъ прошыблений перестрахомъ и обуреннямъ.

— Якъ же на вашъ поглядъ, clarissime,—запытавъ винъ, перерываючы мовчанку,—чы се не блыскучый доказъ цилковытого занепаду религійного почуття середъ масы уніятського народу? А дже жъ можна бъ подуматы, що тыхъ людей доси не доторкнулось свитло Хрыстовой виры!

— Такъ, се правда!—сумовыто промовывъ пріоръ.—Сього факту не можна такъ полышыты. А не знаете вы, видкы се булы ти люде?

— Изъ Товстохлопъ. Я заразы же про се розвидався.

— А хто тамъ у ныхъ священникомъ?

— Чымчыкевычъ.

— Хто такый? Чымчыкевычъ? Щось бо я доси не чувавъ такого прозвища.

— Й не дывота, бо се справди допотопный пипъ. Старый-пре-старый, и отсе вже трыдцять литъ нукудисенько не выйиздытъ зъ своего села. Дывоглядъ, а не пипъ. Рикъ тому назадъ я якось пройздомъ бувъ у його й познайомывся зъ нымъ...

— Ну добре, про се мы побалакаемо пизнійше,—перервавъ йому пріоръ.—А теперь скажить, до якихъ властыво выводивъ дійшлы вы и яки раялы бъ засобы для выповнення вашихъ намиривъ?

— Я осмилюсь податы до ухвалы вышыхъ властей ось яки порады. Попередъ усього вплываты на простый народъ по селахъ и мистечкахъ, выкоринюваты по-мижъ нымъ заразу двоєвирства й систематычно выховуваты въ нимъ религійный католицькый духъ.

— Добре, але якими способамы?—запытавъ пріоръ.

— Способы звычайни. Треба впоряжаты по селахъ и мистечкахъ, а особливо повздовжъ граныци, систематычно процесіи й мисіи зъ якъ найбильшымъ торжествомъ и видповіднымы проповидямы. А на пысьменныхъ по мистахъ и по селахъ вплываты видповіднымы до того нашымы выданнямы, якъ се практикується вже намы въ захидній частыни Галычыны.

— Цилковыто згожуюсь зъ вамы, *reverendissime*,—сказавъ пріоръ и стыснувъ руку ненавысного патера.—Все отсе розумно прыдумано и мени здається, що ваши порады повинни найты повну ухвалу властей.

— *Non mihi, clarissime*,—смырно видповывъ патерь,—*sed ad majorem gloriam nominis Jesu*. Що жъ доторкається до уніятсько-го духовенства, то треба намъ роздылыты його на дви категоріи. Йе мижъ нымы хытри, котри устами визнають унію зъ Рымомъ, а душею тягнуть до православія и пидъ выдомъ „очыщення обряду“ сылкуються пидигнаты унію пидъ православни формы, виддаляючы іи чымъ разъ дали видъ святои рымської церкви. Такыхъ треба вважаты нашымы лютымы ворогамы й поводытысь зъ нымы такъ, якъ зъ ворогамы на війни. Треба держаты надъ нымы ненастанный доглядъ и, скоро тилькы вони подадутъ який найменьшый прывидъ, компромитуваты ихъ передъ властыма й ихъ власною паствою. Друга категорія—се допотопныкы, убоги духомъ и добродушно наивни. Сыхъ, розуміється, бильшисть, и

ихъ треба прывертаты ласкою, пиддобрюваты ихъ всякымы спокійнымы способама и звильна перероблюваты на наши знаряды... Ривночасно зъ тымъ треба звернуты головну увагу на добирь йерархіи з-помижъ прыхыльныкывъ нашего напрямку й на выховання молодежи въ нашимъ дуси; а особлыво треба пыльнуваты, щобъ молоде поколиння попывъ высвячувалось не инакше, якъ въ безженстви. А до всего того, само собою розуміється, що уніятамъ мусыть быты гостро заборонено ходыты на православни видпусты до Почаева, або навить до Кыива.

Пріоръ справди ажъ увесь прояснывся й зрадывъ,—такымъ простымъ, логичнымъ и вельчнымъ здався йому планъ, прядуманый патеромъ Гавдентіемъ. Все, чого не могли доконаты Йосафатъ Кунцевычъ, Вельяминъ Рутський, Шептыцькый, Рылло й други об'єдынители обряду,—а не могли доконаты именно черезъ те, що об'єдыняли вершки, не сягаючы до кориня, вдовольяючысь формою, а не перероблюючы духа масъ,—все се являлось теперь такимъ легкымъ и блызкымъ, всьому вказана була така проста й, здавалосьъ бы, натуральна дорога розвытку, що доводылось тилькы дывуватысь, якъ се доси нихто не попавъ на таки певни й явни слиды. Езуитъ и Полякъ ривночасно ворухнулись въ души старого пріора, бо винъ, хочъ довги лита прывыкъ службыты законови, та все такы зъ своихъ молодыхъ литъ заховавъ и патріотычну искру въ форми неясныхъ мрій про вельку могучу й строго католицьку Польшу „видъ моря до моря.“ Все, що видвойоване буде видъ православія та унії, на його думку, само собою впаде въ подолокъ католицтву й Польщи. И не можучы вдержаты своєї радости, винъ прытьмомъ кынувся обійматы патера Гавдентія.

— Ахъ, *reverendissime!* Выслухавшы вашъ планъ, я, старый, и то помолодшавъ!—скрыкнувъ винъ.—Ни, се справди дуже, дуже увагы гидни замыслы, й будьте певни, що я всякої праці и впливу свого доложу, щобъ вони были введени въ дило. А въ тимъ, здається, й вы самы маєте особысто де-яку перепыску зъ властями?..

Пытанняя се закынене було такъ невынно, злегка, выплывало такъ просто зъ тыхъ видносынъ, яки мижъ нымы вытворылись передъ хвылею, що патеръ Гавдентій, упдєный своимъ торжествомъ и тымъ велькымъ вражиннямъ, яке выкыкала у пріора його красномовна промова, въ першій хвыли не здобувся на брехню.

— Ну, такъ,—сказавъ винѣ,—иноди, зъ обовязку мойого мени доводиться...

Злобною радистю заблыщали невелички пріорови очынята. Добродушно всмихаючысь и стыскаючы патера за руку, винѣ поспишно пидхопывъ:

— Ну, такъ, ну, такъ! Я такъ и думавъ, що се вы инколы,—розуміється, зъ свого обовязку,—та пишете доносы на нашу братію! Що жъ, reverendissime, се похвально,—навіть уставы наши се наказують. О ни, не глядите на мене зъ такимъ замишаннямъ! Я ничогисинько! Навпаки, навіть дуже мене се радує. Вы такой здатный и досвидный чоловікъ, и необходимо мусыте питы дуже високо, а се жъ у насъ одынокый спосибъ! Ваши замыслы й планы я постараюсь докладно передаты куды слидъ, а вже й вы зробить ласку й не забувайте й мене въ своихъ молитвахъ и въ своихъ... хе-хе-хе... рапортахъ!

И за сымъ словомъ, чемненно кланяючысь и гуторячы безъ упыну, пріоръ вывивъ остовпилого и збытого зъ пантелыку патера Гавдентія на корыдоръ, а самъ передъ його носомъ замкнувъ за собою на ключъ двери своеи келіи.

II.

Мынувъ якъ разъ мисяць писля сеи розмовы. И зновъ патерь Гавдентій въ пріоровій келіи, зъ покирлывымъ и прыныженнымъ выгладомъ сыдыть насупротывъотця пріора, готовый слухаты, по що той веливъ його поклыкаты.

Не весело жылося патерови въ конвенти сей мисяць. Правда, никто не обизвався до нього ни зъ однимъ докоромъ, никто й однимъ словомъ не выявивъ йому а ни ворогування, ни обурення, але по-пры те давнійша його смиховныцька роля видъ разу обирвалася, вси видвернулыся видъ нього, а ти, що впередъ такъ любылы слухаты його оповиданъ и жартивъ, теперь або мыналы його мовчкы, або перекидылысь зъ нымъ самымы конечнымы короткымы словамы. У кожного зъ братіи, хто зъ нымъ зустричався, мымоволи якосъ вытягалось лице, зшнуровувалысь уста, й облыччя прыймалы писный та побожный выразъ. Весь сей мисяць бувъ для патера Гавдентія якъ одно безупынне silentium, котре ставало ще тымъ дошкульнійше, бо пріоръ а ни на крокъ не выпускавъ його зъ манастырськихъ муривъ, не посылавъ його, якъ бывало, на службы ни въ миськи ни въ замисцеви церкви.

Патеръ непохитно зносивъ сю загальну непряхильність до нього братіи, але все такы выдно було, що вона дуже живо допикала йому и що винъ уважавъ її велькою для себе образою. Аджэ жъ винъ не робывъ ничогисинько протызаконного! Аджэ жъ, хто знае, може кожний изъ братіи преспокійно робывъ те саме! А отже жъ вони прязненько розмовляють одынъ зъ однимъ, гуляючы вкупі по манастырськимъ саду, сміються, жартують, плещуть одынъ одного по плечахъ, рвуть разомъ спили вышни, а тильки його одного обминають, якъ заповитреного.

— Все се интрыга того сыбарыта, того дрантьового пріора,— ажъ скреготавъ зъ лютосты зубамы патеръ, ходячы впередъ и назадъ по свой самотній келіи. — Але пожды лышень ты!—крычавъ винъ и грозывъ кулакамы до стины,—прыйде ще й мій часъ! По-рахауемось мы зъ тобою!

Отъ тымъ то й не дьво, що вся злисть, уся ненавысть патера Гавдентія громадылась надъ головою пріора, и що кожна зустричъ зъ тымъ його „першымъ по Бози наставнымъ“ була для нього дуже важка, тымъ важча, що до ненавысты й злобы мывоволи якось домишувалось глыбоке почуття сорому й поныженои людськой гидносты.

Пріоръ розумивъ усе те дуже добре, але розумивъ такóжъ, що разъ видкрытый, якъ шпигунъ, патеръ Гавдентій стався супроты нього зовсимъ безсылнымъ, и для того всякымы способа-мы старався продовжыты й заострыты муки безталанного патера. И такъ въ спільній йидальни винъ казавъ йому сидаты насупроты себе,—було се гонорове мисце, де сидавъ звычайно той зъ братіи, хто въ цилимъ конвенти вважався першою особою писля пріора. Але пріоръ не удостоювавъ Гавдентія ни одного слова, розмовлявъ зъ тымы, що сыдили поручъ нього, не перестаючы тымъ часомъ проверчуваты його своимъ проныкльвымъ, добродушно-насмешкуватымъ поглядомъ. Патеръ Гавдентій весь ажъ горивъ на своимъ почеснимъ мисци пидъ тымы погледамы пріора, винъ почувъ видъ разу, що пріоръ захотивъ посадыты його на прылюдне позорыще, й весь часъ сыдивъ мовчкы, згорбывшысь, зъ похыленнымъ лыцемъ, сылкуючысь никого не бачыты й никого не чуты. Винъ ни за що не бувъ бы осмильвса заговорыты до свого сусида, бо майже напевно знавъ, що той удасть, мовъ бы не чувъ ничого й видвернетъся, а довкала стола пиде тихе, з'йидлыве, гадюче шушукання. И отъ, дякуючы тій невынній хытросты

благочестывого пріора, спильни обиды сталися для патера Гавдентія безупынною мукою; ложка стравы не йшла йому въ ротъ, кожнѣй шматокъ хлиба кусавъ винъ такъ, якъ бы йивъ свое власне тило, а зъ обиду вертавъ весь спитнѣлий, задыханѣй. розбытый. За той мѣсяць винъ дуже схудъ, очи запали въ голову й уста ще дужче вытягнулися та поблидли.

Але ось сталася якась незвычайна ричь: пріоръ казавъ покликаты Гавдентія до себе до келіи. Нищо й казаты, що патеръ ишовъ туды не дуже то въ побожнѣмъ настрою духа. Пріоръ зустривъ його своимъ звычайнымъ жартовливо насмишкуватымъ поглядомъ и не даучы йому сказаты а ни одного слова, повивъ свою ричь.

— А якъ же, а якъ же, *reverendissime*, якъ я вамъ казавъ!... Сидайте, сидайте, будьте ласкави, ось тутъ... Власне, якъ я вамъ казавъ, такъ и сталося. Ось вамъ лысть видъ отця провинціала, и дуже, навить дуже мылостывый для васъ! Розуміється, се й не диво: вы цилковыто заслужылы соби на таку виру начальства.

Говорячы се, пріоръ розгорнувъ лысть провинціала й положывъ його передъ собою на столи. Патеръ Гавдентій простягнувъ руку, щобъ узаты лыста.

— Ни, даруйте, *reverendissime*,—сміючысь казавъ пріоръ и накрывъ лысть своею широкою, м'ясыстою долонею,—лысть сей не до васъ адресованѣй, а покы що ще до мене. Я тилькы маю вамъ переповисты його змисть, а власне те, що ваши вказивкы прыняти ласкаво, й вамъ такы наказано поручыты выповнення першого ихъ пункту, то значить, организоваваннѣ мисіи и казань, де й якъ се вамъ выдасться потрібнымъ. Розуміється, що вси мы зобов'язани допомагаы вамъ у сьому дили, але въ планахъ вышчої власты лежыть, щобъ дило се зъ початку велось нышкомъ, незапримитно... зовсимъ такъ, якъ вы вмѣете,—не помынувъ уколоты Гавдентія пріоръ.

— Воля начальства—воля Божа,—скромно й покирливо промовывъ патеръ,—и я готовъ хочъ заразъ же прынятысь за дило.

— Отъ се то й гарно!—казавъ пріоръ.—Але въ такимъ рази скажыть, якѣй вашъ планъ и яку мы повинни даты вамъ пидмогу?

— Я хотивъ бы початы свою мисію зъ тыхъ самыхъ Товстохлопъ, про котри я впередъ мавъ нагоду згадаты въ розмови зъ вами.

— Эге, прыгадую, прыгадую!—потвердивъ пріоръ.—Вы называли навіть тамошнього священика,—якесь таке прозвыще...

— Чымчыкевычъ,—видповивъ патеръ.

— Эге жъ, эге—Чымчыкевычъ. Що се за проява така?

— Дуже цікава проява,—видповивъ патеръ,—и власне ся проява прымушуе мене видъ Товстохлопъ распочаты свою мисіонерську діяльність. Подумайте лышень: дидуганъ висимдесятылитній, дывачысько, освіти майже ніякои, стотнисинькый хлопъ по-мижъ хлопамы, про догматы виры ніякисинького розуминня,—однымъ словомъ, проява допотопна! И до того ще предобродушный чоловікъ, наивный и довірлывый, якъ дытына. Такъ що зъ одного боку мисіонерська діяльність въ Товстохлопахъ дуже потрібна, а зъ другого боку тутъ власне найлекше и распочаты, бо жъ Чымчыкевычъ меньше, ніжъ усякый другый, здатный даты одсичъ.

— Ну й гарно! Боже вамъ помагай! Але для чого вы думаете, що мисіонерська діяльність въ Товстохлопахъ бильше потрібна, ніжъ де инде?

— Але жъ подумайте, *clarissime*, що сей допотопный чоловікъ живе тамъ п'ятьдесять литъ, и яки жъ то науки подае винъ своему стаду! Помиркуйте, що проповиди говорять винъ усього два або тры разы що-року, та й яки проповиди! Попрсту чудасія, та й годи! Сусидни попы переказували мени ихъ одъ слова до слова, бо проповиди ти стали мижъ ными „прытчою во языцихъ“. „Дитоньки, сьогодни Исусъ Хрыстось народывся въ Выфлеми, мистечку жыдивськимъ, въ стайни бидній и убогій... Такъ, такъ! А зъ паномъ комысаромъ податковымъ раджу вамъ не заходыты соби, бо що вамъ зъ того прыйде? А? Його рука, його й сыла. Отъ що... Благословеніе Господне на всихъ ва-а-ась!“... Або ось другый зразокъ: „Дитоньки мои, сьогодни Хрыстось воскресъ изъ мертвыхъ, а завтра у насъ храмовый празныкъ. Пам'ятайте соби, щобъ ниhto зъ васъ завтра не бувъ п'яный, а ни бреверій*) ніякихъ не робывъ. Боже васъ сохрани! Чужи люде посходяться, щобъ то за честь була для громады, а?... А та громадська толока—часъ бы вамъ уже зійтыся й порадытыся, що зъ нею робыты... Чую, що тамъ жыдъ до васъ пидсусиджується, арендуваты

*) Збытки жарты.

хоче, чы шо... Ге, старшына! Пам'ятайте, шо якъ тилькы мени впусьтыте жыда до села, то я й бачыты васъ бильше не хочу! А ни чуты про васъ не хочу, не то шо!... Рцемъ вси отъ всея души, отъ всего помышленія нашего рцемъ!“...

Пріоръ реготався невдержимо.

— Ну, замучылы вы мене, reverendissime! Ха-ха-ха! Перестаньте рады Бога! Та хйба жъ се можлыво?

— Цилковыта правда, clarissime. Але на шо вамъ бильше, досыть тилькы поглянуты на його жыття, щобъ переконатися, шо видъ нього й не такого ще можна надіятыся. Жыве винъ въ бидній, хлопській хатыни, старій и перекрывленій; жыве самъ, якъ палець, тилькы зъ старою служныцею Хвеською, глухою на одно ухо, и зъ старезнымъ слугою Прокопомъ, слипымъ на одно око. Громада побудувала була колысь Чымчыкевычеви зъ власного почыну гарну резыденцію пры головній улыци, насупроты церкви; але винъ спершу ни за шо не хотивъ перебиратыся до новои домивкы; а колы нарешти його такы прысылувалы, прожывъ у ній не сповна дви недилы, ходячы по шырокихъ покояхъ якъ самъ не свій и все жалючысь, шо йому тамъ надто просторо, мовъ середъ степу. А нарешти взявъ и по-ночи перебрався назадъ до своего „зимовныка“, а въ новыхъ, просторыхъ покояхъ, якъ у стодолы, зложывъ хлибъ. И уявить соби скандалъ въ сели, въ цилій окрузи, колы зъ усихъ виконъ новои резыденції стырчалы сами снопы. И ни за шо въ свити не можна було спонукаты старого дыда, щобъ зновъ перебрався туды жыты. Довелось громади, щобъ запобигты загальному посмиховыщу, одно тилькы зробыты: чымъ скорійше вымолотыты попивський хлибъ, зложеный въ новій хати, й потимъ повернуты ии на громадську радныцю, чытальню й шпыхлирь, а попа лышыты въ його старому гнизди.

— Ну, та й лепського жъ вы соби выбрали протывныка, reverendissime!—сказавъ пріоръ, шовковою хусточкою втыраючы сльозы, шо котылысь по його лыци зо смиху, але все такы не безъ йидкой насмишкы въ голоси.—Зъ такимъ протывнымъ боротьба мусыть быты лехка й побйда певна.

— Шо жъ, clarissime,—покирно видповивъ патерь,—колы жыто поспіе, колосся почынае хылытыся пидъ серпъ.

— Гарно, гарно, зъ Богомъ и на жныво! А колы жъ думаете vybrатысь?

— Думаю, що взагали ни по що гаяты часъ. Въ найблыжчу неділю можу сказаты першу проповідь въ Товстохлопахъ.

— Гарно. Сьогодні у насъ понедилокъ. Сьогодні ще я напышу до того вашого Чымчыкевыча, щобъ прыготовывъ усе, що потрібно для мисіи, а въ суботу по служби Божии вы й рушайте въ дорогу.

— Якъ ваша воля, clarissime!—видповивъ патеръ.

Обыдва вони встали зъ місць. Пріоръ провивъ патера до дверей, а на його нызкы поклоны видповивъ своимъ звычайнымъ, добродушно-насмишкуватымъ усмихомъ.

III.

Въ суботу, по ранній служби Божій, патеръ Гавдентій сивъ на прыготовану для нього монастырську брычку й весело покопотивъ за мисто. Днына була чудово гарна. По поляхъ, куды окомъ кынешъ, блискалы серпы, бренькотилы косы, розлягались спивы, смихъ и перёклыкы робучого люду. Литня польова робота кыпила пидъ палкымъ соняшнымъ проминнямъ.

Писля душного монастырського повітря патеръ Гавдентій подвійно, любувався й роскошувавъ тымъ шырокимъ, вильнымъ просторомъ, тымъ свижимъ, запахущымъ витерцемъ, що потягавъ видъ далекихъ сосновыхъ лисивъ Бридщыны, тою велычавою, хочъ и одностайною подильською картоною.

Дорога до Товстохлопъ була хочъ и добра, але зовсимъ не блызка. Була вже пообидня пора, колы лехка на ресорахъ брычка, злехка торохтячы по твердій, глынястій дорози, в'йизджала въ тисне подвир'я товстохлопської резыденціи.

— А, reverendissime!—закрычавъ з-пидъ якоись повиткы отецъ Чымчыкевычъ, здалека побачывшы Гавдентія, якъ сей вылизавъ зъ брычкы.—Попеломъ, попеломъ ноги посыпаты такимъ ридкымъ гостямъ! Що за бури, що за тучи загналы васъ у наши стороны, га?

Патеръ Гавдентій ничого не видповивъ, лышь усмихаючысь солодко, зъ шырокороспростертымы раменами пидійшовъ до старого й сердечно обнявъ його.

— Просымо, просымо блыжче! Не погордуйте нашимъ домомъ!—прыпрошувавъ Чымчыкевычъ, ныпаючы докола езуита.—Прокопе, гей, Прокопе!—обернувся винъ до свого слугы й товариша,—а прыладь тамъ вивса й сина ихъ конямъ та поможы порозпрягаты.

— А може вони заразь пойдуть, прошу йегомостя?—линово буркнувъ Прокипъ, вороже поглядаючи своимъ однимъ окомъ на непрошеного гостя.

— Ну, ну, пойхаты вони пойдуть.—добродушно сміючысь, видповивъ Чымчыкевичъ.—На парафію до насъ не прыйихали, то певно. Але й не заразь пойдуть, Прокопе, не заразь! Такъ швидко мы ихъ не пустимо. Гей, Фесько, а де ты стара?

— Я тутъ, йегомоcтyнку! А чоґо вамъ?

— Прыладь-но ты намъ, бабусю, де-яку закуску, розуміешъ?

— Загнаты гуску?—запытала глуха бабуся, и Чымчыкевичъ, не маючы охоты крычаты голоснійше, почавъ на пальцяхъ выяснюваты ий, чоґо йому треба.

— Ось правдывый образъ цилои сеи церкви,—думавъ патеръ Гавдентій, прыдывляючысь и прыслухуючысь до всьго, що діялося довкола,—здытynилий пастыръ, а стадо його на половину глухе, а на половину слипе.

Але отсе о. Чымчыкевичъ, хапаючысь та дрибстячы ноґамаы, кинувся проводыты патера до своеи свитлычкы, що служыла йому за однимъ разомъ за спальню, йидальню й канцелярію.

— Сидайте, reverendissime, сидайте!—просывъ винъ, прысовуючы простый дерев'яный стилецъ, покы езуитъ обдывлявся по його домивци. Правду кажучы, не було тамъ що й обдывлятысь. Свитлычка невелычка, чыста й по-просту обставлена дерев'янымы меблямаы; дерев'яне лижко въ кутку, прыкрыте старосвитськымъ лижныкомъ сильськои, але дуже красной роботы, зъ боку столыкъ заваленый метрыкамаы въ мицній шкуратяній оправи, на котрій, проты загального сильского звычайу, не було выдно а ни одной порошынкы; въ другимъ кутку невелычка за скломъ шафка зъ кныжкамаы, а на стини, пидъ старосвитськымъ образомъ св. Мыколая, высивъ круглый и велькый, якъ возове колесо, вивсяный винецъ, переплетеный гилькамаы червонои калыны. Посередъ свитлыци стоявъ велькый стиль дубовый, накрытый мережаною скатертю, а на ньому въ деревяній мысци лежалы тилькы що выризани, золотысто-бурштынoви крыжки меду й заповнювалы всю свитлыцю сыльнымъ медовымъ духомъ.

— Отже якъ знавъ, що гости будутъ, такъ такы душа вищувала!—весело мовывъ Чымчыкевичъ.—Немовъ бы щось тьохнуло мене по обиди: а пиды, выймы меду! А славный у мене медъ, reverendissime! Прошу лышень, будьте ласкави спробуваты!

Патеръ все ще сыдивъ, мовъ воды въ ротъ набравшы. Цилковыта наивнисть и добродушнисть того дидуса трохи якось змишалаы його. Але супроты спокусы запахущыхъ медовыхъ щильныкивъ винъ не мигъ встояты. Прысунувшы свій стилецъ блызенько до стола, винъ узавъ гарно выризану дерев'яну ложечку й звильна высусаючы медови щильныкы, распочавъ зъ Чымчыкевычемъ розмову. Розуміється пры тимъ, що Чымыкевичъ говорывъ усе по своему, по-руськы *), а езуитъ якъ найдобирнійшою польщыною, пыльно встеригаючысь, щобъ а ни разу не оскверныты свого языка руськымъ словомъ.

— Эге жъ, пан-отченьку,—зъ выдомъ шырого вдовѣлення распочавъ езуитъ,—про се нема що й говорыты, славный у васъ медъ, славный! Не дурно про вашу пасику слава йде по цилій окрѣзи. Видъ разу выдно, що тямуща рука коло бджилъ ходыть.

— П'ятьдесять литъ, *reverendissime*, п'ятьдесять литъ зъ бжоламы захожуся, то й якъ же мени не знаты ихъ натуры й звычаивъ?

— П'ятьдесять литъ!—скрыкнувъ патеръ, немовъ бы Чымчыкевичъ сказавъ йому Богъ-зна-яку дывовыжну новыну.—Онъ воно якъ!—Такъ вы вже п'ятьдесять литъ священикомъ?

— Э, ни. попомъ я вже п'ятьдесять и п'ять литъ,—по-просту видповивъ о. Чымчыкевичъ.—Адже жъ постїйте! Святывся я тоди, якъ Наполеона были—пидъ Ватерлоо, чы де тамъ! То килькы тому буде? Здається, въ 1815 було? А? Славный часъ бувъ, *reverendissime*! Не дай Боже дожыты другого такого!

— Такъ вы гадаете?

— А вже жъ, що не якъ. Ну, а потимъ п'ять литъ кыдалы мною по администраціяхъ. Назнався я биды—крый Господы! И горивъ и тонувъ, и мерзъ и мокъ, якъ то кажуть. И жинка-покійниця въ тій нужди померла; а жинка, *reverendissime*, у нашого брата перша й остатня. И тутъ я на сьому мисти п'ятьдесять литъ держуся. Якъ те Боже дерево, де його Богъ посадывъ, тамъ и росте, докы Його свята воля. Слава Йому й поклинъ! Чы якъ вы думаете, *reverendissime*, га?

— Та й село у васъ славне, нема що й казаты,—провадывъ дали езуитъ, немовъ бы розвываючы дальше свою попередню думку.—Пройизджаешъ—ажъ очи радуються. Поля оброблени,

*) Въ Галыччыни украинци звать себе русынами, а мову свою руською.

сады, города, хаты нови, худобынка сыта й гладка, всюды видно достатокъ и благодать Божу...

— Що жъ, reverendissime, працюемо, якъ можемо. „Въ поти чола твоего снисы хлибъ твій,“ чы якъ тамъ у пысьми сказано, га? И про другыхъ не забуваемо.

— Чувавъ, пан-отченьку, чувавъ!—пидхопывъ езуитъ.—Панъ староста *) вашою громадою нахвалытыся не може. Чы податкы сплатыты, воны, каже, перши; чы порядкы громадськы, дороги, мосты,—все у ныхъ, якъ Богъ прыказавъ. А колы треба складкы якои, помогты тамъ чы погорильцямъ, чы тымъ, що повинь ихъ зруйнувала, чы биднымъ—Товстохлопы чысто по-панськы дають.

— По-людськы, reverendissime, по-людськы, не по-панськы! Паны на таки речи не дуже то щедри. А мы такъ, якъ Хрыстось учывъ: що царське, то цареви, а що Боже—Богови. Чы такъ я говорю, га?

— Такъ то такъ,—процидивъ патеръ, крыхитку похылывшы голову на бикъ.—Про те, що людське, а що царське, я зъ вами не буду перечытысь. Тутъ ваши Товстохлопы можуть быты прымиромъ для всякои другои громады, й певно, що не за чымъ прыводомъ, якъ за вашымъ. Се кожный мусыть прызнаты. Але що дотыкається Божого, духовного...

Патеръ не договорывъ, немовъ омынаючи порушуваты таке деликатне питання. Але Чымчыкевычъ очевыдячки й не пидозривавъ тутъ ничого деликатного й просто запытавъ:

— Що жъ, маєте мени зъ того погляду де-що закынуты? Говорить, говорить, я радо выслухаю.

— Н-ну, закынуты!—жыво, немовъ обрушывшысь, пидхопывъ патеръ!—Яке право мавъ бы я закыдаты вамъ що-небудъ? Сохраны, Господы! Я тилькы такъ... тее... отъ прымиромъ, хочъ бы й те! Окружный шкильный инспекторъ надывуватыся не може. Що се за дыво,—каже,—таке село багате, порядне, дбайлыве, а отсе вже п'ять литъ мучуся, прошу, нагадуя й ниякымъ свитомъ не могу добытыся, щобъ школу у себе завело.

— Отъ що!—жваво скрыкнувъ о. Чымчыкевычъ.—Такъ се инспекторъ вамъ жалувався! А може й прыславъ васъ сюды на те, щобъ вы уговорювалы насъ школу завести?..

*) Администраційный урядникъ, якъ въ Росіи справникъ.

— Ни, ни, пан-отче, де тамъ! Я до такой службы зовсимъ неpidхожий!

— Такъ я й думавъ,—заспокоившысь, сказавъ о. Чымчыке-вычъ.—А панъ инспекторъ, не кажучы йому лыхого слова, дурень, та й годи. Разъ йому сказалы, що докы винъ у насъ инспекторомъ, доты школы не заложимо, то чого бъ йому ще морочыты? Я самъ, бачытыся, доволи ясно сказавъ се йому.

— Такъ йому й сказалы? Ну, се цикаве дило!

— Ни, *reverendissime*, зовсимъ не цикаве. Не сподобався панъ инспекторъ нашимъ людямъ, и не хочуть маты його за начальныка надъ своею школою. А чому не хочуть—се ихъ дило. — „Розвидувалы мы,—кажуть,—по сусидськихъ селахъ, яки винъ тамъ порядкы заводыть, якъ зъ учителямы поводитыся й якъ имъ зъ дитымы велыть поводитыся, и бачымо, що мы бъ у себе такого не стерпили. То липше нехай у насъ не буде ніякои школы, ніжъ маемо раз-у-разъ дертыся зъ инспекторомъ та кары прыйматы Богъ-зна за що!

Патеръ Гавдентій ажъ рукамы розвивъ.

— Ну, признаюся вамъ, се зовсимъ не рація. Прости хлопски выкруты! Ще чого не ставало, щобъ кожний урядныкъ старався подобатыся своимъ пидданнымъ! Сього такы за-багато! Ну, а що жъ вы на те пан-отче? Невже мовчали? Думаю, що вашъ обов'язокъ бувъ выясныты имъ, що таке вымагання, выбачайте, и дурне, й безпидставне. Адже жъ такимъ робомъ, черезъ свою прымху, вони позбавляють освиты циле молоде поколиння!

— Що жъ, *reverendissime*, зъ рукою на серци я не мигъ имъ того сказаты.

— Не могли? А то чому?

— Разъ тому, що ихъ правда, бо инспекторъ для людей, а не люде для нього. А по друге—никого се не позбавыло освиты, бо въ нашимъ сели весь народъ освиченый, вси диты вміють чытаты й пысаты далеко краще, ніжъ по сусиднихъ селахъ, де йе школы.

— Все диты вміють чытаты й пысаты!—зъ правдывымъ перестрахомъ скрыкнувъ патеръ.—А школы въ сели нема? Якъ же се сталося?

— Проста ричъ—кожний батько й маты самы вчать своихъ дитей.

— А вони жъ видкы вміють?

— Я ихъ навчывъ. Видь тридцаты литъ у мене така установа,

що неписьменному парубкови й неписьменній дивци зь свого села шлюбу не дамъ.

Патеръ Гавдентій широко вытрищенымы очыма дывывся на о. Чымчыкевыча, якъ на яке заморське дыво. А заморське дыво й соби жь поглыпувало наивно на патера, немовъ не розуміючы, чого тутъ дывуватыся.

Помовчавшы такимъ робомъ килька хвылынъ, о. Чымчыкевычъ высунувъ з-пидъ стола нызенькый стильчыкъ, внисъ изъ синей кишъ, повный до верху капустяного лыстя, й сивъ на стильчыку. Въ тій же хвылыни, немовъ на данный знакъ, изъ видхыленыхъ дверей сусидньої комиркы рванулись до свитлыци цили десятки крилыкывъ и зь радиснымы скокамы кынулись до свого господаря. Якийсь непрыймный, звирячий духъ вирвався разомъ зь нымы въ свитлицю, але о. Чымчыкевычъ не запыми-чавъ сього. Крилыкы вкрылы дидуся, мовъ купа пухнастого, рижномастного моху. Одни повыскакувалы йому на колина, инши на плечи, на голову, на руки, а решта кынулась до коша й почалы хрупаты свиже лыстя, махаючы своимы довгымы вушкамы й вытрищывшы десятки круглыхъ оченятъ на назнайомого гостя.

— А тпррррсь!—ласкаво скрыкнувъ о. Чымчыкевычъ, обтрясаючы своихъ пухнастыхъ улюбленыкывъ и выкыдаючы имъ лыстя на доливку. Крилыкы вси разомъ позскакувалы зь його плечей и колинъ и кынулись хрупаты, але де-яки зупынылись передь своимъ господаремъ, поставалы на заднихъ лапкахъ и дывылись йому просто въ вичи, немовъ благалы, щобъ не проганявъ ихъ видъ себе.

— Отъ, бачыте, *reverendissime*,—всмихаючысь перервавъ мовчанку о. Чымчыкевычъ,—тварь безсловесна, якъ кажуть, а такожь де-чому може навчытыся й привычокъ набратыся. Треба тилькы, щобъ чоловикъ доложывъ праци до всього, що робыть, щобъ душу свою вложывъ у дило: тоди й дило буде зь душею,—жыве. Онъ якъ! А хто души своєї въ дило не вложыть, той и не найде и; чы якъ вы думаете, га?

Не знаю, чы духъ одъ крилыкывъ, чы се раз-у-разъ повторюване пытання, чы може розбуркане въ души патера пидозриння, що Чымчыкевычъ не такой дурный, якъ выдається, чы нарешти се все разомъ довело патера до якогось нервового роздръзнення. Винъ ставъ чогось непокоитыся й поклавъ скорійше покинчыты сю розмову та прямо прыступыты до дила.

— Зовсимъ зъ вами згожуюсь, пан-отчыку,—сказавъ винъ цилкомъ иншымъ, острымъ и повнымъ докору голосомъ.—Де священикъ не додасть своему стаду духа правдывои побожности, тамъ його й шукаты дарма!

О. Чымчыкевычъ пры сихъ словахъ видъ разу зиррався зъ стильця, мовъ укушенный гадюкою.

— Се... се... се... вы якъ, reverendissime?—запытавъ винъ дрижачымъ голосомъ, неначе въ середины у нього щось кыпило й клубылося.—Се вы проты мене?

— Проты васъ—не проты васъ, а взагали,—вымынаючы видповивъ езуитъ.

— Значыть нибы, що я старый дурень,—зъ бжоламы та кролямы панькаюсь, а своихъ парафіянъ побожности не навчаю, га?

— Але жъ, пан-отче! Хто вамъ се каже?—крыкнувъ езуитъ.

— Знаю, reverendissime, знаю, хто се каже! И вы тилькы шо се сказаны! Шо жъ, може воно й справди такъ. Може, дійсно я дурень, ни до чого нездатный! Адже жъ двадцять литъ уже всяки добри прыятели пышуть та й пышуть на мене доносы до консысторіи, шо, мовлявъ, я неукъ, непотрибъ, казань у церкви не говорю й Богъ-зна ще шо выробляю... И се все „въ добрій думци,“ якъ кажуть. Тилькы шо, певно, ништо зъ нихъ и не подумавъ, якъ то мени, старому, слухаты таки закъды. Адже жъ майте мылосердя до мене! Бачыте я вже одною ногою въ могыли; не ныни, то завтра передъ Богомъ на рахунскъ стану. Дозвольте жъ мени спокійно вмерты! Не затройте мени тыхъ килька остатнихъ хвиль! Хйба жъ я тому вынень, шо Господь десь тамъ забувъ про мене й не бере мене до себе?

Голось дидуся уррався видъ зворушення, й дви буйни слезы покотылысь по його зив'ялыхъ, поморшенихъ щокахъ. Езуитъ сыдивъ мовчкы, понурывшы очи й сылкуючысь не глядиты на о. Чымчыкевыча.

— Знаю я добре,—зновъ почавъ трохы спокійнйше Чымчыкевычъ,—шо теперь пастырямъ треба бильше знаты и вмиты, але я вже за-старый, щобъ учытыся. Отъ, хочъ бы й ся свята догматыка! Ще въ семынаріи я мало знавъ ии; та й якъ тамъ насъ тоди вчылы! А описля все до решты забувъ. Ну, й яке жъ я казання скажу своимъ мужыкамъ? Почну говорыты про догмы—боюсь, щобъ ереси якои не наплутаты. Ну, тоди бъ, певно, на мене посыпалось стилькы скаргъ и доносивъ, шо й у десятиохъ

водахъ не обмывся бѣ. Читаты зѣ казальныци те, що инши по-напысувалы й понадруковувалы, признаюся вамъ, и стыдно, й очи не служатъ, и все той клопить, що й ихъ я багато не розумію. А говорыты такъ, що на языкъ навернется, и стыдно, й совисно. Я знаю, що бесидныкъ я немудрый. Заснуть мои парафіяне, йй-Богу заснуть, колы почну имъ говорыты про те, що не в'яжется непосредно зѣ ихъ жыттямъ. Не маю того дару—говорыты плавно й до-ладу про таки речи, що не торкаються з-блызка до ихъ жыття. Ну, й скажить теперь, *reverendissime*, що мени робыты? Дайте пораду! Чы гнивыты Бога, всуе прызываючы Його святе им'я?... Краще мовчаты й на-клькаты на себе гнивъ консысторіи.

— Певна ричъ,—видповивъ, згоджуючысь, патерь,—що бильшый грихъ гнивыты Бога, ніжъ консысторію. Але чымъ же вы прогнивыте Бога, колы всяку недилу будете навчаты своихъ парафіянъ святой виры й жыття хрыстьянського?

— Тымъ прогнивлю—пидъ часъ мого казання вси заснуть, а до того ще я й самъ ересивъ наплету,—онъ що! Вже я себе знаю добре й не порываюсь на те, чога мени Богъ не давъ. А прыкыдаются, лукавыты душею, вчыты людей тому, чога самъ не знаю, на те я, *reverendissime*, за-старый,—сумлиння не дозволяе.

— Мій Боже!—загомонивъ патерь Гавдентій,—значить ваши парафіяне такъ такы й жывуть безъ науки святой виры?

— Такъ такы й жывуть!—видповивъ о. Чымчыкевычъ, зви-сывшы голову на груди.—Правда, правда, чытають уси й кате-хызисъ на пам'ять уміють, але бильше ничего й не знаютъ; бо й я самъ бильше ничего не знаю, а навить и въ катехызиси не все розумію, то й не все могу имъ выясныты. Ну, що жъ ро-быты, *reverendissime*, колы не розумію? Брався чытаты кныгы теологични... Та куды тоби... Чы то очи у мене слаби, чы то пам'ять прытупылася—ни въ зубъ не розумію. А тутъ люде пры-йдуть часомъ, пытають: що воно се, якъ розумиты те? Що жъ я имъ скажу? Буду брехаты, колы самъ напевно не знаю? Отъ и говорю имъ найчастійше: „Диточки мои! Розумійте, якъ хочете, а то й зовсимъ не розумійте: Богу се зовсимъ все одно. Винъ самъ сказавъ:—Нисть ваша розумиты времена и лига.—Такъ и лышитъ! Жыйте тилькы по Божому, а тамъ уже якось воно та буде!“

Патерь Гавдентій ажъ вдарывъ себе по колинахъ.

— Бійтеся Бога, пан-отче! Невже вы такъ и говорыте имъ?

— А якъ же! Говорю, якъ сумлиння вельть.

— Ну, а повага церкви, котрій дана власть навчаты и вказуваты стежки Господни?

— Що жъ, reverendissime,—майже зъ сльозамы въ очахъ мовывъ Чымчыкевычъ,—видно, що Господь Богъ не хотивъ дати мени той повагы, а колы не давъ, то видкы жъ я визьму, а?

— Въ такимъ рази вы повинни покынуты се мисце, до котрого почуваете себе нездатнымъ. Ваше сумлиння день и ничъ повинно васъ мучыты за той грихъ, що вы займаете таке важне мисце, а не сповняете прыв'язаныхъ до нього обов'язкивъ. Адже жъ вы отакъ доводите свою духовну паству до страшнои безодни невиры, варварства, здычиння! Бо чымъ йе чоловикъ безъ виры, якъ не звиремъ? Власне сумлиння повинно вамъ се сказаты!

— Ну, що жъ, reverendissime, колы мое сумлиння ничего такого мени не говорыть?

— Якъ то не говорыть? Для чого?

— Бо мои парафіяне дуже далеки видъ невиры, бузувирства, чы якъ вы се такъ дивненько назвали, reverendissime, га?... далеко дальши, ніжъ парафіяне иныхъ церквивъ, котри що-недили по дви годыны дримають на проповиди. Я вчу, не проповидую, а такъ по-просту, въ розмовахъ про домашни, близькы всякому речи. Се я добре знаю й вони розуміють. „Не крады, не пый, не прокльнай, не бый, другому въ биди допомагай!“... Чы повірите, reverendissime, що за десять литъ зъ нашего села нихто въ криминали *) не сыдивъ? Видъ трыдцаты литъ а ни одного жыда у себе не маемо! Школы не маемо, а за те чытальня яка! Правда смишно воно, але що зъ того? Кому смишно, той нехай сміється!

— Гарно то все, гарно,—згоджувався патеръ,—але всього сього ще не досыть.

— То правда, що не досыть,—живо пидхопывъ о. Чымчыкевычъ, зъ лукавою усмишкою поглядаючи на езуита.—А вы, reverendissime, пройизджалы черезъ наше село? И бачылы, яке воно? Немовъ бы одынъ садъ, въ котрому тутъ и тамъ пороскыдани хаты. А до того ще зъ обохъ бокивъ обрамоване цылымъ лисомъ овочевыхъ деревъ! Що? Може брешу?... А знаете, reverendissime, якъ зветься той лись?... „Покутный,“—онъ якъ. А чому?... Пу-

*) Тюрма.

стопашь тамъ була, колы я прыбувъ сюды,—такъ! Такъ и звалась „Невжытокъ.“ А отсе я на сповиди, замисть звычайной покуты—п'ять разъ „Отче нашъ,“ п'ять разъ „Богородице,“ а разъ „Вирую,“—зачавъ кожному завдаваты таку покуту, щобъ зразу коло своеи хаты, а дали й на тій пустопаши засадывъ або защепись одно овочеве деревце, а за тяжкый грихъ, то й килька. Ну, черезъ п'ятьдесять литъ и лись вырись, и все село обсадылы, де тилькы було яке вильне мисце. За овочи зъ „Покутного“ селяне касу заложылы таку, що зъ самыхъ процентивъ уси податкы краеви, повитови, громадськи й шкильни оплачуютъ; а що роздається биднымъ та потрибнымъ, се и въ коляду не кладу. Якъ же вамъ здається, *reverendissime*, чы мыла Богу така покута, чы ни?

— Не хулить Бога, пан-отче!—гостро видмовывъ патерь.— Хто може знаты, що мыле Богу, а що ни! Хто постыгне глыбыну путей Господнихъ? Але на скилькы мій слабый розумъ може судыты, то кажу вамъ смило: не мыла й не може быты мыла!

— Не мыла? А то чому?—зъ неукрытымъ зачудованнямъ запытавъ о. Чымчыкевичъ.

— А тому, що до покуты Богъ вымагае „серця сокрушенного й смиренного“, а вы що даете Йому? Дали Богъ жадае, щобъ чоловікъ, яко мога, видрывався видъ усього земного, видъ свитовои суеты; а вы своею роботою хйба не прив'язуете ихъ сердца ще бильше до сього свита? Ни, отче, хыбна ваша дорога! Богъ не може благословыты такого дила. Навпаки Богъ уже теперь простеръ надъ вами свою руку, посылае вамъ вищунивъ свого гниву, й горе вамъ, колы завчасу не покаетеса й не вернетеса на шляхъ правды!

Пры сыхъ словахъ патерь вставъ мимо воли й простягъ праву руку напередъ. Лице його сыяло, очи блыщалы, на чоли й устахъ нависала строгистъ розгниваного судди.

— Вищунивъ? Якихъ вищунивъ?—дрижачы й блидіючы, запытавъ о. Чымчыкевичъ.

— То-то й горе, що вы не бачыте ихъ. Посылае найстрашнійшу духову пошестъ—духову слипоту, двоєвирство й байдужность!

— Двоєвирство й байдужность? Якъ же вы се розуміете?

— Зовсимъ по-просту. Ваша паства не вміе видрижнаты доброго видъ злого, Хрыста видъ Веліяра, святои католыцькои виры видъ схызмы. Ваши духовни овечкы любисинько ходять за гра-

ныцю на православни службы Божи. Хоба жъ се ничего?

— А, такъ отъ про що вы!—сказавъ Чымчыкевичъ, видитхнувши вильнйше и зъ лекшымъ сердцемъ.—Ну, се, здається, не такой ще тяжкый грихъ!

— Не тяжкый грихъ!—ажъ скрыкнувъ патерь.

— Думаю, що ни. Адже жъ и тамъ одного Бога хвалять, ще й такъ само, якъ у насъ.

— Одного Бога!—розизлився патерь.—Отъ и турки такъожъ одного Бога хвалять. То вы, певно, дозволили бъ своимъ парафіянамъ и на турецьке богомилля ходыты?

— Ну, reverendissime, се вже вы далеко зайшли. Я дозволяю имъ ходыты на латынську службу, тилькы що вони самы не радо йдуть туды, бо ничего тамъ не розуміють. А православна служба така сама, якъ наша; а тыхъ догматычныхъ дрибниць, що розрижняють насъ, а ни я самъ не второпаю, а ни мои мужыкы.

— Эхъ! пан-отче, пан-отче!—зъ жалистю промовивъ патерь Гавдентій, кываючы головою.—И вы се говорыте? Вы, католицькый священыкъ, можете такъ говорыты, а навить такъ робыты!?

— Що жъ, reverendissime! Якъ хто вміе, такъ и піе! Що жъ я выненъ, що говорю й роблю тилькы те, що знаю?

— Значыть, треба росшырюваты свое знання, або...

— Або шо?

— Або розстаратыся соби когось, хто бъ допомигъ вамъ...

— А... хто жъ мени допоможе?—пренаивно запытавъ Чымчыкевичъ.

— Ну, се хоба вельке дило? Отъ и я самъ готовъ.

— Вы, reverendissime? А то якъ?

— Можу вамъ зобов'язатыся, хочъ и що-недили говорыты въ церкви казанья, а не тилькы завтра.

— Завтра?... Якъ то—не тилькы завтра?—зъ зачудованнямъ пытавъ Чымчыкевичъ.

— Ну, такъ! Адже жъ я того й прыйихавъ!—видповивъ патерь, зъ свого боку тежъ зачудованый зачудованнямъ Чымчыкевича.

— Чого прыйихалы?

— Щобъ завтра казанья казаты въ вашій церкви. Адже жъ вы вже повидомлени про се?

— Я? Сохраны Господы! Я повидомлений?

— Ну, такъ! Адже жъ нашъ пріоръ, знаете—въ Тернополи, мавъ пысаты вамъ про се!

— Вашъ пріоръ? Во имя Отца и Сына!... Але жъ я не знаю вашего пріора!...

— Якъ то? Невже жъ винъ не пысавъ вамъ? Невже вы не дисталы ніякого лыста?

— Лыста якогось я на сьому тыжни диставъ,—видказавъ Чымчыкевычъ змишаный,—але я не знавъ, видъ кого воно й про що пысано.

— Якъ то не знали?

— Та такъ, що не знавъ! Бачыте, ось воно! Що я намучывся, щобъ прочытаты: и литеры, здається, де-яки розбираю, а слово хочъ бы тоби однисиньке! Нигде гриха диты, плюнувъ я на нього та й сховавъ. Ось вамъ воно; погляньте, чы се видъ вашего пріора?

И о. Чымчыкевычъ подавъ патерови зим'ятого, засмальцованого лыста пріора. Той поглянувъ на нього, самъ не знаючы, що про се думаты, й тилькы охнувъ: лыстъ бувъ пысаный по-латыни, котру Чымчыкевычъ ище передъ п'ятьдесятьома рокамы вспивъ забыты всю до нащадку!

— Отъ воно якъ!—промовывъ патерь, помовчавшы хвылынку, та встыгшы за той часъ прокляты въ души хытрого пріора, що зробывъ йому такого збытка.—Що жъ теперъ буде?

— Не знаю, *reverendissime!*

— Я конче мушу завтра сказаты проповидь у вашій церкви. Мени моя власть наказала.

— Що жъ, — смирно видказавъ Чымчыкевычъ, — зъ Богомъ, *reverendissime!* Тилькы що мени моя власть скаже?

— Ваша власть? Яка?

— Ну, мытрополить, консысторія... Чы може вы маєте ихъ дозвиль?

— Ни. А хйба жъ се не видъ васъ залежить?

— А вже жъ, що ни. Безъ вышого дозволу я не можу допустыты священника иншого обряду проповидаты въ мойй церкви.

Патерь Гавдентій стоявъ, мовъ укопаный. Отъ тоби на Черезъ таку пусту формальность мала бъ пропасты його мисія! Ахъ, и завсигды мусяты його переслйдуваты ти дурныцы, ти дрибнычкы жыття, на котри винъ не звертавъ увагы й котри можуть иноди попусваты все дило. Але ни, то не може буты, бодай теперъ ни! Въ якимсь нервовимъ зворушенни ставъ винъ ходыты по

кимнати, придумуючы, що тутъ робыты. Наразь зупынився передъ Чымчыкевычемъ.

— Такъ се вы кажете, що не маєте права допустыты мене до проповидання въ вашій церкви?

— Ни, reverendissime, не маю.

— Ну, а коло церкви, на цвынтари можу проповидаты?

— Тамъ можете.

— Ну, ось и гарно. Буду проповидаты на цвынтари.

— Добре. Тильки знаете, reverendissime, я чоловікъ старый, слабый; боюсь, щобъ не було мени за се якои халепы.

— Видъ кого?

— А отъ, хочъ бы видъ пана старосты. Знаете, на цвынтари будь-що-будь, публычне мисце, а проповидь, будь-що-будь,—бесида. А староста у насъ гострый, службыстый. Набижыть и запытае:— А що се у васъ, отче, безъ дозволу власти на публычному мисци якись зборыща збираються, бесиды говоряться?—И що жъ я на се скажу?

— Смійтеся зъ того, пан-отче!

— Ну вы соби, reverendissime, смійтеся на здоровля! А по мени мурашки бигають. На що мени клопоту на здорову голову? А липше знаете що? У васъ кони добри, брычка легенька, дорога теперь добра,—отъ вы, не въ гнивь вамъ кажучы, йидьте до города й добудьте дозвиль видъ пана старосты. А я дуже радо зроблю все, шо буде залежаты видъ мене. Потрудиться, reverendissime; нехай се буде Богу на славу, а для мене старого спокійнійше.

Патерь Гавдентій думавъ було зразу протывытыся й переконуваты Чымчыкевыча, шо його страхы даремни; але ледве помитна иронична нотка въ остатнихъ словахъ „попа“ вразыла його, мовъ гримъ. Винъ змиркувавъ видъ разу, шо занадто мало цынивъ соби того дидуся, и шо за тою дытынячою простотою й наивнистю у нього крыється щось бильшь глыбоке, якесь зовсимъ незвычайне „соби на уми“. Не кажучы ни слова бильше, червоный и розсерджений, патерь схопывъ капелюхъ и выскочывъ на кганокъ.

— Запрягаты!—крыкнувъ винъ на все горло, побачывшы, шо сонце вже почало спускатыся, й нагадавшы соби, шо до города добри дви мыли.

— Отъ проклятый пипъ!—воркотивъ винъ соби пидъ носомъ, дожыдаючы, покы запряжутъ його брычку.—Замучывъ мене зовсимъ! Здається—нибы дурный, мовъ пень, а тымъ часомъ винъ тугый, якъ лыко. Але жъ бо й я соби нивроку мудрый—стильки часу збавывъ даремнисинько! Чортъ бы його взявъ зъ тымъ дозволотомъ; найшовъ, що выдуматы! И якъ то мени упоратыся сьогдни?...

— А що, прошу йегомостя? Чы я не говорывъ, що вони скоро пойдуть?—промовывъ, усмихаючысь, Прокипъ до Чымчыкевыча, зачыняючы ворота по вид'йизди гостей.

— Такъ то такъ, Прокопе,—сумовыто сказавъ о. Чымчыкевычъ,—пойихалы то вони, пойихалы, але не сьогдни, такъ завтра вернутъся зновъ.

— А хай Богъ боронитъ!—крыкнувъ Прокипъ.—А чого имъ видъ насъ треба, прошу йегомостя?

— Чого?—повторывъ о. Чымчыкевычъ.—Чого? пытаешъ. Слухай же, Прокопе,—ты мене давно знаешъ. Якъ ты гадаешъ: дбавъ я про громадянъ? учывъ ихъ добру? дававъ имъ добрый прыкладъ? Бувъ я для васъ добрымъ попомъ?

— Падлюка бувъ бы той, хто бъ инакше говорывъ!—крыкнувъ Прокипъ.—Не попомъ, а батькомъ риднымъ—отъ чымъ вы булы для насъ!

— Ну, не говоры такъ, Прокопе! Знаю я свои хыбы. Але того, що мени сказавъ сей езуитъ, я до нынишнього дня не знавъ и не думавъ.

— То се езуитъ? А що жъ винъ сказавъ вамъ?

— Сказавъ, що мои парафіяне Бога не знаютъ, въ двоухъ Богивъ вирять, а то тому, що й тутъ и до Почаева до церкви ходять, а въ Почаеви, мовлявъ, уже не той Богъ, що тутечкы. Чуешъ, небоже? И за се, грозывъ, не мыне насъ кара Божа...

— Отъ що винъ вамъ крякавъ! А крякалы бъ надъ нымъ вороны!

— Не клены, Прокопе! И для того, говорывъ, треба насъ усихъ просвищаты, наверхнуты на правдыву езуитську виру—и винъ се зробить.

— Винъ? А не диждавъ бы!... А якъ же винъ насъ наvertатыме?

— Буде вамъ що-недѣли казання говорыты.

— Тилькы сього? Ну, чувалы мы ихъ казання! Се ще не великий страхъ! Нехай соби говорыть. Я думавъ, що може зъ староства наказъ прыйде, а староство жандармамъ накаже. Отъ тоди справди бувъ бы клопитъ, бо не стилькы бъ навернули, скилькы здерлы бь... А казання—н-ну!

И махнувши рукою, Прокипъ побривъ на обійстя до своего дила. А о. Чычмыкевичъ довго ще сидивъ на кганку своеи старои хаты, въ холодку пидъ густо-обытою розквитлою квасолею *) сидивъ и думавъ про неподивану визиту езуита, про розмову зъ нымъ и його дывный замиръ.

— Ой, не спроста, не випадкова то ричъ,—думавъ винъ.—Не на мене одного гострять зубы езуиты; тилькы здається, що мене першого хочуть проковтнуты. Що жъ? Божа воля! Просывъ я Господа, щобъ дозволювъ мени вмерты супокійно; та здається, що за мои грихы не выслухавъ мене Богъ. Прыйдеться мабуть власнымы старымы очыма побачыты ще початокъ новои боротьбы, а може й свои стари кости въ ній зложыты. Його свята воля! А люта буде боротьба, страшна! И хто то въ ній переможе? Находыть на насъ чорна хмара зъ заходу, гризна, узброена просвитою, хытрощамы, интрыгою, протекціямы и всякымы мудрымы штукамы; а що жъ мы поставымо насупроты неи? Находыть велика пошестъ, страшна чума, котра може зместы насъ зъ лыця земли, якъ вода злызуе мулъ. А якъ же жъ мы охоронимось видъ неи, де найдемо на неи ликъ?...

И о. Чымчыкевичъ узявъ старый молытовныкъ въ дерев'яній, полотномъ обшытій оправѣ, пысанный грубымъ, хорошымъ пысьмомъ на старимъ, грубимъ папери. Се була йедына вартна ричъ, яку посадавъ винъ и цынывъ выще всего на свити. Дидусь розгорнувъ кныгу й почавъ по-воли, голосно й выразно чытаты. Молытва заспокоила його; важке вражиння, выкыкане езуитомъ, розвялось. Якосъ мымоволи очи Чымчыкевича зупынылыся на остатнихъ лыстахъ молытовныка, де винъ самъ писля старыхъ запысокъ, документивъ и оповиданъ старыхъ людей спысавъ бильшь чымъ трьохсотлитню литопысь села Товстохлопъ. Одна

*) Короливъ цвигъ—рослына, що вьється.

сторинка той литопыси звернула на себе його особлыву увагу. Перечытавши її, вінъ тыхо захыхикавъ. Якась нова думка блыснула въ його голови. Вінъ ище разъ перечытавъ тую сторинку и ще разъ усмихнувся.

IV.

Була неділя. Прехороший литній день. На неби не видно ни однісенькой хмары. Темною густою зеленню вкрывали викови лыпы стару, але ще добре содержану церкву зъ її червоною банею, що була pokryта бляхою, зъ позолоченымъ хрестомъ на вершкѣ. Побичь церкви блыщавъ, ажъ горивъ, новий мидяный дахъ на невысокій прысадковатій дзвіныци. Зъ церкви розлягався голосный, на циле село протяглый спивъ литургіи: у церкви спивали вси, хто лышь мигъ: чоловики, жинкы, хлопци й дивчата гармонійнымъ хоромъ. Здавалось, що велычезна хвыля тыхъ голосивъ роспирае стины старои церковкы й пидносить її на соби вгору. Зъ боку коло крылоса стоявъ высокій и чорный патеръ Гавдентій зъ якимсь не то побожнымъ, не то похмуримъ лыцемъ и ждавъ, поky скинчыться служба Божа. Багато вінъ натерпився вчора: пизно въ ночи прыйихавъ у мистечко й якось переночувавъ у лыхій жыдивській коршми. Ранкомъ набигався не мало, закимъ розбудувъ старосту й отрымавъ видъ нього дозвиль промовыты на публычнымъ мисци. Та все такы вінъ поставивъ на своему й вернувся на часъ. Зразу вінъ дуже боявся, щобъ о. Чымчыкевичъ не втявъ йому штуку й не впорався зъ службою Божою вчаснійше, такъ що вінъ, прыйихавшы, застане лышь замкнуты двери и вже никого въ церкви. Але ни. О. Чымчыкевичъ обійшовся зовсимъ лойяльно, а по утрени ждавъ ажъ годыну на його прыйиздъ. Се потрохы прымырыло патера зъ Чымчыкевичемъ, хочъ и доси не мигъ вінъ йому простыты вчорашнього занепокбѣння.

Ось о. Чымчыкевичъ дрижачымъ голосомъ прочытавъ евангеліе. Патеръ подумавъ, чы не почне вінъ самъ теперъ проповідь, але ни—пан-отець править службу Божу дальше. Ось и служба Божа кинчыться. По прычастю патеръ выйшовъ зъ церкви. Недалеко дзвіныци мижъ двома велычезными лыпами лежала велыка чотырогранчата, на два ликты висока плыта, якийсь старый надгробный каминь. Патеръ ставъ на нимъ—то буде його

амвонъ. Вынявъ зъ хустыны комжу *) й натягнувъ ии поверхъ суганы **). Стоячы высоко на плиты зъ полыскуючымъ на сонци, гладко выголенымъ тим'ямъ,—бареть ***) винъ забувъ узяты зъ собою,—здавався винъ высокымъ, якъ przyдорожный стовпъ, и гризнымъ, мовъ мара. Сонце доходило вже полудня й пекло невыносимо. Въ холодку лыпъ цвиринькалы горобци. Маса червоныхъ великихъ комахъ лазыла по гробахъ и наповняла вси дыры й тынысти щилыны въ дерев'яній загороди. А ни витрець не подувъ, щобы видсвижыты повітря. Лыстя не ворухылось зовсимъ, мовъ замерло. Патеръ стоявъ якъ разъ на такимъ мисци, де за цылы пивдень не було холодку. На його чолы, щокахъ и рукахъ почавъ выступаты пить дрибнымы, блыскучымы крапльынамы; винъ нетерпляче прыслуухався до спиву, который потокомъ выльывався зъ церкви. Уже прочытано благословеніе, колы наразъ—патеръ зъ гниву мало-що въ голосъ не заклявъ—зъ церкви розляглось: „Радуйся, Ныколае, великый Чудотворче!“

— Зъ розуму зйшовъ пипъ, чы що? Захотылось йому сьогодни чытаты акафысть!

Але гнивъ на ни що не прыдався, треба було ждаты кинця акафысту. А о. Чымчыкевычъ немовъ бы навмысне кожне слово выголошувавъ протягло, по-воли, мовъ бы догадувався, якои муку зазнае патеръ Гавдентій! Доброи пивгодыны тягнувсь акафысть; а якъ вымучывся за той часъ патеръ на своимъ кам'янимъ амвони на соняшній специ, того ни перомъ описаты, ни въ казци росказаты. Радо бувъ бы злизъ винъ зъ плиты й сивъ у холодку пидъ дзыныцею, колы бъ не громада дитей и старшихъ дывчатъ, котри повыходылы зъ бабынця й поставалы пидъ церквою, заедно хрестючысь и споглядаючы на нього.

Пры ныхъ злизаты якось незручно. Патеръ разивъ зъ двадцять посылавъ ихъ до чорта, але се не багато помагало. Дрибни крапелькы поту давно вже переминылыся на струмочки, що тыхо сплывалы доли щокамы, по плечахъ и грудяхъ. Сорочка була на нимъ зовсимъ мокра й прылыпала до тила. Кровъ была сыльно въ лыце, голова горыла, въ ухахъ шумило, въ гор-

*) Стыхаръ.

***) Ряса.

***) Шапочка, яку латынськы ксьондзы мають на голови за часивъ службы Божои.

ли пересохло; патерь ставъ направду побожуватысь соняшного удару, або якои-небудь нагальной слабосты.

Ну, слава Богу! вже скинчывся й акафысть! Винъ зитхнувъ вильнійше. Але що жъ се? Въ церкви спивъ затыхъ, щось говорять. Може жъ то буты? О. Чымчыкевичъ почавъ проповідь! Патерь иронично всмихнувся, прыгадавши соби оповидання про його проповідь. Мабуть вона не буде довга,—подумавъ винъ. А все жъ такы шкода, що я не въ церкви. Було бъ цикаво послухаты!

Дійсно, варто було почуты ту проповідь!

— Дитонькы мои!—промовывъ о. Чымчыкевичъ,—вычитавъ я отсе въ старыхъ паперахъ, що ныни якъ разъ сто литъ мынае... эге, сто литъ, якъ одынь день!—якъ у нашому сели, Товстохлопахъ, выбухла страшна пошесть. Пивъ села вымерло за одынь тыждень. Трыста висимдесять душъ безъ сповиди й прычастя святого. Нехай насъ усихъ Богъ боронить видъ такого, небожата! А якъ гадаете, дитонькы мои, чы не годылось бы намъ якъ небудь видсвяткуваты столитню пам'ятку такого великого нещастя?

Народъ стоявъ, хрестывся побожно й зитхавъ изъ глыбыни души.

— Такъ слухайте жъ, якъ я про се думаю, дитонькы!—говорывъ дали о. Чымчыкевичъ.—Видправмо панахыду зъ колинопрыклоненнямъ за ти померши душенькы, а описля выбрать соби кильканадцять парубкивъ що дужчыхъ,—розуміете? И нехай воны по черзи до самого вечора дзвонять, не вгаваючы. Нехай ти голосы йдутъ до Всевышнього Бога й сповистяты тыхъ нашихъ небижчыкивъ, що мы й по сто литахъ не забулы про нихъ. Нехай се буде Богови на хвалу, щобъ Винъ змылувався надъ нами й видвернувъ видъ насъ усяке лыхо, усяку чуму телесну й духовну. Аминь.

По тыхъ словахъ задзвонилы маленьки церковни дзвинкы, потимъ обизвалася тонка сыгнатурка *) у церковній бани, а за нею загудилы гучни голосы зъ дзвыныци. Народъ упавъ на колина й почалася панахыда. Патерь глядивъ здывованый, не розуміючы, въ чимъ дило, не знаючы, чы йому стояты, чы такбжь упасты на колина. Въ кинци й винъ прыклякнувъ на свойй плиты.

*) Малый дзвинокъ на шпыли костьола.

Скинчылася панахыда, скинчылася служба Божа, але дзвоны, якъ гудилы, такъ гудуть. Хрестячысь, почавъ народъ выходыты зъ церкви: дивчата въ бильхъ сорочкахъ и рижнобарвныхъ стричкахъ рябують якъ макъ, за нымы показалысь жинкы въ бильхъ намиткахъ, засирилы чоловикоы въ темныхъ святкахъ, диты купкамы розбиглысь по кладовыщи. Патеръ стоявъ на камини, облытый соняшнымъ проминнямъ, и перехрестывся. Народъ цикаво згромадывся кругъ нього—а дзвоны гудуть, не втыхаючы. Зъ злосьваю усмишкою тыснуться парубкы до дзвынцы, выстукують тяжкымы чобитьмы, спынаючысь у-гору по крутыхъ сходахъ, а ти, що вже вылизлы, повыхылялы головы зо всихъ виконъ и зъ не меншою цикавистю дывляться на езуита. Кризь гучный голось звонивъ чуты ихъ регить,

Зибралась ще бильша юрба народу, патеръ перехрестывся ще разъ, потимъ здывованый глянувъ на дзвынцю, мовъ бы пытався очыма, колы вже перестануть тамъ дзвонныты. А дзвоны й не думаютъ переставаты, гудуть що сылы. А хороши й голосни ти дзвоны на Товстохлопській дзвынцы! Розповидають, що вылыто ихъ изъ колышнихъ козацькихъ гарматъ, що тутъ булы затопленни въ болотахъ по якійсь бытви, а пизнійше виднайшылы ихъ мужыкы. Хороши, голосни дзвоны! Якъ уси симъ задзвонять разомъ, то копо дзвынцы свого власного голосу не вчуешъ, а гоминь ихъ чуты въ симохъ сусиднихъ селахъ.

Патеръ перехрестывся третій разъ.

— Во имя Отца и Сына,—почавъ винъ голосно—та куды тамъ! За дзвонамы ничего не чуты.

— А що, не перестануть вони тамъ дзвонныты?—крыкнувъ винъ що сылы до зибранои вколо нього юрбы.

— Га, що, якъ?!—закрычалы йому въ видповидь люде.

— Не перестануть дзвонныты?—ревнувъ що сылы патеръ.

— Перестануть!

— Колы?

— У-вечери.

— Якъ то в-вечери? А чому жъ се?

— Чуму проганяемо!

— Яку чуму?

— Сто литъ тому! Чума була! Трыста душъ безъ сповиди! За померши души. Чуму проганяемо!—Таки урывани фразы розибравъ патеръ з-посередъ змишаного крыку народу. Заразь дога-

дався винъ, що се нова выдумка Чымчыкевича. Очи його блиснулы гнивомъ, и винъ скочывъ зъ каминя на землю.

— Я вамъ маю говорыты проповидь,—промовывъ винъ ласкаво до народу.

— То говорить!—роздалысь голосы зъ купы.

— Якъ же мени говорыты, колы дзвонять? Скажить, щобъ пересталы!

— Ни, не можна!

— Але мени самъ староста дозволявъ говорыты!

— То говорить!

З-посередъ юрбы рсходывся-розлягався чымъ разъ бильшый смихъ. Дзвиниця була переповнена молодижжо, середъ котрой кожый рухъ и слово патера выклькували непогамованыи смихъ и радистъ.

А дзвонны не переставалы гомониты ни на хвылыну. Патеръ побачывъ, що трудъ його даремный; навпаки, чымъ бильше винъ буде лютытысь, тымъ смишнйше буде його становыще. И винъ роздумавъ, що липше уступыты сымъ разомъ, въ надйи, що другымъ разомъ тымъ певнйше осягне побиду. Солодко всмихаючысь, винъ промовывъ:

— Ну, дзвонитъ соби, дзвонитъ, я прыйиду на другу недилу. Богъ зъ вами!

Але сидаючы на брычку, що тутъ такы за церковнымъ парканомъ ждала на нього, винъ стысненымъ кулакомъ погрозывъ въ сторону попивства й злослыво поворкотавъ:

— *Poczekaj ty stary szyzmatyku, ja ciebię nauczę!*

Кинець другого тома.

Г Л А В Ъ .

	Стор.
Квитка Грыгорій	5
Суплика до гана издателя.	6
Салдацький патреть	9
Перекотыполе.	27
Кулишъ Пантелеймонъ	55
Орыся.	56
Гордовыта пара	65
Характерныкъ.	74
Запорожський судъ	107
Мордовцевъ Даныло	116
Дзвонарь	117
Старци	124
Скажы, мисяченьку!	139
Стороженко Олекса	148
Матусыне благословення	149
Марко Проклятый	160
Голка.	169
Марковичка Марія	178
Два сыны	179
Выкупъ	185
Максымъ Гримачъ	195
Даныло Гурчъ	201
Кониський Олександръ	208
Сестра жалибныця	209
Гришныкъ	220
Музыка Павло Дрантусъ	237
Пытаня	253

	Стор.
Кулишева Олександра	260
Квитки зъ сльозамы, сльозы зъ квиткамы.	261
Кузьменко Петро	273
Не такъ ждалося, да такъ склалося	274
Свидныцький Анатоль	288
Школяръ	289
Въ семинари	327
Люлька	346
Доношыкъ	352
Женыхы	359
Александровычъ Мытрофанъ	362
Пожежа	363
Федьковычъ Осыпъ	372
Сафатъ Зиничъ	373
Побратымъ	376
Тальянка	381
Левицький Иванъ	385
Не можна баби Парасци вдержатись на сели.	388
Рыбалка Панасъ Круть	398
На баштани	424
Товарыши	433
Мырный Панасъ	449
Польова царивна	449
День на пастивныку.	462
Казка про Правду та Кривду	488
Франко Иванъ	511
До свитла	512
Грыцева шкильна наука	533
Вивчаръ	541
Чума	548

Выдатнѣйши помылкы друкарскы.

Сторона.	Рядокъ	Надруковано.	Повынно быты.
11	1 згоры	скилькы,	скилькы
43	11 „	самъ,	самъ
48	14 „	мисця	мисця,—
63	4-5 „	росчыпылысь	росчынылысь
67	4 знызу	Кавбаныхы	Ковбаныхы
74	13-14 „	лагочестыва	благочестыва
89	12 згоры	якъ насъ:	якъ у насъ:
92	9 „	сптрвылы	справылы
—	10 „	прысыпалысь	прысипалысь
97	15-16 знызу	отмычары. про	отмычары про
99	10 „	розибраты.	розибраты:
109	3 згоры	же	жь
136	17 знызу	душенко?	душенько?
145	2 згоры	мовъзи рочка	мовъ зирочка
181	8 знызу	ше	що
183	2 „	отъ ж	отъ же
200	2 „	ды ыно	дытыно
328	1 згоры	то	що
331	17 „	навывае	навывае
372	5 „	Сторынци	Сторонци
379	23 „	де	до
410	12 „	забалкався	забалакався
465	13 „	толькы	тилькы
484	12 „	спытавсятр охы	спытався трохы
495	8 знызу	дылыся	дилыся
521	7 „	бъ	бы
529	8 згоры	те	то
544	1 знызу	Що.	Що
559	15-16	вдовольяючысь	вдовольняючысь

